

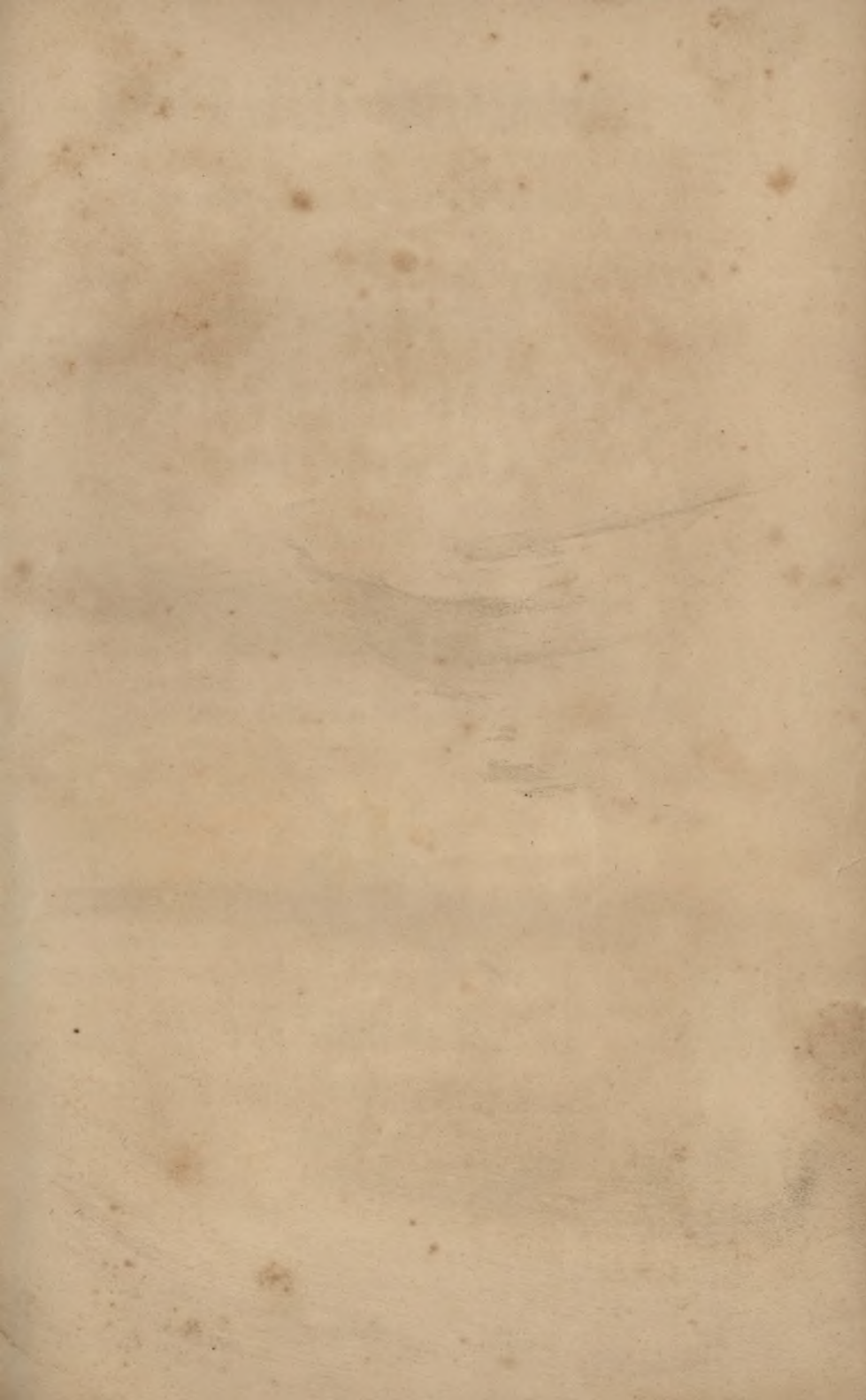
BIBLIOTHEQUE.

G. A. AGALOPULO.

No. 64.

Priv

EN 315

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,

ΦΙΛΟΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ,

ΘΕΟΛΟΓΟΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ,

ΕΦΗΜΕΡΙΟΥ

ΤΗΣ

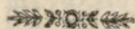
ΕΝ ΛΙΒΕΡΠΟΥΛΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Γ. ΚΑΡΤΟΦΥΛΛΗ.

1864.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΠΑΛΑΤΕΣ

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

WASHINGTON, D. C. 20560

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES

1884

ΤΩ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΩ Α΄,

ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗ

κ. τ. λ.

κ. τ. λ.

κ. τ. λ.

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος, μέλλων νὰ ἐκδώσῃ, ὅσον ἔνεστι τάχιον, φιλοσοφικὴν πραγματείαν, ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθεῖσαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα διαμένει, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κοσμήσῃ ταύτην διὰ τῆς ἀφιερώσεως πρὸς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, τὸν θεοφρούρητον Βασιλέα ἑαυτοῦ τε καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσῃ θερμῶς τὴν Υ. Μ. ἵνα εὐδοκήσῃ ὅπως ἐπινεύσῃ εἰς τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην.

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος εἰς οὐδένα ἄλλον κρίνει εὐλογον καὶ πρέπον νὰ ἀφιερῶσῃ τὸ ἀπάνθισμα τοῦτο τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πόνων αὐτοῦ, εἰ μὴ εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἑλληνικὴν Μεγαλειότητα, τὸν προστάτην τῶν φώτων, εἰς ἣν ἡ Θεία Πρόνοια ὠκονόμησε πανσόφως νὰ παρκαταθέσῃ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος, πεποιθὼς εἰς τὰ ἔ-
 ξοχα καὶ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς Υ. Ἑλ. Μεγαλειό-
 τητος καὶ εἰς τὸν διάπυρον ζῆλον Αὐτῆς ὑπὲρ τῆς δό-
 ξης καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους, καὶ ἐπεριδόμενος
 εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ πατρικὴν Αὐτῆς μέριμναν ὑπὲρ τῆς
 διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς προσόδου τῆς Ἑλ-
 λάδος, ἐλπίζει ὅτι ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει ἀπαξιώσει τὴν βί-
 βλον αὐτοῦ τῆς ἀφιερώσεως εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβα-
 στὸν ὄνομα Αὐτῆς, τὸ θελξικάρδιον καὶ μυριοπόθητον
 εἰς πάντα Ἑλληνα.

Ὁ ταπεινὸς συγγραφεὺς καὶ λειτουργὸς τῆς Ἑλλη-
 νικῆς Ἐκκλησίας, αἶρων χεῖρας ἱκέτιδας πρὸς τὸν Ὑψι-
 στον ὑπὲρ διατηρήσεως τῶν πολυτίμων ἡμερῶν τῆς
 Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, δράττεται τῆς εὐκαιρίας
 ταύτης νὰ ὑποσημειωθῇ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ
 ἀκραίφνου ὑπολήψεως, μεθ' ὧν διατελεῖ

Τῆς Ὑμετέρας Θεοφρουρήτου Ἑλληνικῆς Μεγαλειότητος
 ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος θεράπων

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗΣ, θεολογοδιδάκτωρ,
 ἀρχιμανδρίτης καὶ ἐφημέριος τῆς ἐν Λιβερπούλῃ
 ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Λιβερπούλῃ, τῇ 27 Ἰουλίου 1863.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

ΚΕΦΑΛ. Α΄. Σκοπός, γένεσις καὶ συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.	Σελ. 1
» Β΄. Ὁρισμός, διαίρεσις καὶ παραλληλισμός τῆς Φιλοσοφίας πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας. »	21

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ. Διανοητικῆς ἐνεργότητος προκαταρκτικαὶ μορφαί, ἤτοι ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛ. Α΄. Ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομι- μότητος ἢ κύρος αὐτῆς.	» 18
» Β΄. Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις ταῦτα γεννῶται.	» 24
» Γ΄. Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ συνειδήσεως.	» 28
» Δ΄. Γνώσις τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, ἤτοι τοῦ οὐκ ἐγώ.	» 33
» Ε΄. Περὶ φαντασίας, συζεύξεως καὶ προσοχῆς. »	40
» ΣΤ΄. Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαιρέσεως καὶ γενι- κῶν ἰδεῶν.	» 42
» Ζ΄. Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου. »	46
» Η΄. Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ἰδεῶν. »	49
» Θ΄. Περὶ αἰσθητικότητος, αἰσθημάτων, πα- θῶν, ἀνθορμήσεων, κλίσεων, ὁρέξεων,	

καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν παθή-
σεων Σελ. 53

ΚΕΦΑΛ. Ι'.	Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεξουσίου καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῶν. »	58
»	ΙΑ'. Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ ὑ- περοχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. . »	64

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Εὑρεσις τῆς ἀληθείας, ὁρθὴ χρῆσις τοῦ λόγου, ἡ Λογικὴ.

ΚΕΦΑΛ. Α'.	Ἀντικείμενον, ὀρισμός καὶ διαίρεσις τῆς Λογικῆς. »	73
»	Β'. Γνώσις καὶ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης. »	74
»	Γ'. Περὶ συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐ- τοῦ. »	78
»	Δ'. Μέθοδος καὶ παντοῖα εἶδη ταύτης. . . »	81
»	Ε'. Ὅρισμός καὶ κατὰ τάξιν, ἐξαγωγή καὶ ὑπόθεσις. »	86
»	Σ'. Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους. »	89
»	Ζ'. Περὶ γλώσσης. »	91
»	Η'. Αἷτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέσα »	97

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ. Ἠθολογία.

ΚΕΦΑΛ. Α'.	Ὅρισμός, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ἠ- θικῆς καὶ κανῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων »	99
»	Β'. Αἷτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων »	102
»	Γ'. Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ. »	105
»	Δ'. Διαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἶδη. »	109
»	Ε'. Περὶ ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, καθήκοντος, δικαιώματος καὶ νόμου. »	111
»	Σ'. Περὶ ἀρετῆς. »	115
»	Ζ'. Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸν καθηκόντων ἡμῶν. »	120

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Φυσική θεολογία ἢ θεο-
σοφία.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ. Σελ. 127

» Β'. Κατηγορούμενα, ἥτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ » 131

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ. Περὶ καλοῦ ἥτοι ὠραίου.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ὅρισμός καὶ εἶδη τοῦ καλοῦ. » 138

» Β'. Περὶ τέχνης. » 141

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Σπουδαιότης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας » 143

» Β'. Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς
φιλοσοφίας. » 145

» Γ'. Ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ
διαίρεσις αὐτῆς. » 147

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ. Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀπὸ Θάλητος μέχρι Σωκράτους. Ἰωνι-
κὴ Σχολή. » 148

Πυθαγόρειος ἢ Ἰταλικὴ Σχολή. » 150

Ἐλεατικὴ Σχολή. » 151

Ἀτομολογικὴ Σχολή. Σοφισταί. » 152

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Συνέχεια τῆς πρώτης πε-
ριόδου. Ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς Σχολῆς.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Φιλοσοφία Σωκράτους. » 153

» Β'. Φιλοσοφία Πλάτωνος » 162

» Γ'. Ἀριστοτέλης. » 179

» Δ'. Ἐπικουρείοι καὶ Στωϊκοί. » 182

» Ε'. Νέα Ἀκαδημία καὶ Πυρρωνισμός. . . » 185

ΚΕΦΑΛ. Γ'. Σχολή τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία
τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἑκκλησιαστικῶν
συγγραφέων. » 186

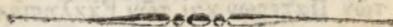
- » Ζ'. Φιλοσοφία τοῦ Μεσαιῶνος ἡτοι τῆς μέ- Σελ.
σης ἡλικίας, ὅ ἐστι τῆς Σχολαστικῆς. » 189
- » Η'. Πτώσις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀνα-
γεννήσεως καὶ συναφείας τῶν ἀρχαίων
συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ'
ἐκατονταετηρίδος. » 193

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Νεωτέρα φιλοσοφία.

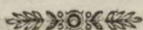
- ΚΕΦΑΛ. Α'. Βάκων καὶ Καρτέσιος ἄχρι Καντίου. . . » 195
- » Β'. Ὁ Καρτέσιος καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι. . . » 198
- » Γ'. Ἀπὸ Καντίου ἄχρις ἡμῶν. Κριτικὴ φι-
λοσοφία. » 212
- » Δ'. Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 221
- » Ε'. Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ. . . » 227
- » Ϛ'. Ἐγελος καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 236
- » Ζ'. Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 244
- » Η'. Θεόδωρος Σίμων Ιουφφρόυος καὶ φιλο-
σοφία αὐτοῦ. » 247
- » Θ'. Βίκτωρ Κουσῖνος καὶ τούτου συγγράμ-
ματα. » 263

ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ. Πνεῦμα ἐκάστης φιλοσο- φίας καὶ ὀργανισμὸς αὐτῆς.

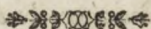
- ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. » 266
- » Β'. Νεωτέρα Ἰταλικὴ φιλοσοφία. » 271
- » Γ'. Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας. » 279
- » Δ'. Γαλλικὴ φιλοσοφία. » 284
- » Ε'. Σκωτικὴ φιλοσοφία. » 288
- » Ϛ'. Γερμανικὴ φιλοσοφία. » 295
- » Ζ'. Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία. » 301

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σκοπός, γένεσις καὶ Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

§ 1. Τὸ πρῶτιστον ἀντικείμενον καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν οὐσιωδῶν ἰδιωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἐπομένως τὰ γεγονότα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ συγκροτοῦσι τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Ἐξετάζοντες τὰς μερικότητας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰς παντοίας φυλάς, ἡλικίας καὶ ἰδιοσυγκρασίας ἀμφοτέρων τῶν γενῶν μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ, παρατηροῦντες δὲ καὶ τὰς οὐσιώδεις μορφάς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ τρεπτὸν καὶ εὐμετάβολον, τὸ σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον, φθάνομεν εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Οὕτω πως ἐξερευνῶμεν τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς καταστάσεις τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, περὶ ὧν ἡ πείρα πληροφορεῖ, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς πραγματικότητας, τὰς ὑπαρχούσας ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει παρίσταται ἡ ἐσωτερικὴ μορφή τῆς ἡμετέρας γνώσεως μετὰ τῶν αἰσθημάτων, δι' ὧν συνοδεύεται, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ διοράται ἀποκλειστικῶς ἡ ταύτης ὕλη. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἀντίληψιν, τουτέστι γνῶσιν, τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὑπὸ δύο ἐπόψεις, ἥτοι ἐπιστημονικῶς καὶ μὴ. Δεδόσθω ὡς παράδειγμα ὁ ἀστὴρ, ὁ κομήτης, ὁ κεραυνὸς, τὸ ὕδωρ, τὸ φυτόν. Τὸ ἐξωτερικὸν ὕλικόν, τὸ ὑποπίπτον εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ αὐτό· ἀλλ' ἡ εἰδικὴ τοῦ νοὸς κατάξασις, εἰς ἣν νοεῖται τὸ ἀντικείμενον, ποικίλλει ὡς ἐκ τῆς ἀνα-

πτύξεως ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπου· ἐντεῦθεν προδιορίζεται ὁ τρόπος, ἡγουν ἡ μορφή τοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Αἱ ἐνέργειαι, αἱ καταστάσεις, αἱ ἐργασίαι καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος συναπαρτίζουν τὰ φαινόμενα τοῦ συνειδέναι· τί δέ ἐστιν ἡ πραγματικότης ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ ὄντος σχετικῶς πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα τῆς διανοίας, καὶ τί εἶδος ἐγγυήσεως καὶ ἀσφαλείας ἔχομεν ὅτι τοιαύτη πραγματικότης ὑπάρχει ἐν ἔργῳ καθὰ ἐνόηθη, ἀνεξαρτήτως καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων τρόπων τοῦ νοεῖν αὐτὴν, ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν θεωρίαν τοῦ εἶναι. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην σχέσιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θεωρεῖται ἐν ὑποκειμένῳ, ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν ἐν ἀντικειμένῳ. Ἐντεῦθεν προσπορίζομεθα ὅτι ἡ γνῶσις περιλαμβάνει ἀναγκαίως δύο τινὰ, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον. Οὗτοι εἶναι οἱ πρῶτοι ὅροι πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ ὧν δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν παντάπασι.

§ 2. Ὡς εἰδικὸς κλάδος ἐρεύνης ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν ἡ φιλοσοφία· γενέτειραν δὲ γῆν ἀναντιρρόητως ἔχει τὴν Ἑλλάδα· ἐπεὶ δὲ πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἀπεδόθησαν εἰς τοῦτο τὸ στάδιον τῆς ἐρεύνης. Ὁ μὲν Πυθαγόρας εὔρε τὴν λέξιν, ὃ δὲ Σωκράτης τὸ πρᾶγμα. Καὶ τοὶ δὲ σύστημα θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν εἰς μεμακρυσμένας ἐποχὰς δὲν ἀπαντᾷται, ἐξαίρέσει τῶν ἐλληνικῶν φιλοσοφημάτων καὶ τινῶν παρὰ τοῖς Ἀσianoῖς σποραδικῶν διδαγμάτων, δὲν ἠθέλωμεν ἀφίστασθαι παντάπασι τῆς ἀληθείας, γνωματεύοντες ὅτι ἡ φιλοσοφία, δηλαδή ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, τὸ γινῶθι σαυτὸν, εἶναι ἀρχαία ὡς ὁ κόσμος, καὶ φανεροῦται ἐν πάσῃ ἐποχῇ τῆς ἱστορίας. Αἱ πρῶται ὅμως παρατηρήσεις τοῦ Θάλητος καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς φυσικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἡ πυθαγόρειος φιλοσοφία ταχέως ἐποίησε βῆμά τι εἰς τὰ πρόσω· ἐδράξατο τοῦ ἀφηρημένου καὶ τῶν μορφοειδῶν στοιχείων ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γλώσσῃ, καὶ ἐχώρισε τὸν νοῦν, ἥτοι λόγον, ἐκ τῆς φρενὸς, αἰσθητικῆς νοήσεως, καὶ ἐκ τοῦ θυμοῦ, ὠθιστικῆς φύσεως. Ἡ ἐλεατική σχολὴ βυθιζομένη εἰς ἀφαιρέσεις ὠδήγησεν ἀμοιβαίως εἰς νέας ἐξερευνήσεις ἐπὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου. Ἐν τῇ πάλῃ τῶν ὕλιστῶν καὶ ἰδανιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔβαλε τὰ θεμέλια τῆς ἀκριβοῦς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως, ἥτις ὕστερον ἔλαβε χώραν. Ἐναπέκειτο εἰς τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀγάγῃ τὸ πρόβλημα τῆς

ψυχολογίας εἰς μᾶλλον ὠρισμένην μορφήν, νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν
 ὑπαρξίν τῆς νοητικῆς ψυχῆς καθὼ οὐσίας διακρινομένης ἀπὸ τῆς
 φύσεως καὶ διαμαχομένης πρὸς τὸν ὕλικὸν κόσμον, καὶ νὰ κατα-
 δείξῃ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ὑφίσταται μόνον διὰ τῆς συνεργείας
 ἀμφοτέρων. Ἡ θεωρία ἤρχισεν ἐν πρώτοις διὰ τινων ἀσθενῶν τεκ-
 μηρίων ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὕλικῶν πραγμάτων·
 παντοῖα ζητήματα ἀνεφύησαν περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς ἀνθρω-
 πίνης γνώσεως, τεθεμελιωμένης ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λό-
 γου, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῆς πορείας τοῦ νοὸς καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ
 συνδυαζομένου ἀποτελέσματος τῆς ψυχῆς συνάμα καὶ τοῦ κόσμου,
 τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σκέψεως καὶ θεω-
 ρίας πρῶτος ὁ Σωκράτης ἔδωκεν ἔξοχον θέσιν εἰς τὴν ψυχὴν. Παρὰ
 Πλάτῳν ἡ διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, νοητικοῦ καὶ
 ὕλικου κόσμου, κατέστη οὐσιώδης· ὑπ' αὐτοῦ σημαντικὴ ἐγένετο
 πρόοδος εἰς τὴν ἀκριβῆ τακτοποίησιν τῶν δυνάμεων, εἰ καὶ χω-
 λαίνουσαν κατὰ τὰς λεπτομερείας. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη βεβαίως
 ὀφείλεται ἡ ὅσον ἐνῆν τελεία καὶ συστηματικὴ σπουδὴ ἐπὶ τοῦ
 ἐν λόγῳ ἀντικειμένου. Κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα ἡ θεωρη-
 τικὴ ἐπιστήμη χωρίζεται εἰς τρεῖς κλάδους, εἰς μαθηματικὴν,
 φυσικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ δὲ περὶ ψυχῆς θεωρία κατατάσσεται
 εἰς τὴν δευτέραν. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος ἀνὴρ εἶδεν ἐναργῶς ὅτι
 πρέπει νὰ χαραχθῇ γραμμὴ διαστολῆς μεταξὺ στοχασμοῦ, οὐ-
 τινος ἐπιστήμης ἐστὶν ἡ λογικὴ, καὶ ψυχῆς, οἶονεὶ συγκεκριμένης
 πραγματικότητος, ἀναγαγὼν αὐτὴν, ὡς προῖον φύσεως, εἰς τὴν
 ἄλυσιν τῶν φυσικῶν αἰτιῶν, καθὰ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ φαινόμε-
 να. Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει πᾶν ὅ,τι περιέχει ὀργανικὴν ζωὴν ἐθε-
 ωρεῖτο κεκτημένον ψυχὴν· ἡ πλαστικὴ δύναμις, ἡ ζωοποιοῦσα
 καὶ σχηματίζουσα τὸ φυτὸν, ἦτο ἡ τοῦ φυτοῦ ψυχὴ, ἡ αἰσθητικὴ
 καὶ πλαστικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ζῳῷ ἦτο ἡ τοῦ ζώου ψυχὴ· ἡ ὁλοσχε-
 ρῆς, ζωϊκὴ, αἰσθητικὴ καὶ λογικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἦτο ἡ
 ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ εἶναι
 ἡ τοῦ σώματος ἐντελέχεια, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ἐνότητα, ἡ προ-
 σαρμόζουσα τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐκτίσθῃ ὁ ἄνθρωπος,
 καὶ ποιοῦσα τὴν ἀληθὴ ἰδέαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπότητος.
 Ὁ Ἀριστοτέλης προεξάρχει τῶν ἀρχαίων οὐχὶ μόνον διὰ τὸ φιλο-
 σοφικὸν αὐτοῦ πόνημα ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν,
 ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατάταξιν τῶν δυνάμεων. Τίθησι πρώτην τὴν

πλαστικὴν, ἣν καλεῖ θρεπτικὴν, δευτέραν τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτικὴν, ἣν προσαγορεύει αἰσθητικὴν, καθὼ συνενοῦσαν ἡμᾶς μετὰ τοῦ παντός, καὶ βάλλουσαν τὸ πρῶτον θεμέλιον πάσης ἀνθρωπίνης πείρας, τρίτην τὴν κινητικὴν, τετάρτην τὴν ὀρεκτικὴν καὶ πέμπτην τὴν διανοητικὴν. Ἐμβαίνει εἰς παντοίας ψυχολογικὰς ἀναλύσεις, λεπτομερείας καὶ συζητήσεις περὶ τῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, περὶ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς συνειδήσεως, περὶ φύσεως τῆς φαντασίας καὶ μνήμης, περὶ τελετῶν καὶ χαρακτηριστικῶν τῶν ἐνστιγμάτων, βουλημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν διαφορῶν φάσεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου. Οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων διέλαβε μερικώτερον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤνοιξε τὴν ὁδὸν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας.

§ 3. Παρλληλίζοντες τοὺς τρεῖς μεγαλόνας προπάτορας ἡμῶν, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐχειραγώγησε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου ἰδίως. Τῷ ὄντι τέρμα τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας ὠρίσθη ἡ θέλησις καὶ ἡ διάνοια, τὸ ἀγαθόν, τὸ τίμιον, τὸ ἀληθές καὶ τὸ καλόν· ἡ φιλοσοφία αὕτη πολὺ ἀπῆρσεν εἰς τὰς κενὰς θεωρίας τῆς προκατόχου φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ἀγάπην αὐτῆς τῆς σοφίας, τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ ὁλοκληρωτικῆς. Ὁ τούτου μαθητὴς Ἀριστοτέλης φιλοσοφίαν προσηγύρευσε οὐχὶ τὴν γνῶσιν τῶν καθ' ἑκαστα, ἀλλὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων ἐν συνόλῳ.

§ 4. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ καὶ μετ' αὐτὴν οἱ σχολαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν μεσαιώνων ἐπειράθησαν νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν κεχυρμένην φύσιν τοῦ σύμπαντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος μετεχειρίσθησαν τὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Ἡ αὐγὴ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ νέαν ἐποχὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ πᾶν τὸ ἐπιστατικὸν κατειργάσθη. Ἡ δὲ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἐπιστήμης ὑφίσταται εἰς τὴν διάφορον χρῆσιν τῶν πραγματικῶν γεγονότων ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐρεῦνης. Οἱ ἀρχαῖοι παρετήρουν ἐπίσης ὥς καὶ οἱ νεώτεροι τὰ γεγονότα· ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐσπούδαζον διὰ μιᾶς νὰ μεταβῶσι τῇ δυνάμει τοῦ λόγου καὶ τοῦ συμπεράσματος ἐκ τῶν ἀτομικῶν γεγονότων εἰς ἐντελὴ θεωρίαν· ὅθεν ἡ φιλοσοφία αὐτῶν ἦτο μίγμα ἀτομικῶν παρατηρήσεων καὶ γενικῶν θεωρητικῶν ἰδεῶν. Ἡ νεωτέρα μέθοδος τῆς ἐπαγωγῆς προστρέχει εἰς τὰ γεγονότα, ἵνα

ἰδρύσῃ καθολικεύσεις κατὰ βαθμὸν μεμακρυσμένας αὐτῶν ἐν τῇ τάξει τῆς γενικότητος. Ἐντεῦθεν προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐτι ὑψηλότερον βαθμὸν γενικεύσεως, καὶ βαίνουσα κατὰ πρόοδον αὐξοῦσαν ἀφικνεῖται εἰς τι μέγα γεγονός, εἰς τὸν νόμον τὸν ἐγκλείοντα τὰ λοιπὰ καὶ περιέχοντα τὸν λόγον τούτων. Ἡ πρόοδος αὕτη μετῆρεν εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην.

§ 5. Ὁ Βάκων πρῶτος συνέταξε τοὺς κανόνας τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου· ὁ δὲ Καρτέσιος ἐφήρμοσε τούτους εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· τὸ πεδίον, εἰς ὃ εἰργάσθη ὁ Βάκων, ἦτο τὸ τῆς φύσεως, τὸ δὲ πεδίον, ὅπερ ἐξελέξατο ὁ Καρτέσιος, ἦτο τὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· εἰς τὸν ὅρον τοῦτον περιτυλίσσεται ὁλόκληρος ἡ διαφορὰ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ συνειδήσις δὲν κατετάχθη μὲν εἰς διακεκριμένον πεδίον παρατηρήσεως, ἀλλ' οὐχ ἥττον τὰ γεγονότα τοῦ νοὸς ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν ἐφαρμογῇ. Ὁ Καρτέσιος, ὀλιγωρήσας τῶν προγενεστέρων ἀποπειρῶν, οὐδὲν ὡς δεδομένον παραδεχθεὶς, ἀποφανθεὶς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως τὸ πολυθρύλλητον *tabula rasa*, καὶ ἐρευνήσας ποῦ ἔπρεπε νὰ εὕρεθῃ ἡ ἀλάνθαστος ἀφετηρία νέου καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ συστήματος ἵδρυσεν τὴν ἐσωτερικὴν συνειδήσιν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀναμφισβήτητον ἀνθρωπίνης παρατηρήσεως πεδίον. Εἶδε τὸ δυνατόν σκεπτικῆς ἀμφιβολίας περὶ πάντων ἐν γένει· πλὴν τὸ ἀμφιβάλλειν περὶ τῶν ἀμέσων τῆς συνειδήσεως γεγονότων περιπλέκει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐναργὴ πρὸς ἑαυτὸν ἀντίφασιν. Τὸ ἀμφιβάλλειν ἐστὶ σκέπτεσθαι, τὸ ἀρνεῖσθαι τὰ ἡμέτερα διανοήματα ἤθελεν εἶσθαι τὸ αὐτὸ ὡς τὸ ἀρνεῖσθαι τὰς ἡμέτερας ἀμφιβολίας· σκεπτικισμὸς ἀνιστάμενος καὶ πίπτων ταυτοχρόνως, καρποφόρος καὶ γόνιμος ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν ἐπίνοια. Τὸ ὄνομα τοῦ Καρτεσίου κατέστη οἶονεὶ σταθμὸς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀνεδείχθησαν ἀντίθετα τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ διανοήματος καὶ τοῦ ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, περὶ ᾧ ἐστράφησαν ὡς περὶ μέγαν ἄζωνα πᾶσαι αἱ νεώτεραι μεταπολιτεύσεις καὶ ἐπαναστάσεις τῆς φιλοσοφίας. Ἐν τούτοις τὸ πεδίον τῆς φιλοσοφίας, ἥτοι νοολογίας, δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἐσχεδιογραφημένον· διότι οἱ ὅπαδοι τῆς Καρτεσιανῆς σχολῆς ἐξώκειλαν εἰς ἀφρημένους καὶ μεταφυσικὰς συζητήσεις. Ἀφ' ἑτέρου ἄλλα φιλόσοφα ἀνεφάνησαν οἱ Μαλεβράγχιος, Σπινόζας, Λεϊβνίτιος, Κουδονόρθιος, Λόκκιος καὶ Βερ-

κελείος. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἡ φήμη τῆς ἐπαγωγικῆς φιλοσοφίας ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἀφίκετο εἰς τοιοῦτον ὕψος, ὥστε ἤρχισε νὰ ἐξασκῇ ἐπιβρόχην ἀξιοσημείωτον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νοερῶν φαινομένων· ἡ δὲ τοῦ νοὸς ἐπιστήμη, ἐρειδομένη ἐπὶ γεγονότων ἐν μέρει φυσιολογικῶν καὶ ἐν μέρει ἐσωτερικῶν, ἐτοποθετήθη μεταξύ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Οὐόλφιος συνήθρισε τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ καιροῦ αὐτοῦ ιδέας εἰς ἐγκυκλοπαιδικὸν σύστημα, ὑποδεικνύον τὰς τότε ψυχολογικὰς ἐρεῦνας. Διαιρεῖ ταύτας εἰς δύο κλάδους, εἰς ἐμπειρικὴν καὶ διανοητικὴν ψυχολογίαν.

Ὁ πρῶτος κλάδος ἐβασίζετο καθαρῶς ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως· τὰ παρατηρηθέντα γεγονότα κατελέγοντο συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς διανοίας, καθὰ ἐξηγήθησαν ἐν ταῖς προλαβούσαις διδασκαλίαις τῆς λογικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας. Ἡ λογικὴ ψυχολογία διέπρεπεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διανοητικῆς ἐπιστήμης. Ἐθήρευσεν δὲ αὕτη τὴν ἐξερεύνησιν τῆς ἐνδομύχου φύσεως τῆς ψυχῆς, τὸ εἶδος τῆς ταύτης ὑπάρξεως, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν προορισμὸν ταύτης ἐπὶ λογικῆς βάσεως. Εἰς δέον δύναται ὁ βουλόμενος νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Τισσότου καὶ τὴν λογικὴν ψυχολογίαν τοῦ Οὐόλφιου. Ἐναγκαλισθεῖσα τὴν ἀντίληψιν τοῦ πνεύματος ἐν μορφῇ θεμελιώδει, ἐσπούδασεν ἡ λογικὴ ψυχολογία νὰ ἐξαγάγῃ σειρὰν συσχετικῶν ιδεῶν ἐκ τῆς ιδέας τῆς ψυχῆς, παρισῶσαν πλήρη λογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων, ἅτινα οὐτωδῶς διαστέλλουσι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ αὐτῆς φύσει.

§ 6. Ὁ Κάντιος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Kritik der reinen Vernunft* ὑποστηρίζει ὅτι αἱ ψιλῶς ὑποκειμενικαὶ γνώσεις οὔσαι ἀνεξάρτητοι τῆς πείρας, ἐν ᾧ εἶναι κεναὶ καὶ μορφοειδεῖς, χρησιμεύουσιν ὡς κανονικὸς σκοπὸς εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Συνετρίβη ὑπὸ τὸ βάρος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἡ λογικὴ ψυχολογία, τἀνάπαλιν δὲ προώδευσεν ἡ ἐμπειρικὴ, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, εἰς ἐντελῶς ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Λόκκιος διὰ τῆς ἐμβριθοῦς αὐτοῦ πραγματείας περὶ φύσεως καὶ γενέσεως τῶν ἀνθρωπίνων ιδεῶν ἔδειξεν, ἐμμέσως τοῦλάχιστον, πόσον ἔλειπε νὰ συμπληρωθῇ τὸ πεδίου τῆς καθαρῶς νοητικῆς ἀναλύσεως, καὶ πόσον ἐπιτυχῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ὀλίγα ἀπλᾶ στοιχεῖα τὰ μᾶλλον περιπεπλεγμένα φαινόμενα τῆς συνειδήσεως. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως ἐθεωρήθησαν γε-

γονότα παρατηρήσεως· τὸ πρῶτιστον δὲ πρόβλημα ἦτο ἡ διευκρίνησις τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἡ συστηματοποίησις αὐτῶν. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἔτεινε νὰ συνταυτίσῃ ἅπαντα τὰ νοερὰ φαινόμενα, ὡς ἀναδύοντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης γενικῆς δυνάμεως. Ἄλλη τις ἀνάλυσις καταντήσασα εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν παντοίων δυνάμεων, συνήγαγεν ἰδιαίτερας καὶ ἀνεξαρτήτους τελετὰς αὐτῶν ἐν τῇ ὁλοσχερεῖ οἰκονομίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τῶν λογικῶν ἐξαγωγῶν ἡ ἐπιστήμη τοῦ νοὸς ἤχθη εἰς ψηλαφητὰ γεγονότα. Ὁ Ἀρτλῆϊος ἐγνωμάτευσε νὰ μελετῶμεν τὸ πνεῦμα διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, στηρίζας τὴν διδασκαλίαν περὶ συζεύξεως τῶν ιδεῶν ἐπὶ τῆς ἀναλογίας φυσικῶν προόδων. Μεταξὺ τῶν Γάλλων φιλοσόφων ἐγένοντο πολλοὶ ἀποπειრაὶ εἰς νοητικὰς ἀναλύσεις, καὶ εὐφυεῖς μέθοδοι ἐπενοήθησαν, ἵνα ἀναγάγῃσι πάντα τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως εἰς μέγα καὶ θεμελιῶδες γεγονός. Ὁ Κονδιλλάκης δι' εὐγλώττων ἀναλύσεων ἐσπούδασε νὰ ἀναγάγῃ τὰς νοητικὰς δυνάμεις εἰς αἰσθήσεις, διαφόρως τροποποιουμένας, μεταμορφουμένας καὶ ἀναπτυσσομένας διὰ τῆς χρήσεως τῶν σημείων (ἴδε *Essai sur l'origine des Connaissances humaines*). Ὁ Καβανὴς ἐνόμισεν ὅτι διαφωτίζει τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα διὰ φυσιολογικῶν παρατηρήσεων, διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐξωτερικῶν καὶ φυσικῶν αἰτιῶν ἐπὶ τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς καθόλου κατασκευῆς τοῦ ἐγκεφάλου (ἴδε *Rapport du physique et de Moral de l'homme*). Ὁ Θρασὴς ἔκρινεν εὐλογον νὰ συνδυάσῃ πάσας τὰς ἐρεῦνας ἐν θαυμασίᾳ φιλοσοφικῇ τάξει, ἀναλύων τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ ἀνάγων αὐτὴν εἰς πρωτότυπὸν τι στοιχεῖον (ἴδε *Projet d'Eléments d'idéologie*). Πλὴν καὶ τοὶ εὐμέθοδοι καὶ ἀναλυτικοὶ οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι, δὲν δυσκολευόμεθα παντάπασιν νὰ ἀνασκευάσωμεν τὰς ιδέας αὐτῶν, καὶ ῥιζηδὸν νὰ καταβάλωμεν αὐτάς. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦναι μόνον ἐντελὲς νευρικὸν σύστημα, τότε ὁλοσχερῆς ἡ φύσις αὐτοῦ συνδέεται μετὰ τῆς γῆς, ἡ γνῶσις αὐτοῦ πρέπει νὰ περιορισθῇ ἀπολύτως ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, οἱ ὑψηλοὶ αὐτοῦ στοχασμοὶ ἤθελον εἶσθαι ἀπατηλοὶ, ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ πίστις χλευασμὸς, αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες ὄνειρον, τὸ τέλος καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ δὲν ἤθελε διαφέρει τοῦ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν σκωλήκων. Ὁ σκεπτικισμὸς, ὃν ἐκείναι αἱ ἀρχαὶ παρεισάγουσιν ὡς πρὸς τὰς ὑψη-

λοτέρας ἐπικρατείας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἥτοι ὠραίου, φυσικῶς ἄγουσιν εἰς ἀντίδρασιν. Συνέχεον δωρεὰν τὸ πνεῦμα μετὰ τῆς ὕλης, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἥτις εἶναι νοῦς, ἐγὼ, ἀδιαίρετόν τι καὶ ἀνέκτατος μονάς, τὸ ἔνορμον, ἥτοι τὰ ἐνστίγματα, μετὰ τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον οὐδόλως νὰ δώσωσι δύνανται πᾶσαι αἱ ἀναλύσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ὕλης. Πῶς ἐξηγητέον ἄρα γε τὴν συνειδήσιν, τὴν ἐνόρασιν, τὸ ἐπίστασθαι ;

§ 7. Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἀντιτάττει τὴν κοινὴν αἴσθησιν εἰς τοὺς ὕλιστάς, παραδέχεται ἀρχοειδεῖς πίστεις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Εἰς τὸν ἀναφαίρετον θησαυρὸν τοῦ ἡμετέρου νοῦς ὁ Ρείδης εὕρισκει ἐννέα δυνάμεις, αἴσθησιν, μνήμην, ἀντίληψιν, τὴν δύναμιν τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως, κρίσιν, λόγον, καλαισθησίαν ἢ νοόγευσιν, ἠθικὴν ἀντίληψιν καὶ συνειδήσιν. Αἱ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις κατατάττονται ὑπὸ μηχανικὰς, ζωϊκὰς καὶ νοητικὰς ἀρχὰς ἐνεργείας (ἴδε Reid's essay on intellectual Powers). Ὁ Στευόρτος ἐπιστημονικώτερον ἐκφράζεται περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων παρὰ τὸν Ρείδην· ἀμφότεροι ὁμῶς ἔβαλον θεμελίου λίθους εἰς τὴν ψυχολογίαν. Ὁ Βράσυν ἀναμειγνύει τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς ἰδεολογίας μετὰ τῶν τῆς Σκωτικῆς, δηλαδὴ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως, οὐδόλως καθαρεύων τῶν ἐλαττωμάτων ἀμφοτέρων (ἴδε Brown's Lectures). Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἤνοιξε τὸ στάδιον κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογίας, καὶ ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ νὰ θεμελιωθῇ πλατύτερον σύστημα ὑπὸ τὸν τίτλον Γαλλικὸς Ἐκλεκτισμός. Καρποφόρος καὶ ῥωμαλέα σχολὴν ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ ἀπέβη ἡ τῶν ἐκλεκτικῶν. Ὁ Ρουέρ-Βολλάρδος ὁμολογουμένως ἦτο μαθητὴς τοῦ Ρείδου καὶ Στευάρτου, καὶ ὁ Κουσῖνος ὁπαδὸς τῶν τριῶν. Ἐν τῷ Γαλλικῷ ἐκλεκτισμῷ ἐπαγιώθησαν καὶ διεφωτίσθησαν οἱ τρεῖς οὐσιώδεις τρόποι τῆς νοητικῆς ἐνεργότητος, ἡ διάνοια, ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ θέλησις· ἐν συνόλῳ δὲ αὕτη ἡ σχολὴ πλουτεῖ ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ἀκριβῶν κρίσεων καὶ πρακτικῶν παρατηρήσεων. Ἰνα μὴ κυμαινώμεθα εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, ὀφείλομεν νὰ ἀναχωρῶμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἅπαξ τὸ βαθύτερον καὶ βεβαίότερον γεγονός τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ αὐστηρότερος ὅρος τῆς συμπαγοῦς νοητικῆς φιλοσοφίας. Ὁ μὲν φυσιολόγος ἐπαναπαύεται εἰς τὰ νεῦρα,

ὁ δὲ φρενολόγος εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ ὁ ἐμπειρικὸς ψυχολόγος εἰς τὴν δυναμολογίαν, ἥτοι τὰς νοεράς δυνάμεις καὶ ἐργασίας. Ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος, τὴν οὐσιώδη ἰδέαν, τὸν προορισμὸν τῆς ἐπιστήμης. Ἀφ' ἐτέρου τὰ ἠθικά, κοινωνικά, πολιτικά καὶ θρησκευτικά ζητήματα, ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτῶν ἔποψιν, χρήζουσι τοῦ φωτὸς τῆς νοητικῆς φιλοσοφίας, ἵνα προσηκόντως ἐκτυλιχθῶσιν· ὅθεν ἡ φιλοσοφία καθίσταται ἡ προπαίδεια πάντος κλάδου τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν.

§ 8. Ἐν Γερμανίᾳ ὁ Σχελλίγγιος εἶναι ὁ κορυφαῖος τῶν φιλοσοφούντων. Ὁδηγηθεὶς παρὰ τῶν προκατόχων αὐτοῦ Γερμανῶν, πολλὰ ἀπορρίψας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐπὶ τὸ βέλτιον διορθώσας, ἄλλα δὲ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, συνεπέρανεν ὅτι ἡ φύσις μετὰ τοῦ πνεύματος συνδέεται ἀδιαλύτως. Οἱ νόμοι τοῦ λόγου φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς δημιουργικῆς αἰτίας, τῆς παραγαγούσης τὸ σύμπαν, τὴν φύσιν· ἔχομεν ἐν τῇ φύσει κάτοπτρον ἀντικειμενικὸν μετὰ τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν συνειδήσεως· ἐν αὐτῷ φαίνονται τὰ διαβήματα τοῦ λόγου καὶ οἱ νόμοι τοῦ νοὸς μετὰ βεβαίαις ἀντανακλάσεως. Ἡ ἔκθεσις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σχελλιγγίου ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ « Naher philosophie » καὶ ἠκολουθήθη ἐν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι « Transcendental Idealism. » Αὐτὸς ἐθεώρητε τὸ σύμπαν ὡς ὑπάρχον εἰς τρεῖς διαφόρους σφαῖρας, τὴν τῆς ὕλης, τὴν τῆς δυνάμεως καὶ τὴν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ταύτας σχετικῶς ἡ μηχανικὴ, ἡ δυναμικὴ καὶ ἡ λογικὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφικῆς ἐξερευνήσεως. Τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διάνοια, δύναμις καὶ σκοπός, τρέχει παρομοίως διὰ τοῦ ὅλου· ὥστε ἐκ τῶν κατωτέρων ἄχρι τῶν ὑψηλοτέρων χώρων τῆς ὑπάρξεως ἀπαντᾷται σταθερὰ ἀνάπτυξις ζωῆς καὶ ὄντος, ἐν οἷς αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάστου ἐκφράζονται ἐντελέστερον.

Οὕτως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σχελλιγγίου ὁ κόσμος τῆς ὕλης καὶ ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος ἐφέροντο πλησίον, ὁ ὑψηλότερος κρίκος εἰς τὸν μὲν, ἦτο ὁ χαμηλότερος εἰς τὸν δὲ, πάντες οἱ χῶροι τοῦ ὄντος ἐγένοντο αὐθορμήτως διὰ τῶν αὐτῶν νόμων τοῦ ἀπολύτου λόγου, καὶ τῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς ὠθήσεως τοῦ ἐπαληθεύειν τὸν μέγαν αὐτῶν σκοπὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ σύμπαντος. Ἐπομένως τὸ σύστημα αὐτοῦ ἀπετέλει δύο μεσότοιχα, ὧν τὸ μὲν ἐδείκνυε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πραγματικοῦ, τὸ δὲ τὴν

σχετικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλήλοις βοηθοῦντα καὶ διαφω-
τίζοντα ἄλληλα. Ἐν τῷ ἰδανικῷ ὁ προμνημονευθεὶς φιλόσοφος ὁρ-
μαῖται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ νοῦς ἢ τὸ ἐγὼ εἶναι, κυρίως εἶπείν,
ἀπόλυτος ἐνεργότης, ἀτενίζουσα, ἐν ἀπείρῳ σειρᾷ πράξεων καὶ
σπουδῶν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐντελοῦς ἐλευθερίας. Αἱ σπου-
δαὶ αὗται ἐχαράχθησαν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ σημαντικῶν εἰδήσεων
διὰ τῶν χώρων τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς σκέψεως.
Ἀναμφιβόλως εἰς τοῦτο τὸ σύστημα μᾶλλον ποίησις ἢ φιλοσοφία
ἐνυπάρχει. Ὁ Οὐεῖσσιος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως
ἐπειράθη νὰ οἰκοδομήσῃ ὁλόκληρον σύστημα, περιεχόμενον ἐν τῷ
συγγράμματι αὐτοῦ· «Untersuchungen über das wesen und
wirken der menschlichen Seele. (Christian weisse)» Ἐν τούτῳ
σπουδάζει ὁ φιλόσοφος οὗτος νὰ διασαφήσῃ τὴν οὐσιώδη τῆς ψυ-
χῆς φύσιν διὰ τε τοῦ λόγου καὶ τῆς θελήσεως· ὑπολαμβάνει τὴν
ἐνεργότητα αὐτῆς βασιζομένην εἰς ἐνορμον προσπάθειαν νὰ ἀγάγῃ
τὴν φύσιν εἰς πλήρη καὶ ἐλευθέραν πραγματοποίησιν. Τὴν αἰσθη-
σιν παραδέχεται ὡς ἀρχικὸν γεγονός, φέρον εἰς συνείδησιν πολλὰ
μεμονωμένα φαινόμενα· ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς αἰσθήσεως ὑφθαίει εἰς
τὸν λόγον, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀποβαίνει οὕτω
πνεῦμα κατ' ἐξοχὴν, ἑαυτὸ συνειδὸς, νοοῦν καὶ ἐλευθέρως ἐνε-
ροῦν.

§ 9. Μεταβαίνομεν εἰς τὴν Ἑγελιανὴν σχολήν. Ὁ Ἑγελὸς δια-
κρίνεται διὰ τὴν τοῦ νοῦς αὐτοῦ ὀξυδερκειαν, δι' ἧς ἀνέπτυξε τὰς
ἀφηρημένας μορφὰς τῆς διανοίας εἰς σειρὰς κατηγοριῶν, ἐξ ὧν
ἡ μὲν κατὰ διαλεκτικὴν ἀνάγκην ἐξήγετο ἐκ τῆς δέ. Ὁ διαλεκτι-
κὸς τρόπος, δι' οὗ ἐπετυχάνοντο ταῦτα τὰ ἐξαγόμενα, ἐστηρί-
ζετο εἰς τὴν ιδέαν ὅτι πᾶς ὠρισμένος στοχασμὸς περιέχει ἐν
ἑαυτῷ ἀντίφασιν· ἵνα δὲ νικηθῇ αὕτη, λαμβάνει νέαν μορφήν
περιτυλίσσουσαν τὴν ἄρνησιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρώτης· τότε
διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο ἀντιθέτων ἐγείρεται εἰς ὑψηλότεραν
ἐνότητα, καὶ ἀποκτᾷ οὕτω νέαν ἑντασιν ἐννοίας. (Hegels We-
rke). Αὕτη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τοσοῦτον ἀνεξαλείπτως ἐνετυ-
πώθη εἰς τὸν νοῦν τοῦ Ἑγέλου, ὥστε οὐχὶ μόνον ἡ ἐπιστήμη τοῦ
ἀφηρημένου στοχασμοῦ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι, καὶ αἱ συγ-
κεκριμέναι ἐπιστήμαι, κατήντησαν εἰς σειρὰς συλλογισμοῦ ἢ σω-
ρεϊτάς, βῆμά τι δεικνύοντας ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀ-
ναπτύξεως.

Οὗτος ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς ἔλαβε τὸ ὄνομα διαλεκτικῆς μεθόδου, παραδεχομένης ὡς δεχομένην τὴν θεμελιώδη ταυτότητα τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ φιλοσοφία ἐν συνόλῳ διηρέθη οὕτως εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ στοχασμοῦ ἐν ἑαυτῷ, εἰς τὴν τοῦ στοχασμοῦ ἀντικειμενικῶς καὶ εἰς τὸν ἀρνητικὸν πόλον θεωρουμένην, εἴτε τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, καὶ τρίτον εἰς τὴν ἑνωσιν τῶν δύο τούτων κινήσεων ἢ τρόπων, σχηματίζουσαν τὴν ἐπιστήμην τοῦ νοός. Ἐκαστος τῶν κλάδων τούτων πάλιν ἐσχέ- διάζετο καὶ ἐμορφοῦτο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἐγγέλου καὶ τῆς τούτου σχολῆς ὡς συμμετρικὴ ἐπιστήμη. Τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπί- νων γνώσεων βαθμηδὸν μετεφράσθη εἰς μορφὰς ἢ κατηγορίας τῆς Ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ἡ σφαῖρα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα σφαῖρα τῆς ὑπάρξεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ιδέας καὶ τῆς φύσεως· ἡ ψυχὴ, καθὰ καὶ ἡ φύσις, ἀναπτύσσεται ἀφ' ἑαυτῆς κατὰ τοὺς ἀπολύτους καὶ αἰωνίους νόμους τῆς διανοίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ ψυχὴ καθίσταται νοητικὴ καὶ ἐλευθέρα. Αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς διανοίας ἐπιφαίνονται ὡς ἐνόρασις, κατάληψις, λόγος. Τοιαῦτα καὶ τὰ παραπλήσια βλέπομεν ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἐγγέλου, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ψυχολογίαν. Καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι φι- λόσοφοι διὰ τε τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὰς ἀρχὰς ἀνεφάνησαν ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν Βερολίῳ ὁ Δρ. Βενέκης (E. Beneke) ἐξέχει ὡς ἐμ- πειρικός· οὗτος οὐ μόνον τὰς ἐμφύτους ιδέας ἀρνεῖται, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχικῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀγνοεῖ. Ὁ Βενέκης πειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν ἀναλογίαν φυσικῶν προόδων. Ἐν Γοττίνγῃ ὁ Δρ. Ι. Φ. Ἑρβартος (Herbat) ἐχρῆτο πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῇ ἀναλογίᾳ τῶν μα- θηματικῶν καὶ μηχανικῶν ιδεῶν. Ἡ Ἰταλία ἔδωκε τοὺς ἑαυτῆς φιλοσόφους, γνωστοὶ δὲ εἶναι ὁ Γιοΐας, ὁ Ροσμίνης, ὁ Γαλούπης, ὁ Πόλης, ὁ Πιερακίνης. Ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀξιολόγους φιλοσοφικὰς συγγραφὰς κατέλιπον ἡμῖν οἱ ἀοίδιμοι Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, Μιχαὴλ ὁ Κούμας καὶ Νεόφυτος ὁ Βάμβας. Ἐκ δὲ τῶν ζώντων Ἑλλήνων διαπρέπουσιν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ οἱ καθηγηταὶ Κ. Φίλιππος Ἰωάννου, καὶ Κ. Π. Βράϊλας, σὺν ἄλλοις λογίοις Ἑλλήσιν εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐπιστήμης ἀποδυσάμενοις. Τοῦ Κ. Π. Βρά- ἱλα τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν ἐμβριθὲς πόνημα στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα σοφὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὠφελοῦσι τὰ μάλιστα τὴν ἡμετέραν Ἑλληνικὴν νεότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅρισμός, διαίρεσις καὶ παραλληλισμός τῆς φιλοσοφίας
πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας.

§ 1. Κατὰ τὴν εὐφυῶ τοῦ Ῥωμαίου ῥήτορος καὶ φιλοσόφου φρά-
σιν, ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμά-
των, ἐπιστήμη ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐξετάζουσα
τὸν ἄνθρωπον καὶ γινώσκουσα τοῦτον, μεταίρεται ἡ φιλοσοφία
εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἣτις ἐστὶν ὁ Θεός. Ἄλλος περιώ-
νυμος φιλόσοφος ἐκάλεσε τὴν φιλοσοφίαν πρώτην ἐπιστήμην,
ἐπιστήμην ἀρχῶν· διότι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει
τὴν σπουδὴν τῆς διανοίας αὐτοῦ, τῶν νόμων τῶν διεπόντων ταύ-
την καὶ τῶν ἐντεῦθεν ἀναφυομένων ἰδεῶν. Ἐπίσης περίφημος ἄλ-
λος ὥρισε τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ
τῶν πρώτων αἰτιῶν. Ἡ φιλοσοφία, ἀγάπη καὶ ἔρος τῆς σοφίας
ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δικαίως κληθεῖσα, περιγράφεται ἡ γνῶσις τῆς
ἀληθείας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει, ἡ διδασκαλία καὶ διάδοσις τοῦ
ὀρθοῦ λόγου μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀναλύοντες τὸν ὅρισμόν τῆς
φιλοσοφίας, ἀνακαλύπτομεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη, μορφωθείσα
ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ λόγου, οὐδόλως χρῆζει ἄλλης αὐθεντίας, εἰμὴ
ἐκείνης τῆς ἐναργείας, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ,
ἄγουσα τὸ πνεῦμα εἰς αὐτὰς τὰς πηγὰς τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς
γνώσεως, ἀνευρίσκει τὸν ἔσχατον λόγον τῶν πραγμάτων, ἀνα-
χωροῦσα δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι κέντρον πάσης γνῶ-
σεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφικνεῖται εἰς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ πρω-
τίστη ἀρχὴ πάσης ὑπάρξεως καὶ παντὸς ὄντος. Παραβαλλομέ-
νη πρὸς τὰς ἄλλας, ἡ φιλοσοφία καθίσταται ἡ δέσποινα καὶ βα-
σιλὶς τῶν ἐπιστημῶν.

§ 2. Ἄμα γεννῶμενοι ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμπεφυτευμέ-
νας τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις. Ἀρχόμεθα δὲ ἐξασκῶν-
τες αὐτὰς αὐθορμήτως κατὰ πρῶτον· αἰσθανόμεθα, κρίνομεν,
ἀντιλαμβανόμεθα τῶν παντοίων σχέσεων, φανταζόμεθα, με-
μνήμεθα, θέλομεν καὶ συλλογιζόμεθα ὑπὸ φυσικῆς ἐμπνεύ-
σεως. Προχωροῦντος δὲ τοῦ χρόνου κεκτῆμεθα τὴν ἀκρι-
βῆ γνῶσιν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τοῦ ἐξω κόσμου,
μεθ' οὗ συγκαινωνοῦμεν. Τότε δὲ ἐκ προθέσεως καὶ σκέψεως βάλλ-

λομεν εἰς πράξιν καὶ ἄσκησιν τὰς γνωστικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ ἕκαστος σύνοιδεν ἑαυτῷ ἔχοντι καὶ ἐξασκοῦντι τὰς τε ζωϊκὰς καὶ τὰς πνευματικὰς τελετουργίας, συνεπεία νόμου ἐγκεκολλημένου ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει, πάρεστιν ἐνδομύχως ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐνεργείαις τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐν ἄλλοις, ἔχει συνειδήσιν αὐτῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐνδόμυχος ζωὴ τῆς ἡμετέρας διανοίας ἀνελίσσεται καὶ ἐκτυλίσσεται ὑπὸ τοὺς ἰδίους ἡμῶν ὀφθαλμοὺς, δὲν εἴμεθα παντάπασι ξένοι τῶν ἐν ἡμῖν συμβαινόντων, δὲν ἀγνοοῦμεν πόποτε τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα, τὰ ψυχολογικὰ καὶ αὐτὰ φαινόμενα. Ἐντεῦθεν πηγάζει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ αὐλοῦ ἄρχεται ἐν ἡμῖν ἅμα τῇ συνειδήσει τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος, ὅ ἐστιν ἅμα αὐτῷ τῷ αἰσθήματι τῆς ζωῆς. Ἐν ἄλλοις, πᾶς ἄνθρωπος ἀμαθὴς ἢ σοφός, βάρβαρος ἢ πεπολιτευμένος, καθὼς ἄνθρωπος πλουτεῖ τῆς ἰδέας τοῦ αὐλοῦ, ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἰδέας φθάνομεν δι' ἑνὸς μόνοι βήματος εἰς ἐκείνην τῆς ψυχῆς. Ἐκόντες ἄκοντες δυνάμει νόμου τοῦ ἡμετέρου λόγου ἀναφέρομεν τὴν διάνοιαν εἰς τὸ ὄν τὸ διανοούμενον, τὴν θέλησιν εἰς τὸ ὄν τὸ θέλον, τὸ αἶσθημα εἰς τὸ ὄν τὸ αἰσθανόμενον. Ὁ αὐτὸς νόμος προσδιορίζει εἰς τὸ ὄν τὸ διανοούμενον, βουλόμενον καὶ αἰσθανόμενον τὴν αὐλίαν καὶ τὴν πνευματότητα, αἵτινες συναντῶνται ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ βουλήσει καὶ τῷ αἰσθήματι. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς ἀπλῆς κινήσεως τῶν ἑαυτῶν δυνάμεων ἐννοοῦσι τὸ ὄν, τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν μετὰ τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν, καὶ ἄνευ ἀγῶνος ὑψοῦνται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, ἐκ ταύτης δὲ ἅπαξ μορφωθείσης αἵρονται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ δὲ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον. Τῷ ὄντι ἐννόησαντες τὴν ψυχὴν, οὐδόλως κωλυόμεθα νὰ συμπεράνωμεν τίς ἔδωκεν ἡμῖν ταύτην, τίς ἐποίησεν ἡμᾶς, ὅποιοι εἴμεθα· καθὼς δὲ πνεύματα πεπερασμένα, ὄντα ἀτελῆ, συνεπάγομεν ὅτι ὑπάρχει πνεῦμα ἄπειρον, νοῦς ὕψιστος, ὄν τελεióτατον.

§ 3. Τὸ διανοούμενον ὄν, τὸ πεπερασμένον πνεῦμα καὶ τὸ ἄπειρον πνεῦμα εἶναι τρεῖς ἰδέαι, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ὁδηγεῖ εἰς τὴν δευτέραν, καὶ ἡ δευτέρα εἰς τὴν τρίτην, ὅπερ γίνεται διὰ φυσικῆς ἐπαγωγῆς, εἰς ἣν ὑπεῖκει πᾶσα διάνοια. Πῶς δὲ αἱ δύο ἰδέαι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς, κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον συνδυάζονται, εὐχολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ διάνοια δυνάμει τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων φθάνει αὐθορμήτως καὶ φυ-

οικῶς εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο· πρῶτος δὲ νόμος, ἐπικυρόνων τὸ νοερὸν τοῦτο φαινόμενον, εἶναι ὅτι πᾶς ἄνθρωπος καθ' ἣν στιγμήν ἄρχεται ζῶν ἅπαντ' ὑπὸ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ὀφθαλμοὺς τὸ ἄϋλον ἐν ἐκάστη τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἀτομικοῦ ἐγῶ. Ὁ δευτέρος ἀναφέρει τὸν ἄϋλον στοχασμὸν εἰς τι ὃν ἐπίσης ἄϋλον, καὶ ὁ τρίτος ἀναφέρει τὸ πεπερασμένον πνεῦμα εἰς τὸ ἄπειρον πνεῦμα, εἰς τὸ αἰώνιον καὶ παντοδύναμον. Προϋποτίθεται λοιπὸν ψυχολογία καὶ θεολογία φυσικὴ ἐνυπάρχουσα εἰς πάντα ἄνθρωπον, προχωροῦσα κατὰ τὸ ἐφικτὸν τῆς διανοίας αὐτοῦ μᾶλλον ἢ ἥττον, καὶ ταύτης ἀνάπτυξις θεωρητέα ἡ ψυχολογία καὶ θεολογία τῶν σχολῶν. Ἐὰν ἡμεῖς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς μὴ αἰσθανώμεθα τὸ ἐσωτερικὸν γεγονός, τὸ ἄϋλον φαινόμενον, τουτέστι τὸ διανόημα, τὸ βούλημα, τὸ αἶσθημα, οὐδεμίαν ἐπιστήμην ἤθελε δυνηθῆναι νὰ διδάξῃ ἡμᾶς τοῦτο· ἄνευ δὲ τῆς ιδέας τοῦ ἄϋλου δὲν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ιδέαν τῆς ψυχῆς, καὶ ἄνευ τῆς ιδέας ταύτης δὲν φθάνομεν ποτὲ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ· ὅθεν αἱ τρεῖς αὗται ιδέαι βοηθοῦνται συναλλήλως. Ἀπαξ διακατέχοντες τὰς τρεῖς μνημονευθείσας ιδέας, εὐκόλως καταλαμβάνομεν πᾶν ὅ,τι εἰς αὐτὰς δυνατὸν νὰ προστεθῇ ὑπὸ ὑψηλοτέρας διανοίας. Αὕτη ἡ περὶ ψυχῆς καὶ Θεοῦ ἐπιστήμη σκιαγραφηθεῖσα ἐν πάσαις ταῖς διανοαῖς διὰ φυσικῆς ἐξασκήσεως τῶν δυνάμεων, εἶναι ἡ πρώτη φιλοσοφία ἡ ἀνατρέχουσα εἰς τὴν κοιτίδα τοῦ κόσμου. Πλὴν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ φυσικὸν φῶς, οὗτινος ἐστία εἶναι ἡ συνείδησις, δὲν λάμπει εἰμὴ καθόσον ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται ὑπὸ τοὺς ἐρρῶθμους ὅρους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, τουτέστιν ὅτι ζῇ ἐν κοινωνίᾳ, καὶ ἡ διάνοια αὐτοῦ διατελεῖ μετὰ τῶν ἄλλων διανοιῶν εἰς ἐπαφὴν.

§ 4. Ἐκ τῶν λεχθέντων δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν λογικὴν τῆς φιλοσοφίας διαίρεσιν. Ἡ ποιητικὴ τοῦ παντός αἰτία εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ Θεός· ἡ πανάγαθος αὐτοῦ θέλησις παρήγαγε τὸν κόσμον, ἡ δὲ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ εἰσὶν αἱ πηγαὶ τῶν σταθερῶν καὶ ἀναλλοιώτων νόμων τῶν κυβερνώντων αὐτόν. Ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, τὴν τούτου φύσιν καὶ τὰ θεῖα προσόντα, διακατέχει δυνάμει τὴν ἐξήγησιν τοῦ τί ἐστίν. Εὐρίσκων ἐν τῇ ιδέᾳ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ τὸ μυστήριον τῆς δημιουργίας, ἀνακαλύπτει εἰς τὰς βουλὰς τῆς ἀπείρου αὐτοῦ σοφίας τὸν λόγον τῆς τάξεως, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἀναγινώσκει

εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀδεκάστου αὐτοῦ δικαιοσύνης τὸν κανόνα πάσης πράξεως καλῶς διευθυνομένης καὶ πάσης κοινωνίας καλῶς διοργανωμένης. Οὕτω δὲ ὁ ἄνθρωπος φθάνει εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ πῶς καὶ τοῦ διὰ τί τῶν πραγμάτων· ἀφ' ἑτέρου ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει ἡ ἐστία πάσης ἐπιστήμης ὑπ' αὐτοῦ μορφωθείσης· πᾶν ὅ,τι δὲν πίπτει ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, καὶ τοι ὑπάρχει τοῦτο ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὸ, πᾶν ὅ,τι πλεονάζει καὶ ὑπερπερθεῖ τὸ ὄριον τῶν ἱκανοτήτων καὶ δυνάμεων αὐτοῦ, εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸν ὡς ἐὰν μὴ ᾔτο· ἀντιστρόφως δὲ πᾶν ὅ,τι γινώσκει διὰ τῆς διανοίας κατὰ τὸ μέτρον καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀντιλήψεως, τοῦτο ὡς πρὸς αὐτὸν ὑπάρχει. Πλὴν οὐδόλως δικαιούται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὑπαρξίν τοσοῦτων ὄντων, διότι αὐτὸς δὲν γινώσκει ταῦτα· ἀπόδειξις αἱ ἄπειροι ἀνακαλύψεις τοῦ φυσικοῦ, ἀστρονομικοῦ καὶ χημικοῦ κόσμου. Ὄθεν ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως συνυπονοεῖ τὴν ἐνδεχομένην γνῶσιν πλείστων ὄσων πραγμάτων. Ἐν τῇ ἀκριβεῖ γνῶσει ἐγκλείονται αἱ ἀρχαὶ πάσης ἀληθείας καὶ πάσης ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης μετὰ τῶν ποικίλων ἐφαρμογῶν αὐτῶν. Ἡ περὶ Θεοῦ ἐπιστήμη καλεῖται Θεοσοφία, φυσικὴ Θεολογία, ἡ δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ψυχολογία, ἐξ ὧν ἡ μὲν διδάσκει τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τὰς τῆς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης. Ἡ μὲν προδηλον ποιεῖ τὴν ἐνότητα τῶν πραγμάτων σχετικῶς πρὸς τὸν κοινὸν αὐτῶν δημιουργόν, ἡ δὲ καθίστησι φανεράν τὴν ἐνότητα τῶν ἐπιστημῶν σχετικῶς πρὸς τὸ κοινόν αὐτῶν ὑποκείμενον· ἀμφοτέραι δὲ διὰ διαφορῶν ὁδῶν βαίνουσιν εἰς τὸν ὁποῖον ἡ φιλοσοφία θηρεύει σκοπὸν, ἀποτελοῦσι ἀναπόσπαστον τῆς ἐπιστήμης ταύτης μέρος. Ἀναγκαῖον δὲ συμπλήρωμα τῆς τοῦ ἀνθρώπου σπουδῆς εἶναι ἡ λογικὴ καὶ ἠθικὴ. Ὁ λόγος προφανέστατος· ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, κατὰ πάσας τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς, ἐπιφαίνονται ἀνώτατοι νόμοι, ἀνεξάρτητοι τῶν εὐμεταβόλων ἰδεῶν ἡμῶν, οἵτινες ἐν τῇ ἀφρημένη γενικότητι αὐτῶν ἐκφράζουσι τοὺς ἀπολύτους καὶ σταθεροὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, οἷονδ' ἂν ἡ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον, εἰς ὃ αὕτη ἀναφέρεται. Τὸ ὀρίσαι τοὺς καθολικοὺς νόμους τοῦ συλλογίζεσθαι, οὗς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν πάσαις ταῖς ἐρευναῖς αὐτοῦ εὐρίσκει καθὸ ἐλεγκτήριον καὶ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς νομιμότητος τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ, εἶναι τὸ ἀντι-

κείμενον τῆς Λογικῆς· αὕτη θεωρητέα ὡς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ἀποδεικνύουσα ἐκ τῶν προτέρων τοὺς ἐπιστήμους καὶ μορφοειδείς νόμους τῆς τοῦ πνεύματος ἀντιλήψεως καὶ διδάσκουσα τοὺς πρακτικοὺς κανόνας καὶ τὴν μέθοδον ἐν τῇ ζητήσει τῶν παντοίων ἀληθειῶν. Αἱ εἰς ἐνέργειαν τιθέμεναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι κανόνας καὶ νόμους ἀμεταβλήτους καὶ ἀναγκαίους ἐν πάσῃ περιπτώσει. Οἱ νόμοι οὗτοι ὀρίζουσι τὴν διαγωγὴν παντός ἐλευθέρου ὄντος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ γῇ. Κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ φιλοσοφία ἐναγκαλίζεται τὴν Θεοσοφίαν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν. Αὕτη εἶναι ἡ προσφυστέρα διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἔρευνα τῶν στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς ὕλης ἀπαρτίζει τὴν Μεταφυσικὴν. Ὁ Παρμενίδης ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Σπινόζας ἐκ τῶν νεωτέρων κατὰ κόρον ἐχρῶντο τῇ Μεταφυσικῇ.

§ 5. Εἶπομεν τί ἐστὶ καὶ τί θέλει ἡ φιλοσοφία· νῦν δὲ συμπαραβάλλομεν ταύτην πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ Ῥητορικὴ, τὸ εὖ λέγειν ἔργον ἔχουσα καὶ σκοπὸν τὸ πείσαι, θηρεύει ἀπανταχοῦ τὰ μέσα τοῦ συγκινεῖν καὶ πληροφορεῖν τοὺς ἀκροατάς· ἡ ἱστορία, ἀναχωροῦσα ἐκ συμβάντων ἀξιωμανημονεύτων, μελετᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ Πολιτικὴ, ἀσχολουμένη περὶ τὴν διοργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν, ὀρίζει τὰς διεθνεῖς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν, καὶ προτίθεται τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν προαγωγὴν αὐτῶν· ἡ Νομολογία πραγματεύεται περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυκῶν δικαιομάτων καὶ καθηκόντων ἐκάστου πολίτου. Τὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πάθη, ὅπως ἐγείρωνται καὶ κατευνάζονται, καὶ τὸ πνεῦμα, ὅπως ὑποτάσσῃ ταῦτα, πρέπει νὰ γνωσθῶσι διὰ τῆς ἐπιστήμης· ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, ἥτοι εἰς αὐτὸν τὸν πυθμένα τῆς ἡμετέρας φύσεως. Ὅθεν ὁ ἀναπόφευκτος ὅρος ἀпасῶν τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν τούτου δυνάμεων. Ἐκείναι στήριζονται εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἄλλως οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῆς ἅμμου. Ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις καὶ ἀλληλουχία εἶναι ἡ σωτηρία τῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ παραμικρὰ ἀπόπειρα ἀπαλλαγῆς εἶναι ἡ βεβαία ἀπώλεια αὐτῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἀνεγνώρισε τὴν ἄμεσον ὑπαλληλίαν τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβάνουσα αὐτάς

ὑπὸ τὴν κατηγορίαν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς φυσικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἡ φιλοσοφία ἐμμέσως πῶς ἐξασκεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐνέργειαν, ἐν ἄλλοις, ἥττον ὁρατὴν καὶ μᾶλλον ἀμφισβητούμενην. Ἡ τούτων ἐπικράτεια εἶναι ἀπεριόριστος, τὸ ὁροθέσιον εἶναι ἡ φύσις· καὶ τοὶ δὲ ἐχειραφετήθησαν, ὅμως χρῆζουσι τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἐξηγεῖ τὸν κόσμον· ἡ φιλοσοφία ἐξηγεῖ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν· εἶναι λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἐξηγήσις ἐκείνων τῶν ἐξηγήσεων. Αἱ δὲ μέθοδοι τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἶναι αἱ φυσικαὶ πορεῖαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καλῶς διευθυνόμεναι. Εἰ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, οὗτος σπουδάζει καὶ ἐννοεῖ ταύτην διὰ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας. Ἐξ ἄλλου δυνάμεθα νὰ ἐνασχολήσωμεν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν χωρὶς καὶ νὰ γινώσκωμεν ταύτην· δὲν εἶναι ἀνάγκη βεβαίως τῆς γνώσεως τῶν μυόνων καὶ τῶν ὁστέων, ἵνα περιπατήσωμεν· πλὴν ὁ γινώσκων πῶς ἐνεργεῖ καὶ κατὰ πόσους τινὰς νόμους διανοεῖται εἶναι ἀνώτερος τοῦ μὴ εἰδότος· ὑπερέχει κατὰ πλείονας βαθμοὺς εἰς τὸ μυστήριον τῶν πραγμάτων, προσέβη ἐν βῆμα περισσότερον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐνδεχομένων ἐξηγήσεων. Πᾶσα δὲ ἐπιστήμη ἐρείδεται ἐπὶ τινων θεμελιωδῶν γνώσεων· ἡ γεωμετρία, φέρ' εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ διαστήματος, ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς δυνάμεως, ἄλλη τις ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου, τῆς γεννώσης καὶ τὴν τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ ἄλλη ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος. Ταύτας τὰς γνώσεις ὁ φυσικὸς ἢ ὁ γεωμέτρης κατατίθησιν εἰς τὰ τυφλὰ, εὐαρεστούμενος μόνον νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ὀρίσῃ ταύτας· τὸ πόθεν αὗται ἔρχονται ἀγνοεῖ· πόσον ἰσχύουσι δὲν ἐξεύρει. Ἡ φιλοσοφία ἐρευνᾷ πάντα ταῦτα, ἀνατρέχει εἰς τὰς πηγὰς τῶν ἰδεῶν, συμπεραίνει ἐκ τῆς ἀρχῆς τούτων καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν, καὶ ἐπομένως αὐτὴ δεσπόζει τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, παρέχουσα εἰς ἐκάστην διὰ τῶν ἑαυτῆς ἐναργῶν μεθόδων τὰς πηγὰς καὶ τὰς θεμελιώδεις ἰδέας ἐσπουδασμένας. Διὰ τῆς Λογικῆς κανονίζει ἡ φιλοσοφία τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν, ἐξελέγχει καὶ καθιεροῖ τὰ αὐτῶν ἐξαγόμενα· διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὑποστηρίζει τοὺς νόμους τῆς φύσεως· διὰ τῆς θείας σοφίας ἐξηγεῖ τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, διὰ τῆς θείας παντοδυναμίας ἀνιχνεύει τὸ μυστήριον τῆς γονιμότητος, ἣτις λάμπει ἀπανταχοῦ τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωικοῦ βασιλείου, καὶ διὰ τῆς θείας

ἀγαθότητος εὐρίσκει τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ τελειοτάτου ἀρχιτέκτονος. Τὸ ἐξῆς πόρισμα συνάγομεν. Ἡ φιλοσοφία διὰ τὸ ἐξοχὸν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἑαυτῆς ἀντικειμένων κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀσχολουμένη περὶ τὸν Θεὸν καὶ πὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕνεκα τούτου τοποθετουμένη εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, ἐξασκεῖ ἐπὶ ἀπασῶν τῶν ἄλλων σωτήριον κυριότητα· ἄλλως ἤθελεν ἐπιπολάζει εἰς τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ἀναρχία, ἥτις, καθὰ καὶ εἰς τὰ κράτη, ἤθελεν εἶσθαι ἀφόρητος καὶ εἰς τὴν δημοκρατίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐντεῦθεν κατάδηλοι γίνονται αἱ ἐκφράσεις φιλοσοφίας τῶν ἐπιστημῶν, φιλοσοφία τοῦ δικαίου, φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν. Ἐν ἄλλοις, πᾶν ὅ,τι μεταίρει ἐπιστήμην τινὰ ὑπεράνω τῶν ὀρισμένων αὐτῆς ἀντικειμένων καὶ ἐπαναγάγει ταύτην εἰς ἀρχὴν κοινὴν, ἐξηγοῦσαν διὰ λόγων ὑψηλῶν ταύτην, τοῦτο καλεῖται φιλοσοφία ταύτης τῆς ἐπιστήμης.

—•••••

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Διανοητικῆς ἐνεργότητος προκαταρχτικαὶ μορφαί,
ἤτοι ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομιμότης ἡ κῶρος αὐτῆς.

§ 1. Ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι ὑποκείμενον, καὶ τὰ γεγονότα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται, δὲν ὑπάρχονταί ἅπαντα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς συνειδήσεως. Τινὰ ἄλλως γινωσκόμενα ἀπαρτίζουσι μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ἀπορρέουσι τὸ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐπιστήμης, ἐπίσης ἀνεξαρτήτου ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐπικρατείᾳ, ὡς καὶ ἡ ψυχολογία ἐν τῇ ἰδίᾳ. Πρὸς διασάφειν τῶν ἡμετέρων ἐρευνῶν, ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν ἑκατέρας τὰ ὅρια, χωρὶς ἡ μὲν νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὰ τῆς δέ. Μεταξὺ τῶν σωμάτων πᾶς τις διακρίνει τὸ ἀνῆκον εἰς ἑαυτόν· τὸ σῶμα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὅλον.

ἡμῶν, ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶναι ἡμέτερον. Ἐν πρώτοις οὐδεμία ἀλλοίωσις συμβαίνει εἰς αὐτὸ χωρὶς νὰ ἀντανακλᾶται εἰς ἡμᾶς εἴτε ὡς λύπη εἴτε ὡς ἡδονή· πᾶν τὸ ἱκανοποιῶν αὐτὸ ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς, καὶ πᾶν τὸ ἐνοχλοῦν καὶ βλάπτει προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἄλλος· καὶ καθόσον τὸ ἡμέτερον σῶμα εἶναι ὑγιές ἢ ἀσθενές, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα φαιδροὶ ἢ κατηφεῖς. Ἰπακούει τοῦτο πολλάκις εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἡμετέρας θελήσεως, διότι θέλοντες κινουμένον τὸν βραχίονα ἢ τοὺς πόδας· ὅθεν ἐξαπκοῦμεν εἰς τὸ σῶμα, τοῦλάχιστον εἰς τινὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ, δύναμιν ἄμεσον καὶ εὐθείαν, ἣν δὲν ἔχομεν εἰς ἄλλο· ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἐνούμεθα μετ' αὐτοῦ ἀχωρίστως καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν τῇ γῇ.

§ 2. Ἡ φυσιολογία στρέφεται περὶ τὴν σπουδὴν τούτου τοῦ ζῶντος σώματος, ὁποῖον τὸ ἡμέτερον, ὀρίζει τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν αὐτοῦ, περιγράφει τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐπειτα δι' ἐπαγωγῆς ἀρμοδίας ἀναβαίνει ἐκ τῶν φαινομένων εἰς τοὺς νόμους τούτων, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ὀργάνων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν συμπεραίνει καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐκείνων· διὰ πασῶν δὲ τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων ἡ φυσιολογία ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν μυστηριώδη ἀρχὴν τὴν ἐμψυχοῦσαν τὴν ὕλην τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ διατηροῦσαν παρ' ὀλίγον σταθερὰν τὴν μορφήν τοῦ συνθέτου ἐν τῇ συνεχεῖ ἀνανεώσει τῶν συστατικῶν μορίων, καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου παραιτοῦσαν ταύτην τὴν ὕλην καὶ παραδίδουσιν αὐτὴν εἰς τοὺς κοινούς νόμους, ἐκ τοῦ κράτους τῶν ὁποίων εἶχεν ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ ἐν μέρει αὐτὴν ὑπεξηρεμήνην. Ἡ φυσιολογία ἕως ἐκεῖ δύναται νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο· ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν μακρὰν ὁδεύῃ εἰς τὸν δρόμον τῶν ἐξηγητικῶν ὑποθέσεων, ἡ κατάληψις τῶν ἑαυτῆς θεωριῶν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν γεγονότων, ἐξ ἧς ἐλήφθησαν. Ἐφευρεθεῖσαι πρὸς ἐξήγησιν φαινομένων τινῶν ἰσχύουσι κατὰ πάντα τὰ ὁμοειδῆ φαινόμενα, πέραν τούτων ἡ ἰσχὺς αὐτῶν τελευτᾷ. Τὰ γεγονότα, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐξ ἐκείνων ἅτινα ψηλαφῶμεν καὶ βλέπομεν, διότι ἀναφέρονται πάντοτε, ἕνεκα τῆς ὕλης, εἰς τὴν ἔκτασιν· εἶναι ἢ σχήματα ἢ κινήματα· π. χ. ἡ διάταξις τῶν ὀστέων, τῶν μυῶν καὶ τῶν νεύρων, ἡ μορφή τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἡ ἐκκρισις τῆς χολῆς. Ταῦτα τὰ γεγονότα παρατηρεῖ ὁ φυσιολόγος

διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀναλόγων ἐργαλείων· ἐξηγεῖ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς χωρὶς νὰ ἀλλάσῃ τὴν φύσιν αὐτῶν. Εἰς τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐνεργειῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος ποιούσι τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, εὐρίσκομεν στοιχεῖόν τι ἀρκούντως πραγματικὸν καὶ ἐγνωσμένον ὑπὸ πάντων, διαφεύγον τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως τὴν φυσιολογίαν.

§ 3. Ὅταν εἰς τι μέρος τοῦ ἡμετέρου σώματος συμβῇ πληγὴ τις καὶ ἡ σὰρξ χωρισθῇ, νευρίδιά τινα λήγοντα εἰς τὸ βεβλαμμένον μέρος δονοῦνται καὶ κλονίζονται κατὰ τινα ἰδιαιτερον τρόπον· ἡ κίνησις αὐτῶν εἶναι κοινὴ, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον φθάνουσι ταῦτα εἰς τὰ παχύτερα καὶ ὀγκωδέστερα, καὶ προσκολλῶνται εἰς αὐτὰ ὡς κλῶνες εἰς τοὺς κλάδους, ἄχρις οὗ μεταβιβαζόμενα ἐκ τούτων εἰς ἄλλα, ἀφικνοῦνται ἐπὶ τέλους μετὰ τινα δίοδον μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτεταμένην καὶ ἐλικοειδῆ εἰς τὸ κέντρον, εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἔνθα ἐνοῦνται καὶ ἐξ οὗ ἀναχωροῦσι πάντα τὰ νεῦρα. Ταῦτοχρόνως ἐν ᾧ γίνονται ταῦτα ὑποφέρον· καὶ βεβαίως ἡ ἀλγηδὼν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ἔχει αἰτίαν τὴν ὀχληρὰν ἐντύπωσιν τὴν προξενηθεῖσαν εἰς τὸ ὀργανικὸν σύστημα· ἐν τούτοις εἶναι διακεκριμένη καὶ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τίποτε. Τίς ἡ ἀναλογία μεταξὺ κινήσεώς τινος καὶ ἀλγηδόνος; Ἡ μὲν λαμβάνει χώραν ἐν τῷ διαστήματι, ἀρχίζει ἐν τινι στιγμῇ καὶ τελευτᾷ εἰς ἄλλην· εἶναι ταχεῖα ἢ βραδεῖα, ἡ δίοδος εἶναι εὐθεῖα ἢ καμπύλη καὶ διαγράφεται διὰ τοῦ σχεδίου· ἡ δὲ ἐν τῇ διαρκείᾳ εἶναι μικρὰ ὀδύνη, δὲν εἶναι ἔκτασις, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενής, δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ πλαγεῖα· ἐν τέλει οὐδὲν εἶδος εἰκόνος αἰσθητῆς δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν ἀλγηδόνα, ἢ ὡς κοινότερον λέγομεν τὸν πόνον. Γινώσκομεν τοῦτον ἐν τοσούτῳ διότι δοκιμάζομεν αὐτόν, ἐξεύρομεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ὁποῖός τις εἶναι, διότι διηγούμεθα αὐτόν. Ἡ γνῶσις ἣν ἔχομεν τῆς ἀλγηδόνος εἶναι μᾶλλον ἄμεσος, ἀρχαιοτέρα παρὰ τὴν ὀργανικὴν διάθεσιν τὴν προξενούσαν αὐτήν. Ἵποφύρομεν πρὶν ἢ ὑποπτεύσωμεν ὅτι ἔχομεν νεῦρα· ἡ ἀληθὴς γνῶσις τῆς ἀλγηδόνος εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς ἡ ἀνθρωπότης, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη τῆς φυσιολογίας χρονολογεῖται πρὸ τινος χρόνου· ὅτι καλοῦμεν φυσικὴν ἀλγηδόνα εἶναι φαινόμενον σύνθετον, οὔτινος τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον, ἡ ὀδύνη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν ἔχει πραγματικῶς οὐδὲν ὑλικόν. Ἡ ἄμεσος ἐπιστήμη, ἡ ἀρχικὴ, ἡ καθολικὴ εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς ἐπιστήμης, τῆς σχετικῶς νεώ-

τέρας· συνεπεία ἐπαγωγῆς, ἣν ἡ ἑξὶς ὑποκρύπτει εἰς ἡμᾶς, ἐμά-
θομεν νὰ ἀναφέρωμεν τὰς ποικίλας ἀλγηδόνας καὶ τὰς ὀδύνας ἡ-
μῶν εἰς τὰ παντοῖα μέρη τοῦ ἡμετέρου σώματος.

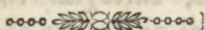
§ 4. Εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὴν ὀδύνην, ὡς ἐκ τῆς πείρας, ἦν
ἕκαστος ἐντὸς ἑαυτοῦ ἔχει, ἢ μᾶλλον λεπτολόγος περιγραφὴ τῶν
αἰτιῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν περιστάσεων αὐτῆς οὐδὲν προστί-
θῃσι, τὴν παραμικρὰν ιδέαν. Ἡ ἀλγηδὼν ὑπάρχει πρῶτον ὅλη ἐν
ἡμῖν, ἦν αἰσθανόμεθα καὶ ἐννοοῦμεν διὰ μόνης τῆς συνειδήσεως·
ἀλλ' αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς συνάμα ὄργανόν τι εἰς κα-
τάστασιν ἐξαιρετικὴν· ἀρκεῖ ὅτι τὴν συμπαρακολουθίαν ταύτης
πῆς καταστάσεως μετὰ τινος παρομοίου ἀλγηδόνης ἐδοκιμάσαμεν
ἐνίοτε, ἵνα τὴν μὲν ποιήσωμεν αἰτίαν τῆς δέ. Ἡπατημένοι ἐνίοτε
διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν αἰσθήσεων δὲν δεικνύομεν καλῶς τὴν ἑ-
δραν τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ὀδυνῶν ἡμῶν· τοῦτου ἕνεκα ὁ ἀσθε-
νὴς, οὐτινος ἐξέτεμον μέλος τι, ἐξακολουθεῖ πολλάκις νὰ αἰσθά-
νηται τὰς αὐτὰς ἀλγηδόνας εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἔχει μέλος. Ὅ,τι
λέγομεν περὶ τῆς φυσικῆς ἀλγηδόνης δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῇ
καὶ περὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονῆς. Τῷ ὄντι τὰ εὐάρεστα
ἢ λυπηρὰ αἰσθήματα, τὰ ὅποια γεννῶσιν οὐχὶ αἱ καταστάσεις
τῶν σωμάτων, ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος, πῶς ἤθελον ἐ-
ξηγηθῇ; Ἐνταῦθα δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα, τουτέστιν ἡ
ἡδονὴ ἢ λύπη, ὅπερ διαφεύγει τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' εἶναι αὐτὴ καθ'
ἑαυτὴν ἡ αἰτία· εἶναι ἡ ἰδέα μέλλοντος ἀγαθοῦ, ἀβεβαίου ἀλλὰ
πιθανοῦ, ἡ διεγείρουσα ἐν ἡμῖν τὴν χαρὰν τῆς ἐλπίδος, εἶναι ἡ
πρόβλεψις κακοῦ τινος προσεχοῦς, τὸ ὅποιον βασανίζει ἡμᾶς διὰ
τοῦ φόβου. Εἰς ποῖον ἐνδότατον μέρος τῆς ὕλης, εἰς ποῖαν σκο-
τεινὴν γωνίαν τοῦ ἐγκεφάλου ὁ φυσιολόγος θέλει ἀπαντήσῃ τὴν
πρόβλεψιν ἢ προόρασιν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον,
τὴν διάνοιαν, ἥτις δὲν ἔχει οὔτε μορφήν οὔτε σχῆμα; Διΰσχυρί-
σθησαν ἐν τούτοις φυσιολόγοι τινὲς καὶ φρενολόγοι ὅτι δύνανται
νὰ εὕρωσι ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο συνεκρότησαν ἐπιστήμην προω-
ρισμένην νὰ ὑποσκελίσῃ τὴν ψυχολογίαν, ἀντικαθιστῶντες εἰς τὴν
ἄμεσον σπουδὴν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώ-
που εὐκολωτέραν καὶ καθαρωτέραν περιγραφὴν τῶν ἡμετέρων ὀρ-
γάνων· δὲν ἀρνούμεθα ἀφ' ἐτέρου ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὄρ-
γανον καὶ ὁ ὅρος τῆς ἡμετέρας διανοίας. Πλὴν οὗτος δὲν εἶναι
ἡ ψυχὴ, δὲν εἶναι ὁ νοῦς, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα. Λέγουσι πρὸς

τούτοις ὅτι ἡ ἀνόμοιος ἀνάπτυξις τῶν ἱκανοτήτων, ἐπιδεξιοτήτων καὶ τῶν κλίσεων ἡμῶν ἀνταποκρίνεται πάντοτε εἰς τὴν ἄνισον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅμως λανθάνονται μεγάλως οἱ τοιοῦτοι, καθότι συγχέουσι τὸν κύριον μετὰ τοῦ δούλου καὶ τοῦ υπηρέτου, τὰς νοεράς τελετουργίας μετὰ τῶν ζωϊκῶν, τὴν ὕλην μετὰ τῆς διανοίας, δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν συνείδησιν· ζητοῦσι, φέρ' εἰπεῖν, μεθ' ὅλης τῆς πεισμονῆς αὐτῶν καὶ ἐπιμονῆς τὸ ὄργανον τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἀσελγείας, τῆς μνήμης, τῆς φιλοδοξίας· ἀρπάζονται ἐκ τῆς φυσιογνωμίας, πλὴν ἀπατῶνται μεγίστην ἀπάτην οἷτε τοῦ Γὰλ ὁπαδοὶ καὶ οἱ τοῦ Λαφάτερ· ἀλλὰ προεγνωσμένον ἔχουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη μνήμην, παθήσεις καὶ ἠθικὰ πάθη. Ὁ ἐγκέφαλος μετὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τῶν ἐξοχῶν καὶ τῶν κοιλοτήτων καὶ αὐτῆς τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφίας, ὁ ἐγκέφαλος καταντᾷ ὄγκος ὕλης ὑπὸ τινος μορφᾶς. Θετίσθω ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι ἐν ἐκάστη τῶν συμμέτρων διατάξεων τοῦ ἐγκεφάλου ἐμαντεύσαμεν τὴν ἔδραν, τὸ ὄργανον καὶ τὸ σημεῖον δυνάμεώς τινος τοῦ πνεύματος, πρέπει ἀλλαχόθεν νὰ γινώσκωμεν τὴν δύναμιν ταύτην, ὁποία τις εἶναι καὶ πῶς ἐνεργεῖ, πρέπει νὰ σπουδάσωμεν πρότερον τὴν διάνοιαν ἐν ἑαυτῇ, καὶ ὕστερον νὰ παραβάσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀργανικὴν ἡμῶν σύστασιν καὶ κρᾶσιν. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὸ κρανίον οὐδὲν θετικόν, οὐδεμίαν ἀλήθειαν ψυχολογικὴν εἰκονίζουσιν εἰς ἡμᾶς, οὐδὲ τὸ πολὺ ἢ ὀλίγον τοῦ μυελοῦ ἔχει ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ἡ συνείδησις καὶ ἡ διάνοια χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἐννοιαν τῶν γνωστικῶν καὶ ἠθικῶν ἡμῶν δυνάμεων, καὶ οὐχὶ ἡ φρενολογία. Δὲν πληροφορούμεθα περὶ τῶν φυσιολογικῶν φαινομένων εἰμὴ διὰ τοῦ λόγου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεως· ἡ δὲ παράγουσα τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα δύναμις, ἡ αἰτία αὐτῶν, ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς διαφεύγει πᾶν εἶδος παρατηρήσεως. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ὑπέθεσάν τινες ζωϊκὴν δύναμιν, ἄγνωστον καθ' ἑαυτὴν, ὑπονοουμένην αἰτίαν ἀποτελεσμάτων τινῶν χωρὶς νὰ ὀρίσωσιν εἰ κεῖται ἐν παντὶ τῷ ὀργανισμῷ, ἐν κεντρικῷ τινι μέρει, ἐξ οὗ ἀκτινοβολεῖ ἐπὶ τῶν λοιπῶν, εἰ ἐστὶν ἐνιαία, πολλαπλῇ, νοητικῇ, τυφλῇ· αὕτη ἡ ἀβεβαιότης καταδεικνύει τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν· διὰ τοῦ ἐλιγμοῦ καὶ τῆς περιαγωγῆς τῶν ἀποτελεσμάτων

σπεύδουσι καὶ οἱ τοιοῦτοι νὰ τύχωσι τῆς αἰτίας καθ' ἑαυτήν.

§ 5. Εἶναι γεγονὸς ἀναντίρρητον ὅτι ἕκαστος γινώσκει διὰ τῆς συνειδήσεως οὐχὶ μόνον ὅτι διανοεῖται καὶ αἰσθάνεται, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει καὶ αἰτία ἀνεξάρτητος τῶν ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων, δύναμις ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς, ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἀπλουστερά τῶν ἡμετέρων πράξεων. Θέλωμεν νὰ κινήσωμεν τὴν ἡμετέραν χεῖρα καὶ κινεῖται· οὐ μόνον ἐξεύρομεν ὅτι τῆς ἐκτελουμένης κινήσεως ἡμεῖς εἴμεθα ἡ αἰτία, οἱ θέλοντες καὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ θέλωμεν ταύτην νὰ διαρκῇ, ἀλλ' ἀκόμη ὅτι πρὶν ἢ ἀποφασίσωμεν εἶχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν· πρὸς τούτοις ἐξεύρομεν ὅτι καὶ παύοντες τὴν κίνησιν τῆς χειρὸς, ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν ἐκ νέου τὸ αὐτὸ ἢ ἄλλο πράγμα. Ἡδὴ αὕτη ἡ δύναμις ἡ προστάσσουσα τινὰ τῶν ἡμετέρων ὀργάνων, ἡ τείνουσα καὶ μὴ ταῦτα κατ' ἀρέσκειαν, ἡ ἐνεργοῦσα ἢ ἀπέχουσα, ἡ θέλουσα καὶ μὴ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀδρανείᾳ γινώσκουσα ἑαυτὴν ἱκανὴν τοῦ πράξαι, δὲν εἶναι σκοτεινὴ οὔτε μυστηριώδης, διότι εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ, αὐτὴ ἡ θέλουσα καὶ κινουσα δύναμις δὲν εἶναι ζωϊκὴ, ἀλλ' ἐλευθέρη καὶ νοητικὴ, μὴ ὑποκειμένη εἰς τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας. Παρατηροῦμεν ὅτι φαινόμενα ὑλικά τελειοῦνται ἐν τῷ διαστήματι, ὄντα τροποποιήσεις, ἀναγόμεναι ὀριστικῶς εἰς κινήματα καὶ σχήματα, ὅτι αἰτία τις ἢ πλείονες αἰτίαι κεκρυμμένοι ὑποτίθενται πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν φαινομένων· ἡ αἰσθητὴ παρατήρησις ἀναγκαιοῖ πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων, ἐπαγωγὴ πάντοτε παράβολος καὶ ἀπότολμος μεσολαβεῖ εἰς ἐπιτυχίαν τῆς αἰτίας, ταῦτα ἀποβαίνουσι τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰ ὄργανα τῆς φυσιολογίας. Ἀφ' ἐτέρου γεγονότα ἀκατάληπτα εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀπλαῖ τροποποιήσεις τοῦ διανοούμενου ὑποκειμένου, ἔχουσαι τὴν διάρκειαν ἄνευ ἐκτάσεως, ἔτι δὲ δύναμις πίπτουσα κατ' εὐθείαν ὑπὸ τὴν πείραν, καθὰ καὶ αἱ πράξεις ὧν εἶναι ἡ αἰτία καὶ τὸ τέρμα, ταῦτα πάντα ἀπαρτίζουν τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας· ἡ ζωὴ τοῦ σώματος ὑπάγεται εἰς τὴν φυσιολογίαν, ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ πέψις εἶναι προϊόντα τῆς σωματικῆς ζωῆς, τὸ αἶσθημα καὶ ἡ διάνοια τῆς πνευματικῆς, ἐκεῖ δύναμις τυχαία ἐμψυχουσα τὸν ὀργανισμόν, ἐνταῦθα θέλησις ἐλευθέρη, αἰσθητήρια καὶ συνειδήσις εἶναι τὰ σχετικὰ τῆς ἐρεῦνης μέσα. Ἀμοιβαίως ἀλλοιοῦνται ἡ πνευματικὴ καὶ σωμα-

τικὴ ζωὴ κατὰ λόγον τῆς ἀδιαλύτου ἐνότητος αὐτῶν ἐν τῇ πα-
 ρούσῃ καταστάσει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διὸ πρέπει νὰ
 ζητηθῇ ἡ ἐπιστήμη τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας
 αὐτῶν· ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία, καὶ τὸ σῶμα ἡ μορφή, ἐπομένως
 ἡ ψυχολογία καθίσταται μεγίστης σπουδαιότητος ὡς πρὸς τοῦτο,
 καὶ εἶναι πάντοτε ὁμολογούμενον ὅτι τὸ σῶμα ὅλως ἄμοιρον
 νοήσεως ὑπείκει εἰς τὰς θελήσεις τῆς ψυχῆς, ὡς θεράπων καὶ
 ὄργανον τυφλόν. Τὸ ἐγὼ εἶναι τὸ ἐνεργούν καὶ πάσχον καὶ πα-
 ρατηροῦν, τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη εἶναι ἡμέ-
 τερα καὶ οὐχὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, οὐχὶ τὸ ἐγὼ· ταῦτα γεννῶνται καὶ
 ἀνελίσσονται ἐν ἡμῖν, εἶναι τὸ προῖον ἐνεργότητος ἐλευθέρας
 καὶ αὐθορμήτου, τὸ ἐγὼ διατελεῖ ὃν ὁποῖόν ἐστιν ἐν ἑαυτῷ καὶ
 οὐσιωδῶς, δύναμις γινώσκουσα ἑαυτὴν, κατέχουσα καὶ διαθέ-
 τουσα ἑαυτὴν, τὸ ἀληθὲς πρόσωπον, τὸ παρατηροῦν τὰ ἐντὸς καὶ
 τὰ ἐκτὸς, καὶ ἔχον ὡς ὑποκείμενον τὴν ἱκανότητα νὰ παρατηρῇ
 καὶ ἑαυτὸ καὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, γινόμενον οὕτω καὶ ἀντικεί-
 μενον ἑαυτοῦ, ὅπερ δὲν ἐπαληθεύει εἰς τὰ λοιπὰ, τὸ θεωροῦν καὶ
 ἀκροαζόμενον, ὁ ἀλάνθαστος μάρτυς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς ἑ-
 αυτὸ γινομένων. Ἡ ψυχολογία ἄρα εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς συνει-
 δήσεως, τοῦ ἐγὼ, ἡ δὲ φυσιολογία περιγράφουσα τὰς τελετουρ-
 γίας τῶν ζωϊκῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἐν γένει ἐπιστήμη τοῦ σώ-
 ματος, καθότι καὶ ἡ ἀνατομία καὶ χειρουργικὴ καὶ ἡ παθολογία
 καὶ κλινικὴ περὶ τὸ σῶμα καταγίνονται. Ἡ συνειδήσις εἶναι τὸ
 φῶς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις ταῦτα γεννῶσαι.

§ 1. Παντὸς φαινομένου, μάρτυρες τοῦ ὁποίου εἴμεθα, ἐξ ἀ-
 νάγκης ὑποτίθεται καὶ ἡ αἰτία· πρὸς δὲ, πιστεύομεν ὅτι ἡ αἰτία
 προϋπῆρχε τοῦ φαινομένου καὶ ἐπίζῃ εἰς αὐτό· παρέρχεται τὸ
 ἀποτέλεσμα, ἡ αἰτία μένει· πρὸ ὀλίγου αὐτὴ δὲν ἐνήργει καὶ
 τῶρα δὲν ἐνεργεῖ πλέον· ἀλλὰ καίτοι ἀδρανὴς, διαμένει ἱκανὴ
 εἰς τὸ νὰ παραγάγῃ ἐπ' ἄπειρον παρόμοια ἀποτελέσματα, ἀνα-
 νεούμενα ἐν τῇ ἐπανόδῳ τῶν περιστάσεων. Ἀνεξάρτητος τῶν

ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων ἡ αἰτία, καθότι ἦτο καὶ πρότερον καὶ ἔσεται καὶ ὕστερον, παράγουσα τὸ τοιόνδε ἢ τοιόνδε φαινόμενον, προσαγορεύεται δύναμις, ἱκανότης, ἥτις κέκτηται ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν, δι' ἧς ἀρχίζει ἢ καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν ἀπαξ ἀρχισθεισαν πρᾶξιν· ὁ μαγνήτης, ἐπὶ παραδείγματος, ἔχει δύναμιν ἐλκτικὴν, τινὰ φυτὰ ἔχουσι δύναμιν ἱαματικὴν, ὁ στόμαχος τὴν δύναμιν τῆς πέψεως· Πλὴν ἀλλὰ ἡ δύναμις ἡ μὴ τυφλὴ, ἡ πεποικισμένη τὴν συνείδησιν τῆς ἑαυτῆς ἐνεργείας, τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν κυβέρνησιν, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς, ἡ πεφωτισμένη καὶ ἐλευθέρα, εἶναι μόνη ἡ ψυχὴ, ἡ παράγουσα ἐλευθέρως τὰς ἑαυτῆς ἐργασίας καὶ ἐν ἀπάσαις μεσολαβοῦσα. Ἐκ τῶν προϊόντων αὐτῶν γνωστὰ εἰς ἡμᾶς γίνονται αἱ δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καθὰ καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν αἱ φυσικαί. Ἐκ δὲ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νόμου τῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν συστατικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν διαφορῶν, κατατάττονται τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λειτουργίαι τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς κατατάξεως τῶν γεγονότων, ἵνα ἐπ' ἀκριβὲς ὀρίσωμεν ἐκάστην τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων. Εἰς πᾶν ἄτομον τοῦ εἶδους ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ὁλόκληρος καὶ ἡ αὐτὴ ἡ μόνη διαφορὰ ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμόν. Μεταξὺ ἀπασῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν, ὑπάρχουσι διαφοραὶ πραγματικαὶ καὶ βαθεῖαι· ἀλλ' εἶναι καὶ τι κοινόν, χαρακτήρ τις καθαρὸς, ἐπιτρέπων ἡμῖν νὰ συμπεριλάβωμεν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προσηγορίαν στοχασμῶν, γνώσεων, νοερῶν ἐργασιῶν, καὶ νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὰς εἰς μίαν μόνην δύναμιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν διάνοιαν. Διανοούμεθα, τοῦτο εἶναι γηγενός τι, δὲν εἶναι μόνον.

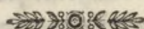
§ 2. Βλέποντες τὰ χρώματα, ἀκούοντες τοὺς ἤχους, ὁσφραίνόμενοι τὰς ὀσμὰς, γεύόμενοι τοὺς χυμούς, ἀπτόμενοι τῶν σωμάτων καὶ ἐπομένως ἀνευρίσκοντες τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας, τὸ λεῖον καὶ τὸ τραχὺ αὐτῶν, εὐρισκόμεθα οὐχὶ εἰς μηδενικὴν κατάστασιν, ὡς ἐὰν μὴ ἐτροποποιεῖτο τὸ ἡμέτερον ἐγὼ, ἥτοι αἰσθανόμεθα. Πρὸς τοῦτοις κατὰ πάντα τὸν χρόνον, καθ' ὃν αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἀνελίσσονται ἐν τῷ ἡμέτερῳ πνεύματι, ἐνδιαφερόμεθα εἰς αὐτάς, ἀκολουθοῦμεν τὸν δρόμον αὐτῶν εὐχαρίστως,

ἐὰν ᾦναι εὐκόλος καὶ ἐλεύθερος, δυσαρέστως, ἐὰν ᾦναι ὀχληρὸς καὶ βραδύς· τὸ διανόημα παρίσταται φωτεινὸν καὶ ζωηρὸν, αἱ λέξεις εὐχερῶς φθάνουσι, συναισθανόμεθα ἀληθῆ χαρὰν, ἐμψυχοῦσαν καὶ κατέχουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἀπ' ἐναντίου ἐὰν αἱ ἡμέτεραι συλλήψεις ᾦναι συγκεχυμένα καὶ ἀόριστοι, ἡ ἐκφρασις ἐκφεύγει τὸν διστάζοντα κάλαμον ἡμῶν, καὶ ἐνδομύχως ὑποφέροντες ἕνεκα τῆς διαμάχης ἡμῶν πρὸς τὴν ἐπαναστατοῦσαν νοητικότητα, ἕνεκα τοῦ πολιορκουντος αὐτὴν περισπασμοῦ καὶ τῶν ἐπισκοτιζόντων αὐτὴν νεφῶν. Ἡ μὲν ἐκ τῶν καταστάσεων εὐαρεστεῖ, ἡ δὲ δυσαρεστεῖ δι' ἀλληλοδιαδόχου δυσαρεσκείας καὶ εὐαρεσκείας, ἀποζημιώσεως καὶ ὀχληρίας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ χαίρομεν καὶ λυπούμεθα, καὶ ἐνταῦθα ὡσαύτως αἰσθανόμεθα. Τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀπλούστατον τοῦτο φαινόμενον, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δύναμις δι' ἧς αἰσθανόμεθα ἔχει ἰδιάζοντα ὄργανα ὅποια ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις, ἡ ἀφή. Τὴν δὲ ἐνέργειαν πρὸς διέγερσιν τῶν ὀργάνων τούτων τοῦ αἰσθάνεσθαι ἤτοι τῶν αἰσθητηρίων, προσαγορευομένην ἐντύπωσιν, δεχόμεθα διὰ τῶν νεύρων, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Τὸ αἰσθάνεσθαι εἶναι ἄλλο τι παρὰ τὸ διανοεῖσθαι. Ἐπιχειροῦμεν τὴν ἀπασχολοῦσαν τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἐργασίαν καὶ κινοῦσαν παντοιοτρόπως τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, γινώσκοντες ὅτι ἡδυνάμεθα καὶ νὰ διακόψωμεν αὐτήν. Ἐχρειάζεται ἀπόφασις ἐκ μέρους ἡμῶν ἵνα ἀρχισθῇ, καὶ ἐπιμονὴ ἵνα ἐξακολουθήσῃ. Ἀπαυδῆσαντες ἀναβάλλομεν αὐτήν, ἀναπαυθέντες ἐπαναλαμβάνομεν ἐλευθέρως καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἀγωνιζόμεθα ἵνα διαφωτίσωμεν τὴν σκοτεινὴν ιδέαν, ἵνα καταλάβωμεν τὴν ἐκφεύγουσαν ἐκφρασιν, ἵνα ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ φθάνον ἀνιαρόν. Δίδομεν πᾶσαν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὸ ἡμέτερον ὑποκείμενον, ἡ διαμοιράζομεν αὐτήν, ἡ ἐξ ὁλοκλήρου ἀποσπῶμεν αὐτήν, ἐγκαρτεροῦντες ὑποστηρίζομεν αὐτήν, ἡ καὶ ἐκ διαλειμμάτων χαλαρόνομεν αὐτήν. Ὁ ἐλεύθερος ἀγὼν ἡμῶν, οὐτινος ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν, δὲν εἶναι οὔτε διανόημα οὔτε αἴσθησις οὔτε αἰσθημα, ἀλλ' εἶναι θέλησις, δύναμις τῆς ὁποίας κατ' ἀρέσκειαν βουλόμεθα νὰ πράξωμεν ἢ νὰ μὴ πράξωμεν. Ἐν ἄλλοις διανοούμεθα, αἰσθανόμεθα καὶ θέλομεν. Τὰ φαινόμενα, περὶ ὧν λαλοῦμεν, ἕκαστος παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἅμα ἀκούσῃ ἡμᾶς λέγοντας περὶ τούτων ἐννοεῖ. Ἐὰν δὲ ἐπ' ἀπειρον ποικίλωμεν τὴν δοκιμὴν, ἀλλοιοῦντες τὰς περιστάσεις καὶ πολ-

λαπλασιάζοντες τὰ συμβεβηκότα, θέλομεν διακρίνει τὴν διάνοιαν, τὴν αἴσθησιν, τὸ αἶσθημα καὶ τὴν θέλησιν ἢ πράξιν εἰς πάσας τὰς καταστάσεις, ἀληθεῖς ἢ φανταστάς. Ἡ θέλησις καθὼ ἐλευθέρα ἀλλάττει ἀεννάως τὴν ἐνέργειαν τῶν ἑαυτῆς ἀγώνων. Τὰ ἡμέτερα διανοήματα ὑπὸ τὰς παντοίας ἐπόψεις αὐτῶν συνιστῶσι τάξιν ἀνθρωπίνων φαινομένων ἰδιαιτέραν, ἢ αἰσθησις καὶ τὰ αἰσθήματα προσαρμοζόμενα εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν, ἄλλην, τρίτην δὲ ἐπὶ τέλους ἀπαρτιζοῦσιν αἱ ἀποφάσεις τῆς θελήσεως. Ἄπαντα τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ταύτην τὴν κατὰ τάξιν· διὰ τῆς ἀνεξαντλήτου γονιμότητος καὶ τῶν ἀναπτύξεων τῆς διανοίας, τῆς αἰσθητικότητος καὶ θελήσεως πληροῦται πᾶσα ἡ ζωὴ, τὰ παντοῖα δὲ αὐτῶν προϊόντα διαφόρως συνδυαζόμενα συγκροτοῦσι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν.

§ 3. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἄλλα τινά. Ἐκ τῶν συμβαινόντων αὐτῷ πείθεται περὶ τῶν παντοίων ἐξωτερικῶν ὠθήσεων, τῶν ἐνεργουσῶν ἐπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ περὶ τοῦ νευρικοῦ κέντρου τοῦ δεχομένου τὰς ὠθήσεις ταύτας καὶ μυσταγωγοῦντος εἰς τὴν ἀντίδρασιν· καὶ τούτων ἀπάντων ἔχομεν τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν συνείδησιν. Πᾶν εἶδος ὀδυνῶν καὶ ἡδονῶν προσδιορίζει πρὸς τούτοις ἀπλὴν ἀρχὴν πράξεως, καὶ ἐνίοτε ταχείας, ἐνεργητικὰς καὶ τυχαίως διευθυνομένας πράξεις μετὰ θαυμασίου ἀκριβείας, συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὑπὸ τῆς φύσεως δεικνυόμενον. Ἡ πείνα, φέρ' εἰπεῖν, προξενεῖ λύπην ἀνάλογον εἰς τὴν ἀνάγκην, αὐξάνουσαν βαθμηδὸν ἄχρις ἀνυποφόρου ἀδημονίας, καθ' ὅσον ἀναβάλλεται ἐπὶ πλείονα χρόνον ἢ ἐπανόρθωσις καὶ ἱκανοποίησις αὐτῆς· ἡ δὲ φύσις διδάσκει ἡμᾶς περὶ τῆς καταλλήλου τροφῆς διὰ τῆς ἡδονῆς ἢ ἀηδίας τῆς ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως. Τὸ εὐαρεστοῦν εἰς τὰς δύο ταύτας αἰσθήσεις καὶ ἔλκον ἡμᾶς εἶναι τροφὴ ἐπιτηδεῖα, τὸ δὲ ἐνοχλοῦν αὐτάς καὶ δυσανασχετοῦν εἶναι δηλητήριον. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι ἡ ἡμετέρα φύσις πλουτεῖ ἐνστιγμάτων ἢ ἐνόρμων, κλίσεων καὶ ῥοπῶν, καταφαινομένης τῆς σοφίας καὶ οἰκονομίας τῆς θείας προνοίας, χαρηγησάσης εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν τοῦτον τὸν ἀναπόφευκτον βοηθόν. Ταῦτα τὰ ἔννομα δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἡμετέρων βουλήσεων, ἀναβρύνοντα αὐθορμήτως· αἱ ἐνστιγματικαὶ αὐταὶ ἐνέργειαι ἀποτελοῦσι φαινόμενα ὑπαγόμενα εἰς ἰδιαιτέραν

κατηγορίαν. Ἀφορῶσι δὲ αὗται τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, τὴν διάδοσιν τοῦ εἶδους, τὴν τροφήν, ἔργα τινὰ οἰονεὶ βιομηχανικά καὶ κοινωνικάς τινας σχέσεις καὶ κλίσεις, ἥτοι συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας. Ἐκ τῶν ἐνόρμων τούτων πολλὰ εἶναι κοινὰ εἰς τε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ πολλὰ ἰδιάζουσιν εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ζῶον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ συνειδήσεως.

§ 1. Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ψυχικῶν ἢ νοερῶν δυνάμεων, ἃς ἄχρι τοῦδε εὔρομεν τρεῖς, διάνοιαν, αἰσθητικότητα καὶ θέλησιν, δὲν ἐννοοῦμεν τρεῖς πραγματικὰς καὶ διακεκριμένας αἰτίας ἀποτελούσας τὴν ψυχὴν· ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρατηροῦμεν μίαν αἰτίαν ἁπάντων τῶν φαινομένων, τουτέστιν αὐτὴν τὴν ψυχὴν, οὗσαν ἁπλῆν· αἱ ταύτης δυνάμεις, ἐπιδεξιότητες καὶ ἰκανότητες εἶναι οἱ παντοῖοι τρόποι τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῆς ἐνιαίας αἰτίας, ὅ ἐστιν εἶναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρωτογενεῖς μορφαὶ τῆς ἑαυτῆς ἐνεργείας, δυνάμεως καὶ ἀναπτύξεως. Καί τοι δὲ ἡ αἰτία εἶναι μία καὶ μόνη, δύναται νὰ ἔχῃ πλείονας καὶ παντοίας δυνάμεις, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ δυνάμεις τις ἁπλῆ κατὰ τὴν οὐσίαν δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ πλείονας τρόπους καὶ νὰ ἐκτυλιχθῇ ὑπὸ παντοίας μορφᾶς ὑποδιαιρουμένη. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσι πολυάριθμοι καὶ διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἰδέαι, τούτου ἕνεκα εἶναι καὶ οἱ τρόποι τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος πολυειδεῖς. Ἄπασαι δὲ αἱ δυνάμεις καί τοι διαφόρως καταταττόμεναι, συντείνουσιν ὅμως εἰς πᾶσαν νοερὰν ἐργασίαν, ἡ μὲν ὑποτίθησι τὴν δὲ, καὶ ἡ κατάργησις τῆς δεῖνος συνεπιφέρει τὴν παῦσιν τῆς ἐτέρας, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν θαυμασίαν οἰκονομίαν τῆς ἡμετέρας νοητικῆς συστάσεως, ἐν ἣ ὡς ἐν μηχανῇ ἅπασαι συνέχονται. Ἀλλ' ἡ συνεχὴς ἀμοιβαιότης καὶ ἡ ταυτόχρονος συνάφεια τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἐν τῇ ζωῇ δὲν συνυπονοεῖ παντάπασιν καὶ τὴν τούτων σύγχυσιν· ὡς ἐκ τούτου ἡ πραγματικὴ διαφορὰ τῶν ἑαυτῶν ἐργασιῶν, προϊόντων καὶ ἀντικειμένων, ἀπαιτεῖ καὶ τὴν κατὰ μέρος περιγραφὴν ἐκάστης. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἄνθρωπος συν-

δέεται δι' ἀναποφεύκτων σχέσεων μετὰ τοῦ κόσμου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῇ, περιστοιχούμενος ἀπανταχόθεν ἐκ σωμάτων, καὶ αὐτὸς οὗτος ζῶν ἐν σώματι, οὗτινος συμμερίζεται καὶ συναισθάνεται τὰς καταστάσεις, ὑποφέρει διὰ τοῦ ἰδίου τὰς προσβολὰς τῶν ἄλλων, καὶ ἀνταποδίδει εἰς τὰ λοιπὰ σώματα διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἑαυτοῦ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν δέχεται. Ἐν τῇ συγκοινωνίᾳ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς φύσεως, ἥνπερ ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ, εὐρίσκει τὰς συνήθεις ἀφορμὰς τῆς ἑαυτοῦ πάλης καὶ τῶν πόνων· ἐνταῦθα ἀπαντᾷ προσκόμματα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ νικήσῃ, δυνάμεις ἐχθρὰς, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ὑποτάξῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ, ἀγαθὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἑαυτοῦ ζῶν, ἅτινα αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ πρέπει νὰ προμηθευθῇ· μεταξὺ φόβου καὶ ἐλπίδος ἀπέναντι τῆς φύσεως, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἰκανότητα τοῦ γινώσκειν αὐτήν· ἐπὶ τούτῳ ἡ θεία πρόνοια ἐδωρήσατο αὐτῷ τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἰδίως τὴν δύναμιν, δι' ἧς καταλαμβάνει ὅτι ὑπάρχει τι ἐκτὸς ἑαυτοῦ, τὸ ὁποῖον παρήγαγε τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν αἴσθησιν· ὅθεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης δυνάμεως ἐννοεῖ ἐναργῶς τὴν ὑπαρξίν τῶν λοιπῶν ὄντων· αὐτὴ ἡ δύναμις ἀκούει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξωτερικὴν κατάληψιν καὶ ἀντίληψιν. Τινὲς συγχέουσι τὴν ἀντίληψιν μετὰ τῆς ιδέας. Ἐν τῇ γερμανικῇ γλῶσσῃ σημαίνονται ἀμφοτέρω διὰ τοῦ ὅρου Vorstellung.

§ 2. Διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν πείραν παντὸς ὅ,τι ὑποκύπτει κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν καὶ ἀμέσως παρίσταται εἰς αὐτάς· ἡ ἀντίληψις δὲν ἐκτείνεται πέραν τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐνεργεῖ ἡ αἴσθησις. Τιαύτη δὲ γνῶσις ἤθελεν εἶσθαι ἀτελὴς, καὶ ἤθελεν ἀφανίζεσθαι ἀνεπιστρεπτει ἅμα τῇ αὐτῆς προσκλήσει· ἐπομένως τὰ πράγματα, ὧν περ ἀντελήφθη πολλάκις ὁ ἄνθρωπος, ἤθελον εἶσθαι εἰς αὐτὸν πάντοτε νέα· ἔπρεπε νὰ ἐξαναρχίξῃ ἀδιαλείπτως χωρὶς ποτὲ νὰ προαγάγῃ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἑαυτοῦ ἀρχαιοτέρων ιδεῶν. Τούτου ἕνεκα ὁ Θεὸς ἐδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν τοῦ φυλάττειν κατὰ τὴν περίστασιν τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις· αὐτὴ δὲ ἡ δύναμις, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἀντικειμένων ἀναδεικνύουσα καὶ ἀναδίδουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πείρας, προσαγορεύεται μνήμη, ἐνθύμησις. Τῷ ὄντι χωρὶς ταύτης ἠθέλομεν πίπτει εἰς τὴν ὁποίαν πρότερον εὐρίσκόμεθα ἄγνοιαν καὶ πρὸ τῆς προσβολῆς τῶν ἀντικειμένων· εἶναι τεράστιος ἡ δύναμις αὕτη, διότι καὶ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν

ἑτῶν, μὴ παρόντος τοῦ ἀντικειμένου, μεμνήμεθα τὰς διεγερθείσας ἡμῖν αἰσθήσεις καὶ ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς μνήμης γινώσκομεν τὸ παρὸν καὶ μέρος τοῦ παρελθόντος· πλὴν τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· ἀγνοοῦμεν ὅλως διόλου τὸ μέλλον· ἐπομένως αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὴν ἀπόπειραν· γινώσκομεν ὅτι τὸ πῦρ καίει, διότι προσεγγίζοντες εἰς αὐτὸ τὴν χεῖρα, αἰσθανόμεθα ὅτι καίει, ὡς ἔκαie χθές, καὶ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῶν προηγηθεῖσων ἡμερῶν· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰ αὐριον θέλει καίει, καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ ἄλλων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θέλομεν ζῆσει; Εἰς ταύτην τὴν ἄγνοιαν τῶν ὅσα πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν καὶ τῶν ὅσα πρέπει νὰ φοβώμεθα ἐκ τῶν ἀντικειμένων, πῶς θέλομεν ὁδηγηθῆ; Ἡ ἡμετέρα γνῶσις εἶναι πολλὰ περιορισμένη ἐν τῷ χρόνῳ, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ διαστήματι, διότι δὲν ἐξεύρομεν τίποτε οὔτε περὶ τῶν ἰδιοτήτων, οὔτε περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀναριθμήτου πληθύος τῶν ἀντικειμένων, ὧν τινων δὲν ἐλάβομεν πείραν· εἰς τοῦτο τὸ ἀνεπαρκὲς ἡ φύσις προενόησε τὴν ἐπαγωγὴν, δι' ἧς ἀποκαθιστάμεθα ἱκανοὶ νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ παρελθόντος τὸ μέλλον, ἐκ τῶν ὀλίγων γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἀντικειμένων τὰς ἰδιότητας σχεδὸν ἀπάντων τῶν ἀγνώστων· καὶ οὕτως ἐκ μεταφορᾶς ἐκ τοῦ ὁρωμένου εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διαφεύγει ἐκτείνωμεν τὸν κύκλον τῆς πείρας, καὶ τοῦτο καλεῖται συμπεραίνειν δι' ἐπαγωγῆς. Διὰ τῶν αἰσθήσεων γινώσκομεν τὸν κόσμον καὶ τὰ σώματα ὅποια εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τῆς μνήμης φθάνομεν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς τὸ μέλλον· ἀλλ' ὁ κόσμος οὗτος ἡδύνατο νὰ μὴ ᾔηται, ὅ,τι συνέβη ἡδύνατο νὰ μὴ ἐμφανισθῇ, ὅ,τι εἰκάζομεν ὡς πλησίον, ἴσως ποτὲ δὲν θέλει λάβει χώραν. Ἐν ἄλλοις, ταῦτα τὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνομεθα, ταῦτα τὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων μεμνήμεθα καὶ τὰ ὅποια προβλέπομεν, ὡς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, οἵτινες προβλέπομεν ταῦτα καὶ ἐνθυμούμεθα καὶ ἐννοοῦμεν, οὐδὲν ἐξ ἐκείνων, λέγω, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς παρελθούσης, παρούσης ἢ μελλούσης ὑπάρξεως αὐτοῦ. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἱκανὸν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν περιορισμένων πραγμάτων εἰς τὸ νὰ ἐξηγηθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἔχει τὴν δύναμιν ἀκόμη νὰ εὕρῃ ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι, ἥτις βεβαίως δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτά· ἐννοεῖ ὅτι ἅπαντα ὁμοῦ πρέπει νὰ ἀπα-

δοθῶσιν εἰς ὑπερτάτην ἀρχήν, ἥτις εἶναι ὁ Θεός. Αὕτη ἡ δύναμις τοῦ ὑφοῦσθαι ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ ἄχρι τοῦ Θεοῦ καλεῖται λόγος, ὡς παρακατιόντες θέλομεν ἰδεῖ, δύναμις ἀνωτάτη, ἥς ἄνευ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τῆς νὰ βεβαιώσῃ χωρὶς νὰ καταλαμβάνῃ, καὶ νὰ βλέπῃ πάντα χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ ποτὲ τὴν αἰτίαν οὐδενός, οὐκ ἔχων τίποτε πλέον τοῦ ζώου. Εἰς ταύτας τὰς δυνάμεις, αἵτινες εἶναι ἡ πηγὴ ἀπασῶν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, προστίθεται ἀριθμὸς τις τρόπων καὶ μεθόδων καθολικῆς καὶ συνεχοῦς χρήσεως, δι' ὧν τὸ πνεῦμα χωρὶς νὰ προσθέτῃ νέας γνώσεις εἰς τὰς ἤδη ἀποκτηθείσας μεταμορφώνει ταύτας, ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτάς, διαιροῦν, συνάπτει, καὶ συνδυάζει κατὰ μυρίους τρόπους. Ἐν συνθέτῳ τινὶ ἰδέᾳ θεωροῦμεν ἐν τῶν ἑαυτῆς στοιχείων ἀποκλειόμενον καὶ χωριζόμενον τῶν λοιπῶν, ἀθροίζομεν ὁμοῦ τὰς ἀνακαλυφθείσας ὁμοιότητας μεταξὺ πλειόνων ἀντικειμένων ἀτομικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀπ' ἀλλήλων ἀντιπαραβάλλοντες δὲ τὰς δύο ἰδέας, ἵνα πληροφορηθῶμεν περὶ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας αὐτῶν καὶ βεβαιώσωμεν τὴν ἀπαξ ἐννοηθεῖσαν σχέσιν, κρίνομεν ἂν ἀμέσως ἢ σχέσις ἀνεκαλύφθῃ, καὶ συλλογιζόμεθα ἂν πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτης μεσολαβῇ ἡ συνδρομὴ τρίτου τι-
νός ὄρου.

§ 3. Πλὴν πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι μόνον δευτερευούσας ἐργασίας ἀνιχνεύομεν, ἐφαρμοζομένας εἰς ὑλικά, ἐκ προκαταβολῆς συμποσωθέντα, οὐδὲν δὲ πρωτότυπον καὶ νέον προστίθεται εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Μένει ἐν τοσούτῳ νὰ περιγραφῇ λεπτομερῶς ἐκάστη τῶν μνημονευθεισῶν δυνάμεων ἵνα ὅμως διακριθῶσι καὶ προσδιορισθῇ ἐπομένως ἡ τάξις, τὸ μέρος καὶ τὸ καθῆκον ἐν τῇ μορφώσει τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, πρέπει νὰ τεθῇ ὑπεράνω τῆς ποικιλίας τῶν γνώσεων καὶ τῶν δυνάμεων ἢ συνειδήσεων, ἥτις ὑπάρχει ἐν ἀπάσαις, οὐδόλως συγχυζομένη μετ' οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἶναι ὁ καθολικὸς ὅρος τῆς διανοίας, ὁ θεμελιώδης τύπος ἀπάντων τῶν τρόπων τῆς ἡμετέρας διανοουμένης ἐνεργείας. Καθόσον ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται, ἐνθυμεῖται, προορᾷ, κρίνει καὶ συλλογίζεται, σύνοιδεν ὅτι παράγει ταῦτα τὰ γεγονότα, ἐν ᾧ ἐκτελεῖ πάσας ταύτας τὰς πράξεις ἔχει συνειδήσιν ἑαυτῆς ὅτι ἐκτελεῖ ταύτας. Τῷ ὄντι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἰδέαν τινὰ, εἰ μὴ ἐξεύρωμεν ὅτι ἔχομεν αὐτὴν, ἄλλως οὐ μόνον τὸ φαινόμενον ἤθελεν εἶσθαι ἀτελές, ἀλλὰ

τὰ παντοῖα αἰσθήματα, ὅσα δοκιμάζει, ἅπαντες οἱ ἀπείρως ποιεῖ
 κιλλόμενοι στοχασμοὶ, τοὺς ὁποίους σχηματίζει, καὶ ἅπασαι αἱ
 ἀντίθετοι ἐργασίαι, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐκπληροῖ. Διορᾷ ἐναργῶς
 ἐντὸς ἑαυτοῦ ὅτι ἔχει δύναμιν ἀπλὴν, ἥτις δὲν εἶναι συγκεχυμένη
 μετὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, οὔτε συμφυῆς μετὰ τῶν μερῶν αὐτοῦ, δια-
 κρίνει ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πολλαπλοῦ αὐτοῦ σώματος τὸ πρόσω-
 πον, τὸ ἀληθὲς ἐν, τὴν μεταφυσικὴν ἐνότητα, τὴν ἐμβριθὴ καὶ
 πραγματικὴν ἐνταῦθα ἔγκειται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητας,
 ἐξ ἧς ὁρμώμενος ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰς τεχνητὰς ἐνότητας τῆς
 φύσεως καὶ συνάγει τὴν ἀληθὴ καὶ πραγματικὴν ἐνότητα τοῦ
 θεοῦ ὄντος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ταυτούσιος ἐν τῷ μέσῳ τῆς παν-
 τοτεινῆς ἀλλοιώσεως καὶ τοῦ εὐμεταβλήτου τῶν περιστοιχιζόν-
 των αὐτὸν ἀντικειμένων, τὰ πάντα ἀλλάσσουν καὶ παρέρχονται
 περὶ ἑαυτοῦ, οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς φύσεως μένει σταθερὸν ἐν
 ἑαυτῷ καὶ ἐπ' ἀκριβὲς τὸ αὐτό· ἡ ταυτότης τῶν στερεωτέρων
 ἀντικειμένων εἶναι ταυτότης φαινομένη καὶ ὡς ἔγγιστα τοιαύτη,
 ἀνεπαίσθητοι μεταβολαὶ καθίστανται ἐπ' ὀλίγον διὰ τοῦ χρόνου
 ἀξιοσημείωτοι, ἀλλὰ διηνεκῶς ποικίλλουσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἀπολύ-
 τως εἶναι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ βάθει τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ σήμερον
 καὶ πρότερον καὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶναι ὁ αὐτός· ὅ,τι δ' ἐν αὐτῷ
 ἀλλάττει εἶναι ἐξωτερικόν, ἐμφάνισις, σῶμα. Τὰ δὲ σώματα, ἅ-
 τινα περικυκλοῦσιν ἡμᾶς, εἶναι σύνθετόν τι διαίρεσιμον εἰς μέρη,
 καὶ ταῦτα εἰς ἄτομα· καὶ τοὶ δὲ διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἡμετέρων
 αἰσθήσεων, ὀργάνων καὶ τῶν τῆς τέχνης ἐργαλείων, ἡ διαίρεσις
 παύει, ὅμως ἡ διάνοια ἐπιζητεῖ ταύτην ἐπ' ἀπείρον. Ἡ ἰδέα τῆς
 ἐνότητας προκύπτει ἐκ τῆς θεωρίας ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἡμέτε-
 ρας συνειδήσεως· ἡ ἀφρημένη ἐνότης εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ·
 πᾶσαν δὲ τὴν φύσιν ἡμεῖς κατοικίζομεν δι' ἐνοτήτων συγκεκρι-
 μένων καὶ πραγματικῶν, λέγοντες ἐν δένδρον, ἐν σῶμα, ἓνα οἶ-
 κον. Ἀλλὰ πάντα τὰ ἀντικείμενα διηρημένα εἰς στοιχεῖα ἰδιαι-
 τερα, εἶναι ὄγκος, συστήματα καὶ ἀθροίσματα πολλαπλασίου
 ὕλης.

§ 2. Ὁ ἄνθρωπος συγκαινωνεῖ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου
 διὰ τῶν αἰσθήσεων. Αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἀντιλήψεις, αἱ προκύ-
 πτουν ἐντεῦθεν κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὀργάνων, εἶναι οὐσιώ-
 δως διάφοροι· κοινὸν δ' ἔχουσι τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως,
 εἰς ἣν συγκεντροῦνται ἅπασαι. Πλὴν ἡ συνήθης συμπαράκολου-

θία τῶν δεδομένων ἐκάστης αἰσθήσεως μετὰ τῶν τῆς ἄλλης ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα τὰς ποιότητας, ἃς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκδηλοῦσιν εἰς ἡμᾶς· αὕτη δὲ ἡ ἀντικειμενικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἐνότης ἐπιτρέπει ἡμῖν ἐξ ὑπαμοιβῆς νὰ συγχέωμεν τὰς πέντε αἰσθήσεις ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως. Πρέπει νὰ διαστείλωμεν καλῶς αἴσθησιν ἢ αἰσθήσεις, γνῶσιν, πείραν καὶ ἀντίληψιν. Τὴν γενικὴν αἴσθησιν τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως δυνατόν νὰ καλέσωμεν κοιναισθησίαν, ἢ κοινὴν αἴσθησιν. Παρ' Ἀγγλοῖς φιλοσόφοις ἀπαντᾷται, *general sense*. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ ἀναγκαῖος καὶ συνάμα αὐτάρκης ὅρος πρὸς γνῶσιν τῆς ὕλης εἶναι ἡ ἀφή, τὰ δὲ λοιπὰ αἰσθητήρια δευτερεύοντα. Ἄμα τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς ἀπαντᾷ ἀντικείμενόν τι, ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι εἶναι τι τὸ ἀντιστάμενον, ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ ἀντικείμενόν τι, ὅπερ δὲν εἶναι τὸ ἐγώ· καὶ κατ' εὐθείαν γινώσκει τὸ ὑποπεσόν εἰς τὴν ἀφὴν αὐτοῦ ἀντικείμενον· περὶ τῆς πραγματικότητος δ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς ἑαυτόν, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἄμεσον συνείδησιν καὶ ἐνορατικὴν ἀντίληψιν, διότι πείθεται ὅτι δὲν εἶναι μηδὲν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐγγίζει καὶ ψηλαφᾷ. Αἰσθάνεται τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν καὶ συγχρόνως τὸ διάφορον παρ' ἑαυτόν πρᾶγμα οὐτινος ἄπτεται, ἔχει συνείδησιν τῶν δύο τούτων ὑπάρξεων, τῆς τοῦ ἐννοοῦντος ὑποκειμένου καὶ τῆς τοῦ ἐννοουμένου ἀντικειμένου, τουτέστι τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Σύνειδε ταύτας ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀκαρεῖ, ὥστε ἡ γνῶσις τοῦ ὑποκειμένου οὔτε προηγείται, οὔτε ἔπεται τῆς τοῦ ἀντικειμένου· ἡ δὲ ἀντίληψις τῶν δύο ὄρων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν εἶναι ὡσαύτως ἐνορατικὴ, ἐποπτικὴ, καὶ ἀπολύτως σύγχρονος· τοιοῦτον τὸ ἀρχικὸν γεγονός τῆς ἀντιλήψεως. Διὰ τῆς ἀφῆς γινώσκομεν ἐν πρώτοις τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ὡς ἐκτεταμένον· αἰσθανόμεθα ταυτοχρόνως διὰ τοῦ ὄργανου τούτου μέρη ἀλλήλων διάφορα ἐπὶ τοῦ ἐντὸς ἀντικειμένου καὶ ἐπιπρόσθετα, πιέζοντες αὐτὸ αἰσθανόμεθα ἀντίστασιν, καὶ τότε παρὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκτάσεως ἐννοοῦμεν τὴν τοῦ στερεοῦ. Περιτρέχοντες τὸ ἀντικείμενον διὰ τῆς χειρὸς, ἀποκτῶμεν περιπλέον τὴν γνῶσιν τῆς σχετικῆς διατάξεως τῶν παντοδαπῶν στιγμῶν ταύτης τῆς στερεᾶς ἐκτάσεως· καὶ ὅταν ἀλλάσσεται ἡ θέσις σχετικῶς πρὸς τὰς σταθεράς, γινώσκομεν διὰ τῆς ἀφῆς διαδοχικῶς τὰ διάφορα σημεῖα τουτέ-

στι τὴν κίνησιν. Ὅθεν διὰ τῆς ἀφῆς ἐννοοῦμεν πρᾶγμα τι ἐκτετα-
ταμένον, ἐσχηματισμένον καὶ κινητόν· τὸ σχῆμα εἶναι τροπο-
ποιήσις τῆς ἐκτάσεως, ἡ κίνησις ἀλλαγὴ τῆς τοῦ χώρου σχέ-
σεως, ἡ ἑκτασις καὶ ἡ ἀντίστασις εἶναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρῶ-
τισται ποιότητες τῶν σωμάτων· διὰ τῆς τούτων γνώσεως φθα-
νομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὕλης ὡς ἐκ τῶν ἀχωρίστων προσόντων
καὶ κατηγορουμένων, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν ἀντιλαμβανόμεθα
ποτε τῶν σωμάτων. Ἡ ἐννοια τῆς ἀνθισταμένης ἐκτάσεως συν-
τελεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ιδέας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· ἡ
ἀφῆ λοιπὸν, ἥτοι ἡ πίεσις καὶ ψηλάφησις, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν
διδασκτικὸν αἰσθητήριον, τὰ δὲ λοιπὰ ὑποβοηθοῦσι καὶ ἀναπλη-
ροῦσι τὴν ἑλλειψιν αὐτοῦ, ἵνα μὴ συνεχῶς τίθηται εἰς δυσχερῆ
καὶ ἐπίπονον ἐξάσκησιν, καὶ ἐν ᾧ ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ γεῦσις,
καὶ ἡ ὄσφρησις ἐνδέχεται νὰ λείψωσιν ὁμοῦ ἢ καὶ χωριστὰ, ἡ
θεία πρόνοια δὲν ἠθέλησε νὰ στερήσῃ ποτὲ οὐδένα ἄνθρωπον τῆς
ἀφῆς. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀφῆς ἀπαιτεῖ τὴν ἄμεσον συγκοινωνίαν
τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὀργάνου, πρέπει τὰ δύο ταῦτα νὰ συν-
εφάπτωνται ἀλλήλων.

§ 3. Ἐὰν περιωριζόμεθα εἰς μόνην τὴν ἀφῆν, ἠθέλομεν γινώ-
σκει τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς σώματα, καὶ ἐκ τούτων τὰ πλη-
σιέστερα εἰς ἡμᾶς, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα ἅπερ τὸ ὄργανον τῆς ἀ-
φῆς ἠδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ· ἐμπέυθεν ἠθέλομεν ἀναγκάζεσθαι
εἰς μεταθέσεις ἐπικινδύνους, διότι ὁ κόσμος ἀπέναντι ἡμῶν εἶναι
πλήρης ἐμποδίων καὶ κακῶν, σπανίως ἢ οὐδὲν ὡς προμηνυμέ-
νων εἰς ἡμᾶς ἐν ἀποστάσει, ἀλλ' ἀπ' ἐναγτίου ἀποκαλυπτομένων
παραχρῆμα δι' αὐτοῦ τοῦ κακοῦ, ὅτε πλέον δὲν ἔχομεν τὸν και-
ρὸν νὰ ἀποφύγωμεν αὐτό· Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἡρεμία καὶ ἡ στάσις
ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου δὲν εἶναι ἀσφαλής, διότι τὰ σώματα κι-
νοῦνται καὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιτίθενται ἀ-
προσδοκῆτως· ἡ ἡμετέρα ζωὴ ἤθελε δαπανᾶσθαι εἰς παντοτεινοὺς
φόβους καὶ κοπώδεις ψηλαφήσεις, ἀνανεουμένας διηνεκῶς ἐν τῷ
μέσῳ ἀναριθμῶντων κινδύνων, εἰς οὓς ἀφεύκτως ἠθέλεν ὑποκύβει·
ὅθεν ἡ θεία πρόνοια ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἀφῆς, ἔ-
δωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, καὶ ἐξ ἀρχῆς
ἠθέλησε νὰ φανερόνται πρὸς αὐτὸν ἡ ὕλη διὰ τοῦ χρώματος καὶ
εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Αἱ ἀκτῖνες τοῦ φωτός, ὅπερ εἶναι λε-
πτότατον, ταχύτατον καὶ ἀβαρὲς σῶμα, περῶσι διὰ τοῦ κερα-

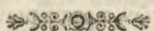
τροειδούς χιτῶνος τοῦ ὀφθαλμοῦ, διὰ δὲ τῆς κόρης καὶ ἱριδος εἰσέρχονται εἰς τὴν κρυσταλλίνην φακὴν, ἐκ ταύτης εἰς τὸ ὑελώδες ὑγρὸν καὶ συμπίπτουσαι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα διαγράφουσι τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου ἀνέστραμμένην, ἣν ὁμῶς βλέπομεν οὐχὶ ὡς ἐν τῷ βάθει τοῦ ὀφθαλμοῦ ζωγραφεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ φυσικὴν θέσιν. Διὰ τὴν συστροφήν καὶ συγκίνησιν τῶν ὀφθαλμῶν ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη δὲν φαίνεται διπλοῦν τὸ ὁρατὸν ἀντικείμενον, καθὼς συμπιπτόντων ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ τῶν ὀπτικῶν ἀξόνων κατὰ τινας, ἐν ᾧ κατ' ἄλλους ἢ ἐνότης τοῦ πνεύματος ἐπενεργεῖ. Τὸ χρῶμα εἶναι τροποποίησις τοῦ φωτός, καὶ παράγεται ἐκ τῆς θραύσεως τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων καὶ τῆς ἀντανακλάσεως ἐπὶ τῶν σωμάτων. Ἐὰν μὴ διὰ τῆς κρίσεως καὶ παρατηρήσεως ὁδηγηθῶμεν, ἀπατώμεθα πολλάκις ὑπὸ τῆς ὁράσεως. Διὰ τοῦ ὑελίνου πρίσματος πληροφορούμεθα ὅτι τὸ φῶς συνίσταται ἐξ ἑπτὰ διαφόρων εἰδῶν ἀκτίνων, αἱ ὁποῖαι συνηνωμέναι παριστάνουσι τὸ συνειθισμένον χρῶμα, διηρημέναι δὲ δεικνύουσι τὰ ἑπτὰ χρώματα, τὸ ἐρυθρὸν, τὸ χρυσοειδές, τὸ ξανθόν, τὸ πράσινον, τὸ κυανοῦν, τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰοειδές. Κατὰ δὲ τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐπιφανείας τῶν σωμάτων, τροποποιεῖται τὸ φῶς· τινὲς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀκτίνων ἀπορρόφῶνται εἰς τὰ σώματα, καὶ τινες ἀντανακámπτονται εἰς τὰ ὅμματα. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ἡ ὄρασις χορηγεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀμέσως καὶ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἀντίληψιν τοῦ διαστήματος, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ πραγματικοῦ μεγέθους τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὅτι παρέχει εἰς αὐτὸν μόνον τὰ σημεία, ἅτινα δι' ἀρχαίας ἐπαγωγῆς καὶ διὰ τῆς ἔξεως καὶ πείρας μαθάνει νὰ ἐρμηνεύῃ. Τὰ συνιστῶντα σημεία τὰς ἰδιαιτέρας καὶ φυσικὰς ἀντιλήψεις τῆς ὁράσεως εἶναι τὸ χρῶμα καὶ αἱ ποικιλίαι αὐτοῦ, ἔκτασις κεχρωματισμένη. Ἐν τινι σφαίρᾳ, τεθειμένη εἰς ἀπόστασιν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βλέπομεν εἶναι δίσκος κυκλοειδὴς καὶ ὁμαλὸς μετὰ τινος διατάξεως χρωμάτων καὶ παραλλαγῶν αὐτῶν, φωτὸς καὶ σκιάς, διανενεμημένων ἐπὶ ταύτης τῆς ἐπιφανείας· ὀπτικὰς ἀντιλήψεις παρέχει ἡ ὄρασις, δὲν δίδει εἰς ἡμᾶς ἄλλο τι· τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ πάντων τῶν στερεῶν. Τὸ ἐπιδεικνύμενον καὶ ὁρώμενον ἐν τῷ κυλίνδρῳ εἶναι σχῆμα ἐπίπεδον συντεθειμένον ἐκ δύο παραλλήλων γραμμῶν, μετολαβουσῶν μεταξύ δύο καμπυλῶν, τὸ τοῦ κώνου ἀναλύεται εἰς ἓν τρίγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ βάσις εἶναι

κυκλική, καὶ οὕτω καθεξῆς. Εἰς πᾶσαν στερεὰν μορφήν ἀντιστοι-
χεῖ ὡς πρὸς τὴν ὄρασιν, συγχρόνως μετὰ τῆς ἐπιπέδου μορφῆς
καὶ ἡ ἰδιαίτερα διανομὴ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ χρώματος· τὴν μορ-
φήν καὶ τὸ χρῶμα κυρίως βλέπομεν. Ὅταν δὲ ἡ ὄρασις κομίζῃ
εἰς ἡμᾶς ἐκάστην τούτων τῶν ἀντιλήψεων, ἐὰν ἡμεῖς μετατε-
θῶμεν, καὶ υποβάλωμεν εἰς τὴν ἀφὴν τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ὑπα-
γορεύει ταύτας, εὐρίσκομεν ὑπὸ ταύτας τὰς ὁρατὰς ἐμφανίσεις
εἴτε σφαῖραν, εἴτε κῶνον, εἴτε κύλινδρον. Ὅσάκις δοκιμάζομεν
τοῦτο, ἀπαντῶμεν πάντοτε τὰ αὐτὰ στερεὰ σώματα ἠνωμένα
μετὰ τῶν αὐτῶν ἐμφανίσεων, αἵτινες ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀποκαθί-
στανται σημεῖα τῆς παρουσίας τῶν πρώτων, καὶ ὅταν εἰς τὸ μέλ-
λον παρίστανται πάλιν εἰς ἡμᾶς, βεβαιόνομεν, χωρὶς νὰ ἐξανα-
νεώσωμεν τὴν πείραν, τὴν στερεὰν καὶ πραγματικὴν μορφήν καὶ
τὴν φύσιν τοῦ σώματος τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀπαγγελλομένου. Δι' ὁ-
μοίας πορείας ὡς πρὸς τὰς ὀπτικὰς ἀντιλήψεις ἐκτιμῶμεν τὴν
ἀπόστασιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων· εἰς ἕκαστον βαθμὸν
ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἀνταποκρίνεται μορ-
φὴ ὁρατὴ, πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μικροτέρα ἢ μεγαλειτέρα, καθ'
ὅσον τὸ ἀντικείμενον εἶναι πορρώτερον ἢ ἐγγυτέρω. Συνδυάζοντες
διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἔξεως τὸ φαινόμενον μέγεθος τὸ ἀντι-
στοιχοῦν εἰς ἐκάστην τῶν ἀποστάσεων τούτων, τὰς ὁποίας κατὰ
πρῶτον περιπατοῦντες ἐκτιμῶμεν, κρίνομεν ὡς ἐκ τῆς φαινομέ-
νης μικρότητος τοῦ ὁρωμένου ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶναι μακρὰν,
καὶ τάνάπαλιν ὅτι εἶναι πλησίον. Ἡ αὖξουσα ἢ ὀλιγοστεύουσα
ζωηρότης τοῦ χρώματος, ἡ σύγχυσις ἢ ἡ διάκρισις τῶν γραμμῶν
χρησιμεύουσιν ὡς δευτερεῦον σημεῖον εἰς ταύτην τὴν ἐκτίμησιν,
καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς, ἀποχρῶσαν εἰς τὰς
συνήθεις τοῦ βίου ἀνάγκας. Ἡμεῖς δὲν γινώσκομεν οὔτε τὴν ἀπό-
λυτον οὔτε τὴν σχετικὴν ἀπόστασιν τῶν τῆς ὁράσεως ἀντικειμέ-
νων· ἐνώπιον ἡμῶν βλέπομεν ἐπιφάνειαν μεγάλην, κειμένην ἐν
ἀγνώστῳ ἀποστάσει καὶ ποικιλλομένην μόνον διὰ τοῦ χρώμα-
τος καὶ τοῦ φωτὸς, ἥτις διὰ τῆς τέχνης πραγματοποιεῖται εἰς
τὴν ἐπίπεδον ὀθόνην διοράματός τινος.

§ 4. Ἐντεῦθεν ἐπεται ὅτι αἱ ὀπτικαὶ ἀντιλήψεις διάφοροι τῶν
ἀπτικῶν διαστέλλονται εἰς φυσικὰς καὶ ἐπικτήτους· αἱ δεύτεραι
ἀποκτῶνται διὰ μακρᾶς πείρας καὶ ἀγωγῆς, ἀναπληροῦσαι διὰ
τῆς ὁράσεως τὴν ἀφὴν. Ὁ θεραπευθεὶς ἀπὸ καταρράκτου ἢ ὑπο-

χώρατος καὶ τὰ νήπια ἐπιβεβαιούσι τὸν λόγον ἡμῶν· παρέρχεται πολὺς χρόνος ἕως οὗ καὶ ὁ μὲν καὶ τὰ δὲ μάθωσι διὰ τῆς ὁράσεως νὰ ἐκτιμῶσι τὰς ἀποστάσεις· ὅθεν τὸ ὁρατὸν ἀντικείμενον εἶναι τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν περὶ τοῦ σημαινομένου καὶ ἀπόντος πράγματος. Ἡ ὄρασις εἶναι περιωρισμένη, καὶ ἡ ταύτης ἄσκησις συνήθως διακόπτεται· ὁ ὀρίζων ἐκτείνεται ἀπέναντι ἡμῶν· τὸ μικρότερον μεσολαβοῦν ἐμπόδιον ὑποκλέπτει ἀφ' ἡμῶν τὰ ἀντικείμενα· τὸ σκότος ὑπεξαίρει ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ταῦτα. Ἄλλα δὲ σημεῖα εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν τῶν ὁρατῶν σημείων, εἶναι αἱ ἐνδείξεις τῆς ἀκοῆς, ἡγουν οἱ ἤχοι. Ὁ ἤχος εἶναι φαινόμενον, ἔχον διάρκειαν ἄνευ ἐκτάσεως. Τῶν ἐλαστικῶν σωμάτων, οἷον τοῦ αἵματος, τοῦ ὕλου, τῶν μετάλλων, τῶν χορδῶν καὶ λοιπῶν, τὰ ἄτομα κρούμενα παράγουσιν ἑνὰ κλονισμόν, διαδιδόμενον εἰς τὸν περίξ ἀτμοσφαιρικὸν αἶρα, προσβάλλοντα τὸ τύμπανον τῆς ἀκοῆς, τὸ ὅποιον εἶναι κυκλοειδὴς μεμβράνη, διαφανὴς, τεταμένη εἰς τὸ πετρῶδες ὅστον τῶν κροτάφων. Καθὸ ἐλαστικὸν τὸ τύμπανον μεταδίδει τὴν δόνησιν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν αἶρα, ὅστις κρούων τὰς νευρώδεις ἵνας γεννᾷ τὸ ἄκουσμα. Τὸ πνεῦμα διακρίνει τοὺς ἤχους μεταξὺ αὐτῶν διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν τόνων, τῶν κρουσμάτων καὶ τῆς διαρθρώσεως· τοιαῦτα εἶναι τρόπον τινὰ αἱ φυσικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἀκοῆς· βαθμηδὸν καθίστανται διὰ προσομοίας ἐπαγωγῆς, περὶ ἧς εἵπομεν, εἰδός τι γλώσσης, ἐκπαιδευούσης ἡμᾶς, ἐν ἑλλείψει τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὁράσεως, περὶ τῆς φύσεως, τῆς θέσεως καὶ ἀποστάσεως τῶν σωμάτων. Πᾶν ἀντικείμενον ἀποδίδει ἰδιάζοντα αὐτῷ ἤχον· πολλὰκις ἀκούοντες τὸν αὐτὸν ἤχον, ἐκ τῆς ἕξεως τοῦ διακρίνειν αὐτὸν παντὸς ἄλλου, εἶδομεν ταυτοχρόνως ἐνώπιον ἡμῶν τὸ αὐτὸ σῶμα· τούτου δὲ ἀπομακρυνομένου αἰσθανόμεθα τὸν ἤχον ἀσθενέστερον, προσεγγίζοντος ὁμῶς, ὁ ἤχος κατ' ἀναλογίαν στίλβει καὶ λαμπρύνεται. Εἰς τὸ ἐξῆς ἀρκεῖ νὰ ἀκούσωμεν τοῦτον τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤχον, ἵνα συμπεράνωμεν περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον εἶναι πλησίον ἂν ὁ ἤχος ἦναι δυνατὸς, καὶ μακρὰν ἂν ἦναι ἀδύνατος. Ὁ ἤχος προδίδων τὴν παρουσίαν ἢ τὴν πλησίον τοῦ φοβεροῦ ἀντικειμένου, κεχυμμένου εἰς τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμούς, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ φύγωμεν αὐτὸ ἐν καιρῷ, ἢ νὰ προετοιμασθῶμεν εἰς τὴν πάλην· ἐνίοτε ἀπατώμεθα ὡς ἐκ τῆς

ὁμοιότητος τῶν ἤχων, ἢ ἀποπλανώμεθα ὡς ἐκ τῆς ἡχοῦς, τὸ λάθος δὲν προκύπτει ἐκ τῆς ἀκοῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐσφαλμένου συμπεράσματος. Ἰνα δὲ ἐξηγήσωμεν τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα τῆς κινήσεως καὶ τοῦ ἤχου, ἀπονέμεμεν εἰς τὰ σώματα τὸ κινήτικόν καὶ τὸ ἡχητικόν. Ἐκ τίνος δὲ κρυφίου δυνάμεως ἀπορρέει ἡ κίνησις καὶ ὁποῖα τις δόνησις ἢ παλμὸς τῶν μορίων παράγει τὸν ἤχον, διδάσκει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις παθαίνουσιν ἡμᾶς καὶ ἐνταύτῳ ὁδηγοῦσιν· ἐπειδὴ δὲ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς δὲν εὐρίσκομεν τὴν αἰτίαν τῶν ἡδέων καὶ δυσαρέστων, ἅτινα φέρουσιν εἰς ἡμᾶς αὐταί, τούτου ἕνεκα ὑποθέτομεν εἰς τὰ σώματα, τὰ διεγείροντα ταῦτα τὰ αἰσθήματα, τὰς ποιότητας τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ χυμοῦ ὡς αἰτίας, καθ' ἑαυτὰς ἀγνώστους, ἐσωτερικῶν τικῶν αἰσθήσεων. Τοιοῦτον τὸ ἔργον ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως τῶν σωμάτων, ἥτοι τῆς ὕλης, μεσολαβούσης καὶ τῆς ἀμέσου καὶ ἐνορατικῆς ἀντίληψεως τοῦ πνεύματος.

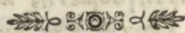
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ φαντασίας, συζεύξεως καὶ προσοχῆς.

§ 1. Ἰδόντες μεμακρυσμένον τινὰ τόπον πρό τινος χρόνου, καίτοι ἀπόντα ἀναπολοῦμεν αὐτὸν ἀκολούθως εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα· μορφόνομεν ἐν τῇ διανοίᾳ εἰκόνα τινὰ ἐκείνου τοῦ τόπου, μετασχεδιάζομεν τὰς παρατηρηθείσας θέσεις, τὰ συμβάντα ὧν γεγόναμεν μάρτυρες, τὰς τελεσθείσας ὑφ' ἡμῶν πράξεις καὶ τὰ αἰσθήματα, ἅπερ ἐδοκιμάσαμεν, ἀναπαριστάνομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς σαφῶς τὰ διατρέξαντα καὶ ἀπολαύομεν τῶν ἡδέων καὶ δυσαρέστων ἐκείνου τοῦ τόπου ἐπὶ τῆς ἐνεστώσης στιγμῆς, ὡς εἰ ταῦτα ἦσαν παρόντα, καὶ δὲν συγχέομεν αὐτὰ πρὸς ἄλλα. Ἀναγνωρίζομεν ἐν ἄλλοις τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων ἐν τῇ νοερᾷ ἡμῶν ἐξεικονίσει, ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη συνδέεται μετὰ τῆς παρελθούσης. Ἢδη ὁσάκις λαμβάνομεν κατὰ νοῦν ἀπόν τι πρᾶγμα καὶ παρελθὸν γεγονός, μεμνήμεθα· ἐνταῦθα προϋποτίθενται δύο τινὰ, ἡ νοερὰ δηλαδὴ παράστασις τοῦ μνημονευομένου ἀντικειμένου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀναγνωρίζον τὸ ἀντίλη-

φθὲν ἀντικείμενον· ἡ ἀντίληψις πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀντικειμένου, ἡ μνήμη ἀνακαλεῖ τοῦτο, ἡ συνείδησις συνάπτει τὴν ἰδέαν τῆς προηγουμένης καταστάσεως ἡμῶν μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως. Τί δὲ εἶναι φαντασία; Ἡ φαντασία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, πλαστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ δύναμις, ἥτις ἐκλέγει καὶ συνθέτει ποικιλοτρόπως τὰ διοχετευθέντα ὑπὸ τῆς μνήμης καὶ πείρας, ἅτινα διὰ καταλλήλων προσθαφαιρέσεων δημιουργεῖ καὶ συναπαρτίζει εἰς σύνολον τερπνὸν καὶ ἀρεστόν· αὕτῃ συνδυάζουσα καὶ ἰδανικεύουσα στρέφεται περὶ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Εἰς αὐτὴν τὴν δύναμιν καὶ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης χρεωστοῦσι πολλά. Ἡ δὲ καλαισθησία καὶ μεγαλοφυΐα μετὰ τῆς ζωηρᾶς καὶ λαμπρᾶς φαντασίας γεννῶσι τὰ ἀριστουργήματα. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα μορφώσαν ἤδη σειρὰν τινα ἐννοιῶν, ἅμα παρασταθῇ μία μόνῃ ἐκ τούτων, συνεφελκύει τὰς λοιπὰς καὶ συνδέει ταύτας πρὸς ἀλλήλας· φέρ' εἰπεῖν ἀνακαλοῦν τὸ πνεῦμα ἡμέραν τινα συνεπισύρει καὶ ἅπαντα τὰ λαβόντα χώραν κατ' αὐτὴν μετὰ πάσης λεπτομερείας καὶ περιστάσεως. Τοῦτο καλεῖται σύζευγνύειν. Ἐστω ὡς παράδειγμα ἡ πόλις τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, ἡ σταφυλὴ τοῦ βοτανικοῦ κήπου, τὸ ρόδον, ἅπερ ἀνακαλοῦσι τέポους, πρόσωπα, πράξεις, χρῶμα, χυμὸν, σχῆμα, ὁσμὴν. Ἡ θεὰ τῶν μνημονευθεισῶν πόλεων, τῶν ἀνθέων καὶ καρπῶν, καὶ ἡ ἀνάμνητις αὐτῶν διεγείρουσι κατὰ σύζευξιν πλείονας ἰδέας. Ἡ σύζευξις αὕτῃ πληροὶ τὴν ἡμετέραν διανοητικὴν ζωὴν τῆς ἀνεξαντλήτου ποικιλίας τῶν ἐαυτῆς ἀναπτύξεων. Κατὰ πάσας δὲ τὰς ἀντιλήψεις τὰς συγχροτούσας τοὺς κρίκους τῶν μακρῶν ἀλύσεων τῶν ἰδεῶν, τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἔχει συνείδησιν αὐτῶν καὶ διατηρεῖ τὴν σχετικὴν ἐνθύμησιν. Οἱ νόμοι τῆς τῶν ἰδεῶν σύζευξεως εἶναι ἡ ὁμοιότης, ἡ συνάφεια ἐν τῷ διαστήματι καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ λογικὴ συγγένεια τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Πολλάκις δὲ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν πληθὺν αὐτῶν τῶν παρισταμένων ἀντιλήψεων ἀποκλείον τινὰς προσηλόνεται εἰς τὰς μᾶλλον συντελούσας εἰς τὸ αὐτοῦ σχέδιον, ὅπερ δηλοῖ ὅτι τὸ πνεῦμα προσέχει, μελετᾷ καὶ σκέπτεται. Τινὲς συνέχεαν τὴν σύζευξιν μετὰ τῆς ἑξέως, πλὴν εἶναι ὅλως διάφορα τὰ δύο ταῦτα, ἡ μὲν σύζευξις ἀφορᾷ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐννοιῶν,

ἡ δὲ ἔξις τὴν εὐκολίαν, τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἀσκήσεως τόσον εἰς νοεράς, ὅσον καὶ εἰς σωματικάς ἐργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαιρέσεως καὶ γενικῶν ἰδεῶν.

§ 1. Διὰ τῆς πείρας πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἥλιος λάμπει καὶ φωτίζει τὴν ἡμέραν, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, ὡς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, εἴμεθα μάρτυρες αὐτόπται τούτου τοῦ φαινομένου. Ἀλλὰ φέροντες περαιτέρω τὴν ἡμετέραν πείραν πιστεύομέν τι πλέον ὅτι ὁ ἥλιος ἀνατέλλει αὐριον καὶ πάσας τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἡμέρας σταθερῶς καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς περιοδικότητος ἐν τοῖς μέρεσι τῆς σφαίρας, ἐν οἷς κατοικοῦμεν. Πρὸς τούτοις εἶδομεν πολλάκις ὅτι τὰ σώματα φερόμενα εἰς τι ὕψος καὶ ἀφίσμενα πίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἐξετάσαντες τὴν αἰτίαν συνεπεράναμεν ὅτι γίνεται ἡ ἔλξις τῶν σωμάτων ὑπὸ τῆς γῆς καὶ τώρα ὡς καὶ πρῶν, καὶ θέλει γίνεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπανταχοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα· ἐξακολουθοῦμεν δὲ ἐκτείνοντες πορῶντέρω τὴν ἐλκτικὴν δύναμιν ἐπὶ πάσης τῆς ὕλης. Σκεπτόμεθα ὅτι ὁ ἥλιος ἐνεργεῖ τὴν ἔλξιν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας σφαίρας, καθὰ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς σελήνης, καὶ ὅτι ἅπαντα τὰ οὐράνια σώματα ἐφελκύονται ἀμοιβαίως δυνάμει τοῦ αὐτοῦ κανόνος καὶ τῆς αὐτῆς ιδιότητος, τῆς συντελουσῆς εἰς τὴν τακτικὴν κίνησιν καὶ πορείαν τῶν μὲν καὶ εἰς τὴν πτώσιν τοῦ λίθου καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπομένως συλλογιζόμεθα ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἐνυπάρχουσιν αἱ αὐταὶ ιδιότητες καὶ ποιότητες, καὶ εἰς τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀναδεικνύονται τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά. Δὲν μένομεν ἕως ἐδῶ· ἐπειδὴ προσομοίας κρίσεις ποιοῦμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀντικειμένων. Νομίζομεν καὶ ἀδιστακτως πιστεύομεν ὅτι αἱ δυνάμεις καὶ κλίσεις, αἱ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἀνήκουσιν εἰς ἅπαντας τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους παντὸς τόπου καὶ χρόνου κατὰ τινὰ διαφορὰν βαθμοῦ. Αὐτὸ τοῦτο φρονοῦμεν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ὡς καὶ τῶν ἀτόμων· λέγομεν ὅτι αὕτη ὑπάγεται εἰς ὠρισμένους τρόπους, καὶ ὅτι ἀπαράλλακτως, ὡς οἱ φυσικοὶ καὶ ἀστρονομικοὶ τὸν ὕλη.

κὸν διέπουσιν, ἐκεῖνοι κυβερνῶσι τὸν ἠθικὸν κόσμον. Διανοοῦ-
μενοι περὶ τῶν φαινομένων συμπεραίνομεν καὶ ἐκτείνομεν τὰς
κρίσεις ἡμῶν.

§ 2. Ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσι γνώσεις καὶ ἔννοιαι
υπερβαίνουσαι τὴν πείραν, ἀνεξάρτητοι ὅλως διόλου ταύτης. Ἡ
δύναμις τοῦ μορφῶσαι ταύτας καὶ ἐπεκτείνει ἐπ' ἄπειρον τὴν
πείραν, τοῦ μετακομίζειν εἰς πᾶν διάστημα καὶ πᾶσαν διάρκειαν
τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατηρηθέντα ἐν τινι μικρῷ ἀριθμῷ στιγμῶν τῆς
τε ἐκτάσεως καὶ τοῦ χρόνου, προσαγορεύεται ἐπαγωγή. Τὸ δὲ
σύνολον τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν ἀνακαλυπτομένων ἐν
τοῖς φαινομένοις διὰ τῆς παραβολῆς καὶ συγκρίσεως, καὶ ἔννοου-
μένων ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς τὸ μέλλον, καλεῖται νόμος φυ-
σικός. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐννοιῶν τούτων καὶ τῶν τῆς πείρας πα-
ρατηρεῖται μεγίστη διαφορά. Εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ὑπάρξεως
τῶν ὅσα νῦν δοκιμάζομεν· τὰ σώματα ὧν ἀπτόμεθα ἠδύναντο
νὰ μὴ ἦναι, ἀλλὰ βεβαίως εἶναι ἐνόςφῃ ἐγγίζομεν αὐτὰ, ὑπάρχο-
μεν ἡμεῖς αὐτοί, κατ' ἰσχυρότερον λόγον, καθ' ὃν χρόνον αἰσθα-
νόμεθα ὅτι ὑπάρχομεν· καὶ τοι δὲ ἡ ὑπαρξίς ἡμῶν δὲν εἶναι ἀ-
ναγκαία, δὲν ἠθέλομεν δυνηθῇ, ἀνευ παραλογισμοῦ νὰ πιστεῦσω-
μεν ὅτι δὲν εἴμεθα καθ' ἣν στιγμὴν λαλοῦμεν. Τὸ παρὸν εἶναι
ἀναμφίβολον καὶ βέβαιον, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ μέλ-
λοντος. Ὅμως δυνάμει τῆς ἐπαγωγῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν
καὶ εἰς τὸ μετέπειτα πρᾶγμα τι, καὶ τοι δὲν εἴμεθα ἀπολύτως
βέβαιοι περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὐδεὶς ὅμως ἀμφιβάλλει περὶ τῆς
γενικότητος καὶ μονιμότητος τῶν νόμων τῆς φύσεως ὅτι καὶ εἰς
τὸ μέλλον εἶναι ἀναλλοίωτοι, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποφασίσῃ ἄλ-
λως περὶ αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ πείρα διδάσκει ἡμᾶς
πράγματα, ἅτινα καὶ βλέπομεν καὶ γινώσκομεν ὁσημέραι, τὰ δὲ
ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς ἡμᾶς ὑπαγορευόμενα πιστεῦομεν. Ἡ ἐπα-
γωγή ἐκδηλοῦται ἅμα τῇ διανοίᾳ· τὸ παιδίον παθὼν κακὸν τι ἐκ
τινος ἀντικειμένου φροντίζει νὰ εἰς τὸ ἐξῆς ἀποφύγῃ τὴν τούτου
προσέγγισιν· ἐὰν δὲ ἦναι ὠφέλιμὸν τι ἀναζητεῖ τοῦτο. Εἰς τὸν
συνήθη βίον μεταχειριζόμεθα πάντοτε τὴν ἐπαγωγὴν. Δὲν δύ-
νεται ὁ ἄνθρωπος νὰ προῖδῃ τὰς περιπετείας τοῦ βίου· διότι εἰς
τὰς μελετωμένας ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, εἰς τὴν θηρευομένην
ὑπ' αὐτοῦ εὐδαιμονίαν ἐγείρονται ὑπόνοιαι, καὶ νέφη περὶ τοῦ
μέλλοντος συμπυκνοῦνται· οὐχ ἥττον ἐργάζεται ἐπὶ τῇ ἐλπίδι,

καὶ εἰς πᾶσαν αὐτοῦ πρᾶξιν ὠθεῖται ὑπὸ πίστεως ἐπαγωγικῆς. Αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν ἀγρυπνοῦσαι διηνεκῶς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ ὁδηγοῦσαι τὰ διαθήματα ἡμῶν βάλλονται εἰς κίνησιν ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἐκπαιδεύσωσιν ἡμᾶς. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς βοηθούμεθα εἰς τὰς ἀναμνήσεις ἡμῶν, καὶ συμπεραίνομεν ἐκ τῆς παρούσης ἀντιλήψεως τὴν παρελθούσαν ὑπαρξίν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐσθίομεν ἐπὶ παραδείγματος τὸν ἄρτον· διότι πιστεύομεν εἰς τὴν διαμονὴν τῶν θρεπτικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων, ἃς εὗρομεν πάντοτε ἐν ταύτῃ τῇ οὐσίᾳ· ὅταν περιπατῶμεν ἐπὶ ἐδάφους ὑψωμένου, ποιῶμεν τοῦτο, διότι συχνάκις ἐλάβομεν πείραν τῆς στερεότητος, ἣν ὑποθέτομεν εἰσέτι ἐν αὐτῷ· συμβουλευόμεν καὶ παραινοῦμεν τοῖς φίλοις, διότι ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως καὶ ἐλευθερίας συναγομεν καὶ συμπεραίνομεν τὴν τῶν ἄλλων ἐμπιστευόμεθα εἰς τὰς τῶν φίλων ὑποσχέσεις, διότι ἐκ τῆς ἐγνωσμένης πίστεως τῶν ὑποσχομένων ἀναπαυόμεθα περὶ τῆς ἐκπληρώσεως, ἣν συμπεραίνομεν καὶ θεωροῦμεν βεβαίαν.

§ 3. Μετὰ ἐπιτηδειότητος ἀγομένη ἡ ἐπαγωγή καθίσταται τὸ ὄργανον τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων πρώτιστος σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ κανόνος τῶν φαινομένων, τούτέστι τῶν νόμων τῆς φύσεως. Οὗτοι δὲ οἱ νόμοι εἶναι τὸ ἀθροῖσμα τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν παρατηρουμένων ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν φαινομένων καὶ ἐν τῷ ὁργανισμῷ καὶ τῇ συστάσει τῶν ὄντων, καὶ ἀκολούθως ἐκτεινομένων εἰς ἅπαντα τὰ ὁμοία γεγονότα καὶ τὰ ἀνάλογα ἄτομα, ὃ ἔστιν εἶναι γενικότητες ἐπαγωγικαί. Ὅθεν ἡ ἐξήγησις τῶν φαινομένων εἶναι ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ τούτων πρὸς τοὺς οἰκείους νόμους, εἶναι ὁ γενικὸς κανὼν ἐν ᾧ τάττονται ταῦτα. Τὸ οὐράνιον σύστημα ἀποχρώντως ἐξηγήθη, διότι ἀνεκαλύφθη ὁ καθολικὸς νόμος, ὁ κανονίζων καὶ συντηρῶν ἀπάσας τὰς σχέσεις. Ὁ νόμος καθ' ἑαυτὸν εἶναι γενικώτατον γεγονὸς, χρησιμεῖον ὡς σύνδεσμος τῶν ἰδιαιτέρων γεγονότων, ἅπερ ἐναγκαλίζεται. Ἡ ἐπαγωγή ἐγκλείει τὰ συμπεράσματα, ἐξάγει ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα τὸ γενικὸν καὶ τὸ ὅλον, ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τὸ μέλλον ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ταυτότητος, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Ἡ ἐπαγωγή ὑπονοεῖ τὴν ἐνδειξιν, τούτέστι τὸ τεκμήριον τοῦ ὁμοειδοῦς τῆς προόδου τῆς φύσεως. Ἐξανοίγομεν τῷ ὄντι τὴν

ἀρχὴν φαινομένου τινός, καὶ προλέγομεν τὴν ἐξακολουθήσιν καὶ τὸ τέλος, ἐξωτερικὰς τινὰς ἐκδηλώσεις διορῶμεν καὶ προαναγγέλλομεν αἰτίας καὶ κεχυρμέναν δυνάμει· ἐν ἄλλοις πιστεύομεν ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ αὐτοῦ εἶδους κυβερνῶνται ὑπὸ νόμων ὁμοειδῶν. Πρὸ πάσης πείρας ἔχομεν τὴν πεποίθησιν καὶ πίστιν ταύτην, διότι ἡ φύσις εἶναι προϊὼν τελειοτάτου καὶ σοφωτάτου ὄντος, διέποντος αὐτὴν δι' ἀρίστων καὶ λογικωτάτων νόμων. Εἰς τρόπον ὥστε τὸ τελευταῖον θεμέλιον τῆς ἐπαγωγῆς εἶναι ἡ ἐννοια τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως. Αὕτη ἡ σύλληψις ἐναποτεθειμένη εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς διανοίας ἐπικρατεῖ πάντων τῶν ἀνθρώπων, σοφῶν τε καὶ ἀσόφων, καὶ διευθύνει ἅπαντας ἐν γένει.

§ 4. Ἄμα ἀντελήφθημεν ἀντικειμένου τινός, ἡ τούτου ἰδέα παρίσταται εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ· καὶ καθόσον τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζει ἐκεῖνο καὶ ἀπονέμει τὴν πρόσκτησιν αὐτῆς εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν, ἢ περιορίζεται τανάπαλιν εἰς τὴν ἐννοίαν μόνην, χωρὶς σχέσεως πρὸς τὸ παρελθόν, τότε κατὰ τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις ἔχομεν ἀνάμνησιν καὶ ψιλὴν ἀντίληψιν. Τὸ καθαρῶς καὶ ἀπλῶς διανοεῖσθαι περὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἄνευ τοῦ βεβαιῶσαι καὶ ἀρνηθῆναι τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ προσαγορεύουσιν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἀπλὴν ἀντίληψιν ἢ ἰδέαν ἀφρημένην, καθὼ ἐλλείποντος τοῦ στοιχείου τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Αἱ ἀφαιρέσεις παρατηροῦνται καὶ εἰς ἀντιλήψεις μᾶλλον ἀτελεῖς, διότι ἀρκεῖ ἐκ τοῦ νοηθέντος ἀντικειμένου μία μόνη τῶν ποιότητων, κεχωρισμένη τῶν ἄλλων, νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ πνεῦμα. Φέρ' εἰπεῖν ἐκ τοῦ μήλου φαντάζομαι μόνην τὴν ὁσμὴν ἢ μόνον τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, ἐκ τοῦ λειμῶνος μόνον τὸ πράσινον καὶ τὸ χλοερὸν, χωρὶς νὰ προσκολλῶνται αἱ ποιότητες αὗται ἐπὶ ὀρισμένου ἀντικειμένου· τοῦτο εἶναι ἰδέα ἀφρημένη. Τὸ αὐτὸ πράττομεν καὶ ἐπὶ τῶν συνθέτων ἰδεῶν, ὅταν θεωρῶμεν οὐχὶ τὴν ὁλοκληρίαν τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἐν μόνον στοιχείῳ, ἐν μόνον κατηγορούμενον, παραμελοῦντες τὰ λοιπὰ τὰ συνοδεύοντά τοῦτο. Πολλαὶ ἰδέαι ἀπλᾶι λελυμέναι πρότερον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, ὅταν ἔχωσιν ἀναλογίαν πρὸς ἀλλήλας προσεγγίζουσιν εἰς ἑαυτὰς ἐν τῇ διανοίᾳ. Τὸ πνεῦμα ὀλιγωρεῖ τῶν διαφορῶν, λογίζομενον μόναν τὰς ὁμοιότητάς· ταύτας δὲ ἐνόνον σχηματίζει ὅλον τι καὶ κεφάλαιον, ὅπερ εἶναι τότε ἐν-

ἴδια ἀφηρημένα καὶ γενική. Τὰ στοιχεῖα ταύτης ἐν τῇ πραγμα-
τικότητι διεσπαρμένα καὶ κεχωρισμένα, τὸ πνεῦμα ἐνοποιεῖ. Ἐν-
τεῦθεν κατάδηλον γίνεται ὅτι γενική ἔννοια ἢ κατάληψις σημαί-
νει ἄθροισμα σχέσεων καὶ κοινῶν χαρακτήρων, δι' ὧν πλείονες
ἰδιαιτέροι παραστάσεις συμπίπτουσιν ἀλλήλαις. Ἡ γενική ἰδέα,
ἅπαξ μορφωθείσα, ἀποβαίνει κοινὸς ὅρος συνάπτων τὴν πλη-
θὺν τῶν ἀντικειμένων, ἐν εἰς ἀπαντᾶται τὸ κατ' ἀφαίρεσιν στοι-
χεῖον, ἐξ οὗ αὕτη ἡ γενική ἰδέα. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα θεωροῦν
τὰ ἀντικείμενα ὑπὸ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐποψιν καὶ ἐννοοῦν πολλὰ
εἰς ἓν, γενικεύει οὕτως εἰπεῖν φυσικῶς. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ τῆς τῶν γλώσσῶν μορφώσεως εὔρον ὅτι τὰ γενικά καὶ κοι-
νὰ ὀνόματα ἐδημιουργήθησαν τὰ πρῶτα.

§ 5. Ἡ γενίκευσις παρέχει πλείστας ὠφελείας· διότι ὁ κό-
σμος τῆς πείρας εἶναι ἀμέτρως πολλαπλοῦς καὶ παντοῖος, συντι-
θέμενος ἐξ ἀτόμων ἀπειραρίθμων, ἀπολλυμένων ἐν τῇ ἀκαταλο-
γίστῳ ποικιλίᾳ· ἐν ᾧ ὁ κόσμος τῆς γενικεύσεως συντιθέμενος ἐκ
μικροῦ ἀριθμοῦ γενῶν καὶ εἰδῶν, συντέμνει τὰς ἡμετέρας γνώ-
σεις κατὰ μικρὰς ἀναλογίας, καὶ προσαρμίζει ταύτας εἰς τὴν
ἀσθénéϊαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ τὴν ἀνικανότητα τῆς μνή-
μης. Ἐν τῷ κόσμῳ τῆς πείρας τὰ πάντα εἶναι διεσπαρμένα,
συγκεχυμένα καὶ κεχωρισμένα, ἐν δὲ τῷ τῆς γενικεύσεως, καὶ
τοι συγκεκριμένῳ ἐκ τῶν διεσπαρμένων στοιχείων τοῦ πρώτου, τὰ
πάντα τακτικά, μεθοδικὰ καὶ ἁρμονικὰ διατελοῦσι. Τὸ πνεῦμα
πραγματικῶς εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων τούτου τοῦ ὠραίου συνόλου,
κινούμενον καὶ προσανατολιζόμενον μετὰ θαυμασίου εὐκολίας. Ἡ
γενίκευσις εἶναι τὸ στήριγμα τῆς ἐπαγωγῆς, καθότι πᾶσα ἐπα-
γωγὴ ἐρείδεται εἰς προλαβοῦσαν γενίκευσιν, ἐκπεφρασμένην ἢ
καὶ ὑπονοημένην. Ἡ γενίκευσις εἶναι ὁ ὅρος τῆς γλώσσης, τῆς
ἐπιστήμης καὶ τῆς προόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου.

§ 1. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, μορφώσαν τὰς ἀτομικὰς καὶ γενι-
κὰς ἰδέας, μετεποίησε τὴν ὕλην τῆς πείρας διὰ τῶν νοερῶν αὐτοῦ

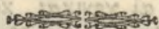
ἐργασιῶν καταγιγόμενον δὲ εἰς τὸ προσεγγίσει πρὸς ἀλλήλας ὅσας διακατέχει ἐκ τῆς γενικεύσεως ιδέας, ἢ ἀποχωρίσει τὰς ἀλλήλαις ἀνομοίας καὶ τὰ διαφέροντα καὶ παραλλάσσοντα ἀντικείμενα τῶν ἑαυτοῦ ἀντιλήψεων, κρίνει. Εἶναι λοιπὸν τὸ κρίνειν ἢ παραβολὴ τῶν ἀτομικῶν καὶ γενικῶν ἐννοημάτων, τῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν ὄντων, τῶν φαινομένων τῆς διανοητικῆς καὶ φυσικῆς τάξεως. Παραβάλλοντες τὰς ιδέας καὶ τὰ ὄντα, ὅπερ ποιοῦμεν μετὰ ἀνεξηγήτου ταχύτητος, εὐρίσκομεν ἀσφαλῶς τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς. Περιλαμβάνομεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος πάντα τὰ ἔχοντα χαρακτῆρας καὶ ιδιώματα ὅμοια, καὶ ἀποκλείομεν ἐκ τοῦτου τὰ ἀντίθετα. Ἡ ἀδιάλειπτος ἐν ἡμῖν ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ἣτις ὑφίσταται εἰς τὸ περιλαμβάνειν ἢ μὴ μερικὴν τινα ἢ γενικὴν ιδέαν, ἀντικείμενόν τι νοηθὲν, καλεῖται κρίσις. Ἡ κρίσις αὕτη προϋποθέτει δύο οὐσιώδεις ὅρους, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἶναι ἀναλλοιώτως γενικὴ ἀντίληψις, ὁ δὲ ἀδιαφόρως δυνατόν νὰ ᾖναι ἀντικείμενον πείρας, πρᾶγμα νοηθὲν, ιδέα εἶδους τινός. Ἡ φυσικὴ τῶν ιδεῶν συγγένεια, ἡ συμφωνία ἢ ἡ διαφωνία αὐτῶν, ἡ ἐποψία καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀρμόζοντος καὶ μὴ ἀρμόζοντος, συνιστῶσι τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν κρίσιν. Ἡ ἐξηγήσις καὶ ἡ ἐκφρασις, ἥτοι ἡ ἐξωτερικεὺς τῆς κρίσεως προσαγορεύεται πρότασις, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἐκ τριῶν ὅρων, τοῦ ὑποκειμένου, δηλοῦντος τὴν ἀντίληψιν, τὸ φαινόμενον ἢ τὴν δεδομένην οὐσίαν, τοῦ κατηγορουμένου, σημαίνοντος τὸ πέρας τῆς συγκρίσεως, καὶ τοῦ συνδέσμου ἢ συνδετικοῦ, παριστῶντος τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων.

§ 2. Ἡ κρίσις ὑποτίθησι τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν γενίκευσιν, διότι αὕτη ἐκ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν μεταβαίνει εἰς τὰ γένη, ἵνα προσδιορίσῃ τὴν φύσιν τοῦ δεδομένου, πρὸς κολλῶσα τοῦτο εἰς κοινὴν καὶ γενικὴν ἐννοίαν, οὕσαν ἐναργῆ. Ἐν ἄλλοις, τὸ κρίνειν κατανατᾷ εἰς τὸ ποιεῖσθαι ἀνάπτυξιν καὶ χρῆσιν τῶν προγενεστέρων κεφαλαίων τῆς διανοίας. Παρὰ τὴν διαλείπουσαν ἐργασίαν τῆς μορφώσεως νέων ιδεῶν, ἀκαταπαύστως ἀσχολούμεθα εἰς τὸ κρίνειν· τὸ διανοεῖσθαι, σκέπτεσθαι, στοχάζεσθαι ἐν τῇ ἔξει τῆς διανοητικῆς ζωῆς, δημοῖ κρίνειν, ἀθροίζειν ἀντιλήψεις, ὑποτάσσειν ταύτας εἰς τὰς ἄλλας, ἀνάγειν τὰ ἅτομα εἰς τὰ εἶδη, τὰ εἶδη εἰς τὰ γένη, ἢ τοῦναντίον καταβαίνειν ἐκ τῶν γενῶν εἰς τὰ εἶδη καὶ ἐντεύθεν εἰς τὰ ἅτομα.

§ 3. Ἡ ἐνέργεια τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι σύνθετος, ἡ δὲ τῆς κρίσεως ἀπλουστερά. Ὄταν κρίνωμεν ἐννοοῦμεν ἀμέσως τὴν σχέσιν δύο ἰδεῶν, ὅταν δὲ συλλογίζωμεθα ἀποκαλύπτομεν μὲν τὴν σχέσιν δύο ἰδεῶν, ἀλλ' ἐμμέσως καὶ τῇ μεσολαβῇ τριτῆς τινός. Ἐνδέχεται νὰ μὴ πλήττη τοσοῦτον ἡ ζητούμενη σχέσις, τότε τὸ πνεῦμα ἀνατρέχει εἰς διάμεσόν τινα ὄρον, καὶ ἀνιχνεύει ὅτι τὸ συμφωνοῦν ἢ διαμαχόμενον εἰς τὸ γένος, συμφωνεῖ ἢ διαμάχεται εἰς τὸ εἶδος· ἡ γενικὴ καὶ ἀρχικὴ πρότασις περιέχει δυνάμει καὶ ὑπονοουμένως τὴν τελικὴν πρότασιν ἢ τὸ πόρισμα, ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης διὰ τῆς μεσαζούσης. Ὁ συλλογισμὸς καλεῖται ἐξαγωγικὸς, ἐνίοτε δὲ εἶναι καὶ ταυτότητος καὶ ἐπαγωγῆς συλλογισμὸς, ἥτοι συμπέρασμα ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ συλλογισμοῦ.

§ 4. Ἐξετάζοντες τὰ προηγούμενα, βεβαιούμεθα ὅτι ἡ συνείδησις καὶ αἱ αἰσθήσεις εἰσὶν αἱ πραγματικαὶ καὶ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῶν πειραματικῶν ἡμῶν γνώσεων, ἡ μνήμη εἶναι ἡ ἀναγεννωμένη καὶ ἐκ νέου παριστανομένη πείρα, ἡ ἀφαίσεις καὶ ἡ γενέκευσις εἶναι ἡ διαμεμελισμένη καὶ συγκεκεφαλαιωμένη πείρα, ἡ ἐπαγωγή δὲ εἶναι ἡ ἐκτεταμένη πείρα. Ἡ κρίσις συνάγει τὰς σχέσεις, ὃ δὲ συλλογισμὸς ποριορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς μεμακρυσμένας σχέσεις καὶ τὰς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας λανθανούσας συνεπειάς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πράγματα καὶ αἱ ἡμέτεραι ἀντιλήψεις ἠδύναντο νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι, ἢ ἄλλως πὼς νὰ ἦναι, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ διϋθύνοντες τὰ ὄντα νόμοι, καὶ ὁ Θεὸς καθὼς παντοδύναμος καὶ πάνσοφος ἀριστοτέχνης ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέσῃ τὸ πᾶν ποικιλοτρόπως, ἔπεται ὅτι ἡ πείρα χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐνδεχομένου. Ἡ πείρα γνωστὰ ποιεῖ εἰς ἡμᾶς τὰ ἐνδεχόμενα ὄντα, ὁ συλλογισμὸς ἀναγκαίως συμπεραίνει τὰς συνεπειάς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχάς, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι. Πλὴν ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὡς ἀπλοῦν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑψόνηται ὑπεράνω τοῦ τρεπτοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ διαβατικοῦ, ἐδόθη αὐτῷ νὰ ἐννοῇ τὸ μέλλον γενέσθαι, συνεπῶς δὲ τοῦ ἐνδεχομένου τὸ ἀναγκαῖον, καὶ σχετικῶς τοῦ πεπερασμένου τὸ ἀπείρον καὶ τοῦ ἀτελοῦς τὸ τέλειον. Τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι τὸ μὴ ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· ὅθεν πρέπει νὰ ἔχῃ ἄλλο τι ὄν, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ἐξηγεῖται οὔτε ἡ αὐτοῦ ὑπαρξις, οὔδὲ τῶν λοιπῶν ὄντων· τότε τὸ πνεῦμα δὲν μένει στάσιμον,

ἔπειδὴ ἡ δυσκολία αἴρεται ἀπὸ τοῦ μέσου. Τὸ τοιοῦτον ὄν εἶναι ἀναγκαῖον, ἀπόλυτον καὶ αὐτὸνπαρκτον, καὶ οὕτω νοούμενον εἶναι καὶ τέλειον καὶ ἄπειρον, ἡγουν δίχως ἐλλειμμάτων καὶ περιορισμῶν. Τῷ ὄντι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβανόμενον τῆς ἀληθείας ταύτης, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἑαυτοῦ θεμελιωδῶν νόμων καὶ δι' ἀπλουστάτης μεθόδου, μεταφέρεται ἐκ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον· ἐν ἀκαρεῖ καταλαμβάνει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τοῦτου ἀντίθετον, τὸ ἐνδεχόμενον· ἀμφότερα κατέχει ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ εἴτε σαφῶς εἴτε ἀμυδρῶς, κατὰ τὴν σχετικὴν ἀνάπτυξιν ἡμῶν ἐνυπάρχει ἐν τῇ πυθμένι τῆς ἰδίας ἡμῶν συνειδήσεως ἡ ἰδέα τοῦ ἀναγκαίου καθὼς καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Εἶναι οὗτος νόμος τῆς λογικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμῶν φύσεως ἀκαταμάχητος, ἐφαρμοσίμος εἰς ἅπαντας, ἀνεξάρτητος ἡμῶν καὶ κατεπείγων, ἵνα ἐκ τοῦ πεπερασμένου, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ ἀτελοῦς μεταβῶμεν εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τέλειον. Αἱ ὑπὸ τούτου τοῦ νόμου ὑποβαλλόμεναι γνώσεις, διάφοροι μὲν κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' ἠνωμέναι διὰ τοῦ κοινοῦ αὐταῖς χαρακτῆρος τῆς ἀναγκαιότητος, ἀπαλλάττονται παραχρῆμα ἐκ τῶν πειραματικῶν δεδομένων, καὶ ἅπαξ στερεωθεῖσαι ἀποκαθίστανται συμφυεῖς εἰς τὴν διάνοιαν. Ἡ δύναμις αὕτη τοῦ ἐννοεῖν τὸ ἀπόλυτον, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐνδεχομένου, προσαγορεύεται ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων καθαρὸς νοῦς, λόγος. Ὁ λόγος εἶναι τὸ κάτοπτρον πάσης ἐπιστήμης, φυσικῆς, μαθηματικῆς καὶ ἠθικῆς, καὶ τὸ ὄργανον τῆς ἀνακαλύψεως τῆς αἰτιότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ιδεῶν.

§ 1. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπάρχει πραγματικῶς ἀπλῆ καὶ ἐντελής ἐνότης. Μετ' ἀκατανοήτου ταχύτητος διέρχεται ἀπὸ ἀντιλήψεως, νοήματος, στοχασμοῦ καὶ αἰσθήματος εἰς ἄλλα διαδοχικῶς, καὶ ρυθμίζει ὁλόκληρον πεδῖον ιδεῶν, πρὶν ἢ λάβωμεν καιρὸν νὰ σημειώσωμεν ἐν συνειδήσει τὰ αὐτοῦ κινήματα. Αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἀλληλοδιαδόχως ἐμφανίζονται, καὶ εἰς τὰ καθημερινὰ γεγονότα τῆς ζωῆς ἀέννα ῥεῖθρα νοερῶν φαινομέ-

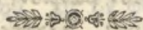
νων διακρίνονται. Ἐν τῷ πνεύματι ἀνευρίσκομεν μέγαν ἀριθμὸν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ιδεῶν, ὥς ἀθροίζομεν κατὰ μυρίους τρόπους εἰς κρίσεις καὶ συλλογισμούς. Τὸ πλεῖστον τῶν ιδεῶν τούτων εἶναι καθαρῶς σύνολα ὑφ' ἡμῶν μορφωθέντα, γενικότητες περιληπτικαὶ καὶ τεχνηταί. Ἡμεῖς αὐτοὶ ἐσχηματίσαμεν αὐτάς κατ' ἀρέσκειαν, καὶ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς διανοίας οἰκοδομοῦμεν νέας, καὶ μεταβάλλομεν τοὺς ὑπὸ τὴν γενικὴν καὶ περιληπτικὴν ιδέαν χαρακτηρας. Ἡ ἀφηρημένη ιδέα τοῦ ζώου ἀπέναντι τοῦ φυσιογνώστου ἔχει στοιχεῖα ὠρισμένα, ἀποτελοῦντα τὸ οὐσιώδες τῆς ζωότητος ἐν τῇ ἀμέτρῳ ποικιλίᾳ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Καθόσον ἄρα μετὰ μείζονος ἢ ἐλάττονος σπουδῆς σχηματίζεται ἡ γενικὴ ιδέα, τὸ σημεῖον ἀλλάττει ἀξίαν. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πνεῦμα μορφόνῃ τὰς ιδέας ταύτας, πῶς φθάνει εἰς τοῦτο; Συνθέτει ταύτας ἐκ προϋπαρχόντων ὕλικῶν, ἐκ γνώσεων ἰδιαιτέρων, προμηθευθεῖσων ὑπὸ τῆς πείρας; Πῶς ἀποκτῶμεν ταύτας; Τινὲς ἀποκρίνονται. Αἱ ἐντυπώσεις μεταδίδονται ἡμῖν ἐκ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων τῶν ἐξασκούντων ἐπιρροὴν εἰς ἡμᾶς. Ἐὰν τὸ μέσον, δι' οὗ τὸ ἀντικείμενον πληττεῖ ἡμᾶς, ἥτοι τὸ ὄργανον λείπῃ, τότε μετ' αὐτοῦ λείπει καὶ τὸ πρᾶγμα· ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν ἔχει τὴν γνῶσιν τοῦ χρώματος ἀντικειμένου τινός, καὶ ὁ κωφὸς τὴν τοῦ ἤχου, οὐδὲ ἔχουσι τὴν γενικὴν ιδέαν τοῦ ἤχου ἢ τοῦ χρώματος. Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ ιδεαὶ συναποτελοῦνται ἐκ τῶν μερικῶν, καὶ αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἡ δὲ ψυχὴ ἔχει μόνον τὴν ἰκανότητα νὰ δέχεται αὐτάς καὶ οὐχὶ νὰ γεννᾷ. Ὅθεν κατὰ τοὺς φιλοσόφους τούτους αἱ γενικαὶ καὶ ἀφηρημέναι ιδεαὶ ἀναλύονται εἰς στοιχεῖα αἰσθητὰ, ὧν ἄθροισμα αὐταὶ εἶναι, ταῦτα δὲ ἐξάγονται ἐκ τῶν ἀντικειμένων· οὕτω δὲ αἱ ἀνθρώπιναι γνώσεις εἰσάγονται καὶ μορφόνονται, ὥς ἀρύεται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν ἐξω· καὶ οὕτω κατὰ τὸ σύστημα τῶν τοιούτων φιλοσόφων ἐξηγεῖται ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ιδεῶν. « Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει ». Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸ ἀπονεμηθὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὑπεστηρίχθη ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τοῦ Λοκίου. Μίαν μόνην ἔνστασιν προσάγομεν ἵνα κατεδαφίσωμεν ἐκ βάθρων τὰ σαθρὰ τοιαύτης διδασκαλίας θεμέλια. Πῶς ἔχομεν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, πῶς συνετάχθησαν αἱ ἐπιστῆμαι; Τὰ θεωρήματα, τὰ προβλήματα, αἱ τούτων λύσεις, αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ πορίσματα αὐ-

τῶν τῶν μαθηματικῶν, λογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν ἠνωρθώθησαν ἐκ τῆς πείρας; Ὁ ἐμπειρισμὸς οὗτος φέρει μεθ' ἑαυτοῦ πολλὰς ὀλεθρίους συνεπείας· διότι π. χ. τὸν Θεὸν ἤθελε συνταυτίζει μετὰ τοῦ κόσμου, ὡς οὐχ εὐρίσκων αὐτὸν εἰμὴ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τούτου ἀποτυχόντος, ἀσυστόλως ἀρνείται αὐτόν· ἐν τῇ ἠθικῇ ἀφ' ἑτέρου προτίθεται τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἐγωϊσμὸν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν καὶ μοναδικὸν κανόνα. Ἄρα δὲν λύεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ὕλιστων.

§ 2. Ἡμεῖς ἀπ' ἐναντίου ἐπιχειροῦμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ὡς ἔπεται. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις, παρὰ τὰς ἐκ τῆς πείρας ιδέας, ἀποκαλύπτομεν ἄλλας ιδέας ἐξίσου ἰσχυρὰς καὶ πραγματικὰς, καὶ ἡ τούτων μόρφωσις, ἡ ἄμεσος καὶ ἀκαριαία καὶ ἐνδόμυχος, ὀφείλεται εἰς μόνην τὴν λογικὴν φύσιν, εἰς τὴν διάνοιαν. Αὗται εἶναι ἀδιαλείπτως παρούσαι ἐν τῷ πνεύματι, ἀναλλοίωτοι καὶ φωτειναί, ἀναβλύζουσαι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ συνταυτιζόμεναι μετ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα σκεπτόμενον ὁρᾷ δι' αὐτῶν τὰ πάντα, καὶ τοι δὲ διὰ τὸ περιεχόμενον φαίνονται αὗται διάφοροι, εἰσὶν ἐν ἑαυταῖς ἀπλᾶι, βέβαιαι καὶ ὠρισμέναι. Ὁ δὲ ὁμοειδὴς καὶ γενικὸς χαρακτὴρ αὐτῶν, ὁ ἐκ τῆς πείρας διακρίνων αὐτάς, ὑφίσταται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀπείρου, τοῦ τελείου. Συνεπεία αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος ἐξωτερικευόμεναι λαμβάνουσι τὸν τύπον ἀξiomάτων, δίκην νόμων ἀναλλοιώτων, οἵτινες κυβερνῶσι πᾶσαν λογικὴν φύσιν καὶ τὸν κόσμον. Ἀνάγονται δὲ τὰ ἀξiomάτα ἢ αἱ ἀρχαὶ τοῦ νοῦς εἰς τὰ ἐξῆς· πᾶν ὂν ἔχει τι τέλος, πᾶν φαινόμενον ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, πᾶσα σειρά δευτερευουσῶν αἰτιῶν ἔχει τὴν πρωτίστην αἰτίαν, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐπαινετὴ, ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀδικῇ. Τοιαῦται καὶ προσόμοιαι ἀρχαὶ καταντῶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἄπειρον, τὸ γενικόν, τὸ ἀπόλυτον, τὸ καθολικόν. Εὐρίσκόμεθα λοιπὸν εἰς τὰς ξιν γνώσεων, ιδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἐν αἷς δὲν μεσολαβεῖ καὶ δὲν ἐπεμβαίνει οὐδαμῶς ἡ πείρα· ἐκ τούτων τῶν χαρακτήρων εὐκόλως συναγομεν τὴν ζητούμενην ἀλήθειαν. Τὸ πεπερασμένον, ἀντικείμενον τῆς πείρας, διὰ τῆς ἀλληλοδιαδόχου προσθήκης παρέχει τὸ ἀόριστον καὶ οὐχὶ τὸ ἄπειρον. Διότι, ἐὰν συλλέξωμεν τὰς ἀποπείρας εἰς μεγίστην πληθύν, θέλομεν φθάσει μόνον εἰς ἐκ-

τενεστάτην γενικότητα, παρασάγγας ὅλους ἀπέχουσιν τῆς καθολικότητος, ἀπολήγομεν εἰς τὸ ἀόριστον, ὅπερ πολλοῦ γε καὶ δεῖ ἵνα ᾖται ἀπειρον. Προφανέστατον εἶναι ὅτι αἱ νέαι αὗται ιδέαι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς πείρας, ἐκ τῶν ἔξω ἀντικειμένων. Ἡ πείρα συναντᾷ, εὐρίσκει ταύτας εἰς τὸ πνεῦμα, διεγείρει, προσδιορίζει ταύτας ἵνα δειχθῶσιν, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε παρᾷγει, οὔτε καθιστᾷ αὐτὰς παντελῶς τῇ ἰδίᾳ ἀρωγῇ καὶ τῷ φωτὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν ἐκδηλοῦνται αἱ ιδέαι, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἰς τὰ ἐκτός. Ἡ διάνοια ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας ἀποκτᾷ ταύτας, σχηματίζει αὐτὰς ἰδίᾳ δυνάμει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδομύχων θησαυρῶν αὐτῆς ἀντανακλᾷ καὶ ἐκφέρει αὐτάς. Τοῦτο εἶναι βεβαίως πλεονέκτημα τοῦ ἀνθρωπίνου ἡμῶν πνεύματος. Ἀλλ' οὐχ ἥττον δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν πρὸς ταύτας τὰς ἐμφύτους ιδέας τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ὑπέθετεν ὅτι ἡ ψυχὴ, πρὶν ἢ ἔλθῃ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, κατῴκει ἄλλον, ἐνθα ἀπηλλαγμένη τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος καὶ συνωδευμένη μετὰ τῶν Θεῶν ἐθεώρει κατὰ πρόσωπον τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ τὰς καθαρὰς καὶ νοερὰς ταύτας ιδέας, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Κρημνισθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ ὕψους ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσκολληθεῖσα εἰς τὸ ἐπίκηρον καὶ φαρτὸν σῶμα, εὐρίσκει ἐν ἑαυτῇ, καθόσον αἱ αἰσθήσεις δίδουσιν ἀφορμὴν, ὀλίγον τι μέρος τῶν ἄλλοτε ὑψηλῶν θεωριῶν καὶ μελετῶν αὐτῆς καὶ ταύτην τὴν πρῶτον συγκεχυμένην ἀνάμνησιν διὰ τῆς προσοχῆς διαφωτίζει καὶ ποιεῖ ζωηροτέραν. Ὁ Λεῖβνίτιος ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Πλάτων ἀλληγορικῶς ἐνόει τὴν δυνάμιν τοῦ πνεύματος ἵνα ἔλκῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς καθολικὰς ιδέας. Ὁ Καρτέσιος ὑπεστήριξε τὰς ἐμφύτους ιδέας, ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου ὁρμώμενος, δίκην σφραγίδος τυπωθεῖσας εἰς ἡμᾶς. Ὁ Λόκκιος ἐπολέμει ταύτην τὴν θεωρίαν. Ἰνα ἀποκτήσωμεν τὰς γενικὰς, τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐν γένει ιδέας, δὲν ἐξερχόμεθα ἡμῶν αὐτῶν ὅπως συμβουλευθῶμεν τὰς αἰσθήσεις, χορηγούσας ἀληθείας μερικὰς καὶ ἀτομικὰς, ἀντίτυπα καὶ παραδείγματα οὐδόλως δυνάμενα νὰ παγιώσωσι τὴν καθολικὴν ἀνάγκην τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὰς ιδέας ταύτας δὲν ἐνόησαμεν πρὸ τῆς γεννήσεως οὐδὲ εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν· ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοβουλίαν νὰ συλλάβωμεν καὶ τὴν δυνάμιν νὰ ἀναπτύξωμεν αὐτάς, δὲν εἴμεθα *tabula rasa*

ἡ ἀκατέργαστος λίθος· δὲν προστρέχομεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, εἰς τὴν ὄσφρησιν, εἰς τὴν ἀκοήν, εἰς τὴν γεῦσιν καὶ εἰς τὴν ἀφήν, ἵνα μάθωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας ἀληθείας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὠτίων καὶ τῆς ρίνος καὶ τοῦ στόματος κεκλεισμένων καὶ τῆς ἀφῆς παραλελυμένης, κρατοῦμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ τὰ ἐπιστημονικὰ θεωρήματα καὶ τὰ ἐντάλματα τῆς ἠθικῆς. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι τοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι καθολικαί. Πρέπει νὰ χωρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῶν αἰσθήσεων, τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἐρμηνεύοντες τὰ γεγονότα προσηκόντως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ αἰσθητικότητος, αἰσθημάτων, παθῶν, αὐθορμητέων, κλίσεων, ὁρέξεων καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν παθήσεων.

§ 1. Ἐκ τῶν ἀντικειμένων τινὰ μὲν ἔχουσι ποιότητα εὐάρεστους, τινὰ δὲ δυσάρεστους· ὡς ἐκ τούτων διατιθέμεθα διαφόρως, ἡδέως καὶ λυπηρῶς, καὶ ἐκ τῶν τοῦ ἡμετέρου σώματος καταστάσεων διεγείρονται ἐν ἡμῖν παντοῖα εἶδη ἀληθδόνος καὶ ἡδονῆς. Οὐχ ἥττον ἢ διάθεσις τῆς ψυχῆς καὶ ἀντιλήψεις τινὲς πνευματικαὶ γίνονται πολλάκις αἰτία χαρᾶς καὶ ὀδύνης. Ἡ εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος τροποποίησις τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε τῆς ψυχῆς κατάστασις λέγεται αἶσθημα. Ὅθεν ἡ αἰσθητικότης εἶναι ἡ ἐπιδεκτικότης τοῦ δοκιμάζειν τὰ διάφορα εἶδη τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθημάτων, εἶναι ἡ ἰκανότης τοῦ τέρπεσθαι ἢ πάσχειν. Διὰ τῆς διανοίας δὲ γινώσκεται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς θελήσεως ἐπιδιώκεται. Πλὴν ἀμφότεραι δὲν ἀρκοῦσι μόναι, χρήζουσι καὶ τῆς αἰσθητικότητος, τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ τέλους καὶ τοῦ ἐφετοῦ, ἥτοι τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐλπίς, ὁ φόβος, ἡ ἀποστροφή, τὸ μῖτος, εἶναι ἐκφράσεις δηλοῦσαι τὴν παρουσίαν, τὴν ἀπουσίαν καὶ τὴν προσέγγισιν τῶν ἡδέων ἢ ὀχληρῶν ἀντικειμένων μετὰ τῆς σχετικῆς αὐτῶν ιδέας. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα μετατρέπομενα εἰς ἕξεις καὶ εἰς μοίμους τῆς ψυχῆς διαθέσεις καὶ καταστάσεις προσαγορεύ-

ονται πάθη. Τὸ πάθος εἶναι φαινόμενον αἰσθητὸν, ἔνθα συναν-
τᾶται πάντοτε τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ μίτους, τῆς ἡδο-
νῆς ἢ τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ἀποστροφῆς, τῆς εὐαρε-
σκείας ἢ τῆς δυσαρесκείας, τοῦ φόβου ἢ τῆς ἐλπίδος. Ἄπαντες
οἱ ἄνθρωποι, καθὼ ἐπιδεκτικοὶ τῶν παντοίων τῆς αἰσθητικότη-
τος κινήσεων, ἔχουσι πάθη παριστῶντα τὴν κατάστασιν τῆς ψυ-
χῆς, τροποποιουμένης ὑπὸ τῶν ῥηθέντων αἰσθημάτων. Τὸ πάθος
εἶναι ζωηρὰ, ἰσχυρὰ, διάπυρος καὶ ὀρμητικὴ κίνησις· εἶναι τὸ
ἱερὸν πῦρ τὸ ἀναζωπυροῦν τὰς μεγάλας καρδίας, τὸ ἡλεκτρίζον
τὰς μεγάλας ψυχὰς μέχρι θυσίας καὶ ἀφοσιώσεως. Πᾶν αἶσθη-
μα ἀγόμενον εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἐνεργείας, συγκεντρώ-
σεως καὶ ἐπιμονῆς, ἀποβαίνει ἀληθὲς πάθος. Ὁ οἶστρος ὁ ἐμ-
πνέων τὸν ποιητὴν, τὸν καλλιτέχνην, συνοδεύεται ὑπὸ ἐξεγέρ-
σεως τῆς αἰσθητικότητος, ὑπὸ ὀρμῆς τοῦ αἰσθήματος, τῆς παθή-
σεως καὶ τῆς προσηλώσεως εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἀντικείμε-
να, ἥτοι ὑπὸ τοῦ πάθους. Τὸ ἀγαθὸν πάθος ἐμψυχώνει εἰς τὴν
ἀγάπην ἀγαθῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ κακὸν ἀντιστρόφως. Δὲν
πρέπει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πάθησις νὰ ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια, ἄλλως
ἢ παρεκτροπὴ τῆς ἀναλογίας, δηλαδὴ ἡ δυσαναλογία μεταξὺ
παθήσεως καὶ ἀντικειμένου ἀσπαστοῦ ἀποκαθιστᾷ τὸ πάθος ἐλατ-
τωματικόν. Ἡ ἀγάπη τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ
δικαίου εἶναι οὐχὶ κακὴ, ὑπερβάσα ταῦτα γίνεται πλεονεξία,
φιλαργυρία. Ὁ ἔρος τῆς ἐπιστήμης εἶναι μέγα καὶ ὡραῖον πά-
θος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπορρόφα καὶ πᾶσαν ἄλλην πάθησιν.
Μόνον τὸ ἄκρον, ὑπέρτατον, ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον ἀγαθὸν ἐπι-
τρέπεται νὰ ἀγαπῶμεν ὑπὲρ πάντα ὅρον. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἀ-
νάγουσι τὰ πάθη εἰς ἐξ τάξεις, ὡς καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας
εἰς πάθη φυσικὰ, ἔχοντα ἀντικείμενον τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, εἰς
συμπαθητικὰ, ἔχοντα ἀντικείμενον τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, οἷον τὴν
ἀγάπην, τὴν φιλίαν, εἰς αἰσθητικὰ, ἀφορῶντα τὸ ὡραῖον καὶ τὰς
ὡραίας τέχνας ἥτοι τὴν καλλιτεχνίαν, εἰς πνευματικὰ, στρεφό-
μενα περὶ τὸ ἀληθὲς καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς ἠθικά, ἀντικείμενον
ἔχοντα τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, καὶ εἰς θρησκευτικὰ
ἥτοι εὐσεβείας, ζήλου καὶ λατρείας πρὸς τὸ ὕψιστον καὶ ἄπει-
ρον ὄν. Πρὸς τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι τὰ εὐάρεστα ἀντικεί-
μενα ἐφελκύνουσιν εἰς ἑαυτὰ, τὰ δὲ δυσάρεστα καὶ βλαβερά ἀπο-
θουσι καὶ ἀπομακρύνουσι, καὶ ὅτι πᾶν εἶδος λύπης καὶ ἡδονῆς

γεννᾷ τὴν ἐνέργειαν, προσδιορίζον εἰς τὰ μέλη καὶ ὄργανα ἢ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα ταχείας καὶ ἀσφαλεῖς ἐργασίας καὶ κινήσεις, μεθ' ὧν πολλάκις ἀναμειγνύεται ἡ θέλησις, ἐκτὸς ἂν ἦναι πολὺ σφοδραὶ, διότι ἡ δύναμις τῆς θελήσεως δὲν ἀρκεῖ ἵνα ἀναστείλῃ αὐτάς. Ἡ συμφυὴς εἰς τὴν αἰσθητικότητα αὕτη ιδιότης, ἡ ῥοπή καὶ ἡ δραστήριος δύναμις τῆς τελετῆς ταύτης τοῦ ὁργανισμοῦ καλεῖται ἔνορμον, ἔνστιγμα, κλίσις, ὁρεξις. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ ἡδέα καὶ τὰ ὀχληρὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀφορμαὶ καὶ οὐχὶ πρῶτισται αἰτίαι τῶν τοιούτων ἐνστιγματικῶν καὶ αὐθορμητῶν κινήματων.

§ 2. Ἡ αἰσθητικότης βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, εἰς ἕν φθάνει τῇ συνδρομῇ τῶν ἐνεργειῶν, στοιχείων καὶ ὁργάνων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Πᾶσα δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια προτίθεται ἰδιαίτερον σκοπὸν καὶ πᾶν στοιχεῖον ἰδιάζουσιν τελετῇ, ἅτινα ὡς πρὸς τὸ ὑπέρτατον καὶ ἄκρον τέλος τοῦ βίου εἶναι μέσα διάφορα, καὶ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἀποβαίνουσι τέλη ἐιδικά, συντελοῦντα εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πλὴν τὸ ἡμέτερον σῶμα μόνον δὲν συνιστᾷ ἡμᾶς, τὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὴ τὸ τέλος καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ δὲν εἶναι τὸ ἄκρον ἐφετὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφ' ἑτέρου τὸ ἡμέτερον σῶμα δὲν παύει τοῦ εἶναι ὄργανον ἡμῶν καὶ μέρος ἀναπόσπαστον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τρέφωμεν αὐτὸ καὶ νὰ περιποιώμεθα· ἡ διατήρησις καὶ ἡ καλὴ κατάστασις τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἐν τῇ παρούσῃ θέσει, συγκροτοῦσι τὸν ὅρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας ἡμῶν. Τὸ νοητικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, τὸ ἐν ἡμῖν, εἰ καὶ ἀνεξάρτητον, μετεχειρίζεται τὸ σῶμα ἐν τῷ συνδέσμῳ καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει, καὶ φροντίζει περὶ τῆς εὐεξίας αὐτοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου σώματος ἐξαντλεῖται καὶ ἀπόλλυται συνεχῶς· ὅθεν πρέπει νὰ ἀνανεοῦνται περιοδικῶς. Τῷ ὄντι ὅταν τὸ σῶμα ἀποκάμῃ καὶ ἀπαυδήσῃ πλεόν, αἰσθανόμεθα εἰδικὴν τινα ἀλγὴν· δόνην, λύπην, ἐν ἄλλοις τὸ αἶσθημα τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, τὸ εἰδοποιῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπανορθώσεως· ἡ δὲ φύσις διὰ τῆς γεύσεως καὶ ὁσφρήσεως ἐξασφαλίζει ἡμᾶς περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ ἢ νοσηροῦ τῆς τροφῆς. Μυρίαι ἐχθροὶ καὶ κίνδυνοι ἐπαπειλοῦσι τὸ σῶμα· παρὰ τὰς προσβολὰς τῆς ἀτμοσφαίρας, τὰ δηλητηριώδη ὀρυκτὰ καὶ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ἔχομεν καὶ τὸ σπέρμα τῶν ἐσωτερικῶν ἀταξιῶν καὶ τῶν θανατηφόρων ἀσθενειῶν.

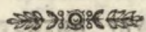
Ἡ θεία πρόνοια δὲν ἀφῆκεν ἡμᾶς ἀπροφυλάκτους· ἡ ἐσωτερικὴ ἀταξία τοῦ ὀργανισμοῦ προαναγγέλλεται ἡμῖν δι' εἰδικῆς ὀδύνης, ὀξείας ἢ ἐλαφρᾶς, διὰ χαυνώσεως ἐλκυσούσης τὴν ἡμετέραν προσοχήν· τὸ θηρίον ἢ πᾶν βλαβερὸν ὃν σπουδάζομεν νὰ ἀποφύγωμεν ἢ νὰ ἀντιταχθῶμεν εἰς αὐτό, κινούμενοι, ὑπερασπιζόμενοι διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσων· ἐν ἀκαρεῖ καὶ ἀπρομελετήτως μεταχειριζόμεθα ὅ,τι λάχῃ πρὸς ἅμυναν ἡμῶν. Φέρ' εἰπεῖν ἐπαπειλοῦνται οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ κλείονται, ἐπαπειλεῖται τὸ σῶμα καὶ κάμπτεται, ἢ ἵνα μὴ πέσῃ ἀγωνίζεται ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἰσορροπίαν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἔνορμον ἀρχὴν ἀνάγονται καὶ οἱ ἐνστιγματικοὶ φόβοι τῆς μοναξιάς, τῆς ἐρημίας, τοῦ σκότους, τοῦ θανάτου, ὅστις εἶναι καὶ ὁ ζωηρότερος, διότι ἡ ζωὴ εἶναι γλυκεῖα καὶ πάντων προτιμότερα. Ἐπικυημένου δὲ τοῦ λόγου, ὁ ἄνθρωπος νικᾷ τοὺς παντοδαποὺς κινδύνους.

§ 3. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ βασιλίς τοῦ σώματος, ἔχει ἀποστολὴν ὑψηλὴν, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ σῶμα ὑποτεταγμένον πάντοτε· αὐτὸς ἐδημιουργήθη διὰ τὴν λογικὴν τάξιν, διὰ τὴν ἐπιστήμην, διὰ τὸ καθῆκον, δι' ἡδονὰς λεπτὰς, εὐγενεῖς, καθαρὰς καὶ πνευματικὰς. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φυσικὴν ἐπιθυμίαν νὰ μάθῃ· διότι τὸ ἄγνωστον καὶ τὸ μυστηριῶδες κεντᾷ, ἐρεθίζει καὶ βασανίζει τοῦτον· αὐτὴ ἡ ἔνορμος ἀρχὴ ἐνθαρρύνει τὰς μεγάλας ἐπισημονικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ προκαλεῖ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν πρώην ἀδήλων· τότε εἰς τὸν ἄνθρωπον γίνεται ἡ μάθησις καὶ ἡ σοφία ἡδονή. Πᾶσα ἐπιστήμη ὑπὸ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἀνθρώπου οἰκοδομηθεῖσα εἶναι προϊὼν καὶ τροφὴ αὐτοῦ, καὶ καθὰ ἡ ὀδύνη τῆς πείνης βάλλει εἰς κίνησιν τὴν σωματικὴν ἐνεργότητα, οὕτω καὶ ἡ δυσαρέσκεια τῆς ἀμαθείας δονεῖ τὸ πνεῦμα καὶ προσηλόνει τοῦτο μετὰ παρὰδόξου δυνάμεως ἐπὶ τοῦ ἀγνώστου ἀντικειμένου. Ὁ ἀνατόμος, ὁ βοτανικὸς, ὁ γεωμέτρης καὶ πᾶς λάτρης τῆς ἐπιστήμης στηρίζουσι τὰ λεγόμενα. Πῶς μαθαίνομεν; Ἀρχίζομεν μὲν ἐν πρώτοις ἀπὸ τοῦ ἐνστίγματος τῆς εὐπιστίας, καὶ μάλιστα ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, καθ' ἣν συγκατατιθέμεθα εἰς τοὺς λόγους τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· ἀκολουθῶς ἀποροῦμεν, ἀμφιβάλλομεν, ἀμφισβητοῦμεν, ἐν ἄλλοις ἐρευνῶμεν. Ἐρχεται ἡ ὥριμος ἡλικία, καὶ τὸ πνεῦμα προχωρεῖ εἰς στερεὰς, βαθεῖας καὶ ἐκτεταμένας γνώσεις· ἡ περιέργεια, ἡ κλίσις πρὸς

τὰ νέα καὶ τὸν νεωτερισμὸν πλουτίζουσιν ἡμᾶς διὰ νέων ἰδεῶν· ἡ διάνοια ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καλλιεργουμένη καταλαμβάνει τὰς σχέσεις καὶ ἐφευρίσκει τοὺς νόμους τῶν φαινομένων, αἰσθάνεται δὲ χαρὰν μεγάλην ὁ φίλος τῆς σοφίας ἀσυγκρίτως μεγαλητέραν παρὰ τὴν ὁποῖαν δοκιμάζει ὁ ἱκανοποιῶν τὰς φυσικὰς ἀνάγκας. Τῷ ὄντι ἡ ἡδονὴ ἡ παραγομένη ἐκ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ ἡ ἐκ τῆς ζωγραφικῆς, μουσικῆς, γλυπτικῆς καὶ ποιήσεως, δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰς τὰ ὑλικά καὶ σωματικά. Ἡ πρόνοια ἐπρόοικισεν ἡμᾶς διὰ διαθέσεων καταλλήλων, ὥστε νὰ ἀσπαζώμεθα τὸ ἀληθές καὶ τὸ τίμιον, τὴν ἀρετὴν, νὰ συμπαθῶμεν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, νὰ ἔχωμεν ἀντιπάθειαν εἰς τοὺς κακοὺς, νὰ ἀγαπῶμεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τὴν ἐπιστήμην, νὰ θαυμάζωμεν τὸ ὠραῖον τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, καὶ νὰ ἀποστρεφώμεθα τὰς ἠθικὰς ἀηδίας, δυσειδίας καὶ ἀσχημίας, ἥτοι τὸ ἐλάττωμα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἡμετέρων λογικῶν καὶ ἠθικῶν διαθέσεων, τὸ πρῶτιστον ἐλαττέριον εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ὅσιον βίον εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη. Ἡ πάθησις αὕτη, ὑψηλοτέρα ἀπασῶν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, λογικωτέρα καὶ νομιμωτέρα πάσης ἄλλης, συμβάλλεται τὰ μέγιστα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ὑπερτάτης αἰτίας τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ἐν γένει.

§ 4. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τὸ λογικὸν ζῶν, εἶναι φύσει κοινωνικός, τοῦτο ἐκτὸς ἀμφισβητήσεως· ἡ κοινωνία ἀναντιρρήτως ὑπάρχει τὸ προσφύεστερον μέσον εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ὅρος τῆς προόδου· ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐγκλωαμμένον τὸ ἔννομον καὶ τὴν ῥοπὴν, ἵνα συζῇ μετὰ τοῦ ὁμοφύλου, αἰσθάνεται τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὅπως συνδιαίτῃται καὶ συνδιάγῃ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος παρὰ νὰ ζῇ εἰς βάρβαρον καὶ μεμονωμένην κατάστασιν, ἀπάδουσιν εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, εὐρίσκει ἄκραν εὐχαρίστησιν συμβίῳ μετὰ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας· ἐξ αὐτῆς τῆς ἀφεστῶσης ἀρχαιότητος ἀπανταχοῦ ἐφάνησαν κοινωνίαι, τουτέστιν οἱ ἄνθρωποι ἠνωμένοι ὁμοῦ εἴτε πατριαρχικῶς καὶ οἰκογενειακῶς εἴτε φυλετικῶς καὶ πολιτικῶς· ὅθεν ἡ κοινωνία ἐστὶ γεγενῶς χρονολογούμενον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου· αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη οἰκογένεια ἡ περιλαμβάνουσα τὰς κατὰ μέρος οἰκογενείας. Ὅσῳ στενωτέραι δὲ ὑπάρχουσιν αἱ σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἄλ-

ληλα, τόσῳ ἐντονώτεροι εἶναι αἱ εἰδικαὶ παθήσεις καὶ στοργαί, αἱ ἐνόνουσαι ἀμοιβαίως ταῦτα· διὸ κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν σχέσεων εἶναι ζωηρότερα τὰ συμφέροντα καὶ βαρύτεροι αἱ ἀμοιβαῖαι ὑποχρεώσεις· ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ στοργὴ εἶναι ἰσχυροτάτη, ἡ υἱικὴ καὶ ἀδελφικὴ ἀγάπη καταντᾷ ἀπερίγραπτος. Ἡ κοινωνία ὁμῶς σχηματίζεται ὑπὸ τὸ κράτος γενικωτάτου ἐνόρμου, ὠθοῦντος τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, εὐρίσκοντα ἡδονὴν ἅμα τῇ προσεγγίσει τῶν ὁμοίων· ἡ μοναξία βαρύνει καὶ διπλασιάζει τὴν λύπην. Οἱ ἄνθρωποι ἔνεκα τούτου προτιμῶσι νὰ κτίζωσι τὰς οἰκίας αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ, συρρέουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους· ὄντες λοιπὸν κατὰ ἔνστιγμα κοινωνικοί, συνάγονται εἰς πλήθη, εἰς φυλάς, εἰς λαοὺς, εἰς ἔθνη, καὶ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ κοινωνία μεγεθύνεται καὶ αὐξάνει. Ὁμοιότης ἡθῶν καὶ συνηθειῶν καὶ ἰσότης διαθέσεων μεταξὺ τῶν συζώντων ἀτόμων, μίμησις, συμπάθεια καὶ ταυτότης αἰσθημάτων καὶ συμφερόντων στηρίζουσι τὰς κοινωνίας καὶ καθιστῶσι διὰ τῆς συμπενοίας τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἰσορροπίαν αὐτῶν. Ἡ κοινωνία καθιέρωσεν ἱεραρχίαν καὶ τάξιν πρὸς διατήρησιν ἑαυτῆς καὶ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν· ἕκαστον ταύτης μέλος ἀφορῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν ἑαυτοῦ καταβάλλει πάντα τὰ θεμιτὰ μέσα εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς ἑαυτοῦ τύχης, σπεύδει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ ἀξιωθῇ τῶν κοινωνικῶν βαθμῶν καὶ τῶν τιμῶν δι' ἐντίμων προσπαθειῶν διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης. Ἐχόντες οἱ ἄνθρωποι περιορίζουσι τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἵνα ἀποσοβήσῃ τὰς συγχρούσεις, καὶ θυσιάζουσι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ γενικόν· σεβαζόμενοι δὲ τὰ τῶν ἄλλων φυσικά, ἠθικά καὶ ἐπικτήτητα πλεονεκτήματα ἀποκαθίστανται ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεξουσίου καὶ τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν.

§ 1. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ παρατηροῦνται κινήματα ἀκούσια καὶ κινήματα ἐκούσια· λαλοῦμεν περὶ τῶν τελευταίων. Θέλοντες νὰ κινήσωμεν τὴν χεῖρα ἔχομεν ἀνάγκην δύο τινῶν, τοῦ διαστήμα-

τος, ἵνα ἀπὸ μιᾶς στιγμῆς τούτου μεταθέσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἄλλην, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως. Συντρέχουσι δύο στοιχεῖα, ἡ κίνησις καὶ ἡ ἐθελοῦσις ἀπόφασις, τὸ μὲν αἷτιον, τὸ δὲ αἷτια-
τὸν, τὸ μὲν μυωνικὸν, τὸ δὲ ψυχολογικὸν καὶ ἐσωτερικὸν γε-
γονός. Ἡ συνείδησις ἡμῶν μαρτυρεῖ τὴν ἐνέργειαν ταύτην. Τὴν
ἐξακολουθήσιν ἢ τὴν διακοπὴν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως εἰς τὸ
κινήσαι τὴν χεῖρα, ἢ κινηθεῖσαν ταύτην νὰ σταματήσωμεν κατ'
ἀρέσκειαν, ἡμεῖς αὐτοὶ ἐνεργοῦμεν ὡς κύριοι, ὡς αἷτιοι, ὡς ὑπο-
κείμενα τῶν ἡμετέρων διανοημάτων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς
κινήσεως ἐνδεχεται ἡ χεὶρ ἡμῶν νὰ κτυπήσῃ ἢ καὶ νὰ ἐγγίξῃ
λεῖόν τι ἀντικείμενον, τότε τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον αἶσθημα, τὸ
ὅποιον διατίθῃσιν ἡμᾶς, δὲν παράγεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ δὲν
δυνάμεθα ἅμα διεγερθὲν νὰ ἀποκρούσωμεν· τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ
τῶν εἰς τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ἐξωτερικῶν προσβολῶν καὶ περὶ τῶν
εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα παριζαμένων στοχασμῶν, δὲν εἴμεθα δηλ.
κύριοι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων ἢ
τῶν στοχασμῶν· ἐπειδὴ ἐν ᾧ ἐν ἡμῖν ἡ διάνοια σταχάζεται, καὶ
ὁ ἡμέτερος ζωϊκὸς ὀργανισμὸς παθαίνεται, ἔχομεν τὴν ἄμεσον
συνείδησιν τοῦ ὅτι αἰσθανόμεθα καὶ στοχαζόμεθα. Τῇ ἐπαγωγικῇ
πίστει ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἰδέας, τῆς αἰ-
σθητικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς συνεχείας ἐτι
τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ὅταν παύσῃ ἐνεργοῦσα εἰς ἡμᾶς. Ἡ αἰσθητι-
κότης καὶ ἡ διάνοια, καθὼ αἷτιαι καὶ δυνάμεις, ὑποκλέπονται
εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ φανεροῦνται εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν προϊόν-
των αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς θελήσεως, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀμέσου
ὄψεως, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς εὐθείας καὶ ἐπαγωγικῆς ἀντιλήψεως ἐν-
νοοῦμεν καὶ τὸ φαινόμενον καὶ τὴν αἷτιαν αὐτοῦ, καὶ τὴν δύνα-
μιν καὶ τὸ προϊόν καὶ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέει.
Τί ἄλλο συμβαίνει; Ὅταν θέλωμεν νὰ κινήσωμεν τὴν χεῖρα οὐχὶ
μόνον ἐξεύρομεν τὴν αἷτιαν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, καθ' ἣν
στιγμὴν ποιοῦμεν ταύτην, καὶ τῆς πράξεως, ἐν ὅτῳ ἐπιτελοῦμεν
ταύτην, ἀλλ' ἀκόμη, καὶ πρὶν ἢ θελήσωμεν καὶ πράξωμεν αὐτὴν,
ἐγνωρίζομεν ὅτι εἴχομεν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀποφασίσωμεν καὶ νὰ
διενεργήσωμεν τὴν πρᾶξιν· πρὸς τούτοις μετὰ τὴν πρᾶξιν, ἐν ᾧ
ἡρεμοῦμεν, γινώσκομεν ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ θέλωμεν τὸ αὐτὸ
πράγμα ὅτῳκις ἂν ἀρέσκῃ πρὸς ἡμᾶς· Ἄρα ἀνεξαρτήτως πάσης
πεύρας καὶ παντὸς δοκιμίου τῆς ἐλευθέρως ἐν ἡμῖν δυνάμεως,

εξεύρομεν ὅτι εἴμεθα αἰτία καὶ ἰκανότης ἵνα λάβωμεν πᾶν εἶδος ἀποφάσεως. Αὐτὴ ἡ δύναμις καλεῖται θέλησις, βουλευτικὴ δύναμις. Ἡμεῖς καὶ ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀδρανεῖα καὶ ἐν τῇ ἐναγωνίῳ ἐνεργείᾳ ἔχομεν διαρκῇ συνείδησιν αὐτῆς, καθὸ δυνάμεως, καὶ κατανοοῦμεν αὐτὴν καὶ πρὸ τῆς ἐνεργείας καὶ μετὰ τὴν ἐνέργειαν.

§ 2. Ὁ οὐσιώδης χαρακτὴρ τῆς θελήσεως ὑφίσταται εἰς τὴν ἄμεσον ἐσωτερικὴν τῆς ἰδίας προσωπικότητος ἐποψίαν. Ὅταν ἐνεργῶμεν ἐλευθέρως, δηλοῖ ὅτι ἐνεργοῦμεν μετὰ τῆς συνειδήσεως οὐ μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῆς προϋπαρχούσης πρὸ τοῦ ἔργου, περὶ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ παραγάγωμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν. Ὅθεν πράξις ἐλευθέρα εἶναι αὐτόχρημα ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ προηγήθη ἡ συνείδησις καὶ συνώδευσεν αὐτήν. Λέγομεν δὲ τὴν θέλησιν ἐλευθεράν, καθὸ δύναμιν ἔχουσιν συνείδησιν ἑαυτῆς κατ' εὐθείαν καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων καὶ ἐνεργειῶν· ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος καὶ ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς θελήσεως, αὐτὴ συναπαρτίζει τὸ πρόσωπον, τὸν ἄνθρωπον. Ἀντιπαραβάλλοντες τὴν θέλησιν πρὸς ἄλλας δυνάμεις, πρὸς τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν ἀντίληψιν, ἀγνοοῦμεν ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι δυνάμεις προϋποθέτουσιν αἰτίαν, τὰ φαινόμενα τούτων εἴτε αἰσθήματα εἴτε διανοήματα γεννῶνται ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν ἢ νὰ μὴ ἀντιληφθῶμεν, δὲν εἴμεθα κύριοι νὰ συμβῶσιν ἢ νὰ μὴ συμβῶσιν αὐτὰ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα· πρέπει νὰ ὑποστώμεν ταῦτα καὶ ἄκοντες, δὲν ποιοῦμεν ἡμεῖς αὐτά· ἐξ ἐναντίας ὅμως ἵνα θέλωμεν πρέπει νὰ ἦμεθα ἐλεύθεροι, ἄνευ τῆς ἐλευθερίας δὲν ἐννοεῖται ἡ θέλησις. Ἴνα πράξωμέν τι, ἐπ' ἀνάγκης νὰ αποφασίσωμεν, νὰ θελήσωμεν ἐλευθέρως, πρέπει ἐν ἄλλοις νὰ θέλωμεν ὅπως συμπράξῃ ἡ ἡμετέρα οὐσία, τὸ ἡμέτερον ἐγώ. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ἐν ᾧ ὁ ὁργανισμὸς φθίρεται καὶ παρέρχεται, ἡ διάνοια αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται, αἱ ὁρμαὶ καὶ αἱ κλίσεις ἀλλοιοῦνται κατὰ τὴν ἡλικίαν, ἡ θέλησις τὰνάπαλιν εἶναι μόνιμος, δὲν ἐξαντλεῖται, δὲν ἔχει βαθμοὺς, καὶ ἐν ὑγείᾳ καὶ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν παραλύσει ὑπάρχει ἡ αὐτὴ, ἴση, ἀναφαίρετος, ἄπειρος, ὑπ' οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς δυνάμεως κωλυομένη ἵνα μὴ θέλῃ, ἡ θέλησις ἀποτελεῖ τὴν προσωπικὴν ἡμῶν δύναμιν, τὴν

ἐνότητά, τὴν ταυτύτητα, τὸ αὐτούσιον ἡμῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἄχρι τοῦ θανάτου. Ἡ θέλησις ἐξασκεῖ τὸ ἑαυτῆς κράτος εἰς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, δὲν ὑπείκει εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἐνύλου κόσμου, ποιεῖ τὴν κίνησιν αὐτῆς κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν καθὰ προαίρεται, ὡς οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα μετὰ τῆς ὕλης διόλου.

§ 3. Καθὼς ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος τῆς θελήσεως, οὕτω καὶ ἡ διάνοια εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἐλευθερίας, διότι δὲν δίδεται ἐλευθέρᾳ πρᾶξις χωρὶς νὰ πηγᾷ ἐκ διαβουλευσεως καὶ σκέψεως. Ἡ στάθμισις ὅμως καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν αἰτίων καὶ τῆς σχετικῆς τούτων ἀξίας δὲν ἀποτρέπει τὸν ἄνθρωπον τοῦ νὰ παραβιάζῃ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα, καὶ τοι γινώσκει σαφῶς τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀθετουμένου ἠθικοῦ νόμου. Τούτου ἕνεκα μεγαλητέρα ἡ ἀναθετικότης καὶ ἐνοχὴ εἰς τὸν πράττοντα· δὲν ἐπιβάλλεται ποινὴ εἰς μόνον τὸν βεβλαμμένον ἔχοντα τὰς φρένας καὶ μὴ διακρίνοντα τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον, τὸ ἀληθὲς καὶ ψευδές. Τὸ αὐτεξούσιον ἀφορᾷ τὴν ἐλευθέραν δύναμιν τοῦ ποιῆσαι ἢ μὴ ποιῆσαι πρᾶξιν τινα ἐθελουσίως καὶ ἀκωλύτως, ἐν πλήρει γνώσει καὶ βουλήσει τῆς ψυχῆς. Ἀπ' ἐναντίου, ἡ ἐνεργότης τοῦ πνεύματος, ἡ κίνησις τῶν νεύρων καὶ τῶν μυῶνων, ἡ πέψις τοῦ στομάχου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος καὶ τὰ παραπλήσια δὲν ἔχουσιν τι κοινὸν μετὰ τοῦ αὐτεξουσίου. Ἐν ἄλλοις ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις, ἡ ἐνεργὸς, ἡ ἀνεξάρτητος καὶ μὴ βιαζομένη νὰ παραγάγῃ τὰς πράξεις ὑπ' οὐδενὸς ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ θέλησις, ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ κινητὸν, ὡς ἔλεγεν ὁ Θαλῆς. Μετὰ τὴν διάσκεψιν τῆς διανοίας, ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως διαμένει αὐτόνομος καὶ αὐτοκίνητος δύναμις, διαθέτουσα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὸ πρᾶξαι εἴτε συμφῶνως πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν συνειδήσιν εἴτε καὶ ἐναντίον τῶν ὑπαγορευσεων αὐτῶν. Τοσοῦτον ἐκνικᾷ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ὥστε εἰ καὶ ἀφοπλίζεται ἐκ τῶν μέσων τοῦ ἐκτελεῖν, οὐχ ἥττον διατελεῖ θέλουσα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει, οὐδὲν κώλυμα στενοχωρεῖ αὐτήν, οὐδεμία τυραννία καταφθάνει αὐτήν· αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς εἶναι ἀμετάκλητοι καὶ ἀνεφεσίβλητοι, διότι ὑπάρχει ἀνεπηρέαστος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς δικαστηρίῳ καὶ ἀπαραβίαστος, Ἐν εἰρικῇ καὶ ἐν ὑπαίθρῳ θέλει ὅ,τι θέλει, πράττει κατ' ἀρέ-

σκεῖαν τὸ ἐλάττωμα ἢ τὴν ἀρετὴν, κηρυττομένη ἀλῶος ἢ ἐνοχὸς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν πρᾶξιν. Διαστέλλεται δὲ ἡ ἐλευθερία τοῦ θέλειν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐκτελεῖν· διότι καὶ τοι ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι ἀήττητος καὶ ἀκατάβλητος, οἱ φυσικοὶ, ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ νόμοι, ἡ καταδυναστεία, ἡ βία καὶ αἱ ἀσθένειαι ἀναβάλλουσι καὶ ἀρπάζουσιν ἀφ' ἡμῶν πολλάκις τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκτελέσεως, καθὼς αἱ αὐταὶ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ αἰτίαι ἀναχαιτίζουσι πρὸς ὥραν τὸν προσδιορισμὸν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν τῆς προσωπικῆς ὠθήσεως, τῶν ἐκουσίων προσδιορισμῶν, τῆς ἐκλογῆς, τῆς προτιμήσεως καὶ τῆς ἀποφάσεως, καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ μάχεσθαι καὶ ὑπερισχύειν τῶν παθῶν, πρέπει νὰ ἐπακολουθῇται καὶ ὑπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς πράξεως· ἡ ἐκτέλεσις κατορθοῦται τῇ συνεργείᾳ τῶν νοερῶν καὶ ὀργανικῶν δυνάμεων.

§ 4. Ὁ Κονδιλλάκης διὰ τῆς ταυτίσεως τῆς ἐλευθέρας θελήσεως μετὰ τῆς ἐπιθυμίας, ὁ Λεϊβνίτιος διὰ τοῦ συστήματος τοῦ προσδιορισμοῦ, ὁ Ὁββέσιος καὶ ὁ Ἐλβέτιος διὰ τῆς συγχύσεως τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως μετὰ τῆς ἀπουσίας τῶν κωλυμάτων, οἱ ὅπαδοι τῆς σχολῆς τῆς εἰμαρμένης ἢ τῶν μοιροδόξων, καὶ οἱ προτείνοντες τὴν ἰδιοσυγκρασίαν, τὰς ἔξεις καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἰσχυριζόμενοι ἀσυμβίβαστον τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἐλεύθερον προσδιορισμὸν τῶν τοῦ ἀνθρώπου πράξεων, ἅπαντες ἐκυμάνθησαν εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν, παρεκκλίναντες παντάπασιν τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων. Ἰνα ὑποστηρίξωμεν τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρήματα, ἀρκεῖ νὰ ἀναπολήσωμεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὅτι αἱ ἡμέτεραι γνώσεις ἐπιμαρτυροῦνται ἢ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς ἐναργείας καὶ παρατηρήσεως, ἢ διὰ συλλογισμοῦ, ἢ ἐπὶ τέλους διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τουτέστιν ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου· ἰσχύει τὰ μέγιστα ὁ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς συλλογισμὸς ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν καὶ ἡ τῶν ἄλλων παράδοσις καὶ διδασκαλία περὶ τῶν ῥηθειῶν ἀληθειῶν· ἐκ τῶν τριῶν τούτων πηγῶν προκύπτουσιν αἱ ἰδέαι. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων πληροφορούμεθα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι. Καθ' ὃν τρόπον γινώσκομεν ὅτι διανοούμεθα, κρίνομεν, πάσχομεν, συλλογιζόμεθα, κατὰ τὸν αὐτὸν

ἐξεύρομεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἤτοι διὰ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς συναισθήσεως αἰσθανόμεθα ἐν τῷ βάθει τῆς ἡμέτερας οὐσίας τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν κινουμένην, τὴν παρουσίαν αὐτῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ βλέπομεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ἡ τοῦ νόμου, τοῦ καθήκοντος, τῆς ὑποχρεώσεως, τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας, τοῦ ἐπαίνου, τοῦ φόγου, τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς ἠθικῆς ἱκανοποιήσεως, τῆς λύπης, τῆς αἰσχύνης καὶ τῆς μεταμελείας, δὲν ἤθελον σημαίνει τίποτε δι' ἡμᾶς, εἰ μὴ ἐμεσολάβει ἡ γνώσις τῆς ἐλευθερίας. Πράττομεν τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα πράξιν, καὶ αἰσθανόμεθα ἐσωτερικῶς χαρὰν ἢ λύπην ζωηράν καὶ μεταμέλειαν, ἐπειδὴ ὁμολογοῦμεν τὴν ἐνδόμυχον ὁμολογίαν ὅτι ἐπράξαμεν, ἐν ᾧ ἠδυνάμεθα νὰ μὴ πράξωμεν, καὶ οὐδεὶς ἐβίασεν ἡμᾶς ἐξωτερικῶς. Ζῶντες ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νόμων, οἵτινες διακελεύουσι καὶ διατάττουσιν, ἀπαγορεύουσι καὶ ἐμποδίζουσιν τι, ἐλευθέρως ὑπακούομεν ἢ παρακούομεν τούτους· τὰ λοιπὰ ὀργανικὰ καὶ ἀνόργανα ὄντα τὰν ἀπαλιν δὲν ἔχουσιν ἐλευθερίαν νὰ ὑπείκωσιν ἢ μὴ εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως αὐτῶν. Ὁ Λεωνίδας μετὰ τῶν τριακοσίων αὐτοῦ ἐλευθέρως ἠθέλησεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὸν ἐνδοξον θάνατον, οἱ θεοὶ Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι Μάρτυρες ἐλευθέρως προεῖλοντο τὸν ὑπὲρ τοῦ θεανθρώπου Σωτῆρος θάνατον. Ἡ ὁμόθυμος μαρτυρία πάντων τῶν λαῶν ἐπιβεβαίωσεν τὴν διπλὴν αὐθεντίαν τῆς τε συνειδήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Τῷ ὄντι πάντες οἱ λαοὶ, ἀρχαῖοι καὶ νέοι, παρεδέχθησαν τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ᾗ βραβεύονται οἱ ἀγαθοὶ καὶ τιμωροῦνται οἱ κακοί, καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ πολιτείᾳ εἰς καταδίκην τοῦ πταιστού καὶ ἀπόλυσιν τοῦ ἀθώου, διότι ἐθεώρησαν τὸν ἄνθρωπον πεποικισμένον, ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἐλευθέραν θέλησιν. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα εὕρισκει ἐν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ λεγομένη ἀστυχὴ, πολιτικὴ, θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἐρεῦνης ἐλευθερία εἶναι κλάδοι τοῦ αὐτοῦ στελέχους, τῆς θεμελιώδους, αὐτοκινήτου, αὐτεξουσίου καὶ αὐτοσυνειδήτου ἐλευθερίας ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ ὑπεροχὴ τοῦ
ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ.

§ 1. Τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀναφέρονται εἰς δυνάμεις, αὗται δὲ συνενοῦνται εἰς ὃν κινοῦν, διευθύνον καὶ χρησιμευόμενον ταύτας. Τοῦτο τὸ ὃν καλεῖται ψυχὴ, πνεῦμα, ἐγώ. Μόνος ὁ ἑστερημένος πνεύματος ἦθελεν ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ διανοουμένου ἐν ἡμῖν ὄντος, τοῦ αἰσθανομένου, συνειδότος, θέλοντος καὶ ἐνεργοῦντος τοιαῦτα τεράστια, ὅπερ εἰκονίζει τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ πανσόφου Θεοῦ. Ἰνα δὲ ἀποδείξωμεν τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς φύσιν, προτάττομεν τὰ ἑξῆς. Οἰοῦντοτε ὄντος ἡ φύσις ἀποκαλύπτεται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὰ ἐκτὸς διὰ τῆς ἐκτυλίξεως καὶ ἐκδηλώσεως τῶν ιδιοτήτων, τῶν δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων αὐτῆς, διὰ τῆς διατρανώσεως καὶ ἀντανακλάσεως τῆς ἑαυτῆς οὐσίας· διότι ἕκαστον ὃν εἶναι ἀναγκαίως ὁμογενὲς πρὸς ταὺς τρόπους αὐτοῦ. Ὅταν τὸ ὃν φανερόνῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ δι' ιδιοτήτων ἀποκλειστικῶς ὑλικῶν, λέγομεν ὅτι εἶναι ὑλικὸν κατὰ τὴν οὐσίαν· ὅτε ἐκδηλοῦται δι' αὐλῶν ιδιοτήτων, πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ τοιοῦτον ὃν εἶναι πνεῦμα. ψυχὴ. Ἐὰν δὲ συνάμα διὰ δυνάμεων ὑλικῶν καὶ αὐλῶν ἀποκαλύπτηται, τότε τὸ ὃν συνενόει ἐν ἑαυτῷ διπλὴν φύσιν, ἐστὶ ψυχὴ καὶ σῶμα ἐνταύτῳ. Τῇ δαδουχίᾳ τῶν ἀρχῶν τούτων λύεται τὸ πρόβλημα τοῦ ἐν ἡμῖν διανοουμένου, θέλοντος καὶ αἰσθανομένου ὄντος. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα καταντᾷ εἰς τὸ νὰ μάθωμεν ἂν ἔχωμεν δυνάμεις καὶ ιδιότητας ὑλικὰς ἢ αὐλοῦς, ἢ ἂν ἐν αὐτῷ συναπαντῶνται ἀλλήλαις ἐν ἡμῖν. Εἶναι γεγονός ἀναμφίλεκτον ὅτι ἐνυπάρχουσιν ἐν ἡμῖν δυνάμεις ὀργανικαὶ καὶ ὑλिकाί, οἷαι ἢ ἀναπνευστικῇ, ἢ θρεπτικῇ, ἢ κινητικῇ, ιδιότητες σωματικαί, οἷαι ἢ ἐκτασις, τὸ μῆκος, τὸ πλάτος, τὸ βάθος· ὅτι παρὰ ταύτας καὶ τὰς παραπλησίαις, κοινὰς καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, ἔχομεν δυνάμεις ἀνοργάνους, ἀκαταλήπτους εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀοράτους, ἀψηλαφήτους, δηλ. διανοητικὰς, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς, οἷαι ἢ διάνοια, ἢ θέλησις καὶ τὸ αἶσθημα. Ἐν ᾧ τοὺς μυῶνας, τὰ λυμφατικὰ ἀγγεῖα, τὰς φλέβας, τὰς ἀρτηρίας, τὰ νεῦρα, τὰς σάρκας καὶ τὰ ὀστέα δυνάμεθα νὰ ἀναπτέμωμεν καὶ θραύ-

τωμεν, ἀδυνατοῦμεν νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἰδέαν, εἰς
 τὴν ἐνόρασιν, εἰς τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τῆς ἀγά-
 πης ἢ τοῦ μίσους· τὴν μὲν ὕλην ζυγίζομεν, μετροῦμεν καὶ διαί-
 ροῦμεν, τὴν δὲ ἀντίληψιν, τὴν ἐποψίαν, τὸ ἐννόημα, τὴν κρίσιν
 καὶ τὴν γνῶσιν τοῦναντίον· ὡς πρὸς αὐτὰ δὲν ὑπάρχουσι μηχαν-
 ναί, ζύγη καὶ σταθμά. Τοῦτο ἐναργῶς μαρτυρεῖ τὴν αὐλίαν τῶν
 διανοημάτων, τῶν ἰδεῶν, τῶν θελήσεων, βουλευμάτων καὶ τῶν
 ἡμετέρων αἰσθημάτων, καὶ τὸ ἐν ἡμῖν αὔλον ὃν, τὸ αἰσθανόμε-
 νον, σκεπτόμενον καὶ βουλόμενον. Ἐκ τῆς ἐμβριθοῦς σπουδῆς τῶν
 ἰδιωμάτων καὶ τῶν αὐλῶν τοῦ ἐγὼ προϊόντων μαθάνομεν ὅτι ἡ
 ἡμετέρα ψυχὴ εἶναι πάντοτε ἐνεργὸς, ἐν ᾧ ἡ ὕλη ἀδρανής· ὅτι ἡ
 θέλησις παράγει τὴν κίνησιν καὶ δίδει ὥθησιν εἰς πάντα τὰ ὄργανα·
 ὅτι εἶναι ἐλευθερά καθὼ οὐχ ὑπακούουσα εἰμὴ εἰς τὰς ἰδίας ἐμ-
 πνεύσεις, ἡ δὲ ὕλη καὶ τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια αὐτῆς ἐξ ἐναντίας
 τυφλῶς ὑπακούουσιν εἰς τὰς ἐντυπωθείσας αὐτῇ ὥθησεις καὶ διευ-
 θύνσεις. Ἡ ψυχὴ εἶναι γόνιμος εἰς ἰδέας, μνημονεύει, κρίνει, συλ-
 λογίζεται, παραβάλλει, πιστεύει, ἐλπίζει, ἀγαπᾷ, πράττει τὸ ἀ-
 γαθόν, τὸ κακόν, ἐξιλεώνει τὰ ἑαυτῆς ἁμαρτήματα, καθαρίζει
 ἑαυτὴν διὰ τῆς μεταμελείας καὶ τῆς υπερφυσικῆς ἀρχῆς, ἥς ἐσιν
 ἐπιδεκτικὴ τοιαύτας ἐργασίας καὶ ιδιότητος οὐδόλως ἀνευρίσκο-
 μεν ἐν ταῖς ὑλικάis οὐσίαις. Τὰ σώματα γεννῶνται συνεπέα τοῦ
 συνδυασμοῦ τῶν ὁμοειδῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων τῆς ὕλης,
 καὶ συγκροτοῦνται ἐκ μερῶν, καὶ ταῦτα ἐξ ἄλλων μικροτέρων
 ἐπ' ἄπειρον, ἐν οἷς πάντοτε ἡ ἀνάλυσις ἀναδεικνύει ὕλην καὶ
 οὐδὲν ἄλλο. Ἡ ψυχὴ διὰ τῶν ἑαυτῆς ἐμπνεύσεων καὶ διδαγμάτων
 παράγει γλώσσας, ἐπιστήμας, θεσμοθεσίας, τέχνας, αὐτὴ συνι-
 στᾷ τὸν ἄνθρωπον, τὰ ἔθνη, τοὺς λαοὺς, τὴν ἀνθρωπότητα ὁλό-
 κληρον. Διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τε ὑλικοῦ κόσμου καὶ τοῦ αὐλοῦ
 ἐμάθομεν τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα τῆς ὕλης. Ἐξ ἐναντίας δὲ
 ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ θελήσει καὶ τῷ αἰσθήματι δὲν ὑπάρχουσιν οὐ-
 τε μόρια, οὔτε ἄτομα, οὔτε στοιχεῖα, οὔτε μικρὰ ἢ μεγάλα μέ-
 ρη· ἐκεῖ εὐρίσκομεν μόνον τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ ἀδιαίρετον, τοὺς
 χαρακτῆρας τῆς ψυχῆς, κοινῆς ἀρχῆς αὐτῶν· τὰ σώματά εἰσι
 συνθέσεις καὶ ἀθροίσματα μερῶν ἀπολλυμένων καὶ καταστρεφο-
 μένων τῇ διαλύσει τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συνετέθησαν, ἡ δὲ ψυ-
 χὴ καθὼ αὐλὸς εἶναι ἀμερῆς, ἀδιαίρετος, μία, ἀπλῆ, ἐπομένως
 ἀπρόσιτος εἰς τὴν φθοράν. Ἡ ἰδέα, προϊόν τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι

ὕλη, δὲν ἔχει χροῶμα καὶ βάρος, ὡσαύτως καὶ τὰ λοιπὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα.

§ 2. Τὸ ἡμέτερον σῶμα καθ' ἐκάστην ἀπογυμνοῦται τινῶν ἐκ τῶν ἑαυτοῦ στοιχείων, ἵνα λάβῃ νέα· ἡ φυσικὴ ἡμῶν ζωὴ εἶναι μετασχηματισμὸς ἀκατάπαυστος, ἀναγέννησις παντοτείνῃ, ζωικὴ παλιγγενεσία. Ἀντιστρόφως ἡ ψυχὴ ἡμῶν ζῇ ἀναλλοίωτος, διατελεῖ ἡ αὐτὴ ἐν τῇ οὐσιώδει βάσει, ὑπάρχει ἡ αὐτὴ εἰς τὰς ἐπιπολαίους καὶ διαβατικὰς τροποποιήσεις· ὅ,τι ἤμεθα ὡς ἄτομον ἐν τῇ νηπιότητι, τῇ νεότητι καὶ τῇ ὀρίμῃ ἡλικίᾳ, εἶμεθα καὶ σήμερον· ἔχομεν βεβαιότητα τῶν νοερῶν γεγονότων καὶ τῶν συμβάντων ἡμῖν, καὶ κατέχομεν ἐν τῷ βυθῷ τῆς διανοίας τὰς σχετικὰς γνώσεις, εἶμεθα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐγὼ ἀπὸ γεννήσεως ἄχρι θανάτου, καθὰ μαρτυροῦσιν ἡ συνειδήσις καὶ ἡ μνήμη. Τὸ ἐν ἡμῖν ἰσχυρότατον ὄν, ἡ ψυχὴ, κινεῖ καὶ διευθύνει τὸ σῶμα, καὶ ἐπαγρυπνεῖ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ εἶναι διακεκριμένη καὶ διάφορος τοῦ σώματος οὐσιωδῶς, εἶναι δύναμις συνειδυῖα ἑαυτὴν, κινουμένη δι' ἰδίας ἐνεργείας, ἀρχὴ ἀπόλυτος καὶ αὐτεξούσιος τῶν κινήματων ἑαυτῆς, ὑπεύθυνος καὶ ὑπόλογος τῶν ἑαυτῆς πράξεων, ποιητικὴ αἰτία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τῆς μομφῆς καὶ τοῦ ἐπαίνου, ἐνότης ἀπλῇ, μονὰς ἀδιαίρετος, δύναμις νοητικὴ καὶ λογικὴ, οὐσία αὐτῷπαρκτος καὶ ἀνεξάντλητος, ὄν γόνιμον, ἐφευρετικόν, δημιουργικόν, ἐλεύθερον, αὐτόνομον, ἀνεξάρτητον, εἰς μόνον ἑαυτὸ ὑπακούον, ἐστία ἐξ ἧς ἀνακάμπτει ἡ ἐπιστήμη, ἡ δικαιοσύνη, ὁ ἡρώισμός. Τὸ σῶμα ζῇ διὰ τῆς εἰσάξεως ἀτόμων τινῶν εἰς τὴν ζωϊκὴν οἰκονομίαν, χωνευομένων διὰ τοῦ στομάχου, μετατρεπομένων εἰς χυμὸν, ὕστερον εἰς χυλὸν καὶ κατόπιν εἰς αἷμα, τὴν ροῶδῃ ὕλῃ τῶν ὀργάνων, διαχυνομένην διὰ τῶν ἀρτηριακῶν ἀγγείων εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος, καὶ διανέμουσαν εἰς ἕκαστον ὄργανον τὸ μέρος τῆς τροφῆς καὶ τῶν νέων μορίων. Ἡ τροφή καὶ ἡ ἀφομοίωσις ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς φθορᾶς, ἰσορροποῦντος τὸν τῆς ἀφομοιώσεως, ἀρκοῦσι κατὰ τοὺς φυσιολόγους εἰς τοῦ σώματος τὴν συντήρησιν. Ἡ ψυχὴ ζῇ αἰωνίως κατ' ἰδιογενῆ τρόπον, ἀκμάζει πάντοτε διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τῆς αἰσθητικότητος, χρῆζει λογικῆς καὶ ἠθικῆς τροφῆς, δεῖται φωτὸς αὐλοῦ. Ἡ ψυχὴ ζῇ πνευματικῶς οὐχὶ διὰ τῆς φυσιολογικῆς ἀφομοιώσεως ἀλλὰ διὰ τῆς ψυχολογικῆς, διὰ

τῆς ἀπορρόφησης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τῆς ἀρετῆς, ἥτοι διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ ἰσχὺς τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἀκεραιότητος τῶν ὀργάνων, ἐκ τῆς αἰσίας συμμορφώσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικότητος τῶν τελετῶν αὐτῶν. Ἡ ἰσχὺς τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς ἀληθείας, τῆς εὐρύτητος, τῆς ποικιλίας καὶ τῆς βασιμότητος τῶν ἰδεῶν, ἐκ τοῦ ὕψους, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς εὐγενείας τῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῆς ἐνεργείας, τοῦ ζήλου καὶ τῆς ὁρμῆς τῆς θελήσεως εἰς τὸ ἀγαθόν.

§ 3. Ἡ ψυχὴ τουτέστιν ἡ αὔλος ἀρχὴ τοῦ αἰσθάνεσθαι, διανοεῖσθαι καὶ θέλειν κεῖται ἐκτὸς τῶν σωματικῶν ὀργάνων, κρατοῦσα τὴν ἑαυτῆς ἐνότητα κατὰ πάσας τὰς φθοράς, ἀλλοιώσεις καὶ κολοβώσεις τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο δύναμις ἀληθοῦς ἐνότητος, ἐντελοῦς ἀπλότητος καὶ ἀμεταβλήτου ταυτότητος ὑπάρχει. Ἡ εὐθεΐα καὶ ἐνδόμυχος μαρτυρία τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπὶ πάντα χρόνον πάρεστιν, ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἡμετέραν προσωπικὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα. Τὸ γεγονὸς τῆς μνήμης, οἱ ἐσωτερικοὶ ἔλεγχοι καὶ αἱ ποιναὶ τῶν παρελθόντων ἐγκλημάτων καὶ ἀμαρτημάτων ἤθελον εἶσθαι ἀνυπόστατα, ἄτοπα καὶ βάρβαρα, εἰ μὴ ἦτο ὁ ἄνθρωπος κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα καὶ αὐστηρότητα ὁ αὐτὸς πρὸς ἑαυτόν. Ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἐνότης χαρακτηρίζει τὴν πνευματικότητα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ἡ ἐνότης τῶν ὀργανικῶν καὶ ἀνοργάνων σωμάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων εἶναι ἐνότης κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀλλάττουσα καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένη, ὕλικῆς συνθέσεως ἐνότης, ὑποκειμένη εἰς συνεχεῖς ἀνανεώσεις καθ' ὁλοκληρίαν, εἶναι διαδοχὴ ὄντων, ἅτινα ὁ χρόνος, ἡ ἀτμοσφαῖρα, αἱ μηχανικαὶ καὶ χημικαὶ δυνάμεις καὶ διάφορα αἷτια ἐξαφανίζουν καὶ μετατρέπουσιν, ἡ δὲ ἐνότης τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὑποστατικὴ καὶ ἀληθὴς ἐνότης. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς φύσεως αὐτῆς ἀριδιῶς καταφαίνεται ἐν τῇ πάλῃ τῶν παθῶν καὶ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων, ὧν κυριεῖται. Ἡ ψυχὴ ὑπεράνω τῆς πληθούς τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεταβλητῶν ὄντων ἐννοεῖ ὃν ἀπόλυτον, ἀναλλοίωτον καὶ ἄτρεπτον, ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τοῦτου τοῦ κόσμου, ἀφικνεῖται ἄχρι τοῦ ὑπερτάτου λόγου ἀπάντων τῶν πραγμάτων, καὶ δύναται νὰ διατρανώσῃ τὴν φύσιν τῶν ὄντων. Ἡ ἡμετέρα ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀναλλοιώτου, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀθανάτου καὶ τοῦ θεοῦ οὐχὶ διὰ τῶν

αἰσθήσεων καὶ τοῦ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑαυτῆς ἐνοράσεως καὶ ἐποπτείας, ἐν τῇ σιγῇ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῇ ἡρεμίᾳ τοῦ σώματος, τοῦ ἐπισκοτιζόντος μᾶλλον τὰς ἰδέας ἐκεῖνας. Δὲν δύναται τὸ σῶμα, τὸ πολυσύνθετον τοῦτο ὄν, νὰ καταλάβῃ τὸ ἀπλοῦν καὶ καθαρὸν· τὸ μὴ ἔχον ἐνότητα δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐνότητα. Ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ τῶν ἡμετέρων διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν ἡμετέρων ἀποφάσεων, αἵτινες διηνεκῶς ἀλλάσσουσι, παρατηροῦμεν ὅτι οἰαδήποτε ἂν ᾔναι ἡ ἀρχὴ τῶν μὲν, καὶ ἡ τάσις καὶ ὁ βαθμὸς τῶν δέ, ἐνόνονται ὅμως ὡς εἰς κοινὸν κέντρον, ἔνθα ἐκτιμῶνται προσηκόντως αἱ ὁμοιότητες καὶ αἱ διαφοραὶ αὐτῶν. Τὸ ὄν, τὸ παραβάλλον τὰ διανοήματα καὶ τοὺς στοχασμοὺς, τὸ προτιμῶν τινα τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλαμβανόμενον τῶν διακριτικῶν χαρακτήρων αἰσθήματος καὶ διανοήματος, εἶναι τὸ ἡμέτερον ἀπλούστατον ἐγώ· ἐπεὶ δὲ ἂν ὑποθέσωμεν πολλαπλοῦν καὶ σύνθετον ὄν, τότε τὸ ἐν μέρος αὐτοῦ δοκιμάζει τὸ αἶσθημα, καὶ τὸ ἄλλο ἀσχολεῖται εἰς τὸ διανόημα, ἐπομένως καὶ ἡ σύγκρισις καὶ ἡ συνένωσις τῶν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων ἀδύνατος.

§ 4. Ἐκ τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς λαμβάνομεν πέντε εἶδη αἰσθήσεων· ταῦτα διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ δὲν συγχέομεν τὰ χρώματα μετὰ τῶν ὀσμών καὶ τοὺς χυμοὺς μετὰ τῶν ἤχων· ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν καὶ ἐνόνομεν ἐν τῷ κοινῷ κέντρῳ αὐτάς. Τὸ κοινὸν κέντρον δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὄρασις, ἡ τὰ χρώματα δίδουσα, οὔτε ἡ ἀκοή, ἡ τοὺς ἤχους μεταπέμπουσα, οὔτε ἡ γεῦσις, ἡ τοὺς χυμοὺς διαβιβάζουσα, οὔτε ἡ ὀσφρησις, ἡ τὰς ὀσμὰς διοχετεύουσα, οὔτε ἡ ἀφή, ἡ περὶ τῶν σχημάτων πληροφοροῦσα. Ὅθεν αὐτὸ τὸ κέντρον ζητητέον οὐχὶ εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις ἀλλ' εἰς τὸ ἐγώ, τὸ βλέπον, τὸ ἀκοῶν, τὸ γευόμενον, τὸ ὀσφραϊνόμενον, τὸ ἀπτόμενον. Ἐχομεν πολλὰ ὄργανα αἰσθήσεων καὶ διαφόρους ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐν μόνον ὑποκείμενον αἰσθάνεται καὶ ἀντιλαμβάνεται· δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν πλείονα ὄντα, τὸ μὲν βλέπον, τὸ δὲ ἀκοῶν, ἄλλο ὀσφραϊνόμενον, ἄλλο γευόμενον καὶ ἄλλο ἀπτόμενον· τότε ἕκαστον ἤθελε γινώσκει τὸ εἶδος τῶν ἰδιόζουσῶν αὐτῷ αἰσθήσεων καὶ ἀντιλήψεων, καὶ δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ συγκρίνῃ τὰ πέντε εἶδη τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς δοκιμάζομεν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡμεῖς συνάπτομεν τὰ πέντε εἶδη

τῶν αἰσθήσεων εἰς τι κοινὸν αἶσθημα, ἔχομεν συνείδησιν συνάμα καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν ἡμῖν ὑποκειμένου, τοῦ αἰσθανομένου, ἀντιλαμβανομένου, καὶ παραβάλλοντος. Ὡσαύτως εἰς τὴν ἀποδείξιν θεωρήματός τινος τῆς γεωμετρίας διὰ τῶν ὠτίων ἀκούομεν τὰς λέξεις τοῦ καθηγητοῦ, διὰ τῆς χειρὸς γράφομεν τὸ σχῆμα, διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ μετροῦμεν τὸ περίεξ, διὰ τῆς μνήμης ἀνακαλοῦμεν τὰ προηγουμένως ἀποδεδειγμένα θεωρήματα, διὰ τῆς φαντασίας τελειόνομεν τὸ σχῆμα τὸ ἀτελῶς ὑπὸ τῆς χειρὸς παρασταθέν· ὁ δὲ λόγος ἀνακαλύπτει τὰς λογικὰς σχέσεις τὰς προσκολλώσας ἀλλήλαις τὰ παντοῖα τῆς ἀποδείξεως μέρη. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ ἐξασκοῦμεν ταυτοχρόνως καὶ τὰς αἰσθητικὰς καὶ τὰς νοητικὰς ἡμῶν δυνάμεις, πολλαπλασιάζομεν τὰ εἶδη τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν, ἃς ἐβάλομεν εἰς κίνησιν, καὶ ἐν ἀκαρεῖ λαμβάνομεν τὸ ζωηρότερον αἶσθημα τῆς ἡμετέρας ἐνότητος· ἐπειδὴ γινώσκομεν ὅτι ἡμεῖς μόνοι διευθύνομεν τὸν ὀφθαλμὸν, τὴν χεῖρα, τὴν ἀκοήν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἀκροαζόμενοι, οἱ ὁρῶντες καὶ οἱ ἐννοοῦντες. Καὶ ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ, τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενον δὲν εἶναι οὔτε τὸ σῶμα οὔτε τὰ τούτου πολλαπλᾶ μέρη, ἔνθα ἀπόλλυται ἡ ἐνότης καὶ ἡ δύναμις τοῦ ποιεῖν, ἀλλ' εἶναι τὸ αὐτούσιον ἐγώ. Συνεπεία τῆς ἑαυτῆς ἐνότητος, ἡ ψυχὴ βλέπει καὶ ἀκούει ἐν ἀντικείμενον, ἐν ᾧ τὰ αἰσθητήρια εἶναι διπλᾶ, δύο ὄμματα, δύο ὠτία.

§ 5. Πολλοὶ λίαν ἡμαρτημένως καὶ ἐναντίον τῶν γεγονότων παρεγνώρισαν τὰς πολυαρίθμους καὶ οὐσιώδεις διαφορὰς, τὰς διακρινούσας τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἀλόγου ζώου. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ ὑγιὺς φιλοσοφία ὀρίζουσι τὸν ἄνθρωπον ζῶον λογικόν, πλουτοῦντα δηλαδὴ τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας. Καθίσταται περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τῶν ἐνὸρμων, τῶν ὀρέξεων καὶ τῆς καλαισθησίας, ἅτινα δὲν εἶναι κοινὰ πρὸς τὰ τῶν ἀλόγων ζῶων, ἐπροικίσθη διάνοιαν, λόγον καὶ θέλησιν. Δύο ὄντα φύσεως διαφόρου, ψυχὴ καὶ σῶμα ἦτοι ζῶον, τοσοῦτον ἐπιτηδεύει καὶ πανσόφως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἠγάθησαν, ὥστε οὐδὲν βλάπτονται αἱ οὐσιώδεις διαφοραὶ, αἱ διαχωρίζουσαι ἀμφοτέρω ταῦτα. Τῷ ὄντι δὲν εὐρέθη ἐπ' οὐδενὶ μέρει τῆς σφαίρας ἀνθρωπίνῃ φυλῇ ἐστερημένη τοῦ λόγου καὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν· ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ γινώσκῃ μᾶλλον ἢ ἡ τ·

τον ὁρθῶς ὁποῖός ἐστι, πόθεν ἔρχεται, ποῦ ὑπάγει, διὰ τί ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ· ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν, ἣτις εἶναι ὁ Θεός, καὶ νὰ ἐννοήσῃ ἑαυτὸν, τουτέστι νὰ μάθῃ τὸ γινῶθι σαυτόν. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ λόγος οὐδόλως καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἀνήκουσι τοῖς ζώοις· ὁ ἀριθμὸς, ἡ μυστηριώδης κλίμαξ, εἰς ἣν ἀναβαίνει καὶ καταβαίνει ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, περιερχομένη ἀπὸ τοῦ ὀρισμένου εἰς τὸ ἀόριστον καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸ ἀπειρον, καὶ αἱ μαθηματικαὶ θεωρίαι, ὡς καὶ πᾶσα φυσικὴ καὶ ἠθικὴ θεωρία, δὲν εὐρίσκονται εἰς τὰ ζῶα. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὕτη ἡ ἱστορία τῶν ἑαυτοῦ ἀνακαλύψεων· τὸ ζῶον δὲν ἐφευρίσκει τίποτε, δὲν μαθαίνει οὔτε ἀπομαθαίνει, δὲν προχωρεῖ οὔτε ὑπισθοδρομεῖ, ὅ,τι ἤξευρεν, ὅ,τι ἔκαμνε πρὸ χιλιάδων ἐτῶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, αὐτὸ ἐξεύρει καὶ κάμνει ἀκόμῃ, οὔτε κάλλιον οὔτε χεῖρον. Ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀπὸ τῆς ἰδίας σκέψεως, διδάσκεται ὑπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ καὶ ἐκπαιδεύεται καὶ μόνος· τὸ ζῶον δὲν μαθαίνει τίποτε ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅ,τι γινώσκει χρεωστεῖ τοῦτο εἰς τὸ ἐνστίγμα, εἰς τὸ ἔννομον· ἐὰν δέ ποτε ὑπερέχῃ τῶν λοιπῶν ἀτόμων τοῦ εἶδους αὐτοῦ, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις συνειθίζει αὐτὸ εἰς τινὰ κινήματα μηχανικά. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ· αὐτὸς βαθμυδὸν διασκεδάζει τὸ σκότος καὶ ἀντικαθίστησι τὸ εὐεργετικὸν φῶς τῆς ἀληθείας, γίνεται σοφὸς διὰ τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς φιλοπονίας, ἐκτυλίσσει τὴν φύσιν αὐτῷ ἐνοῦσαν λογικότητα καὶ ἔχει συνείδησιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὁσημέραι προόδου. Ἐν τοῖς ζώοις διαφαίνεται μόνον τὸ ὁρμένστικον, βεβιασμένη ἐκτέλεσις, χωρὶς ταῦτα νὰ ἐξεύρωσιν οὔτε τὸ πῶς οὔτε τὸ διὰ τί· οὕτως ἐξηγεῖται ἡ παρὰ τῆς μελίσης γεωμετρικὴ κατασκευὴ τοῦ κυττάρου ἢ τῆς κυψέλης, ἡ τῆς ἀηδόνης μουσικὴ ἁρμονία, τοῦ κάστορος ἡ ἀρχιτεκτονικὴ φωλεὰ, τοῦ βόμβυκος ἡ σπρικῶν σκώληκος τὸ κουκούλιον. Ὁ κύων διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ὀξείας ὁσφρήσεως εὐρίσκει τὸν φυγόντα κύριον, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν ὁσφρητικῶν ἀπορρόιων τῶν ἐξελθουσῶν ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ· αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ ἄλλων ζῶων ἐχόντων ἰδιαιτέραν τινὰ λεπτότητα αἰσθήσεως. Ὁ περιώνυμος Βυφὼν λαλῶν περὶ ἀνθρώπου λέγει, ὅτι μόνος αὐτὸς βαδίζει ὄρθιος, φέρει πρὸς τὸν οὐρανὸν τὴν μεγαλειότητα τοῦ σεβαστοῦ αὐτοῦ προσώπου,

καὶ ἐγγίζει τὴν γῆν διὰ τοῦ ἄκρου τῶν ποδῶν. Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ κάθετον τῆς θέσεως καὶ τὴν εὐθύτητα τοῦ σχήματος. Δὲν ἀληθεύουσι τὰ λεγόμενα περὶ πίθηκος, γιρίλας καὶ ὄραγγουτάγγου· ἐπειδὴ ἐν ἐκ τῶν ὀστέων τῆς πτέρνης τοῦ ἀνθρώπου, τὸ συντελοῦν ἐπ' ἀκριβὲς εἰς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας, λείπει παντάπασιν εἰς τὸν οὐραγγουτάγγον, καὶ τούτου ἕνεκα ἵνα σταθῇ ὀρθίως στηρίζεται εἰς ῥάβδον ἢ δένδρον, ὅπως μὴ πέσῃ ὀπίσω· τὸ πέλμα τοῦ ποδὸς, ὁ ταρσὸς, διαπεράται ὑπὸ νεύρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀλγεινὴ πίεσις, ἡ προξενουμένη ὑπὸ τοῦ βαδίσματος, υποχρεοῖ αὐτὸν νὰ ἐρεϊδῇται ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ποδός, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἄλγους. Αἱ νομιζόμεναι χεῖρες, τὰς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ συγκρίνωσι πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἐγγιζούσαι τὴν γῆν, δεικνύουσιν ἀρκούντως ὅτι διὰ τὸ ὑπέρμετρον μῆκος αὐτῶν εἶναι οἱ ἐμπροσθιοὶ πόδες ζῶου. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ἔχει φυσιογνωμίαν, μόνος ἐκφράζει καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ πλημμυροῦντα αὐτὸν αἰσθήματα διὰ τῶν παντοίων τοῦ προσώπου κινήματων, ἅτινα εὐκόλως ἐκτελοῦνται διὰ τὴν εὐκίνησίαν, τὴν ποικιλίαν καὶ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν μικρῶν μυῶνων τῶν συνιστάντων αὐτόν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀριθμοῦνται εἴκοσι καὶ ἑπτὰ οἱ μυῶνες οὗτοι, εἰς δὲ τὸ ζῶον ἐνόνονται ἵνα σχηματίσωσιν ἓνα μόνον μυῶνα, ἐπιδεκτικὸν δύο εἰδῶν κινήματων, διαστολῆς καὶ συστολῆς. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ἔχει χεῖρα καὶ δύναται νὰ κινή χωριστὰ τοὺς πέντε δακτύλους· τὸ ζῶον δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο· ἡ ὁμόχρονος γινομένη κίνησις, ἡ ἔλκουσα βιαιῶς τοὺς πέντε δακτύλους τοῦ ζῶου, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἔχει χεῖρα ἀλλὰ πόδα. Ὅσα δὲ διηγοῦνται περὶ νοήσεως τοῦ ὄραγγουτάγγου ἀφανίζονται ἀπέναντι τούτου τοῦ γεγονότος· τὸ ζῶον τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιπαθῶς ἀγαπᾷ τὸ πῦρ, ὅταν ἀπαντήσῃ σπινθηρὰς τινὰς καὶ ἴχνη τοῦ πυρὸς, παραιτηθέντα ὑπὸ τῶν θηρευτῶν, προθυμοποιεῖται νὰ καθίσῃ πλησίον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπινοεῖ νὰ διασώσῃ τὸ πῦρ ἢ νὰ ἀνάψῃ αὐτὸ πάλιν· ἡ χρῆσις τοῦ πυρὸς ὑπερβαίνει τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν κατάληψιν τῆς διανοίας, ἣν διατείνονται οἱ ὑλόφρονες.

§ 6. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ζῇ ἀπανταχοῦ καὶ συμβιβάζεται πρὸς πάντα τὰ κλίματα, εἶναι κοσμοπολίτης· τὸ ζῶον, ὡς τὸ φυτὸν εἰς τὸ σχετικὸν ἔδαφος, ζῇ εἰς τὸν κατάλληλον τῷ ὄργανισμῷ αὐτοῦ τόπον, τὰ ζῶα, ἅτινα ζῶσιν εἰς τοὺς παγετοὺς

τοῦ πόλου, ἀποθνήσκουσιν εἰς τὴν θερμότητα τοῦ Ἰσημερινοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοιοφάγος, τρέφεται διὰ φυτῶν, ζώων, καρπῶν, ἰχθύων, γάλακτος, ριζῶν, σιτηρῶν καὶ λοιπῶν· τὸ ζῶον εἶναι ἢ καρποφάγον ἢ βοτανοφάγον ἢ κρεωφάγον κατὰ τὸν ὄργανισμὸν καὶ τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ τὸ γένος τῆς τροφῆς· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ εἶναι ἀνίκανοι νὰ λάβωσιν ἄλλο γένος τροφῆς παρὰ τὸ εἰδικῶς προσφυές. Τὸ ζῶον εἶναι ἐσχηματισμένον πρὸς τοιοῦτον ἢ τοιοῦτο γένος τελετῶν χωρὶς αὐτὰι ν' ἀντικατασταθῶσιν ὑπ' ἄλλων· ὁ ἄνθρωπος τάνάπαλιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθολικὴν δεξιότητα, ἡ διάνοια αὐτοῦ δίδεται εἰς πάσας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, εἰς πάσας τὰς ἐφευρέσεις, εἶναι ἀληθὴς διάνοια, ἥτις δι' ἐκλογῆς, λόγου καὶ ὑπολογισμοῦ φέρεται, καὶ οὐχὶ ὡς τὸ ζῶον ὑπὸ ἔξωθεν ὠθούμενον. Ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ, μόνος ἔχει φωνητικὰ ὄργανα εἰς ἐνάρθρωσιν τῶν ἤχων, ἐν ᾧ τὰ ζῶα στεροῦνται τῆς ὁμιλίας· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς λογικὰς, νοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, διὰ τὴν συνείδησιν, τὴν ἀξίαν καὶ ἀπαξίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, διὰ τὸν προορισμὸν καὶ τὸ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ, διὰ τὴν ἄπειρον δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ἀνταμείβοντος τὴν ἀρετὴν καὶ τιμωροῦντος τὴν κακίαν, προσδοκᾷ ἀτελεύτητον ζωὴν πάντη διάφορον τῆς παρούσης, ἐν ᾗ ἐστὶ πάροικος καὶ παρεπίδημος. Ἡ ἀθανασία εἶναι προπέρημα, τὸ ὁποῖον ὁ πάνσοφος καὶ πανάγαθος Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον. Τὰ δὲ ὑπὸ Γάλλ, Σπουρζέμ καὶ Βρουσαι καὶ τῶν λοιπῶν φρενολόγων λεγόμενα ἀπεδείχθησαν οὐ μόνον ὑπερβολαί, ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατα. (Ἴδε Pinel traité de l'Aliénation mentale, Esquirol Dictionnaire des Sciences médicales. — Rapport sur les Aliénés, Magendie Journal de Physiologie t. IX, p. 53. Cuvier Histoire naturelle, Lélut, Gazette médicale, t. v. p. 30).

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Εὑρεσις τῆς ἀληθείας, ὀρθὴ χρῆσις τοῦ λόγου,
ἡ Λογικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

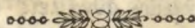
Ἀντικείμενον, ὁρισμὸς καὶ διαίρεσις τῆς Λογικῆς.

§ 1. Αἱ τοῦ νοὸς παρεκτροπαὶ καὶ πλάναι, οἱ παραλογισμοὶ καὶ αἱ προλήψεις ἀπελαύνονται διὰ τῆς Λογικῆς. Τὸ ταύτης ἀντικείμενον εἶναι ἡ ζήτησις καὶ ἀναγνώρισις τῆς ἀληθείας, ἡ διάκρισις αὐτῆς ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν δοξασιῶν καὶ ἡ τακτοποίησις τῶν ιδεῶν. Ὑπὸ δύο ἐπόψεις θεωρητέον τὴν Λογικὴν, ὡς ἐπιστήμην δηλ. καὶ ὡς τέχνην. Καθὸ ἐπιστήμη διδάσκει ὑπὸ τίνας ὅρους γινώσχομεν καὶ διακατέχομεν τὴν ἀλήθειαν· καθὸ τέχνη διευθύνει τὰς νοητικὰς ἡμῶν δυνάμεις εἰς ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Ἡ Λογικὴ ἐπαγγελιομένη τὴν ὀρθὴν τοῦ λόγου χρῆσιν ἐξετάζει τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς οὐχὶ καθ' ἑαυτὰς, ἀλλὰ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ὅθεν ἐν ᾧ ἡ Ψυχολογία καταγίνεται εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ Λογικὴ στρέφεται περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν προσδιόρισιν τῆς σχέσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ἀληθείας. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ἀλληλένδετον τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς.

§ 2. Ἡ Λογικὴ ἐπερείδεται εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς γεγνότα καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐξαγωγῆς, οὓς πορίζομεθα ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ Λογικὴ, ἐρευνῶσα τὸ πραγματικὸν καὶ νόμιμον τῆς γνώσεως, ὀρίζεται ἐπιστήμην τῶν ὄρων καὶ τῶν χαρακτήρων τῆς γνώσεως. Ἐκ πολλῶν ιδεῶν συγκροτεῖται ἡ γνῶσις, αἰτίνες ἀναφέρονται εἰς αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ἀντικείμενα, εἰς ψυχολογικὰ καὶ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὰς αἰωνίους, ἀπολύτους καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ γνῶσις ἀπαρτίζεται ἐκ παντοίων ιδεῶν ἀνταποκρινομένων εἰς τρεῖς ἑτερογενεῖς πραγματικότητας. Ἡ ιδέα εἶναι τὸ ἀπλούστατον στοιχεῖον τῆς διανοίας, ἐφ' οὗ ἐποικοδο-

μεῖται πᾶσα νοητικὴ ἀνάπτυξις. Ὑπὸ τὸν ἀφρημένον αὐτῆς τύπον ἡ ἰδέα ἐστὶν ἀπλὴ σύλληψις τοῦ πνεύματος, ὅπερ συγκατατιθέμενον εἰς τὸ ταύτης ἀντικείμενον, ἡ συνδέον ἀλλήλαις διὰ τῆς καταφάσεως δύο ἰδέας, σχηματίζει κρίσιν, ἐκ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῶν σχέσεων μεταξύ δύο ἢ πλείονων κρίσεων παράγει τὸν συλλογισμόν. Τὸ συλλαμβάνειν, τὸ κρίνειν καὶ τὸ συλλογιζέσθαι εἶναι αἱ γενικώτεραι μορφαὶ καὶ οἱ συνήθεις τύποι τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ γνῶσις.

§ 3. Παντοῖα προβλήματα ἐναγκαλίζεται ἡ Λογικὴ. Τὸ κύριον ἢ νόμιμον τῆς γνώσεως, οἱ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης, ἡ ἐνέργεια τῆς διανοίας ἀπέναντι τῆς ἰδέας, τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, τὰ τῆς μεθόδου εἶδη, ἡ γλῶσσα, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ταύτης θεραπεία ὑπάρχοντα εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Λογικῆς. Τούτου ἕνεκα πολλαπλὴ καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῆς δυνατὸν γὰρ ἀναφυῇ. Πλὴν ἡ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἢ θεωρητικὴν λογικὴν καὶ ἡ εἰς τὴν τεχνικὴν ἢ μεθοδολογίαν διαίρεσις εἶναι κατάλληλος καὶ ἀποχρῶσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γνῶσις καὶ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης.

§ 1. Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως βεβαιούμεθα περὶ τοῦ ἔξω κόσμου, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πληροφορούμεθα περὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων τῆς ἡμετέρας οὐσίας, τῇ δὲ ἀρωγῇ τῆς παρατηρήσεως, τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς δὲν διστάζομεν περὶ τῆς βεβαιότητος τῶν ἡμετέρων γνώσεων, ἃς ἐπιμαρτυρεῖ διηγετικὴ συνείδησις. Αἱ γνώσεις ἡμῶν, ἀναγόμεναι εἰς τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, ὅταν συμφωνῶσι πρὸς τὰ ἔξω ἀντικείμενα, ὅταν δηλ. παρέχωσι πιστῶς τὴν ἐγγύησιν τῆς συμφωνίας αὐτῶν πρὸς ταῦτα, διὰ τῆς ἐναργείας, τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς τῶν ἄλλων μαρτυρίας, καλοῦνται ἀληθεῖς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπερ καὶ ἐν τῇ καταστάσει τῆς βεβαιότητος καὶ ἐν τῇ τῆς ἀμφιβολίας ἀνακηρύττει τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξιν, ὁδηγούμενον ὑπὸ πεποιθήσεων, τεθεμελιωμένων ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, διήκει εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὄντος, ἐννοεῖ καὶ παραδέχεται τὴν ἀλή-

θειαν ὡς πραγματικῶς ὑπάρχουσιν· αὐτὸν ἔστιν ὅτι ἔστιν. Λέγονται δὲ ψευδεῖς αἱ γνώσεις ἡμῶν ὡς αἱ διαφωνοῦσι πρὸς τὰ αὐτῶν ἀντικείμενα. Ὁ ἐν ἡμῖν λόγος, ἀπολαύων πλήρους ἀνεξαρτησίας καὶ νομίμου αὐθεντίας, εἶναι ὁ δικαστὴς τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνώσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἰδεῶν, ἔπεται ὅτι καὶ αἱ ἰδέαι διὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ πραγματικὸν εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Τὸ ἐναργὲς ἢ τὸ σκοτεινόν, τὸ πλήρες ἢ τὸ ἀτελὲς τῶν ἰδεῶν ἐξαρτάται ἐκ τῆς διανοίας καὶ τῶν σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἰς ἃς δὲν ἐμβατεύει αὕτη πάντοτε· τοῦτου ἕνεκα γεννᾶται ὁ δισταγμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία. Ἡ βεβαιότης καὶ ἡ πιθανότης δὲν εἶναι δύο τρόποι ὑπάρξεως, ἀλλὰ δύο καταστάσεις τοῦ πνεύματος· ἐν τῇ πρώτῃ τὸ πνεῦμα ἀπολύτως δὲν ἀμφιβάλλει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μᾶλλον ἢ ἔλαττον ἀμφιβάλλει. Καί τοι ἡ βεβαιότης ἴσταιται ῥητῶς ἐν τῇ πίστει τῇ οὐδόλως συνοδευομένη ὑπὸ ἀμφιβολίας, διακρίνουσιν οἱ λογικευόμενοι παντοῖα ἤδη βεβαιότητος, οἷον ἄμεσον καὶ φυσικὴν, ἔμμεσον καὶ γεωμετρικὴν, λογικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἡ πιθανότης ποικίλλει, καθόσον ἀπὸ τῆς καταφάσεως ἄχρι τῆς ἀποφάσεως τὸ πνεῦμα διέρχεται ἀναριθμήτους βαθμοὺς, κλῖνον ποτὲ μὲν νὰ πιστεύῃ, ποτὲ δὲ νὰ μὴ πιστεύῃ· ἡ ἐντελής ἰσορροπία τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγων ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν.

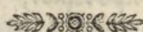
§ 2. Ἐκ πλειόνων κρίσεων γεννᾶται ὁ συλλογισμὸς, ἡ δὲ κρίσις ἐκ δύο ἢ πλειόνων ἰδεῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ὑπονοεῖ τὴν τῆς ὑπάρξεως· αὕτη δὲν εὐρίσκεται μεμονωμένη κρίσεως ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, εἰμὴ ἐν τῇ καταστάσει ἀπλῆς ἀντιλήψεως, καὶ τότε ἡ ἰδέα ἐν ἑαυτῇ εἶναι τὸ στοιχεῖον κρίσεως. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος χορηγεῖ εἰς ἡμᾶς τὴν ὕλην τῆς γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν γνώσιν αὐτὴν· ἡ ἀντίδρασις καὶ ἐνέργεια τοῦ ἡμετέρου πνεύματος εἶναι ἄμεσος καὶ αὐθόρμητος· αὐτὸ δίδει τὴν μορφήν καὶ τὸν προσδιορισμὸν εἰς τὴν γνώσιν. Αὕτη ἡ ἐργασία, δι' ἧς ἐννοοῦμεν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀντὶ νὰ αἰσθανώμεθα μόνον αὐτὰ, ἐκτελεῖται εἴτε αὐθόρμητως εἴτε καθ' ἔξιν μετὰ τῆς ἐτοιμότητος καὶ ἀσφαλείας, τῆς διακρινούσης πᾶσαν ἀναγκαίαν ἐφαρμογὴν νόμου ἀναγκαίου. Ἀναλυομένη δὲ λογικῶς ἐννοεῖται ὡς ἐγκλείουσα τρεῖς ἄλλας, τὴν σύγκρισιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα τῶν διαφορῶν μεταξὺ πολλῶν ἐνοράσεων, τὴν σκέψιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν πῶς πλείονες ἐνοράσεις δύνανται

νὰ ἐνωθῶσιν εἰς μοναδικὴν οὐσίαν, καὶ τὴν ἀφαίρουν, ἥτοι τὴν ἐνέργειαν τοῦ χωρίζειν ἐν ταῖς διαφοροῖς ἐνοράζεσι τὸ κοινὸν πάσαις καὶ τὸ ἰδιαίτερον ἐκάστη. Πᾶν ἀντικείμενον, καὶ ἀτομικὸν ἀκόμη, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κοινῶν ιδεῶν, αἱτινές εἰσιν ὁ ὅρος καὶ τὰ ὄργανα τῶν μᾶλλον περιπλόκων ἐργασιῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ κοιναὶ ἰδέαι θεωροῦνται κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιληπτικότητα αὐτῶν· διὸ εἶναι περιέχουσαι ἢ περιεχόμεναι, ἀνωτέραι ἢ κατώτεραι. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνωτέρα ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ μαύρου καὶ κατώτερα ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ ζώου· ἡ ἰδέα λέγεται ὑποδεστέρα καὶ κατώτερα, ὅταν περιλαμβάνηται εἰς τὴν ἀνωτέραν ἰδέαν ἥτοι καθὼς εἶδος εἰς τὸ γένος. Ἀναβαίνοντες ἐκ δεδομένης ἰδέας εἰς τὴν περιεκτικὴν ἰδέαν ποιούμεν γενίκευσιν, καταβαίνοντες ἔκ τινος ἰδέας εἰς τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας αὐτὴ περιέχει, ποιούμεν διαίρεσιν, ἐκφέροντες συνεπείᾳ ἰδέας τινὸς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν ἥτοι τὸ γένος τὸ περιλαμβάνον ταύτην, ποιούμεν τάξιν, χαρακτηρίζοντες ἰδέαν τινὰ ταχθεῖσαν διὰ τὸ κοινὸν αὐτῆς κατηγορούμενον μετ' ἄλλης τῆς αὐτῆς τάξεως, ἥτοι ὁμοταγοῦς, ποιούμεν εἰδίκευσιν. Τὸ κατατάττειν καὶ εἰδικεύειν ἰδέαν τινὰ λέγεται ὀρίζειν· ὁ ὀρισμὸς γίνεται διὰ τοῦ προσεχοῦς γένους καὶ τῆς προσεχοῦς διαφορᾶς, ἐν ἄλλοις τὸ ὀρίζειν εἶναι τὸ ἀναφέρειν πρῶτον ἰδέαν εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐν τῇ σφαίρᾳ ἐν ἣ τίθεται, καὶ δεύτερον τὸ διαστέλλειν αὐτὴν ἐκ τῶν παραλλήλων ιδεῶν τῶν κατεχουσῶν τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐν τῇ σφαίρᾳ. Παραδέχονται οἱ λογικευόμενοι δύο εἶδη ὀρισμῶν, τὸν τοῦ πράγματος ἢ πραγματικὸν καὶ τὸν τῆς λέξεως ἢ λεκτικὸν ὀρισμὸν· ὁ μὲν ἐκ τῶν προτέρων ἰδρύων τὴν ἁρμονίαν τῶν χαρακτήρων ἰδέας τινὸς καὶ δεικνύων τὴν γενίκευσιν, εἰσάγει τὸ ἐνδεχόμενον· ὁ δὲ ἐφαρμοζόμενος εἰς ἀμυδράν, ἀτελεῖ καὶ συγκεχυμένην ἰδέαν, διαστέλλει τὴν ἰδέαν πάσης ἄλλης χωρὶς νὰ γνωστοποιῇ τὴν φύσιν, τὴν γενίκευσιν καὶ τὸ δυνατόν ἢ ἐνδεχόμενον.

§ 3. Ἡ κρίσις εἶναι ἐργασία τοῦ πνεύματος, δι' ἧς αὐτὸ καταφάσκει τὴν μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων ιδεῶν σχέσιν· ἅμα μορφωθεῖσα ἢ μένει ἐν τῷ πνεύματι ἢ κρίσις, ἢ μεταφράζεται διὰ τῶν λέξεων, αἱτινες συνιστῶσι τὴν πρότασιν συγκειμένην ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, κατηγορουμένου καὶ συνδετικοῦ. Καθὼς ἐν τῇ ἰδέᾳ διακρίνεται ἡ οὐσία καὶ ἡ μορφή, οὕτω καὶ εἰς τὴν κρίσιν, ἥτις

εἶναι συνδυασμὸς δύο ἢ πλείονων ἰδεῶν, καὶ εἰς τὸν συλλογισμόν, ὅστις εἶναι συνδυασμὸς πλείονων κρίσεων, διακρίνεται οὐσία καὶ μορφή. Οὐσία κρίσεως καλοῦνται αἱ ἰδέαι ἐφ' ὧν αὕτη ἐργάζεται, καὶ οὐσία συλλογισμοῦ αἱ κρίσεις αὐτοῦ· μορφή δὲ κρίσεως καὶ συλλογισμοῦ καλοῦνται αἱ σχέσεις, ἃς τὸ πνεῦμα καθιστᾷ δυνατόν τῆς ἰδίας ἐνεργότητος, μεταξύ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν κρίσεων. Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀπολύτων νόμων τῆς γνώσεως ἐξετάζονται αἱ κρίσεις ὡς πρὸς τὰς μορφὰς αὐτῶν. Ἰπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν ἐκτίθενται τὰ παντοῖα εἶδη τῆς κρίσεως καὶ αἱ σχέσεις τῶν κρίσεων πρὸς ἀλλήλας. Τὰ εἶδη τῶν κρίσεων διαστέλλονται ὡς ἐκ τῆς φύσεως, τῆς ἀρχῆς, τῆς ποσότητος, τῆς ποιότητος καὶ τοῦ τρόπου αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν αἱ κρίσεις εἰσὶν ἀναλυτικαὶ καὶ συνθετικαί· ἀναλυτικαὶ προσαγορεύονται, ὅταν τὸ κατηγορούμενον ᾖ αὐτοῦσιον πρὸς τὸ ὑποκείμενον· συνθετικαὶ δὲ, ὅταν τὸ κατηγορούμενον προσθέτῃ τι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑποκειμένου. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν μορφόνονται αἱ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἥτοι ἀνεξαρτήτως καὶ ἄνευ τῆς πείρας καὶ διὰ τῆς πείρας· πᾶσα κρίσις ἀναλυτικὴ ἐστὶν ἐκ τῶν προτέρων, διότι οὐδεμιᾶς πείρας χρειαν ἔχομεν ἵνα ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος ἰδέας τὸ ἐν αὐτῇ ἀναγκαίως περιλαμβανόμενον. Ὁ μείζων ἀριθμὸς τῶν συνθετικῶν κρίσεων γίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι ὑπάρχουσι καὶ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, εἰς ἃς στηρίζονται τὰ μαθηματικά, ἡ καθαρὰ φυσικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ. Ἡ ποσότης κρίσεώς τινος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς. Ἐὰν τὸ καταφασκόμενον ἐν τῇ κρίσει λέγῃται ἐπὶ πάσης τῆς τάξεως, ἡ κρίσις ἐστὶ καθολικὴ, ἐὰν δὲ μόνον καταφάσκηται ἐπὶ τινων ἀτόμων ἐστὶ μερικὴ, καὶ ἐὰν ἐπὶ ἐνὸς ἀτομικὴ. Ἡ ποιότης κρίσεώς τινος προσδιορίζεται ἐκ τοῦ κατηγορουμένου, εἰ μὲν βεβαιόνηται ὅτι ἡ ἰδέα ἢ αἱ περιεχόμεναι ἰδέαι ἐν τῷ κατηγορουμένῳ δύνανται νὰ ἐνωθῶσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἡ κρίσις χαρακτηρίζεται καταφατικὴ, εἰ δὲ τοῦναντίον, ἀποφατικὴ. Ὅταν αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις αἱ μεταξύ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου παγιωθῶσιν ἄνευ ὅρου, ἡ κρίσις λέγεται κατηγορικὴ· ὅταν παρασθῶσιν αἱ σχέσεις ὡς ἐξαρτώμεναι ἐκ τινος ὅρου, ἡ κρίσις καλεῖται ὑποθετικὴ· ἐὰν ἡ διὰ τῆς κρίσεως στερεομένη σχέση μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν παντοίων κατηγορουμένων ᾖ τοιαύτη, ὥστε ταῦτα μὲν εἰς ἐκεῖνο καταφάσκονται, ἀλλὰ μεταξύ ἀλλήλων ἀποκλείονται, ἡ κρίσις προ-

ταγορεύεται διαζευκτική. Ὁ τρόπος τῆς κρίσεως ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τοῦ πνεύματος συγκαταθέσεως· ἡ κρίσις λέγεται προβληματική, ὅταν τὸ πνεῦμα θεωρῇ ταύτην ὡς καθαρῶς νοητὴν καὶ καταληπτὴν, ἀποφαντικὴ καὶ διαβεβαιωτικὴ ὡς αὐτὴ τὸ πνεῦμα συγκατατίθεται ὡς εἰς πραγματικότητα, ἀποδεικτικὴ ὡς αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἤθελεν εἶσθαι ἐναργὴς ἡ κρίσις. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἢ μὴ ἡ κρίσις λέγεται βεβαία, ὁμοιαλῆθης καὶ πιθανή, ἀμφίβολος ἢ ἐνδεχομένη· κατὰ δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν λαμβάνουσι καὶ τὴν προσηγορίαν αἱ ἡμέτεραι κρίσεις. Καλοῦνται, φέρ' εἰπεῖν, κρίσεις ὑπάλλληλοι ὅταν, συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν οὐσίαν καὶ διαφωνοῦσαι πρὸς τὴν μορφὴν, διαφέρωσι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα, τουτέστι βεβαιόνουσιν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἢ μὲν ὑπὸ γενικὸν ὅρον, ἢ δὲ ὑπὸ μερικόν, περιλαμβανόμενον ὅμως ἐν τῷ πρώτῳ. Ἐὰν διαφέρωσιν αἱ κρίσεις κατὰ τὴν ποσότητα, δύο περιπτώσεις γεννῶνται· ἢ ἡ μὲν τούτων ἀρνεῖται ἀπλῶς ὅ,τι ἡ ἄλλη βεβαιώνει ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ βεβαιώνει τὴν ποιότητα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἄλλης κρίσεως ἀπονεμομένην· λέγονται ἀντιφατικαὶ κρίσεις ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, ὅταν τὸ ὑποκείμενον καθολικῶς λαμβάνηται, ἐναντία, καὶ ὅταν μερικῶς ὑπεναντία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ.

§ 1. Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ διάνοια τελειοτάτη καὶ ἄπειρος ὑπάρχει, διὰ τοῦτο ἀκαριαίως καὶ ἀκριβῶς γινώσκει ἀεὶ τὰ πάντα, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀτελής καὶ περιορισμένη ἐστὶ, τούτου ἕνεκα δὲν γινώσκει τὰ πράγματα ταῦτοχρόνως, καὶ οὔτε τὴν φύσιν τῶν ὄντων, οὔτε πάσας τὰς σχέσεις αὐτῶν ἐννοεῖ. Ἡ ἀτέλεια καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἡμετέρας διανοίας γίνονται ἀφορμαὶ ἵνα γινώσκωμεν διαδοχικῶς τὰ ἀντικείμενα· ὅταν ἦναι ἐκτεταμένα ταῦτα καὶ περιλαμβάνωσι πολυαριθμούς ιδιότητας, διαίρουμεν πραγματικῶς καὶ κατ' ἐπίνοιαν ὅπως συμμεταρμόσωμεν αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἣτις καλεῖται

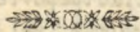
ἀνάλυσιν, ἀναλογεῖ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν συλλογισμόν, δι' οὗ ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν σχέσιν τὴν ἐνόησαν δύο προτάσεις τῇ μεσολαβήσει τρίτης, συναπτομένης μετ' αὐτῶν καὶ προσεγγιζούσης ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν μετάβασιν ἡμῶν ἐκ τῆς μὲν εἰς τὴν δέ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν εἰ ὁ Θεός ἐστὶν ἀγαπητός, δὲν ἐξανοίγομεν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν μεταξύ τῶν δύο ὅρων, ζητοῦμέν τι ὄντως ἀξιαγάπητον καὶ δυνάμενον νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν Θεόν, εὐρίσκομεν τὴν ἀγαθότητα· ὅθεν λέγομεν ὁ ἀγαθός ἐστὶν ἀγαπητός, ὁ Θεός ἐστὶν ἀγαθός, ἄρα ἐστὶν ἀγαπητός. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου καὶ ἄλλων προσομοίων ἐξάγονται τὰ ἐξῆς πορίσματα. α'. Ὁ συλλογισμὸς ἀναπληροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ ἐκτείνει τὸν νοητικὸν ἡμῶν ὀρίζοντα, ὡν μεγίστης ἀναγκαιότητος ἐξ αἰτίας τοῦ ἡμετέρου περιορισμοῦ. Ἰπεράνω ἡμῶν ὑπάρχει ἐντελεστέρα διάνοια τῆς ἡμετέρας, οὐδὲν ὅλως χρήζουσα τοῦ συλλογίζεσθαι. β'. Πᾶς συλλογισμὸς ἔχει τρεῖς ὅρους, ἐκείνον ἐπὶ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦμεν πρᾶγμα τι, ἐκεῖνον ὅστις βεβαιοῦται ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ ἐκείνον ὅστις μεσολαβεῖ μεταξύ αὐτῶν, ἢ εἶναι ὁ διάμεσος. γ'. Πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἐκφράζεται διὰ τριῶν προτάσεων, δηλ. διὰ τῆς ἐκφραζούσης τὴν ζητούμενην σχέσιν, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δύο, αἵτινες ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν τοῦ διαμέσου ὅρου μεταξύ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου τῶν δύο ὅρων, οὓς πρόκειται νὰ παραβάλωμεν. δ'. Ὁ διάμεσος ὅρος ἐὰν μὴ ἦ εἰς ἴσην σχέσιν μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὅρων, δὲν γίνεται συλλογισμὸς. ε'. Ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν σχέσεων ἢ καὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ διάμεσος ὅρος, ἦναι ψευδὴς, ἀμφίβολος ἢ ὑποθετικὴ, ἢ ἀκρίβεια τῆς προτάσεως, τῆς ἐξαχθείσης ἐκ τῶν δύο ἐκείνων σχέσεων, πρέπει νὰ ἦναι ἀμφίβολος, ὑποθετικὴ καὶ μηδέν.

§ 2. Ὅταν αἱ τρεῖς προτάσεις ἐκφράζωνται κατὰ σειράν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, οἰαδήποτε εἶναι ἡ ἐκλεχθεῖσα τάξις, σχηματίζουσι τὸν συλλογισμόν. Ὁ μικρότερον ἔκτασιν ἔχων ὅρος λέγεται ἐλάσσων, ὁ μεγαλητέραν μεῖζων, καὶ ὁ παραβαλλόμενος ἐναλλάξ μετὰ τοῦ μεζονος καὶ ἐλάσσονος ὅρου καλεῖται μέσος ὅρος. Ἡ πρότασις ἢ ἐκφράζουσα τὸ προκείμενον νὰ ἀποδειχθῇ προσαγορεύεται ζήτημα, τὸ δὲ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς γενομένης ἀποδείξεως ὀνομάζεται συμπέρασμα, συνέπεια. Περιέχει

τὸ συμπέρασμα τὸν ἐλάσσονα ἤτοι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸν μείζονα ὅρον ἤτοι τὸ κατηγορούμενον, οὐδέποτε τὸν μέσον ὅρον, ὄντα ἐν ταῖς δύο προκειμέναις, ἐν αἷς ὡσαύτως ὑπάρχουσιν οἱ δύο ὅροι τοῦ συμπεράσματος. Ἐπὶ παραδείγματος λέγομεν ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον, ὁ Δημοσθένης ἐστὶν ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Δημοσθένης ἐστὶ ζῶον. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει ὡς ἀκολουθῶς· α ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε τὸν ἔσχατον ἐν ὅλῳ εἶναι τῷ μέσῳ, καὶ τὸν μέσον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἶναι συλλογισμόν τέλειον ν (Ἀναλ. προτ. Α'). Ὄταν λείπῃ μία τῶν ἡγουμένων ἢ κειμένων προτάσεων, εὐκόλως ἀναπληρουμένη, ὁ συλλογισμὸς καλεῖται ἐνθύμημα, οἷον ἡ ψυχὴ σκέπτεται, ἄρα ἐστὶ πνεῦμα, πᾶν τὸ ἀγαθὸν ἀγαπητὸν, ἄρα ὁ Θεὸς ἀγαπητός. Ὄταν ἐν τῇ ἀποδείξει λαμβάνηται ἐκάστη ἢ καὶ μόνον μία πρότασις ἐκ τῶν κειμένων, ἵνα φανερώσῃ τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος ἄλλης καλεῖται ἐπιχείρημα, ὅπερ ὑποστηρίζον τὴν πρότασιν προσαγορεύεται κατασκευὴ, ἀναιροῦν δὲ αὐτὴν ἀνασκευή. Ὄταν δὲ ὁ συλλογισμὸς ἀρχῇται διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ὅλου εἰς δύο μέρη, ἵνα δειχθῇ ὅτι ἡ ἀποδεικτέα πρότασις εἶναι ἐπίσης ἀληθὴς, οἷονδῆποτε ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐκλέξωμεν, καλεῖται δίλημμα· προσφύεστατον παράδειγμα εἶναι τὸ τοῦ Σωτῆρος· α εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με daίρεις ; β Δύο συλλογισμοὶ ἡνωμένοι ἀλλήλοις εἰς τρόπον, ὥστε τὸ συμπέρασμα τοῦ πρώτου νὰ χρησιμεύῃ ὡς μείζων εἰς τὸν δεύτερον, ἀποτελοῦσι προσυλλογισμόν· ὁ κακὸς, αἰτοπος καὶ ἐσφαλμένος συλλογισμὸς καλεῖται σόφισμα καὶ παραλογισμός· καὶ ὅταν ἐν σειρᾷ προτάσεων τὸ κατηγορούμενον ἐκάστης γίνηται ὑποκείμενον τῆς ἀκολουθοῦ, ὁ συλλογισμὸς οὗτος, ἢ μᾶλλον αὕτη ἡ σειρά, καλεῖται σωρείτης. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ προεκτεθέντα εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι μορφαί, ὁ δὲ συλλογισμὸς ὑπάρχει πάντοτε ἐν τῇ διανοίᾳ. Ὁ λόγος ἀφ' ἐτέρου εἶναι πάντοτε ἀπλοῦς, ἢ δὲ μορφή τοῦ συλλογισμοῦ μετὰ τῶν προτάσεων αὐτοῦ συνάγεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἐργασιῶν, αἷ ποιεῖ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα συλλογίζόμενον. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλαί ἐξυφαίνοντο διὰ κανονικῶν συλλογισμῶν, καὶ ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν ἀνεφέρνοντο εἰς τοὺς κανόνας· χάρις δὲ τῇ προόδῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπηλλά-

την τῶν διαλεκτικῶν τούτων τύπων τοῦ συλλογίζεσθαι. Ὀρί-
σαν δὲ τοὺς ἐξῆς κανόνας. α'. Ὁ συλλογισμὸς πρέπει νὰ συν-
τίθεται ἐκ τριῶν ὅρων, τοῦ ἐλάσσονος, τοῦ μείζονος καὶ τοῦ μέ-
σου. β'. Οἱ ὅροι τοῦ συμπεράσματος δὲν δύνανται νὰ λαμβά-
νονται καθολικώτερον ἐν τῷ συμπεράσματι παρὰ ἐν ταῖς κειμέ-
ναις. γ'. Τὸ συμπέρασμα δὲν πρέπει νὰ περιέχῃ ποτὲ τὸν μέσον
ὅρον. δ'. Ὁ μέσος ὅρος δὲν δύναται νὰ ληφθῇ δις μερικῶς, ἀλ-
λὰ πρέπει τοῦλάχιστον ἅπαξ νὰ λαμβάνηται καθολικῶς. ε'. Δὲν
δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμέν τι ἐκ δύο ἀρνητικῶν προτάσεων.
ς'. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν πρότασιν ἀρνητικὴν διὰ δύο
καταφατικῶν προτάσεων. ζ'. Τὸ συμπέρασμα ἀκολουθεῖ πάν-
τοτε τὸ ἀσθενέστερον μέρος, δηλονότι ἐὰν μία τῶν δύο κειμένων
ᾖ ἀρνητικὴ, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ᾖ ἀρνητικόν, ἐὰν μία ᾖ ἀρ-
νητικὴ, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ᾖ μερικόν. η'. Ἐκ δύο μερικῶν
προτάσεων οὐδὲν ἐξάγεται.

§ 3. Ἐκτὸς τῶν προεκτεθέντων κανόνων, ἐνασμενίζονται οἱ
λογικευόμενοι καὶ εἰς τὰ οὕτω λεγόμενα σχήματα καὶ τρόπους
τοῦ συλλογισμοῦ. Τὸ σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ ὀρίζεται ἐκ τῆς
θέσεως, ἣν κατέχει ὁ μέσος ὅρος ἐν ἐκάστῃ τῶν δύο κειμένων·
ὁ τρόπος τοῦ συλλογισμοῦ ὀρίζεται ἐν ἐκάστῳ σχήματι διὰ τῆς
ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τῶν τριῶν προτάσεων τῶν ἀπαρτι-
ζουσῶν τὸν συλλογισμόν. Λέγοντες ποιότητα ἐννοοῦμεν τὸ κα-
ταφατικόν ἢ ἀρνητικόν τῆς προτάσεως, ποσότητα δὲ λέγοντες ἐν-
νοοῦμεν τὸ καθολικόν, μερικόν ἢ ἀτομικόν. Καθολικὴ λέγεται
ἡ πρότασις ὡςάκις τὸ ὑποκείμενον λαμβάνεται καθολικῶς, π. χ.
πάντες οἱ ἄνθρωποι, οὐδεὶς ἄνθρωπος, μερικὴ ὡςάκις τὸ ὑποκεί-
μενον λαμβάνεται μερικῶς, ἄνθρωπός τις, ἀτομικὴ ἐὰν τὸ ὑπο-
κείμενον λαμβάνηται ἀτομικῶς, ὡς Πλάτων, Νικόλαος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Μέθοδος καὶ παντοῖα εἶδη ταύτης.

§ 1. Οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν φθάνομεν τακτικῶς εἰς τὴν
γνώσιν τῆς ἀληθείας, καλοῦνται μέθοδοι. Διαφέρουσι δὲ αἱ μέ-
θοδοι κατὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὸν σκοπὸν ὃν προτίθενται. Ἰ-

πάρχει μέθοδος ἵνα συντάξωμεν καὶ κατασκευάσωμεν τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἄλλη ἵνα ἐκθέσωμεν αὐτήν. Πρὸς πάσαν σπουδὴν πρέπει νὰ ἐκλεχθῇ ἡ ἰδιαίχουσα αὐτῇ μέθοδος. Μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μὲν ἄγουσιν εἰς τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα τὰ πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ὧν ἡ φύσις καὶ οἱ νόμοι πρόκεινται νὰ γνωσθῶσιν, αἱ δὲ εἰς ἀρχὰς ὧν πρέπει νὰ ἀνακαλυφθῶσιν αἱ δυναταὶ ἐφαρμογαί· ὅθεν διαστολὴ μεταξὺ τῶν μεθόδων φυσικῇ τῷ λόγῳ πρέπει νὰ γίνηται. Αἱ διακατέχουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπιστήμαι συντελοῦσι τάξιν ἰδιαίτεραν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐξαγωγικῶν ἐπιστημῶν· ἐκ τοῦ ἐναντίου αἱ ἐπιστήμαι, αἱ ἔχουσαι πρῶτιστον ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν, φθάνουσιν εἰς τοῦτο κατὰ δύο τρόπους, ἢ ὑποθέτουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπαληθευόμενας βραδύτερον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πραγματικότητα, ἢ σπουδάζουσαι τὴν πραγματικότητα ἐπ' ἐλπίδι ἵνα ἀνακαλύψωσιν ἐν ταύτῃ δι' ἐπαγωγῆς τὴν φύσιν τῶν διεπουσῶν αὐτὴν ἀρχῶν. Ἡ μὲν λέγεται μέθοδος ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ πειραματικὴ· ὅθεν εἶναι τρεῖς αἱ μέθοδοι, ἡ ἐξαγωγικὴ καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστήμας τὰς διακατεχούσας τὰς ἀρχὰς καὶ ζητούσας τὰς συνεπείας, ὡς εἶναι ἡ γεωμετρία, ἡ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἡ πειραματικὴ, καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστήμας τὰς ἀναχωρούσας ἐκ γεγονότων καὶ τὰς ἐπιδιωκούσας τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. Ἡ ἐξαγωγικὴ μέθοδος εἶναι ἡ πλέον ἀλάνθαστος, ὡς γίνεται πρόδηλον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ συλλογισμοῦ. Ὁ Βάκων ἐξήλεγξε ταύτην ὡς ἄγονον, ἐπειδὴ ὑπονοουμένως διακατέχει τὴν συνέπειαν ὁ τὴν ἀρχὴν διακατέχων· πλὴν ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἡ τῆς ἐπαληθεύσεως, καὶ ὡς τοιαύτη θεωρουμένη παρέχει μεγίστην ὠφέλειαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὅταν ὅμως ἐπιβάλωμεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀρχὰς ὡς δεδομένας, ἀφαιροῦμεν τὸν χαρακτῆρα πρῶτης ἐπιστήμης, καταστρέφοντες αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ὑφισταμένην εἰς τὴν ἀκραιφνῇ καὶ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Τοῦτο βεβαίως ἐνόησεν ὁ Βάκων μεμφόμενος τὴν μέθοδον ἐκ τῶν προτέρων. Ἐὰν ἐξαντληθῶσιν οἱ πόροι τῆς πείρας καὶ δὲν φθάσωμεν εἰς τὸ ποθούμενον, τότε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ προσδράμωμεν εἰς αὐτὴν τὴν μέθοδον, δι' ἧς ἐκτείνεται ὁ ὀρίζων τῆς θεωρίας καὶ διορᾶται πρότερον ἢ συνέπεια, ἣν περ ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη βραδύτερον κατακτᾷ. Ἀφ' ἐτέρου ἡ λογικὴ ἐπιστήμη καὶ αἱ μαθηματικαὶ δὲν εὐρίσκονται ὑπὸ τῆς πείρας,

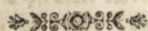
τὰ ἀξιώματα αὐτῶν δὲν ἐδόθησαν ὑπ' αὐτῆς· ἐν δὲ ταῖς ἐπιστήμαις τῶν γεγονότων τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ μέθοδοι χορηγοῦνται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως. Ἡ ἀνάλυσις ἀναδίδει τὴν τάξιν τῆς εὐρέσεως, ἣτις εἶναι τὸ ἀληθές, ἡ δὲ σύνθεσις τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων τάξιν. Ὄταν σπουδάζωμεν ἀντικείμενόν τι ὑπερβαῖνον τὴν ἡμετέραν ἱκανότητα, διαιροῦμεν αὐτὸ ἵνα εὐκολώτερον συμπεριλάβωμεν αὐτό. Ὄταν τὸ σύνολον συντίθεται ἐκ μερῶν ἀπονητὶ διαιρεσίμων, ἡ διαίρεσις εἶναι πραγματική· συνήθως ὁμως εἶναι τεχνητὴ, γινομένη δι' ἀφαιρέσεως, διότι τὸ σύνολον συντίθεται ἐκ μερῶν οὕτω πως ἀλληλενδέτων καὶ ἀναγκαίων, ὥστε ὁ χωρισμὸς ἤθελεν ἐπενέγκει βλάβην. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἡ διαίρεσις δεικνύεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων· πρέπει δὲ νὰ μὴ διαιρῶμεν οὔτε πολὺ οὔτε ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε ἕκαστος ὅρος τῆς διαιρέσεως νὰ ἦναι προσιτὸς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, καὶ νὰ βασίζηται ἡ διαίρεσις εἰς τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας τοῦ σπουδαζομένου ἀντικείμενου. Ἡ ἐργασία, δι' ἧς διαιροῦμεν ἀντικείμενόν τι εἰς τινα ἀριθμὸν μερῶν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ κάλλιον, καλεῖται ἀνάλυσις. Ἡ σύνθεσις εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ἀναλύσεως, καθόσον ἡ μὲν εἰς μέρη χωρίζει, ἡ δὲ συνάπτει τὰ κεχωρισμένα μέρη. Εἴτε ἡ σύνθεσις περιέχει μόνον ὅ,τι ἦτο ἐν τῇ ἀναλύσει, καὶ τότε εἶναι συγκεκριαλαίως καὶ κατὰ τάξιν τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων, εἴτε μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν τούτων ἐξήγησιν διὰ γενικωτέρων ὅρων ἀναβαίνει εἰς τοὺς νόμους αὐτῶν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀληθές συμπλήρωμα τῆς ἐπισήμης τῆς θηρευούσης τὴν ὠφέλειαν καὶ γονιμότητα. Γενόμενης ἅπαξ τῆς συνθέσεως, μεσουλαβεῖ ἡ ἐξαγωγή πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ ἐφαρμογὴν. Ἡ μὲν ἀνάλυσις ἔχει ὄργανα τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν πείραν, ἡ δὲ σύνθεσις χρῆται τῷ ὀρισμῷ καὶ τῇ κατατάξει.

§ 2. Ἡ παρατήρησις γίνεται διὰ τῆς ἀμέσου προσοχῆς τῶν ἡμετέρων γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πείρας εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπερ προτιθέμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ἀφ' οὗ προηγουμένως διηρέσαμεν αὐτὸ εἰς τὰ ἀναγκαῖα μέρη. Διὰ δὲ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, πολλάκις ἐπαληθεύεται, φθάνομεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Τόσον δὲ εἰς τὰς φυσικὰς καὶ φυσιολογικὰς, ὅσον καὶ εἰς τὰς ψυχολογικὰς ἡμῶν γνώσεις, αἰτινες εἶναι τρεῖς διάφοροι τρόποι, ἀνήκομεν συγχρό-

νως ἡμεῖς, πλὴν πρέπει νὰ προφυλαττώμεθα ἵνα μὴ συγχύσῳ-
 μεν τὰ πράγματα, ἄλλως τρέχομεν κίνδυνον νὰ ζητῶμεν εἰς
 τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς τὴν αἰτίαν τῶν νευρικῶν δονήσεων,
 τὴν θέτουςαν τὸν ἐγκεφάλον εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ὄργά-
 νου, οἰασδῆποτε οὗσης τῆς φύσεως καὶ τῆς μορφῆς τῆς ὕλης
 τοῦ ἐγκεφάλου, τὴν ἐξήγησιν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, βουλευμάτων
 καὶ παθῶν. Ἐντεῦθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν κανόνας
 τῆς παρατηρήσεως· τουτέστι νὰ παρατηρῶμεν μετὰ προσοχῆς
 καὶ ἐπιμονῆς πᾶσαν τάξιν φαινομένων διὰ τῆς καταλλήλου γνω-
 στικῆς δυνάμεως καὶ νὰ σημειῶμεν ἐπ' ἀκριβὲς τὸ τέρμα τῆς
 συνειδήσεως καὶ τῶν αἰσθήσεων. Εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας ἐν-
 γένει, καὶ πρὸ πάσης ἄλλης εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ παρατήρησις
 καθίσταται ὁ ἀρχικὸς ὅρος, οὗσης ὑπ' ὅψιν καὶ τῆς καταστάσεως
 τῆς ψυχῆς. Ἡ πείρα, τρόπος παρατηρήσεως, ἐν μεγίστῃ χρήσει
 ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμας, συντελεῖ ἵνα διὰ τῆς τέχνης ἐμ-
 φανισθῇ καὶ παραχθῇ τὸ φαινόμενον. Αὕτῃ κέκτῃται τὸ πλεονέ-
 κτημα νὰ ποιῇ κανονικώτερας καὶ συχνωτέρας τὰς παρατηρή-
 σεις, καὶ νὰ παριστᾷ αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα συστηματικώτερον.
 Ἀπ' ἐναντίου ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, ἣτις δὲν εἶναι
 ὕλη, ὅπως ἔχη ἐπὶ ῥοὴν ἡ πείρα, ἀπαιτεῖται ἡ προσοχή καὶ ἡ ἐ-
 σωτερικὴ παρατήρησις. Ἐννοοῦντες δὲ τοὺς νόμους τῶν φαινο-
 μένων ὡς ἀναγκαιότητα ἐπιβεβλημένην εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἵνα
 ἀναπτυχθῇ κατὰ τὸ εἶδος αὐτῆς καὶ τὸν ὁμοειδῆ τρόπον, καὶ
 ἀνευρίσκοντες τὴν ἔδραν αὐτῶν σχηματίζομεν προβλήματα, ἅ-
 περ ἡ μεταφυσικὴ ἐπιστήμη διαφωτίζει. Ἐρευνῶντες δὲ τοὺς
 παντοίους νόμους, τοὺς διέποντας τὸν κόσμον, ποιοῦμεν προ-
 βλήματα ἀνήκοντα εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς παρατηρήσεως·
 οὐχ ἥττον ὅμως ἡ ὑπαρξὶς τῶν νόμων, τουτέστι τῶν στα-
 θερῶν καὶ ἀναλλοιώτων ἀρχῶν εἰς ἃς ὑπόκειται ὁ κόσμος, δὲν
 εἶναι πρόβλημα ἀλλὰ γεγονὸς ἀναμφίλεκτον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδέα
 τοῦ φαινομένου ὑπονοεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου, ἐκ δὲ τοῦ θεά-
 ματος τοῦ κόσμου ἡ ἰδέα τῆς ποικιλίας καὶ τῆς πολλαπλότητος
 συνεπάγεται τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ὁμοειδοῦς, τούτου
 ἕνεκα πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὴν φυσικὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρ-
 ξιν τῶν νόμων τῆς φύσεως, τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς
 ἐπαγωγῆς ἔρευναν τῶν παντοίων νόμων, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ
 φύσει, καὶ τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῆς οὐσιώδους μορφῆς

τῶν νόμων καὶ ἐπὶ τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Αὕτη δὲ ἡ φυσικὴ πίστις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως προηγείται πάσης ἀνατροφῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως, καὶ ἐκδηλοῦται ἐν ἡμῖν μετὰ ἄκρας ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης προσοχῆς τῆς ἡμετέρας διανοίας· ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν νόμων εἶναι φυσικὴ, ἡ γνῶσις τῶν ἰδιαιτέρων νόμων εἶναι ἐπίκτητος, ἡ δὲ σπουδὴ τῶν φαινομένων διδάσκει ἡμᾶς τὴν μορφήν καὶ τὸν τύπον τῶν νόμων, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τούτων ὑπαρξίν. Ὁ τύπος τῶν παρατηρηθέντων φαινομένων εἶναι ἡ γενικὴ ἔκφρασις τῶν γεγονότων, ἅπερ διὰ τῆς πείρας καὶ δυνάμει τῶν νόμων τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἀνιχνεύσαμεν, ὕστερον δὲ διὰ τῆς σκέψεως συνεπεράναμεν ὅτι τὸ ἐπαληθεῦον ἐπὶ τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ἐντεῦθεν κατηντήσαμεν εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ τὸν νόμον ἀπάντων τῶν παρόντων καὶ μελλόντων γεγονότων τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Τὴν μέθοδον ταύτην ὁ Βάκων συνίστησιν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐρμηνείας τῆς φύσεως, ἀντιτάξας αὐτὴν εἰς τὴν ὑποθετικὴν, ἥτοι τὴν ἐκ τῆς προκαταβολῆς μέθοδον, ἥτις ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων ὑποτίθῃσι τοὺς νόμους, ἀντὶ τοῦ ζητῆσαι καὶ ἀνακαλύψαι τούτους. Ἰπὸ τὸν τύπον συλλογισμοῦ, ἡ τῆς ἐπαγωγῆς ἔκφρασις ἔχει ὡς ἐφεξῆς. Ἀρχὴ τῆς ἐπαγωγῆς. Ἡ φύσις κυβερνᾶται ὑπὸ νόμων, τουτέστιν ὅτι συμβαίνει κατὰ τινὰ τρόπον ἐν ὀρισμένῳ τινὶ εἶδει γίνεται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει, ὅταν αἱ περιστάσεις ᾧσιν αἱ αὐταί. Πείρα τελούμενη. Ἦδη ὅσάκις παρατηρεῖται ἡ πτώσις τῶν βαρέων σωμάτων, αὕτη λαμβάνει χώραν καθ' ὀρισμένον τρόπον. Συμπέρασμα. Ἄρα πάντα τὰ ἀνάλογα φαινόμενα γίνονται οὕτω, καὶ θέλουσι γίνεσθαι πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν ὀρισμένον τρόπον. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς ὑφίσταται εἰς τὴν διηνηκὴ πίστιν τῆς ὑπάρξεως τῶν φυσικῶν νόμων, ἐν ᾧ ὁ συνήθης συλλογισμὸς ἐπηρείδεται ποτὲ μὲν εἰς ταύτην, ποτὲ δὲ εἰς ἐκείνην τῶν ἀρχῶν. Χρῶμενος δὲ τῇ γενικεύει ἐκ τῶν μερικῶν γεγονότων εἰς πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ αὐτοῦ εἶδους γεγονότα, ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς ἤθελεν εἶσθαι ἀλάνθαστος καὶ ἀπολύτως ἐναργής, ἐὰν ὁ ὁλοκληρωτικὸς ἀριθμὸς τῶν φαινομένων μὴ ᾗτο ἀόριστος, καὶ ἐὰν ἐκ τῶν παντοδαπῶν ἀποπειρῶν ἐπετρέπετο τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι τὸ θεσπιδῶσαι δι' ἐπαγωγῆς τοῦ ὅλου τὸ γινωσκόμενον διὰ

τῆς παρατηρήσεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. Κατὰ τοῦτο διαφέρει οὗτος τοῦ ἐξαγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁρισμός καὶ κατάταξις, ἐξαγωγή καὶ ὑπόθεσις.

§ 1. Τελειωθείσης τῆς ἀναλύσεως διὰ τῆς παρατηρήσεως, μένει νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ ἀπλούστερα καὶ εὐθύτερα ταύτης ἐξαγόμενα διὰ τῆς διανομῆς τῶν παρατηρηθέντων ἀντικειμένων εἰς τινὰ ἀριθμὸν τάξεων, ἢ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς νὰ ἐκταθῶσιν ἐπὶ ἀπάντων τῶν ὁμοειδῶν γεγονότων οἱ νόμοι, οἱ ἐπαληθεύσαντες ἐπὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν φαινομένων τῶν ὑποβληθέντων εἰς τὴν ἐξέτασιν. Προηγούνται τῆς κατατάξεως αἱ ἐργασίαι τῆς ἀφαιρέσεως, τῆς γενικεύσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. Περὶ δὲ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως ἐρρέθησαν τὰ δέοντα ἐν τῇ ψυχολογίᾳ. Μεγίστης σημαντικότητος εἶναι καὶ ἐν ταῖς πειραματικαῖς καὶ ἐν ταῖς ἐξαγωγικαῖς ἐπιστήμαις ὁ ὁρισμός, ὅστις ἔργον ἔχει νὰ ἐξηγήσῃ καὶ προσδιορίσῃ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων καὶ ὀνομάτων. Ἴνα δὲ ὑπάρξῃ ἐπιτήδειος ὁ ὁρισμός, ἐπάναγκες νὰ ἦναι καθολικὸς, ἰδιάζων καὶ ἐναργής, τουτέστι νὰ περιλαμβάνῃ ὅλον τὸ ὀριζόμενον, νὰ ἀρμόζῃ εἰς αὐτὸ καὶ νὰ διακρίνῃ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος καὶ τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ ιδιότητας. Ὁ ὁρισμός εἶναι δύο εἰδῶν, λέξεως καὶ πράγματος, γινόμενος διὰ τοῦ προσεχοῦς γένους καὶ τῆς προσεχοῦς διαφορᾶς· διὸ ὑποτίθῃσι τὴν γενίκευσιν καὶ διατελεῖ ὢν τὸ ὄργανον τῆς κατατάξεως. Διὰ τοῦ ὁρισμοῦ δίδεται ἀκρίβεια καὶ καθαρότης εἰς τὸν λόγον, αἶρεται ἐκ τοῦ μέσου ἡ παρεξήγησις καὶ ἐκτίθεται ἐπ' ἀκριβὲς ἡ διδασκαλία. Ὁ ὁρισμός συμβάλλεται τὰ μέγιστα εἰς τὰς συζητήσεις καὶ φιλονεικίας. Ἡ δὲ κατάταξις προϋποθέτουσα τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τουτέστι τῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑποστάσεως, ἐχούσης ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀφορᾷ τὴν διανομὴν τῶν ἀτόμων εἰς τινὰ ἀριθμὸν εἰδῶν καὶ γενῶν, καὶ τούτων εἰς ἄλλα γενικώτερα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ στερεωθῇ μεταξὺ αὐτῶν κανονικὴ τις τάξις. Ἐν ἄλλοις ἢ κατὰτάξις ἐστὶ λογικὴ διαιρέσις ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, ταυτότητος καὶ ἐτερότητος.

Πρέπει δὲ νὰ θεμελιώνηται ἡ κατάταξις εἰς μίαν μόνην ἀρχὴν ἢ εἰς ἀναλόγους ἀρχάς, εἰς σταθερὸν, λαμπρὸν καὶ εὐγνωστον χαρακτῆρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἄνευ τούτων καθίσταται ἡ κατάταξις ματαία καὶ χιμαιρική· θέλοντες ἐπὶ παραδείγματος νὰ ποιήσωμεν κατάλληλον κατάταξιν ζῶων καὶ φυτῶν, ὀφείλομεν νὰ διαστείλωμεν τὰ μὲν τῶν δὲ καὶ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν πρόδηλον αὐτῶν διαφορὰν, τοῦτο λέγομεν καὶ περὶ βιβλίων ὡσαύτως καταταττομένων εἰς ἱστορικά ἀρχαίας, μέσης καὶ νεωτάτης ἱστορίας, γενικῆς, καθολικῆς καὶ μερικῆς, εἰς φιλοσοφικά, πολιτικά, ἠθικά, χημικά, ἀστρονομικά γεωργικά, κτλ.

§ 2. Ἡ ἐξαγωγή ἀναχωρεῖ ἐκ τινος ἐγνωσμένης ἀρχῆς, ἵνα ἀνακαλυφθῶσιν ἢ ἐπαληθευθῶσιν αἱ συνέπειαι. Ὅτι δὲ ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ προηγουμένως ταύτης κεκτήμεθα εἶναι αἱ ἀρχαί, αἵτινες δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ ταύτης, ἀλλὰ θεμελιουσιν αὐτήν. Τάναπαλιν τὸ ἄγνωστον ὅπερ ἐπιδιώκομεν, οἰκοδομοῦντες τὴν ἐπιστήμην, εἶναι αὐταὶ αἱ συνέπειαι αἱ περιεχόμεναι εἰς τὰς ἀρχάς. Ἡ ἐξαγωγή εἶναι τὸ ὄργανον δι' οὗ ἐξάγομεν μέρος τῶν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς ἀποκτηθεισῶν γνώσεων, ὅπως δημιουργήσωμεν ἐπιστήμην ἐκ τῶν προτέρων ἄνευ τῆς ἀρωγῆς τῆς πείρας. Ἡ μὲν Γεωμετρία καὶ ἡ Λογικὴ ἐπιστήμη χρῶνται μοναδικῶς τῇ ἐξαγωγῇ· ἄλλαι δὲ στηριζόμεναι εἰς τὴν παρατήρησιν προστρέχουσιν εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐπαληθεύσωσιν, ἐκτείνωσι καὶ ἐφαρμόσωσι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Ἡ ἐξαγωγή εἶναι ὁ ὑπογραμμὸς ἐν ταῖς πολυαριθμοῖς φιλοσοφικοῖς ζητήμασιν, ἐν οἷς ἡ παρατήρησις ἀνεπαρκὴς ἢ ἀδύνατος ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ ἀποδείξει καὶ ἐπαληθεύσει καὶ αὐτῶν τῶν θεωριῶν καὶ ἀρχῶν, τῶν ἰδρυθεισῶν διὰ τῆς πείρας. Δυνάμει τῆς ἐξαγωγῆς φθάνομεν εἰς μέγαν ἀριθμὸν περιπτώσεων, καθ' ἃς ἡ συνέπεια εἶναι ἀληθὴς ἀνακάλυψις. Παραβάλλοντες τὴν ἐξαγωγήν πρὸς τὴν ἀνάλυσιν διορώμεν ὅτι καθὼς ἡ ἀνάλυσις δὲν εἶναι ἄγονος, οὕτω καὶ ἡ ἐξαγωγή· ἐπειδὴ διακατέχοντες τὴν ἀρχὴν δὲν διακατέχομεν καὶ τὴν συνέπειαν, ἀλλὰ μόνον τὸ μέρος τοῦ ἀνακαλύπτειν αὐτήν. Ὅπως δὲ μὴ πλανώμεθα εἰς τοὺς ἡμετέρους συλλογισμοὺς, δὲν πρέπει νὰ ἀποδεχώμεθα πρότασιν εἰὰν μὴ ὦμεν βέβαιοι ὅτι ἐννοοῦμεν αὐτὴν καλῶς· ἐπαληθεύσαντες δὲ τὴν ἀκρίβειαν τῆς προτάσεως, δὲν πρέπει νὰ ἐξαγάγω-

μεν τὸ συμπέρασμα, εἰ μὴ ἴδωμεν ἐναργῶς ὅτι περιέχεται ἐν ταῖς κειμέναις. Τοῦτο δὲ καταντᾷ εἰς τὸ ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐτοιμὴν φαντασίαν ἵνα εὐρίσκωμεν τοὺς μέσους ὅρους, ὁρθὴν κρίσιν ἵνα ἐκτιμῶμεν τὴν ἀκρίβειαν προτάσεώς τινος καὶ ἀντιλαμβανώμεθα τῶν σχέσεων τῶν προτάσεων πρὸς ἀλλήλας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οὐδεὶς κανὼν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν γονιμότητα τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀφ' ἑτέρου ἀπαιτεῖται ἐνδελεχὴς καὶ ἀγχίνους ἀσκησις καὶ σπουδὴ τῶν ἐξηκριβωμένων ἐπιστημῶν, ἐνθα ἡ ἐξαγωγή ἐφαρμόζεται ὑπὸ πάντας τοὺς τύπους μετ' αὐστηρότητος. Ἡμεῖς ἀποσκορακίζοντες τὴν μέθοδον τῶν σχολαστικῶν, δὲν πρέπει νὰ ὀλιγωρῶμεν καὶ τῶν τεχνικῶν κανόνων. Οὐδὲν ἄλλο βιβλίον κρίνομεν εὐλογον νὰ συστήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ τὸ νέον ὄργανον, ἥτοι τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐξασκήσαντος δικαίως μεγίστην ἐπιρρῶν εἰς τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξ οὗ ἐδανείσθησαν καὶ Βάκωνες καὶ Λεϊβνίτιοι καὶ Καρτέσιοι καὶ Κάντιοι μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν.

§ 3. Ἡ ἐξαγωγικὴ μέθοδος εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὅτε δὲν πρόκειται οὔτε νὰ ἀνακαλύψωμεν οὔτε νὰ ἐπαληθεύσωμεν συνέπειάν τινα, ἀλλὰ νὰ δώσωμεν λόγον γεγονότος ἀποδεδειγμένου ἢ ἀφ' ἑαυτοῦ προφανοῦς, ἀναφέροντες τοῦτο εἰς τινα ἀρχὴν χωρὶς νὰ προσδράμωμεν εἰς τὴν ἐπαγωγὴν. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ τότε κατέχομεν καὶ εἶναι ἀναντίρρητον εἶναι τὸ γεγονὸς, καὶ ἐκεῖνο ὅπερ πρέπει νὰ ἐπαληθεύσωμεν, εἰ καὶ οὐχὶ ὡς γεγονὸς, εἶναι ἡ ἀρχή. Τοιαύτη ἀρχή, ἣν ὡς τοιαύτην ἢ τοιαύτην παραδεχόμεθα, καὶ ἣτις περιμένει τὸ νόμιμον τῶν ἐαυτῆς συνεπειῶν, καλεῖται ὑπόθεσις, καὶ ἡ μέθοδος, ὑποθετικὴ. Ὅπως δὲ ἀποβῇ λυσιτελὴς ἡ μέθοδος αὕτη, ἀπαιτεῖται ἡ ὑπόθεσις νὰ ᾔηται δυνατὴ, νὰ μὴ ἐγκλείη δηλαδὴ οὐδὲν τὸ ἀντιφάσκον, νὰ ᾔηται πιθανὴ καὶ ὁμοιαλήτης, τουτέστιν ἀνάλογος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, νὰ παράγῃ σταθερῶς τὰς ἐαυτῆς συνεπείας καὶ νὰ ἐξηγῇ οὐχὶ μόνον πάντα τὰ γνωστὰ καὶ ὑπάρχοντα γεγονότα, ἀλλὰ πάντα τὰ γεγονότα τῆς αὐτῆς φύσεως, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἀνακαλυφθῶσι. Πλὴν αἱ ὑποθέσεις δὲν θεωροῦνται ἐπιστημονικαὶ ἀληθεῖαι, εἰ μὴ ὅταν ἀποδειχθῶσιν ὡς τοιαῦται καθ' ἑαυτάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους.

§ 1. Καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ βίῳ χρήζομεν τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ σπουδάσωμεν ἀφ' ἑαυτῶν πάντα καὶ νὰ μάθωμεν κατ' εὐθείαν τὰ πράγματα, ἅτινα ἐπιθυμοῦμεν νὰ γινώσκωμεν. Τῷ ὄντι ἄνευ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀνθρώπων ἠθέλομεν χάτεи μετὰ τῶν μαθημάτων καὶ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος τοὺς καρποὺς τῶν παρατηρήσεων τῶν προκατόχων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ὕλης περὶ ἣν ἀσχολούμεθα, καὶ δὲν ἠθέλομεν γινώσκει τὸ παραμικρὸν περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἐν οἷς δὲν ὑπῆρχομεν, καὶ περὶ τῶν τόπων εἰς οὓς δὲν μετέβημεν. Διαφέρουσι δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἡ μαρτυρία καὶ τὸ κύρος· καθόσον ἡ μὲν μαρτυρία ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὕλης ἔχει ἀντικείμενον τὰ γεγονότα καὶ ἐγγύησιν τὴν πίστιν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ μάρτυρος. Τὸ δὲ κύρος ἔχει ἀντικείμενον οὐχὶ τὰ γεγονότα ἀλλὰ τὴν πίστιν· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποδεχόμεθα δυνάμει τοῦ κύρους, ἀποδεχόμεθα οὐχὶ ὡς ἀποδεδειγμένον ὑφ' ἡμῶν ἀλλ' ὑπὸ ἄλλων. Τούτου ἕνεκα παραδεχόμεθα τὰ ἀστρονομικὰ, φυσικὰ, κτλ. γεγονότα ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀστρονόμων καὶ φυσικῶν, καὶ συγκατατιθέμεθα εἰς τὴν ἐξήγησιν ἐπὶ τοῦ κύρους αὐτῶν. Χωρὶς νὰ ἀφαιρῇ οὐδὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ λόγου, τὸ κύρος πρέπει νὰ βασιζέται εἰς τὴν κοινὴν αἴσθησιν. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὴν μαρτυρίαν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὕλης τῆς μαρτυρίας τῆς ἐχούσης ἀντικείμενον τὰ γεγονότα τοῦ κοινοῦ βίου. Ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ὕλῃ ἡ δεινότης τοῦ μάρτυρος, ἡ εὐφυΐα αὐτοῦ, ἡ εἰδικὴ αὐτοῦ γνῶσις ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, περὶ οὗ μαρτυρεῖ, πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται προσηκόντως. Ὡσαύτως διακρίνεται καὶ ἡ προφορικὴ καὶ ἄμεσος μαρτυρία τῆς γραπτῆς, καὶ ἡ ἐκουσία καὶ ἐσκεμμένη τοῦ μνημείου καὶ τῆς ὕλικῆς ἀποδείξεως. Ἐπὶ τῆς προφορικῆς μαρτυρίας ὀφείλομεν νὰ βεβαιωθῶμεν ἂν ὁ μάρτυς δὲν ᾖ ὑποκριτὴς ἢ ἡπατημένος, καὶ ἂν ᾖ ἀξιοπίστος συνεπειὰ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ. ὄντων πολλῶν μαρτύρων προτιμητέα ἡ ἡθικότης αὐτῶν μᾶλλον ἢ ὁ ἀριθμὸς· οὐχ ἥττον ἐξεταστέον καὶ τὴν ἰδιαιτέραν θέσιν τοῦ μάρτυρος, ἥτις ἔχει βα-

ρύτητα πάντοτε, καὶ τὰς εἰς ἕκαστον ἰδιαιτέρως χωρὶς νὰ γινώσκωσι γενομένης ἐρωτήσεως· ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς διακεκομμένης ἀπαντήσεως αὐτῶν ἐξάγεται τὸ ἀπατηλόν. Πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι τὸ ἦθος, ὁ τόνος, ἡ συμπεριφορὰ, ἡ φυσιογνωμία καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λέξεων προδιδομένη ταραχὴ τοῦ μαρτυροῦντος τεκμηριοῦσι τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος. Ἀφ' ἑτέρου διασταλτέον τὸν δόλον, τὴν ὑπόκρισιν, τὴν δειλίαν, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ὀργὴν κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ διδόντος τὴν μαρτυρίαν. Μεγίστη δὲ προσοχὴ ἀπαιτεῖται εἰς τὰ ἐπίτηδες προβαλλόμενα σοφιστικὰ ζητήματα, ἵνα περιπλεχθῇ ὁ μαρτυρῶν· εἰλικρίνεια καὶ εὐθύτης, φιλανθρωπία καὶ δικαιοσύνη ἔστωσαν οἱ ἀλάνθαστοι ὁδηγοὶ τῶν ἐξεταζόντων.

§ 2. Ἡ ἱστορία, ἡ παράδοσις, τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, οἷον ἀγάλματα, ναοὶ, τάφοι, ἐπιγραφαὶ, τρόπαια, μετάλλια καὶ προσόμοια, αἱ καταθέσεις τῶν ἀγαθῶν καὶ πεφωτισμένων ἀνδρῶν, εἴτε ἔνορκοι εἴτε μὴ, εἰσὶν εἶδη μαρτυρίας, τὰ μὲν ἀφορῶντα παρελθόντα γεγονότα, τὰ δὲ σύγχρονα. Ἡ ἀνθρωπίνη μαρτυρία, μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀληθειῶν, εἰς ἃς ἀνήκει, εἰς τὰς ἀληθείας, αἰτινες ἀνάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐναργείας καὶ τῆς ἀποδείξεως, καλεῖται αὐθεντία. Πιστεύομεν εἰς τὸν ἀστρονόμον λέγοντα ὅτι ἡ γῆ εἶναι στρογγύλη, στρεφόμενη περὶ τὸν ἥλιον· ἐὰν δὲ σπουδάζωμεν τὴν ἀστρονομίαν, τότε πιστεύομεν οὐχὶ ἐξ αὐθεντίας, ἀλλ' ἐξ ἐπιστήμης καὶ γνώσεως. Ἄδαίς τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ πάσης ἄλλης κανονίζομεν τὰς ἡμετέρας πρὸς τὰς τῶν εἰδημόνων ιδέας, ἀκολουθοῦμεν τοῖς ἔχουσιν αὐτῶν, καὶ φωτιζόμεθα ὑπὸ τὴν δαδα αὐτῶν. Εἶναι ἤδη ὁμολογούμενον ὅτι διὰ τὴν στενότητα τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπεὶ δὲ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ὁ παγγνώστης καὶ πάνσοφος, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας, νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν λόγον τῶν σοφωτέρων καὶ ἰκανωτέρων. Καὶ ἀμοιβαίως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἔλαττον ἀπαντες χρῆζουσιν τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας. Ἰνα δὲ ἡ αὐθεντία ἰσχύῃ, πρέπει νὰ θεμελιώνηται εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν σύμπνοιαν, εἰς τὴν ἀρετὴν, τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν τιμιότητα τῶν εἰδημόνων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ ἀλάνθαστος αὐθεντία, ἡ παράγουσα τὴν βεβαιότητα διὰ τοῦ λόγου αὐτῆς, εἶναι μόνος ὁ Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ γλώσσης.

§ 1. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὸ πλεονέκτημα ἵνα ἐκφράξῃ τὰς ἑαυτοῦ ιδέας διὰ σημείων, χρησιμευόντων νὰ δηλώσῃ καὶ ἀνταλλάττωσι, νὰ σωματοποιῶσι καὶ διαστέλλωσι, νὰ ἀναλύωσι καὶ κρατῶσιν αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀναπληροὶ δὲ ταύτας τὰς ὑπηρεσίας ὁ προφορικὸς λόγος, ὅστις συνδέεται στενώτατα μετὰ τοῦ ὀργάνου τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἐκφρασις τῆς διανοίας διὰ σημείων ἀποτελεῖ τὴν γλῶσσαν. Ὁ λόγος εἶναι θαυμάσιον βοήθημα εἰς τὴν διάνοιαν, ἥτις καὶ ἄνευ τούτου συλλαμβάνεται, ἐν ᾧ τὰνάπαλιν ἄνευ τῆς διανοίας αὐτὸς δὲν σημαίνει τι. Μεταξὺ δὲ τοῦ συνηματικοῦ σημείου καὶ τοῦ πράγματος ὑπάρχει ὁ δεσμός, ὃν ἡμεῖς καθιδρύσαμεν. Δὲν πρέπει ἀφ' ἑτέρου νὰ ὑπεραυξάνηται ἡ ἐπιρροή τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς διανοίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐφύερε τὰ σημεῖα ἰδίᾳ δυνάμει, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμφυτευθεῖσα αὐτῷ, καὶ σκοπίμῳ ἐνεργότητι, ἐνυπαρχούσῃ αὐτῷ καὶ δημιουργούσῃ ταῦτα κατὰ θέλησιν καὶ σύμπνοίαν τῶν λοιπῶν· ὅθεν τὰ σημεῖα δὲν δημιουργοῦσι παντάπασιν τὰς ικανότητας καὶ δυνάμεις, ἀλλὰ προϋποθέτουσι ταύτας. Ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ὅρος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων εἶναι ἡ ἐλευθερά θέλησις καὶ ἡ λογικότης· ἡ ἀληθὴς δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ὑφίσταται εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἥτις δύναται τὰ πάντα, ἐν ᾧ τὸ ἄλογον ζῶον ὑπὸ περιστάσεων καὶ ἑλατηρίων ἐξωτερικῶν προσδιορίζει τὰ καθαρῶς ὀργανικὰ κινήματα αὐτοῦ, ὑπεῖκον εἰς τὴν καθολικὴν ἰσχὺν τῆς φύσεως. Ἀς λείψῃ ἡ ἐσωτερικὴ συνειδήσις, ἡ προσωπικὴ καὶ θεμελιώδης ἐνέργεια, τουτέστιν ἡ ὑποστατικὴ μορφή τῆς ὑπάρξεως, καὶ δὲν ἤθελεν εἶσθαι τίποτε ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ζῶον στερούμενον τῆς ἐνάρθρου φωνῆς, τῆς λογικότητος καὶ τῆς συνειδήσεως, δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ γλῶσσαν· ικανοποιεῖ δὲ μόνον τὰς φυσικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὠθούμενον ὑπὸ τῶν ἐνόρμων καὶ ἐνστιγμάτων.

§ 2. Διακρίνουσι τὴν γλῶσσαν εἰς φυσικὴν καὶ τεχνητὴν· ἡ φυσικὴ εἶναι ἡ τῶν χειρονομιῶν, τῶν τοῦ προσώπου μυωνικῶν διαθέσεων καὶ τῶν τοῦ σώματος ἐν γένει ἰδιαιτέρων κινήσεων. Ἡσχέσις τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν πρὸς

τὰ φυσικὰ σημεία, ἔχει μυστηριώδη καὶ ἄγνωστόν τινα ἀναλογίαν μεταξύ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸ πνεῦμα καὶ τῶν νόμων τῶν κυβερνώντων τὴν ὕλην. Πρὸς παράστασιν εὐγενεστέρων ἀναγκῶν καὶ ὑψηλοτέρων σκοπῶν, εἶδη φυσικῆς γλώττης θεωροῦνται ἡ μουσικὴ, ἡ ζωγραφία καὶ ἡ γλυπτικὴ. Ἡ φυσικὴ γλῶσσα δὲν ἐξηγεῖ ἀφηρημένας καὶ γενικὰς ιδέας, οὔτε ὄντα αὐλά καὶ κινήματα τῆς διανοίας, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ ἀναλυτικὴ. Αὐτὴ ἐκφράζει ὃν τι ἡ αἰσθημά τι ὁποῖον εἶναι, ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ χωριστὰ τὰ παντοῖα μέρη καὶ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ προσδιοριζομένου ὄντος ὑπὸ τοιούτων χαρακτῆρων. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ τὰς ἀφαιρέσεις, ἐπομένως οὐδὲ τὰς γενικὰς ιδέας καὶ τὰ κινήματα τῆς διανοίας, ἥτοι τὴν σχέσιν διανοήματος μετ' ἄλλου τινός. Ἡ τεχνικὴ γλῶσσα μεταδίδουσα τὸ διανόημα καὶ διακοινοῦσα τὴν τε ιδέαν καὶ τὸ αἶσθημα, κέκτηται ἰδιάζοντας χαρακτῆρας, ἀντιθέτους πρὸς τοὺς τῆς φυσικῆς· ὅθεν ἡ κατάληψις καὶ χρῆσις ἐκείνης ὑποτίθησι τὴν διδασκαλίαν, τὰ ἑαυτῆς σημεία ὠρισμένα ὑπὸ συνθήκης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων παριστάνουσιν ἐπ' ἀκριβὲς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰ σημαίνόμενα, ὁ δὲ χαρακτήρ αὐτῆς εἶναι ἀναλυτικός. Τούτου ἕνεκεν ἐρρέθη ὅτι καὶ ἡ γλῶσσα ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἄνθρωπον· οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐδημιούργησε τὴν γλῶσσαν ὑποθέτουσιν αὐτὸν οὐδόλως δυνάμενον νὰ διανοῇται δίχα τοῦ προφορικοῦ λόγου, τοῦ ἀναγκαίου τούτου δεσμοῦ πάσης κοινωνίας, τὴν δὲ κοινωνίαν ἀρχίσασαν οὐχὶ ἅμα τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ βαθμηδὸν, παραδέχονται δηλαδὴ τὴν ἀγρίαν κατάστασιν ὡς φυσικὴν.

§ 3. Ἰνα ἡ γλῶσσα ὑπάρχῃ ἐνταύτῳ τὸ γόνιμον ὄργανον καὶ ἡ πιστὴ καὶ ἰσχυρὰ ἐκφρασις τῆς διανοίας, θεωρητέα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὕλικου στοιχείου ὅπερ χρῆται, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς σχέσεως τοῦ σημείου πρὸς τὰς ιδέας. Τὰ σημεία, ἅτινα περιλαμβάνουσι τὴν στάσιν ἢ τὰς κινήσεις τοῦ σώματος, τῆς κεφαλῆς δηλαδὴ, τῆς χειρὸς, τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς φυσιογνωμίας, δηλοῦντα ιδέαν, θέλησιν καὶ αἶσθημα, ὑπηγορευμένα ὑπὸ τῆς φύσεως, οἷον ἡ ὀργὴ, ἡ χαρὰ, ἡ θλίψις, ὁ φόβος, κοινὰ ἅπασιν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οὐδεμίαν προηγουμένην συνθήκην ὑποθέτοντα, ὑπάγονται εἰς τὴν πλατυτέραν ἐκδοχὴν τῆς λέξεως. Τὰ τεχνικὰ σημεία, κατὰ σύμβασιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θηῶν

παραδεδομένα, εἶναι αἱ λέξεις. Ἦχος τις σχηματιζόμενος ὑπὸ τῆς ἐκπομπῆς τοῦ ἀέρος, τοῦ περιχομένου ἐν ταῖς πνεύμοσι, καὶ ἐκφεύγων διὰ μικρᾶς ὀπῆς, χρησιμευούσης ὡς στομίου εἰς τὸν ὀχετὸν τῆς ἀναπνοῆς, καλεῖται λέξις. Εἰ μὴ τροποποιῇται ὁ ἦχος ὑπ' οὐδενὸς τῶν ὀργάνων τῆς φωνῆς, εἶναι ἀπλῆ κραυγὴ, ὁποῖα τοῦ νηπίου ἐν τῇ στιγμῇ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ τούναντίον τροποποιούμενος διὰ τινος ἀνοίγματος τοῦ στόματος μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλου καθίσταται φωνῆεν. Ἡ διὰ τῶν χειλέων, τῆς γλώσσης, τῶν ὀδόντων καὶ τοῦ οὐρανίσκου τροποποιήσις τοῦ φθόγγου γεννᾷ τὰ σύμφωνα, διαιρούμενα καὶ ὑπὸ τῶν γραμματικῶν εἰς λαρυγγικά, γλωσσικά, χειλικά καὶ ὀδοντοπρήφερτα, κατὰ τὸ ὄργανον τῆς φωνῆς τὸ συντρέχον εἰς τὸν σχηματισμὸν αὐτῶν. Ἐκ τῆς ἐνώσεως φωνήεντος καὶ συμφώνου γίνεται ἡ συλλαβή, ἐκ ταύτης ἡ καὶ δύο ἢ πλείονων συλλαβῶν ἡ λέξις, ἐκ δύο, τριῶν ἢ καὶ πλείονων λέξεων, συμπεριλαμβανομένων δηλαδὴ καὶ τῶν ἐπεξηγηματικῶν ὄρων, ἀπαρτίζεται ἡ πρότασις, καὶ ἐκ πλείονων προτάσεων ὁ λόγος. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος πάντα τὰ ἄλλα σημεία, θεωροῦμεν τὰς ἐνάρθρους φωνὰς καὶ τὴν γραφὴν ὡς ὑλικά στοιχεῖα τῆς γλώσσης, καθὼς ἐκφραστικά καὶ οἰκεία καὶ εὐκόλα εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν.

§ 4. Οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς τεχνικῆς γλώσσης, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν διάνοιαν, συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ νὰ ἦναι αὕτη μεταφορικὴ, ἀφρημένη καὶ ἀναλυτικὴ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας, νὰ ἀναδεικνύῃ τὴν κίνησιν αὐτῶν καὶ νὰ ὑποβάλληται εἰς ἀπλοῦν νόμον. Κατὰ τοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικούς ἡ μεταφορὰ ἀρμόζει εἰς ἐκφράσεις παρεκτραπέσας κατὰ συμβεβηκὸς ἐκ τῆς συνήθους αὐτῶν ἐννοίας καὶ καθιερωθείσας διὰ τῆς χρήσεως. Οὕτως ἡ λέξις πνεῦμα δηλοῖ ἄνεμον, ὅστις φαίνεται εἰσφέρειν ἀσώματόν τι, ἀλλ' εἰκονίζει καὶ τὴν ψυχὴν, ἥτις πραγματικῶς διατελεῖ οὔσα ἀσώματος καὶ αἴθλος. Πᾶσα δὲ προσδιόρισις τῆς σημασίας ὅρου τινὸς γίνεται κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀφαιρέσιν. Καὶ τοι δὲ αἱ ἀρχικαὶ γλῶσσαι δὲν εἶναι ἐν γένει καὶ ἀφρημέναι, ὅμως μένει βέβαιον ὅτι ἐφ' ὅσον ἔθνος τι ἐξηυγενίσθη καὶ ἐξεπολιτεύθη, τοσοῦτον καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἔχει πλείονας ἀφαιρέσεις, ἔστω ὡς παρὰδειγμα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας συνεπιφέρει καὶ ἀπαιτεῖ μάλιστα πολυαριθμούς ἀφαιρέσεις. Ἰπάρ-

χουσιν ὅσοι ἀφρημένοι καθὰ καὶ μεταφορικοί. Τῷ ὄντι συμβάλλονται τὰ μέγιστα αἱ ἀφαιρέσεις ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς καὶ αἱ ἄλλαι, ὧν ἄνευ δὲν ἠθέλομεν συλλογίζεσθαι, οὐδὲ ἡδυνάμεθα νὰ μεταδιδώμεν καὶ συγκαινωνῶμεν ἀλλήλοις τὰ ἡμέτερα διανοήματα καὶ νὰ φυλάττωμεν τὴν μνήμην αὐτῶν. Ἀδύνατον δὲ ὡσαύτως νὰ ἀντιληφθῶμεν σαφῶς ιδέας τινὸς χωρὶς τῆς ἀρωγῆς τῶν καθόλου· διὰ τοῦτο τελειοποιουμένων τῶν γλωσσῶν συμφῶνως πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαντῶνται ἐν αὐταῖς καὶ αἱ ἀφαιρέσεις συνεχῶς. Οὐχ ἥττον δὲ καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀφαιρέσεως ἐν τινι γλώσσῃ πηγάζει καὶ ὁ τῆς ἀναλύσεως· ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα δὲν ἤθελε κατέχει γλώσσαν συνθετικὴν, ἐξηγοῦσαν πᾶσαν ιδέαν καὶ κρίσιν δι' εἰδικοῦ σημείου ἢ κυρίου ὀνόματος, καὶ τοιαύτη γλώσσα δὲν ἤθελεν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρεῖας ἡμῶν, οὔσα αὐτόχροημα ἀνωφελές. Ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν μνήμην ἤθελεν ἐπιφορτίζει ταύτην διὰ διπλοῦ βάρους· δὲν ἤθελε προσθέτει τίποτε εἰς τὴν σαφηνίαν τῶν τοῦ νοὸς συλλήψεων· δὲν ἤθελεν εὐκολύνει οὔτε τὴν σύγκρισιν, οὔτε τὴν ἀφαίρεσιν, οὔτε τὴν γενίκευσιν, οὔτε τὸν συλλογισμόν· ἀντιστρόφως ἤθελεν αὐξήσει τὸν ἀριθμὸν τῶν νοερῶν ἐργασιῶν. Ἀνάλυσις σοφῇ, σκεπτικῇ καὶ προσήκουσα εἰς κεκαλλιεργημένα πνεύματα, οὐχὶ ἀποκλειστικὴ μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ, καθίσταται ἐργασία πνευματικὴ διηνεκοῦς χρήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάγκη ἐκρέει ἐκ τῆς προφανοῦς δυσαναλογίας τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, καὶ τὴν ὁποίαν κατ' ἐμπνευσιν καὶ ὑπαγόρευσιν τῆς φύσεως μεταχειρίζομεθα πρὶν ἢ μάθωμεν τὴν ἀρχὴν, τὴν δραστηκότητα καὶ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Οἱ μνημονευθέντες χαρακτῆρες εἰσι σχετικοὶ πρὸς τὰ σημεῖα δι' ὧν ἐξηγοῦνται τὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ φαινόμενα. Ταῦτα τὰ σημεῖα προσαγορεύονται ὑπὸ τῶν γραμματικῶν ὀνόματα καὶ ἐπίθετα, τὰ μὲν παριστῶντα συγκεκριμένα ἢ ἀφρημένα ὄντα, τὰ δὲ τρόπον, ιδιότητος καὶ ποιότητος αὐτῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόναι αἱ συλλήψεις ἢ ιδέαι αἱ ἔχουσαι ἀντικείμενον τὰ κεχωρισμένα ὄντα ἢ τοὺς τρόπους αὐτῶν, ἡμεῖς προσέτι συλλαμβάνομεν καὶ ἐννοοῦμεν καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἰδεῶν πρὸς ἀλλήλας· ἐντεῦθεν προκύπτει ὁ σημαντικὸς χαρακτῆρ τῶν γλωσσῶν, ὅστις ἐμφαίνει τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνταποκρίνονται αὗται εἰς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας. Λέγοντες δὲ ὅτι ἡ τεχνητὴ γλῶσσα πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα

τῆς διανοίας, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὀργανισμένη ὥστε εἰς πᾶσαν ἰδιαιτέραν ἰδέαν νὰ ἔχῃ καὶ ὀρισμένον ὄνομα. Στοιχεῖα διανοίας εἴτε νοήματος δὲν εἶναι τὰ παντοῖα ἀντικείμενα, ἅτινα δυνατόν νὰ διανοηθῶμεν, ἀλλ' αἱ παντοῖαι σχέσεις, τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμα δύναται νὰ συλλάβῃ μεταξύ αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, αἱ πολύπλοκοι συλλήψεις, ἡ μᾶλλον αἱ παντοῖαι ἰδέαι ἡνωμέναι ἐν μοναδικῇ συλλήψει διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως τῆς συνδεούσης αὐτάς. Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι αἱ τῆς γενέσεως, διαδοχῆς, συνυπάρξεως, ὑποταγῆς καὶ βαθμολογίας. Ἐννοοῦμεν τὴν σχέσιν τῆς γενέσεως μεταξύ δύο ἀντικειμένων, ὅταν τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν θεωρῆται ὡς αἰτία τοῦ ἄλλου· ὡς πρὸς τὴν τῆς διαδοχῆς καὶ συνυπάρξεως παρατηρητέον ὅτι αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ἀντικειμένων ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ σχέσις τῆς ὑποταγῆς πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι πᾶν πεπερασμένον ὃν ἐννοεῖται ἀναγκαιῶς ὡς τὸ ὅλον τῶν μερῶν ἢ ὡς τὸ μέρος τοῦ ὅλου· ἐν τέλει ἡ σχέσις τῆς βαθμολογίας ἰδρύεται μεταξύ δύο συλλήψεων, τῶν ὁποίων τὰ ἀντικείμενα εἶναι ταυτούσια κατὰ τὴν φύσιν, διαφέροντα δὲ κατὰ τὴν ποσότητα. Αἱ παντοδαπαὶ αὗται σχέσεις ἐκφράζονται συνήθως διὰ τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐπιρρήμάτων καὶ διὰ τῶν πτώσεων, ἥτοι τῶν μετασχηματισμῶν τῶν ὀνομάτων. Ἡ ἐκφρασις, διὰ μοναδικοῦ σημείου, τοῦ τε ἀντικειμένου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ εἶναι ἀληθὴς σύνθεσις· ἡ ἀναλυτικὴ γλῶσσα ἐξηγεῖ συνήθως τὰς ἰδέας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν διὰ σημείων διακεκριμένων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ συνδυάζειν ἐν τῷ αὐτῷ ὄρῳ πολλὰς τροποποιήσεις ὅπως ἐκφράζωσι τὰς παντοίας σχέσεις, ἥτοι ἐκ τῆς καταχερήσεως τῶν συνθετικῶν ἐκφράσεων, ἀναφύονται πλείστα ὅσα ἀτοπήματα.

§ 5. Μέχρι τοῦδε διελάβομεν περὶ τῶν ἀπλῶν καὶ συνθέτων συλλήψεων, ἥδη ἐξετάζομεν τὴν σύστασιν τῆς γλώσσης ὑπὸ ἄλλην διάφορον ἔποψιν. Αἱ νοεραὶ συλλήψεις δὲν εἶναι διανοήματα καὶ στοχασμοί, ἀλλὰ στοιχεῖα τούτων. Ἐν τῷ διανοήματι εἶναι κρίσις, ἣτις κατὰσχεσις ἰδεῶν, οὕτως εἰπεῖν, ἤθελε κληθῇ· αἱ δὲ ἰδέαι, καθ' ἑαυτάς, εἶναι ἀπλαῖ καὶ καθοραὶ ἀντιλήψεις, καθαυραὶ μορφαὶ τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος. Τὸ κρίνειν εἶναι τὸ βεβαιοῦν ἢ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν, καθὼ ἰδεῶν, ἢ τὴν δυνατότητα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον αὐτῶν, ἢ τὴν πραγματικό-

τήτα τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἢ τὴν πραγματικότητα τῶν σχέσεων αὐτῶν. Τὸ κρίνειν εἶναι διαστέλλειν τὰς ἀληθεῖς ιδέας τῶν ψευδῶν, ἀποδέχεσθαι τὰς μὲν ὡς συναδούσας τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἀπωθεῖν τὰς δὲ ὡς μάταια ὀνειροπολήματα. Καθόσον ἡ ὑπὸ τῆς διανοίας κατοχὴ τῶν ιδεῶν δὲν ἐκφράζεται, ὑπάρχουσι μόνα τὰ στοιχεῖα γλώσσης, οὐχὶ δὲ γλώσσα, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τοῦ ῥήματος. Ὡς περ ἡ κρίσις ἀποτελεῖ τὴν ζωὴν τῆς διανοίας, οὕτω τὸ ῥῆμα ἐμψυχώνει τὴν φράσιν καὶ ζωοποιεῖ ταύτην. Ἡ γλώσσα καταγομένη ἐκ τῆς διανοίας, ἑκφρασις καὶ ὄργανον ταύτης οὔσα, ἀναδίδει ἅπαντα τὰ ταύτης στοιχεῖα καὶ ἅπαντας τοὺς χαρακτῆρας. Τὸ ἔργον τοῦ ῥήματος εἶναι νὰ ἐκφράσῃ τὴν κατάφασιν εἴτε τῆς ψιλῆς καὶ ἀπλῆς ὑπάρξεως, εἴτε τῆς ὑπάρξεως σχέσεώς τινος. Τὰ πρόσωπα, οἱ χρόνοι καὶ αἱ ἐγκλίσεις, καὶ ἡ σύμπτυξις τοῦ συνδετικοῦ μετὰ τοῦ κατηγορουμένου εἶναι μορφαὶ ἐπίτομοι καὶ συνθετικαί, ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπαγορευόμεναι, δυναμένων ἀφ' ἑτέρου τῶν παντοίων σχέσεων νὰ ἐκφρασθῶσι καὶ δι' ἰδιαιτέρων λέξεων ἀναλυτικῶς. Ὅπως δὴ πρὸς τὸ ῥῆμα, καθὸ ἑκφρασις τῆς κρίσεως, ὑποστηρίζει δύο εἰδῶν σχέσεις, ἐκφράζει κατάφασιν καὶ βεβαίωσιν ὑπάρξεως· ἥδη ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ κατάφασις συνάμα λαμβανόμεναι ἔχουσι διαφόρους τρόπους· εἶναι προτέρα ἢ ὑστερωτέρα, παρελθούσα ἢ μέλλουσα, διαδοχικὴ ἢ ὁμόχρονος, πλήρης καὶ ἀτελής ὑπαρξίς. Ἡ κατάφασις εἶναι θετικὴ καὶ ὠρισμένη, συνθηματικὴ καὶ ὑποτεταγμένη, βεβαία ἢ πιθανή, ἀληθὴς ἢ ψευδής. Ἡ τεχνητὴ γλώσσα καθίσταται διὰ τοῦ ῥήματος ἑκφρασις τοῦ κινήματος τῆς διανοίας· διότι τὸ ῥῆμα ἐντυπώνει ἐν τῇ συνόλῳ τῶν λέξεων τὴν ἐνότητα τὴν ἀντιστοιχοῦσαν τῇ ἐνότητι τῆς συνειδήσεως, ἐν ᾗ πλείονες καὶ διάφοροι ἀλλήλαις ιδέαι, παραβληθεῖσαι καὶ προσεγγίσασαι, ἀποθαίνουσι μία καὶ μόνῃ διάνοια, εἰς στοχασμός· οὕτω λοιπὸν συγκροτεῖται ἡ πρότασις, ἥτις εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς κρίσεως. Ὁ ἐλάχιστος ὅρος, οὗτινος ἀναπτύσσεται ἡ αὐξάνει ἡ κατάληψις, προσαγορεύεται ὑποκείμενον, ὃ δὲ μείζων κατηγορούμενον· τὸ ῥῆμα τὸ συνάπτον τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ὀνομάζεται σύνδεσμος ἢ συνδετικόν· τὸ ῥῆμα εἶναι τὸ χαρακτηρίζον τὴν κρίσιν ὅθεν ἡ πρότασις ἔχει τρία, καὶ, ὅσάκις τὸ ῥῆμα εἶναι συνθετικόν, δύο στοιχεῖα· ἡ ἀνάλυσις ἀνευρίσκει καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει τρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Αίτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέσα.

§ 1. Τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς ἀπάτης καὶ τῶν παραλογισμῶν εὐρίσκονται ἐν τῇ κακῇ χρήσει τῶν ἡμετέρων μέσων τοῦ γινώσκειν. Αἰτιώμεθα τὰς αἰσθήσεις, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις. Ἡ ὕρασις ὁμῶς, διδάσκουσα ἡμᾶς ὅτι τὰ μακρυνὰ ἀντικείμενα ὑποκρύπτουσι τὰς ἀληθεῖς διαστάσεις αὐτῶν, δίδει εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴν νὰ στοχασθῶμεν ὅτι ἡ ἀπόστασις ἐν ἣ βλέπομεν τὸν ἥλιον ἀπατᾷ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς διαμέτρου αὐτοῦ. Τῷ ὄντι ὁ ἥλιος καὶ ἅπαντα τὰ οὐράνια σώματα εἶναι πολλῶν μεγαλότερα παρ' ὅ,τι φαίνονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Πολλάκις δὲ ἐκ τοῦ εὐαρέστου χυμοῦ φαγητοῦ τινος συμπεραίνομεν καὶ περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ τῆς τροφῆς αὐτοῦ· πλὴν ἐκάτερα διάφορα ὑπάρχουσι, καὶ συλλογίζομεθα οὐχὶ ὀρθῶς περὶ αὐτῶν, ταυτίζοντες πράγματα διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ αἰσθήσεις δὲν συλλογίζονται, ἀλλὰ ποιοῦσι γνωστὰς εἰς ἡμᾶς τὰς αἰσθητὰς ποιότητας τῶν ἀντικειμένων. Περὶ τῆς φαντασίας λέγομεν ὅτι εἰ περιορίζετο αὕτη εἰς τὰ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς ἀντικείμενα, εἰς τὴν ποίησιν, τὴν ζωγραφίαν καὶ ἐν γένει τὴν καλλιτεχνίαν, δὲν ἠθέλομεν κατ' αὐτῆς παραπονεῖσθαι. Περὶ τοῦ λόγου δὲ ῥητέον ὅτι τὰ σοφίσματα καὶ αἱ παραλογισμοὶ δὲν εἶναι ἔργα αὐτοῦ· δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὑπαγορεύσεων καὶ τῶν ἐνταλμάτων αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς διηγεκοῦς παραθιάσεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων κανόνων, καὶ αἷτιον ταύτης εἶναι τὰ ἡμέτερα ἐλαττώματα καὶ πάθη, ἡ ἀγνοία καὶ ἡ κακὴ ἡμῶν θέλησις. Ὅθεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ οὐχὶ ἀλλαχοῦ ζητητέον τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῆς ἀπάτης. Καθόσον ἐπὶ τέλους ἀφορᾷ τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις σκεπτόμεθα ὅτι αὗται, ἀντὶ νὰ ᾤσιν ἔξοχα ὄργανα πρὸς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν σκοπὸν προωρισμένα, ἀποτυγχάνουσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σκαιότητα καὶ τὴν ἐμπαθεῖ ταραχήν. Ἡ γενικὴ αἰτία τῆς πλάνης ἡμῶν εἶναι ἡ κακὴ χρῆσις τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Πολλὰ καὶ διάφορα παρίστανται τὰ αἷτια τῆς κακῆς χρήσεως τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

§ 2. α. Ἡ ἐξίς τοῦ πιστεύειν ἄνευ ὁρθῆς κρίσεως καὶ ἄνευ ἀ-
 φορμῆς· αὐτὴ παράγει τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν.
 Τούτου ἕνεκα ὀφείλομεν, πρὶν ἢ παραδεχθῶμεν ἰδέαν τινα, νὰ
 ἀπαιτήσωμεν τὸν λόγον τῆς πιστώσεως καὶ τὰς ἀποδείξεις αὐ-
 τῆς ὡς πρὸς τὴν συμφωνίαν μετὰ τῆς ἀληθείας. β'. Ἡ ταχύ-
 τῆς καὶ ἀπερισκεψία, δι' ἣν σπεύδοντες πρὸς τὰ ἀντικείμενα θε-
 ωροῦμεν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν καὶ δὲν ἐμβατεύομεν εἰς τὴν
 οὐσίαν· διὸ καὶ αἱ ἰδέαι ἡμῶν τότε δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἀξίαν,
 καὶ πλήρης ἄγνοια ἐναπομένει εἰς ἡμᾶς. γ'. Ἡ ἑλλειψίς τῆς
 ὀφειλομένης προσοχῆς· ἐπεὶ δὲ εἰς τὴν ἀλήθειαν, προσερχομένην
 ἀφ' ἑαυτῆς εἰς ἡμᾶς, προσλιπαροῦσαν καὶ ἐπείγουσαν ἡμᾶς ἵνα
 ἀτενίσωμεν εἰς αὐτήν, δὲν δίδομεν τὴν παραμικρὰν προσοχὴν,
 ἀποποιούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ γνωρίσωμεν αὐτήν. δ'. Ἡ
 οἷσις δι' ἣν ἐμπιστευόμεθα, ὡς μὴ ὀφείλειεν, εἰς τὰς ἡμετέρας
 δυνάμεις, εἰς τὰς προσωπικὰς δοξασίας ἡμῶν, νομίζοντες ὅτι
 κατέχομεν τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἡ σκιά διαφεύγει ἡμᾶς. ε'. Ἡ ἀξίω-
 σις τοῦ νὰ θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν καὶ σταθμίσωμεν πάντα,
 χωρὶς νὰ σκοπήσωμεν εἰς τὸ περιωρισμένον τῶν ἡμετέρων μέ-
 σων τοῦ γινώσκειν. Παρὰ τὴν ἀγιωτάτην καὶ ἀλάνθαστον πί-
 στιν ἡμῶν, ἥς βᾶσις εἶναι ἡ οὐρανόθεν ἀποκεκαλυμμένη ἀλήθεια,
 πόσα ἄλλα ἀκατάληπτα μυστήρια δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ
 τῆς φύσεως, ἀπέναντι τοῦ ἀσθενοῦς καὶ πεπερασμένου πνεύμα-
 τος ἡμῶν; ς'. Ἡ κατάχρησις τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας τῶν
 ἀνθρώπων. Τινὲς περὶ πολλοῦ ποιοῦνται νὰ μεταχειρίζονται τὸ
 πνεῦμα τῶν ἄλλων, κλείοντες τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν
 ἐπ' ἐλπίδι νὰ εὗρωσιν ὁδηγοὺς ἐκείνους. Κωλύματα εἰς εὕρεσιν
 τῆς ἀληθείας εἶναι καὶ ταῦτα. Τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος, δη-
 μιουργήσαντος ψευδὲς μετρητήριον ἀληθείας, ἢ προσχηματισθεῖ-
 σα δόξα χωρὶς νὰ συμβουλευῇται τὰ γεγονότα, καθ' ἣν κρίνου-
 σιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ συστήματος ἀνεξαρτήτως αὐτῶν· ἀφ' ἐτέρου
 αἱ κακῶς γενόμεναι ἀναγνώσεις. Ἡ ἀναγνώσις εἶναι δύο εἰδῶν,
 ἢ προτίθεται τὴν μάθησιν τῶν ὑπ' ἄλλων ῥηθέντων, πιστευθέν-
 των καὶ νοηθέντων, ἢ τὴν κρίσιν καὶ συζήτησιν τῶν ἰδεῶν τῶν
 ἄλλων, ἐξ ὧν τὸ μὲν συντείνει εἰς τὴν πολυμαθειαν, τὸ δὲ εἰς
 τὴν διαφώτισιν καὶ ἰσχυροποίησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἄγνοια τῶν
 νόμων τῆς διανοίας καὶ τῶν ταύτης δυνάμεων, καὶ ἡ δοκησι-
 σοφία, τὰ κακὰ αἰσθήματα, ἡ διαστροφή τῆς καρδίας, ἡ κακὴ

τῶν λέξεων ἐφαρμογή καὶ ἡ μὴ ὀρθὴ ἐτυμολογία αὐτῶν εἶναι ἐπίσης αἷτια πλάνης. Τὰ δὲ μέσα τῆς θεραπείας εἶναι ἡ προσοχή, ἡ σκέψις, ἡ παραβολή, ἡ κρίσις, ἡ ἐξέτασις, ἡ βραδύτης, ὁ ἔρως τῆς ἀληθείας, ἡ πράξις τῆς ἀρετῆς, ἡ γνῶσις τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ ὁ ἀκριβὴς τῶν λέξεων ὀρισμός.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Ἠθολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅρισμός, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ἠθικῆς καὶ κανόν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Πάντα τὰ ὄντα ἔχουσιν ἴδιον τέλος, καὶ αὐτὸ τὸ εὐτελέστερον τῶν κτισμάτων, ὡς καὶ τὸ εὐγενέστερον, συντρέχουσιν εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν. Εἰς τὸ ἀχανὲς σύνολον τῶν παντοίων ὄντων, τὰ μὲν χωρὶς νὰ γινώσκωσι, νὰ θέλωσι καὶ νὰ αἰσθάνωνται, ὄργανα τυφλά καὶ ἀλαλα βαδίζουσιν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν· τὰ δὲ συγκεχυμένον ἔχοντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἔλαττον τὸ αἶσθημα τοῦ ἑαυτῶν προορισμοῦ, καὶ ἐνδιαφερόμενα διὰ μόνης τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης, ἐν ἀπολύτῳ ἀνικανότητι τοῦ ἐννοῆσαι καὶ συνδραμεῖν εἰς αὐτὸν διατελοῦντα, σπεύδουσιν ἐκεῖ. Πλὴν ἀλλὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἀνώτερον πάντων τῶν ὄντων, ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως ἐχαρίσατο τὸ προνόμιον τοῦ γινώσκειν καὶ πραγματοποιεῖν τὸ τέλος καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι ἔξοχα δῶρα, μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιδωθέντα παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δυνάμει τοῦ πρώτου γινώσκει τὸν ἑαυτοῦ προορισμὸν ὁ ἄνθρωπος, δυνάμει τοῦ δευτέρου δύναται νὰ μετὰσχη ἐνεργητικώτατα αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ποῖον τὸ τέλος καὶ τίνα τὰ πρὸς τὴν τούτου ἐκπλήρωσιν μέσα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀπάντησις εἰς τοῦτο τὸ ἐρώτημα καὶ ἡ λύσις τούτου τοῦ μεγάλου προβλήματος

ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς, ὀρίζουσιν τοὺς νόμους εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐν ὀνόματι τοῦ λόγου, διεποῦσης τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων, κανονίζουσιν τὰ ἤθη, γνωστοποιούσης τὸν ἡμέτερον προορισμόν, καὶ διδασκούσης τὰ ἡμέτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καθὼς δὲ ἡ θεωρία τοῦ ἀληθοῦς συνιστᾷ τὴν Λογικὴν, ἡ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τὴν δυναμολογίαν καὶ Ψυχολογίαν, ἡ τοῦ καλοῦ ἢ ωραίου τὴν αἰσθητικὴν ἢ Καλλιλογίαν, οὕτως ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἢ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττώματος ἀπαρτίζει τὴν ἠθικὴν.

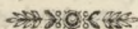
§ 2. Ἐχοντας τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν, αἱ πράξεις αὐτοῦ διευθύνονται ὑπὸ νόμου. Ἄπαντες διακρίνουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἀναγνωρίζουσι καθήκοντα καὶ ἐπικαλοῦνται δικαιώματα, διότι ἔχουσιν ἀναντίρρητον βεβαιότητα περὶ τοῦ τέλους καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, ἀνευ τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις ἡμῶν δὲν ἤθελον εἶσθαι ἀγαθαὶ καὶ κακαί. Τὴν ἐναργῆ καὶ ἐξηκριδωμένην γνῶσιν τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ ἐπιδιώκει ἡ περὶ ἧς πρόκειται ἐπιστήμη.

§ 3. Ἡ ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς γενικὴν καὶ θεωρητικὴν, καὶ εἰς εἰδικὴν καὶ πρακτικὴν· ἡ μὲν περιγράφει καὶ προσδιορίζει τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ρυθμίζει καὶ κανονίζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συμφώνως πρὸς τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ. Ἀναπόσπαστα μέρη τῆς ἠθικῆς εἰσὶν ἡ θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ τιμίου, ἡ θεωρία τῆς ἀρετῆς, ἡ τῆς εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, τῶν βραβείων καὶ τῶν ποινῶν. Ταῦτα δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τὴν διάνοιαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αἰσθητικότητα. Ἡ διάνοια γινώσκει τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, τὸ καθήκον, τὸν νόμον· ἡ δὲ συνείδησις πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσδιορίζεται εἰς τὰς πράξεις αὐτοῦ ὑπὸ παντοίων αἰτίων καὶ προτίθεται διάφορα τέλη. Ἐὰν τὰ τε αἷτια καὶ τὰ τέλη ἦσαν νόμιμα καὶ ἀγαθὰ, τότε αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἤθελον ἐνδύεσθαι ἓνα καὶ μόνον χαρακτῆρα· ὁ ἀνθρώπινος βίος δὲν ἤθελε χρῆζει νόμου, ἡ ἐλευθερία δὲν ἤθελεν ἔχει ἀντικείμενον. Πάντα μὲν τὰ ὄντα ἔχουσι τὸ ἰδιαίτερον αὐτῶν τέλος, τὰ τε ζῶα καὶ τὰ φυτά· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ θεματοφύλαξ καὶ ὁ ἀπόλυτος ἐξουσιαστής τοῦ ἰδίου τέλους. Ἡ ἐλευθερία θέλησις ἀνευ βίας παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πράξεις συμμέρους πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἡ δὲ ἕξις τῶν πράξεων τούτων συνίστησι τὴν ἀρετὴν. Ἡ αἰσθητικότης συναισθάνεται τὴν ἀντανά-

κλασιν τῶν συμμόρφων πρὸς τὸν νόμον τοῦ ἀγαθοῦ πράξεων ἢ τῶν ἀντικειμένων πρὸς αὐτόν. Αὕτῃ εἶναι εὐδαίμων ἢ κακοδαίμων, δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην, καθόσον ἢ θέλησις πράττει τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τὸ πρῶτον τῶν μερῶν τούτων καλεῖται καὶ θεωρία τοῦ δικαίου, τὰ δύο ἄλλα καλοῦνται θεωρία τοῦ γεγονότος. Ἀμφοτέρα δέ, τὸ δικαίωμα καὶ τὸ γεγονός, εἶναι τὰ δύο οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς Ἠθικῆς. Ἄνευ τοῦ γεγονότος, ὁ νόμος τοῦ δικαίου δὲν λαμβάνει ἐφαρμογὴν· ἄνευ τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει κανὼν, πρὸς ὃν αἱ πράξεις τῆς θελήσεως ἤθελον παρεξετασθῇ, ὅπως γνωσθῇ εἰ εἰσιν ἀγαθαὶ καὶ κακαί. Τὸ δικαίωμα δὲν εἶναι τὸ γεγονός, εἶναι τὸ μετρητήριον αὐτοῦ· τὸ γεγονός εἶναι πολλὰ, ὡς καὶ αἱ πράξεις τῆς θελήσεως, τὸ δικαίωμα εἶναι ἓν, ὡς καὶ μία εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Τὸ γεγονός εἶναι ἰδιαίτερον, τοπικόν, ἀτομικόν, τὸ δικαίωμα εἶναι καθολικόν· τὸ γεγονός εἶναι κινητὸν, τρεπτόν, ἀλλοιωτόν, αἱ δὲ ἀρχαὶ τοῦ δικαιώματος εἶναι ἀναλλοιώτοι. Ἐπομένως διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλλοιώτων ἀρχῶν τοῦ δικαιώματος, ἡ Ἠθικὴ ἀνάγεται εἰς τὰς ὑπερβατικὰς ἐπιστήμας, ἀσχολουμένας περὶ τὰς ἀναγκαίας ἀληθείας, διὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῶν συμμόρφων ἢ μὴ πράξεων πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τῶν συνοδευουσῶν ταύτας συναπειῶν τάττεται ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν πρακτικῶν, πειραματικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἔχουσῶν ἀντικείμενον ἐνδεχομένης ἀληθείας.

§ 4. Διὰ τῆς συνειδήσεως βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἐνεργότης κατὰ τρεῖς διακεκριμένους τρόπους ἀναπτύσσεται· ἡ ἀπαρτίζεται αὕτη ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους, ἡ διευθύνεται ὑπὸ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ συμφέροντος, ἡ κινεῖται ὑπὸ τῆς ιδέας καθολικῆς ὑποχρεώσεως ἐπιβεβλημένης εἰς τὸ ἡθικόν ὄν. Ἐν ταύτῃ τῇ τριπλῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος ζητητέος ὁ νόμος ὁ διέπων αὐτήν. Ἐν τοῖς κινήμασι τῆς αἰσθητικότητος καθίσταται ἀπολύτως ἀδύνατον, ὡς καὶ ἐν τοῖς συνδυασμοῖς τοῦ ἐγώϊσμου, νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀρχή, ἔχουσα τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς νόμου. Ἄπαντα δὲ τὰ συστήματα, ἅτινα ἐπειράθησαν νὰ κανονίσωσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ὠφελείας, ἐναυάγησαν. Εἰς τὰς καθολικὰς ιδέας τοῦ λόγου ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν τὸν γνώμονα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς· πρέπει νὰ κατοπτρευώμεν εἰς ὑψηλὸν τινα τόπον τὸν νόμον τῶν ἡμετέρων πράξεων, ἐνθα δὲν ὑπάρχει πρωτοπικὸν ἐλατήριον, ἐπιδιώ-

κοντες τὴν αἰωνίαν τάξιν τῶν πραγμάτων. Οὐχὶ ἔνστιγμα καὶ ἐγώτισμος, οὐχὶ ἰδιοτέλεια καὶ συμφέρον, ἀλλ' ὁ λόγος, ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης, τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος, τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας, ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ σχέσις τοῦ ἡμετέρου ἀγαθοῦ πρὸς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον, ἡ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας συγκροτοῦσι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἡμετέρας ἠθικῆς φύσεως. Ὅθεν εἰς τὸν λόγον εὐρίσκεται ὁ ἠθικὸς νόμος ἥτοι ὁ νόμος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ εἰς τὰς ἰδρυθείσας ἐν τῇ ἠθικῇ γενικὰς ἀρχὰς ὑποδεικνύεται ὁ σκοπὸς τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἷτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Προλαβόντες εἶπομεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τριῶν αἰτιῶν, οὐσιωδῶς διαφόρων, ἀνελίσσεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια· ταῦτα δὲ ὠθοῦσιν εἰς τρία ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα τέλη. Κατόπιν ἐρεῦνης καὶ ἀναλύσεως ὑπὸ τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, συγκεφαλαιοῦνται εἰς τρία τὰ περὶ ὧν λαλοῦμεν αἷτια, δηλαδὴ εἰς τὸ ἔννομον ἢ πάθος, εἰς τὸ συμφέρον ἢ ὠφέλειαν καὶ ἐγώισμόν, καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν ἢ τὸ καθήκον. Τὸ πρῶτον ἄγει ἡμᾶς εἰς τοιόνδε ἢ τοιόνδε ἰδιαίτερον καὶ αἰσθητικὸν ἀγαθόν, τὸ δεῦτερον προτίθεται τὸ εὖ εἶναι ἐν γένει, τὸ τρίτον ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ, εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Πρὶν ἢ φωτισθῇ ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος, παρατηρεῖται ὅτι φέρεται οὗτος δυνάμει ῥοπῶν τινων καὶ φυτικῶν τοῦ ὁργανισμοῦ κλίσεων εἰς τινὰ ἀντικείμενα. Αὗται δὲ αἱ ῥοπαὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐγείρονται καὶ ἀναπτύσσονται κατ' ἀόριστόν τινα τρόπον. Ἰνα δὲ ἐπιτευχθῇ ὁ σκοπός, συγκεντροῦνται αἱ δυνάμεις ἡμῶν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια παρεντίθενται εἰς τοῦτον. Οἱ ἀγῶνες ἡμῶν ὅπως ἱκανοποιήσωμεν τὰς ἀρχικὰς κλίσεις τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ ἀπολαύσωμεν τὸ ἀγαθόν, ὅπερ θηρεύομεν, ἀπολήγουσι χορηγοῦντες ἀτελὲς καὶ ἀνεπαρκὲς ἀγαθόν. Ὅταν ἐξασκηθεῖσαι αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις ἀποκτήσωσι μέρος τοῦ

ἐπιδιωκόμενου ἀγαθοῦ, γεννᾶται ἐν ἡμῖν φαινόμενόν τι καλοῦμενον ἡδονή. Ἡ στέρσις ἐξ ἄλλου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τούτου ἀποτυχία παράγει τὸ ἀντίθετον φαινόμενον, ὅπερ λέγεται λύπη, ὀδύνη. Ἀμφοτέρω ταῦτα γεννῶνται ἐν ἡμῖν, διότι εἴμεθα καὶ ἐνεργητικοὶ καὶ αἰσθητικοί· διὰ τὸ εἶναι ἡμᾶς αἰσθητικούς, ἡ ἡμέτερα φύσις δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην ἀναλόγως τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας τοῦ θηρευομένου ἀγαθοῦ. Ἐὰν φύσις τις ἦτο ἐνεργητικὴ χωρὶς νὰ ἦναι καὶ αἰσθητικὴ ἐνταῦτῳ, ἤθελεν ὑπάρχει ἐν μόνον τὸ τέλος, ἐν τῷ ἀγαθόν· τότε δὲ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ἀνία ἢ ἀλγυδών, ἡ αἰσθητὴ ἀντήχησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ δὲν ἤθελον ἔχει χώραν. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, καὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα ὑποτάσσονται εἰς τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν. Ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία εἰς τὴν ἐπιζήτησιν τοῦ τέλους εἶναι τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν· εἶναι νόμος τοῦ ἡμετέρου ὁργανισμοῦ νὰ εὕρισκώμεθα εἰς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον κατάστασιν καθὼ ὄντα αἰσθανόμενα. Ἡ ἡδονὴ εἶναι λοιπὸν ἡ συνέπεια τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἡ λύπη ἡ συνέπεια τῆς στερήσεως τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλ' ὁ λόγος ὑπεξαιρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐπικρατείας τοῦ πάθους. Δυνάμει τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ πού τείνουσιν ἅπασαι αἱ βροπαὶ αὐτοῦ καὶ τίς ὁ ὀλικὸς σκοπὸς τούτων, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ πλήρες ἀγαθὸν δὲν ἐπιτυγχάνεται ἐνταῦθα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑψοῦται ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθοῦ εἰς τὴν τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ, τοῦ δυναμένου νὰ χορτάσῃ καὶ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Ὅταν ὁ λόγος κυριεύῃ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν παθῶν καὶ κυβερνᾷ ἀσφαλῶς.

§ 2. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἣν ποιεῖται ὁ λόγος, ὅπως ἐκ τῶν γενικῶν ιδεῶν, αἵτινες γεννῶσι τὴν ἐγωϊστικὴν κατάστασιν, ἀναχθῇ εἰς τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ιδέας, καταντῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν. Διότι ἀδιαφοροῦντες περὶ τοῦ ἀτομικοῦ, ἰδιαιτέρου καὶ σχετικοῦ ἀγαθοῦ, μεταβαίνομεν ἐκ τῆς ιδέας ταύτης εἰς τὴν ιδεάν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ, τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Μορφωθείσης δὲ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ τοιοῦτοτρόπως ὑπὸ τοῦ λόγου, ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο συμπάθεια βαθεῖα, ἀληθὴς καὶ ἄμετος, ὥστε ὁ λόγος ὑποκλίνει ἀπέναντι ταύτης τῆς ιδέας, ὁμολογεῖ ταύτην ἱεράν καὶ ὑποχρεωτικὴν εἰς ἑαυ-

τὸν, λατρεύει ταύτην ὡς νόμιμον κυριάρχην αὐτοῦ, καὶ ὑποτάσσεται εἰς αὐτὴν ὡς εἰς τὸν φυσικὸν καὶ αἰώνιον αὐτοῦ νόμον. Ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ δὲν εἶναι ὁ ἔσχατος ὅρος τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· αὕτη ποιεῖ ἐν βῆμα περαιτέρω καὶ μεταίρεται ἄχρι τοῦ Θεοῦ, δόντος ἐκάστῳ κτίσματι ἰδίαν σύστασιν, ἴδιον τέλος καὶ ἴδιον ἀγαθόν. Προσκεκολλημένον εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ φύσιν οὕτω, τὸ ἀγαθὸν ἐξέρχεται τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ ἀφαιρέσεως καὶ γίνεται ἡ ἔκφρασις τῆς θείας διανοίας· ἔκτοτε ἡ ἠθικὴ δεικνύει τὸ θρησκευτικὸν αὐτῆς μέρος. Ἡ τοῦ Θεοῦ πανάγαθος θέλησις ἵδρυσε τὸ ἀγαθόν, ἡ πάνσοφος αὐτοῦ διάνοια ἐπενόησε τοῦτο· ἔθεν ἡ θρησκευτικὴ ὑποταγὴ ἐν αὐτῇ μετὰ τῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦσα σεβαστὴν τάξιν. Ἡ δὲ σχέσις ἡ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ὑφισταμένη ἀναδεικνύει τὸ ἱερὸν καὶ διηγεῖς τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἁκροῦ ἐφετοῦ.

§ 3. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τῆς ἠθικῆς ὑποχρεώσεως, ἡ ὑπὸ τούτου ἐπιβαλλομένη, γεννῶσιν ἐν ἡμῖν τὸν προσδιορισμὸν ἐκείνον, ὅστις οὐσιωδῶς διαστέλλεται τοῦ ἐμπαθοῦς καὶ ἐγωϊστικοῦ προσδιορισμοῦ. Τὸ ἐγωϊστικὸν αἶτιον ἐπιβλέπει εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι μείζονα ἱκανοποίησιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ διατελεῖ προσωπικόν, τὸ δὲ ἠθικὸν αἶτιον ἀτενίζει εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν, καὶ διαμένει ἀπρόσωπον. Ἰπακούοντες εἰς τοῦτο, ὑποβαλλόμεθα εἰς πρᾶγμα τι, ὅπερ ἀπέναντι τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ᾖ ἀγαθόν, καὶ οὗτός ἐστιν ὁ χαρακτὴρ τοῦ νόμου. Ἢδη ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν συνιστᾷ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὅσας ἐκουσίως καὶ ἐν γνῶσει πειθόμεθα εἰς τὸν νόμον, κανόνα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς ἔχομεν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν περίπτωσιν, ὅταν θεληματικῶς μὴ ὑπακούωμεν εἰς τὸν νόμον, ὑπάρχει τὸ ἠθικὸν κακόν. Ὅταν ἐκουσίως τελῶμεν τὸ ἀγαθόν, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰδικῆς ἡδονῆς, ἣν συναισθάνεται ἡ ἡμετέρα αἰσθητικότης, κρίνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξίους τιμῆς καὶ ἀμοιβῆς· ἐν τῇ ἀντιθέτῳ περιπτώσει, ἀξίους μομφῆς καὶ ποινῆς. Αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας παράγεται ἀναγκαιῶς συνεπεία πάσης πράξεως φερούσης ἠθικὸν χαρακτῆρα, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 1. Ἐν γένει ἀγαθὸν ὄντος τινὸς εἶναι τὸ διατηροῦν, βελτε-
 οῦν καὶ τελειοποιοῦν αὐτό· κακὸν δὲ τὸ καταστρέφον, χειροτε-
 रेῦον καὶ ἐκφυλίζον αὐτό, τὸ βλάπτον τὴν ἑρρύθμον αὐτοῦ κατὰ-
 στασιν. Ὡς πρὸς ἅπαντα τὰ δημιουργηθέντα ὄντα ὑπάρχει κατὰ-
 στασις δυνάμει καὶ ἀδυναμίας, υἱείας καὶ ἀσθενείας, μεγαλείου
 καὶ πτώσεως, αὐξήσεως καὶ ἐλαττώσεως, τελειοποιήσεως καὶ
 ἀλλοιώσεως, προόδου καὶ υποβιβασμοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων κα-
 ταστάσεων, ἡ πρώτη εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν, ἡ δευτέρα τὸ κα-
 κόν. Πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν τῷ βίῳ αἱ τείνουσιν ἵνα φέρωσι τὴν
 πρώτην τῶν δύο τούτων καταστάσεων εἶναι ἀγαθαί, αἱ δὲ παρά-
 γουσιν τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα εἶναι κακαί. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ
 κακόν, ὑπερ ἐλευθέρα θέλησις γεννᾷ, εἶναι τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν καὶ
 κακόν, οὗτινος ὁ διακριτικὸς χαρακτήρ ὑφίσταται εἰς τὸ ἔχειν
 αὐτουργὸν αὐτὸ τὸ ὄν ἐν ᾧ πραγματοποιοῦνται. Τὸ ἀληθὲς ἔμ-
 βλημα τοῦ ἠθικοῦ βίου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν εἶναι τὸ δένδρον τὸ
 φέρον ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς καρπούς, ἀλλὰ τὸ δένδρον τὸ γινόμε-
 νον ἀφ' ἑαυτοῦ γόνιμον ἢ ἄγονον, παράγον οἰκοθεν ἡδεῖς ἢ νοσώ-
 δεις καρπούς. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τι θετικόν, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ὄντος
 ἀπηλλαγμένη πάσης ἀλλοιώσεως, εἶναι τὸ ὄν διακατέχον τὴν
 ἀρχικὴν ἀκεραιότητα αὐτοῦ· εἶναι νέος τις βαθμὸς ζωῆς συνε-
 πάγων εἰς ὃν μὴ ἀπηρτισμένον τὴν τελειότητα, ἧς ἡ φύσις αὐ-
 τοῦ ἐστὶν ἐπιδεκτική. Ἀφ' ἐτέρου τὸ κακόν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ
 ἀγαθοῦ, ἀντὶ τοῦ συντηρεῖν καταστρέφει, ἀντὶ τοῦ τελειοποιεῖν
 ἐξευτελίζει, προσβάλλει τὴν ψυχὴν, τὸ ὠραιότερον ἔργον τοῦ
 θεοῦ ἀριστοτέχνου, τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν ζῶν, ἡμᾶς αὐτοὺς,
 διαστρέφει τὴν ἡμετέραν διάνοιαν διὰ τοῦ σοφίσματος, τὸν λόγον
 διὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀσεβείας, τὴν καρδίαν διὰ τοῦ ἐγωῖ-
 σμοῦ, τὴν ἠθικότητα διὰ τῆς ἀκολασίας, τιτρώσκει πάσας τὰς
 ζωϊκὰς δυνάμεις ἡμῶν. Τὸ ἠθικὸν κακόν τετελεσμένον ἅπαζ ἐν
 γνώσει τῆς αἰτίας καὶ ἐπιβεβαρυμένον διὰ τῆς ἐπιμονῆς ἡμῶν
 ἤθελεν εἶσθαι ἀνίατον κακόν, ἐὰν ὁ Θεὸς, ἐν τῇ ἀπειρῳ αὐτοῦ
 ἀγαθότητι, μὴ φρονόμει εἰς τὸν πεπτωκῶτα ἀνθρωπον σανίδα
 σωτηρίας μετὰ τὸ ναυάγιον, ἐὰν μὴ συνεχῶς νὰ ἀναγεννηθῇ ἐκ

τῇ ζωῇ διὰ παλινორθώσεως, διὰ πράξεως ἀγνισμοῦ καὶ μεταμελείας.

§ 2. Ἐξ ἰδίας φύσεως τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἀλλήλοις· εἶναι δύο ἀντιθέσεις ἐπίσης ἰσχυραὶ, ὡς ἡ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς εὐνοίας, τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς ἀφιλοκερδείας, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, τῆς συγγνώμης καὶ τῆς ἐκδικήσεως, τῆς ὑπερηφανείας καὶ τῆς ταπεινώσεως, τῆς παραφροσύνης καὶ τῆς σοφίας, τοῦ λόγου καὶ τῆς παραλογίας. Ἡ διαφορὰ αὐτῶν τῶν δύο ἀντιθέτων φαινομένων δὲν εἶναι αὐθαίρετος καὶ τεχνητὴ ἢ κατὰ συνθήκην, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες τῶν ἡθολόγων, ἀλλ' εἶναι τάνάπαλιν ρίζικὴ καὶ οὐσιώδης, εἶναι ἡ διαφορὰ μεγίστη, ὡς ἡ ἀπαντωμένη μεταξὺ ἀντιφασκουσῶν ἰδεῶν. Ἰδρυθείσης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ ἠθικὴ παγιοῦται καὶ θεμελιούται· τὸ ἀγαθὸν περὶ ὃ στρέφεται ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ θετικωτέρα τῶν πραγματικοτήτων. Πᾶς ἄνθρωπος, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ εὐτελής ἂν ὑποτεθῇ, ἔχει ἰδέαν τινὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ κακοῦ, αἰσθάνεται ὅτι ὑπεράνω ἑαυτοῦ ὑπάρχει τι πρὸς ὃ ἀναφέρεται ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν ἄλλων ὄντων.

§ 3. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ ἀγαθὸν τοῦ σώματος. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἰσχὺν, καὶ τὴν ὑγίαν τοῦ σώματος εἶναι ἡ σωφροσύνη, ἡ λιτότης, ἡ ἐγκράτεια ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν. Τὸ ποιοῦν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ὑγίαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ σοφία, ἡ ἐπιστήμη, ὁ λόγος, ἡ ἀλήθεια, ἡ τελειοποίησις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἔχουσι κοινὸν ὅτι ἀμφοτέρω συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ συντηρῶσι καὶ βελτιῶσι τὸ ὄν· εἰς ὃ ἀναφέρονται. Εἶναι ἀγαθὸν τρεπτὸν καὶ ἀναλλοίωτον. Ἡ ἀγαθότης τῶν νόμων εἶναι κινήτῃ καὶ τρεπτῇ, καθὼ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἀναλογίας πρὸς τὰ ἦθη, τὰς ἑξεις, τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἐπιδεξιότητας καὶ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν λαῶν, τῶν προωρισμένων νὰ κυβερνηθῶσι δι' αὐτῶν. Ἐκ τῆς καταλληλίας τῶν νόμων πρὸς τὴν ἠθικὴν, νοητικὴν, καλλιλογικὴν ἢ αἰσθητικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν εἰς ἣν ἔφθασε λαὸς τις, ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ τῆς συνταγματικῆς ἀνατροφῆς φαίνεται καὶ ἡ ἀγαθότης

αὐτῶν. Ὡμως ὑπάρχει τι ἀναλλοίωτον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ εἶναι ἡ ἐνδόμυχος αὐτοῦ οὐσία, οἷος δὴποτε εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων· ἐν τῷ βάθει εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὄν, ἡ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ σώματος ὑπηρετουμένη, νοητικότης ὄργανα μεταχειριζομένη, οὐσία ἐνεργητικὴ καὶ ἐλευθέρα,, κοινωνικὴ καὶ τελειοποιήσιμος. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀγαθὸν τῇ ψυχῇ σήμερον εἶναι καὶ αὔριον καὶ πάντοτε, αἱ ἀγαθαὶ πράξεις συντηροῦσι καὶ βελτιοῦσι τὴν ψυχὴν ἀδιαφόρως εἰς πάντα τόπον καὶ χρόνον· ὡς καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναλλοίωτος, οὕτω καὶ τὸ ἀγαθὸν τούτου.

§ 4. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ νοητικοῦ ὄντος ὑφίσταται εἰς τὸ γινώσκειν, ἀγαπᾶν καὶ ἀσκεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῶν στοχασμῶν, λέξεων καὶ πράξεων σέβεσθαι αὐτήν. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ κοινωνικοῦ ὄντος εἶναι τὸ παρὰ τῶν ἄλλων σέβας εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ εἰς τὴν εἰρηνικὴν ἀπόλαυσιν τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἐνεργητικοῦ ὄντος εἶναι ἡ πράξις, τὸ γόνιμον ἔργον. Τὸ ἀγαθὸν ψυχῆς ἐλευθέρας εἶναι τὸ κυριεύειν τοῦ σώματος, τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν παθῶν. Ὅθεν ἡ δικαιοσύνη ἦτοι τὸ σέβας πρὸς ἅπαντα τὰ δικαιώματα, ἡ φιλαλήθεια, ἡ ἀγαθοπιστία, ἡ πίστις εἰς τὸν λόγον, ἡ εὐθύτης, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ υἱικὴ ἀγάπη, τὸ κράτος ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ ἡ φιλοπονία καὶ ὁ ἔρος τῆς ἐργασίας πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ εἰσι σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτα ἀγαθὰ.

§ 5. Ἐν ὅτῳ ὁ ἄνθρωπος ἀφορᾷ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν κλίσεων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ σχετικοῦ ἀγαθοῦ. Ἐξερχόμενος ἑαυτοῦ κατανοεῖ ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἀνήρτηται εἰς ἀρχὴν ὑπερτέραν, ἐναγκαλιζομένην τοῦτον· τότε γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐνεργήσῃ ἠθικῶς καὶ διακατέχει τὸν νόμον τοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ. Ὁ θεμελιώδης χαρακτήρ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτον· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς ἠθικὰς γνώσεις ἐξετάζεται τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν καὶ ἐλευθερον ὄν γινώσκει τὸ τέλος αὐτοῦ ὁποῖόν ἐστι, καὶ κατὰ πάντα ἐξαρτᾶται ἢ πλήρως ἢ μὴ ἀπ' ἐκείνου, ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ ὄντα ἄγονται εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν αὐτὸ καὶ χωρὶς νὰ θέλωσιν. Ὅταν ἐπιτύχῃ τοῦ ἑαυτοῦ τέλους ὁ ἄνθρωπος, αἱ πράξεις αὐτοῦ ἔχουσι τὸν διπλοῦν χαρακτήρα

τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως, εἶναι οὐχὶ μόνον ἀγαθαί, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἀγαθαί. Τὸ δένδρον τρέφεται ὑπὸ τῶν χυμῶν τῆς γῆς, ὁ ποταμὸς ἀκολουθεῖ τὸν ῥοῦν αὐτοῦ, ἡ γῆ περιτρέχει τὴν τροχίαν αὐτῆς περίξ τοῦ ἡλίου, τοῦτο εἶναι ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ ἠθικὸν ἀγαθόν, ὡς βαδιζόντων αὐτῶν εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ θέλωσι καὶ νὰ συντρέχωσιν ἐλευθέρως. Ἀπ' ἐναντίου, ὁ ἄνθρωπος γινόμενος ὡφέλιμος εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ, δι' ἐπασχολήσεως τῆς διανοίας εἰς σωτηριώδεις ἀσκήσεις, ἰσχυροποιούσας καὶ μεγαλυνούσας ταύτην, ἔχει χαρακτηῖρα ἰδιαίχοντα, τουτέστι τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων καὶ μάλιστα οἱ τῆς Σκωτικῆς σχολῆς ἠθολόγοι συγχύσαντες ἐταῦτισαν τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ. Ἰπάρχει δὲ μεγίστη διαφορὰ μετὰξὺ ἀμφοτέρων, διότι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ εἶναι μᾶλλον ἐκτεταμένον παρὰ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἐναγκαλιέζεται πάντα τὰ πράγματα, τὸ δεύτερον περιλαμβάνει μόνον τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχε ἀγαθὸν ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀγαθὸν μὴ ἦτο μέρος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου, αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἤθελον εἶσθαι ἀδιάφοροι· εἶναι ἠθικῶς ἀγαθαί, ὅταν συντρέχῃ ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, ἠθικῶς κακαί, ὅταν παρεκκλίνῃ ἐλευθέρως τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παύῃ νὰ πραγματοποιήσῃ, τὸ ἐπ' αὐτῷ, τὸ καθολικὸν ἀγαθόν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τύπος καὶ ἡ αἰώνιος οὐσία τοῦ λόγου καὶ εὐαρεστέϊται εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι εἶναι ἀγαθόν, καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ ἀνεξάντλητος τῆς ἀγαθότητος πηγή. Ἡ συνείδησις, ἣτις ἐπικαλεῖται τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικῆς, προθυμεῖται νὰ ὁμολογήσῃ καὶ τὴν οὐσιώδη ἁρμονίαν μετὰξὺ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἐπειδὴ ἀμφοτέραι στρέφονται περὶ τὸ ἀγαθόν. Ἐσπούδασαν διαφόρως οἱ φιλόσοφοι νὰ ὀρίσωσι τὸ ἀγαθόν, εἴτε ἀναλύοντες τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ ἀληθοῦς εἴτε εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἴτε καταφεύγοντες εἰς τὴν τελεολογίαν, καὶ συμπεραίνοντες ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ. Ἰπὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὁ Ἀριστοτέλης ὥριζε τὸν Θεὸν τελικὴν αἰτίαν τοῦ κόσμου, τὸ ἄκρον ἐφετὸν, καὶ τὸ κέντρον τῆς καθόλου ἐπιζητήσεως τῶν πραγμάτων. Τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου καὶ τῆς ἰδιαιτέρας τάξεως μετενεγκόντες εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καθολικοῦ νόμου

καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως, ἐξήγησάν τινες τῶν νεωτέρων ὑπὸ ἄλλην ἐποψιν τὰς δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν ὡς πρὸς τὸ διαληφθὲν ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

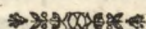
Διαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἶδη.

§ 1. Ὁ δίκαιος δὲν ἐφεῦρε βεβαίως τὴν δικαιοσύνην. Ἄλλως ὁ ἐφευρὼν ἤθελε καὶ καταστρέψει ταύτην· καθ' ὃ δὲ δικαίωμα αὐτὸς ἤθελεν ἰδρύσει ταύτην, κατὰ τὸ αὐτὸ οἱ τούτου ἀπόγονοι ἠδύναντο ἄλλην διάφορον νὰ ἰδρύσωσιν· ἕκαστος λαὸς ἠδύνατο ὡσαύτως ἑτεροίαν τινὰ νὰ συστήσῃ, καὶ ἠθέλομεν ἔχει τόσας δικαιοσύνας ὅσα καὶ ἄτομα καὶ λαοὺς. Ὅθεν ὁ πρῶτος δίκαιος ἐφῆρμωσε τὴν δικαιοσύνην, ἥτις ἐδρεύουσα ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ διήλθεν εἰς τὴν ψυχὴν, τὴν καρδίαν καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ. Ἐνεσαρκώθη ταύτην ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁ πιστὸς ἀντιπρόσωπος ταύτης. Πρᾶξις λοιπὸν δικαία δὲν εἶναι ἡ αὐτόχρημα δικαιοσύνη, εἶναι ἀπλῶς ἡ λέξις, ἡ ἔκφρασις, ἡ μετάφρασις αὐτῆς, εἶναι τὸ ἀντίγραφον τὸ ὁμοιάζον τὸ προϋπάρχον πρότυπον. Ὡσαύτως ὁ φιλαλήθης δὲν ἐδημιούργησε τὴν ἀλήθειαν, προσήνεγκε διὰ τῆς διανοίας, τοῦ λόγου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ σέβας εἰς αὐτὴν, γενόμενος διερμηνεὺς αὐτῆς. Ἡ ἀλήθεια ὑπῆρχε πρὸ αὐτοῦ καὶ μέτρον ἀμετάβλητον τῆς διανοίας καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς μεταβολὴν καὶ ἀπάτην. Ἐπομένως ἄλλο τὸ θεωρητικὸν καὶ ἄλλο τὸ πρακτικὸν ἀγαθόν· τὸ μὲν ἐννεῖται ἄνευ τοῦ δευτέρου, προϋποθέτοντος τὸ πρῶτον. Ἡ πράξις εἶναι ἐνδεχομένη, τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι ἀναγκαῖον, ἡ πράξις μεταβλητὴ, τὸ ἀγαθὸν ἀναλλοίωτον, ἡ πράξις πολλαπλάσιος, τὸ ἀγαθὸν ἓν· τὸ πρότυπον εἶναι ἀναλλοίωτον, ἡ πράξις μᾶλλον ἢ ἔλαττον σύμμορφος πρὸς αὐτό· ἡ πράξις προσωπικὴ, τὸ ἀγαθὸν ἀπρόσωπον, τὸ ἀγαθὸν ὑπῆρχε καὶ πρὸ ἡμῶν καὶ θέλει ὑπάρχει καὶ μεθ' ἡμᾶς. Ἡ ἀγαθότης δὲ πράξεώς τινος προέρχεται ἐκ τῆς μεγαλητέρας ἢ μικροτέρας ὁμοιότητος πρὸς

τοὺς ἀναλλοιώτους κανόνας τοῦ ἀγαθοῦ. Καθ' ὃν τρόπον ὁ ἦχος γίνεται μουσικὸς καμπτόμενος κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἁρμονίας, καὶ ἡ ὕλη κανονικὸν σῶμα ὑποβαλλομένη εἰς τοὺς νόμους τῆς γεωμετρίας, οὕτω καὶ ἡ πράξις συμμορφουμένη πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ ἀρχετύπου καθίσταται ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς ἀγαθότητος.

§ 2. Ἐν τῇ φύσει πάσης ἀγαθῆς πράξεως ὑπάρχει τὸ προζε-
νεῖν τέρψιν εἰς τὸν ταύτης αὐτουργόν, εἰς τὸν ὅστις εἶναι τὸ ἀντι-
κείμενον αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς μαρτυροῦντας αὐτήν. Ἡ παραγομένη
ἐκ τῆς πράξεως τέρψις καλεῖται αἰσθητὸν ἀγαθόν. Ἡ τέρψις προῖον
τῆς ἀγαθότητος πράξεώς τινος δὲν εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν,
εἶναι ἐπακόλουθον καὶ παράγωγον ἀγαθόν, δὲν εἶναι τὸ ἀρχικόν
ἀγαθόν, ἐξ οὗ ἀπορρέουσι τὰ λοιπά. Ἡ ἠθικὴ τέρψις, ἡ καθαρω-
τέρα καὶ μείζων ἀπατῶν τῶν τέρψεων καὶ ἡδονῶν, ἀναγνωρίζει
προηγούμενόν τι, τουτέστι τὴν ἕξιν τῶν τιμίων πράξεων, τῶν
ὁποίων διατελεῖ ἡ ἀμοιβή. Πλὴν ἡ ἀμοιβὴ προϋποτίθῃσι τὴν
ἀξιομισθίαν, αὕτη δὲ τὸ ἀγαθόν. ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἡ τέρ-
ψις παρίσταται πάντοτε ὡς συνέχεια μεγαλητέρου καὶ καλ-
λιτέρου ἀγαθοῦ, γεννῶντος ἐκείνην. Διὰ τοῦτο ἀποκλείομεν τὰς
ὕλικας καὶ σωματικὰς τέρψεις ἐντεῦθεν. Συνέπειαι τῆς ἀγαθῆς
πράξεως θεωρηταί ἡ εὐδαιμονία εἰς τὸν αὐτουργὸν αὐτῆς, ἡ ἀ-
τομικὴ ἀξία, ἡ ὑπόληψις, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ παρὰ τῶν ἄλλων
εὖνοια. Ἡ ἕξις τῶν ἀγαθῶν πράξεων συνάπτεται μετὰ τῆς ἐργα-
σίας, τῆς φρονήσεως καὶ τῆς οἰκονομίας, προμηθεύουσα πολλάκις
καὶ ὕλικὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ὅμως δὲν εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἠθι-
κότητος. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν ποτε τὴν αἰτίαν μετὰ τοῦ
ἀποτελέσματος καὶ νὰ προσθέτωμεν εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν τὴν
ὠφέλειαν, ἐπειδὴ συνήθως τὸ φιλάληthes, τὸ φιλοδίκαιον, ἡ εὐθύ-
της, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ γενναιοψυχία καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν
τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν παραγνωρίζονται καὶ ἀντὶ ὠφελημάτων
συγχομίζουσι τὴν καταδρομὴν, τὴν δυστυχίαν, τὴν οἰδύνην. Ἡ
ἀρετὴ καταδιωκομένη καὶ ἐγκαρτεροῦσα εἰς τὸ ἀγαθὸν λάμπει
μετὰ μείζονος στυλπνότητος παρ' ὅ,τι περιβεβλημένη δόξαν καὶ
εὐδαιμονίαν. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι τὸ
ὠφέλιμον, καὶ ὅτι κεχωρισμένον τῆς ὠφελείας δὲν παύει ποτὲ
τοῦ εἶναι ἀγαθόν. Οὕτω δὲ πίπτει ἐκ βάθρων τὸ διδάγμα τῶν
ὀπαδῶν τοῦ Βενθάμου, ὅστις παρ' Ἀγγλοῖς εἶναι ὁ αὐτουργός.

τοῦ συστήματος τῆς ὠφελείας. Τὸ ἀγαθὸν βεβαίως εἶναι τίμιον, δίκαιον καὶ ὑποχρεωτικόν, τὸ ὠφέλιμον οὐχί. Ἡ δικαιοσύνη κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ἡ αὐτὴ, ἀναλλοίωτος, ἐν ᾧ τὸ ὠφέλιμον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως κρίνεται καὶ ὑπάρχει παρὰ τοῖς παντοίοις λαοῖς. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθόν, ὁ πολιτικὸς νόμος, ὅστις ὑπόκειται εἰς ποικίλας μεταρρυθμίσεις, τὴν ὠφέλειαν. Ἀλλ' οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι δὲν εἶναι αἰώνιοι, ὥς ὁ ἠθικὸς, δὲν εἶναι ἐν ἄλλοις ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ᾔηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ ἠθικῆς ὑποχρέσεως, καθήκοντος, δικαιώματος καὶ νόμου.

§ 1. Ἐξετάζοντες τὴν φύσιν τῆς ἠθικῆς ὑποχρέσεως, βλέπομεν ὅτι αὕτη ὑποτίθῃσι τὴν λογικότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐνεργοῦντος. Τὰ δένδρα, ἅτινα ἀναφύονται καὶ αὐξάνουσι, καὶ τὰ ζῶα, ἅτινα ἀναπαράγονται, διὰ τὸ στερεῖσθαι τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως δὲν εἶναι βεβαίως ἐπιδεκτικὰ ὑποχρέσεως. Αἱ ἔννοιαι τῆς ὑποχρέσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας εἰσὶν ἀλληλένδετοι. Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρας αἰτίας εἶναι ἡ ἰδέα αἰτίας ἐπιβαλλούσης ἐαυτῇ τέλος τι, ὑπ' αὐτῆς ὀρισμένον· ὅθεν τὸ αἶτιον, ὑφ' οὗ ἐκείνη προσδιορίζεται, ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῆς ἄνευ ἀνάγκης καὶ βίας εἰς τὸ πράξαι. Τὸ αἶτιον ὅπερ δὲν βιάζει εἶναι ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις, ἡ ἔχουσα τὴν δύναμιν τοῦ κινήσαι. Δὲν εἶναι ὥθησις τῆς αἰσθητικότητος οὐδὲ δύναμις ξένη καὶ ἀναγκάζουσα ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις, εἶναι ἡ ἰδέα, ἡ ἔννοια ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὸν λόγον, χωρὶς ὅμως νὰ δεσπόζῃ τῆς ἐνεργείας. Αὕτη δὲ ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἔννοια δηλοῖ ὅτι ὃν ἐλεύθερον προτίθεται δεόντως τέλος τὴν πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἀκαταμαχῆτου ἐναργείας, προσοικειουμένη τὴν ἡμετέραν κρίσιν καὶ ἀφίνουσα ἡμᾶς κυρίους νὰ συμμορφώσωμεν ἢ μὴ πρὸς αὐτὴν τὴν ἡμετέραν διαγωγὴν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς ὑποχρέσεως δεικνύει ὅτι αὕτη πάντοτε ἀναφέρεται εἰς ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον ὄν. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἐκφράζει οὔτε φυσικὸν πεπρω-

μένον, ὡς τὸ ποιοῦν τὰ σώματα νὰ ἐπιρρέπωσιν εἰς τὴν βαρύτητα, οὔτε μαθηματικὴν ἀνάγκην, ὡς τὴν θεμελιούσαν τὴν ἰσότητα τῶν ἀκτίνων τοῦ κύκλου· αὐτὴ παριστάνει τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην, ὑφ' ἧς τὸ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν ἀναγνωρίζει ἐαυτὸ ὑπόχρεων νὰ ἐνεργήσῃ. Ὁ θεμελιώδης χαρακτήρ τῆς ἠθικῆς υποχρεώσεως ὑφίσταται εἰς τὸ καθόλου· ἐπειδὴ ἡ ὑποχρέωσις δὲν πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἐκ τοῦ λόγου, θρησκείας τὸ ἀπόλυτον καὶ τῷ ὄντι αὐτὴ ἔχει ἐπίσης διακριτικὸν γνώρισμα τὸ ἀπόλυτον. Ἐκ ταύτης τῆς ἀναγκαίας καθολικότητος τῆς υποχρεώσεως ὁρμηθεὶς, ἱδρυσεν ὁ περικλητὸς τῆς Καινισβέργης φιλόσοφος τὸ ἠθικὸν κριτήριον. Ὅταν τὸ αἷτιον τῆς πράξεως φέρῃ τὸ ἐκμαγεῖον καὶ τὴν σφραγίδα τῆς καθολικότητος, καθίσταται ἀξίωμα γενικοῦ προσδιορισμοῦ ὡς πρὸς ἅπαντα τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα.

§ 2. Ἐκ τῆς ἐννοίας ἠθικῆς υποχρεώσεως προσποριζόμεθα εὐκόλως τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος. Δυνατὸν εἶπεν ὅτι τὸ καθήκον καὶ ἡ ὑποχρέωσις εἰσι ταῦτά· τὸ καθήκον ἡμῶν εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ πράττωμεν ὅ,τι ὁ ἡμέτερος λόγος ὑπαγορεύει ὡς ἀγαθὸν καὶ ἐπομένως ὡς ὑποχρεωτικόν. Ἐντεῦθεν ἡ γνώσις τοῦ δικαιώματος. Ἐὰν τῷ ὄντι ἦναι ἡμέτερον καθήκον νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ὁ παρέχων ἐμπύδια εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου τοῦ καθήκοντος κακῶς φέρεται· ὁ δὲ ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως ποιοῦν τὸ κακὸν τοῦτο ἐνεργεῖ ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Ἄρα τὸ δικαίωμα ἡμῶν ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν δὲν δύναται ἄνευ ἐγκλήματος νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς τοῦ πράξαι. Προδηλον γίνεται ὅτι οὐδεὶς ἐξουσιοδοτεῖται νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν τοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καθήκοντος, ὡς οὐδὲ οὗτοι δύνανται νομίμως νὰ κωλύωσιν ἐκεῖνον. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀρχὴ τῶν ἰδεῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττώματος, τοῦ δικαιώματος καὶ τοῦ καθήκοντος, ἐξαγομένη ἐκ τοῦ λογικοῦ χαρακτήρος, δηλαδή ἐκ τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου, ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Κριθείσης τῆς πράξεως ἠθικῶς ἀγαθῆς ὑπὸ τοῦ λόγου, νέα κρίσις ἀναγκαία καὶ καθολικὴ, ὡς καὶ ἡ πρώτη, ἀπαγγέλλει ὅτι ὁ ἠθικῶς ἐνεργήσας ἀξιοῦται τιμῆς καὶ ἀνταμοιβῆς, εἰ δὲ τάνάπαλιν ἐστὶ ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι ἄξιος ποινῆς καὶ περιφρονήσεως. Ἐν τῷ κύκλῳ τῶν

ἠθικῶν ἰδεῶν ἐγκλείεται ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας μετὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὴν φαινομένων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπαγομένων συνεπειῶν. Ἡ ἠθικὴ τάξις ἀπαιτεῖ οὐ μόνον ἵνα τὸ ἀγαθὸν ἐκτελεῖται καὶ τὸ κακὸν ἐμποδίζεται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνταμειβῇται πρεπόντως τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τιμωρῇται τὸ κακόν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἁρμονία εὐδαιμονίας καὶ ἀρετῆς δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐπιθυμία τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἀναγκαῖα κρίσις τοῦ λόγου, συμπεραίνεται ὅτι πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ ἀναμφιβόλως εἴτε ἐν τῇ παρούσῃ εἴτε ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ἐνάρετος καὶ τίμιος ἄνθρωπος πράττει τὸ ἀγαθὸν ἄνευ ἰδιωτελείας καὶ ἀφιλοκερδῶς, δὲν ἀποβλέπει οὔτε εἰς τὰς ἀμοιβὰς τῆς παρούσης οὔτε εἰς τὰς τῆς μελλούσης ζωῆς, ἅς δικαιούται νὰ ἐλπίζῃ, δὲν θέτει τελικὸν σκοπὸν τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ ποιεῖ τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, καὶ, τελεσθέντος τοῦ καθήκοντος, λέγει ὅτι ἐπραξε τὸ ἑαυτοῦ καθήκον, ἡ δὲ ἐλπίς γεννᾶται ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ ᾔναι ἀντικείμενον, σκοπὸς, ἀγὼν καὶ ἄθλον ἡ ἀμοιβή.

§ 3. Τὰ διανοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα δὲν ἔχουσι τοὺς νόμους τοὺς ἀρμόζοντας εἰς τὰ ὄντα τὰ ἄμοιρα διανοίας καὶ ἐλευθερίας. Εἰς ταῦτα προσδιορίζονται νόμοι καταναγκαστικοὶ ἔλκοντες αὐτὰ εἰς τὸν δρόμον ἔνθα ὀφείλουσι νὰ βαδίζωσι χωρὶς ποτε νὰ δύνωνται ἀφ' ἑαυτῶν νὰ βαδίζωσιν. Οἱ ἀνθρώπιοι νόμοι ἐπιβάλλουσιν ὑποχρέωσιν ὑπακοῆς χωρὶς νὰ ἐξασκῶσι βίαν καὶ καταναγκασμὸν εἰς οὐδένα· διότι ἄλλως ἤθελεν ἀνασταλῇ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου ὄντος, καὶ ἤθελε καταντῆσαι οὗτος εἰς τὴν θέσιν τοῦ πλανήτου, ὠθουμένου ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ οὐδόλως παρεκκλίνοντος τῆς χαραχθείσης αὐτῷ ὁδοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου. Ὁφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον ἵνα μὴ ἀθετήσῃ τὸν νόμον· οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβιάσῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς ἀγνοίας, τῆς πλάνης, τοῦ σοφίσματος, τοῦ ψεύδους, τῆς πανουργίας, τῆς ἀχαριστίας, τῆς ἀτιμίας, τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς στρεβλότητος τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος. Ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον, καθ' ὃν ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ συμμορφώσωμεν τὸν ἡμέτερον βίον. Εἴπομεν προηγουμένως ὅτι τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι ἀμετάτρεπτον, τοῦτο δὲ τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἀπειρόν,

ἐπιφαίνόμενον ὑπὸ τὴν μορφήν σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος· ὑπὸ δὲ τὴν μορφήν ἀρχῶν κανονιζουσῶν τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν ὀφείλομεν εἰς αὐτὸ ὑπακοήν, σέβας καὶ ἀγάπην. Ὁ νόμος ἢ ἐπιτάττει ἢ ἀπαγορεύει, ἐπιτάττει τὸ ἀγαθόν, ἀπαγορεύει τὸ κακόν. Ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ ὀφειλομένου εἰς τὸν νόμον σεβασμοῦ κεῖται ἐν τῷ ἀγαθῷ, τῷ χρησιμεύοντι αὐτῷ δίκην βάσεως· ὅθεν τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι προστακτικόν καὶ ἐξ ἰδίας φύσεως ὑποχρεωτικόν. Ἀφ' ἑαυτοῦ μεταβάλλεται τὸ ἀγαθὸν εἰς ἐντολήν, εἰς διαταγὴν, εἰς καθήκον, εἰς νόμον· ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ ἀρχὴ τῶν νόμων. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς εἶναι αἱ πρῶτισται δυνάμεις τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς χαρακτῆρες διαστέλλουσι πάντα νόμον, ἡ δημοσίευσις διαφωτίζουσα τὴν διάνοιαν, ἡ ὑποχρέωσις συνέχουσα τὴν θέλησιν, καὶ ἡ ποινικὴ καὶ τιμωρὸς κύρωσις, ἡ τιμωροῦσα καὶ ἀνταμεΐβουσα τὴν αἰσθητικότητα. Ὁ νόμος λέγεται ἡθικὸς ἢ φυσικὸς, καθὼ ἐγγεγραμμένος εἰς τὴν καρδίαν ἐκάστου· εἶναι δὲ οὗτος τὸ σύνολον τῶν στοιχειωδῶν ἐνταλμάτων, οἷα τὰ τιμᾶν τὴν ἀλήθειαν, φεύγειν τὸ ψεῦδος, σέβεσθαι τοὺς γονεῖς, κρατεῖν τῶν παθῶν, εὐγνωμονεῖν, ἀποδιδόναι ἐκάστῳ τὸ ὀφειλόμενον. Γνωστοποιεῖται ἡμῖν ὁ φυσικὸς νόμος ὑπὸ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, δημοσιεύεται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀμέσως. Ὁ φυσικὸς νόμος λαλεῖ πάντοτε καὶ ἀκαταπαύστως, ἡμέραν τε καὶ νύκτα, πᾶσαν στιγμήν καὶ ὥραν, δημοσίως καὶ ἐν παραβύστῳ, ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῷ σκότει, εἰς πάντα ἄνθρωπον, πέννητα καὶ πλούσιον, ἀμαθῆ καὶ σοφόν, διὰ τῆς τύψεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως τιμωρεῖ, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς καρδίας ἀνταμεΐβει. Ὁ νομοθέτης τούτου τοῦ νόμου εἶναι ὁ Θεός. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀτελεῖς καὶ εὐμετάβλητοι, δὲν ἔχουσι τὸ καθολικόν καὶ τὸ μόνιμον, δανεῖζονται τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅταν συμμορφῶνται πρὸς τὰ ἀναλλοίωτα ἐντάλματα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἔθνη ὑπόκεινται ἀδιαλείπτως εἰς ἀπάτην, τούτου ἕνεκα καὶ οἱ νόμοι αὐτῶν δὲν βασιλεύουσι πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ. Ἐστῶσαν εἰς παράδειγμα οἱ νόμοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ῥώμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἀρετῆς.

§ 1. Ὅριζουσιν οἱ ἠθολόγοι ἀρετὴν τὴν ἔξιν τοῦ πράττειν ἔα-
γα σύμμορφα πρὸς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ τὸν φυσικὸν ἢ ἠθι-
κὸν νόμον, ἐλάττωμα δὲ τὴν ἔξιν εἰς πράξεις διαφωνούσας
πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πράξις ἀπαιτοῦσα ἐνερ-
γότητα, πόνον καὶ ἀγῶνα· εἶναι ἐνέργεια καὶ ἐν τῇ ὑπομονῇ
καὶ τῇ ὑποκλίσει εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἀπαιτοῦσα παρὰ τῆς
ψυχῆς ἀγῶνα ἵνα πνίξωσι τὸν γογγυσμὸν τῆς φύσεως ἀποποι-
ουμένης νὰ ὑποφέρῃ χωρὶς νὰ προσκλαιῖται, καὶ πρὸ πάντων
νὰ ὑποφέρῃ ἐν ᾧ δὲν εἶναι ἄξιον καὶ πρέπον. Εἶναι πράξις ἐλευ-
θέρα, ἐθελοῦσις, προσωπικὴ, τελεσθεῖσα ἐν γνώσει καὶ ἐν προθέσει
προαποφασισθεῖσα. Καθὸ δὲ πράξις συναρμολογουμένη μετὰ τῶν
ἐνταλμάτων τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι ἑρῶθυμος, κανονικὴ, ἔκφρα-
σις τῆς ἠθικῆς τάξεως, καθ' ὃν τρόπον ὁ λίθος διὰ τοῦ κανονι-
κοῦ σχήματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ὑλικῆς τάξεως. Ἡ
ἀρετὴ ἐξομοιουμένη τῷ ἀγαθῷ ἐν ἑαυτῷ καὶ τῇ αἰωνίῳ δικαιο-
σύνῃ καθίσταται θεῖον τι. Ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἀγαθοῦ
ἀρχοῦσιν εἰς τὴν κατόρθωσιν καὶ πράξιν αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ εἶναι
ἔργον δύσκολον ἐφ' ὅσον δὲν ἀπέβη τοῦτο ἔξισ. Γινόμενος ἐνάρε-
τος, βελτιώνει ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος, τελειοποιεῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν,
ὑψοῦται εἰς τὸ ὄν, αὐξάνει ἐν τῇ ζωῇ, μεγαλύνει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν
διὰ τῆς γνώσεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀληθείας
καὶ τῆς δικαιοσύνης. Μόνον τὸ κακὸν εἶναι εὐκόλον, κεῖται χα-
μαι, καὶ ὁ παραδιδόμενος εἰς αὐτὸ πίπτει καὶ ἀποβαίνει φαῦλος.

§ 2. Ἡ ἀρετὴ εὐρισκομένη εἰς διηνεκὴ διαμάχην ἐντὸς καὶ
ἐκτὸς ἡμῶν καθίσταται δύσκολος· διότι ἐντὸς ἔχομεν τὰ κακὰ
πάθη καὶ τὰ κακὰ ἐνστίγματα, τὰς παροτρύνσεις τῆς σαρκός,
τοῦ αἵματος καὶ τῶν ὀργάνων, ἐκτὸς, τὰς ἀπάτας καὶ τὸ ἐπα-
γωγὸν τοῦ κακοῦ, παριστανομένου εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὴν φάσιν καὶ
τὴν ψευδῇ εἰκὼνα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐὰν τὸ κα-
κὸν ἐνεφανίζετο ἡμῖν ὡς ὅτι, καθ' ὅλην τὴν γυμνότητα αὐτοῦ,
ἤθελε προκαλέσει τὴν γενικὴν ἀποστροφὴν. Ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται
εἰς τὴν καθ' ἔξιν ὑπακοὴν εἰς τὸ καθῆκον, ὅπερ ἵνα πληρωθῇ
ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον πλείονας θυσίας· διότι τὸ πάθος
ἐμπνέει ἐκδίκησιν, τὸ κατῆκον συγγνώμην, τὸ πάθος πλεονεξίαν,

τὸ καθήκον ἔντιμον πένιαν ἀπέναντι πλούτου ἀθεμίτως συσσωρευομένου, τὸ πάθος ἀπάτην, τὸ καθήκον ὑπομονὴν τῆς ἀδικίας μᾶλλον ἢ τὴν πράξιν αὐτῆς, τὸ πάθος προσκαλεῖ εἰς τὴν ὑπερφάνειαν, τὴν ἀκολασίαν, τὴν ἐπίδειξιν, τὸ καθήκον τἀνάπαλιν προτείνει τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν τάξιν. Ἡ εὐμέγεια καὶ ἡ εὐεργεσία εἶναι τῆς ἀρετῆς καρποί· αὐτὴ ἐμψυχουμένη εἰς τὴν εὐποιῖαν σπουδάζει ὅπως ἐξαντλήσῃ τὴν πηγὴν τῶν δυσυχῶν καὶ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἐλαττώματος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Ἰδιώμα τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀληθὴς ἀνδρία, δι' ἧς ὑπερπηδᾷ πάντα τὰ προσκόμματα εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 3. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος. Πλὴν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀποτελεσμάτων θεωρουμένη, διαστέλλεται εἰς παντοῖα εἶδη. Ἐχομεν ἀτομικὰς ἀρετὰς, οἷον τὴν σωφροσύνην, τὴν λιτότητα, τὸ φίλεργον καὶ τὴν κοσμιότητα καὶ ἀγνείαν τῶν ἡθῶν, ἢ θεολογικὰς, θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς. Αἱ μὲν θεολογικαὶ εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη, συγκεφαλαιούμεναι εἰς τὴν θεοσέβειαν ἢ εὐσεβειαν. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς ἀπονέμει τῷ Θεῷ διπλὴν λατρείαν, ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, ἀνάλογον τῇ διπλῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, συνθεθειμένη ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ ἐσωτερικὴ λατρεία εἶναι πράξις καὶ αἴσθημα σύμμικτον, εἰς δὲ συνέρχονται ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα ἡ ἀγάπη, ἡ προσκύνησις, τὸ σέβας, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ὑπακοή, ἡ ὑπόκλισις εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ὁ ἐξαγνισμὸς καὶ ἡ δέησις. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν· ὅθεν ὀφείλομεν ἀγάπην εἰς αὐτόν. Εἶναι ὁ πρωταίτιος ὢν ἀπολαύομεν ἀγαθῶν, διὸ ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην εἰς αὐτόν. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ καθήκοντος, λοιπὸν ὀφείλομεν εἰς αὐτόν ὑπακοήν. Εἶναι τὸ ἄπειρον ὄν ἀπέναντι τοῦ ὁποίου τὸ κτίσμα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ μηδὲν αὐτοῦ, τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερτάτην μεγαλειότητα ἐκείνου ὑφ' οὗ ἐδημιουργήθη· τὸ πεπερασμένον ὀφείλει εἰς τὸ ἄπειρον τὴν ὑποταγὴν τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ ἀπασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἥτοι τὴν λατρείαν. Ὁ Θεὸς θέλει τὸ ἀγαθὸν τοῦ πλάσματος αὐτοῦ, ἅπασαι αἱ θεσμοθεσίαι αὐτοῦ εἰσιν ἡ ἔκφρασις τῆς ἀγάπης, τῆς ἀγαθότητος ἢ καὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ὅθεν οἷα δήποτε εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ βίου, εὐτυχῇ ἢ δυστυχῇ, ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ὑποχωρῇ, ἀποδεχομένη ταῦτα ὡς δείγματα τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη συνωδευμένη ὑπὸ

τῶν αἰσθημάτων υἱοῦ, εὐλογοῦντος τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φαινομένῃ αὐστηρότητι, καλεῖται ὑπόκλησις εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τὸ παράπτωμα ὁ ἔνοχος εὐρίσκει τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ τὸν ἐξαγνισμόν, περιλαμβάνοντα δύο στοιχεῖα, τὴν ὁμολογίαν ἵνα τὸ κεκρυμμένον ἐν τῇ ψυχῇ κακὸν ἐξαγάγῃ ἐκτὸς, καὶ τὴν ἐκουσίαν ἀποδοχὴν τῆς ποινῆς, ὅπως ἱκανοποιήσῃ τὴν θεῖαν δικαιοσύνην. Ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ δὲ ἀποκάλυψις ὁρίστικῶς ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ἀνισχύρου τῆς φυσικῆς μετανοίας, δίχα τῆς ἱκανοποιήσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεανθρώπου λυτρώσεως. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ λατρεία ἄνευ τῆς δεήσεως καὶ παρακλήσεως μένει ἀτελής. Ἡ δέησις εἶναι ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τῶν ἀναγκῶν ἀσθενοῦς καὶ ἐνδεοῦς ὄντος, ἀνικάνου ἵνα ἀφ' ἑαυτοῦ βαδίξῃ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν, ἐὰν μὴ βοηθῇται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι διάνοια μεταχειριζομένη ὄργανα, καὶ ἐνόει ἐν ἑαυτῷ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν σωματικὴν φύσιν, ὀφείλει διπλὴν λατρείαν, τὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν τοῦ σώματος. Τῷ ὄντι καθὰ πᾶς ἄλλος στοχασμὸς, οὕτω καὶ ὁ τῶν οὐρανίων πραγμάτων χρήζει σημείου ἀνακαλοῦντος ταῦτα καὶ συνεχῶς τὴν μνήμην διεγείροντος. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, δηλαδὴ τῆς γονυκλισίας, τῆς μέχρις ἐδάφους προσκυνήσεως, τῆς τῶν χειρῶν ἐπάρσεως, τῶν δακρύων, τῶν ὕμνων, τῶν ἱερῶν τελετῶν, τῶν θυσιαστηρίων καὶ τῶν ἱερῶν ναῶν. Ἡ ἀναγκασιότης τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων. Ὁ ἄνθρωπος δυνάμει τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ ἐκχέει ἐκτὸς ἑαυτοῦ πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, κοινοποιεῖ καὶ φανερόνει διὰ τοῦ λόγου τὴν διάνοιαν, τὰ διανοήματα, διὰ τῶν πράξεων τὴν θέλησιν, διὰ τοῦ γέλωτος καὶ τῶν δακρύων τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην. Ἐκχέει τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ ἵνα διανεῖμῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ εἰς ἀνταλλαγὴν λάβῃ τὴν μετάδοσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. Διὰ τῆς συγκοινωνίας ταύτης καθίσταται περιληπτικὸν τὸ ἀτομικόν, μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων μετέχει τῶν ἰδεῶν, θελημάτων καὶ αἰσθημάτων ἐνὸς μόνου, καὶ διὰ ταύτης τῆς ἐκτάσεως αὐξάνει ἡ ἰσχὺς, ἣν καθ' ὅλα καὶ ἀπανταχοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἔνωσις, ἥτις ἐν τῇ ἰδέᾳ καὶ τῷ αἰσθηματι γίνεται διὰ τῆς ἐκδηλώσεως. Ἐκ τῶν εἰρημένων πρόδηλόν ἐστι ὅτι τὰ παντοῖα αἰ-

σθήματα τὰ συγκροτοῦντα τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν, ἵνα προσ-
ποκτήσωσι τὴν ἐνέργειαν, ἧς εἶναι ἐπιδεκτικὰ, πρέπει νὰ κατα-
σταθῶσι περιληπτικά, καὶ μεταξύ πολλῶν νὰ διανεμηθῶσι. Ταῦ-
τα γίνονται κοινὰ μεταδιδόμενα ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ψυχὴν διὰ
τῆς ἐκδήλωσεως· ὅθεν ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, οὕσα ἐκδήλωσις, εἶ-
ναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ ἀφευκτος εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἐσω-
τερικῆς· αὕτη διεγείρει, ἀντενεργεῖ, ἐμψυχώνει καὶ θερμαίνει δι' ἑαυτοῦ
πυρὸς τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας, νέαν ζωὴν εἰς αὐτὰ παρέχουσα.

§ 4. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, παρατηροῦμεν
ὅτι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ ἀστυκῇ καὶ πολιτικῇ
κοινωνίᾳ καὶ τῇ γενικῇ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοινωνίᾳ. Ἐν τῇ
οἰκογενείᾳ τὰ τέκνα ἐνόνονται μετὰ τῶν γονέων διὰ δεσμῶν ἀ-
διαρρήκτων στοργῆς, σεβασμοῦ, εὐγνωμοσύνης. Μετὰ Θεὸν τὰ
τέκνα λαμβάνουσι παρὰ τῶν γονέων ὅτι κατέχουσιν αὐτοὶ εἶ-
ναι οἱ πρῶτοι εὐεργέται καὶ τὰ στηρίγματα τῆς ἀδυναμίας αὐ-
τῶν, οἱ πρῶτοι φύλακες τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ὑπὸ τὴν πνοὴν
τῆς πατρικῆς καὶ μητρικῆς ἀγάπης ἀναπτύσσεται καὶ ὁ νοῦς καὶ
ἡ καρδία τῶν τέκνων. Ἡ ἐξουσία τῶν γονέων ἐπὶ τῶν υἱῶν καὶ
θυγατέρων αὐτῶν εἶναι ἱερὰ, δοθεῖσα παρὰ Θεοῦ. Ἐπίσης ἱερὰ εἶναι
καὶ τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, οἵτινες καὶ δι-
εὐθύναν τὰ πρῶτα βήματα αὐτῶν ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἀνεπλήρωσαν
τὴν ἑλλειψιν τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου καὶ ἐκυθέρησαν αὐτά.
Αὕτη ἡ φύσις ἐπικαλεῖται τὴν ἀγάπην, τὸ σέβας, τὴν ὑποταγὴν
καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς. Ἡ ὑπὸ τῆς
φύσεως ἐμπνευσθεῖσα εἰς τὴν καρδίαν τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα
ἀγάπη εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν. Ἡ ἀγάπη αὕτη
καθιστᾷ εὐκολὸν τὴν γενναίότητα, τὴν ὑπομονὴν, τὴν ἀφοσίω-
σιν, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν καθημερινὴν μέριμναν, ὧν χρῆζουσιν
ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τοῦ μορφῶσαι τὴν καρ-
δίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν τέκνων αὐτῶν, τοῦ διαχύσαι εἰς τὴν
ψυχὴν αὐτῶν τὰ καθαρώτερα αἰσθήματα, καὶ εἰς τὴν διάνοιαν
αὐτῶν τὰς ἀγνωτέρας καὶ εὐθυτέρας ἰδέας, καὶ τοῦ ἐντυπῶσαι
ἐνωρὶς εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν τὰς ἑξεῖς τῆς τάξεως, τῆς ἐργα-
σίας, τῆς ἐπιμελείας, τῆς ἡθικότητος, τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ
σεβασμοῦ. Μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἔξεων ἀρχίζει ἡ ἀνατροφή καὶ ἐ-
ξακολουθεῖ ἡ ἐκπαίδευσις. Αἱ ἀρεταὶ τῆς γενικῆς κοινωνίας τοῦ
ἀνθρωπίνου γένους στρέφονται περὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἀνθρωπότη-

τος, δηλαδή τὴν φυσικὴν συμπάθειαν, τὴν συνάπτουσιν ἡμᾶς πρὸς τὰ φυσικὰ κακὰ τῶν ὁμοίων ἡμῶν, τὴν ἠθικὴν συμπάθειαν, τὴν συνδέουσιν ἡμᾶς μετὰ τῆς τούτων δόξης καὶ ἀδοξίας, τῆς τύχης καὶ δυστυχίας αὐτῶν, καὶ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, καὶ ἐναγκαλιζονται αὐταὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν ὕλικῶν, ἠθικῶν καὶ αἰώνιων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ ἀρεταὶ τῆς ἀστυκῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας ἀνάγονται εἰς τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς νόμους, εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν. Οἱ νόμοι εἰσὶν ἡ ψυχὴ πάσης κοινωνίας, ἔνθα βασιλεύουσιν οὗτοι, ἐξασφαλίζουν εἰς ἕκαστον τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν, τὴν εἰρηνικὴν ἐξασκησιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων καὶ τὴν ἐπικαρπίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐνθα ἡ αὐθεντία καὶ ἡ ἐξουσία τῶν νόμων ἐξασθενεῖ καὶ ἐξαφανίζεται, ἀρχίζει ἡ ἀναρχία, τὸ δικαίωμα παραγνορίζεται, ἡ βία καὶ ἡ ἀδικία ἐμφιλοχωροῦσιν. Οἱ νόμοι διακελεύουσι τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας πράξεις εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως· ἀπωθοῦσι τὰ κακουργήματα, ἅτινα ἀπανταχοῦ φέρουσι ταραχήν. Ἡ δικαιοσύνη βαίνει πορρωτέρω, κωλύει τὴν βλάβην τῶν ὕλικῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον ἐν πρώτοις, καὶ δεύτερον ἀπαγορεύει τὴν βλάβην εἰς τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τοῦ κολλητικοῦ παραδείγματος τοῦ ἐλαττώματος, καὶ εἰς τὸ νοητικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τῆς μεταδόσεως ἰδεῶν διαστρεφουσὶν τὴν διάνοιαν. Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ δικαιωματικῶς ἵνα ἕκαστος ἀποτίῃ τὸ χρέος αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ὑπηρετῇ ταύτην καθὼς μέλος προστατευόμενον ὑπ' αὐτῆς. Ἡ δὲ εὐμένεια χορηγεῖ χωρὶς νὰ υποχρεῶται νὰ δώσῃ, ἐπιδαφιλεῖ δωρεὰν καὶ ἀφιλοκερδῶς τὰς εὐεργεσίας, ἐξ αὐθορμήτου ἀγαθότητος χαρίζει τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας καὶ τῶν πόνων αὐτῆς, δίδει τὸν ἄρτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ παρέχει τὸ παράδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς θυσίας. Ἡ φιλοπατρία ἐναγκαλιζεται τὰς τύχας ὁλοκλήρου ἔθνους, δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀγάπη τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἀλλὰ τῶν ὁμογλώσσων, τῶν ὁμοθρήσκων, τῶν ζώντων ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐτῶν νόμων, τῶν ὁμοφύλων, εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων τρέχει τὸ αὐτὸ αἷμα, ζέον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους. Ἐκ τῆς κόνεως τῶν τάφων τῶν προγόνων ὑψοῦται φωνή, διαλαλοῦσα τὰς ἀνδραγαθίας, τὸν ἡρωϊσμόν, τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὰ θαύματα τῆς ἀνδρείας αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸν καθηκόντων ἡμῶν.

§ 1. Τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς δύο κατηγορίας, διὰ τὴν διπλὴν αὐτοῦ φύσιν, τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Ἡ διατήρησις καὶ ἡ κανονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος, ἡ χρῆσις τῶν ἰδιαζόντων μέσων πρὸς τὴν τούτου ἐνίσχυσιν καὶ τελειοποίησιν, καὶ ἡ κατὰ πάσης προσβολῆς προφύλαξις αὐτοῦ εἶναι καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ γενικοῦ τῆς φύσεως νόμου. Ἀναμφιβόλως ὑποχρεοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν συντήρησιν τῆς υγείας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ἐν τῶν πρωτίστων ἀγαθῶν· ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ καταχράται ὡς πρὸς τὴν βρώσιν καὶ πόσιν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας. Ἡ περὶ τοῦ σώματος μέριμνα καὶ ἡ προσφυῆς ἄσκησις καὶ γυμνασις εἰς τὸ ἐνισχύειν τὴν υγείαν, εἰς τὸ ἀναπτύσσειν καὶ ποιεῖν εὐκαμπτὰ τὰ ὄργανα αὐτοῦ, σχετικῶς πρὸς τὸν γενικὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιγείου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσὶ καθήκοντα ἀπόλυτα καὶ καθολικά· Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἔχει δύο μεγάλας τελειότητας, τὴν τῆς θρέψεως καὶ τὴν τῆς παραγωγῆς. Αἱ δύο αὗται τελεῖται ἀπαιτοῦσι τὴν ἐνεργὸν μεσολάβησιν τοῦ ἠθικοῦ ὄντος, ὑπαγορεύοντος τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι μετὰ τῶν δύο τούτων ἀρετῶν ἡ γυμναστικὴ ἐνηγκαλιζέτο πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν δύναμιν, τὴν εὐκαμψίαν καὶ τὴν ὥραιότητα τοῦ σώματος. Τὴν ἀνάγκην τῆς γυμναστικῆς ἠσθάνθησαν καὶ τὰ νεώτερα ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο καθίδρυσαν σωματικὰ γυμνάσια, ἅτινα ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξαιρέτως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν. Ὡς βλέπομεν παρὰ Πλάτωνι ἐν Πολιτείαις καὶ Νόμοις, καθὰ ἡ γυμναστικὴ ἀνέπτυσσε καὶ ἐνεδυναμόνε τὸ σῶμα, καὶ ἡ μουσικὴ συνεπλήρου τὴν ἐκπαίδευσιν, καλλιεργοῦσα καὶ τελειοποιοῦσα τὴν ψυχὴν. Πρόδηλον γίνεται καὶ τὸ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ ἀποπειρᾶται κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς· καθὼς δὲ ἡ ἠθικὴ καταδικάζει πάντα φόνον, ἐπίσης καὶ τὴν αὐτοχειρίαν.

§ 2. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἰδίαν ψυχὴν δυνατὸν νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς δύο γενικοὺς τύπους, τὸν μὲν ἀρνητικὸν ἐπιβάλλοντα αὐστηρὰν ὑπαχρέωσιν, τὸν δὲ θετικὸν ἐπι-

βάλλοντα πλατεῖαν καὶ ἀτελῇ ὑποχρέωσιν, ἢ κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, τὸν μὲν ἐπιβάλλοντα καθήκοντα ἀρνητικὰ καὶ τέλεια, τὸν δὲ θετικὰ καὶ ἀτελῇ. Ὁ πρῶτος τύπος λέγει νὰ προφυλάττωμεν τὰς ἠθικὰς ἡμῶν δυνάμεις ἀπὸ παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἐξευτελίτῃ καὶ διαφθείρῃ ταύτας. Ὁ δεύτερος ἔχει οὕτω, νὰ μεταχειριζώμεθα πάντα τὰ μέσα τὰ κατὰλληλα πρὸς διάσωσιν καὶ βελτίωσιν τῶν ἡμετέρων ἠθικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι ἀρεταὶ ὑπὸ τοῦ πρώτου τύπου ἐμφαινόμεναι, τὸ ψεῦδος, ἡ πλεονεξία καὶ φιλαργυρία εἶναι ἐλαττώματα ἀποκλειόμενα ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ δεύτερος τύπος ὑποδεικνύει τὰ ἀτελῇ καθήκοντα, τὰ μὴ ὀρισμένα, καὶ ὧν ἡ ἐκπλήρωσις ἐξήρτηται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν φύσεων, τῶν ἱκανοτήτων, τῆς δεξιότητος καὶ τῶν θέσεων. Ὁ Πλάτων ἀνάγων εἰς τὰς οὐσιώδεις δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ καθήκοντα τούτου τοῦ εἶδους, ὑφισταμένους εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν ἐκάστης αὐτῶν καὶ τὴν ἐντελεστέραν ἁρμονίαν, διέκρινε τέσσαρας μεγάλας ἀρετάς, τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἰσχὺν ἢ ἀνδρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν διάνοιαν, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν θέλησιν. Ἡ σοφία εἶναι ἀρετὴ τῆς διανοίας, ἡ σωφροσύνη τῆς αἰσθητικότητος, ἡ ἰσχὺς τῆς θελήσεως, ἡ δὲ δικαιοσύνη εἶναι ἡ τελεία συμφωνία καὶ ἡ ἑνωσις αὐτῶν τῶν τριῶν ἀρετῶν. Καθὼς δὲ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὸ ἡμέτερον σῶμα καθηκόντων εἶναι τὸ σέβεσθαι τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν εἶναι τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἡμετέραν ἠθικὴν ἀξίαν. Ἡ χαμέρπεια εἶναι ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν εἰδός τι αὐτοχειρίας. Τῷ ὄντι ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον, ὑποκείμενον ἐν ἄλλοις, πεπρωτισμένον λόγον ἠθικῶς πρακτικόν, εἶναι ἀνώτερος πάσης τιμῆς, περιβάλλεται ἀξίαν ἀναγκαζούσαν τὰ λοιπὰ λογικὰ κτίσματα νὰ προσενέγκωσιν αὐτῷ ὑπόληψιν, καὶ ἐπιτρέπουσαν ἵνα συμπαραβάλληται πρὸς πᾶν ἄλλο ὁμοειδὲς ἄτομον. Ἡ ἐξοχότης τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων προκαλεῖ τὴν τιμὴν ἑαυτοῦ, τουτέστι τὸ καθήκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτόν.

§ 3. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα δὲν ἀφορῶσι μόνον τοὺς ὁμοπίστους, τοὺς ὁμοθετεῖς, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς συμπολίτας. Ὁ περιπεσὼν εἰς ληστὰς οὔτε τὸν ἱερέα οὔτε τὸν λευίτην,

ἀλλὰ τὸν Σαμαρείτην ἔσχε πλησίον, τὸν ποιήσαντα τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἰς δέον καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔξεστι νὰ λάβωμεν τὸ παράδειγμα, ἐν ᾧ ὁ Θεάνθρωπος καὶ διδάσκαλος τῆς ὑγιούς ἠθικῆς ἐξηγεῖ τί ἐστὶ πλησίον. Ἡ ἡμετέρα συνείδησις ὑπαγορεύει εἰς ἡμᾶς ὅτι πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς ἄνθρωπος, εἶναι ἱερὸν ὄν, ἔχει δικαιώματα ἅτινα ὀφείλομεν νὰ σεβάζωμεθα, ἔχει τὸν αὐτὸν οὐράνιον πατέρα, τὸ αὐτὸ τέλος καὶ τὸν αὐτὸν προορισμόν, οἷον καὶ ἡμεῖς, καὶ ὡς αὐτὸς πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὑποχρεούμεθα νὰ ἐνδιαφερώμεθα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ προορισμοῦ καὶ νὰ σεβάζωμεθα τὴν τούτου πλήρωσιν. Οὐχὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς κοινωνίας, ἐπίσης ἀρχαίας ὡς εἶναι ὁ κοινωνικὸς ὑπὸ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος καὶ συγχρόνου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τὴν κοινωνικότητος καὶ τῆς οἰκογενείας, ὑπάρχουσι γενικὰ καθήκοντα τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῶν. Ἰπὸ τὸν ἀρνητικὸν τύπον μὴ κώλυε τοὺς ὁμοίους σοι τοῦ βαδίζειν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν, καὶ ὑπὸ τὸν θετικὸν βοήθει τοῖς ὁμοίοις σοι ἵνα σπεύδωσι πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν, περιλαμβανονται τὰ καθήκοντα ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἡ πλήρωσις τοῦ τέλους τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι μόνον γεγονὸς, νόμος, ἀγαθόν, ἀλλ' εἶναι δικαίωμα, καθήκον, ἠθικὸν ἀγαθόν διότι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα ἐλεύθεροι καὶ ἠθικοὶ, καὶ εἶναι ἱερὸν καὶ σεβαστὸν τὸ τέλος ἐκάστου καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, διὰ τοῦ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν καὶ τοῦ ὡς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι ποιῆτε καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς ὁμοίως, περιγράφουσα διαρρήδην τὰ ἀμοιβαῖα τῶν ἀνθρώπων καθήκοντα, παρήγαγε τὸ περιώνυμον ἀξίωμα, ὃ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης καὶ πράττε εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι θέλεις οἱ ἄλλοι νὰ πράττωσιν εἰς σέ. Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ λοιπὸν καὶ τῇ ἀγάπῃ συγκεφαλαιοῦνται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπῃ ἵσταται ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν δέκα ἐντολῶν, ἥτοι τοῦ δεκαλόγου, ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαγορεύει ἐπομένως καὶ τὸν φόνον καὶ τὴν μοιχείαν κ.τ.λ. Οὗτος εἶναι νόμος ἐγκεχαραγμένος εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καθιερόνει καὶ ἐπισφραγίζει ἡ καθολικὴ συνείδησις. Ἡ ἀρχὴ ἡ

ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὸ σέβας πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ὑποχρεοῖ ἡμᾶς ἵνα σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, τὴν ὑπόληψιν, τὴν καλὴν πίστιν ἢ ἀγαθοπιστίαν πρὸς αὐτοὺς, καὶ φυλάττωμεν τὰς ἡμετέρας ὑποσχέσεις, ἀπαγορεύει δὲ τὸ ψεῦδος, ὅπερ εἶναι κακούργημα, καὶ ἐναντίον ἡμῶν καὶ προσβολὴ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη καὶ καλοκάγαθία εἶναι συνάμα αἶσθημα καὶ καθήκον. Ὅσον ὑψηλὸν ἂν ᾖ τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης καὶ καλοκάγαθίας, ἀναγκαίως ὑποτάσσεται, καθὰ καὶ ἅπαντα τὰ ἐνστίγματα τῆς καρδίας, εἰς τοὺς κανόνας τοῦ λόγου. Δυστυχῶς ἡ ἀγάπη δὲν ὁμιλεῖ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν πρὸς πᾶσαν καρδίαν, διότι οὐχὶ πάντες ἐνδιαφέρονται ὑπὲρ τοῦ προορισμοῦ τῶν ὁμοίων, δὲν ἀπολαύουσι τῆς αὐτῶν εὐδαιμονίας καὶ δὲν δοκιμάζουσι τὰς λύπας αὐτῶν, ἤτοι δὲν συμμερίζονται τῆς τύχης αὐτῶν. Τοῦτου ἕνεκα ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν λόγον, σημειοῦντα εἰς ἅπαντα τὰ νοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα τὸν αὐτὸν νόμον, προσαρτῶντα ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν τὸ τέλος τῶν ὁμοίων εἰς τὸ καθολικὸν τέλος, ἡγουν τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὴν ἠθικὴν τάξιν. Ἀποδειχθείσης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγάπης, αἰσθήματος καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπαλληλίας τῆς μὲν εἰς τὴν δὲ, εὐκόλως φαίνεται καὶ ἡ ἐκείνων ἁρμονία. Ὁ λόγος διακελεύει ἕκαστον ἵνα συνδράμῃ εἰς τὸ τέλος τῶν ὁμοίων αὐτοῦ· ἐπεὶ δὲ τὸ τέλος τοῦτο εἶναι στοιχεῖον τῆς καθολικῆς τάξεως, καὶ ἐν τευθεν ἱερὸν, ὡς καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ συγχρόνως τῆς ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπιβολῆς τοῦ νόμου ἐν τῇ θελήσει, τὰ ἰσχυρότερα ἐνστίγματα τῆς καρδίας ἀκολουθοῦσι τὸ ἀποτέλεσμα, καθιστῶντα τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν εὐδαιμονίαν ἑκάστου, ὑφισταμένην εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ τέλους. Καὶ τοι δὲ ὁ λόγος καὶ ἡ αἰσθητικότης φαίνονται προτιθέμενα διάφορα ἀντικείμενα, πραγματικῶς ὁμῶς συνεργοῦσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ λόγος προσαρτᾷ τὸ τέλος ἑκάστου εἰς τὸ τῶν ὁμοίων, καὶ ἀμφοτέρα ταῦτα εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν· ἡ ἀγάπη ταυτίζει τὴν ἰδιαιτέραν ἑκάστου εὐδαιμονίαν μετὰ τῆς τῶν ἀγαπωμένων, ἐνόουσα τὰ ἀγαπῶντα κτίσματα διὰ δεσμῶν τῆς αὐτῆς ἀλύτῃς μετὰ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀγαπητοῦ ὄντος, τοῦ ἄκρου ἐρετοῦ τῆς ὑπερτάτης ἐστίας τῆς ἀγάπης καὶ τῆς αἰωνίου πηγῆς τῆς εὐδαιμονίας.

§ 4. Ὁ ἄνθρωπος οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ ἔχει

καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κράτος, καθὼς ἀμοιβαίως καὶ τοῦτο πρὸς τοὺς πολίτας. Τὸ κράτος εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημοσίων ἀρχῶν τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ συναπαρτίζον τὴν κοινωνίαν εἶναι ὁ νόμος. Τὸ κράτος περιλαμβάνει ἀναγκαίως τρεῖς ἐξουσίας, τὴν ἐπιτετραμμένην τὴν σύνθεσιν τῶν νόμων, ἥτοι τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἐξουσίαν τὴν δίδουσιν ἰσχὺν εἰς τὸν νόμον, ἥτοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἢ νομοτελεστικὴν, καὶ τὴν τρίτην ἐξουσίαν ἐρμηνεύουσαν καὶ ἐφαρμόζουσαν τὸν νόμον κατὰ τινὰς ἰδιαιτέρας περιπτώσεις, ἥτοι τὴν δικαστικὴν. Ὡς πρὸς τὰς ἐπόψεις ὑφ' αἷς θεωρεῖται ἡ διοργάνωσις τοῦ κράτους, λαμβάνουσι τὴν προσηγορίαν τὰ πολιτεύματα, οἷον μοναρχικὸν ἀπόλυτον, συνταγματικόν, ἀριστοκρατικόν καὶ δημοκρατικόν. Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κράτους ἀναφαίνονται τρία δημόσια πρόσωπα, ὁ νομοθέτης, ὁ ἀρχὼν καὶ ὁ δικαστής, περιβεβλημένα ἰδιάζοντα δικαιώματα καὶ ἐκπληροῦντα ἀνάλογα καθήκοντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὴν ἠθικὴν τάξιν, τὸ πρῶτον καθήκον τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ συντάξῃ τοὺς νόμους πρὸς τὸ αἰώνιον πρότυπον τοῦ φυσικοῦ ἥτοι ἠθικοῦ νόμου, καὶ νὰ δώσῃ τὴν κύρωσιν αὐτοῦ, χαρακτηριζομένην διὰ τῆς καθολικότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Λέγοντες δὲ κύρωσιν νόμου ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν ποινῶν καὶ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐγγυωμένων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Τὸ δικαίωμα τῆς ποινῆς, ἐξασκούμενον ἐπὶ τῆς κοινωνίας κατὰ τῶν παραβατῶν τῶν νόμων, θεμελιούται ἐπὶ τῆς λογικῆς ιδέας τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας ἢ μορφῆς, τῆς ἀμεταβλήτου ιδέας τῆς τάξεως, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἠθικὴ ἀνάγκη τῆς ποινῆς, ἔτι δὲ ἡ νομιμότης καὶ ἡ γενικὴ ὠφέλεια, σκοποῦσα τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου, καὶ τὸ παράδειγμα. Ἐὰν μὴ ᾖναι δικαία καὶ πρέπουσα ἡ ποινὴ, ἡ ὠφέλεια τοῦ παραδείγματος ματαία ἀποβαίνει· ὁ φόβος τῆς ποινῆς μεμιγμένος μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀπεχθείας καὶ τῆς ἐκδικήσεως δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς τὴν ἠθικὴν διόρθωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου. Σημειωτέον δὲ ὅτι καθὼς ἡ δικαιοσύνη τῶν ποινῶν καὶ οὐχὶ ἡ αὐστηρότης αὐτῶν συντελεῖ εἰς τὴν ἰσχὺν τῶν νόμων, οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ποιναὶ εἶναι ὠφελιμώτεραι τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν ποινῶν πρὸς τοῦ ἐνόχου τὴν βελτίωσιν. Ἡ δὲ κεφαλικὴ ποινὴ δὲν θεραπεύει παντάπασι τὰς ἀσχημίας τῆς κοινωνίας. Ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς δικαιο-

σύνης, απαιτεῖται νὰ ᾔηται ὁ νόμος γνωστός, καὶ ἐπομένως συν-
 τεταγμένος μετὰ ἐναργείας καὶ ἀπλότητος καὶ ἐκθέσεως τῶν
 αἰτίων, πρὸς κατάληψιν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ
 παρὰ πάσαις ταῖς τάξεσι τῆς κοινωνίας. Διὰ τούτου τοῦ τρόπου
 καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ νόμου γίνεται πιστὴ καὶ ἡ παραδοχὴ τοῦ
 νόμου καθίσταται εἰς τὴν διάνοιαν καθήκον καὶ οὐχὶ ἐπιβολὴ
 ἀνάγκης ἐπὶ τῆς θελήσεως. Αἱ δὲ ἀρχαί, αἰτινές εἰσιν ὄργανα
 τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, ἔχουσι καθήκον νὰ
 γινώσκωσιν ἐντελῶς καὶ μελετῶσιν ἀκαταπαύστως τοὺς νόμους
 καὶ τοὺς κανονισμοὺς, ὧν τὴν ἐφαρμογὴν εἶναι ἐπιτετραμμέναι,
 εἰς δὲ τὰς ἀποφάσεις καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κειμένων νόμων νὰ
 ἀκολουθῶσι κατὰ συνείδησιν καὶ ἐκ τοῦ καθήκοντος τὸ πνεῦμα
 καὶ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, σιγόντων τῶν παθῶν, τιθεμένων
 κατὰ μέρος τῶν ἀτομικῶν δοξασιῶν καὶ τῆς προσωποληψίας.
 Ἐπειδὴ δὲ αἱ δημόσιαι τοῦ κράτους ἀρχαὶ ἐκπροσωπεύουσιν αὐ-
 τὴν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν, τούτου ἕνεκα οἱ πο-
 λιταὶ χρεωστοῦσιν ὑπακοὴν καὶ σέβας εἰς αὐτάς, ὅταν πιστῶς
 καὶ εἰλικρινῶς ἐκτελῶσιν αὐταὶ αὐταὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους,
 καὶ δίδωσιν αὐταὶ πρῶται τὸ παράδειγμα τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ
 σεβασμοῦ εἰς τὸν νόμον ἐν γένει. Ἀρχαὶ λαλοῦσαι οὐχὶ ἐν ὀνό-
 ματι τοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἡ κρηπίς καὶ τὸ παλλάδιον τῆς κοι-
 νωνίας, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς ἰδίας αὐτῶν θελήσεως καὶ τῆς ἰδιο-
 τροπίας, δὲν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν οὐδεμίαν νόμιμον ἐξουσίαν.
 Ἀποτέλεσμα δὲ ἔσται τότε ἡ παρακοὴ καὶ ἡ ἐπανάστασις. Ὁ
 φανατισμὸς ὅμως εἶναι μάλιστα ὡς καὶ ἡ ἀναρχία· διὸ πρέπει
 νὰ ἄρχῃ πάντοτε ὁ νόμος. Οὐδόλως ἀρμόζει νὰ παραβιασθῇ ὁ
 ἠθικὸς καὶ θεῖος νόμος χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐπειδὴ δεῖ πει-
 θαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. Ὀφείλει ἐξαιρέτως ὑπακοὴν
 εἰς αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος πρῶτον, καθὼ προῖον τῆς θείας δικαιοσύ-
 νης, ὀλιγωρῶν τῶν σκληρῶν βασανιστηρίων, τῶν εἰρκτῶν, τῶν
 δεσμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, ὡς παρατηροῦμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ
 τῶν μαρτύρων τῆς τε πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Καί τοι δὲ ὁ-
 μολογεῖται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ νόμιμον τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰ-
 ρῆνης, δίδονται ὅμως τρομεραὶ καὶ πάνδημοι στιγμαὶ ἐν τῷ βίῳ
 τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν λαῶν, καθ' ἃς ἐγείρεται ὀλόκληρον τὸ ἔθνος,
 ἵνα διεκδικήσῃ τὰ ἀπαράγραπτα αὐτοῦ δικαιώματα, οἷονεὶ φε-
 ρόμενον ὑπὸ πνοῆς τῆς ἀνεξιχνιάστου θείας Προνοίας πρὸς θραῦ-

σιν τῶν πολυχρονίων ἀλύσειν αὐτοῦ καὶ ἐκτέλεσιν τῶν θείων βουλῶν καὶ ἀποφάσεων.

§ 5. Ἡ φυσικὴ θρησκεία, ἄλλως καὶ θεοσοφία ἀκούουσα, τὴν ὑπαρξιν καὶ τὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει, ἡ δὲ ἡθικὴ, στενῶς πρὸς ἐκείνην συνδεδεμένη, διδάσκει τὰς ἀπείρους ὑποχρεώσεις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἡθικὴ ἐρείδεται ἐπὶ ἀκραδάντων καὶ στερεῶν βάσεων, ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου χορηγούμενης ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἔσχατον λόγον ἀπασι τῶν ἀληθειῶν, τότε δὲ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἡθικὴ ἀμφιέννυνται θρησκευτικὸν χαρακτῆρα· τὸ καθῆκον δὲν εἶναι μόνον λογικὴ ὑποχρέωσις, ἀλλὰ διαταγὴ τοῦ Θεοῦ· δὲν εἶναι ἡ τούτου ἐκπλήρωσις πρᾶξις μόνον ἐπαξία λογικοῦ κτίσματος, ἀλλὰ λατρεία. Μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀξιομισθίας ἐνοῦται ἡ ἐλπίς, καὶ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς λύπης τοῦ ἐνόχου συνάπτεται ὁ φόβος τῶν κρίσεων τοῦ Θεοῦ. Ἐλαλήσαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας. Δὲν κρίνομεν δὲ ἀπο σκοποῦ νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς διατρένωσιν τοῦ ἡθικοῦ τούτου καθήκοντος. Τὰ ὑψηλότερα καὶ βαθύτερα αἰσθήματα τῆς ἡμετέρας φύσεώς εἰσιν ἐξ ἅπαντος τὰ θρησκευτικά. Τῷ ὄντι ἐὰν αἱ ποιότητες τῶν ὄντων, τῶν ἐχόντων μεθ' ἡμῶν σχέσεις τινάς, διεγείρῳσιν ἐν ἡμῖν παντοῖα αἰσθήματα, ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γεννῶσιν εἰς τὴν ἡμετέραν καρδίαν τοιαῦτα αἱ ὑψηλαὶ καὶ περιπαθεῖς ιδιότητες τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ὄντος, τοῦ διαθέτοντος ἐν τε τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ μελλούσᾳ ζωῇ μετὰ δικαιοσύνης ἀκάμπτου τὰς ἀμοιβὰς καὶ τὰς ποινὰς τὰς προσκεκολλημένας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν καὶ τὴν παραβίασιν τοῦ ἡθικοῦ νόμου, τοῦ ἐκφράζοντος τὴν πανάγιον καὶ πανάγαθον αὐτοῦ θέλησιν. Ὅθεν ἐπεὶ δὲν ἔχει χρειάν ἡμῶν, ἀλλ' ἐξ οἰκείας ἀγαθότητος ὁ Θεὸς καὶ ἔπλασεν ἡμᾶς καὶ ἔθηκεν ἐν τῷ θαυμασίῳ τούτῳ κόσμῳ, ἵνα ἀπολαύωμεν τῶν ἐν αὐτῷ καλλονῶν, ἐπεὶ δὲ ἔδωκεν ἡμῖν τὴν κοινωνίαν, ἵνα αὐξάνῃ ἡ ἡμετέρα σωματικὴ καὶ διανοητικὴ ζωὴ ἐν τῇ τῶν ὁμοίων, τὸν λόγον, ἵνα ἀντιλαμβανώμεθα καὶ συλλογιζώμεθα, τὴν καρδίαν, ἵνα ἀγαπῶμεν, τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἵνα ἐνεργῶμεν, διὰ ταῦτα ὀφείλομεν ὑποταγῇ, σεβασμῶν, αἰσθηματικῆς ἀγάπης καὶ λογικοῦ φόβου

εἰς αὐτὸν, ἐν ἐνὶ λόγῳ λατρίαν, καθαρίζουσιν, ζωοποιοῦσαν καὶ συσσωματοῦσαν τὸ θεησκευτικὸν αἶσθημα.

•••••

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Φυσικὴ Θεολογία ἢ Θεοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ.

§ 1. Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Ἄλλ' ἢ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι τοσοῦτον αὐταπόδεικτος καὶ αὐτοφανής, ὥστε μόνῳ τῷ ἄφρονι ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν· εἰς τὸν τοιοῦτον ἡ φιλοσοφία δὲν καταδέχεται νὰ ἀπαντήσῃ. Ὁ ἀθεῖσμος ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι πλάνη ἀξιοδάκρυτος τῆς διανοίας, οὐχ ἥττον εἶναι ἀσθένεια καὶ κακοήθης πυρετὸς τῆς ψυχῆς. Ἡ ὕγιής φιλοσοφία θαρραλέως ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀποδείξεως τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, ἵνα ἐξοπλίσῃ τοὺς ἔμφρονας, καὶ ἐπενέγκῃ τὰ ἱαματικά αὐτῆς φάρμακα πρὸς θεραπείαν τῆς βαρείας ταύτης ἀσθενείας τῆς ψυχῆς. Δὲν ὤκνησαν καὶ Πλάτων, καὶ Ἀριστοτέλης, καὶ Ἄνσελμος, καὶ Καρτέσιος, καὶ Νεύτων, καὶ Λεϊβνίτιος μετὰ καὶ ἄλλωι μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν νὰ διαλάβωσι περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας, τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

§ 2. Εἰς τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἀποδείξεις, ἧτοι εἰς τὰς φυσικὰς, τὰς ἐρεידομένας ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως ἐν τῷ οὐρανίῳ καὶ ἐνάστρῳ διακόσμῳ, καὶ ἐν τῷ ἐνοργάνῳ ἧτοι ζωϊκῷ καὶ φυτικῷ βασιλείῳ, ὡς καὶ ἐν τῷ ἀνοργάνῳ ἧτοι τῷ τῶν ὀρυκτῶν, εἰς τὰς μεταφυσικὰς, τὰς θεμελιουμένας ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων καὶ καθολικῶν συλλήψεων τοῦ λόγου, καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς, τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ἱστορίας. Πλὴν ἅπασαι αὗται αἱ ἀποδείξεις κατ' οὐσίαν ἐποικοδομοῦνται εἰς τὸν λόγον, ὅστις ἐν ἡμῖν κατέχει τὴν πρῶτην θέσιν,

καὶ εἶναι ὑψηλόν τι, ἀτενίζον ἰδίως εἰς τὸ περισπούδαστον αὐτοῦ ἀντικείμενον, τὸν Θεόν, τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς ἀληθείας, καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ συναίσθησις ἔχει ἀντικείμενον τὸ ἐγὼ, καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις τὴν φύσιν. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ λόγου, ὡς ἐπὶ ἐδραίας βάσεως καθιδρύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, συντελοῦσι δὲ ὡς ὑποβοηθήματα λυσιτελέστατα ἡ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ τῆς ἱστορίας. Ἐν ἄλλοις ἔχομεν ἀποδείξεις ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι θεμελιωμένας εἰς τὸν λόγον, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἥτοι εἰς τὴν πείραν καὶ τὰ γεγονότα. Ἡ πείρα κυρόνει μὲν, ἀλλὰ δὲν συνιστᾷ τὴν ἀπόδειξιν ἀφ' ἐαυτῆς, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ προσπορισθῶμεν τὸ ἀναγκαῖον ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τὸ ἄπειρον ἐκ τοῦ πεπερασμένου· τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων διδόμενα βεβαιοῦσι τὰς ιδέας τοῦ λόγου, ὅστις εἶναι ἡ γνωστικὴ δύναμις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου, ἡ συλλαμβάνουσα πέραν τῶν περιορισμῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ διαστήματος καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ χρόνου τὸ ἄμετρον καὶ τὴν αἰωνιότητα· ἐπομένως ὁ λόγος ἀνευρίσκει τὴν νόμιμον ἀπόδειξιν τῆς αὐθυπάρκτου καὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, τῆς πρωτίστης αἰτίας τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ὄντων, ἅτινά εἰσιν ἐνδεχόμεναι καὶ ἀτελεῖς οὐσίαι, παραχθεῖσαι ἐκ τοῦ τελειοτάτου καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Τῷ ὄντι ἐκάστη ιδέα τοῦ λόγου ἀνακαλύπτει ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, καὶ ἅπασαι ἀνεξαίρετως αἱ ιδέαι τοῦ λόγου ὑπὸ τὸν γενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα εἶναι καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι. Οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ θεάματος τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἡμῶν αὐτῶν τῶν ἀτελῶν καὶ περιορισμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν τῷ βῆθει τῆς ἡμετέρας ψυχῆς παρουσίας καὶ πάντοτε δραστηρίου ιδέας τοῦ τελείου καὶ ἀπολύτου προκύπτει ἡ ἀπόδειξις τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας. Διὰ παντοίων δρόμων εἰς τὴν μοναδικὴν ὁδὸν, εἰς τὸν Θεόν, ὑφθαῖται ὁ ἡμέτερος λόγος, ποτὲ μὲν ἐρειδόμενος ἐπὶ τῶν ιδεῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ διαστήματος, ποτὲ δὲ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς αἰτίας, τῆς οὐσίας καὶ τῶν συλλήψεων αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον αὐτῶν χαρακτῆρα θεωρουμένων. Αὕτῃ ἡ ἀρμονία ἀφ' ἐτέρου τῶν φαινομένων τῆς φύσεως δεικνύει τὸν ἀριστοτέχνην καὶ τὸν πάνσοφον ἀρχιτέκτονα τοῦ κόσμου, πλὴν ὑπαιτεῖται καὶ ἡ μεσολάβησις ἄλλων ἐπιχειρημάτων ἵνα μορφώσωμεν τὴν ιδεάν τῆς παντοδυναμίας, τῆς τελειοτάτης σοφίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τοῦ ὑπερτάτου δημιουργοῦ. Συμπε-

φαίνομεν ὅτι ἡ ἀποδείξις τῆς θείας ὑπάρξεως εἶναι μία καὶ μόνη κατ' οὐσίαν ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἑαυτῆς μορφῶν, ὡς καὶ ὁ λόγος εἶναι εἰς ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἑαυτοῦ στοιχείων.

§ 3. Ἀκαταγώνιστα εἰσι τῷ ὄντι τὰ ἐπιχειρήματα, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίς. Εἴτε ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ὡραιότητα τοῦ οὐρανοῦ, τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων, τὴν δύναμιν τῶν ἀνέμων, τὴν πληθύν τῶν ἐν αὐτοῖς πτηνῶν, τὰς σταθεράς καὶ διηνεκεῖς κινήσεις τῶν πλανητῶν καὶ τὴν περιοδείαν τῶν κομητῶν, εἴτε εἰς τῆς γῆς τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν γονιμότητα, εἰς τὰ παντοῖα γένη τῶν ἐν αὐτῇ ζῶων καὶ ἐντόμων, τὰ ποικίλα βότανα, τὰ πολυειδῆ ἄνθη καὶ δένδρα, εἰς τῶν ποταμῶν τὰ καλλιῆρα ὕδατα καὶ τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ὠκεανῶν τοὺς ἰχθῦς καὶ τὰ πελώρια κήτη, εἴτε εἰς τὴν ἔρρυθμον κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὴν εὐγένειαν, λογικότητα καὶ πνευματότητα τῆς ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἀφεύκτως δημιουργὸν καὶ αἷτιον τοῦ παντὸς τὸν Θεόν. Τῷ ὄντι οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, πίνουσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἐπ' ἀληθείας τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίτεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. Βεβαίως ἡ σκόπιμος τῶν ὄντων ἐν γένει διάταξις, καὶ ἡ κινήσις τῶν σφαιρῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ἡ συντήρησις τοῦ συμπαντος, δὲν εἶναι ἰδιότητες τῆς ὕλης, ἀλλ' ἀσωμάτου οὐσίας, μόνης αἰτίας τῶν φαινομένων, μόνης δυνάμεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως, τοῦ ὕψιστου ἀριστοτέχνου. Ὅθεν ἡ καλλονὴ τούτου τοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ἄμετρος ἔκτασις ἐν τε τῷ μεγέθει καὶ τῇ σμικρότητι, ἡ ἁρμονία τῶν συγκροτούντων αὐτὸν μερῶν καὶ ἡ ἀναλογία τῶν μέσων πρὸς τὰ τέλη, οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ τὸν σοφόν, παντοδύναμον καὶ ἐλεύθερον Κτίστην τοῦ κόσμου.

§ 4. Φέρονται καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἡ ὕλη, τὰ μόρια καὶ τὰ ἄτομα ταύτης, ἐξ ὧν συντίθεται ὁ ἐνυλος κόσμος, οὐχὶ μόνον δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν κίνησιν καὶ τὴν διάταξιν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ὑπαρξίς ἀνήκει αὐτοῖς· καθότι ἡδύναντο καὶ νὰ μὴ ᾖναι καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχουσι, καὶ οὐδὲως δυσκολεούμεθα νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὰ μὴ ὑπάρχοντα, ἢ καὶ ἄλλως διακείμενα· ὅπερ δὲν ἤθελε συμβῆ, ἐὰν ἡ ὑπαρξίς ἦτο οὐσιώδης ἰδιότης αὐτῶν. Λοιπὸν ὁ κόσμος οὗτος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ εἶναι

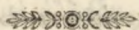
μίγμα καὶ ἄθροισμα ἐνδεχομένων ὄντων· ἐπομένως ἐξω τοῦ κόσμου ὑπάρχει ὃν ἀναγκαῖον καὶ αὐθύπαρκτον, παρ' οὗ ἔλαβον ὑπαρξιν τὰ πάντα, τὴν ὑποίαν ἀφ' ἐαυτῶν οὐδόλως ἐκέκτηντο. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα ὄντα, οἷα ἡ ὕλη, τὰ μέρη καὶ τὰ φαινόμενα ταύτης, ἅπερ ἐξανοίγομεν ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς ὑπάρξεως, συμπεραίνομεν ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ ἀναγκαίως ὢν, εἰς ὃ χρεώσταιται ὁ ἀποχρῶν λόγος ἐκείνων, καὶ ὅπερ ἐξήγαγεν αὐτὰ εἰς ὑπαρξιν.

§ 5. Ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως μαρτυρεῖ κριτὴν παντέφορον καὶ νομοθέτην τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπιβάλλοντα εἰς τὸν ἔνοχον τὴν ποινὴν, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ τύψις, ἣν αἰσθάνεται ἀκαταπαύστως ὁ ποιῶν τὸ κακὸν καὶ παραβιάζων ἐπομένως τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅστις κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ὁ αὐτὸς, καὶ χρησιμεύει ὡς τύπος καὶ γνώμων τῶν ἀνθρωπίνων νομοθετῶν, σπουδαζόντων, ὅσον ἔνεστιν ἀνθρώποις, νὰ μιμῶνται αὐτόν. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐξ ὑπαμοιῆς ἀποδεικνύει ὑπέρτατον νομοθέτην τὸν Θεόν.

§ 6. Ἡ ὁμόθυμος σύμπνοια πάντων τῶν λαῶν ἀποδεικνύει ὡσαύτως τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι γεγονὸς ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρούμενον ὅτι ἅπαντα τὰ ἔθνη μετ' ὁμοφροσύνης ἀνεγνώρισαν τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπαρξιν, καὶ τοι ἐπ' ἀκριβὲς δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν ὀρθὴν ιδέαν, ἐπειδὴ τὰ μὲν καλλιώτερον, τὰ δὲ χειρότερον ἐνόουν τὸν Θεόν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως. Διαφωνοῦντα εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐννοεῖν τὸν Θεόν, ἐν ἐνὶ στόματι ἐκήρυξαν τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ. Ἡ περὶ Θεοῦ πίστις ἀρχαία ὡς ὁ κόσμος, εἰ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς παριστανομένη καὶ κατὰ καιροὺς τυλισσομένη εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν μεταξὺ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, εἶναι θαυμάσιον φαινόμενον, ἐξασκοῦν ἐπὶ ῥοὴν ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, τὴν εἰσθύουσαν εἰς πάσας τὰς διανοίας.

§ 7. Αἱ μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἔχουσιν ὡς ἐφεξῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὢν διανοούμενον, ἥτοι κρίνον, παραβάλλον, συλλογίζομενον, σταθμίζον τὰ ὑπὲρ καὶ κατὰ, πιστεῦον, ἀμφιβάλλον, ἀπατῶμενον, ἀγνοοῦν, ζητοῦν καὶ πολλάκις μὴ εὐρίσκον τὴν ἀλήθειαν· εἶναι ὢν, τοῦ ὁποίου αἱ νοεραὶ ἐργασίαι βεβαιοῦσι τὴν ἰδίαν πνευματότητα, εἶναι ψυχὴ, ἥς τὸ πρῶτον κατηγορούμενόν ἐστιν ἡ διάνοια. Ἄλλ' αὕτη ἡ διάνοια

πρὸ τινων ἐτῶν δὲν ἦτο ἐν τῷ ὕστερον γεννηθέντι ἀνθρώπῳ. Πόθεν ἤλθεν αὕτη; πόθεν ἐδόθη; ἐξ ἁπαντος δὲν εἶχεν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος πρὶν ἢ ὑπάρξει, τότε ἦτο μηδὲν διανοίας. Ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς διανοίας προδήλως εὐρίσκεται ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου· ὃν ἀνώτερον, ἔχον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκ περιουσίας τὴν διάνοιαν, μετέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, πρῶν οὐκ ὄντα καὶ στερούμενον ταύτης. Τὸ ὃν τοῦτο, ὕπερ ἐστὶν ἡ πηγὴ πάσης διανοίας, εἶναι εἰς ἄκρον διανοητικὴν, ὑπέρτατος λόγος καὶ ὕψιστος νοῦς, Θεός· ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διδάσκει ἡμᾶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ἐπίτης καλῶς, καὶ καλλιώτερον μάλιστα ἢ τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς ἀντικείμενα, ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τούτου προσόντα ἥτοι κατηγορούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κατηγορούμενα, ἥτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ.

§ 1. Ἀποδειχθείσης τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ τελείου, διὰ τῶν καθολικῶν ἀληθειῶν, τῶν χαρακτηρίζουσιν τὸν ἀνθρώπινον λόγον, καὶ διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γενικῆς κατασκευῆς τοῦ κόσμου, ὁ λόγος ἀνακαλύπτει καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, τὴν ἐνότητα καὶ ἀπλότητα, τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ ἄπειρον, τὴν αἰωνιότητα, τὴν σοφίαν μετὰ τῆς διανοίας, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν μετὰ τῆς παντοδυναμίας, τὴν πρόνοιαν, τὴν δικαιοσύνην μετὰ τῆς ἀγαθότητος. Τῷ ὄντι πρέπει νὰ ἀπονεμηθῶσιν εἰς τὸν Θεὸν τὰ μνημονευθέντα προσόντα, διότι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ἀφηρημένος Θεὸς τυφλῆς λογικῆς, ἀλλ' εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδήσεως, ἡ αἰτία τῶν αἰτιῶν, ὁ καθολικὸς λόγος, τὸ παντέλειον ὃν, ὁ κτίστης καὶ προνοητὴς τοῦ σύμπαντος. Τὰ κατηγορούμενα ταῦτα ἐπομένως διαιροῦνται εἰς μεταφυσικὰ καὶ ἠθικά. Ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ἀποκλείεται πᾶν εἶδος ἀτελείας καὶ ἀδυναμίας, τοσοῦτον λογιστέα καὶ πλείστα ὅσα μεταφυσικὰ κατηγορούμενα εἰς τὸν Θεόν. Ἐξετάζομεν τὰ μεταφυσικὰ πρῶτον, καὶ εἶτα τὰ ἠθικά.

§ 2. Λέγοντες ἐνότητα Θεοῦ ἐννοοῦμεν ὅτι εἷς μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ οὐχὶ πολλοί· λέγοντες δὲ ἀπλότητα ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἀποκλείει πᾶσαν σύνθεσιν μερῶν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ Πᾶν, τὸ σύνολον τῶν ὄντων, ἄθροισμα καὶ ἀλγεβρικὸν ἢ ἀριθμητικὸν κεφάλαιον, ἀλλ' εἶναι ὃν ὑπέρτατον, αὐθύπαρκτον καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀδιαίρετον, μία μόνη καὶ ἡ αὐτὴ φύσις, ἀπολύτως τελεία καὶ ἄπειρος. Ἡ τελειότης μόνον εἰς ἓν ὃν ἀνήκει, διότι ἐπὶ δύο ὄντων τελειότης δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ εἶναι μεγίστη ἀντίφασις τοῦτο. Εἰς δύο διακεκριμένα ὄντα φαίνεται ἀναμφιβόλως ἀρχὴ διαφορᾶς· ἐπεὶ δύο ὄντα ἀπολύτως ταυτούσια εἶναι ἀδιόρατα καὶ ἐπομένως σχηματίζουσιν ἓν, ὡς ἐν τῇ γεωμετρίᾳ ἔχουσι δύο κοινὰς στιγμὰς· ἐξ ἀνάγκης λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο φανταστῶν τελειῶν ὄντων ὑπάρχει διαφορὰ ἐνδεχομένη, ἡ ὁποία δὲν προσέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, ἥτις εἶναι ἡ τελειότης, οὔτε ἐκ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν, διότι ἀμφοτέρω διακατέχουσι πάσας τὰς τελειότητας, οὔτε ἐν τέλει ἐκ τοῦ διαφοροῦ βαθμοῦ αὐτῶν τῶν τελειοτήτων, διότι τελειότητες ἀπολύτως κατεχόμεναι δὲν ἔχουσι βαθμόν. Πρὸς τούτοις ἕκαστον τῶν δύο τελειῶν καὶ ἀπείρων ὄντων θέλει περιορίσει τὸ ἄλλο, καὶ ἐπομένως οὐδὲν ἔσται ἀληθῶς ἄπειρον καὶ τέλειον. Ὡσαύτως ῥητέον περὶ δύο διαστημάτων καὶ δύο χρόνων ἀπείρων· ταῦτα δὲν ἤθελον διαφέρει παντάτασι κατὰ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἐπομένως ἤθελον εἶσθαι ἓν· αὗται δὲ εἶναι χιμαιρικαὶ τῆς φαντασίας ὑποθέσεις. Ἡ ἀπόδειξις αὕτη λέγεται ἐκ τῶν προτέρων καὶ δὲν δανείζεται τίποτε ἐκ τῆς πείρας. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατηγορουμένων τούτων καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, εἰ καὶ ἡ πείρα δὲν θεμελιώνει τὰς μεταφυσικὰς ἀρχάς, ὅμως ἐπιβεβαιοῖ ταύτας· ὑπὸ τὴν ἔκτασιν ταύτην ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ καὶ διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς καταπληκτικῆς ἁρμονίας τῶν νόμων αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς· διότι ἐὰν συνετίθετο ἐκ μερῶν, τότε τὰ μὲν ἤθελον φυλάττει τοὺς χαρακτῆρας τῆς θείας οὐσίας, τὰ δὲ οὐχὶ, ὅπερ ἄτοπον, ἀλλὰ ἤθελον εἶσθαι μέρη ἐνδεχομένου, πεπερασμένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος, ἐπομένως δὲν ἠθέλομεν ἔχει τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἄπειρον καὶ τέλειον. Ὅθεν ὁ Θεὸς εἶναι φύσεως ἀπολύτως ἀπλῆς καὶ ἀδιαίρετος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἰδεαϊκὴ καὶ φιλή ἐνότης, ἀλλὰ πραγματικὴ, ζῶσα, γόνιμος,

πλουτοῦσα ἀναριθμήτων κατηγορουμένων, ἅπερ οὔτε νὰ συμπεριλάβῃ οὔτε νὰ ἐξαντλήσῃ δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια. Ἡ δὲ ἐνότης συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀπλότητα.

§ 3. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν, ἡ δὲ τελειότης ἀποκρούει τὴν τροπὴν καὶ μεταβολὴν, ἔπεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἀναλλοίωτος. Διότι ἡ ἰδέα τῆς ἀλλοιώσεως εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν τῆς τελειότητος· τὸ μεταλλάττειν δηλοῖ στερεῖσθαι ἢ κτᾶσθαι τι· ἤδη τὸ τελειότατον ὄν, ἐγκλείον ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς δυνατὰς τελειότητας, οὐδόλως χρῆζει νέας τινος, οὐδὲ δύναται νὰ χάσῃ τὰς ὁποίας κατὰ φύσιν καὶ οὐσίαν κέκτηται, ἄλλως παύει τοῦ εἶναι τέλειον. Οὐδὲ ἐπιτρέπονται βαθμολογίαι, διότι ἡ θεία οὐσία κατ' ἀπόλυτον τρόπον, ἥτοι ἄνευ βαθμοῦ, διακατέχει τὰς τελειότητας αὐτῆς. Ἄρα τὸ τελειότατον ὄν, ὁ Θεὸς, δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ κατ' οὐδένα τρόπον· ὅθεν ἀμετάβλητος καὶ ἀπολύτως ἀναλλοίωτος καὶ αὐτούσιος, ζῶν διηνεκῶς, διανοούμενος, ἐνεργῶν, δημιουργῶν καὶ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

§ 4. Ἐν ᾧ τὰ πάντα ῥέουσι καὶ φεύγουσιν ἐν τῷ χρόνῳ, μόνος ὁ Θεὸς δὲν παρέρχεται, ἀλλὰ μένει ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ταυτότητι αὐτοῦ, εἶναι ὑπεράνω τοῦ χρόνου. Τὸ ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον χαρακτηρίζει τὴν αἰωνιότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ διάρκεια ὑπονοεῖ ὑπαρξίν διαιρετὴν καὶ περιορισμένην, καὶ ἀντίκειται τῇ διαμονῇ. Ὁ Θεὸς εἶναι προαιώνιος καὶ αἰδιος, ἀνάρχως καὶ ἀτελευτήτως ἐστὶν ὁ ποιητὴς τῆς κτίσεως καὶ τῶν αἰώνων, εἰς ὃν οὐδέποτε ὁ χρόνος διήκει· εἶναι ὁ ὢν ἐκτὸς τοῦ χρόνου, καὶ πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης δημιουργίας καὶ ἀείποτε καὶ διηνεκῶς ὑπάρχων. Ἀνάλογον τῇ αἰωνιότητι εἶναι τὸ προσὸν τῆς ἀπειρίας. Καθὼς ἡ αἰωνιότης τοῦ Θεοῦ οὐσιωδῶς ὑφίσταται εἰς τὴν αὐτοῦ ἀτρεψίαν, ἀντίθετον εἰς τὰς διαδοχὰς καὶ μεταβολὰς τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἡ ἀπειρία εἶναι ἡ ἐνότης αὐτοῦ, ἀντικείμενη εἰς τὰ πέρατα καὶ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ διαστήματος. Καθὼς ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου, οὕτω διατελεῖ ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ διαστήματος. Λέγοντες ὅτι ὁ Θεὸς πληροῖ τὰ πάντα καὶ εἶναι ἀπανταχοῦ παρὼν, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι κεῖται ἐν τόπῳ καὶ εὐρίσκεται διεσπαρμένη ἐν τῷ διαστήματι ἡ θεία οὐσία, ἥτις διατελεῖ ἀχώρητος. Ὁ Νεύτων καὶ ὁ Κλάρκιος ὡς πρὸς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἔλαν-

θάσθησαν μεγάλως. Ὁ Θεὸς πάρεστι καὶ ἄνευ τοπικῆς καὶ ἄνευ κατ' ἐπίνοιαν ἐκτάσεως. Ἡ δημιουργία χωρὶς αὐτοῦ δὲν ὑφίσταται, πάντα τὰ ὄντα, μικρά τε καὶ μεγάλα ἀνεξαιρέτως, ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ καθολικότης τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐνέργειας αὐτοῦ, τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀρωγῆς, κυβερνήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου ἐκφράζει τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν. Οὕτω πῶς διαστέλλεται ἡ θεία φύσις τῶν πεπερασμένων ὄντων.

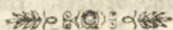
§ 5. Τὰ ἠθικὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅσα ἀνιχνεύομεν θεωροῦντες αὐτὸν ποιητὴν καὶ προνοητὴν. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τὴν λάμπουσαν θαυμαστὴν τάξιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὰ τεκμήρια τοῦ μεγαλείου, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς σοφίας, ἀπανταχοῦ ἐπαισθητῆς, ἐὰν ἐμβατεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύμπαν, ἔνθα ὁ Θεὸς κηρύσσει νὰ ἀντανακλᾶται διὰ τρόπου διακεκριμένου καὶ πληρεστάτου, φθάνομεν νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς οὐσιώδεις χαρμηλικήρας, τοὺς ἀπαρτιζοντας τὴν θείαν φύσιν. Ἡ ἐλευθερία μετὰ τῆς παντοδυναμίας, ἡ σοφία μετὰ τῆς διανοίας, ἡ δικαιοσύνη μετὰ τῆς ἀγαθότητος εἶναι τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα τοῦ Θεοῦ κατηγορούμενα. Ἀναλυομένης τῆς ιδέας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καταντῶμεν εἰς δυνάμεις καὶ νόμους, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι φαινόμενα καὶ σχέσεις· ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ νόμου, ἀπηλλαγμένων παντὸς περιορισμοῦ, ὑψώνει ἡμᾶς εἰς τὴν ιδέαν δυνάμεως ἐντελῶς νοητικῆς, ἱκανῆς νὰ διαχύσῃ ἄνευ μέτρου εἰς τὸ σύμπαν τὴν τάξιν καὶ τὴν ζωὴν. Ἡ κατόπτευσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος, θεωρούμενος εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς ἐκείνην, πλουτίζουν εἰς τὴν ὑψηλὴν ταύτην ιδέαν, προσθέτουσιν εἰς τὴν δύναμιν τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τὴν διάνοιαν τὴν σοφίαν, τὴν δικαιοσύνην εἰς τὴν ἀγαθότητα. Διορώμενος ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ παντοδύναμος ποιητὴς καὶ ὑπέρτατος παντέφορος τῶν κόσμων, ἀλλ' εἶναι ὁ τύπος τοῦ καλοῦ ἢ ὡραίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὁ διαιτητὴς τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, ὁ κριτὴς καὶ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δεδομένον εἰς ἡμᾶς τοὺς περιορισμένους νὰ γινώσκωμεν μικρὸν τινα ἀριθμὸν τῶν ἀναριθμήτων κατηγορουμένων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἄπειρον καὶ ἀκατάληπτον αὐτοῦ φύσιν.

§ 6. Ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος καὶ τελειοτάτη αἰτία, παραγαγοῦσα τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ μόνης τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθέρας θελήσεως. Ὅθεν ὁ κόσμος δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπόρροια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ προῖόν καὶ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς δημιουργίας ἐκυμάνθησαν καὶ ἐξώκειλαν εἰς ἀτοπήματα ἀσύγγνωστα πολλοὶ φιλοσοφικοὶ νόες τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐφαντάσθησαν τὸν δυαδισμόν, ὅστις ὑποτίθῃσι δύο συναιωνίους ἀρχάς, τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὕλην φεῦ! καὶ τὸν πανθεῖσμόν, ὅστις πρεσβεύει τὸν κόσμον ἀπόρροϊαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς θείας οὐσίας, ἄλλοι δὲ ἀπεβρόφησαν πᾶσαν πραγματικὴν ὑπαρξιν εἰς τὸν κόλπον ἀκινήτου ἐνότητος, ἢ ἐπενόησαν τὸ σύστημα τῶν ἀτομιστῶν, τὸν ἀπόλυτον ὕλισμόν, παραδεχόμενον ὡς πραγματικὰ μόνα τὰ πεπερασμένα ὄντα, καὶ διασπείροντα τὴν ὑπαρξιν εἰς ποικιλίαν αἰωνίως κινήτην. Τὰ φιλοσοφήματα ἐκείνων περὶ δημιουργίας εἶναι ὄνειροπολήματα. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐπερειδομένη εἰς τὴν ἀλήθειαν, συστηματισθεῖσα διὰ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἱερῶν συνόδων, ἀνεσκεύασε τὰς αἰρέσεις ταύτας, τὸν δυαδισμόν καὶ τὸν πανθεῖσμόν, ἐπεὶδὴ εἰς τὸν μὲν, ὄντα μανιχαῖσμόν μετημφισμένον, ἀντιτάττει τὴν τελείαν ἐνότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς, εἰς τὸν δὲ, προσπαθοῦντα ἱεροσύλως νὰ θεοποιήσῃ τὴν φύσιν, τὴν οὐσιώδη καὶ ἐνδόμυχον διάκρισιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπαρξὶς τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ἄπειρος εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, καὶ τῆς τελείας ἐλευθερίας αὐτοῦ.

§ 7. Μεταξὺ τῶν κατηγορούμενων τῆς σοφίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος ἐνυπάρχουσιν ἀναλογίαι ἐνδόταται. Ταῦτα δὲ μετὰ τῆς ἀπείρου διανοίας ἀποδεικνύουσι τὸν Θεὸν προνοητὴν, ὡς ἀφ' ἑτέρου ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ ἐλευθερία παριστάνουσιν αὐτὸν ἀνεξάρτητον κύριον καὶ δημιουργόν. Ἀποβαίνει ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Θεὸν αὐθύπαρκτον, ἐὰν μὴ ἐννοήσωμεν αὐτὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος, καὶ ἐπομένως ἅπαντας τοὺς τρόπους τοῦ ὄντος ἐπ' ἄπειρον. Τούτου ἕνεκα ἡ διάνοια, οὔσα τρόπος τοῦ ὄντος, ὑπάρχει φύσει ἄπειρος ἐν αὐτῷ· τὴν δὲ ἡμετέραν διάνοιαν οὐκ οὔσαν ἀφ' ἑαυτῆς ἔδωκεν ἡμῖν σὺν τῇ ὑπάρξει ὁ Θεός. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον

ὅτι εἶχεν ὁ Θεὸς ταύτην, ἄλλως δὲν ἡδύνατο νὰ μεταδώσῃ ὅ-
περ δὲν ἤθελεν ἔχει· ὅθεν ὁ Θεὸς κέκτῃται αἰδίως ἄπειρον τὴν
διάνοιαν, ἣς ἔχει τὸ πλήρωμα, καθὼς ἔχει καὶ τὸ τοῦ ὄντος, οὐ-
τινος τρόπος εἶναι ἐκείνη. Γινώσκων καὶ νοῶν ἑαυτὸν ὁ Θεὸς,
γινώσκει καὶ ἐννοεῖ τὴν καθολικὴν καὶ ἄπειρον νοητικότητα τὴν
ἐνοῦσαν αὐτῷ. Ἡ ἐναργεστάτη γνῶσις τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας
συνεπάγεται καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ὄντων ἀκριβεστάτην γνῶσιν.
Ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν καὶ ἡ ὑπερτάτη
διάνοια, ἀντιλαμβάνεται διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ διαδοχῆς τῶν ἀντι-
κειμένων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν καὶ τοῦ συνδέσμου ἀπασῶν
τῶν ἀληθειῶν. Ἡμεῖς δὲ τοῦναντίον πεπερασμένα ὄντα διατε-
λοῦντες, ἀντιλαμβανόμεθα ὀλιγίστων πραγμάτων καὶ βαθμηδόν.
Ἡ ἐπιστήμη ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει οἰκοθεν, ἐστὶ συνημμένη τῇ
αὐλῳ, ἀπλῇ καὶ ἀναλλοιώτῳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, ἐστὶ καὶ ἀνεξάν-
τλητῳ πηγῇ πάσης γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἐρχομένης παρ'
ἀνθρώποις ἐξωθεν, ὡς ἐπικτήτου καὶ διδακτῆς. Ὁ Θεὸς ποιήσας
τὰ ὄντα καὶ τὰς παντοίας ὑπάρξεις διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθέ-
ρας θελήσεως παρέχει ἡμῖν ψηλαφητὴν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑφί-
στης αὐτοῦ διανοίας, ἣτις συνάγεται καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθὸ
ἀναγκαία συνέπεια τῆς θείας τελειότητος, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων,
δηλαδή ἐκ τῆς ἁρμονικωτάτης τάξεως τοῦ κόσμου, καὶ τῆς τῶν
νυερῶν καὶ λογικῶν κτισμάτων παραγωγῆς. Λοιπὸν οὐχὶ εἰ-
μαρμένη καὶ τυφλὴ τύχη, ἀλλὰ νοῦς ὑπέρτατος ἐξ οὐκ ὄντων
εἰς τὸ εἶναι τὴν δημιουργίαν καὶ τὰ μυρίοτροπα αὐτῆς ἀποτε-
λέσματα θαυμασίως ἐπετέλεσεν, οὐχὶ πρὸς ἰδίαν δόξαν, ἀλλὰ
πρὸς μέθεξιν τῆς θείας ἀγαθότητος ὑπὸ τῶν ἀναριθμῶν τῆς
οἰκουμένης ὄντων. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ὑφίσταται εἰς τὴν χρῆσιν
τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, προτιθεμένης ἄριστον σκοπὸν ἐπιτυγ-
χανόμενον διὰ τῶν πρὸς τοῦτον ἀρίστων μέσων. Ἡ δικαιοσύνη δὲ
τοῦ Θεοῦ στρέφεται περὶ τὴν αὐστηράν καὶ ἀπροσωπώληπτον ἀ-
μοιβὴν καὶ τιμωρίαν συμφώνως πρὸς τοὺς θείους αὐτοῦ νόμους,
οὓς ἔθηκε τοῖς λογικοῖς κτίσμασιν. Ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ τὰ θετικὰ ταῦτα κατηγορούμενα, καὶ τοὶ ἀτελεῖ καὶ ἐλατ-
τωματικὰ, πόσω μᾶλλον δὲν ἁρμόζουσιν τῷ ἀπείρῳ καὶ τελειο-
τάτῳ Θεῷ, τῷ ὄντως ὄντι; Ἡ ἄγνοια, ἡ λήθη, ἡ κακία, ἡ ἀπρο-
νοησία καὶ ἡ ἀδικία μάχονται οὐσιωδῶς καὶ ἀντιπράσκουσιν εἰς
τὴν θείαν τελειότητα.

§ 8. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς ἐξ ἰδίας φύσεως, οὐχὶ μόνον διότι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ κανονίζεται πάντοτε ὑπὸ τελείου λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς ἄκρον ἀγαπᾷ τὰ ἑαυτοῦ κτίσματα ἐπιχέων αὐτοῖς, καθόσον ἐπιτρέπει ἡ σοφία αὐτοῦ καὶ ἐπιδέχεται ἡ εὐθραυστος αὐτῶν φύσις, τὴν πρέπουσαν εὐδαιμονίαν. Παρ' ἀνθρώποις ἡ ἀγάπη ὑποθέτει ἀνάγκην τοῦ ἀγαπωμένου ἀντικειμένου, παρὰ δὲ Θεῷ τὸ ἀγαπᾶν ἐστὶν ἀγαθοποιεῖν, εὐεργετεῖν τὰ ὑπ' αὐτοῦ διακατεχόμενα ὄντα. Ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ καὶ κατέχει πάντα αὐτοῦ τὰ κτίσματα ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐκείνων σχετικὴν ἀγαθότητα, τουτέστι καθόσον εἶναι ἄξια νὰ ἀγαπῶνται ὑπ' αὐτοῦ. Τοῖς λογικοῖς κτίσμασι, γινώσκουσι καὶ ἀγαπῶσιν αὐτόν, ἔδωκεν ἐνταῦθα εὐδαιμονίας σπέρματα, ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ ζωῇ ὑπεσχέθη καὶ ἐπηγγείλατο ἀθάνατον εὐδαιμονίαν καὶ ἀτελεύτητον μακαριότητα. Ἡ ἀγαθότης παρίστησι τὸν Θεὸν πατέρα πάντων. Τὰ δὲ ἐγειρόμενα ἀπορήματα ἀπέναντι τῆς σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ προκύπτουσι μᾶλλον ἐκ τῆς ἀτελείας τοῦ ἡμετέρου ὄντος καὶ ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς πείρας. Οὐχ' ἥτον δὲ ἀναφύονται καὶ ἐνστάσεις κατὰ τῆς θείας προνοίας ἐκ τοῦ τριπλοῦ κακοῦ, ὅπερ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς νὰ εὕρισκῃται ἐν τῷ κόσμῳ διὰ λόγους ἀνεξιχνιάστους καὶ ἀνεξερευνήτους. Ἔστι δὲ μεταφυσικὸν κακὸν, ἥτοι ἀτέλεια ἐμφαινouσα πᾶν κτίσμα μίγμα ἰσχύος καὶ ἀσθενείας καὶ ποικίλων ἐλλειμμάτων, ἥθικόν κακὸν, ἥτοι ἡ ἁμαρτία μετὰ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν αὐτῆς, φυσικὸν κακὸν, ἥτοι ἡ ὀδύνη καὶ ἡ ἀλγηδών.

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Περὶ καλοῦ ἦτοι ὥрайου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅρισμός καὶ εἶδη τοῦ καλοῦ.

§ 1. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου θυσιαστηρίῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τάξει τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ζητητέαι αἱ τρεῖς ἀρχικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις τμήμασι, καὶ τοῦ καλοῦ, περὶ οὗ ἐν συνόψει θέλομεν λαλήσει, παραπέμποντες εἰς ἐκ προθέσεως πραγματείαν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴν, ἔνθα καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἐπραγματεύθημεν ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν, ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἡ δευτέρα εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ αἶσθημα. Ἡ ἐπιστήμη ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν ἐπιτυχάνεται διὰ τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ τέχνη, πηγὴ ἀνεξάντλητος καθαρῶν ἀπολαύσεων, φέρει εἰς τὸ καλόν.

§ 2. Καθὼς δὲ τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, οὕτως ἀνάγεται καὶ τὸ καλὸν εἰς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους τοῦ λόγου. Ὅπως ὁρισθῇ τὸ καλόν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἔποψιν. Ὁ Κάντιος ἀποθεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ, καὶ μόνην τὴν ἠθικὴν κατὰστασιν τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου θεωρεῖ. Ἐπομένως τὸ καλόν ἐννοεῖται διὰ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἀρμονικῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Πρὸς τὴν ἀσκήσιν ταύτην οἱ μὲν ἐζήτησαν τὴν ἐργασίαν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας, οἱ δὲ προσέθηκαν ὕψος καρδίας καὶ νοῶς, ὥστε ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἰδιαιτέρου νὰ ἀρθῇ ἡ ψυχὴ εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἀοράτου καὶ ἰδανικοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων διεγείρεται ἀναγκαίως καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ· ὅθεν καλὰ ἡ ὥραια καλοῦνται τὰ ἀντικείμενα, ὅσα διεγείρουσι τὴν ἐλευθέραν ἀρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐντεῦθεν τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλοι

δὲ προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἔθηκαν τὸ καλὸν εἰς τὴν μορφήν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ ἰδιόζουσα εἰς μόνον τὸν λόγον, ἐξάγεται ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ πνευματισμοῦ, ὅστις δίδει ἔκφρασιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Πρέπει δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐντελής ἁρμονία μεταξύ ἰδέας καὶ μορφῆς ἐπιφαινομένη διὰ τῆς ζωηρᾶς ἐκφράσεως. Τινὲς θεωρήσαντες τὸ καλὸν ὡς χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, εἶπον αὐτὸ ὀντότητος ὑπεροχὴν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης παρίσταται ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τελειότης, τούτου ἕνεκα διαιρεῖται τὸ καλὸν εἰς φυσικὸν καὶ τεχνητόν. Ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἐν τῷ θεάματι τοῦ σύμπαντος, ἔνθα ἀντανεκλαῖ ἡ ἀκτὶς τοῦ φωτὸς τοῦ αἰδίου καὶ τοῦ αὐλοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ἐγκεχαραγμένη ἡ σφραγὶς αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ, διαλάμπει ἡ ἀληθής, ἡ ὑπερτάτη ὠραιότης, καὶ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐνδομύχως τὸ κράτος τῶν αἰωνίων νόμων. Ἐν ᾧ τὸ φυσικὸν καλὸν γεννᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαιῶν νόμων, τὸ τεχνητόν εἶναι προῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Τὸ τεχνητόν καλὸν παράγεται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν φύσεως. Βεβαίότατα καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ κυανοῦν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ, τὸ μειδίωμα τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων τῆς ἱρίδος, ἡ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀτελευτήτου θαλάσσης, ἀλλ' οὐχ ἥττον καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, τὸ περιώνυμον ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, ἡ Ἑλένη τοῦ Ζεύξιδος, ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Ραφαήλου, τὸ Stabat mater τοῦ Ροσσίνι καὶ τοῦ Περγολέση, δι' ἃ κινεῖται τὸ ἡμέτερον αἶσθημα, ἐγείρεται ἡ φαντασία καὶ ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς τὰς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ. Τὸ καλὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνσώματος ἰδέα, ἡ αἰσθητὴ μορφή ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ἰσορροπίᾳ μετὰ τῆς ἰδέας.

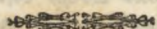
§ 3. Μορφαὶ τῶν φαινομένων τοῦ καλοῦ καὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χαρίεν. Διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας ἀναβαίνομεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπερ ὀρίζεται ὅτι εἶναι τὸ μεγαλοπρεπές, διεγείρον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου. Θεωροῦντες ἐν γαληνιαίᾳ νυκτί, φωτιζομένη ὑπὸ τῆς σελήνης, τὴν ἔκτασιν τοῦ στερεώματος, φανταζόμενοι τοὺς ἀναριθμήτους ἀστέρας, ἐσκορπισμένους ἐν τῷ θόλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ τοῦ

λόγου φθάνοντες εἰς τὸ ἄπειρον διάστημα καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχουσαν ἀναρχὸν καὶ ἀτελεύτητον καὶ παντοδύναμον ποιητικὴν αἰτίαν, τὴν λέγουσαν γεννηθῆτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς, μορφόνομεν τὸ αἶσθημα τοῦ ὑψηλοῦ. Ἡ δὲ ἔννοια τοῦ ὑψηλοῦ ἐγκλείουσα τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου συνοδεύεται ὑπὸ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ συνάμα.

§ 4. Τὸ ὑψηλὸν διαιρεῖται εἰς φυσικὸν καὶ ψυχικὸν, ἥτοι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀπέραντος ὠκεανὸς, ἡ ἀτελεύτητος ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, ἥς τὸ διάστημα εἶναι πλήρες ζωϊκῆς δυνάμεως, αἱ μεγάλαι ἀλύσεις τῶν ὀρέων, προῖον παραδόξου δυνάμεως, πυρκαϊὰ ὀρμητικὴ, σεισμὸς καταστρεπτικὸς, θύελλα καὶ καταιγὶς τρομερά, πάντα ταῦτα εἶναι τοῦ πρώτου εἶδους. Τὸ ψυχικὸν ὑψηλὸν ἐναγκαλίζεται τὸ διανοητικὸν καὶ τὸ ἠθικόν, τὸ μὲν ἀναφέρεται εἰς ἀκατάληπτον μεγαλεῖον διανοίας καὶ ἀνεξαντλήτου σοφίας, μαρτυρουμένης ὑπὸ τοῦ σύμπαντος, τὸ δὲ εἰς τὴν ἔκφρασιν γενναίων διαθέσεων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν μεγάλων χαρακτήρων, δηλούντων τῆς ψυχῆς τὸ ὕψος. Τοιούτων ἠθικὸν ὑψηλὸν παρατηρεῖται ἐν τῷ Θεανθρώπῳ ἐπὶ τοῦ ὅρους τῶν ἐλαιῶν, ἐνθα πληρέστατα θριαμβεῖ κατὰ τῆς παλαιούσης ἀνθρωπίνης φύσεως· ὑποστάς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ σκληρότερα μαρτύρια ἐν τῷ Γολγοθᾶ, καὶ διὰ θερμότητος παρακλήσεως εἰς τὸν συνάναρχον αὐτοῦ Πατέρα ὑπὲρ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐχθρῶν, «Πάτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι» δεηθεὶς, ἀποδεικνύει τὸ ἠθικὸν ὕψος τῆς παναγίας αὐτοῦ καὶ θείας ψυχῆς, καὶ οὕτως ὁ θάνατος αὐτοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις χαρακτῆρσι, ἐπεσφράγισε τὴν ἐαυτοῦ θεότητα.

§ 5. Εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα, εἰς τὸ κομψὸν δὲ, περιλαμβάνον τὸ εὐμενές, τὸ εὐγενές καὶ τὸ χαρίεν, ὑπερτερεῖ ἡ μορφή· ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶναι ἀναγκαῖον τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀνακύπτῃ ἐκ τῆς μορφῆς δι' εὐαρέστου καὶ ἁδρᾶς ἐκφράσεως καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀποκλειστικοῦ καὶ τερπνοῦ αἰσθήματος τῆς χαρᾶς, ἰλαρότητος καὶ εὐφροσύνης. Τὸ εὐμενές καὶ τὸ κομψὸν δυνατόν νὰ ἀναφέρωνται καὶ εἰς ἄψυχα ὄντα καὶ εἰς ζῶα, ἐν ᾧ ἡ χάρις καὶ ἡ εὐγένεια εἰς ἀνθρώπους μόνον καὶ ὑψηλότερα ὄντα· τὰ μὲν ἐκφράζουσιν εὐαρέστον αἶσθημα διεγειρόμενον ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς μορφῆς αὐτῶν, αἱ δὲ αἶσθημα ὑψηλότερον καὶ ἀνώτερον προσεγγίζον εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἡ χάρις ἔχει τὴν

τὸ γλυκὺ, τὸ συμπαθὲς καὶ εὐπροσέγορον· ἡ κομψότης ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἔργα ὑψηλῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφίας, ἡ δὲ χάρις εἰς τὸν ἄνθρωπον κυρίως ἀρμόζει. Τὸ χάριεν ἀπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἐξαιρέτου θελγήτρου ζωηρᾶς ἐκφράσεως καὶ αἰσθητικῆς ἐξωτερικεύσεως, ἡνωμένου μετὰ τῆς γοητείας κομψοτάτης μορφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τέχνης.

§ 1. Τὸ προϊόν οἰουδήποτε ἀντικειμένου διὰ τῆς δεσποτείας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης καλεῖται τέχνη. Καθόσον ὁ ἄνθρωπος δυνάμει τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργότητος, καθὰ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν, προτίθεται τέλος ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως, μεταχειρίζεται τὴν τέχνην. Ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος κατ' ἐλευθέρους κανόνας καὶ μετὰ συνειδήσεως, τοῦναντίον δὲ ἡ φύσις ἐργάζεται κατὰ μηχανικοὺς νόμους, προσαγορευομένους φυσικοὺς. Ἡ τέχνη ὑποτίθησι τὴν ὕλην, διότι ὁ καλλιτέχνης μόνην τὴν μορφήν διὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ φαντασίας πλάττει, οὐχὶ δὲ τὴν ὕλην, ἣν δανεῖζεται παρὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Εἰς τὰς μηχανικὰς τέχνας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα περιορίζεται καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἀνάγκης συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ κοινοῦ βίου· εἰς δὲ τὰς ἐλευθερίους τέχνας προτίθεται σκοπὸν νὰ ικανοποιήσῃ τὴν καλαισθησίαν κατὰ τὰς αἰσθητικὰς ἀρχάς. Ἡ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρει τὴν διάνοιαν, ἡ καλλιτεχνία τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἶσθημα· ἡ μὲν ἐξ ἰδίας ὑποστάσεως εἶναι παραστατικὴ, ἡ δὲ τοῦναντίον στρέφεται περὶ τὸ γενικόν, τοὺς νόμους καὶ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀντικείμενον ἔχουσα τὸ ἀληθές. Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ πραγματικόν, τῆς δὲ ἐλευθερίου τέχνης ἡ ἰδέα. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθερίαι τέχναι πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀρέσκουσι καθ' ἑαυτάς· τὸ καλόν, ὅπερ ἐδρεύει εἰς τὴν ἀρμονίαν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἀτομικοῦ στοιχείου μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ, ὑπερισχύει ἐν αὐταῖς καὶ εἶναι τὸ ἰδιαίτερον αὐτῶν τέλος.

§ 2. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθερίαι τέχναι καλοῦνται καλαὶ ἢ ὡραῖαι.

τέχνη, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτιστος σκοπὸς εἶναι ἢ ὅσον ἔνεστι καλλιωτέρα παράστασις τοῦ καλοῦ ἢ ὡραίου, οὐχὶ δὲ ἡ τῆς φύσεως μίμησις κατὰ τὴν ἀποδιδομένην τῷ Ἀριστοτέλει γνώμην ὑπὸ τῶν μὴ ὀρθῶς ἐννοησάντων αὐτόν. Καθότι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπαινίττεται τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῆς τέχνης ἐκ τῆς μιμήσεως, οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ ἀπένειμαν αὐτῷ τὴν γνώμην ἐκείνην ἐκ παρεννοήσεως. Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ παραλληλίᾳ μεταξὺ ποιήσεως καὶ ἱστορίας ὑποστηρίζει ὅτι αἱ καλαὶ ἢ ὡραῖαι τέχναι εἶναι ἐξοχώτεραι καὶ φιλοσοφικώτεραι τῆς ἱστορίας, ὡς παριστανούσης τὰ συμβάντα ὅποιά εἰσι ἐν ᾧ ἡ ὡραία τέχνη, ἡ ποίησις, φέρ' εἰπεῖν, ἐξεικονίζει ταῦτα πῶς δύνανται καὶ πρέπει νὰ ᾔναι ὁμοίωμα πρὸς τὸ ἰδανικὸν τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου σχηματισθέν. Αὕτῃ δὲ ἡ φύσις παρειτάγεται κατὰ γενικὸν καὶ ἀόριστον τρόπον. Ἐπειδὴ τινὲς μίμησιν τῆς φύσεως ὑπέλαβον τὸ πανομοιότυπον καὶ ἀπογραφον τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἄλλοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν ὁλόκληρον συμφωνίαν τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν φύσιν, ὅποια ἐπιφαίνεται εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, ἤτοι πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν, οἷαν ἐννοοῦμεν ἐν τῇ ιδέᾳ, ὅ ἐστιν ἐν τῷ ἰδανικῷ κόσμῳ. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι ἐλευθέρα παραγωγή τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, εἶναι καρπὸς τῆς μεγαλοφυΐας, ἐκδηλούμενος διὰ τῆς πρωτοτυπίας. Ἡ ἀπομίμησις εἶναι βάνανυσόν τι τεχνούργημα· καλλιτεχνικὸν δὲ εἶναι τὸ προϊόν, ἐν ᾧ διαλάμπει μεγαλοπρεπὴς καὶ γενναία ιδέα, τὸ πνεῦμα. Τί δὲ ἐκ τῆς φύσεως μιμεῖται ἡ λυρική ποίησις, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική;

§ 3. Ἡ τέχνη ὑποτίθησι τὴν μεγαλοφυΐαν, ἥτις δὲν περιορίζεται ἀφ' ἑτέρου εἰς μίαν δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται εἰς ἀπάσας. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα φανεροῦνται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὸν βίον ἐν γένει. Ἡ καλλιτεχνικὴ ὅμως μεγαλοφυΐα ὑφίσταται εἰς τὴν δημιουργὸν δύναμιν τοῦ καλλιτέχνου, ἐνεργοῦσαν ἀρχετύπως κατὰ νόμους ἰδιογενεῖς, ἐν ἄλλοις εἰς τὴν δύναμιν τοῦ νοὸς τοῦ πλάττειν ἴδια ἰδανικὰ καὶ παριστάνειν αὐτὰ ὑπὸ καταλλήλους μορφάς. Ἐπομένως γονιμότης, πρωτοτυπία, παραδειγματικότης ἢ κλασικότης, καλαισθησία, φαντασία, λόγος, διάνοια καὶ αἵσθημα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγαλοφυΐας· ὡς ὅρος δὲ τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι ἡ ἔμπνευσις, ἥτις ποιεῖ τὸ καλόν, αὕτῃ αὐτορ-

μήτως ἐνεργεῖ καὶ θερμαίνει, ἱερὸν πῦρ, μυστικὴ ἀπόρροια τῆς ἐν Θεῷ αἰτιότητος διατελοῦσα, ἥς ἄνευ ὁ καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ μεταγγίσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἔκφρασιν, τὴν ιδέαν καὶ τὴν μορφήν.

§ 4. Καί τοι ἡ τέχνη ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτῆς τυγχάνει οὐσα μία, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἐκδηλοῖ τὴν ἰδανικὴν αὐτῆς σύλληψιν ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ πολλαπλοῦ, διαιρουμένη εἰς παντοίας καλὰς ἢ ὡραίας τέχνας. Ἰνα δὲ ἐξωτερικευθῇ ἡ τέχνη, μεταχειρίζεται παντοῖα παραστατικὰ μέσα· ἐκ τούτων τὰ μὲν εἶναι κατάλληλα πρὸς τὰς εὐγενεστέρας αἰσθήσεις, τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἐξ ὧν γεννᾶται ἡ εἰκονικὴ καὶ διατονικὴ τέχνη, τὰ δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν φύσιν, οἷα τὰ σημεῖα καὶ τὰ σύμβολα τῆς διανοίας, ἥτοι αἱ λέξεις, καὶ προκύπτει ἡ ποίησις ἐντεῦθεν. Πλὴν ἡ οὐσία τῆς ποιήσεως δὲν ὑφίσταται εἰς τὰς λέξεις καὶ τοὺς ἤχους. Ἡ εἰκονικὴ περιλαμβάνει τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, ἡ διατονικὴ τὴν μουσικὴν· προστιθεμένης δὲ καὶ τῆς ποιήσεως, ἔχομεν τὰς τέσσαρας καλὰς ἢ ὡραίας τέχνας. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ξυλογραφία, ἡ χαλκογραφία, ἡ λιθογραφία καὶ ἡ καλλιγραφία εἶναι μικτὰ τέχνη καὶ παράγωγοι, οὐχὶ δὲ ὡραῖαι. Ἡ μουσικὴ ἐνεργεῖ ἐν χρόνῳ διὰ τοῦ ῥυθμοῦ, ἡ ποίησις διὰ τοῦ λόγου, ἡ δὲ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ ἐν τῷ διαστήματι διὰ τῆς συμμετρίας.

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ.

Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

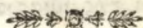
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σπουδαιότης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

§ 1. Ἀπαραίτητος ὅρος εἶναι εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία αὐτῆς, ἥτις ἐναγκαλίζεται πάσας τὰς ἀποπείρας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς ἵνα ἐπιστημονικῶς πληροφορηθῇ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, καὶ τῆς τοῦ

Θεοῦ, καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου. Οἱ χρά-
νοι καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἀλλάσσουσιν, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφικὸν πρό-
βλημα μένει πάντοτε τὸ αὐτό. Πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τὰς
παντοδαπὰς σχολὰς ἂν περιέχωσι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἢ μέρος
αὐτῆς, καὶ νὰ συνάψωμεν ὑπὸ σύστημα κανονικὸν καὶ πλήρες
τὰ ἐσπαρμένα μέλη τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἡ ἱστορία τῆς φι-
λοσοφίας οὐχὶ μόνον διδάσκει ἡμᾶς τί οἱ προγενέστεροι φιλό-
σοφοι ἐσκέφθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτει τὰς αἰτίας καὶ ἀνα-
πτύσσει τὰς συνεπείας τῶν συστημάτων πρὸς μείζονα κατάλη-
ψιν αὐτῶν. Ἡ ἐπιρροή τῶν ἐπικρατησασῶν ιδεῶν ἐν ταῖς δια-
φόροις ἐποχαῖς, ἡ ἀπάτη τῶν φιλοσόφων καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν γί-
νονται εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Κα-
θὼς δὲ ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας νόμοι κανονίζουσι τὸ ἀνθρώ-
πινον πνεῦμα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι
δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετασθῇ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ
βασίμως καὶ ἐπιστημονικῶς, διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ἀρ-
χῶν καὶ συνεπειῶν, καὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων, ἡ πρό-
οδος καὶ ὁπισθοδρομῆσις, ἡ πορεία τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Εἰπὼν τινες ὅτι οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι
ἐκαλλιέργησαν ἀρχετύπως τὴν φιλοσοφίαν. Πλὴν, ὅταν ρίψωμεν
προσεκτικὸν βλέμμα, βεβαιούμεθα ὅτι μόνον οἱ Ἕλληνες ἐζήτη-
σαν τὴν εἰς τὰς ἐπιστήμας φέρουσαν ὁδὸν, ἀγωνισθέντες ἀποτε-
λεσματικῶς περὶ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ
καθὼς ἀρχετύπως φιλοσοφῆσαντες ἀφῆκαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ
τῆς φιλοσοφίας. Τὰ ἀνατολικά ἔθνη ἐποίησαν ἀναμφιβόλως βή-
ματα εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ ἐπιστημονι-
κοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ τῆς γλαφυρᾶς αὐτῶν γλώσσης, τοῦ
ὀργάνου τῆς διανοίας, ἐπῆρθησαν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν. Ἡ σο-
φία τῶν Ἀσιανῶν ἦτο προῖον δεισιδαίμονος θρησκείας καὶ τερα-
τώδους φαντασίας· ὁ λόγος παρ' αὐτοῖς ἐδεσμεύετο, καὶ ἡ ἐπι-
στήμη νήδυμον ὕπνον ἐκοιμᾶτο. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ὄγκος τῆς
ὕλης ὁ καταπιεζὼν ἐκείνους, τὸ κλίμα, ἡ τυραννία, ἡ δεσπο-
τεία, ἡ δουλεία καὶ ἡ ἀβλία διοικήσις ἐκώλυον τὴν ἐλευθέραν
τοῦ νοῦς ἀνάπτυξιν. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ἐγεννήθη ἀληθῶς ἐν
Ἑλλάδι, καὶ ἐντεῦθεν τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα μετωχτεύθη εἰς
τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

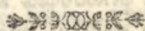
§ 1. Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ προβαίῃ ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἐκ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, ἐκ τοῦ εὐκόλου εἰς τὸ δύσκολον. Πρέπει δὲ νὰ γινώσκωμεν προηγουμένως τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας, τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, καὶ ὕστερον τὰ συστήματα καὶ τὰς αἱρέσεις ἢ σχολὰς αὐτῆς. Ὅθεν τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ μορφώσῃ ἀκριβῆ ἰδεάν τῶν συστημάτων καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ κρίνῃ αὐτὰ προσηκόντως. Ὁ πρῶτος ὅρος τῆς μεθόδου ἀφορᾷ τὴν σπουδὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ διὰ τῆς συνειδήσεως πρὶν ἢ σπουδάσωμεν ταύτην ἐν τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἱστορίας. Ἡ εὐκρινὴς τάξις τοῦ σπουδάσαι τὰς παντοδαπὰς σχολὰς ἐν γένει καὶ ὁ κατάλληλος τρόπος τοῦ μελετῆσαι ἐκάστην σχολὴν ἐν μέρει ἀποτελοῦσι τὴν μέθοδον. Παντοῖαι δὲ εἶναι αἱ μέθοδοι· ἀλλ' ἡ προτιμότερα εἶναι νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀρχικὰς ἐποχάς, ἐν αἷς παρίσταται πλήρης ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, πλὴν ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὥστε τὸ πνεῦμα ἀκολουθήσῃ ἄχρι τέλους τὴν ἱστορίαν σχολῆς τινος ἢ ἔθνους νὰ μὴ μεταφέρηται αἰφνης ὀπίσω, καὶ ἢν στιγμὴν ἐπιχειρῇ τὴν ἱστορίαν τῶν συγχρόνων σχολῶν. Διὰ τῆς συμφωνίας τῶν παντοδαπῶν μεθόδων ἢ σχέσις τῆς φιλοσοφίας μετὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τοῦ πολιτισμοῦ ἐποχῆς τινος ἰδρύεται εὐχερέστερον καὶ πληρέστερον· ἡ διαίρεσις εἰς ἐποχὰς μακροτέρας καὶ βραχυτέρας ἔχει τὸ πλεονέκτημα τοῦ ἀνακουφίζειν τὴν μνήμην, καὶ διὰ τοῦ συνεχοῦς παραλληλισμοῦ ἀποκαθιστάνειν ταύτην ἀσφαλεστέραν καὶ ἐτοιμότεραν ἐν ταῦτῳ.

§ 2. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ψιλὴ ἐκθεσις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ ἐπίμονος ἐξήγησις αὐτῶν διὰ τῶν αἰτιῶν, τούτου ἔνεκα τὸ σχέδιον τῆς κατατάξεως τῶν σχολῶν πρέπει νὰ ὀρίσθῃ ἐκ τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων, ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ὑποθέσεως. Ἡ χρονολογικὴ κατάταξις, τὰ ἀξιωματικὰ γράμματα λογικὰ καὶ πολιτικὰ συμβάντα, ὁ ἐξευγενισμὸς, αἱ ἑξεῖς, αἱ πεπονηθεῖς τῶν λαῶν τῆς τοιαύτης περιόδου, ἡ περιγραφὴ τῶν γενικωτέρων χαρακτήρων τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἔλαβε τὰ γενέθλια ἡ προκειμένη φιλοσοφικὴ

σχολή, δὲν πρέπει νὰ διαφύγῃσι τὸ ὀξυδερκὲς ὄμμα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἡ βιογραφία τῶν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων, ἡ τάσις τῶν ἀντιζήλων αἱρέσεων, οἱ χρόνοι, ἡ ἐπιρροή τῆς μὲν ἐπὶ τῆς δὲ σχολῆς καὶ τὰ συγγράμματα ἀπαρτίζουνσι τὸ ὅλοσχερὲς ἔργον τοῦ τῆς φιλοσοφίας ἱστορικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων, καθὰ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐλαλήσαμεν, αἱ μὲν προμηθεύονται νέας γνώσεις, αἱ δὲ τροποποιοῦσι τὰς ἤδη ἀποκτηθείσας, καὶ ὀφείλομεν τὰς ἡμετέρας ιδέας εἰς τὸν λόγον καὶ εἰς τὴν πείραν, ἐννοοῦντες καὶ τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀρχὰς οὕτω, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ σταθμίζωμεν τὰ πάντα, ὅπως μὴ ὀλισθήσωμεν εἰς τὰ μονομερῆ συστήματα τοῦ δογματισμοῦ, τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ.

§ 3. Αἱ πηγαί, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν τὴν ὕλην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἶναι αὐτὰ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων, καὶ ἐν γένει τὰ σχετικὰ εἰς τινὰ σχολὴν κείμενα, ἅτινα σώζονται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων, πρὸς δὲ τὰ ὑπομνήματα καὶ αἱ εἰδικαὶ καὶ γενικαὶ ἱστορίαι. Δὲν δυνάμεθα ἐντελῶς καὶ καλῶς νὰ ἐννοήσωμεν φιλοσοφικὴν τινὰ διδασκαλίαν, ἐὰν μὴ σπουδάσωμεν ταύτην ἐν αὐτοῖς τοῖς πονήμασι τοῦ συγγραφέως. Καὶ τοι τὰ κείμενα φαίνονται αἱ μόναι ἀληθεῖς πηγαί τῆς ἱστορίας, δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῶσιν οὔτε τὰ τεμάχια καὶ ἀποσπάσματα οὔτε τὰ ὑπομνήματα τῆς αὐτῆς ὕλης. Ὡσαύτως δὲν πρέπει νὰ παραγκωνισθῶσιν οἱ περιώνυμοι ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν προέθεντο σκοπὸν νὰ συγγράψωσιν εἰδικῶς ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅμως ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἑαυτῶν διδασκαλιῶν παρενείρουσι πολλὰς εἰδήσεις ἐπὶ τῶν προηγηθεισῶν σχολῶν. Ὁ Κικέρων, ὁ Σενέκας, ὁ Πλούταρχος, Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Στοβαῖος, ὁ Φώτιος, Σέξστος ὁ ἐμπειρικός, ὁ Ἀθήναιος, ὁ Μακρόβιος, ὁ Γέλλιος, ὁ Σουΐδας, ὁ Ὠριγένης, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Ἱερὸς Αὐγουστίνος, θεωροῦνται δικαίως πηγαί, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν γνώσεις ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Οἱ νέοι ἱστοριογράφοι τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Βάϋλος, γράψας ἱστορικὸν καὶ κριτικὸν λεξικόν, ὁ Στανλέϊος, γράψας ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὁ Βρύνκερος, γράψας πολύτιμον καὶ ἐμβριθῆ ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὁ Τειδεμάννος, γράψας τὸ πνεῦμα τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ Θάλητος ἄ-

χρὶ Βερκελείου, ὁ Τεννεμάννος, ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας γράψας καὶ ἐπιτομὴν αὐτῆς ἀκολούθως, ὁ Δεγερανδός, γράψας συγκριτικὴν ἱστορίαν τῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ὁ Ρίττερος, γράψας ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, λήγουσαν εἰς τὴν πτῶσιν τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς καὶ ὁ Βύλης (Buhle), ἱστορίαν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας μετ' ἐπιτομῆς τῆς ἀρχαίας. Συνεβάλλοντο δὲ τὰ μέγιστα πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἡ φιλολογία καὶ ἡ κριτικὴ· ὁ δὲ Λεϊβνίτιος ἐδίδαξεν ἡμᾶς τί πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ διαίρεσις αὐτῆς.

§ 1. Ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας ἐστὶ τὸ προσδιορίζαι ἐπιστημονικῶς τὴν φύσιν, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου· ὅθεν καὶ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὀφείλει ἐπιστημονικῶς νὰ ἐξετάζῃ τὰ παντοῖα συστήματα. Ἐπεὶ δὲ ἡ σκέψις ἐπὶ τῶν διανοημάτων ἔρχεται βαθμυδὸν καὶ βραδύτερον, διὰ τοῦτο αἱ ἱστορικαὶ ἐποχαὶ δὲν ἔχουσι τι κοινὸν μετὰ τῆς μυθολογίας. Ὁ χαρακτὴρ τῶν πάλαι διδασκαλιῶν τῆς Ἀνατολῆς εἶναι μᾶλλον θρησκευτικὸς ἢ φιλοσοφικός· εἰ καὶ ἡ ἀνατολὴ ὑπῆρξεν ἡ κοίτις τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν πολλὰ ὡς πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὴν θρησκείαν, ὅμως διὰ τῆς μεγαλονοίας καὶ γονιμότητος αὐτῶν μετερρύθμισαν τὰ πάντα οὕτως ὥστε νὰ φαίνωνται οὐχὶ ἀπομιμήσεις, ἀλλὰ νέα καὶ πάντῃ διάφορα τῶν πρωτοτύπων. Αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἡ ῥοπὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν εἶναι πρὸς τὴν ἐπιστήμην· ἐν Ἑλλάδι τὰνάπαλιν ἀναφύεται καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει, καὶ ἀναθάλλει ἡ φιλοσοφία· ἐπομένως καὶ τὰ συστήματα καὶ αἱ μέθοδοι ἀληθῶς παρ' Ἑλλήσιν ἐγεννήθησαν.

§ 2. Τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι σύνολόν τι φιλοσοφικῶν γνώσεων, διατεταγμένων κατ' ἀρχὰς εἰς θεωρίας ἐπιστημονικάς· τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου μορσῶθεν ἰδανικὸν τῆς ἐπιστήμης εἶναι

τὸ ἀληθές σύστημα. Εὐρίσκομεν τοιοῦτο σύστημα παρὰ Φοίνιξι, Χαλδαίοις, Πέρσαις καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις πρὶν ἢ ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων ; οὐχὶ βεβαίως. Ἀπαντῶμεν τοιοῦτο σύστημα παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ; Οὐχὶ ἐξ ἅπαντος. Μόνον ὡς ἀντικείμενον θρησκείας ἐκληπτέον τὰ Βράχμα, μέγα, δημιουργικὴ δύναμις, Βίσχνυ, συντηρητικὴ δύναμις, Σίδα, καταστρεπτικὴ καὶ μεταμορφωτικὴ τῶν εἰδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν Βραχμάνων εὐρίσκονται περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ψυχῆς διάφοροι αἱ δόξαι. Τὰ παρ' αὐτοῖς ἱερὰ βιβλία Βέδας, τὰ Μιμάνσα, τὰ Σούτρας, τὰ Βέδαντα, θρησκευτικὰ καὶ ταῦτα, πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ᾔναι φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν καὶ τὰ συστήματα ταύτης εἶναι αὐτόχρομα προῖον τῆς Ἑλλάδος. Διαιρεῖται δὲ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἰς τρεῖς ἀρχικὰς περιόδους, εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἥτοι τὴν Ἑλληνικὴν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἥτοι τὴν σχολαστικὴν, καὶ εἰς τὴν νεωτέραν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ Θαλήτος μέχρι Σωκράτους.

Ἰωνικὴ Ἠσχολή.

§ 1. Ἡ Ἰωνία, καὶ τοὶ ἀτελῶς, ἀνέπτυξε φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἐρεῦνης, ποιῆσαν ὥθησιν καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ δὲ τοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι πολιτικούς περισπασμούς ἡ φιλοσοφία κατέρυγεν εἰς Ἀθήνας, ὡς εἰς κέντρον καὶ ἐστίαν, ἐξ ὧν κατόπιν διεδόθη κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιδιώκουσα τὴν ἐξήγησιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, ἥτοι περὶ γενέσεως καὶ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, ποτὲ μὲν ἐμπειρικῶς καὶ φυσικῶς, ποτὲ δὲ θεωρητικῶς καὶ ἐποπτικῶς,

τῷ τεστιν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἀνθρω-
πίνη διάνοια ἀνενδότως ὤδευεν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν. Θαλῆς ὁ Μι-
λήσιος 600 π. Χ. ἐθεμελίωσε τὴν Ἰωνικὴν σχολὴν ἣτοι τῶν φυ-
σικῶν, παραδεχόμενος ἀρχὴν τοῦ παντός τὸ ὕδωρ, πρῶτον δη-
λαδὴ στοιχεῖον, ἐξ οὗ συνετέθησαν τὰ πάντα, τὴν δὲ ψυχὴν ὑ-
πολαμβάνων κινήτικὴν ἀρχήν. Ὁπαδοὶ τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς ἐγέν-
οντο οἱ ἐξῆς. Ὁ Ἀναξίμανδρος, γεννηθεὶς ἐν Μιλήτῳ περὶ τὸ
600 π. Χ., διαφόρως τοῦ φίλου καὶ προκατόχου ἐθεώρει ἀρχὴν
τῶν πραγμάτων καὶ πρώτην ὑπόστασιν τὸ ἀπροσδιόριστον, ἄμε-
τρον καὶ ἄπειρον, χρεωστουμένων εἰς αὐτὸ τῶν διηνεκῶν ἄλλοι-
ώσεων καὶ μεταβολῶν, τοῦτο δὲ ἐκάλει θεῖον ὡς περιέχον ἐν ἑαυ-
τῷ πάντα. Ὁ Φερεκύδης ὁ Σύριος, γεννηθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Σύρῳ,
μὲν τῶν Κυκλάδων, διδάσκαλος τοῦ Πυθαγόρου, νεώτερος τοῦ
Θάλητος καὶ σύγχρονος τοῦ Ἀναξίμανδρου, ἀναγνωρίζει ἀρχὴν
τῶν ὄντων τὸν ἀέρα, ὃν προσαγορεύει Δία, τὸν χρόνον καὶ τὴν
ὑλὴν ἢ τὸ χάος, ἅπερ ἐνόμιζεν αἰώνια καὶ ἄτρεπτα. Ἀμφότεροι
οὗτοι ἀφῆκαν, τῶν ἄλλων πρῶτοι, φιλοσοφικὰ συγγράμματα.
Ἀναξίμενης ὁ Μιλήσιος 557 π. Χ. βαδίσας τὰ ἴχνη τοῦ φίλου
αὐτοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἐξέλαβον
τὸν ἀέρα ὡς πρώτην ἀρχὴν καὶ ἄπειρον στοιχεῖον τῶν πραγμά-
των καὶ τῆς οὐσίας τῶν ψυχῶν. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος περὶ τὸ
500 π. Χ. ὑπάρξας, μελαγχολικῆς κράσεως καὶ εἰς ψόγον ἐπιρ-
ρέπης, ἐκαλεῖτο κλαυσῖνος. Οὗτος ὑπέθεσε τὸ πῦρ ὡς πρῶτόν τι
στοιχεῖον, ὡς τὴν ὑποκειμένην φύσιν καὶ οὐσίαν πάντων τῶν
πραγμάτων, καὶ τὸν κόσμον ὡς πῦρ ζῶν, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀναπτό-
μενον καὶ σβεννύμενον, ἐντεῦθεν ἐξαγαγὼν τὴν ῥοὴν καὶ τὸ τρε-
πτὸν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διάλυσιν αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Ἐμπε-
δοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος περὶ τὸ 460 π. Χ. ἀκμάσας, ἐγένετο
ἐπίσημος διὰ τε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ διὰ τὰς ἐκτε-
ταμένας φυσικὰς καὶ ἱατρικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Ἐνόμιζε τὴν ψυ-
χὴν κράσιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, τὴν γνῶσιν, συνταῦττισιν
τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὰ τέσσαρα στοιχεῖα οὐ-
χὶ ἀπλᾶ, καὶ ἐκ τούτων τὸ πῦρ δραστηριώτερον ὡς ἐκ τῶν ἀπο-
τελεσμάτων, πᾶσαν τὴν ὑλικὴν φύσιν, θεῖαν, τὴν φιλίαν, ἐνωτικὸν
στοιχεῖον, τὴν δὲ ἔχθραν, ἀντίθεσιν, καὶ παρὰ τὴν φιλίαν καὶ
ἔχθραν ὑπέλαβεν ἐξηγητικὸν στοιχεῖον τὴν Τύχην.

Πυθαγόρειοι ἢ Ἰταλικὴ Σχολή.

§ 2. Ὁ Πυθαγόρας γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 584 π. Χ., κατέβαλε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Μουσικῆς καὶ Ἀστρονομίας· ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αἰνιγματῶδη τινὰ ιδιότητα. Ὁ Πυθαγόρας σπάνια πνευματικὰ προτερήματα ἔχων περιηγήθη τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα· μεταβάς δὲ εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολήν, ἀφορώσαν τὴν τε διανοητικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τελειοποίησιν. Ἡ σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐπενήργησε μεγάλως εἰς τοὺς ἐξόχους τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὡς παλαιοὶ Πυθαγόρειοι τάττονται ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Ἐκφαντος, ὁ Ἀρχύτας, ὁ Ὀκελλος καὶ Τίμαιος ὁ Λοκρός. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ αἰθέρος, ὁ κόσμος εἶναι ὅλον τι ἁρμονικῶς διατεταγμένον, ὅπερ συνίσταται ἐκ δέκα μεγάλων σωμάτων κινουμένων περὶ τὸ κέντρον κατὰ ἁρμονικὴν ἀναλογίαν, τὸ δὲ τούτου κέντρον, λεγόμενον ἐστία τοῦ παντός, πῦρ ἐν μέσῳ, μονάς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος καὶ τῆς ζωῆς· τὰ ὄντα εἶναι μίμησις τῶν ἀριθμῶν, διαιρουμένων εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, ἐξ ὧν οἱ πρῶτοι ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μονάδα, οἱ δεῦτεροι τὴν δυάδα, οἱ μὲν τέλειοι, οἱ δὲ ἀτελεῖς, καὶ δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων κατανοεῖται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον τὴν μετεμψύχωσιν, περιέκλειον τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν εἰς τὴν ιδέαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ κακὸν εἰς τὴν τῆς πληθὺς καὶ τοῦ ἀπείρου· ὠρίζον τὴν ἀρετὴν ἁρμονίαν καὶ ἐνότητα τῶν ψυχῶν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτοι δὲ οἱ Πυθαγόρειοι συνέταξαν δοκίμιον ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, καὶ διέστειλαν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ φρένας. Ἡ φυσικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Πυθαγορείων ἐστηρίζοντο δι' ἄλλοκότων ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς ἐκαρποῦντο χαρακτῆρα ἐνότητος καὶ τάξεως, ὑψόνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτάς. Ἡ σχολὴ αὕτη, ἀπανταχοῦ φέρουσα τὰς ἑαυτῆς συστηματικὰς ιδέας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος, ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τῆς αὐθεντίας καὶ ἀπένειμεν εἰς τὸν λόγον τοῦ Πυθαγόρου τὸ ἀλάνθαστον, αὐτὸς ἔφα.

Ἑλεατική Σχολή.

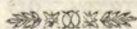
§ 3. Αἱ πρόμνημονευθεῖσαι σχολαὶ ἐσπούδαζον νὰ μάθωσι τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ αἰώνιον διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐποπτείας, ἡ δὲ Ἑλεατική, ἰδρυθεῖσα ἐν Ἐλέᾳ τῆς Ἰταλίας, ἀπερρίψε τὴν πείραν καὶ διὰ τοῦ λόγου ἤτοι διὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ νοῦς ὥρισε μίαν τοῦ παντὸς οὐσίαν· ὅθεν ἐταύτισε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον. Τέσσαρες, οἱ ἐξῆς, εἶναι οἱ ἐπιστημότεροι φιλόσοφοι τῆς σχολῆς ταύτης. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ἰδρυσεν ἐν Ἐλέᾳ περὶ τὸ 536 τὴν σχολὴν ταύτην· οὗτος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς θέσεως, ἐκ μηδενὸς μηδὲν γίνεται, ὅτι καὶ ἐκ τινος τίποτε δὲν γίνεται, ἐθεώρησε τὸ ὄν αἰώνιον καὶ ἄτρεπτον, ἀλλ' ἐφαντάσθη Θεὸν καὶ κόσμον ἐν καὶ τὸ αὐτό. Σφαιροειδῆ οὐσίαν καὶ αἰσθήσεις ἀπένειμε δωρεάν εἰς τὸν Θεὸν ὁ ἡμέτερος σχολάρχης, οὐχ ἥττον οὔτε ἄπειρον οὔτε πεπερατμένον ἐνόμιζε τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅμως ἔχοντα νόησιν ἄτρεπτον· τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν στοιχεῖα τῶν μεταβλητῶν πραγμάτων ὑπελάμβανεν· ἀφ' ἐτέρου ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκληρώθη τὴν ἀβεβαιότητα. Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης ἀποδημήσας περὶ τὸ 460 π. Χ. εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Ζήνωνος ἐβελτίωσε τὸ αὐτοῦ σύστημα· ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ λόγος γινώσκει τὸ εἶναι καὶ ἐπομένως τὴν ἀλήθειαν, ἡ δὲ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις εἶναι φαινομένη, ἡ δὲ διὰ τοῦ λόγου ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ, τὸ πραγματικὸν ὄν εἶναι ἀμετάτρεπτον καὶ πληροῦν ὅλον τὸν χῶρον. Πρὸς ἐξηγήσιν τῶν αἰσθητῶν προσέτρεχεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν, εἰς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Μέλισσος ὁ Σάμιος περὶ τὸ 444 διαβοηθεὶς ἀνέπτυξε σαφέστερον τὰς ἀρχὰς τῶν μνημονευθέντων δύο. Κατ' αὐτὸν τὸ ὄν δὲν ἔχει ἀρχὴν οὔτε τέλος, εἶναι ἀπλοῦν, δὲν εἶναι σῶμα οὐδὲ τριχῇ διαστατόν, δὲν γίνεται οὔτε ἀπογίνεται, τὰ δὲ προσβάλλοντα τὰς αἰσθήσεις εἰσὶ φάσματα. Ζήνων ὁ Ἐλεάτης φίλος καὶ συνοδοιπόρος τοῦ Παρμενίδου, ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλευθερίας, ἐφρόνει ὅτι ὁ τόπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ, διότι ἐὰν ἦν αἱ τι πρέπει ἄλλος τόπος νὰ περιέχῃ αὐτὸ, ὅτι ἡ πληθὺς τῶν ὄντων συνεπάγεται κατηγορούμενα ἀντιφατικά, ἐνότητα καὶ πολλαπλότητα, κίνησιν καὶ ἡρεμίαν, ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, ἡ δὲ ἀπόλυτος μονάς, ἣν περ ὁ λόγος ἐγνοεῖ ὡς μόνην πραγματικὴν, δὲν ἀποδεικνύεται διὰ τῆς πείρας.

Ἀτομολογικὴ Σχολή.

§ 4. Οἱ θιασῶται ταύτης τῆς αἵρέσεως, διαιρέσαντες τὴν ὕλην εἰς μηχανικῶς ἀδιαίρετα καὶ ἀόρατα μόρια, καλούμενα ἄτομα, ὑπέθεσαν ὡς τὸ ὄν ταῦτα, ἅτινα μετὰ τοῦ κενοῦ καὶ τῆς κινήσεως συγκροτοῦσι καὶ τὸ αὐτῶν σύστημα. Ἡ συνοχὴ καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἀτόμων γεννῶσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ σώματα, ἡ ψυχὴ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνδυασμὸς εἶναι, γεννῶντων τὴν θερμότητα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν νόησιν, εἰς τὸν ἀέρα αἰωροῦνται ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλα, φέροντα εἰς τοὺς παντοδαποὺς ὀνείρους, τὸ εὔ εἶναι δι' εὐθυμίας ἐν τῇ ἠθικῇ ὡς ἀρχὴ τιθέμενον, πάντα ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια εἶναι τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομιστῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν τὴν σχολὴν ταύτην κοσμοῦντων εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Λεύκιππος ἀκμάσας περὶ τὰ 500 π. Χ., Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης 490 π. Χ. γεννηθεὶς καὶ γελασίνοος ἐπικληθεὶς, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὅστις ὑπῆρξεν κατὰ τὸ 500 π. Χ., διαπρέψας ὅτι ἀπεδέχθη τοῦ κόσμου δημιουργὸν τὸν κατ' ἐξοχὴν νοῦν.

Σοφισταί.

§ 5. Ναὶ μὲν εὖροια λόγου, ρητορικὴ καὶ πολιτικὴ διακρίνει τὴν σοφιστικὴν, πλὴν δὲν ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος, Πῶλος, Θρασύμαχος, Καλλικλῆς καὶ Ἰππίας, ἐπιτήδευμα καὶ ἐπικερδῆ πορισμὸν εἶχον τὴν σοφιστικὴν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Συνέχεια τῆς πρώτης περιόδου.

Ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Φιλοσοφία Σωκράτους.

§ 1. Ἀπέναντι τῆς Σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἀπορρόφησάντων αὐτὴν τῶν φαινομένων τὴν πραγματικότητα ἐν τῇ παρατηρήσει, τῆς τῶν ἰδανιστῶν, θυσιασάντων τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ἀφρημένην μορφήν τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ φαινόμενα, ἀπομονωθέντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ συγκεντρωθέντων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀπολύτου, καὶ τῆς τῶν σοφιστῶν, ἐπαγγελλομένων ἀρνητικὰς διδασκαλίας καὶ μετερχομένων τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐπιτήδευμα, ἐπομένως ἐξ ὑπαμοιβῆς χρωμένων ταῖς τιμαλφεστέραις τῆς διανοίας δυνάμεσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς τε ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, ἡγέρθη ὁ Σωκράτης, ἐνεργήσας ἐπανάστασιν κατὰ τῶν προκατόχων φιλοσόφων. Ὁ χαρακτήρ τὸν ὁποῖον ἀντέταξεν ἦτο ἡ μετριότης καὶ ἡ φρόνησις, δὲν ἐκήρυξεν ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Ἴωνιοὶ καὶ οἱ Πυθαγορικοὶ, ὅτι εἶχε νὰ μεταδώσῃ τὸ μυστήριον τοῦ παντός, οὐδὲ ἐκαυχῆθη, ὡς οἱ σοφισταί, ὅτι διακατέχει τὴν καθόλου ἐπιστήμην. Θαυμάζων τοὺς ἄλλους ἕνεκα σοφίας, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν, οἶονεὶ ταπεινὸς μαθητὴς περιπλέκει, συγχύζει καὶ ἀποφράττει τοὺς ὑπερῃφάνους διδασκάλους καὶ φιλοσόφους. Πρόδρομος αἰσιωτέρας ἐποχῆς, λαμπὰς ἐρεῦνης, πρότυπον τῆς πολιτικῆς ἀνδρίας, πατὴρ καὶ μάρτυς τῆς φιλοσοφίας, ἦν κατὰ Κικέρωνα ἐξ οὐρανοῦ μετακαλέσας ἐτοποθέτησεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ δ' ἔτος τῆς οἴ' Ὀλυμπιάδος περίπου 470 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος. Ὁ Σωκράτης ἀναμφιλέκτως ἐσπούδατε τὴν γλυπτικὴν

ὕπὸ Σωφρονίσκον τὸν ἑαυτοῦ πατέρα· ἔργον δὲ τοῦ γλυφείου τοῦ Σωκράτους ἦσαν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλει αἱ κεκαλυμμένοι Χάριτες, ὡς καὶ ὁ Πausanίας εἶδεν. Ἐντεῦθεν ἡ καλαισθησία ἰδιαίτατον τῇ σωκρατικῇ σχολῇ πλεονέκτημα ἀναφαίνεται. Ὁ ἄλλος οὗτος Προμηθεὺς, ὁ τὸ πῦρ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γῇ ἀνάψας, παρήτησε, κατὰ προτροπὴν καὶ συμβουλὴν τοῦ βοθυπλοῦτου Κρίτωνος, συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ὁμιλητοῦ καὶ θερμοῦ προστάτου καὶ φίλου, τὴν γλυπτικὴν, ἵνα ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τῆς σοφίας ἔρευναν καὶ μελέτην. Ἀκολουθῶν ὁ Σωκράτης εἰς τὰ ἑαυτοῦ διαβήματα τὴν ἀριστόνοιαν, ἣν ἐκέκτητο, διέπρεψεν ὥς οὐδεὶς ἄλλος. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους αἱ ἐπιστῆμαι ἐν Ἀθήναις δὲν ἦσαν μὲν εἰς τὰ σπάργανα, ἀλλὰ δὲν ἐκαθάρευον καὶ ἐλαττωμάτων, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν θεοκρατίαν ἐκλείοντο εἰσέτι ἐντὸς τοῦ περιθόλου τῶν βωμῶν. Ὁ Σωκράτης στραφεὶς πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπομένως, νέον καὶ φωτεινὸν τοῖς Ἕλλησι στάδιον ἤνοιξεν, ἔδωκε τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι ἀφορμὴν τοῦ ἐξετάζειν πάντα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὑπὸ νέαν καὶ σπουδαίαν ἐποψιν. Διήνυσσε τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα ὑπὸ τὸν Δάμωνα καὶ Κόννον, τὰ τῆς ῥητορικῆς ὑπὸ Πρόδικον τὸν Κεῖον, τὰ τῆς ποιητικῆς ὑπὸ Εὐννον τὸν Πάριον, τὰ τῆς Γεωμετρίας ὑπὸ Θεόδωρον τὸν ἐκ Κυρήνης, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Ἀρχέλαον κατὰ τινας, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, διδάσκαλον καὶ τοῦ Περικλέους διατελέσαντα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐν Φαῖδῳ· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἴτε αὐτήκοος τοῦ Ἀναξαγόρου χρηματίσας, εἴτε συσχετισθεὶς καὶ οἰκειωθεὶς αὐτῷ καὶ τοῖς ὁπαδοῖς καὶ ἀναγνοῦς τὰ συγγράμματα, ἄσμενος τοιοῦτον διδάσκαλον εὔρεν. « Ἀλλ' ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα Νοῦς ἐστὶν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ἦσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον . . . ταῦτα δὲ λογιζόμενος, ἄσμενος εὐρηκέναι ὥμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἑμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν ». Ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστόξενος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὁ Λουκιανὸς θέλουσι τὸν Σωκράτην μαθητὴν τοῦ Ἀρχελάου, φιλοσόφου Μιλησίου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου.

§ 2. Ὁ Σωκράτης οἰκείως τῷ Ἀναξαγόρᾳ καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ θαυμαστῆς, ἐμελέτησε καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ζήνωνος τοῦ ἐξ Ἑλέας, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ πάντων τῶν διαπροσφάντων ἐν Ἑλλάδι, Σικελίᾳ καὶ Ἰωνίᾳ κατὰ τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἀποσκορακίσας τὰς λεπτολόγους καὶ ἀσκόπους θεωρίας τῶν μεταφυσικῶν καὶ σοφιστῶν, προεῖλετο ὁ Σωκράτης νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν ἀληθῶς ἀνθρώπινην ἐπιστήμην, εἰς ταύτης τὴν ἐπικράτειαν εἰσῆλθε, τὸν ἀνθρώπον προθέμενος πρωτίστην καὶ ἀρχικὴν φιλοσοφικὴν μελέτην καὶ σπουδὴν. Τὸ γινῶθι σαυτὸν, ἐπιγεγραμμένον ἐν τῷ ναφὶ τῶν Δελφῶν, ἐνετυπώθη τοσοῦτον ἰσχυρῶς εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ, ὥστε τὸ οἰκείον δαιμόνιον, ὑφ' οὗ ἐνεπνέετο, τοιοῦτο τέρμα καὶ σκοπὸν ὑπηγόρευεν αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ. Τοῦ αὐτουργοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας μαθηταὶ ἐγένοντο ὁ Κρίτων, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πλάτων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Φαίδων, ὁ Κέβης, ὁ Σιμμίας, ὁ Αἰσχίνης, οὐχὶ ὁ ῥήτωρ, καὶ ὁ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς, διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ διδασκάλου. Ἀναμφιβόλως ἐνεφώλευε μυστικόν τι ἐν τῇ Σωκράτους ψυχῇ, θεὸς τις. Τίς ἦτο λοιπὸν ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους; ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους ἦτο εἶδος τι ἑσωτερικῆς φωνῆς, συνείδησις περὶ τοῦ υπερτάτου ὄντος ζωηροτέρᾳ παρ' αὐτῷ ἢ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἡ συνείδησις ἀπέβαινε μυστικόν τι προσιώνισμα καὶ προμήνυμα τοῦ μέλλοντος, ἀπαύγασμα τῆς θεότητος, αὐτόλαλος ἀπόδειξις τῆς θείας οὐσίας, λέξις τις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ἵστατο τὸ μυστήριον τῆς ψυχικῆς ἀνδρίας τοῦ Σωκράτους, τῆς ἐπιμονῆς εἰς τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου.

§ 3. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους νέα καὶ μοναδικῇ τῷ τρόπῳ ἐλκυστικῇ, ἦτο ἡ ὁδὸς, ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· ἡ μέθοδος αὕτη βαθείως φιλοσοφικὴ ἦτο οὐσιωδῶς δημοτικὴ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς κήποις τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, δὲν ἐλάμβανεν ὕψος διδασκάλου ἐκπαιδεύοντος ὡς ἐκ καθέδρας, ἀλλὰ διαλεγομένου ἐπιθυμοῦντος νὰ διδάξῃ ἑαυτόν. Ἐν τῇ οἱ σοφισταὶ πομπῶδες ἐξήρχοντο εἰς τὸ δημηγορεῖν, συζητοῦντες πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, ὡς ἔθος ἦν τῇ τότε σχολαστικῇ, ὁ Σωκράτης ἐχρητο τῷ διαλόγῳ, δι' οὗ νέαν μέθοδον συνέστησεν. Ἐβετε ζήτη-

μά τι, ἡ λύσις ἐχορήγει αὐτῷ ὕλην πρὸς ἄλλο, καὶ ἀπὸ ζήτηματος εἰς ζήτημα, ἐξ ἀποκρίσεως εἰς ἀπόκρισιν ὠδήγει τοὺς συνδιαλεγομένους αὐτῷ ἵνα εὗρωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν λύσιν, ἀφ' ὧν ἐκάστῳ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὅτε συνελάλει κούφοις τισὶ καὶ ἐξωγκωμένοις ὑπὸ κενοδοξίας καὶ τύφου διὰ τὴν ἑαυτῶν σοφίαν, ἐγένετο σοφιστὴς ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς σοφιστάς· τότε λίαν εὐστόχως καὶ ἐπιδεξίως διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ μέσων αὐτοῦ ἔφερεν ἐκείνους εἰς τὸ ὁμολογῆσαι τὴν ἀμάθειαν καὶ τὸ ψεῦδος αὐτῶν· διὰ δὲ τῆς λεπτοφυοῦς αὐτοῦ εἰρωνείας ἤρτυνε τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοῦ, καταδεικνύων τὸ ἀπατηλὸν καὶ ἐπιβουλευτικὸν τῶν ὑπεναντίων. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν καλεῖται σωκρατικὴ μέθοδος, ἥτις ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐξῆγε σειρὰν ἐπαγωγῶν, ἐπιτηδεῖων ἵνα διαφωτίτῳσι τὸ πνεῦμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς εἰρωνείας ἠνάγκαζε νὰ ἐξέρχωνται ὁμολογίαι ἱκαναὶ εἰς τὸ θεραπεῦσαι τὴν καρδίαν. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης παρέβαλλε τὴν πρώτην τούτων τῶν πορειῶν πρὸς τὴν μαιευτικὴν τέχνην τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς Φαιναρέτης· ἐπίσης ἠδύνατο τὴν δευτέραν νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς γλυπτικὴν, ἥτις ἐκ τοῦ ἀμόρφου ὄγκου ἀφαιροῦσα παράγει ὡραῖόν τι ἄγαλμα.

§ 4. Οἰανδῆποτε ἐπιρρόην ἀποδώσωμεν τῷ Σωκράτει ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς μεγάλης σχολῆς καὶ προαγωγὸς πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, τῶν μετ' αὐτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀναφυσισῶν καὶ ἀναπτυχθεισῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ Ἀκαδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ Λύκειον, κλάδος ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, ἔτι δὲ ἡ στωικὴ καὶ ἐπικούρειος σχολὴ καὶ αὐτὸς ὁ πυρρῶνισμὸς, ἅπασαι ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἀντεποιοῦντο ὅτι προσκολλῶνται τῷ Σωκράτει καὶ οὐχὶ ἄνευ λόγου· ἐπεὶ δὲ εὗρισκομένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους ἰδιαιτέρων τινῶν γνωμῶν, ἃς ἀνείλιξεν ὁ Πλάτων, ὁ μείζων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἡ φιλοσοφία ἐκείνου διαπρέπει ἐν τοιοῦτῳ διὰ τινος γενικοῦ πνεύματος, οὗτινος ἐκοινωνήσαν ἅπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχολαί. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ Σωκράτης ἵδρυσεν οὐχὶ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτο φιλοσοφίας σύστημα, ἀλλὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν, τὸ φιλοσοφικὸν δηλαδὴ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἐπιστῆσαν

ἑαυτὸ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄντος, ἀντὶ τοῦ ὑποτιθέναι τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ᾖναι. Διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πεποιθᾶμεν ὅτι πρὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία διετέλει οὔσα εἰδὸς τι μαντείας μᾶλλον ἢ ἔρευνα καρτερικῇ καὶ εἰλικρινῇ τῆς ἀληθείας, ὑπὸ τῶν γεγονότων ἐπιβεβαιωμένης. Μετεχειρίζοντο ἐπὶ ἀτόπων ἀναλογιῶν ἀρχὴν τινα γενικὴν ἐφαρμοζομένην ὕστερον ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, προστρέχοντες εἰς ὑποθέσεις, εἰς ἐξαγωγὰς, εἰς ἰδιαιτέρους συλλογισμούς, εἰς λογικὰς προόδους, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐλεατικῇ, ἐν τῇ τοῦ Δημοκρίτου ἢ τῇ τῶν ἀτόμων σχολῇ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος συστημάτων, ἐνθα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ παρίσταται ἄνευ ἀποδείξεως καὶ κύρους. Ἡ σοφιστικὴ ἄνευ τοῦ ἀσπάζεσθαι σύστημά τι, θεώρει τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς τινα ἐπιστήμην, ἀλλ' ὡς τι τέχνασμα, δι' οὗ ἀποδεικνύεται καὶ ἀνατρέπεται τὸ πᾶν, ἢ ὑποστηρίζονται αἱ μᾶλλον ἐναντίαι θέσεις. Ὁ Σωκράτης ἦλθεν ἵνα πολεμήτῃ συνάμα τὸ σόφισμα καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ ἀγαπῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ διὰ δευτερεύοντα τέλη, νὰ ζητῶσι δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτὴν εἰς τὰ γεγονότα διὰ βραδείας καὶ ἐπιμόνου ἐξερρυνήσεως, πρὶν ἢ ἀποφασίσωσιν τι πρότερον.

§ 5. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα παρεκίνει τὸν Σωκράτην ἵνα διαπραγματεύηται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τούτου τοῦ διανοητικοῦ, ἡθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὄντος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς βάσεις τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων. Τῷ ὄντι τί δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, εἰάν ἀγνοῶμεν ἡμᾶς αὐτούς; Τί εἶναι πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ἡμεῖς; Τί βεβαιότερον καὶ συνάμα τιμαλφέστερον συμφέρον εἰμὴ τὸ ἀφορῶν τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν τε καὶ τοῦ ὁμοφύλου; Ἐντεῦθεν τὸ πολύκροτον γνωμικὸν « Γινῶθι σαυτὸν, » εἰς ὃ ὁ Σωκράτης ἀπένειμεν ἔννοϊαν ταῦτοχρόνως θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν· ᾗθελεν ὥστε νὰ ᾖναι ἡ φιλοσοφία ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσα ἄλλη γνῶσις, μάλιστα ἡ φυσικὴ, καθὰ ἐνόετο πρὸ αὐτοῦ, τρουτέστιν ἡ καθολικὴ τῆς φύσεως ἐπιστήμη, ἐφαίνετο αὐτῷ ματαιὰ καὶ προσέτι κινδυνώδης· ἡ περὶ ἀνθρώπου ἐπιστήμη συνταυτίζομένη μετὰ τῆς σοφίας τείνει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοῦτον βελτίονα καὶ εὐδαίμονα· τὰ ὑπὸ τοῦ ξενοφῶντος ἀναφερόμενα καὶ παρατιθέμενα ἐν Ἀπομν. δ', 2 ἐμ-

πεδοῦσι τὰ λεγόμενα. Ἡλίου φαινότερον δεικνύεται ὅτι γινώσκοντες ἑαυτοὺς οἱ ἄνθρωποι ἀποβαίνουσιν εὐτυχέστεροι, τούναντιον δὲ δυστυχέστεροι. Οἱ ἑαυτοὺς γινώσκοντες γινώσκουσι πᾶν τὸ αὐτοῖς ἀνήκον, διακρίνουσι περὶ τίνα εἶναι ἱκανοὶ ἢ οὐχί· οὗτοι εὐαρεστοῦνται νὰ πράττωσιν εἴτι ἐπίστανται, ζητοῦσι γὰρ ἀποκτῶσιν ὅ,τι λείπει αὐτοῖς, καὶ ἀπέχοντες ἐντελῶς τοῦ ὑπερβαίνοντος τὴν ἀντίληψιν καὶ γνῶσιν αὐτῶν, ἀποφεύγουσι τὰς πλάνας καὶ τὰ ἐλλείμματα. Πλὴν οἱ μὴ γινώσκοντες ἑαυτοὺς καὶ λανθανόμενοι εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν δυνάμεις εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ἀγνοίᾳ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γένει· δὲν ἐξεύρουσιν οὔτε τί ἐλλείπει αὐτοῖς, οὔτε τί ἔχουσιν, οὔτε τί τὸ αὐτοῖς χρησιμεῖον· πλανώμενοι εἰς ταῦτα διαφεύγουσι τὰ ἀγαθὰ, προσκολλώμενοι εἰς μόνᾳ τὰ κακὰ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἐπεριδεῖται εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς τὴν ἐνδόμυχον παρατήρησιν. Τούτων οὕτως εἰρημένων, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ σωκρατικὴ μέθοδος ὑφίστατο εἰς δύο ὅρους· ὁ μὲν ἦτο καθαρῶς κριτικὸς, ἔχων σκοπὸν νὰ συγχύσῃ τὴν πλάνην, νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀπάτην, νὰ ἐξευτελίσῃ τὴν ψευδῇ ἐπιστήμην, ἐφαρμοζόμενος κυρίως κατὰ τῶν σοφιστῶν· ὁ δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ πίστιν τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς ζήτησιν καὶ ἀνακάλυψιν ταύτης, βαδίζοντα βαθμυδὸν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα, ἐκ τῆς ἀμαθείας εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰς τὴν γνῶσιν. Οὗτοι οἱ δύο ὅροι εἰσὶν ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ μαιευτικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ μαιεύειν τὰ πνεύματα. Ἡ εἰρωνεία, ἥς μνησίαν ποιούμεθα καὶ ἄνωθι, ὑπάρχει οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Ἀνεξαίρετως πρὸς ἅπαντας τὸν κεραυνὸν τοῦτον ἐρρίπτεν ὁ Σωκράτης· εἴτε ἀπῆντα φιλόσοφον τινα ἀφωσιωμένον τινὲ τῶν ἐνδοξοτέρων αἱρέσεων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἢ σοφιστὴν τινα ἀλλότριον αὐτῶν, ὑπερήφανον ἐπὶ ματαιᾷ ῥητορικῇ ἐπιδείξει, νεανίαν τινα ἀμαθῆ καὶ δοκησίσοφον, ὑπεδέχετο ἅπαντας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου.

§ 6. Ὁ Σωκράτης οὐ χρῆται ἀποδείξει εὐθείᾳ ἀφινούσῃ ἔξοδον εἰς τὸν ἀκροαζόμενον· εἰς τὸν τῆς Κρήτης λαβύρινθον περιεπλανᾷτο ὁ μὴ ἔχων τὸ νῆμα τῆς Ἀριάδνης ἵνα ἐξέλθῃ· οὗτος ἐρωτώμενος ἐβιάζετο νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ' ἡ δίστομος τοῦ Σωκράτους μάχαιρα ἔκοπτεν αὐτόν· εἶχε τὴν τέχνην ὁ Σωκράτης νὰ φέρῃ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀσθένειαν ἢ τὸ

ψευδος τῆς αὐτῷ δοξασίας, διά τινος δικαίας καὶ καταλλήλου χλεύης κάμνει αὐτὸν νὰ ἐρυθριά. Ἰδοὺ ἡ εἰρωνεία, τρόπος ἐρεύνης, οὗτινος τὸν τύπον ἤνεγκεν ὁ Σωκράτης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε ἔμεινεν ἀρχικὴ καὶ ἀναπαλλοτρίωτος αὐτοῦ ἰδιοκτησία. Ἡ ἐρώτησις, στοιχεῖον ὁμογενές, ἐχρησίμευεν ἵνα τὸν ὑπεναντίον ἢ τὸν ὁμιλητὴν ἐκ τῆς ψευδοῦς γνώσεως εἰς πληρεστέραν καὶ ὀρθοτέραν ἔννοιαν χειραγωγήσῃ· ἅπαξ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἀμαθείας μεταβιβάζων, ὕψονεν αὐτὸν ἀκολουθῶς ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἀκριβεστέρας ἰδέας· ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὸν συνδιαλεγόμενον ἵνα ἐρευνᾷ ἑαυτὸν, καὶ ἐνίσχυε τοῦτον εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν πᾶν ὅ,τι ἔκρυπτεν αὐτὸς ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου ἐντὸς τοῦ μυχοῦ καὶ τοῦ βράχους τῆς ἑαυτοῦ διανοίας· ὁ Σωκράτης ἔκρινε τὰ σπέρματα τῶν γενικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀφαιρέσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον παντός συλλογισμοῦ καὶ τῶν ὁρισμῶν, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Διὸ ὁ Σταγειρίτης λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ εὐρετῆς τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. (Ἰδε Ἀριστοτ. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἄλφα τὸ μείζον § 6). «Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τοῖς Πυθαγορείοις τούτοις ἀκολουθοῦσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν· ἐκ νέου γὰρ συγγενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτείοις δοξαῖς, ὡς ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν αἰεὶ ρεόντων, καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὐσης, ταῦτα μὲν ὕστερον οὕτως ὑπέλαβε. Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδὲν, ἐν μὲν τοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρῶτον τὴν διάνοιαν, ἐκείνον ἀποδεξάμενος, διὰ τὸ ζητῆσαι περὶ τῶν καθόλου, τοιοῦτον ὑπέλαθεν, ὡς περὶ ἐτέρων τοὺς ὁρισμοὺς τούτους γινομένους καὶ οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν τινος. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὅρον τῶν αἰσθητῶν τινος αἰεὶ μεταβαλλόντων. Οὗτος οὖν (ὁ Πλάτων) τὰ μὲν τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσε, τὰ δὲ αἰσθητὰ περὶ τὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα.»

§ 7. Ὁ συνήθης τοῦ Σωκράτους σκοπὸς ἦν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γενικοῦ καὶ ἀμεταβλήτου ἐν τῇ ἠθικῇ. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἣν ἐφῆρμοσεν ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας νοῦς, ὁ Βάκων, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, στηρίζομένης εἰς ἀξιώσεις, ἀπαλείψει, παρατη-

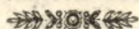
ρήσεις καὶ διαδοχικὰς συγκρίσεις, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, προχωρού-
σης τῇ ἀφαιρέσει καὶ διερχομένης ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀναλογίας
ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον ἀντικείμενον, ἐξικνεῖτο ὁ Σωκράτης εἰς ἰδέαν
καθαρωτάτην, καθολικωτάτην, ἀκριβεστάτην, πλουτοῦσαν τῶν
χαρακτήρων τῆς βεβαιότητος ἵνα ἱκανοποιηθῇ ὁλοκλήρως τὸ
πνεῦμα. Αὕτη ἡ ἰδέα ἅπαζ εὐρεθεῖσα ἀπέβαινε φυσικῶς ὁ ὀρι-
σμός τοῦ προβεβλημένου ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν
σωκρατικὴν μέθοδον συνεδέετο ἀναγκαίως ὁ ὀρισμός μετὰ τῆς
ἐπαγωγῆς.

§ 8. Κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον, ὅσον ἂν φαίνεται ἀπλῆ, εὐ-
κολον νὰ ἴδωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ δύο οὐσιω-
δέστερα μέρη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν διαλεκτικὴν καὶ
τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν. Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι ἄλλο
τι εἰμὴ αὕτη ἡ ἐπαγωγή τοῦ Σωκράτους, ὠθημένη εἰς τὰς ἐσ-
χάτας αὐτῆς ἀναπτύξεις καὶ ἐφηρμοσμένη εἰς ἅπαντα τὰ ἀντι-
κείμενα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς ἅπαν ἐν γένει τὸ ἐπιστη-
τόν. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς διαλεκτικῆς καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγ-
μα ἦσαν γεννήματα τοῦ Σωκράτους, συνιστῶντος τοῖς ὁμιλη-
ταῖς αὐτοῦ τὴν ἐξάσκησιν ἐν τῷ διαλέγεσθαι, ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ
ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι, ἐν ἄλλοις ἐν τῇ διαλεκτικῇ, ὡς βλέ-
πομεν ἐναργῶς ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι, καὶ βεβαιούντος ὅτι
τοῦτο ἦν ἀσφαλὲς μέσον τοῦ νὰ ἀποβῶσιν ἄνδρες ἀγαθοί. Καθό-
σον δὲ ἀφορᾷ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογή-
σωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐδὲ κατ' ὄνομα ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἐπεὶδὴ
ὁ Ξενοφῶν ἀποδίδει ἐκείνῳ τὴν ἔρευναν τῶν γενῶν, οὐχὶ δὲ τὴν
τῶν ἰδεῶν, ἐξελθοῦσαν ἐκ τῆς θεωρίας τῶν αὐστηρῶν ὄρων ἢ ὀ-
ρισμῶν. Αὕτη ἡ σχέσις δὲν διέφυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀριστο-
τέλους, καθὰ παρατηροῦμεν ἐν βιβλίῳ μ'. τῆς Μεταφυσικῆς αὐ-
τοῦ· τῷ ὄντι ὁ ὀρισμός φέρει ἐπὶ τινος τάξεως ὄντων ἰδιαίτέρως,
χωρὶς νὰ ἐφαρμόζηται ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ὑποκειμέ-
νων εἰς αἰωνίαν τινὰ μεταβολήν. α Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἡ-
θικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου
ζητοῦντος πρώτου (τῶν μὲν γὰρ φυσικῶν, ἐπὶ μικρὸν Δημόκρι-
τος ἤφατο μόνον, καὶ ὠρίσατό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, οἱ
δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινων ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς
τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἷον τί ἐστὶ καιρὸς, ἢ τὸ δίκαιον ἢ γά-

μος), ἐκείνος εὐλόγως ἐζητεῖ τὸ τί ἐστι, συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζητεῖ· ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστι· διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχὺς οὕτω τότε ἦν, ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστι τὰναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη. Δύο γάρ ἐστιν, ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄμφω περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὀρισμούς· οἱ δ' ἐχώρισαν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέβαινεν αὐτοῖς σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ἰδέας εἶναι τῶν καθόλου λεγομένων καὶ παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος, ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἶοιτο μὴ δύνασθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμοίη· καὶ ἀνωτέρω· « Συνέβη δὲ ἡ περὶ τῶν εἰδῶν δόξα τοῖς εἰποῦσι, διὰ τὸ πεισθῆναι περὶ τῆς ἀληθείας τοῖς ἡρακλειτείοις λόγοις, ὡς πάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ ῥεόντων, ὥστ' εἶπερ ἐπιστήμη τινὸς ἔσται καὶ φρόνησις, ἐτέρας δεῖν τινὰς φύσεις εἶναι παρὰ τὰς αἰσθητάς μενούσας· οὐ γὰρ εἶναι τῶν ῥεόντων ἐπιστήμην. »

§ 9. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἦτο μᾶλλον τρόπος τις, πρακτικὴ τις ἢ γενικὴ θεωρία. Ὡς ἐν ἅπασι προηγήθη ἡ πράξις τῆς θεωρίας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα· εἰς τοὺς μαθητάς τοῦ Σωκράτους, παρατηρήσαντας τὴν πράξιν, ὀφείλομεν τὴν θεωρίαν. Ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίδαξεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ· οὐδέποτε ἔδωκε λογικῆς κανόνας. Τέλος πάντων, οὗτος ὁ τρόπος τοῦ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποδεικνύειν αὐτὴν ἦτο ὁ ἀρμόζων μᾶλλον εἰς τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν στυρικὴν αὐτοῦ ἐπιείκειαν καὶ ἀγαθότητά. Προσεποιεῖτο τὸν ἀμαθῆ, ὅπως διὰ τῶν ἐπανελημμένων αὐτοῦ ζητημάτων συγχέῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ψευδῆ τῶν σοφιστῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰλικρινῶς ἔλεγεν « ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα »· αὗται αἱ λέξεις περιέχουσι συνάμα μετριοφροσύνης μάθημα καὶ μεθόδου κανόνα, δεικνύουσαι ὅτι ὁ πρῶτος τῆς σοφίας βαθμὸς εἶναι νὰ ἔχωμεν τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον προλήψεων καὶ πλάνης. Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρατιθεμένη παρὰ πόδας σύγκριστις, ἣν περ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ ποιεῖ· α καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται, πασῶν ἀπαλλαγῶν ἀκούειν

τε ἡδίστην καὶ τῷ πάτχοντι βεβαιότατα γιγνομένην. Νομίζοντες γὰρ, ὦ καὶ φίλε, οἱ καθαίροντες αὐτοὺς, ὥσπερ οἱ περὶ τὰ σώματα ἰατροὶ νενομίκασι, μὴ πρότερον ἢ τῆς προσφερομένης τροφῆς ἀπολαβεῖν δύνασθαι σῶμα, πρὶν ἢ τὰ ἐμποδίζοντα ἐν ἑαυτῷ τις ἐκβάλῃ, ταῦτόν καὶ περὶ ψυχῆς διανοήθησαν ἐκεῖνοι, μὴ πρότερον αὐτὴν ἔξιν τῶν προσφερομένων μαθημάτων ὄνησιν πρὶν ἢ ἐλέγχων τις τὸν ἐλεγχόμενον εἰς αἰσχύνην καταστήσας, τὰς τοῖς μαθήμασιν ἐμποδίσους δόξας ἐξελὼν καθαρὸν ἀποφῆναι καὶ ταῦτα ἡγούμενον, ὅπερ οἶδεν, εἰδέναι μόνας πλεῖω δὲ μὴ· καὶ ἂνωτέρω· α· Ξ. Ἀγνοίας γοῦν μέγα τί μοι δοκῶ καὶ χαλεπὸν ἀφωρισμένον ὄραν εἶδος πᾶσι τοῖς ἄλλοις αὐτῆς ἀντίσταθμον μέρεσι· Θ. Ποῖον δὴ; Ξ. τὸ μὴ κατειδὸτα τι δοκεῖν εἰδέναι, δι' οὗ κινδυνεύει πάντα, ὅσα διανοία σφαλλόμεθα, γίγνεσθαι πᾶσιν». Οἱ ἰατροὶ, λέγει, νομίζουνσιν ὅτι ἡ τροφή δὲν χρησιμεύει τῷ σώματι, ἐὰν τοῦτο, πρὶν ἢ λάβῃ ταύτην, μὴ καθαρισθῇ· ἐπίσης οἱ βουλόμενοι καθᾶραι τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ὑποχρεοῦνται νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἐτοίμην εἰς τὸ δέχεσθαι ἀπάσας τὰς γνώσεις, ὧν ἐκείνη χρῆζει, καὶ νὰ ἀποσπῶσιν ἐν πρώτοις τὰς ἀξιώσεις τινὸς φαντασιώδους γνώσεως. Δὲν ὑπάρχει αἰσχροτέρα ἀμάθεια, ἔλεγεν ἀκόμῃ ὁ Σωκράτης, παρὰ νὰ πρεσβεύῃ τις ὅτι δὲν γινώσκει· ὅταν δὲ ἀπελευθερωθῇ οὗτος ψευδοῦς τινος δοξασίας, τότε χαίρει πᾶν ἀγαθόν. Τοῦτο ἐστὶν ἐπ' ἀκριβὲς ὅπερ ὁ μνημονευθεὶς Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος εἰκοσιν αἰῶνας βραδύτερον ἐδίδαξαν, ἐπικροτήσας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἐνῷ τὸ ἔναυσμα καὶ τὸ ζῶν πυρον ἦσαν ἑλληνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Φιλοσοφία Πλάτωνος.

§ 1. Ὁ Πλάτων ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Αἰγίνῃ, τὸ γ' ἔτος τῆς πζ' Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπέθανε τὸ α' ἔτος τῆς ρή. Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνος ἐναγκαλιζέται περίοδον ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν δυστυχεστέραν ἐποχὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἱστορίας. Ὁ Πλάτων τὴν νεότητά αὐτοῦ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν καθιέρωσεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς,

ἀλλ' εἰς τὰς τέχνας καὶ εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ κλησιν. Ὁ Πλάτων ἦν εἰκοσαετής προσφοιτήσας τῷ Σωκράτει· οὗτος ἐγένετο πιστὸς τοῦ διδασκάλου ὁπαδὸς μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας, τουτέστιν ἐπὶ δεκαετίαν. Πρὶν ἢ γνωρίσῃ δὲ τὸν Σωκράτην, ἠκολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ Κρατύλου, μαθητοῦ τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Σωκράτους ἐγνώρισε τὸν Εὐκλείδην, πρῶν μαθητὴν τοῦ Παρμενίδου τοῦ ἐξ Ἑλλάδας, καὶ τὸν Σιμμίαν τοῦ πυθαγορείου Φιλόλου.

§ 2. Ἡ πρώτη ἐποψις, ἀφ' ἧς ἐξήρτηται ἡ κατάληψις παντὸς τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος, εἶναι τὸ πρόβλημα περὶ τῆς αὐτοῦ μεθόδου, συνήθως ἀμφισβητούμενον. Ὁ ἀρχικὸς χαρακτήρ ταύτης τῆς μεθόδου εἶναι ὅτι αὐτὴ ἀπείρως ποικίλλει, οὕσα συνάμα αὐστηρῶς ἀπλῇ· ἐνόνει πάσας τὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται συνήθως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐξερευνήσεις. Εὐρίσκομεν ἐν τῷ Πλάτῳ τὴν μέθοδον τὴν ἰδιάζουσαν τῷ Σωκράτει, τὴν εἰρωνεῖαν. Οὗτος μεταχειρίζεται πανταχοῦ τὴν ἐπαγωγὴν. Ὁ ὀρισμὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον σχεδὸν πάντων τῶν αὐτοῦ διαλόγων· ἀλλὰ προστίθεται ἐνταῦθα μέθοδος τις διαιρέσεως, ἧς διαγράφει τοὺς κανόνας εἰς τὸν Φαῖδρον, τὸν Σοφιστὴν, τὸν Πολιτικόν. Μεταχειρίζεται τὴν καθολικέυσιν, τὴν ἐξαγωγὴν. Ἀγαπᾷ τὰ παραδείγματα καὶ τὰς συγκρίσεις. Ἀπευθύνεται ἐπίσης εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν. Τέλος πάντων, δύναται ἐκ περιτροπῆς νὰ κάμῃ χρῆσιν ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας, ἢ κατὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνόνῃ ταύτας καὶ πάσας τὰς κινήσεις, πάντα τὰ τεχνάσματα ἐκείνης.

§ 3. Αὕτη ἡ μέθοδος, λίαν ποικίλη εἰς τοὺς αὐτῆς τρόπους, εἶναι ἀπλῇ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων θέλει δώσῃ ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος ταύτης. Ἰπάρχουσι κατὰ τὸν Πλάτωνα τέσσαρες βαθμοὶ γνώσεων· ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, αἰτίνες ἐνοῦνται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα δόξης· ἡ διάνοια, ἡ νόησις, αἰτίνες σχηματίζουν τὴν ἐπιστήμην. Ἡ δόξα ἀντίκειται τῇ ἐπιστήμῃ· ἡ μὲν δὲν ἔχει ἀρχάς, ἡ δὲ ζητεῖ τὰς ἀρχάς· ἡ μὲν καὶ ἀληθῆς οὕσα δὲν δίδει λόγον ἑαυτῆς, ἡ δὲ ἑτέρα φέρει πανταχοῦ μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἐνάργειαν· ἡ μὲν εἶναι κινήτῃ καὶ ἀβέβαιος, ὥς τὸ φαινόμενον, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς· ἡ δὲ ἑτέρα εἶναι στερεὰ καὶ αἰωνία, ὥς τὸ ὄν. Ἡ διάκρισις τῶν

δύο βαθμῶν τῆς δόξης εἶναι ὀλίγον σπουδαία καὶ μόλις σεσημειωμένη· ἡ διάκρισις τῶν δύο βαθμῶν τῆς ἐπιστήμης εἶναι οὐσιωδেষτάτη· ἡ μὲν, ἡ διάνοια, ἐξάγει τὰς συνεπείας ἐκ τῶν ἀρχῶν, ἡ ἄλλη δὲ, ἡ νόησις, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Ἡ κίνησις, δι' ἧς τὸ πνεῦμα ὑψοῦται ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἶναι ὅπερ καλεῖ ὁ Πλάτων ἀνάμνησιν. Τῷ ὄντι ἀναφύεται αὐτομάτως εἰς τὴν ὄψιν τῶν ἰχνῶν ἀληθείας, καλλονῆς, ὁμοιότητος, ἐνότητος, ὑπάρξεως, ἅτινα συναπαντῶνται, εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς δόξης· φαίνεται ὅτι ταῦτα τὰ προσόντα εἶναι ἡμῖν γνωστὰ ἀρχῆθεν, καὶ ὅτι δὲν ποιοῦμεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτά. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι, ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνάμνησις· πρᾶγμα ὅπερ δηλοῖ ἀπλῶς ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι οὐσιωδῶς ἐνορατικὴ, ἐδρεύουσα ὁλόκληρος εἰς αὐτὴν τὴν νόησιν. Εἰ καὶ ἡ ἀνάμνησις εἶναι πρᾶξις ἐντελῶς ἀπλῆ, δὲν ἔχει τόπον ἐν τούτοις ἄνευ βαθμῶν καὶ ἄνευ μεταβάσεως. Κατ' ἀρχὰς αὕτη κωλύεται ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, τῶν χρειῶν τοῦ σώματος καὶ παστῶν τῶν ψευδῶν δοξῶν, δι' ὧν ἡ κακὴ ἀνατροφή καὶ αἱ φθοροποιοὶ διδασκαλῖαι σκοτιζοῦσι τὰ πνεύματα. Περιπλέον ὁ νοητὸς κόσμος δὲν δύναται νὰ καταληφθῇ ὁλόκληρος διὰ μιᾶς μόνης παρατηρήσεως· ἔχει οὗτος τοὺς αὐτοῦ βαθμοὺς, οὓς ἡ διάνοια πρέπει νὰ διαπερᾷ ἀλληλοδιαδόχως· καὶ αὕτη δὲν ἐπενεργεῖ εἰς αὐτὸν, ἐὰν ἡ θεωρία αὐτῆς, φυσικῶς ὑγιής, μὴ ὑπεξαίρηται κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ψευδῶν ἀμυδρῶν φώτων τῶν διαφθειρόντων αὐτήν, καὶ ἐὰν ἀνεπαίσθητως μὴ οἰκειῶται μετὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῆς ἀντικειμένου διὰ πορείας συνιστώσης τὴν Πλατωνικὴν διαλεκτικὴν.

§ 4. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος, θυγάτηρ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους, ἀπαλλάττει ἐν πρώτοις ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀνασκευῆς τὰς ματαιὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ψευδεῖς δόξας· αὕτη ἀποκαλύπτει τὰς ἀντιφάσεις τούτων καὶ παραβάλλουσα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας ὁδηγεῖ τὴν διάνοιαν, οὕτως ἀπογεγυμνωμένην τῶν προσφιλεστέρων αὐτῆς γνωμῶν, εἰς τὴν ἀμφιβολίαν πρῶτον, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν πεποιθήσιν καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης. Ἵνα δὲ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα ταύτην τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην, ὁ Πλάτων μεταχειρίζεται τινὰ τεχνάσματα, ἅπερ συνέχεαν μετ' αὐτῆς τῆς μεθόδου ἐκείνου, καὶ

ἄτινα εἶναι μόνον τὰ μέσα ταύτης· ὁ μῦθος, τὸ παράδειγμα, ἀναγκαῖαι μυήσεις τῶν πρωτοπείρων διανοιῶν, ὁ ὅρος ὁ ἀποκαλύπτων εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τοῦ στοχασμοῦ τὸ οὐσιῶδες, καθολικὸν καὶ εὐκατάληπτον στοιχεῖον· ἡ διαίρεσις ἡ χωρίζουσα τὰς ιδέας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δὲ, κατὰ τὰς ἐνδομύχους αὐτῶν διαφοράς· ἡ γενίκευσις καὶ ἡ κατάταξις, αἰτινες προσεγγίζουσιν αὐτάς καὶ συναρμολογοῦσιν, ἀποκαλύπτουσαι τὴν τούτων τάξιν καὶ τὴν ἱεραρχίαν· ἡ ὑπόθεσις, ἣτις στηρίζει τὰς ἀρχάς· ἡ ἐξαγωγή, ἣτις ἐρμηνεύει τὰς συνεπεῖας. Πᾶσαι αἱ διαλεκτικαὶ αὗται ἐργασίαι ἔχουσι σκοπὸν ἵνα βοηθήσωσι τὴν ψυχὴν ὅπως ἀντιλαμβάνηται τοῦ ἀληθοῦς ἐν ἑαυτῷ, καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς ἀπλαῖς ἐμφανίσεσι καὶ ἀνεπαρκέσιν ἀπαυγάσμασι· καὶ ὑπὸ ταύτας τὰς λογικὰς μεθόδους κρύπτεται ἡ ζῶσα ἐνόρασις τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Αἱ ἀφαιρέσεις τῆς διαλεκτικῆς εἶναι βαθμοὶ, οἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς τὴν ψυχὴν ὡς ἐρείσματα ὅπως ὑψωθῇ μέχρι τῶν πραγματικῶν οὐσιῶν καὶ εἰς τὴν ἀποτελεσματικὴν καὶ ζῶσαν ἀρχὴν ἀπασῶν τῶν οὐσιῶν. (Πολιτείας βιβλίον 6 καὶ 7).

§ 5. Ἡ μέθοδος τοῦ Πλάτωνος θεωρουμένη εἰς τὰς ἐφαρμογὰς καὶ τὰ ταύτης ἀποτελέσματα, ἔχει οὕτως. Ἐπὶ Πλάτωνος πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι συνεκεφαλαιοῦντο εἰς δύο μεγάλα συστήματα, τὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὸ τοῦ Παρμενίδου. Ἀμφότεραι αὗται αἱ σχολαὶ ἔφθασαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως τοῦ ὄντος εἰς συμπεράσματα ἐκ διαμέτρου ἐναντία. Ὁ Ἡράκλειτος περιώριζε τὴν φύσιν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὸ φαινόμενον· ὁ Παρμενίδης, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἡρεμίαν καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτως ἀπλοῦν ὄν· ὁ εἷς ἡρνεῖτο τὴν μονιμότητα καὶ τὴν ἐνότητα ἐν τοῖς πράγμασιν· ὁ ἕτερος ἡρνεῖτο τὴν πιθανότητα αὐτῆς τῆς πληθύος καὶ τῆς μεταβολῆς. Ὁ Πλάτων ἀπεφάνετο κατ' ἀμφότερων τούτων τῶν διδασκαλιῶν, καὶ συνετέλεσεν ἵνα δειχθῇ ὅτι ἦτο ἀδύνατον τὸ χωρίσαι ταύτας τὰς διαφόρους ἀρχάς. Κατὰ τοῦ, Ἡρακλείτου πρεσβεύει οὗτος ἐν τῷ Θεαιτήτῳ ὅτι, ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀόριστος κίνησις παρεισάγει ἀντίφασιν· ὅτι ἐὰν μὴδὲν ὑπάρχῃ σταθερὸν, οὐδὲν εἶναι κινητόν· ὅτι ἡ κίνησις εἰς τοῦτο τὸ σύστημα καταβροχθίζει αὐτὴ ἑαυτὴν ὅπως οὖν· καὶ ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸ διασκορπίζει ἑαυτὸ εἰς τὸ μὴδέν. Κατὰ τοῦ Παρμενίδου φρονεῖ, ἀπ' ἐναντίου, ἐν τῷ Σοφιστῇ, ὅτι τὸ ὄν, ἐννοούμενον ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ἀφαιρέσει, δὲν εἶναι πλέον τὸ

ὅν εἰμὴ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ· ὅτι, ἀπογοιμνούμενον παντὸς προσδιορισμοῦ, ἐκφεύγει ὡς τὸ μὴ ὂν τὸν στοχασμὸν καὶ τὴν γλῶσσαν· ὅτι αὕτη ἡ μεγαλοπρεπὴς ὀντότης δὲν εἶναι ἀκόμῃ εἰμὴ τὸ μηδέν. Τὸ μὴ ὂν, τουτέστιν ἡ διαφορὰ, ἡ πληθὺς καὶ ἡ κίνησις εἶναι οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς ἀληθοῦς υπάρξεως· πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν αὐτοὺς ταυτοχρόνως ὡς τὸ ἓν, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀπόλυτον· ἐν τῇ συνδιαλλαγῇ τῶν δύο τούτων ὅρων εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ προβλήματος τῶν ὄντων. Ἡ αἰσθητικὴ, ἡ πολιτικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσικὴ, ἡ διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ιδεῶν, πάντα συνάπτονται καὶ συναρμολογοῦνται πέριξ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ ἀπορροϊδῶν.

§ 6. Ἰδωμεν τὸ ἓν καὶ τὸ πολλαπλοῦν κατὰ Πλάτωνα. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος ἐνοῦνται συμφωνοῦσαι αἱ δύο ἀρχαί, μέχρι τότε ἀνταγωνίστριαι, τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ πολλαπλοῦ. Ἄπαντα τὰ πράγματα εἶναι σύνθετα ἐκ δύο στοιχείων, τοῦ ὀριζμένου καὶ τοῦ ἀορίστου. Ὁ Πλάτων περιγράφει τὸ ἀόριστον ὡς τὸ ἐπιδεκτικὸν τοῦ μᾶλλον ἢ ἥττον, τῆς προσθαφαιρέσεως καὶ αὐξομειώσεως, ἥτοι ὡς τὸ μὴ ἔχον καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἐνότητα, οὔτε σταθερότητα, οὔτε προσδιορισμόν· εἶναι τὸ γίνεσθαι καὶ ἀποκαθίστασθαι τοῦ Ἡρακλείτου. Τὸ πέρας εἶναι ἀπ' ἐναντίου ἓν, προσδιορισμένον, φέρον μεθ' ἑαυτοῦ πανταχοῦ τούτους τοὺς χαρακτῆρας. Αὗται αἱ δύο ἀρχαί δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ὑποθέσεις. Ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς δύο βαθμοὺς τῆς γνώσεως, τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιστήμην· τὸ ἀντικείμενον τῆς δόξης εἶναι τὸ ἀόριστον· τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τὸ ὀρισμένον· ἡ δὲ ἀνάμνησις συντείνει ἵνα μεταβῶμεν ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐκ τοῦ ἀορίστου εἰς τὸ ὀρισμένον. Τί εἶναι τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἡ ἀρετηρία τῆς διαλεκτικῆς; εἶναι τὸ φαινόμενον. Ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὰ φαινόμενα ὑπάρχει τι ἓν καὶ αὐτότατον καὶ αὐτούσιον, ὅπερ δίδει εἰς τὰ φαινόμενα σταθεράν τινα μορφήν· παραδείγματος χάριν, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν ὥραιων πραγμάτων χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ὅτι ἅπαντα εἶναι ὥραια διὰ τῆς παρουσίας ἑνὸς μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, τῆς καλλονῆς· ὡσαύτως ὡς πρὸς τὰ ἴσα ἢ τὰ ἀγαθὰ πράγματα, ἀποκαλύπτοντα ἡμῖν τὴν ὑπαρξιν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀγαθότητος. Ἐν γένει πᾶσα

πληθὺς, ἐνδεδυμένη κοινόν τινα χαρακτῆρα καὶ καλουμένη τῷ αὐτῷ ὀνόματι, δὲν ὀφείλει ταύτην τὴν κοινότητα τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος, εἰμὴ εἰς τὴν ἰσχὺν μοναδικῆς ἀρχῆς ἐφεδραζομένης ἐν αὐτῇ, κοινωνούσης τὴν ἐνότητα, εἰδικευούσης καὶ διαχωριζούσης αὐτὴν ἀπὸ πάσης πληθὺς, ἐνδεδυμένης ἄλλον χαρακτῆρα καὶ ὀνομαζομένης ἐτέρῳ τινὶ ὀνόματι. Αὕτη ἡ μία καὶ διακριτικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Πλάτωνος προσαγορευόμενον εἶδος, ἰδέα. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἡ οὐσία, καί, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ μορφή τῶν ὄντων· εἶναι ὁ τέλειος τύπος, καθ' ὃν κανονίζεται, σχεδιάζεται καὶ συμμεταρμόζεται τι σύμπλεγμα φαινομένων. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι αἱ Πλατωνικαὶ ἰδέαι δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπλᾶι ἀντιλήψεις τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ αὗται εἰσιν αἱ ἀληθεῖς ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας, εἶναι αὗται αἱ οὐσίαι τῶν ἀντικειμένων, εἶναι τὸ πραγματικῶς, αἰωνίως, καθολικῶς ὑπάρχον ἐν τοῖς πράγμασιν. Ἄρα, καθότι ὑπάρχουσιν αὗται αἰώνιοι καὶ ἀπόλυτοι, δὲν δύνανται νὰ ἐδρεύσωσιν εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ διὰ συμμετοχῆς δυσνοήτου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἀπορροφηθῶσι παντελῶς. Αὗται διαχωρίζονται ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ὑπάρχουσιν ἐν ἑαυταῖς, ἠνωμένοι διὰ τινων σχέσεων, συνηρμολογημένοι κατὰ τοὺς βαθμοὺς τῆς αὐτῶν τελειότητος· αὗται σχηματίζουντι κόσμον ἰδιαιτέρον, τὸν κόσμον τῶν νοητῶν, ὅστις εἶναι ὡς πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ὅ,τι ὁ λόγος εἶναι εἰς τὴν δοξασίαν. Ἀλλ' ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν δὲν εἶναι, ὡς ἐνόμισαν αὐτὸν ἐνίοτε, ἕνωσις διαφορῶν καὶ ἀτομικῶν οὐσιῶν· εἶναι ἐνταῦθα διερμηνεία τις ὀλίγον βαθεῖα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος. Αἱ ἰδέαι καθ' αὐτὸ δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν· ἡ κοινὴ αὐτῶν ὑπόστασις, ἡ διδοῦσα εἰς πάσας τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ἢδὴ τίς εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Πλάτωνος; εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Τῷ ὄντι, εἰς τὸν Θεὸν μόνον δύνανται νὰ ἀρμόζωσι τὰ προσόντα τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ· αὐτὴ ἡ ἰδέα εἶναι εἰς τὸ ἑπακρον τῶν νοητῶν, αὐτὴ δὲν ἐπαπαύεται εἰμὴ εἰς ἑαυτὴν, τὸ ἀνυπόθετον, αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ νοητὸς ἥλιος, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ ἀπόλυτον ὄν, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ Σεφιστῇ, οὗτινος ἀδύνατον, λέγει ὁ Πλάτων, νὰ ἀποποιηθῶμεν τὴν ζῶν, τὴν κίνησιν, τὴν σεβαστὴν καὶ ἀγίαν διάνοιαν.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐπειδὴ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς, αἱ ἄλλαι ἰδέαι αἰ προσκολλώμεναι εἰς ταύτην, ὡς εἰς κοινὴν οὐσίαν, εἶναι οἱ προσδιορισμοὶ τῆς θείας ὑπάρξεως, δι' ὧν ἐννοοῦμεν τὸν ὄντως ὄντα, ἓνα Θεὸν ἀληθινόν.

§ 7. Μόνον διὰ ψευδοῦς ἐκτάσεως τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ἰδέας τοῦ μὴ πραγματικοῦ καὶ μὴ μετέχοντός τινος μέρους τῆς τελειότητος. Ἀπορρίπτομεν ἐπομένως τὰς ἰδέας τῶν ἀρνήσεων, τῶν κακῶν πραγμάτων, κτλ. ἀλλὰ δὲν θέλομεν εἰπεῖ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐθεώρησε πολλακίς ὡς πραγματικὰς ἰδέας τὰ ἀφηρημένα καὶ γενικὰ πράγματα, ἅτινα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν δὲν εἶναι εἰμὴ καθαραὶ ἀντιλήψεις, ἐπὶ παραδείγματος, ἡ ταχύτης, ἡ βραδύτης, ἡ ὑγεία, ἡ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ, ὁ βοῦς ἐν ἑαυτῷ, ἡ κλίνη ἐν ἑαυτῇ. Αὐταὶ εἶναι αἱ ὑπερβολαὶ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας· ὁ Πλάτων δὲν προσδιώρισεν ἀρκούντως καὶ ἀκριβῶς τὸ ὅριον ἔνθα ὤφειλε νὰ σταματήσει ὡς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑψωθὲν διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐκ τῆς φύσεως μέχρι τοῦ Θεοῦ, πρέπει πάλιν νὰ καταβῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν. Εἶναι τὸ δεύτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων ἡ φυσικὴ. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Πλάτων συντίθησι τὴν φύσιν ἐκ δύο ἀρχῶν, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, ἐν ἄλλαις λέξεσι, τῆς ἰδέας καὶ τῆς ὕλης· ὁ Πλάτων εἶναι πόρρω τοῦ ἔχειν ἐπὶ τῆς ὕλης ἀκριβεῖς γνώσεις· ὅτε μὲν νομίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀπροσδιόριστον οὐσίαν, λαμβάνουσαν διαδοχικῶς πάσας τὰς μορφάς, ὅτε δὲ ὡς εἶδος τι κενοῦ ἢ χώρας, ἔνθα ἔχει τόπον ἢ γένεσις τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ Φιλήβῳ καλεῖ αὐτὴν τὸ πλεόν ἢ τὸ ἥττον· εἶναι ἢ δυὰς τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, περὶ ὧν λαλεῖ συνήθως ὁ Ἀριστοτέλης· τέλος ἐν τῷ Σοφιστῇ δίδει αὐτῇ τὸ ὄνομα τοῦ μὴ ὄντος, τὸ μὴ ὄν, καὶ φαίνεται παριστῶν εἰς ἑαυτὸν αὐτὸ ὡς τὸ πέρας, τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων. Δυνάμεθα, τέλος, νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων, χωρὶς νὰ φθάσῃ ποτὲ εἰς θεωρίαν λίαν προσδιωρισμένην ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης, ἦτο διατεθειμένος ἵνα μὴ ἴδῃ εἰμὴ ἀρνητικὴν καὶ λογικὴν ἀρχὴν μᾶλλον ἢ πραγματικὴν ὄντοτητα· ἐν τούτοις, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι δὲν ἀπένειμε βαθμὸν τινα ὑπάρξεως εἰς τὴν ὕλην. Αὕτη ἐνήργει, κατ' αὐτὸν, συμφώνως πρὸς τὴν διοργανιστικὴν ἀρχὴν ὡς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου μόρφωσιν· αὕτη ἦτο κατὰ τινα τρόπον ἢ μήτηρ.

ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ, καὶ ὁ κόσμος ὁ υἱός, ὁ τόκος· αὕτη εἶναι ἡ Πλατωνικὴ τριάς. Φεῦ τῆς ἀτοπίας καὶ βλασφημίας! Ὁ Πλάτων ἔλεγεν εἰσέτι ὅτι ἅπαντα τὰ πράγματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς τε διανοίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἀποδίδους τὴν ἀνάγκην τῇ ὕλῃ, τὴν διάνοιαν τῇ πρωτίστῃ καὶ θείᾳ ἀρχῇ. Τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος εἶναι δυαδισμός· ἤττον κεχαρισμένος παρὰ τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' εἶναι δυαδισμός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ μορφωτής, καὶ διοργανιστὴς αὐτοῦ· εἶναι ὁ σπείρων τὸν σπόρον παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πεποικισμένου ζώην. Τί δὲ κατηνάγκατε τὸν Θεὸν νὰ μεταποιήσῃ τὴν ὕλην καὶ δημιουργήσῃ ὃν κατοικοῦμεν κόσμον; Ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ· ἐπεὶ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρίστου. Ἐχει πάντοτε παροῦσαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι αὐτὸς οὗτος, καὶ μορφώνει τὰ αὐτοῦ ἔργα ἐπὶ ἀπολύτου, αἰωνίου, ἀμिमήτου ἀρχετύπου εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ τελειότητα, τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς ἀναπτύξεις τὴν φυσικὴν τοῦ Πλάτωνος ὁλόκληρον ἐμπνεομένην ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν τελικῶν αἰτίων.

§ 8. Ἠθέλησάν τινες νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Τιμαίου τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πρεσβευομένου πολυθεϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὕτη ἡ δοξασία εἶναι ἐναντία εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, εὐκόλον νὰ ἴδωμεν διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Τιμαίου ὅτι τὴν τῶν θεῶν ὑπαρξίν δὲν παρεδέχθη εἰμὴ χαρίζομενος εἰς τὰς δημώδεις προλήψεις. Κατ' οὐσίαν οἱ θεοὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι διάμεσα αἰτία μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, οἵτινες μετέχουσιν ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα τῆς θείας φύσεως, καὶ οἵτινες, ὑπακούοντες ταῖς τοῦ Θεοῦ διαταγαῖς, ἀπαρτίζουσι κατὰ τοὺς αὐτοῦ σκοποὺς τὰ κατώτερα τῆς δημιουργίας ἔργα, εἰς ἃ ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ θεῖναι τὴν χεῖρα ἄνευ τοῦ νὰ ἀναιρέσῃ ταῦτα. Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν, αὕτη εἶναι ἐν τῶν δεδημιουργημένων ἀμέσως παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔργων, αὕτη εἶναι, ἐξέστω εἰπεῖν, τὸ πρῶτον τῶν αὐτοῦ ἔργων, ἐπεὶ δὲ εἶναι τὸ τελειότερον. Ὁ Θεὸς συνέβηκεν αὐτὴν ἐκ δύο στοιχείων, τουτέστιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου, ἐξ ὧν τὸ αὐτὸ εἶναι τι θεῖον πρᾶγμα, καὶ τὸ ἕτερον μετέχον τῆς διαιρετῆς καὶ σωματικῆς φύσεως, συνέμιξε ταύτας τὰς δύο ἀρ-

χὰς κατὰ τοὺς ἀριθμητικούς συνδυασμούς, ὧν τὸ μυστήριον, λαμβανόμενον ἐκ τῆς Πυθαγορικῆς σχολῆς δὲν ἐνδιαφέρει εἰμὴ μετρίως τὴν ἐπιστήμην τῶν χρόνων ἡμῶν. Ἡ ιδιότης τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτῆς τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν. Αὕτῃ κινεῖ πάντα τὰ θνητὰ ζῶα, καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τουτέστιν ἐν τῷ μᾶλλον ἐξαιρέτῳ εἶδει πάντων τῶν ζώων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, μετέχει τῶν θείων πραγμάτων διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, εἴτε αὕτῃ ἀρχικῶς εἰς αὐτὸ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, εἴτε αὕτῃ, εἰς αὐτὸ τυχαίως πεσοῦσα, ἀγνίζει τοῦτο διὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς μετὰ τινος γήϊνης καὶ θνητῆς οὐσίας, ἢ τὰ ἁμαρτήματα πρώτης τινὸς γεννήσεως. Ὅτι δῆποτε εἶναι, ἡ ψυχὴ οὐσιωδῶς διακρίνεται τοῦ σώματος, τὸ σῶμα μετέχει τοῦ ἐφημέρου καὶ πολλαπλοῦ, ἡ ψυχὴ τοῦ αἰωνίου. Τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα τῆς ψυχῆς εἶναι αἱ αἰώνιοι οὐσίαι, αἱ ἰδεαὶ αὕτῃ ὑπακούουσα τῷ σώματι ταράττεται, καὶ οὐδὲν ἔστι διακεκριμένως ἐννοεῖ, ἀλλ' ἐλευθερουμένη τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος εὐρίσκει τὴν καθαρότητα καὶ τὴν γαλήνην τῆς φύσεως αὐτῆς, αὕτῃ ἐπαναπαύεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀθανάτου, μαρτυροῦσα ἐντεῦθεν ὅτι εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Οὐχὶ μόνον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐτέρα παρὰ τὸ σῶμα, ἀλλ' αὕτῃ διατάττει τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀνθρωπος εἶναι ἡ ψυχὴ αὕτῃ, δυνάμεθα ὀρίσαι τὸν ἀνθρώπον τὸ χρώμενον σώματι. Οὕτως ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος· αὕτῃ δίδωσιν ἐκεῖνῳ τὸν τόνον, ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι τοῦτον. Αὕτῃ εἶναι ἐπομένως οὐσιωδῶς ἀπλῆ, διάφορος τοῦ σώματος, ἀνωτέρα τοῦ σώματος καὶ τέλος θεία.

§ 9. Ὡμως ὁ Πλάτων φαίνεται παραδεχόμενος διαίρεσιν εἰς τὴν ψυχὴν· διότι διακρίνει ἐν τῷ Τιμαίῳ τὴν θείαν ψυχὴν, ἥς τίθησι τὴν ἔδραν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ τὴν θνητὴν ψυχὴν καθημένην ἐν τῷ στελέχει καὶ ὑποδιαίρει πρὸς τούτοις ταύτην τὴν δευτέραν ψυχὴν εἰς δύο νέα μέρη, ἐξ ὧν τὸ ἐν, ἔδρα τῶν παθῶν καὶ τῶν παθήσεων, ἐπικάθεται ἐν τῷ στήθει, καὶ τὸ ἕτερον, ἔδρα τῶν παχυλῶν ὀρέξεων, ἐν τῇ κοιλίᾳ ὑποκάτω τοῦ διαφράγματος. Δέχεται λοιπὸν κατ' ἐπιφάνειαν τρεῖς ψυχάς, ὡς ἐποίησαν ὁψιαίτερόν τινες τῶν σχολαστικῶν. Ἀλλὰ παρατηρήτέον ὅτι ὁ Τιμαίος ἔχει ποιητικόν τινα καὶ μυθικὸν χαρακτῆρα προδηλότατον καὶ ὁμολογούμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος· καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Πολιτειῶν ἐπανάγει τὴν δο-

ξασίαν ταύτην εἰς φιλοσοφικωτέρους ὅρους. Δὲν δέχεται ἐκεῖ εἰμὴ μίαν μόνην ψυχὴν, ἀλλὰ πεποικισμένην διαφόρους δυνάμεις, τὴν διάνοιαν ἢ τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν ἢ τὸν θυμὸν, τὴν ὀρεξιν ἢ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ὁ λόγος διακρίνεται ἐκ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀνθιστάμενος αὐτῷ· τοῦ ἐπιθυμητικοῦ λέγοντος ναί, ὁ λόγος λέγει οὐχί. Τῷ λόγῳ μόνῳ ἀνήκει τὸ δικαίωμα τοῦ προασπίζειν καὶ διατάττειν, αὐτὸς ἔχει μόνον τὴν κυριαρχίαν. Τὸ ἐπιθυμητικὸν ἀπ' ἐναντίου δὲν εἶναι εἰμὴ τυφλὴ ἰσχὺς δυναμένη νὰ ἐλκύῃ, ἀλλὰ μηδὲνα ἔχουσα τίτλον ὅπως διατάττῃ. Ὡς πρὸς τὸν θυμὸν, δὲν διακρίνεται ἥττον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ παρὰ τὸν λόγον. Ἐν τῇ συγκρούσει τῶν δύο τούτων δυνάμεων ὁ θυμὸς λαμβάνει μέρος ὑπὲρ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἄνευ τοῦ συγχέεσθαι μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀπαντᾷται ἐπίσης οὗτος παρὰ τοῖς παισὶν, ἐνθα ὁ λόγος δὲν γεννᾷται εἰσέτι καὶ τέλος, ὁ λόγος διακελεύει τὸν θυμὸν ὡς ἐπίσης τὸ ἐπιθυμητικόν. Τοιαύτη ἡ θεωρία τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος.

§ 10. Στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι καὶ ὁ ἔρως, εἰς ὃν ὁ Πλάτων περιάπτει μεγάλην σημαντικότητα. Ὁ ἔρως, παρίσταται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Φαίδρῳ ὡς παράνοιά τις· ἀλλ' ἡ παράνοια δὲν εἶναι ἐν ἑαυτῇ τι κακὸν πρᾶγμα· ἡ παράνοια εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶναι ἐμπνευσίς τις θεία. Τοιοῦτο τρόπως τὸ δῶρον τῆς προφητείας εἶναι κατ' αὐτὸν παραφορά τις, παράνοιά τις, ἀλλὰ θεία παραφορά. Ὡσαύτως ῥητέον περὶ τοῦ ἔρωτος. Τίς εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἔρωτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ εἰς τίνας τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς λειτουργιῶν ὀφείλομεν νὰ προσάψωμεν αὐτόν; Ὁ Πλάτων διακρίνει δύο εἶδη ἔρωτος· τὸ ἐν ὑλικὸν καὶ γήϊνον, ὅπερ δὲν θηρεύει εἰμὴ τὴν αἰσθητὴν ἀπόλαυσιν· τοῦτο τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἔρωτος προσκολλᾶται προφανῶς εἰς τὸ ἐπιθυμητικόν· τὸ ἔτερον, εὐγενὲς καὶ γενναῖον, ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν καλλονὴν, οὐχὶ τὴν σωματικὴν καλλονὴν, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν, διανοητικὴν, θεῖαν καλλονὴν. Οὗτος ὁ ἔρως, ἀδιάσπαστος συνόμιλος τοῦ λόγου, καὶ ὃν ὁ Πλάτων παραβάλλει πρὸς γενναῖον τινα κέλῃτα, ἥτοι ἵππον ὠραῖον, οὗτινος ὁ λόγος εἶναι αἰήναι, ἐγείρεται εἰς ἡμᾶς, ὅταν ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποκαλύπτῃ ἡμῖν τινα ἵχνη τῆς καλλονῆς, ἧς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται διψᾷ ἕνεκα τῆς θείας οὐσίας τῆς φύσεως αὐτῆς· διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀποτελεῖται ἡ ἔγερσις τοῦ ἔρωτος ὡς καὶ τοῦ λόγου· διερχομένης τῆς ψυχῆς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς καλλονῆς, ἀπὸ τῆς σωματι-

κῆς καὶ αἰσθητῆς καλλονῆς μέχρι τῆς ἐν ἑαυτῇ καλλονῆς, ὁ ἔρως συμπληροῖ τὴν αὐτοῦ πορείαν, μιμούμενος ἢ μᾶλλον παρασκευάζων τὴν κίνησιν τοῦ λόγου αὐτοῦ, ὅστις ὑψοῦται ἐπίσης, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἰς τὸν νοητὸν τῇ ἀρωγῇ τῶν ιδεῶν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ μεταφυσικῇ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ψυχολογία ἄγει ἡμᾶς φυσικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν.

§ 11. Ὁ Πλάτων προσδιορίζει ἐν τῷ Φιλήβῳ διὰ σχοινοτενῶν καὶ σοφῶν ἀναλύσεων τὴν διαφορὰν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει κατ' αὐτὸν χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς ἠθικόν· φέρει συνήθως τὴν ιδεάν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς ἐκείνην τῆς εὐδαιμονίας. Ἀνενδοιάστως τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον ἐπικρατεῖ ἐν τῷ ἀγαθῷ, κατὰ τὸν Πλάτωνα· ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον, τὸ ωφέλιμον, τὸ λυσitteλὲς ἐνοῦται σχεδὸν πανταχοῦ· εἶναι, τοῦ λοιποῦ, κοινόν τι γνώρισμα εἰς ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐμπεριλαμβάνει ἀείποτε τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐνίοτε καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ, ἐπὶ παραδείγματός, φαίνεται συγχέων τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ εὐαρέστου. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκεῖ προφανῶς αὕτη ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ δοξασία· πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν ἐν τῷ Γοργίᾳ, ἐν τῷ Φιλήβῳ τὴν βαθεῖαν πολεμικὴν, ἣν συνίστησι κατὰ τῆς σοφιστικῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν ἡδονήν. Ἐν τούτοις, ἄνευ τοῦ συγχέειν τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς, ὁ Πλάτων νομίζει τὴν ἡδονὴν ὡς ἀναγκαῖον τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖον. Ἀμφότερα τὰ τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖα εἰσιν ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ διάνοια· ἀλλὰ τὸ κρεῖττον μέρος ἴσταται ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ σοφίᾳ· ἡ διάνοια εἶναι ἡ διδούσα τὸν αὐτῆς χαρακτῆρα τῆς ἀγαθότητος· ἐπεὶ αὕτη εἶναι ἡ ἄγουσα τὸ μέτρον καὶ τὸν κανόνα. Πρὸς τούτοις πᾶν ἡδονῆς εἶδος δὲν πρέπει νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῷ μίγματι, ὥπερ δίδωσιν ὁ Πλάτων τὸ τοῦ ἀγαθοῦ ὄνομα· ἐπειδὴ ὑπάρχουσι καὶ σύμμικτοι καὶ καθαραὶ ἡδοναί. Αἱ καθαραὶ ἡδοναί δὲν εἶναι αἱ ζωηρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι ἡδοναί, ἀλλ' ἐκείναι μεθ' ὧν οὐδεμία ἀναμιγνύεται λύπη, ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἀπλαι ἡδοναί, οἷα εἰσιν ἡ θέα τῶν ωραίων γραμμῶν, τῶν ωραίων σχημάτων, ἡ ἀκρόασις τῶν ωραίων ἤχων, πρὸ πάντων δὲ αἱ προσαρτώμεναι ἡδοναί τῇ τῶν ἐπιστημῶν καλλιέργειᾳ. Τοῦ λοιποῦ, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέα, οἷα ἀναπτύσσεται ἐν τῷ Φιλήβῳ, δὲν

εἶναι εἰμὴ ἡ ἰδέα σχετικοῦ τινος ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ, τύπου καὶ ἀρχῆς πάντων τῶν ἀγαθῶν.

§ 12. Τὸ τεθὲν ἐν τῷ Φιλήβῳ ζήτημα εἶναι τὸ τῆς μᾶλλον ἀξιοτίμου καὶ λυσιτελοῦς ζωῆς ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ἐν ταύτῃ τὸ μίγμα τῆς ἡδονῆς εἶναι ἀναγκαῖον. Ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν θείαν ζωὴν, ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει πολλάκις ὅτι εἶναι ἑτεροῖόν τι πρᾶγμα. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀρίδηνλον ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ, ἔνθα ὁ Πλάτων εἰσάγει τὰς κατωτέρας ἐπιστήμας καὶ αὐτὰς τὰς μηχανικὰς τέχνας, δὲν εἶναι εἰμὴ σχετικόν τι ἀγαθόν, τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν ἐκεῖνο, οὗτινος ἡ δικαιοσύνη περιλαμβάνει τὴν οὐσίαν, πρὸς ὃ ὀφείλομεν πάντοτε στρέφειν τὰ ἡμέτερα βλέμματα, ὅπως διάγωμεν τιμίως ἐν τε τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἡ οὖσα ἐν τῷ κολοφῶνι τοῦ τε ἠθικοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτο τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸ αἰώνιον, τὸ ἀμεταβλήτου καλλονῆς, ἡ δικαιοσύνη προσκολλᾶται. Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι, ὡς δι´χυρίζονται οἱ σοφισταί, δοξασία τις τυχόντως ποικίλλουσα κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τόπους. Αὕτη δὲν εἶναι προσέτι τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου οὐδὲ ἡ δύναμις τοῦ παραδοθῆναι εἰς πάντα τὰ πάθη καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἱκανοποιῆσαι ταῦτα, καθὰ λέγουσιν ὅ,τε Καλλικλῆς ἐν τῷ Γοργία καὶ ὁ Θρασύμαχος ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης καὶ τῆς κατὰ φύσιν δικαιοσύνης· ἀλλ' ἡ κατὰ φύσιν δικαιοσύνη δὲν εἶναι ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη· ἐπειδὴ αὕτη συγχέει τὴν ἠθικότητα μετὰ τῆς ἰσχύος καὶ τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς· αὕτη ἐπικυροῖ καὶ καθιεροῖ τὸ ἄνισον καὶ τὴν καταδυναστείαν. Ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη δὲν ἐδημιουργήθη δὲν συνεστάθη ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων· εἶναι αὕτη, ἀπ' ἐναντίου, ἡ ἀρχὴ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, ἡ ὑπὸ τούτων ἀποκαλυπτομένη. Ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον κέντρον πάντων τῶν πραγμάτων, αὕτη ὑποτάσσει τοῦτον, ἀπ' ἐναντίου, ὡς τὸ μέρος εἰς τὸ ὅλον. Ἐπίσης ὁ Πλάτων συγκροτεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τάξεως. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται αὕτη ἡ θαυμαστὴ τοῦ Γοργίου ἀρχὴ ὅτι δηλαδὴ εἶναι κάλλιον καὶ προσηέτι ὠφελιμώτερον τὸ ὑποστῆναι ἀδικίαν τινὰ ἢ τὸ πράττειν ταύτην. Ἡ ἀδικία εἶναι τὸ κακὸν τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ

ἀδικία δὲν εἶναι κακὸν ἀθεράπευτον· ἡ θεραπεία εἶναι ἡ τιμωρία. Ἡ τιμωρία ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ καὶ φυσικὴν κατάστασιν, τουτέστιν εἰς τὴν τάξιν. Ἡ τιμωρία εἶναι λοιπὸν ἀγαθόν τι, ἡ δὲ ἀδυναμία ἀποβαίνει κακόν τι καὶ ἂν ἡ ἀδικία ἦναι ἤδη μέγα τι κακόν, ἡ ἀτιμώρητος ἀδικία εἶναι τὸ μεγαλειότερον τῶν κακῶν.

§ 13. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη, καὶ τοι ἡ ἐξοχωτέρα ἀπασῶν τῶν ἀρετῶν, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρετὴ. Τί δὲ εἶναι ἡ ἀρετὴ κατὰ Πλάτωνα καὶ τίνα τὰ διάφορα μέρη ταύτης; Κατὰ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, τὸν Σωκράτην, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀπαράλλακτος καὶ αὐτούσιος τῇ ἐπιστήμῃ καὶ γνώσει, τὸ δὲ ἐλάττωμα, ἡ κακία, εἶναι ταῦτόν τι τῇ ἀμαθείᾳ καὶ ἀγνοίᾳ. Τῷ ὄντι ἡ διαφορὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν θέλουσι τὸ ἀγαθόν, οἱ δὲ τὸ κακόν· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἄνθρωπος ζητεῖ ἐκουσίως καὶ ἐπισταμένως τὸ ἐπιβλαβὲς εἰς ἑαυτόν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὸ κακόν, διότι ἐκλαμβάνει τοῦτο ἀντὶ ἀγαθοῦ, καὶ τοιουτρόπως τὸ ἔλλειμμα αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται μαχόμενος πρὸς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ θεωρίαν ἐν τε τῷ Πρωταγόρᾳ καὶ τῷ Μένωνι, ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν δύναται νὰ διδαχθῇ, καὶ ὀρίζων αὐτὴν δοξασίαν τινὰ ὀρθήν· ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ Μένωνι ὁ Πλάτων λαλεῖ περὶ ἀρετῆς οἷα ὑπάρχει εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, ἀρετῆς ἀνευ ἀρχῆς καὶ ὅλως ἐνόρμου καὶ ἐνστιγματικῆς, ἀλλ' οὐχ ἥττον βεβαίως ἀρετῆς, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι εἶδος τι ἐμπνεύσεως τοῦ Θεοῦ· τοιαύτη ἀρετὴ οὐδόλως χρήζει διδασκαλίας, καὶ δὲν ἐπιδέχεται ταύτην. Ἀλλ' ὁ Πλάτων διακρίνει τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν τῆς σκιᾶς τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ καθαροῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ· εἶναι λοιπὸν ἡ γνώσις, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δυνατόν νὰ διδαχθῇ ὡς ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ, δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀσθενῆς καὶ ἀδρανῆς, εἶναι ἐνέργειά τις, ἰσχύς· διατάττει καὶ ἀποφασίζει τὴν ἐκτέλεσιν.

§ 14. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τέσσαρα ἀρχικά μέρη ἡ τέσσαρας ἀρχικὰς ἐπόψεις τῆς ἀρετῆς, ἥτις εἶναι μία ἐν ἑαυτῇ. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταί, ἃς βραδύτερον ἐκάλεσαν πρωτίστας ἀρετάς, εἰσὶν ἡ φρόνησις ἡ σοφία, ἡ ἀνδρία, ἡ ἐγκράτεια ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς διαιρέσεως σημειωτέον ὅτι αὕτη εἶναι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ Πλάτωνος, δια-

ετείλαντος τρεις δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸν λόγον, τὴν καρδίαν, τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐκάστη τῶν δυνάμεων τούτων ἔχει τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, ὠρισμένην ὑπὸ τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Τοῦ λόγου ἡ λειτουργία ἐστὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὸ ἐπιτάττειν ταῖς ἄλλαις δυνάμεσιν· ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ εἶναι ἡ σοφία. Ἡ λειτουργία τῆς καρδίας ἴσταται εἰς τὸ ἐπιτελεῖν τὰς διαταγὰς τοῦ λόγου, εἰς τὸ ἀνατρέπειν τὰ ἐμπόδια καὶ παλαίειν κατὰ τῶν παθῶν, ἐχόντων τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῷ σώματι· ἡ ἀρετὴ αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνδρία, ὑποτεταγμένη εἰς τὴν σοφίαν. Τέλος, ἡ τρίτη δύναμις, ἡ ὄρεξις, εἶναι ὁ δεσμός δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, εἶναι ἀναγκαῖος τις σύντροφος, εἰς ὃν πρέπει νὰ μεταδώσῃ τὴν αὐτῆς μερίδα, κανονίζουσα τοῦτον ἀκαταπαύστως, εἶναι ἄγριόν τι θηρίον, ὅπερ ὀφείλει νὰ τρέφῃ ἄνευ τοῦ ἐκλῦσαι τοῦτο ἐκ τῶν δεσμῶν· ἡ ἐπιθυμία ἐκ φύσεως αὐτῆς ὑποτέτακται τῷ λόγῳ καὶ τῇ καρδίᾳ· ἡ μόνη ἀρετὴ, ἥς ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ, συνίσταται εἰς τὸ εὐσεβᾶστως ὑπέκειναι ταῖς ὑπαγορεύσεσι τοῦ ὀρθοῦ λόγου, αὕτη δὲ εἶναι ἡ σωφροσύνη. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς εἰδικὴν τινα δύναμιν, ἀλλ' εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ ἀρμονία τῶν τριῶν ἄλλων ἀρετῶν· αὕτη ἐκφράζει τὴν αὐτῶν σχέσιν καὶ ἀναλογίαν, εἶναι μεταξὺ ἀπασῶν ἡ πρωτίστη ἀρετὴ, ἣτις συγκεφαλαιοῖ καὶ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἄλλας εἰς τὴν αὐτῆς ἐνότητα, ὡς ἡ ἐνότης τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχει καὶ συνάγει εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς αὐτῶν σχέσεις τὰς τρεῖς συστατικὰς δυνάμεις τὰς ἐκδηλούσας αὐτήν. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, συνδεομένη ἀπ' ἐνὸς πρὸς τὴν ψυχὴν, ἥς εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ἀληθὴς ζωὴ, ἀπ' ἐτέρου δὲ ἐνομένη μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἥς διατελεῖ οὕσα ἡ δῆλωσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αὕτη λοιπὸν ἀποτελεῖ τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 15. Ἡ δικαιοσύνη ἔχει δύο μορφάς· εἶναι ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ, ἰδιαιτέρα ἢ δημοσία. Τοῦτο ἄγει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Πλάτωνος. Ἰπάρχουσι δύο πολιτικαὶ παρὰ Πλάτωνι· ἡ μὲν ἰδιαιτική, ἀπόλυτος, ἡ δὲ μᾶλλον εὐδιάλλακτος καὶ πρακτικὴ· ἡ πολιτικὴ τῆς δημοκρατίας ἢ πολιτείας, καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν νόμων. Ἡ δευτέρα ἐξ ἄλλου, οὕσα μεταμόρφωσις τῆς πρώτης, θεμελιούται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν. Κατὰ Πλάτωνα ἡ πόλις ἔχει τὴν αὐτῆς ἀρχὴν εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἀνάγκην, ἣν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι.

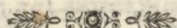
ποι πρὸς ἀλλήλους· αἱ δύο πρῶται τῆς πόλεως τάξεις εἶναι οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ βιομήχανοι ἢ χειροτέχνη· εἰς τὰς δύο ταύτας τάξεις προσθετέον ἑτέρας δύο, τοὺς μαχίμους, προασπίζοντας τὸ κράτος, καὶ τοὺς ἐν τέλει, κυβερνῶντας τοῦτο. Αἱ δύο κατώτεραι τάξεις ἔχουσιν ὡς λειτούργημα τὸ ἐργάζεσθαι καὶ τὸ ὑπεῖ-
κειν· δὲν φαίνονται ἀξιζοῦσαι τὴν εἰδικὴν προσοχὴν τοῦ νομοθέ-
του, ἐπεὶδὴ ὁ Πλάτων, κυρίως εἰπεῖν, ἐνασχολεῖται ἐπὶ τῶν μα-
χίμων καὶ τῶν ἐν τέλει ἢ ἀρχόντων. Τὸ ἔργον τῶν μαχίμων εἶ-
ναι τὸ πολεμεῖν τὸν ἐχθρὸν ἐξωθεν καὶ τὸ πνίγειν τὴν στάσιν
ἔσω. Ὅπως δὲ ὧσιν ἄξιοι τοιούτου ἔργου, ἀπαιτεῖται μέγα θάρ-
ρος παρ' αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ θάρρος τοῦτο πρέπει νὰ συνοδεύηται
μετὰ γλυκύτητος, ἵνα μὴ στρέψωσι καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν
αὐτοῖς συμπολιτῶν τὰ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν προωρισμένα ὄπλα.
Τὸ κράμα τοῦτο τῶν ἀντιθέτων ποιότητων, ἡ γλυκύτης καὶ ἡ
βία δὲν δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσιν εἰ μὴ δι' ἀγωγῆς συνδυαζού-
σης ἐντέχνως τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀρχαί-
ων, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν. Ὡς πρὸς τοὺς ἐν τέλει,
ἡ ἀγωγή αὐτῶν ὀφείλει νὰ ᾔηται πρὸ πάντων φιλοσοφική. Τῷ ὄντι
μόνον ὅτε οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κράτους θέλουσι γίνεαι φιλόσοφοι, ἢ ὅτε
οἱ φιλόσοφοι θέλουσι λάβει τὴν διοίκησιν τῶν κρατῶν, οἱ λαοὶ
σώζονται τῶν κακῶν, ἅτινα ἐρημοῦσιν αὐτούς· ἐπεὶδὴ ὁ φιλόσο-
φος ἐξεύρει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ, ἐὰν
ᾔηται ἀληθῶς φιλόσοφος καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν θέλει
εὐαρεστηθῆ νὰ γινώσκῃ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ νὰ πράττῃ. Οὕ-
τω σχηματίζεται ἡ τάξις τῶν ἐν τέλει. Τοιαῦτά εἰσι τὰ στοι-
χεῖα τῆς πόλεως τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτη πόλις, οὕτω συντεταγ-
μένη, ἐμπερικλείει ἀπάσας τὰς θεμελιώδεις ἀρετάς, ἃς ἀνεγνω-
ρίσαμεν εἰς τὸ ἄτομον, τὴν σοφίαν, ἣτις εἶναι τὸ προσὸν τοῦ ἀρ-
χοντος, τὴν ἀνδρίαν, ἣτις εἶναι τὸ προσὸν τῶν μαχίμων, τὴν
σωφροσύνην, συνισταμένην εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν τάξεων ἢ κλά-
σεων, αἵτινες ὀφείλουσιν ὑπακοὴν ταῖς ταύτας διαταττούσαις ἀρ-
χαῖς· τέλος, τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀκριβῆ κηδεμονίαν ἐκάστης
κλάσεως εἰς τὸ ἐκπληροῦν τὴν λειτουργίαν τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῇ
καὶ τὴν ἀρμονικὴν αὐτῶν συνέργειαν εἰς ἓν μοναδικὸν τέλος. Ἡ
ἐνότης, τοιοῦτος εἶναι ὁ ἔσχατος τῶν Κρατῶν νόμος, εἶναι τὸ ἀ-
ληθές αὐτῶν ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ ἐνότης ἀπαντᾷ δύο ἀνυπέρβλητα
ἐμπόδια, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν οἰκογένειαν· τὴν ἰδιοκτησίαν,

ἐξ ἧς γεννῶνται αἱ δίκαι, αἱ ζηλοτυπίαί, ὁ τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν πόλεμος· τὴν οἰκογένειαν ἀρχὴν ἀδιορθώτου ἐγωΐσμου. Ὅπως δὲ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἐνότητα, ὀφείλομεν νὰ καταργήσωμεν τὰς δύο ἀρχὰς τῆς διαίρέσεως καὶ τῆς ἐχθροπραξίας. Πρέπει πάντα νὰ ᾖναι κοινά· τὰ ἀγαθὰ, αἱ γυναῖκες, τὰ παῖδιά. Τοιαύτη εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς πολιτείας ἡ δημοκρατίας τοῦ Πλάτωνος θεωρία. Ἡ βᾶσις τῆς πόλεως εἶναι αἱ ἐντάξεις ἢ φυλαί· τὸ ἀντικείμενον τῆς πόλεως εἶναι ἡ ἐνότης· ἡ μόνη ἐνόπτης τοῦ Κράτους εἶναι ἡ κοινότης. Ἡ κοινότης, τόσον ἐναντίᾳ εἰς τὰ ἥθη, τὰς συνθησίας, εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων πραγματικὰς προλήψεις, δὲν θέλει πραγματοποιηθῇ εἰμὴ ἐὰν ἡ κυβερνήσις τεθῇ εἰς τὰς χεῖρας φιλοσόφων, καὶ ἐὰν ἡ νεολαία ὑψωθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Ἐν τῇ περὶ Νόμων πραγματείᾳ ὁ Πλάτων ἐπιφέρει εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα σοβαρὰς μεταβολάς. Αἱ κύριαι εἶναι ἡ καθίδρυσις τῶν πολιτικῶν καὶ ποινικῶν νόμων, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους οὐχὶ πλεον εἰς ἐντάξεις, ἀλλ' εἰς κλάσεις προσδιωρισμένας διὰ τοῦ τιμήματος, αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, ἐμπιστευόμεναι εἰς τὸν λαόν, εἰς τὴν δημώδη ἐκλογὴν. Ἀλλ' ἐκαστὴ τῶν κεφαλαιωδῶν παραχωρήσεων, ὅσον ἔνεστι διορθοῦται διὰ συστολῆς καὶ περιορισμοῦ. Ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἅτομον ἀλλ' εἰς τὸ Κράτος· αὕτη εἶναι ἀναπαλλοτρίωτος, αὕτη δὲν δύναται νὰ αὐξήσῃ εἰμὴ μέχρι τινὸς ὅρου· τὰ κακὰ τῶν γάμων ἀποτελέσματα ἀνακουφίζονται διὰ τῆς θεσμοθεσίας, ἣτις διεκδικεῖ τὴν γυναῖκα φέρουσαν προῖκα εἰς τὸν οἶκον. Ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τῆς νέας πόλεως ἔχει τὸ ἀντίβροπον αὐτοῦ εἰς τὸν νόμον, τὸν βιάζοντα τὰς ἀνωτέρας τάξεις νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν ψηφοφορίαν, καὶ ἀφίνει τὰς κατωτέρας ἐλευθέραις νὰ ἀπέχωνται αὐτῆς. Τέλος ὁ Πλάτων, πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας, θέτει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κυβερνήσεως ταύτης συμβούλιον, ὃ καλεῖ θεῖον συμβούλιον, συντεθειμένον ἐκ φιλοσόφων, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ ἀνωτάτη ἀπόφασις τῶν ὑποθέσεων τοῦ Κράτους. Σημειωτέον δὲ μεταξὺ τῶν μεγάλων τῶν νόμων ἐπόψεων τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ προηγήται τῶν νόμων ἐχθεσίς τις τῶν αἰτίων, τὴν καθίδρυσιν εἰδους τινὸς ὀρκωτῶν ἢ ὀρκοδικείου, τὴν θεσμοθεσίαν τῶν σωφρονιστηρίων ἢ μετανοητηρίων, προωρισμένων εἰς τὸ διορθοῦν τοὺς ἐνόχους οὐχ ἥττον ἢ τιμωρεῖν αὐτούς.

Ἐν τέλει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου περὶ Νόμων εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὡς τὸ τῆς Πολιτείας. Μετὰ λύπης ὁ Πλάτων παραιτεῖται τοῦ ἑαυτοῦ ἰδανικοῦ, καὶ σπουδάζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ τοι δοκῶν ὅτι παραιτεῖται, ἵνα ἐπαναλάβῃ τοῦτο διὰ τινος χωρίου. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ πολιτικῶν θεσμῶν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν· τὰ μέτα αὐτοῦ πείνουν ἵνα χορηγήσωσιν εἰς τὸ ἄτομον πᾶν οὔτινος δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν στέρησιν· ἡ διοίκησις αὐτοῦ εἶναι ἐκείνη τῶν σοφωτέρων καὶ τῶν καλλιτέρων, τῶν φιλοσόφων, τῶν νοσημόνων, ἐν βραχυλογίᾳ ἡ ἀριστοκρατία. Ἐν συντόμῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐπίκρισις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἐντεῦθεν ἡ προτίμησις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ τῆς Κρήτης καὶ Λακεδαιμόνος συντάγματα. Ἐντεῦθεν ἡ συχνὴ αὐτοῦ ἀπιστία εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ ὑπερβολαὶ τῆς δημαγωγίας ἤνεγκον αὐτὸν εἰς τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς· εἰς τοὺς κινδύνους ψευδοῦς τινος ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας ἀκαθέκτου, εἰς τὸ εὐμετάβλητον τοῦ πλήθους, εἰς τὸ ἄστατον τῶν νόμων, εἶδεν ὁ Πλάτων μοναδικὴν θεραπείαν νὰ ὑποτάξῃ ἅπαντας τοὺς πολίτας ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀδυνάτου κοινότητος.

§ 16. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ὁλόκληρος, δεσπόζεται ὑπὸ ἠθικῶν ἰδεῶν. Οὕτω δὲν παραδέχεται ὁ Πλάτων ὥστε ἡ ῥητορικὴ ἢ ἡ ποίησις νὰ ἐπιζητῶσι μόνον τὸ θέλγειν καὶ ἀρέσκειν. Ἐν Γοργίᾳ προσθεύει ὅτι ἡ ῥητορικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἠθικὸν τινα σκοπὸν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀξιοῖ μόνην τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. Ἐν Ἰωνί καὶ ἐν Πολιτείᾳ χλευάζει καὶ δυσφημεῖ τὴν ποίησιν, ἄδουσιν κατὰ τύχην τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἐλάττωμα, διεγείρουσαν τὰ πάθη, ἐκθηλύνουσιν τὴν ψυχὴν, καὶ διαχέουσιν ψευδεῖς ἐπὶ τῆς θεότητος γνώσεις. Ταύτην τὴν ποίησιν ἀποβάλλει ἐκ τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι ἀπαρνέεται τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν· αὐτὸς οὗτος πειράται νὰ δώσῃ ἡμῖν πρότυπα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορευομένης ἀληθοῦς εὐγλωττίας ἢ ῥητορείας ἐν Μενεξένῳ καὶ ἐν Φαῖδρῳ. Τίς ἡδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποσίου ὀλιγωρεῖ τῆς ποιήσεως; Πόρρω τούτου ὁ ποιητὴς φαίνεται αὐτῷ ὅν τι ἐμπεπνευσμένον. Ὁ ποιητικὸς ἐνθουσιασμός, ὡς ὁ ἔρως, εἶναι παραφροσύνη διαπεμπομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· εἶναι ἀληθὲς καὶ ἀγαθόν, ὅτε ἐμπνέεται ὑπὸ

τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ὑπεξαίρεθῇ τῶν κούφων καὶ φωνητικῶν ἐντυπώσεων, ἵνα ὁδηγηθῇ ὑπὸ τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τοῦ ἀμεταβλήτου πρότυπου τοῦ καλοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ· ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀδιάφθορον καλόν, περὶ οὗ ἐλέχθη ἐν Συμποσίῳ, ὅτι δύναται νὰ δώσῃ τιμὴν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, εἶναι τὸ θέαμα τῆς αἰωνίας καλλονῆς. Οὕτως αἱ ιδέαι τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς τέχνης συνεννοῦνται εἰς τὸ κοινὸν κέντρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Αἰσθητικὴ, πολιτικὴ, ἠθικὴ, ψυχολογία, φυσικὴ, διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ιδεῶν, πάντα συνάπτονται ἢ συναρμολογοῦνται περὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ ἀπορροϊῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀριστοτέλης.

§ 1. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγείροις 384 π. Χ. ὁ λυμ. ιθ', ἦτο υἱὸς Νικομάχου, ἱατροῦ καὶ φίλου τοῦ τῆς Μακεδονίας βασιλέως Ἀμύντου· κατὰ τὸ 368 ἐγένετο φοιτητὴς τοῦ Πλάτωνος, διδαχθεὶς εἴκοσιν ἔτη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐγγυμαζόμενος εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ὀξύνοϊαν· περὶ τὸ 343 ἐγένετο ὁ διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπαυξήσαντος τὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὸν ζῆλον εἰς τὰς φυσικὰς διὰ τε τῆς συλλογῆς ἀντικειμένων φυσικῆς ἱστορίας καὶ δι' ἁδρῶν ποσοτήτων ἀργυρίου εἰς ἀπόκτησιν καὶ ἀγορὰν βιβλίων. Εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Λυκείου ἐθεμελίωσε τὸ 334 ἰδίαν σχολὴν τὴν περιπατητικὴν. Ἰποπτος ἀθεΐσμου ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέθανεν ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας τὸ 322.

Ὁ Ἀριστοτέλης συνέταξεν ἀξιόλογα συγγράμματα περὶ πάσης Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, καὶ μάλιστα περὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα διαιροῦνται εἰς ἐξωτερικὰ καὶ ἀκροαματικά. Τὰς ἰδιαιτέρας τύχας τῶν τούτου συγγραμμάτων εὐκόλυναν ἢ τε Κριτικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἅτινα διὰ τὸ συνεπτυγμένον καὶ τὴν ἰδι-

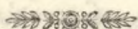
αιτέραν ὀνοματολογίαν οὐχὶ ἐναργῶς ἐνόησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο εἰς ἄκρον πεπροικισμένος ὀξύνοιος, ἔχων καὶ πλήθος παντοδαπῶν γνώσεων ἐκ τῶν βιβλίων καὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ κύριον σκοπὸν προέθετο τὴν τῆς φύσεως ἐρευναν, τούτου ἕνεκα ἀπερρίψε τὰς ιδέας, ὡς διοράται ἐν Μεταφυσικῇ Α', 7. IB', 9, καὶ ἐφαντάσθη ὅτι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, καὶ αὐταὶ τοῦ νοῦς αἱ ὑψηλότεραι, δίδονται κατὰ τὴν ὕλην ἐκ τῶν ἐκτὸς, ὡς δείκνυται ἐν Ἀναλυτ. Προτερ. Α', 30, ὁ κόσμος εἶναι αἰδῖος κατ' εἶδος, καὶ οὐχὶ μὶκρὸν νοῦς τινος. Δὲν ἐνησημενίζετο εἰς τὰ ἰδανικὰ, ὡς ὁ Πλάτων, δὲν προέβαιναν εἰς τὸ νοητικὸν σύστημα ἐκ τῶν καθόλου εἰς τὰ κατὰ μέρος, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῶν μερικῶν εἰς τὰ καθόλου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ἐξ ἀρχῶν ἐπιστήμην, χρησιμεύουσαν εἰς ἀποκτησιν γνώσεων, αἰτινες εἶναι δύο εἰδῶν, ἔμμεσοι καὶ ἄμεσοι· τὰς μὲν ἄμεσους ἀρνούμεθα ἐκ τῆς πείρας, προηγοῦνται τὰ μερικὰ, ὕστερον ἔπονται τὰ καθόλου, δι' ὧν γινώσκεται τὸ οὐσιώδες καὶ ἀναγκαῖον τῶν πραγμάτων τῇ συνδρομῇ τῶν ὀρίσμων καὶ ἀξιωματίων, ἡ ἄμεσος γνῶσις φέρει εἰς τὴν ἔμμεσον διὰ τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς λογικῆς ἐξαντλουμένων, ἥτοι διὰ συλλογισμῶν. Διὰ τοῦτο ἡ λογικὴ καλεῖται τὸ ὄργανον ἀπάσης ἐπιστήμης, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὐχ ἥττον παραδεχόμενος τὴν ὑπαρξιν τοῦ λόγου καὶ τὴν πραγματικότητα ἀνάγκην τῶν νόμων αὐτοῦ, συνεβάλετο τὰ μέγιστα εἰς μὶκρῶσιν καὶ συστηματοποίησιν αὐτῆς πρὸ παντὸς ἄλλου, καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος.

§ 3. Ὁ Ἀριστοτέλης περιελάμβανεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὰς ἐμπειρικὰς, λογικὰς καὶ συμμίκτους ἐπιστήμας. Παρεδέχετο τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ὑπῆγεν εἰς τὴν πρώτην τὴν φυσικὴν, μαθηματικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ πρώτην φιλοσοφίαν ἐν γένει, ἰδιαιτέρως δὲ θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ἐξελάμβανε τὴν κοσμολογίαν, ψυχολογίαν, θεολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν αὐτήν. Ὡστε ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία πραγματεύεται τὸ ὄν ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως. Ἡ δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία ἐξετάζουσα τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς θελήσεως ἐναγκαλίζεται τὴν ἠθικὴν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης φυσικὴν ἐπιστήμην θεωρεῖ τὴν περὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ὄντων διδασκαλίαν, καθόσον διὰ τῆς πείρας καθίστανται γνωστὰ ταῦτα, ἐπομένως τὴν κίνησιν, τὴν αἰτίαν, τὴν ἀλλοίωσιν, τὸν χρόνον, τὴν ὕλην,

τὸ εἶδος, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἄπειρον εἶναι ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς. Ἡ κοσμολογία περιλαμβάνουσα τὸν Κόσμον ἢ τὸν Οὐρανὸν, ὄντα συμπλήρωμα πάντων τῶν τρεπτῶν ὄντων, ἀναγνωρίζει τὴν Γῆν ὡς κέντρον, τὴν βαρύτητα, ἥτοι τὴν ἐπὶ τὸ μέσον κίνησιν, τὸ πῦρ, τὸ κοῦφον, ἥτοι τὴν ἀπὸ τοῦ μέσου κίνησιν, καὶ τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τοῦ οὐρανοῦ, ἥτοι τὴν περὶ τὸ μέσον κίνησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπελάμβανε τὸν Οὐρανὸν τελειότατον καὶ θεῖον σῶμα, ἄφθαρτον, ἄτρεπτον καὶ ἀπαθές, καὶ ἀνωτέρας φύσεως παρὰ τὰ σώματα τὰ ὑποκάτω τῆς Σελήνης· τοιαῦται ἐν γένει εἶναι αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ κοσμολογίας. Εἶναι ἀναντιρρήτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἐπεξεργάσθη ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον τὴν ψυχολογίαν. Ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καθὼς εἶδος καὶ ἐντελέχεια εἶναι ἀναπόσπαστος αὐτοῦ· εἶναι δὲ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ὀργανικοῦ σώματος τὸ πρῶτον εἶδος· ἀποβλέπων δὲ εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀποφαίνεται περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, νοήσεως, αἰσθήσεως, ὀρέξεως, γεννήσεως καὶ θρέψεως, φαντασίας καὶ κοινῆς αἰσθήσεως, ἢ συνειδήσεως. Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ πρώτη φιλοσοφία, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος. Τὸν Θεὸν δοξάζει ὡς τὸν τελειότατον θεωρητικὸν λόγον, ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ πλήρη ἐνέργειαν καὶ τελειοτάτην μακαριότητα, ἀπόλυτον αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ ἔσχατον σκοπὸν τῆς φύσεως. Αἱ οὐσίαι εἶναι τὰ πρῶτα τῶν ὄντων, καὶ καθὼς ἀπλᾶί εἶναι ἀνώτεροι τῶν συνθέτων, ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀμετάβλητον ἐλαττήριον καὶ ἡ ἀναγκαία αἰτία τῆς αἰωνίας κινήσεως, οὔτε ἀρχὴν λαβὼν οὔτε τέλος ἔχων ποτέ. Ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ἔχει ὅρια οὔτε ἐν τῷ χρόνῳ, οὔτε ἐν τῷ διαστήματι, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς ἀμετάβλητον κέντρον ἀπολήγουσι τὰ πάντα, τούτου ἕνεκα διὰ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος ἐν ἑαυτῷ κέκτῃται τὸ ἀπόλυτον ἄπειρον. Ὅθεν ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία αἰωνία, ἀπλή, ἀσώματος, ἄπειρος, ἀενάως ἐνεργοῦσα. Ἰδε Μεταφυσικὴν αὐτοῦ. Ἐν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, καὶ τὸ τέλος, ὅπερ ὑφίσταται εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τελείων καὶ ἐναρέτων πράξεων. Ἡ ἀρετὴ, διαρρουμένη εἰς διανοητικὴν, ἰδιάζουσαν μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ παραγούσαν τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν ἢ ὀλβιότητα, καὶ εἰς ἡθικὴν, ἀνήκουσαν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ οὔσαν ἔξιν ἐπίκτητον καὶ τε-

λαιοποιήσιν τῆς ὁρέξεως διὰ τοῦ λόγου, ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τελειότης τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. Εἰς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ὑπάγεται ἡ ἀνδρεία, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐλευθεριότης, ἡ μεγαλοπρέπεια, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πραότης. Αἱ περὶ δικαίου θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσὶν εὐφυεῖς καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια. Μετὰ τῆς ἠθικῆς συνδέεται στενώτατα ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομία, αἵτινες διαλαμβάνουσι περὶ τοῦ πῶς δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τῆς εὐδαιμονίας, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ οἰκιακῇ κοινωνίᾳ, εἰς ὃν φθόγομεν διὰ τῆς ἐντελοῦς πολιτείας καὶ τῆς διατάξεως τοῦ οἴκου· ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ὠφέλεια καὶ ἡ σκοπιμότης. Ἰδε Ἠθικῆς Η'. 9. καὶ Πολ. Α'.

§ 4. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἀπεχωρίσθη τοῦ Πλατωνισμοῦ διὰ τῶν ὁπαδῶν, μαθητῶν καὶ διαδόχων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναπτυσσάντων καὶ μεταδόντων ἐπ' ἀκριβὲς τὴν ἐκείνου διδασκαλίαν δι' ἐμβριθῶν ὑπομνημάτων καὶ εὐκρινῶν παραδόσεων. Ἄμεσος διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ὁ Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, συγγραφεὺς τῶν Χαρακτήρων, ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἦσαν Εὐδήμος ὁ Ῥόδιος, ὁ Δικαίαρχος, ὁ Ἀριστόξενος ὁ μουσικός, ἀμφοτέρω Ἰλισταί, Στράτων ὁ Λαμφακηνός, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐξοχος πολιτικός καὶ ῥήτωρ. Ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων τάττονται ὡς ὁπαδοὶ αὐτοῦ Ὁ Ἀρίστων ὁ Κεῖος, ὁ Κριτόλαος, ὁ Διόδωρος, καὶ Ἰερώνυμος ὁ Ῥόδιος. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολὺ καὶ μάλιστα ἐν τῇ μέσῃ ἡλικίᾳ, ἀνταγωνιζόμενος εἰς τὸν Πλατωνισμόν, ἡ δὲ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔσχε πάντοτε μεγίστην τὴν ἐπιρροήν, οὐχ ἥττον δὲ μεταξὺ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐπικούραιοι καὶ Στωϊκοί.

§ 1. Τρεῖς αἰῶνας π. Χ. ἡ περιπατητικὴ ἦτο Ἀριστοτελική, καὶ ἡ Πλατωνικὴ ἦτο Ἀκαδημαϊκὴ σχολὴ ὑποβιβασθεῖσαι καὶ ἐξευτελισθεῖσαι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ δύο ἄλλων σχολῶν, τοῦ Ἐπικουρισμοῦ καὶ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Ὁ Ἐπίκουρος ἐγεννήθη περὶ

τὸ 337 π. Χ., πεπρωκισμένος νοῦν δεξιὸν, ἐγένετο ὁμιλητὴς τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Θεοφράστου· ἰδρυσέ φιλοσοφικὴν σχολὴν ἐν Λαμφάκῳ, καὶ ἀκολουθῶς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἐδίδασκεν ἐν τινὶ κήπῳ εὐρὼν πλείστους ὅσους ὁπαδοὺς, ἐθήρευε τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἠθικὴ ἦτο τὸ κυριώτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ κανονικὴ, ἥτοι λογικὴ, ἐθεωροῦντο ὑποδεέστερα· ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικουρείων ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν δανεισαμένη πολλὰ ἐκ τοῦ ἀτομολογικοῦ τῆς φυσικῆς συστήματος, ὅπερ διδάσκει ὅτι τὰ ἄτομα ἀπορρέοντα ἐκ τῶν σωμάτων ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν τοῦ ἀνθρώπου ὀργάνων καὶ παράγουσι τὴν αἴσθησιν, εἴτε εὐάρεστον εἴτε δυσάρεστον, ἥτις συν-οδευομένη ὑπὸ τῆς αἰσθητῆς ἀντιλήψεως γεννᾷ τὰς γενικὰς ἰδέας· ὅθεν ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀνεγνώριζεν ἰδέας ἀναγκαίας καὶ ἀπολύτους, ἀλλ' ἐνδεχομένας καὶ σχετικές.

§ 2. Ὁ Ἐπίκουρος ἀκολουθῶν τὰς φυσικὰς θεωρίας τῶν ἀτομολόγων δὲν παραδέχεται οὔτε Θεὸν, οὔτε πρόνοϊαν, καὶ τοι δὲ ὁμιλεῖ περὶ θεῶν, ἡναγκάζεται ὑπὸ φόβου. Ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν συντίθεται ἐκ πυρὸς, ἀέρος, φωτὸς, καὶ ἀκατανομάστου τινὸς ὕλης, ἐγκαθημένης ἐν τῷ στήθει· ὅ ἐστιν ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα σύνθετον ἐκ λεπτοτέρων, ἐντελεστέρων καὶ στρογγύλων ἀτόμων, ἐπομένως εἶναι θνητὴ, ὀλέθριον τοῦτο καὶ παράλογον σύστημα, αὐτόχρομα ἀθεία. Τοιαύτη ἡ κανονικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Ἐπικούρου. Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, εἶναι σύμφωνος ὁ Ἐπίκουρος πρὸς τὰς μνημονευθείσας ἰδέας αὐτοῦ. Οὔτε ἀπόλυτον κανόνα, οὔτε μέλλουσιν ἐλπίδα ἀσπάζεται, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν ἡδονὴν, ἀποκροῦει τὴν λύπην. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι αὐτὸς ἐξῆσε ζωὴν ἁμεμπτὴν καὶ ἄψογον, καὶ δὲν ἠκολούθησε τὰ ἐντάλματα τοῦ φθοροποιοῦ αὐτοῦ συστήματος. Μαθηταὶ δὲ τοῦ Ἐπικούρου ἦσαν Μητρώδωρος ὁ Λαμφακηνός, Ἑρμαχος, Φαῖδρος, Φιλόδημος καὶ ἄλλοι.

§ 3. Οἱ Στωϊκοὶ ἐφάνησαν ὀλιγώτερον συνεπεῖς καὶ ἱκανοὶ παρὰ τοὺς Ἐπικουρείους· ὅμως ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐβασίλευσε μακρὸν χρόνον, διότι ἀφῆκαν καὶ μεγάλα ἠθικῆς παραδείγματα, λαμπρὰς γνώμας, εὐγενῆ ἀξιώματα καὶ μνήμην σεβαστὴν· ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ὑπῆρξε καθαρὰ, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος, ἐφ' ἧς εἰρίδεται τὸ σύστημα αὐτῶν, ἤρκεσεν ἵνα λησμονηθῶσι τὰ λάθη αὐτῶν. Τὰ κυριώτερα αὐτῶν δόγματα συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ

ἠθικὸν ἀγαθὸν, ἐκ διαμέτρου ἐναντίον τοῦ φαύλου καὶ κακοῦ, εἰς τὴν ἀρετὴν, ἣτις εἶναι ἡ μόνη εὐδαιμονία καὶ εὖροια τοῦ βίου, εἰς τὰ καθήκοντα, τούτεστι τὰ ἔργα ἡμῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, καθόστον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι μία, πάντα δὲ τὰ ἀμαρτήματα καὶ αἱ ἀγαθοεργίαι θεωροῦνται ἰσότημα, ὡς προκύπτοντα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἥτοι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σκοποῦ τῆς προαιρέσεως. Ἡ ψυχολογία αὐτῶν ἐθεώρει τὴν ψυχὴν πύρινον ἀέρα, τούτεστι σῶμα καὶ φθαρτόν τι. Ἐνόμιζον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι οὐσία ζῶσα καὶ θεία, ὅτι δύο ἀρχαὶ ὑπάρχουσιν εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἡ ὕλη, ἣτις εἶναι πάσχουσα, καὶ ὁ Θεός, ὅστις εἶναι ἐνεργῶν κατ' αὐτοὺς πᾶν ὅ,τι εἶναι σωματικὸν εἶναι οὐδὲν, ἡ δὲ ἡμετέρα ψυχὴ, ὑπάρξασα μακρὸν τινα χρόνον, διαλύεται ὡς τὰ λοιπὰ σώματα, ὁ Θεὸς κατ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ζωτικὸς χυμὸς, ὁ διεσπαρμένος εἰς πάντα τὸν κόσμον, ὁ λόγος, ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν αἴσθησιν. Καί τοι δὲ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογία αὐτῶν ἐξώκειλαν εἰς ἀτοπήματα, ὅμως ἐν τῇ ἠθικῇ θυσιάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ πάντα εἰς τὸ καθήκον, ἡ λογικὴ αὐτῶν οὐδόλως διαφέρει τῆς κανονικῆς τῶν Ἐπικουρείων· τὰς καταληπτικὰς ἐννοίας, τούτεστι τὰς ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου προσδιωρισμένας ἐθεώρουν κρηπίδα καὶ κριτήριον τῆς ὕλικῆς ἀληθείας, ἡ λογικὴ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς λεπτολόγος καὶ διαπρέπει εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ὑποθετικῶν καὶ διαζευκτικῶν συλλογισμῶν. Θεμελιωτῆς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς, φερωνύμου τῆς στοᾶς, ἐξ ἧς ἐξῆλθον ἐνάρετοι ἄνδρες, λαβόντες ἐπιρροὴν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ἀπὸ Κιττίου τῆς Κύπρου. Τούτου δὲ ὁπαδοὶ ἐγένοντο ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Διογένης, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ μεγάλως συνέτεινεν ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία εἰς ἐμφύχωσιν τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς περωνύμου Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας.

αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου ἡ θεωρία ἐθεώρει τὴν ψυχὴν πύρινον ἀέρα, τούτεστι σῶμα καὶ φθαρτόν τι. Ἐνόμιζον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι οὐσία ζῶσα καὶ θεία, ὅτι δύο ἀρχαὶ ὑπάρχουσιν εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἡ ὕλη, ἣτις εἶναι πάσχουσα, καὶ ὁ Θεός, ὅστις εἶναι ἐνεργῶν κατ' αὐτοὺς πᾶν ὅ,τι εἶναι σωματικὸν εἶναι οὐδὲν, ἡ δὲ ἡμετέρα ψυχὴ, ὑπάρξασα μακρὸν τινα χρόνον, διαλύεται ὡς τὰ λοιπὰ σώματα, ὁ Θεὸς κατ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ζωτικὸς χυμὸς, ὁ διεσπαρμένος εἰς πάντα τὸν κόσμον, ὁ λόγος, ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν αἴσθησιν. Καί τοι δὲ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογία αὐτῶν ἐξώκειλαν εἰς ἀτοπήματα, ὅμως ἐν τῇ ἠθικῇ θυσιάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ πάντα εἰς τὸ καθήκον, ἡ λογικὴ αὐτῶν οὐδόλως διαφέρει τῆς κανονικῆς τῶν Ἐπικουρείων· τὰς καταληπτικὰς ἐννοίας, τούτεστι τὰς ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου προσδιωρισμένας ἐθεώρουν κρηπίδα καὶ κριτήριον τῆς ὕλικῆς ἀληθείας, ἡ λογικὴ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς λεπτολόγος καὶ διαπρέπει εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ὑποθετικῶν καὶ διαζευκτικῶν συλλογισμῶν. Θεμελιωτῆς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς, φερωνύμου τῆς στοᾶς, ἐξ ἧς ἐξῆλθον ἐνάρετοι ἄνδρες, λαβόντες ἐπιρροὴν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ἀπὸ Κιττίου τῆς Κύπρου. Τούτου δὲ ὁπαδοὶ ἐγένοντο ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Διογένης, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ μεγάλως συνέτεινεν ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία εἰς ἐμφύχωσιν τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς περωνύμου Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

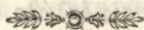
Νέα Ἀκαδημία καὶ Πυρρώνισμός.

§ 1. Ὁ ἐπικρατῶν δογματισμὸς ἐν τῇ Στωᾷ ἠρέθισε τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ· διὰ τοῦτο οἱ Πλατωνικοὶ, οὐδόλως ἀνεχόμενοι τῶν ὕβρεων κατὰ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν, ἐθεμελίωσαν τὴν νέαν ἢ μέστην Ἀκαδημίαν, ἐπινοήσαντες νέον τινὰ τρόπον τοῦ φιλοσοφεῖν, τὴν σκεπτικισμόν. Ὁ Ἀρχεσίλαος γεννηθεὶς περὶ τὸ 316 π. Χ. ἐν Πιτάνῃ τῆς Αἰολίδος, ἀνὴρ διαπρέπων εἰς τὴν ποιητικὴν, ῥητορικὴν καὶ μαθηματικὴν, εἰς πνεῦμα διαλεκτικόν, καὶ κεφάλαιον παντοίων καὶ δαψιλῶν γνώσεων ἔχων, συνέστησε τὴν νέαν ταύτην αἵρεσιν ἢ σχολήν. Οὗτος δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν Στωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ ἠμφισβήτηται ἐν γένει τὴν ὑπαρξίν τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, βαδίσας οὕτω τὴν ὁδὸν τοῦ σκεπτικισμοῦ. Μετ' αὐτὸν ὁ Καρνεάδης ὁ Κυρηνάιος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 215 π. Χ., ἠρνήθη τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῆς γνώσεως, παραδεχόμενος μόνον τὸ πιθανὸν καὶ ὁμοιάληθες. Διάδοχοι τοῦ Καρνεάδου ἦσαν Φίλων ὁ Λαρισαῖος καὶ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, διδάξαντες ὁ μὲν ἐν Ρώμῃ, ὁ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀθήναις, ἔτι δὲ ἀκόλουθος αὐτῶν ἦτο ὁ Κλειτόμαχος ὁ Καρχηδόνιος. Ἡ νέα Ἀκαδημία ἐζήτησε μετὰ πολλῆς λεπτολογίας νὰ παρεμβάλλῃ πάντοτε τὴν ἀμφιβολίαν εἰς τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας καὶ κατήντησεν εἰς γενικὴν τινὰ ἀπορίαν. Περὶ Θεοῦ ἐδόξαζεν ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ καὶ ὄντολογικὴ ἰδέα ἐφαρμόζεται εἰς αὐτόν.

§ 2. Ὁ Πυρρώνισμός, ὅστις ἐκλήθη ἐκ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἡλίδος Πυρρόνως, ἀκμάσταντος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀριστοτέλους, περὶ πάντων ἀμφιβάλλων καὶ δισταζῶν, καὶ ὡς πραγματικὸν καὶ ἀληθὲς οὐδὲν παραδεχόμενος, ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Αἰναισιδήμου ἐκ Κνωσοῦ τῆς Κρήτης. Ὁ Πυρρώνισμός ἐξαντλήσας ἀπάσας τὰς μορφὰς τοῦ Σκεπτικισμοῦ, ἠμφισβήτηται πρῶτον περὶ τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γνώσεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ περὶ τοῦ κριτηρίου, ὕστερον δὲ ἀνέτρεψε τὴν θεωρίαν τῆς ἀποδείξεως ἀποκαθιστῶν οὕτω πᾶσαν ἐπιστήμην ἀδύνατον καὶ πᾶσαν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνθρωπίνης δια-

νοίας προβληματικὴν, κατὰ δὲ τῆς ἰδέας τῆς αἰτίας, καθὸ ἀκα-
ταλήπτου τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐνέργειαν, συσσωρεύ-
σας πάσας τὰς ἐνστάσεις τὰς ἀνανεωθείσας μετέπειτα ὑπὸ τοῦ
Οὔμη καὶ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ὅπαδοι δὲ τούτου ἦσαν ὁ
Ἀγρίππας, ὁ Μηνόδοτος καὶ Σεξτος ὁ ἐμπειρικός.

§ 3. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες εἰς τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν νο-
μοθεσίαν ἐξεῖχον, ἐδανείσθησαν πάντα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φι-
λοσοφίας. Ὁ Κικέρων διεκρίθη ὡς ἀκαδημαϊκὸς καὶ στωϊκὸς,
ὁ Σενέκας ἐφημίσθη ὡς στωϊκὸς καθὼς ὁ Ἀντωνῖνος ὁ αὐ-
τοκράτωρ, καὶ ὁ ἐκ Φρυγίας Ἕλλην Ἐπίκτητος, δούλος τοῦ
Ἐπαφροδίτου, ὅστις εὐνοηθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδρια-
νοῦ ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἣν ἐπὶ τῆς
ἐξορίας αὐτοῦ διδάξας εἶχεν ἐν Νικοπόλει τῆς Ἡπείρου· εἰς τοῦ-
τον ἀπεδόθη τὸ γνωστὸν ἐγχειρίδιον. Ὡς περιπατητικούς μεταξὺ
τῶν Ῥωμαίων δὲν ἔχομεν νὰ κατατάξωμέν τινας, ἐπειδὴ ἡ φι-
λοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἔλαβεν ἐπιρρόην παρ' αὐτοῖς· ἀνα-
φέρονται δὲ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς Ἀνδρόνικος ὁ
Ῥόδιος καὶ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός. Ὡς Πυθαγόρειοι παρὰ Ῥω-
μαίοις ἦσαν ὁ Σεξτίος, ὁ Σωτίων καὶ ὁ Σεκοῦνδος καὶ ὁ Μοβερά-
τος. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων διέπρεψεν ὡς Πυθαγορικὸς φιλόσοφος
τότε Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, περιώνυμος γόνης καὶ μάγος. Πλα-
τωνικοὶ δὲ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς συγκαταλέγονται ὁ Θράσυλλος,
ζήσας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐτοκράτορος Τιβερίου. Πομπώνιος ὁ
Ἀττικὸς, Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεύς, Μάξιμος ὁ Τύριος, ὁ Κλαύ-
διος Γαληνός, Θέων ὁ Σμυρναῖος καὶ ὁ Ἀλκίνοος. Μεταξὺ δὲ
τῶν Ἰουδαίων ἐπίσημος εἶναι ὁ Φίλων, ὅθεν καὶ τὸ ἢ Πλάτων
φιλωνίζει, ἢ Φίλων πλατωνίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τῶν
ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 1. Ἡ σχολὴ αὕτη εἶναι καθάπαξ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ,
ἐνῷ δὲ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐμελλε νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἐπλησία-
ζεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ παρήγα-

γεν ἐκ νέου τοῦτον ὁλόκληρον, μαχομένη κατὰ τοῦ νεωτέρου πνεύματος ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἐκλεκτισμὸς προσπαθὼν νὰ συμβιβάσῃ τὰ πάντα, καὶ μάλιστα τὰ δύο συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, προέθετο σκοπὸν νὰ συνδιαλλάξῃ τὸ ἐλληνικὸν καὶ ἀνατολικὸν πνεῦμα, τουτέστι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ θρησκευματα. Καθολικὴ πολυμαθεία, θεωρίαι ὑψηλαί, ἅπειροι τρόποι τοῦ συμφιλιῶσαι ἀλλήλαις τὰς παντοδαπὰς ἀρχάς, εἶναι ἀγῶνες τοῦ ἐκλεκτισμοῦ τούτου, ἔχοντος πλείστα ὅσα ἐλλείμματα καὶ μάλιστα τὴν στέρησιν αὐστηρᾶς κριτικῆς. Ἡ ἐν λόγῳ σχολὴ στρέφεται πρὸ πάντων περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ψυχῆς, τοῦ κόσμου, τοῦ ὄντος. Ὁ Θεὸς τῶν ἀλεξανδρινῶν εἶναι ὁ διοργανωτὴς καὶ ἐνεργητικὸς Θεὸς τοῦ Τιμαίου. Ἡ ψυχὴ εἶναι λόγος ἢ εἰκὼν τοῦ νοῦς, καὶ θεωρεῖ τὰ ἀντικείμενα οὐχὶ ἐν ἑαυτῇ, ἀλλ' ἐν τῷ νῷ, εἶναι φῶς ἐτερόφωτον καὶ οὐχὶ αὐτόφωτον. Ἡ φύσις εἶναι ψυχὴ θεωροῦσα καὶ κινουσα, δίδουσα εἰς τὴν ὕλην τὸ εἶδος, εἶδος δὲ καὶ ὕλη, ψυχὰ καὶ σώματα εἰσὶν ἀχώριστα. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι ἀπλότης καὶ παντοδαπότης. Ἡ ἔκστασις κατ' αὐτοὺς εἶναι κατάστασις τοῦ πνεύματος, τῆς ὁποίας διαρκούσης, ἐμβαίνομεν εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ἀπολύτου, ὅπερ γινώσκομεν ἐνδομύχως ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ λόγου. Ἐκαστον ὃν ἔχει μονάδα, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ μονὰς δὲν ταυτίζονται, διότι πᾶν πρᾶγμα περιέχει καὶ πλῆθος ἐν ἑαυτῷ, ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑφίσταται ὅταν συνταυτίζονται τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον. Τὸ πρωτότυπον ἐν εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὸν καὶ τέλειον, οὔτε ποσότητα ἔχον, οὔτε ποιότητα, οὔτε ὃν ἐν κινήσει καὶ ἡρεμίᾳ, οὔτε ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, πᾶν δὲ παράγωγον ὃν, νοῦς, ψυχὴ, ζωὴ, πρᾶγμα, πηγάζει ἐκ τοῦ ἐνὸς χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ οὐδὲν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καθὼ ἀπλοῦν καὶ αὔλον. Δύο κόσμοι ὑπάρχουσιν, ἐξ ὧν ὁ μὲν αἰσθητὸς, ὁ δὲ νοητὸς, ὁ αἰσθητὸς διατελεῖ ἀπεικόνισμα τοῦ νοητοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ζῶσι φυτὰ, γῆ, λίθοι καὶ πῦρ· ὁ νοητὸς συναπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀναλλοιώτου καὶ τοῦ ζῶντος, ἄνευ τοπικῆς ἀποστάσεως καὶ χρονικῆς μεταβολῆς.

§ 2. Θεμελιωτὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς εἶναι ὁ Ἀμμόνιος ὁ Σακκάς, ὅστις ἔλαβε μαθητὰς τὸν Πλωτῖνον, τὸν Ὠριγέ-

νη, τὸν Λογγίνον καὶ τὸν Ἐρέννιον. Ὁ Πλωτῖνος, συνέγραψε τὰς Ἑννεάδας, γεμούσας τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ μυστικισμοῦ. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλωτίνου περιώνυμοι ἦσαν ὁ Πορφύριος καὶ Ἀμήλιος· μαθητὴς τοῦ Πορφυρίου ἦτο ὁ Ἰάμβλιχος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐμαθήτευσαν ὁ Εὐστάθιος καὶ Αἰδέσιος, τοῦ τελευταίου δὲ μαθητὴς ἐγένετο ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἀποστάτης Ἰουλιανός. Ἀκολούθως καθέδρα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ὑπῆρξαν αἱ Ἀθῆναι, ἔνθα ἡ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία ἔλαβε νέαν τινὰ ἀνάπτυξιν· οἱ ἐνδοξότεροι τῶν διδασκάντων ἐκεῖ ἦσαν ὁ Συριανός, ὁ Πρόκλος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Μακρόβιος, ὁ Χαλκίδιος καὶ ἄλλοι τινές. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἰδρυθεῖσα 200 ἔτη μετὰ Χριστὸν, ἀφωσιωμένη ἦτο εἰς τὰς πεποιθήσεις, τέχνας καὶ ἥθη τῆς εἰδωλοατρικῆς Ἑλλάδος, ἐπάλαιε κατὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ὁσημέραι αὐξάνοντος καὶ ἀκαταγωνίστου χριστιανισμοῦ, καθ' οὗ καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύουσιν.

§ 3. Ἡ οὐράνιος, ἀληθὴς καὶ θεία πίστις καὶ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ υἱοῦ καὶ λόγου τοῦ Θεοῦ, διεδόθη ἀπανταχοῦ καὶ εὗρεν ὁπαδοὺς ὁλόκληρα ἔθνη, καὶ πλείστους ἐπιστήμονας καὶ φιλοσόφους. Ἰνα δὲ ἀνασκευάσῃ τὰς μωρολογίας τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων προσέτρεχον, ἐκτὸς τῶν ἁγίων γραφῶν καὶ τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων, καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, εἰς ἣν ἐνέκυψαν θαυμασίως οἱ φωστῆρες τῆς ἐκκλησίας πατέρες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Οὐδόλως οἱ θεῖοι πατέρες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐτέρποντο εἰς τοὺς Ἐπικουρείους, ἐμελέτων τοὺς Στωϊκοὺς, ἐσπούδαζον τοὺς Ἀριστοτελικοὺς ἢ Περιπατητικοὺς, κατὰ τὴν διαλεκτικὴν, καὶ ἐτίμων τοὺς Πλατωνικοὺς δεόντως. Διεκρίθησαν δὲ ἐπὶ φιλοσοφίᾳ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Ὠριγένης, ὁ Συνέσιος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος, οἱ Γρηγόριοι, ὁ Χρυσόστομος, οἱ Κύριλλοι, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, καὶ ὁ ἐνδοξος καὶ πολυγραφώτατος σοφὸς πατριάρχης Φώτιος, συντελέσαντες τὰ μάλιστα ἅπαντες εἰς τὴν παλιγγενεσίαν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐχρησίμευσε καὶ ὡς διδακτικὸν ὄργανον τῆς ἱερᾶς θεολογίας καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδείας, καὶ ὡς πολεμικὸν ὄπλον κατὰ τῶν αἱρέσεων. Οἱ δὲ Ἑλληγες συγγραφεῖς, ἀντιγραφέντες καὶ διασωθέντες ἔν τε ταῖς Ἑλ-

ληνικαῖς πόλεσι καὶ τοῖς μοναστηρίοις καὶ ὕστερον τυπωθέντες, ἐξηγύνισαν τὴν Εὐρώπην ἀναμφιλέκτως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Φιλοσοφία τοῦ μεσαιῶνος ἤτοι τῆς μέσης ἡλικίας,
ὅ ἐστι τῆς σχολαστικῆς.

§ 1. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ὅτε ὀριστικῶς ἐθριάμβευσεν ἀπέναντι τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἀφῆκεν ἐλευθέραν τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας. Στερεωθείσα δὲ ἡ ἐκκλησία καὶ ἐπικρατήσασα ὡς πνευματικὴ ἀρχή, δὲν περιεφρόνησε τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ συμπαρέλαβε ταύτην βοηθὸν εἰς τὴν μέρψωσιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφία αὕτη προσαγορευθεῖσα καὶ σχολαστικὴ εἶναι ἑτεροῖα τις μορφή τῶν ὑπὸ τῆς θρησκείας διδασκομένων ἀληθειῶν, σύγχρονος πρὸς τὴν ὀριστικὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς θρησκευτικῆς τάξεως τῆς συναπαρτιζούσης τὸν μέσον αἰῶνα, ἀναφαίνεται ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Ὁ μέγας οὗτος αὐτοκράτωρ δούε ὥθησιν εἰς τὰ γράμματα, ἡσχολήθη περὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἱερέων, οἵτινες εἰς τὰ στοιχειώδη σχολεῖα ἐδιδάσκοντο τὰς ἑπτὰ ἐλευθερίους τέχνας, ἤτοι τὸ τριόδιον καὶ τετραόδιον ἐπὶ τῶν βάσεων Κασσιοδώρου καὶ Μαρτιανοῦ Καπέλλα. Ὁ αὐτὸς οὗτος αὐτοκράτωρ ἤνοιξε καὶ σχολεῖον εἰς ἐκπαίδευσιν τῶν πολιτικῶν, προσκαλέσας ἐκ τῆς Ἀγγλίας λογίους ἄνδρας· οἱ διάδοχοι τούτου ἀκολουθήσαντες μετὰ ζήλου τὸ παράδειγμα ἐκείνου ἵδρυσαν σχολεῖα ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ ἐν ταῖς ἀρχιεπισκοπικαῖς καθέδραις πρὸς μόρφωσιν πεπαιδευμένων ἱερέων. Μετ' οὐ πολὺ ἀκμάσαντα τὰ πανεπιστήμια τῆς Καμβριγίας, Ὁξωνίου καὶ τῶν Παρισίων ἠλέκτρισαν τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐπολλαπλασιάσθη ὁ ἔρως τῆς παιδείας καὶ δεόντως ἐξετιμήθη ἡ ἀνάγκη τῶν γνώσεων ἐν γένει πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Οὐ μόνον προσέτρεχον εἰς τὴν αὐθεντίαν τῶν γραφῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τοὺς ἁγίους πατέρας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λογικὴν, τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Πρέ-

πει ὁμῶς καλῶς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ ζώπυρα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων ἱερῶν πατέρων οὐδόλως ποτὲ ἐξέλειπεν· ἐν τῇ δύσει ὁμῶς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐκαλλιεργεῖτο, καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνοι οἱ Λατίνοι πατέρες ἐγινώσκοντο καὶ μάλιστα ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ δὲ φιλοσοφικὰς συγγραφάς, ἐφημίζοντο τότε αἱ τοῦ Μαμερτίου, Βοετίου, Ἰσιδώρου, Βέδα τοῦ αἰδεσίμου καὶ τῶν ἄνωθι μνημονευθέντων Καπέλλα καὶ Κασσιδώρου. Οὐχ ἥττον δὲ μεγίστην ἐπιρροὴν ἔλαβε τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους πεμφθὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡς δῶρον εἰς Κάρολον τὸν μέγαν. Μετὰ τὸν Ἀλκουῖνον ἐπιτετραμμένον παρὰ Καρόλου τοῦ μεγάλου νὰ διοργανώσῃ τὰ σχολεῖα, ἔρχεται Ἰωάννης Σκότος Ἐριγένεας, πολυμαθὴς ἀνὴρ καὶ ἑλληνιστῆς περιώνυμος, μεταφραστῆς Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, διέχυσεν εἰς τὰς σχολὰς τὰς νεοπλατωνικὰς ἰδέας· αἱ γνώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν, ἡ οἰκείωσις αὐτοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν φρονημάτων αὐτοῦ ἀνέδειξαν τὸν ἄνδρα κάτοχον φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι διέπρεψαν ὁ Ἄνσελμος ὁ Κανταρβυρίας, ἐπονομαζόμενος δεύτερος Αὐγουστίνος, γνωστὸς διὰ τὸ μονολόγιον καὶ προσλόγιον αὐτοῦ, ὁ Βερεγγάριος, ὁ Λαμφράγκος, ὁ Ἰλδεβέρτος Λαβαρδίνος, ὅστις ἐνόει εὐκρινῶς τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ συνέταξεν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογικὴν πραγματείαν.

§ 2. Ἰωάννης ὁ Ροσκελλῖνος ἐγγνωμάτευεν ὅτι αἱ καθόλου ἰδέαι εἶναι λέξεις κεναὶ ἥτοι ὀνόματα, καὶ ἐντεῦθεν ἡ διχόνοια τῆς ὀνοματικῆς καὶ πραγματικῆς δόξης. Χωρίον τι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὀνοματικὴν δόξαν, πρὸς ἣν ἐμάχετο ἡ αἵρεσις τῶν πραγματικῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, οἱ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀμφότεροι ἔδωκαν ὕλην εἰς ἔριδας καὶ λογομαχίας οὐχὶ ὀλίγας ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ὠφελείας. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τὰ μέγιστα Βιλέλμος ὁ ἐκ Καμβυρίτου καὶ Πέτρος ὁ Ἀβαιάρδος, ὅστις πολεμήσας τὸν Ροσκελλῖνον καὶ τὸν Βιλέλμον δι' ἀπαγωγικῶν συλλογισμῶν διεβοήθη πολὺ τότε, συνέγραψε δὲ καὶ δοκίμιον τῶν ἀρχικῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς θεολογίας

καὶ ἐξήγησε τὰς ἰδέας τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας. Φιλοσοφῶν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εὗρεν ἁρμονίαν τοῦ λογικοῦ μετὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως· τὸ προτέρημα δὲ τούτου περὶ τὴν διδασκαλίαν εἵλκυσε ἀναριθμήτους φοιτητὰς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Ἐκλείσθησαν ὡς ὁπαδοὶ αὐτοῦ Γίλберτος ὁ Πορβητανός, Ροθέρτος ὁ Πολλεῦνος, Πέτρος Λομβάρδος, Πέτρος Ποϊτίριος, Οὐγὼν ἐκ τοῦ ἀγίου Βίκτορος καὶ Ριχάρδος, οἵτινες τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἐπεξεργάσθησαν φιλοσοφικῶς. Τοῦ Λομβάρδου τὸ πόνημα, προσαγορευόμενον βίβλοι ἀποφάσεων, ἐχρησίμευσεν εἰς μὀρφωσιν τῆς θεολογίας κατὰ τοὺς ἀκολουθούς χρόνους.

§ 3. Οἱ Ἄραβες διὰ μεταφράσεως, οὐχὶ βεβαίως ἐπιτυχοῦς, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτοῦ ἀνεφάνησαν πολλὰ εὐνοϊκοὶ εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, διακριθέντες εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μαθηματικὴν καὶ ἰατρικὴν. Ἡ μεταφύτευσις τῶν Ἀριστοτελικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἀραβικῶν φιλοσοφημάτων συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ πολλαπλασιάσιν τῶν γνώσεων, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς διαλεκτικῆς. Ἐκτοτε μάλιστα ἤρχισεν ἡ φιλοσοφία νὰ θεωρῆται ἰδιαίτερος κλάδος ἐπιστήμης· οὐχ ἦττον δὲ καὶ οἱ ἀκαδημαικοὶ τῶν Παρισίων μετὰ τῶν ἐπισήμων πανεπιστημίων τῆς λοιπῆς Εὐρώπης συνεβάλοντο εἰς τοῦτο σημαντικῶς.

§ 4. Τὴν λογικὴν, μεταφυσικὴν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θεολογίαν ἠύξησεν Ἀλβέρτος ὁ μέγας, ἀριστοτελικὸς, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1205 ἐν Λαούγγεν καὶ ἀποθανὼν ἐν Κολνίῳ, ἐν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1280. Αἱ λεπτολόγοι θεωρεῖται περὶ ὕλης, εἶδους, ὑπάρξεως καὶ οὐσίας εἰς αὐτὸν ἐν πρώτοις χρεωτοῦνται. Σύγχρονος τούτου ὑπῆρξεν ὁ Βοναβεντούρας, ὅστις ἐσπούδασε νὰ ἐνώσῃ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μετ' ἐκείνου τῆς ἀλεξανδρινῆς, καὶ ἀναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον ἐπεσκίασε Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης, γεννηθεὶς ἐν Νεαπόλει κατὰ τὸ 1224· ἐφημίσθη ὡς μέγας θεολόγος καὶ φιλόσοφος, καὶ ἐπωνομάσθη ἀγγελικὸς διδάσκαλος· ἦτο πραγματικὸς, καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ διανοεῖσθαι, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν δοξασίαν αὐτοῦ. Συνέγραψεν δὲ τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτοῦ βίβλον *Summa Theologia*, ἐναγκαλισθεὶς ἐν

αὐτῇ καὶ τὴν ἡθικὴν. Μετὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ἀπαντῶνται καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πρῶτα ἔγνη τῶν θεολογικῶν τοῦ Λεϊωντίου. Ὁ πατριὸς τούτου ἦσαν πολλοὶ Δομινικανοὶ καὶ Ἰησουῖται, ἐξ ὧν ἐκλείσθησαν ὁ Κολόνας, ὁ Βελασκουέζης, ὁ Φονσέκας καὶ ὁ Σουαρέζης.

§ 5. Αντίπαλος τοῦ Ἀκονάτου ἦτο ὁ Σκότος, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν Ὄξωνίῳ καὶ Παρισίοις. Οὗτος μετὰ ἰδιαζούσης ἐξουσίας ἐμφιλοχωρήσας εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς βεβαιότητος τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων, δι' ὅσον ἐκτιμᾶται ὅτι τὸ καθόλου βασιζέται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ, δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ νοῦς, ἀλλ' ὡς πρᾶγμα διδεται εἰς τὸν νοῦν, εἶναι ἰδιαιτέρα τις πραγματικότης. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ δὲν παραδέχεται τὴν διαφορὰν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἐπιθυμεί ἐναργεστέραν τὴν κοσμολογικὴν ἀποδείξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ υπάρξεως. Ὁπαδοὶ τοῦτου ὑπῆρξαν ὁ Φραγκίσκος Μαυρόνης, ὁ Ταρταρέτος, ὁ Μολλῳρίος καὶ ὁ Μαῖωρ. Ὁ πόλεμος τῶν ὀνοματικῶν πρὸς τοὺς πραγματικοὺς ἔλαβεν ὕστερον νέαν φάσιν ὑπὸ τοῦ Ὀκκάμου, μαθητοῦ τοῦ Σκότου. Οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης τετάρτης ἐκατονταετηρίδος ἐδίδασκεν ἐν Παρισίοις καὶ ἀφῆκεν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν τοῦ νοῦς αὐτοῦ ἐξυδέρκειαν καὶ τὴν τὸλμην νὰ πολεμῇ τὴν πρόληψιν, τὴν τυραννίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν· ἐγένετο ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα. Ἐγνωμάτευεν ὅτι τὰ καθόλου εἶναι ἔργον τῆς ἀφαιρέσεως, ὑπάρχοντα ἐν μόνῳ τῷ νῷ, εἶναι ποιότητες ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εὐρισκόμεναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ὡς Ὁπαδοὶ τῆς τῶν ὀνοματικῶν δοξῆς διεκρίθησαν ὁ Ὀλκοτος, ὁ Ἀριμινένης Γρηγόριος, Ἐρρίκος ὁ ἐξ Ἑσσης, ἐξέχων κατὰ τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς ἐρεῦνας, Νικόλαος Ὁρέσμιος καὶ Γαβριὴλ Βεῖλος. Εἰ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν ὀνοματικῶν κατεδιώχθη, ἔσχεν ὅμως πλείστους Ὁπαδοὺς καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν πολλοῖς τῶν πανεπιστημίων τῆς Γερμανίας, καὶ ἐθριάμβευσε διὰ τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα αὐτῶν, τὴν ἀποσιώρησιν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν κλίσιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τοῦ διανοεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Πρώσις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ συναφείας τῶν ἀρχαίων συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος.

§ 1. Αἱ σχολαὶ τοῦ ιε' καὶ ις' αἰῶνος ἐπανελάβον πιστῶς τὰ τέσσαρα συστήματα, ἅτινα νέμεται πᾶσα μεγάλη ἐποχὴ φιλοσοφικῇ, δηλαδὴ τὸν πλατωνικὸν ἰδανισμόν, τὸν περιπατητισμὸν, τὸν σκεπτικισμὸν καὶ τὸν μυστικισμὸν. Κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ἡ σχολαστικὴ τοσοῦτον ἐκλονίσθη, ὥστε ἡδύνατο νὰ εἰπωθῇ ὅτι ὅλως διόλου ἀνετράπη. Ἡ δὲ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη, ἐσπούδαζον οἱ φιλοσοφοῦντες νὰ συνδιαλλάξωσι τὰ συστήματα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τούτους τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ φιλοσοφία στερεῖται πρωτοτυπίας, αἱ διδασκαλαὶ τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν καὶ ἀπῆρτισαν τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀνεξαρτήτων πνευμάτων τοῦ ις' αἰῶνος. Ἡ ἀνάγκη νέων βάσεων τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς προσεκτικῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης ἐγένετο ἀρκούντως ἐπαίσθητή, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπῆρτει στερεὰν τροφὴν, οὐδόλως ἐπαναπαυόμενον εἰς τετριμμένους τύπους καὶ κενὰς ἰδέας, ἔπρεπε πλέον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκ τῶν τῆς ὑποθέσεως ἀρχῶν, καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς νόμους αὐτοὺς τῶν γνώσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀντικειμένων, καὶ τοὺς τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμβάντα, αἱ σταυροφορίαι, ἡ ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας καὶ τοῦ νέου κόσμου, ἡ διαμαρτύρησις καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμειναν ξένα, ἀλλ' ἐπενήργησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐξηπλώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν προτφύγων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἤνεγκον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς κεκρυμμένους θησαυροὺς τῆς πατρῴας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀφ' ὧν διεχύθη θαυσιλῶς τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ἐν ἐκείναις τοῖς θησαυροῖς, οὓς Ἕλληνες, ἀποστρεφόμενοι τὴν δουλείαν τῶν Τούρκων, μετεκόμισαν ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ τῆς

εἰσάς, ἦσαν καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τούτους τοὺς γεγραμματισμένους Ἕλληνας ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ὀφείλει τὴν ἑαυτῆς ὑπαρξιν. Ἡ Εὐρώπη διὰ Πλήθωνος, ἐλθόντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Φλωρεντίαν περὶ τὸ 1438, καὶ Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου, γεννηθέντος ἐν Κρήτῃ καὶ ἀποθανόντος κατὰ τὸ 1484, ἐφωτίσθη περὶ τῶν δύο ἀρχηγῶν τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ὁ μὲν Πλήθων ἦτο πλατωνικός, ὁ δὲ Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος ἀριστοτελικός, ἐρίσαντες πρὸς ἀλλήλους καὶ γράψαντες τίς τῶν δύο φιλοσόφων εἶναι ὁ ἐξοχώτερος καὶ προτιμότερος. Ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων, πρῶην Νικαίας, γεννηθεὶς ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 1395 καὶ ἀποθανὼν ἐν Ῥαβέννῃ κατὰ τὸ 1472, ἦτο καὶ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος, καὶ σφόδρα πλατωνικός. Θεόδωρος ὁ Γαζής ἐκ Θεσσαλονίκης, ἐλθὼν εἰς Ἰταλίαν περὶ τὸ 1430 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1478, ἦτο ἀριστοτελικός, ὡσαύτως καὶ Γεώργιος ὁ Σχολάριος, ὁ πρῶτος ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας Πατριάρχης, ὁ ὕστερον ἐπονομασθεὶς Γεννάδιος, ἦτο ἀριστοτελικός. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀκολούθως ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην διὰ τῶν Εὐρωπαίων μαθητῶν τῶν μνημονευθέντων ἐλλήνων. Περιώνυμοι δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀλλογενεῖς ἦσαν ὁ Μανέτης, ὁ Γουαρίνης, ὁ Περρότος, ὁ Φίλελφος, ὁ Ἀγρικόλας, ὁ Βάρβαρος, ὁ Φίκινος, μεταφραστὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, ὁ Ἰορδάνος Βροῦνος, ὁ Καμπανέλλας, ὁ Πολιτιανός, ὁ Τελέσιος, ὁ Ἰωάννης Ρεϋχλίνος, ὁ Φάβερους, ὁ Νιτσόλιος, ὁ Πομπαράτιος, ὁ Παῦλος Ἰόβιος, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Σκαλίγερος, ὁ Κονταρῆνος καὶ ὁ Φραγκίσκος Πικκολομῖνος μετ' ἄλλων.

§ 3. Ἡ φιλοσοφία τοῦ ιε' καὶ ις' αἰῶνος ὠδήγησεν εἰς προπαρασκευὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ ιζ', προανέκρουσε καὶ ἐπροοιμίασε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς διανοίας διὰ τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀρχικῶν τῆς ἀρχαιότητος συστημάτων. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, καὶ τοι προσκεκολλημένη εἰς τὴν πολυμαθειαν, στερεῖται τῆς πρωτοβουλίας. Ἐπρεπε νὰ εὐρεθῇ νέος τις Σωκράτης, ἵνα εἰσαγάγῃ ἀκριβῆ μέθοδον καὶ ἀναδείξῃ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου ἀφ'ετηρίαν καὶ ὅσον πάσης περαιτέρω ἐρεύνης.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Νεωτέρα Φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Βάκων καὶ Καρτέσιος ἄχρι Καντίου.

§ 1. Ἀναμορφωτῆς τῆς φιλοσοφίας ἀνεφάνη ὁ Βάκων, γεννηθεὶς ἐν Λονδίῳ περὶ τὸ 1560 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1626, σφραγιδοφύλαξ ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ καὶ βαρὼν τοῦ Βερουλάμου ἀκολούθως διορισθεὶς, πολλὰ πλεονεκτήματα πεπροικισμένος καὶ μεγάλης παιδείας κάτοχος. Διὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ ἐλαττώματα τῆς σχολαστικῆς καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ὁ Βάκων θαυμασίως ἐπενήργησεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διὰ τῶν περιωνύμων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοῦ νέου ὀργάνου ἤτοι τῆς μεθοδολογίας, καὶ τῆς ἀξίας καὶ αὐξήσεως τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβανομένων ὑπὸ τὴν μεγάλην ἀνοικοδόμησιν *Instauratio magna*, τὸ σπουδαῖον φιλοσοφικὸν πόνημα αὐτοῦ. Προκηρύξας καὶ ἐπαγγελλθεὶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ διανοεῖσθαι, πολεμήσας τὴν σχολαστικὴν καὶ τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπέδειξεν ὁ Βάκων τὴν ἀναγκαιότητα νέας μεθόδου, ἐκείνης τῆς ἀνακαλύψεως, τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων, ἣν περ καὶ ἐξεθείασεν ὑπερβαλλόντως. Ὁ Βάκων ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐπολέμησε τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν συλλογισμὸν, τὸν μὲν ὡς τύραννον τῶν διανοιῶν, τὸν δὲ ὡς παντάπασιν ἄγονον καὶ οὐδόλως τελεσφορήταντα εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ὁ μεταρρυθμιστὴς οὗτος τῆς φιλοσοφίας δωρεὰν ἤθελεν ἀνταγωνισθῇ εἰς τὸν μεγαλεπήβολον Ἀριστοτέλη, τὸν ἀθάνατον φιλόσοφον καὶ συγγραφέα τῆς περὶ ζώων ἱστορίας, ἐὰν μὴ προϋτίθετο νὰ συνάψῃ μάχην κατὰ τῶν ἐπαχθῶν προλήψεων, τῶν κεκρημένων τῷ ὀνόματι τοῦ Σταγειρίτου, ὅπως καταστρέψωσι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ φρονήματος. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Βάκωνος κατέδειξεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἐπιστήμη καθαρῶς

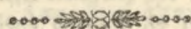
θεωρητικῇ, ἀνευ ἀποτελέσματος καὶ πρακτικῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἐνεργὸς, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν σχολῶν, διοχετεύουσα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν, εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, γονίμους ἀρχάς, ἱκανὰς νὰ ἀλλάξωσι τὰ ἥθη, νὰ ὑψώσωσι τὰ γράμματα καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέας ἐφαρμογὰς εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὴν φιλοτεχνίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ μεγάλυνωσι καὶ γονιμοποιήσωσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν κόσμον.

§ 2. Ἀνατραπεισὼν τῶν ἀρχαίων μεθόδων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ἐπενεχθεῖσων πεποιθήσεων εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ φιλοσοφία προήγαγε τὸν πολιτισμόν. Τὸ νέον ὄργανον, ἡ ἡμεθοδολογία τοῦ Βάκωνος ὑφίσταται εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, οὗτινος μέρος ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, εἰς τὴν ἐρευναν καὶ διάκρισιν τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ γεγονότα ὡς εἰς αἰτίας. Καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης διεφώτισε τὴν ἐξαγωγήν, τουτέστι τὸν συλλογισμόν, οὕτω καὶ ὁ Βάκων τὴν ἐπαγωγήν, τῆς ὁποίας οἱ κανόνες ἐκτίθενται ἀριθμήτως ἐν τῷ ὄργάνῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Βάκων ἐγένετο χρήσιμος πολὺ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν κανόνων ἐκείνων καὶ κατ' ἐξαιρετόν εἰς τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τῆς ἐπαγωγῆς. Συντάξας τὸ νέον αὐτοῦ ὄργανον, προσέθετο νὰ δώσῃ ὁ Βάκων ἐντελεῖς κανόνας τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰταχθείσης μεθοδου, ὡς ἐπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ ἐν τῷ παλαιῷ ὄργάνῳ. Ἀπαριθμεῖ ἅπαντα τὰ γένη τῆς παρατηρήσεως, δίδει τὰ τούτων παραδείγματα καὶ ἐμφαίνει τοὺς χαρακτηριστοὺς ἐλκύνοντας τὴν προσοχήν. Μεταβαίνων ἐκ τῆς πείρας εἰς τὴν ἐπαγωγήν, σχηματίζει τρεῖς πίνακας, προσαγορεύσας αὐτοὺς πίνακας παρουσίας, ἀπουσίας καὶ βαθμῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων τάττονται πάντα τὰ γεγονότα τὰ παριστῶντα τὴν εἰκαζομένην αἰτίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ ὑπάγονται τὰ ἀνάπαλιν τὰ γεγονότα, ὧν ἡ εἰκαζομένη αἰτία δὲν ἀνευρίσκεται, ἐν τῷ τρίτῳ δεικνύονται αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς μηδενίζεται ἡ γενικότης τῆς ἀρχῆς, ἡ τοῦλάχιστον παρίσταται εἰς πάντη διαφόρους καὶ ἀνομοίους ἐφαρμογὰς. Ὁ Βάκων πάντοτε προθυμεῖται ἵνα ποιῇ κατατάξεις καὶ διευθετῇ ὑπὸ κανόνας τὰ πάντα, δεῖξας τὴν ἀνάγκην νέας μεθοδου καὶ ἐκθεῖς πληρέστατα τοὺς νόμους αὐτῆς, ἤρκεσθαι εἰς τὸ νὰ διευκρινήσῃ καὶ κατατάξῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον κατὰ μέγαν ἀριθμόν

μερικῶν καὶ ἀτομικῶν περιστάσεων. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη κα-
τάταξις τῶν ἐπιστημῶν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τριῶν δι-
νάμεων τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς μνήμης, εἰς ἣν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ
ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, τῆς φαντασίας, παραγωγῆς τὴν ποίησιν, τὴν
καλλιτεχνίαν καὶ τὴν γραμματολογίαν ἢ τὰ ὠραία γράμματα,
καὶ τοῦ λόγου, οὗτινος ἐπικράτειά εἰσιν ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ κυ-
ρίως ἐπιστῆμαι. Ὁ Βάκων ἔσχε μεγίστην τὴν ἐπιρροὴν καὶ ὡς
φιλόσοφος καὶ ὡς μετχρῆσθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας.

§ 3. Τοῦ Βάκωνος ἡ φιλοσοφία ἐνέργησε μεγάλως, ἀλλ' ἐν
Ἀγγλίᾳ μάλιστα ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς· πλὴν ὁ φίλος Θω-
μᾶς Ὠβδέσιος ἐνεβάτευσεν ὅλως εἰς τὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ αὐ-
τὰς ἠκολούθει μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας καὶ τάξεως. Ἐγεν-
νήθη ὁ Ὠβδέσιος ἐν Μαλμεσβουργίῳ κατὰ τὸ 1588, καθ' ὃν
χρόνον ὁ 6' Φίλιππος τῆς Ἰσπανίας ἐξώπλισε τὸν τρομερὸν στό-
λον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καταστραφέντα ὑπὸ μεγάλης τρικυμίας.
Ἡ μήτηρ τοῦ Ὠβδέσιου διὰ φόβον ἔτεκε πρὸ τῆς ὥρας αὐτὸν,
ζήσαντα ὅμως διὰ τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ ἐννενήκοντα περίπου
ἔτη. Ὡς ὁ Βάκων διήνυστε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Καμβριγίᾳ,
οὕτως ὁ Ὠβδέσιος ἐν Ὄξωνίῳ. Μετέφρασε τὸν Θουκυδίδην, ἐδη-
μοσίευστε τὰ περὶ πολίτου, περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως πονήματα
αὐτοῦ, τὸν Λεβιάθαν, δυσαρεστήσαντα τοὺς θεολόγους πολὺ, τὴν
Λογικὴν, τὴν πραγματείαν περὶ σώματος καὶ περὶ ἀνθρώπου.
Ἐγένετο προλύτης καὶ ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ τῆς Καμβριγίας, ὅτε
ὑπεστήριξε τὴν θέσιν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βίας καὶ
ἡ δικαιοσύνη ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θετικοῦ νόμου. Διὰ μὲν τῆς με-
λέτης τῶν κλασικῶν συνέλαβεν ἀποστροφὴν εἰς τὴν Σχολαστι-
κὴν φιλοσοφίαν, διὰ δὲ τῶν περιηγήσεων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ
μετὰ τοῦ Βάκωνος, Γασσένδου καὶ Γαλιλαίου ἐγένετο ἐλεύθερος
ἐρευνητὴς καὶ ζητητὴς τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν δη-
μοκρατικῶν καὶ βασιλικῶν ἔλαθε δραστήριον μετοχὴν διὰ τῶν
συγγραμμάτων αὐτοῦ, παριστάνων τὴν μοναρχίαν ὡς τὴν μόνην
βάσιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ἀφ' οὗ ἐξέδωκε πολλὰ φιλοσοφικά
καὶ μαθηματικά συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια προεξένησε σκάν-
δαλον διὰ τῆς παραδοξολογίας αὐτοῦ, καὶ κατηγορήθη ὡς ἄθεος,
ἀπέθανε τὸ 1679. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔθηκε νόμον ὁ Ὠβδέσιος
τὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιμότητα, ἐσπούδασεν ἵνα προσκολληθῇ
εἰς τὸ κατὰληπτόν, ἐξορίζων πᾶν ὑποθετικόν καὶ πᾶσαν κερκυμ-

μένην ποιότητα. Φιλοσοφία είναι κατ' αὐτὸν ἢ δι' ὁρθῶν συλλογισμῶν ἐκ παρατηρήσεως προσγινομένη γνῶσις τῶν αἰτιατῶν καὶ αἰτίων· ὑπάρχει παντὶ ἀνθρώπῳ ἄμορφος καὶ συγκεχυμένη, ὡς ὁ κόσμος πρὶν ἐξαχθῆ ἐκ τοῦ χάους, ἀλλ' ὕστερον ἀναπτύσσεται βαθμυδόν. Ἐφρῶνει δὲ ὅτι πᾶσα γνῶσις ἄρχεται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ὅτι ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ σῶμα, εἴτε φυσικὸν εἴτε τεχνητόν· ἐπομένως ἀποκλείεται ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφίας. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος ἐπιστηρίζονται εἰς τὰς συνδέσεις τῶν λέξεων, ἢ τοὺς ὁρισμούς. Μόνον τὸ ὠρισμένον γινώσκεται· εἰκασία δὲ ἢ ἐπίνοια τοῦ ἀπείρου δὲν ὑπάρχει· ἡ λέξις ἄπειρον δηλοῖ ἄοριστον πεπερασμένον, ἕκτασιν ἄμετρον, δὲν χρησιμεύει εἰς γνῶσιν, ἀλλ' εἰς τιμὴν ὄντος, οὗτινος ἡ γνῶσις ἐρείδεται εἰς τὴν πίστιν· ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τῆς νομοθεσίας· ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ λοιπὸν ἄλλο δὲν ἔμενεν εἰμὴ ἡ περὶ τῶν σωμάτων διδασκαλία, καὶ ἡ Ψυχολογία, καὶ ἡ Πολιτικὴ· πᾶτα ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ περιλαμβάνει τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὰ ἐν τοῦ ἀντικειμένου, πρεσβεύουσα ὅτι διὰ κινήσεως τῶν σωμάτων γεννῶνται αἱ ἀντιλήψεις· ἡ Ψυχολογία αὐτοῦ ἔλαβε τὸν τόπον τῆς Μεταφυσικῆς, ἡ διδασκαλία τῆς αἰσθήσεως ἰσχύει παρ' αὐτῷ ἐν τε τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ. Εἰς δέον δυνάμεθα νὰ συμβουλευθῶμεν τὸν Κουσαῖνον, τὸν Τενεμᾶννον, τὸν Δαμιρῶντα καὶ Ἰουφρόουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὁ Καρτέσιος καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι.

§ 1. Ῥηνάρδος Καρτέσιος, γεννηθεὶς ἐν Λύα τῷ 1596 ἀπὸ εὐπατριδῶν, ὑπηρέτησεν ὡς ἐβελοντῆς στρατιώτης, καὶ ὕστερον παραιτήσας τὰ ὅπλα ἐδόθη εἰς τὰ Μαθηματικά, τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐναργείας καὶ βεβαιότητος, καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἐπειράθη κατ' ἄλλον τρόπον μεταρρύθμισιν, διεγείρασεν θορύβους, ἐπεκροτήθη, εὔρε καλὴν ὑποδοχὴν, ἀλλὰ καὶ πικρίας οὐκ ὀλίγας ἐδοκίμασεν ἐν τῷ σταδίῳ αὐτοῦ· εἶναι δὲ οὐ μόνον μεταρρύθμιστής, ἀλλὰ καὶ θεμελιωτής· διότι οὗτος ἵδρυσεν σύστημα ὀρθολογιστι-

κόν, ὅπερ ὑπῆρξε πολλά ισχυρὸν καὶ τελεσφόρον. Συνέλαβε δὲ ὁ μεγαλειόβολος νοῦς αὐτοῦ τὸν σκοπὸν νὰ οἰκοδομήσῃ ὅλως διόλου νέαν φιλοσοφίαν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἄνευ ἀρωγῆς ἄλλου. Μετέβη εἰς Ὀλλανδίαν, ἐνθα ἤλπιζεν ἵνα εὕρῃ ἡσυχίαν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ αὐτόθι ἐτελειοποίησε καὶ τὰ παντοδαπὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἅτινα ἐπιγράφονται λόγος περὶ μεθόδου, αἱ ἀρχαί, αἱ μελέται, κανόνες πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ πνεύματος, ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας διὰ τῶν φυσικῶν φώτων, ἐπιστολαί, γεωμετρία, φυσικὴ καὶ μεταφυσικὴ καὶ ἄλλα φιλοσοφικὰ πονήματα. Ἐν τούτῳ ἅπαντων διὰ τοῦ φίλου Μερσέννου εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις καὶ τὰς κριτικὰς ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν θεολόγων πρὸ πάντων, οἵτινες ἀμοιβαίως πολλὰ κατ' αὐτοῦ ἐξεσφενδόνισαν, προσεκλήθη εἰς Σουηδίαν παρὰ τῆς μεγαλοφυοῦς ἀνάσσης Χριστίνης, ἐκεῖ δὲ ἀπέθανεν ἐν Στοκχόλμῃ περὶ τὸ 1650. Ὁ Καρτέσιος ἦτο οὐ μόνον φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος καὶ φυσιολόγος. Ἡ εἰς τὴν φιλοσοφίαν μεγάλη φήμη αὐτοῦ ἐκορυφώθη καὶ ἐξετάθη ἔτι πλέον ὥς ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν· δὲν ἐπέτυχεν ἀφ' ἑτέρου ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, ὅπως καταστήσῃ τὴν φιλοσοφίαν ἀφαιτηρίαν πάσης ἐπιστήμης. Ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς νοήσεως καὶ ἐντεῦθεν συνεπαγόμενος τὴν ὑπαρξίν τῆς νοούσης οὐσίας *cogito ergo sum*, νοῶ ἄρα ὑπάρχω, σταματᾷ καὶ ἐπαναπαύεται. Τὸ ἀσφαλὲς τῆς ἀληθείας κριτήριον εὐρίσκει εἰς τὴν ἐνάργειαν καὶ εὐκρίνειαν. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ ἀδυνατεῖ ἵνα ἐννοήσῃ ἅπαντα εὐκρινῶς, τούτου ἕνεκα εἶναι ἐν πολλοῖς ἀβέβαιοι καὶ ἐπομένως οὐσία πεπερασμένη καὶ ἀτελής· οὐχ ἥττον ἀναγνωρίζει ὁ Καρτέσιος ἐν αὐτῇ τὴν ἔμφυτον ἰδέαν ἀπολύτου καὶ τελείας οὐσίας ἢ πνεύματος, οὗτινος τὸ πρῶτον κατηγορούμενόν ἐστιν ἡ ὑπαρξίς. Θεμελιοῖ ἐπὶ τῆς ἀuthεντίας τῆς συνειδήσεως τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀπλῆς καὶ πνευματικῆς ψυχῆς.

§ 2. Θεὸς εἶναι ἡ ἄπειρος οὐσία, ἡ ἀναλλοίωτος, ἡ αἰωνία, ἡ ἀνεξάρτητος, ἡ πάνσοφος καὶ παντοδύναμος, ἡ τὸ πᾶν δημιουργήσασα· αἱ ἐνυλοι καὶ αἱ νοεραὶ οὐσίαι, ἐξ ὧν τὸ πᾶν σύγκαιται, εἰσὶν ἀτελεῖς καὶ πεπερασμένοι, τῆς δὲ ὑπάρξεως καὶ διαμονῆς αὐτῶν ἀρχὴ εἶναι ὁ Θεός, ὅστις ἀκαταπαύστως κοινωνεῖ εἰς τὸν κόσμον τὸ εἶναι, ὥστε ἡ δημιουργία εἶναι συνεχής. Τὰ

σώματα καὶ τὰ πνεύματ' εἰσιν ἀλλήλοις οὐσιωδῶς ἀντίθετα, ἢ ἔκτασις εἶναι οὐσία τῶν σωμάτων. Οὐ διατείλας ὕλην καὶ τόπον ὁ Καρτέσιος, προσέδραμεν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τοὺς νόμους ταύτης, οὗς παράγει ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως οἰκοδομεῖται ὁ φυσικὸς κόσμος. Τὴν ιδέαν τῆς ἀπείρου καὶ αἰωνίας οὐσίας ἔχομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ· ἐξάγει τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, καθ' ἣν δὲ περίπτωσιν ἤθελέ τις ἀρνηθῇ τὴν νομιμότητα καὶ τὸ κύρος τῶν δύο πρώτων ἀποδείξεων, διακρατεῖ τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἰσοδυναμοῦσαν ταῖς μαθηματικαῖς καὶ γεωμετρικαῖς ἀληθείαις. Ἄπαντα δὲ τὰ θεῖα προσόντα ἐξάγει ὁ Καρτέσιος ἐκ τῆς ιδέας τῆς ἀνωτάτης τελειότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι νοητικὴ, διὰ τοῦτο εἶναι αὐτὴ ἄυλος καὶ ἀπλή, ἔχουσα τὴν ἑαυτῆς ἑδραν εἰς τὸν προμήκη μυελόν, ἐκ δὲ τῆς αὐλίας συμπεραίνεται καὶ ἡ ἀθανασία. Νοοῦσα ἡ ψυχὴ ἐλευθέρως, διατελεῖ ἐλευθέρα, καὶ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ σώματος διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ παραστάσεως. Περὶ δὲ τῶν κτηνῶν ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἄψυχα, θεωρῶν αὐτὰ ζώσας μηχανάς. Κατ' αὐτὸν ἡ θέλησις, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις πηγάζουσιν ἐξ ἐπικτήτων, πεποιημένων καὶ ἐμφύτων ιδεῶν.

§ 3. Μεθ' ὅλα τὰ ἐλλείμματα τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, αὕτη κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην καὶ τὰς καταπληκτικὰς καὶ τολμηρὰς ὑποθέσεις συνεβάλετο τὰ μάλιστα εἰς τὸ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι, ἀντέταξε σινικὸν τεῖχος ἀπέναντι τῆς σχολαστικῆς, ἀνεζωπύρησε τὸν ἔρωτα τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ ἐποίησε λίαν προσεκτικούς τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὅπως μὴ ἐξοκέλλωσιν εἰς ἀπάτας τοῦ λοιποῦ. Συνεμερίσθησαν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ πολλοὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, ἐν οἷς τάττονται οἱ ἐξῆς, Δελαφόργιος, Σουλθαῖνος, Ρέγιος, Κλαυδέργιος, Γεουλίνιζος, Πασκάλις, Νικόλαος, Λεγράνδος, Ἀδριανὸς Ἐρεβόρδος, Βίκος ὁ δημιουργὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, καὶ ὡς ἐγγιστα ὁ Γρότιος καὶ ὁ Πουφενδόρφος. Οἱ δὲ θεολόγοι τῆς Σορβόνης καὶ οἱ Ἰησουῖται ἐξήλεγξαν αὐτὸν ὡς ἄθεον. Ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ὑποστᾶσα καὶ σκληροὺς διωγμούς, διεδόθη ἐξαιρέτως ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν ταῖς Κάτω χώραις, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ δὲ ὀλιγώτερον, ἐνήργησε πλείστας ὅσας μεταβολὰς εἰς τὴν Λογικὴν, Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν, καὶ ἐνήθησε μεγίστην ἐπιρροὴν καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν.

§ 4. Ὁ παδὸς τοῦ Καρτεσίου ἦτο Νικόλαος ὁ Μαλεβράγχιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1638 ἐν Παρισίοις, καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1715. Τὰ κυριώτερα τῶν πονημάτων αὐτοῦ εἶναι ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, αἱ χριστιανικαὶ μελέται καὶ αἱ μεταφυσικαὶ συνεντεύξεις. Οὗτος ἀνέπτυξε καθαρῶς τὰς ιδέας τοῦ Καρτεσίου, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἔλαβε μυστηριώδη χαρακτῆρα· ἐξήγησεν εὐτυχῶς τὰ περὶ γνώσεως, τὰ περὶ ἀρχῆς τῶν ἀπατῶν, ὅσαι μάλιστα γεννῶνται ὑπὸ τῆς φαντασίας, καὶ τὴν τοῦ διανοεῖσθαι μέθοδον. Ἀφ' ἐτέρου ἡ παράστασις τοῦ παθητικοῦ νοῦς, τῆς ἐνεργητικῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως, τὰ περὶ ἐκτάσεως ὡς οὐσίας τῶν σωμάτων, καὶ νοήσεως ὡς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τὰ περὶ Θεοῦ ὡς πραγματικῆς ἀρχῆς πάσης οὐσίας καὶ νοήσεως, ὠδήγησαν αὐτὸν ἵνα ἀναίρῃ μετ' ἀγχινοίας τὰς ἐμφύτους ιδέας, καὶ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἅπαντα βλέπομεν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπειρία τοῦ τόπου καὶ τῆς νοήσεως, ὁ νοητὸς κόσμος καὶ ὁ τόπος τῶν πνευμάτων· ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε παρούσα ἐναργῶς ἢ σκοτεινῶς ἐν τῷ πυθμένι τῆς ἡμετέρας νοήσεως. Ὁ Μαλεβράγχιος παρεδέχετο ἔνωσιν σταθεράν τοῦ πλάσματος μετὰ τοῦ πλάστου, τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου μετὰ τοῦ ἀπολύτου λόγου, ἐξ οὗ ἐκεῖνος ἐξάγει ἅπαν τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς γινώσκει τὸ ὄν καὶ ἡμεῖς γινώσκομεν τὸν Θεόν, γινώσκουμεν τὰς περὶ τοῦ ὄντος ιδέας τοῦ Θεοῦ· οὕτω τὸ πνεῦμα δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν σωμάτων, καὶ ὁμῶς γινώσκει ταῦτα, γινώσκον τὰς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτῶν ιδέας. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνίκανον ἵνα παραγάγῃ μετὰθεσιν τῶν σωματικῶν μορίων δυνάμει τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ φύσεως, χορῆζει τῆς βοηθείας τῆς ὑπερτάτης αἰτίας. Ὅθεν πᾶσα κίνησις παράγεται κατ' ἄμεσον τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν, καὶ ἡ ἡμετέρα θέλησις εἶναι ἀνεπαρκής· αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ἀφορμὴ ἢ αἰτία τῆς κινήσεως. Ἐκ τῆς στερεωθείσης ἀρχῆς τοῦ Καρτεσίου, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι οὐσιωδῶς διάφορα καὶ διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων, ὁ Μαλεβράγχιος συμπεραίνει ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται ἀλλεπαλλήλως ἐνεργεῖν, καὶ τοι ὑπὸ τῆς πείρας πληροφορεῖται ὅτι πραγματικῶς ἐνεργοῦσιν ἀμφοτέρω ἐν τῇ γνώσει καὶ ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς κινήσεως. Διὰ ταῦτα λύει τὴν ἐνστασιν διὰ τῆς διπλῆς ὑποθέσεως τῆς ὀπτασίας ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῶν περιστατικῶν αἰτιῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐννοηματικῆς δόξης

καὶ τῶν ἐξ ἀφορμῆς αἰτίων, καὶ προσεγγίζει εἰς τὸν Σπινοζισμόν.

§ 5. Ὁ Ἰουδαῖος Βαρούχ ἡ Βενέδικτος Σπινόζας, γεννηθεὶς ὑπὸ Πορτογάλων Ἰουδαίων ἐν Ἀμστελντάμῳ κατὰ τὸ 1632 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1677, συνέγραψε τὴν θεολογικοπολιτικὴν πραγματείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, ἐτι δὲ ἐπιστολὰς καὶ ἐπιτομὴν ἑβραϊκῆς γραμματικῆς. Ἡ περιφρόνησις τοῦ Σπινόζα εἰς τὴν μυθώδη διδασκαλίαν τοῦ Ταλμουδ καὶ εἰς τὰς ἑβραϊκὰς δεισιδαιμονίας ἐκίνησε κατ' αὐτοῦ τὴν χολὴν τῶν ὁμογενῶν αὐτῷ καὶ πολλοὺς διωγμούς. Ἐν παραδύστῳ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν ἐξεπαιδεύθη τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Λατινικὴν, τὴν Καντιανὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ Μαθηματικά· μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ βαθυνοίας ἠγωνίσθη ὁ Σπινόζας ἵνα θεμελιώσῃ σύστημα ἀναγκαιῶν ἀληθειῶν δι' ἀκριβοὺς γεωμετρικῆς μεθόδου ἐκτεθειμένων. Ὅπως ἐξηγηθῶσι τὰ φαινόμενα ἀπαιτεῖται, ἐκτὸς τῆς αἰτίας, οὐσίαι, καὶ ταύτην οὐχὶ ἄλλην εἰ μὴ τὴν τοῦ Θεοῦ πρεσβεύουσι· καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνειδήσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τὸ δυνατόν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναθετικότητος ἀναγκαιοῦσι καὶ τὰ δευτερεύοντα αἰτία. Ὅταν ᾖναι ἡ ἀνάγκη ἀτομικῶν οὐσιῶν, ἀλλάττει ὅβιν τὸ πρᾶγμα. Ὁ Μπλεβράγχιος προσκόπτει ἵνα εὕρῃ τὴν σχέσιν τοῦ πράγματος πρὸς τὴν ὕλην· ὁ δὲ Σπινόζας ἐκπλήττεται εἰς τὴν μεγάλην δυσκολίαν τοῦ ἐξηγῆσαι τὴν σχέσιν τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐπειδὴ πᾶσα δευτερεύουσα αἰτία εἶναι περιορισμὸς εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, πᾶσα ἄλλοτρία οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι περιορισμὸς εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος αὐτοῦ. Κατὰ Μπλεβράγχιον ὁ Θεὸς διανοεῖται καὶ ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν, κατὰ Σπινόζαν ὁ Θεὸς ὑπάρχει, διανοεῖται καὶ ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν. Ὁ κόσμος μετὰ τῶν φαινομένων αὐτοῦ εἶναι τὸ σύνολον τῶν τρόπων τῆς θείας οὐσίας, οἱ γενικοὶ νόμοι, αἱ γενικαὶ μορφαὶ τῆς ὑπάρξεως, ἧς τὰ φαινόμενά εἰσιν οἱ τρόποι, εἶναι κυρίως τὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν δὲν ὑπάρχει ἄλλη πραγματικότης εἰ μὴ ὁ Θεὸς μετὰ τῶν κατηγορουμένων καὶ τρόπων αὐτοῦ· ἡμεῖς διακρινόμεθα ἀπ' αὐτοῦ, ὥς τὸ διανόημα, ὅπερ σχηματίζομεν κατὰ τὴν παρούσαν στιγμὴν, διακρίνεται ἐκ τῆς ἡμετέρας οὐσίας, καὶ τοι ὑπάρχει ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς. Πλὴν ἀλλὰ ἡ ἐκμυθολογία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ ἀπορρόφησις τῆς κοινῆς οὐσίας, οὔτε μέλλον, οὔτε ἠθικὸν νόμον, οὔτε αἰωνιότητα ἐπαγγέλλον.

ται. Σύστημα καταδικαστέον καὶ ἀποσκορακιστέον ὑπὸ πάντων ἔποφιν. Ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος αὐτοῦ ὀφείλεται ἐξ ἅπαντος εἰς τοῦ Καρτεσιῦ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Σπινόζας διανύσας τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν μελέτην ἐτήρησε διαγωγὴν ἄμεμπτον ἠθικῶς, ἀλλὰ καθίδρυσε τὸν νεώτερον πανθεῖσμόν.

§ 6. Ἰωάννης Λώκκιος, γεννηθεὶς ἐν Βριγτῶνι κατὰ τὸ 1632 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1704, ἀπελάττισε τὴν Σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, γοητευθεὶς ὑπὸ τῶν κλασικῶν ἐσπούδασεν ἐν Ὄξονιᾳ καὶ παρωτρύνθη ὑπὸ τῶν καρτεσιανῶν συγγραμμάτων εἰς ἀγάπην τῶν ἐπιστημῶν, καὶ μάλιστα τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς. Καί τοι ἀπερρίψε παλλὰς γνώμας τοῦ Καρτεσιῦ, ὅτι μὴ εὐηρεστεῖτο εἰς τὴν περὶ τὴν ἐνάργειαν καὶ εὐκρίνειαν σπουδὴν αὐτοῦ, αἱ διηνεκεῖς λογομαχίαι τῶν φιλοσόφων ἔπεισαν αὐτὸν ὅτι γεννῶνται ἐκ τῆς καταχρήσεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν λέξεων, καὶ ὅτι δι' ἐρεύνης τοῦ ἀνθρωπίνου νοῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῶν γνώσεων δύνανται αὗται νὰ ἀρθῶσιν ἐκ μέσου παντάπασιν· αἱ ἐρευναι αὗται ἔδωκαν νύξιν εἰς τὸ περιώνυμον αὐτοῦ σύγγραμμα, δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐπαινεθὲν διὰ τὸν κόσμιον καὶ ἥσυχον συλλογισμόν αὐτοῦ, διὰ τὴν εὐκαταληψίαν, διὰ τὸν καθαρὸν νοῦν καὶ τὴν εἰλικρίνειαν αὐτοῦ. Ὁ Λώκκιος αὐτὸς πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ δοκιμίου τούτου ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτοῦ. Δεικνύει δὲ τὰ ὅρια τῆς βεβαιότητος τῶν ἡμετέρων γνώσεων καὶ τὰς ἐπικρατούσας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δόξας περὶ τούτου. Διαιρεῖται δὲ τὸ πόνημα τοῦτο εἰς τέσσαρα βιβλία, εἰς τὸ περὶ ἐμφύτων γνώσεων, εἰς τὸ περὶ ἰδεῶν, εἰς τὸ περὶ λέξεων καὶ εἰς τὸ περὶ γνώσεως. Τὰ δύο πρῶτα ἔχουσιν ἀντικείμενον ζήτημα ψυχολογικόν, τὴν ἀρχὴν καὶ μὸρφωσιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, τὸ τρίτον, λογικὸν ἥτοι τὰς σχέσεις τῆς γλώσσης πρὸς τὴν διάνοιαν, καὶ τὸ τέταρτον ὡσαύτως λογικόν, ἐξετάζον τὸ κύρος τῶν ἡμετέρων γνώσεων. Ἦνοιξεν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν νέον στάδιον πρὸς παρατήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως καὶ ἀνάλυσιν τοῦ παρατηρουμένου. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἡ μέθοδος αὐτοῦ εἶχε καὶ πλεονεκτήματα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ πολλὰ ἐλαττώματα· τὸ δὴ μέγιστον ὅτι ἐμμενεν εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου, καὶ ἐπλήθυνε περισσότερον τὰς εἰς τὸ φιλοσοφεῖν δυσκολίας παρ' ὅσας ἐσπούδασεν ἵνα ἐκρίξῃ

ταύτας διὰ τῆς βαθείας ἐρεύνης. Ἐδοξασεν αὐτὸν βεβαίως τὸ δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ περὶ ἀνεξιθρησκείας ἐπιστολῇ, τὸ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς σύγγραμμα αὐτοῦ, δόξαν ἀναφαίρετον. Ἀπέθανε δὲ τὸ 1704, ἀφήσας καὶ ἄλλα συγγράμματα, πρὸς δὲ τὸν λογικὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Λώκκιος ἐπολέμησε τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ὑπόθεσιν, ἀποδείξας τὴν ἐμπειρικὴν ἀπασῶν τῶν ἐννοιῶν ἀρχὴν δὲ ἐπαγωγῆς, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ ἐπιστάσις εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, ἐξ ὧν αἱ μὲν εἶναι ἀπλαί, αἱ τῆς σερεότητος, τόπου, ἐκτάσεως, σχήματος, κινήσεως, ἡρεμίας, νοήσεως, θελήσεως, ὑπάρξεως, χρόνου, διαρκείας, δυνάμεως, ἡδονῆς, λύπης· αἱ δὲ σύνθετοι, αἱ τῆς οὐσίας, τοῦ συμβεβηκότος, τῆς σχέσεως, ἐπιτυγχανόμεναι τῇ ἐπαναλήψει, προσθήκῃ καὶ συνενώσει τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν. Ὡστε καὶ αἱ μᾶλλον δύσληπτοι ἰδέαι σχηματίζονται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀποκτηθεισῶν ἰδεῶν ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς σκέψεως, καὶ τῶν ἰδίων ἐργασιῶν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἰδεῶν. Αἱ ἀπλαί εἰσιν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πραγματικαί· ἡ ψυχὴ δέχεται αὐτάς ὡς ἄγραφος χάρτης, ἢ ἄλλως *tabula rasa*, χωρὶς νὰ συνεισφέρῃ τίποτε. Αἱ σύνθετοι γεννῶνται ἐκ τῶν ἀπλῶν διὰ τινος ἐνεργείας τοῦ νοῦς, ἣτις καλεῖται σύνθεσις, ἀντίθεσις, παράθεσις, ἀφαίρεσις. Ὁ νοῦς εἰς τὰς συνθέσεις αὐτοῦ ἢ μένει ἐν τῇ πείρᾳ ἢ τάνάπαλιν, καὶ τότε σχηματίζει ἐλευθέρως καὶ ἀρχετύπους ἰδέας, οἷον τὰς μαθηματικὰς καὶ ἠθικὰς. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ εἶναι, μηδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ οὐ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει. Ἐσφαλμένη ἡ συστηματικὴ αὕτη θεωρία. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Λωκκίου περὶ γλώσσης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπατῶν, ἦσαν λίαν ἐπιτυχεῖς. Ἐγνωμάτετε περὶ τῆς γνώσεως, ὅτι εἶναι παρατήρησις τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν ἐννοιῶν κατὰ ταυτότητα ἢ ἐτερότητα, σχέσιν, συνύπαρξιν καὶ ὑπαρξιν, δι' ἐποπτείας, ἀποδείξεως, αἰσθήσεως καὶ κρίσεως, καὶ ὅτι ταύτης εἶδη ἡ ἐποπτικὴ, λογικὴ, αἰσθητικὴ καὶ πιθανὴ γνῶσις, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν ὁρίων, χρήσεως καὶ καταχρήσεως αὐτῆς. Ὁ Λώκκιος παράγει τὰς γνώσεις ἐκ τῆς πείρας, στηρίζων αὐτάς δι' ἐρεϊσμάτων ἀσθενῶν, θηρεύων ἀπαδεικτικὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἐναυάγητε θελήσας νὰ ἐποικοδομήσῃ Μεταφυσικὴν ἐπὶ τῶν ἀβεβαίων πειραματικῶν γνώσεων. Τὴν αἰσθησιν, ἀντικείμενον ἔχουσαν τὸν ἐξωτε-

ρικὸν κόσμον καὶ τὴν σκέψιν τὰς ἐργασίας τῆς ψυχῆς, ἤτοι τὴν ἀντίληψιν, μνήμην, προσοχὴν, κρίσιν, ἀφαίρεσιν καὶ γενίκευσιν, θεωρεῖ ὁ Λωκκίος ὡς δύο εἶδη πείρας. Συγχέει τὴν ιδέαν τοῦ διαστήματος μετὰ τῆς τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀπείρου μετὰ τοῦ ἀορίστου. Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἠρύετο τὴν εὐδαιμονίαν ἐξ ἀρχῶν ἐμπειρικῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λωκκίου ἐξηπλώθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἰσέχθη εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ βαθμηδὸν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν· ἠκολούθησαν ἐπίσημοι νόες τὴν ὑπὸ τοῦ Λωκκίου χαράχθεισαν ὁδὸν, καὶ ἀνέπτυξαν περαιτέρω τὴν ἐμπειρίαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ συνεπειὰς αὐτοῦ.

§ 7. Στέφανος Βονέτος Κονδιλλάκιος, ὅστις ἐγεννήθη τὸ 1715 ἐν Γραντιανουπόλει καὶ ἀπεβίωσε 1780, ὅπως τελειοποιήσῃ τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Λωκκίου, κατέβαλε μεγάλην προσπάθειαν ἵνα φέρῃ τὴν παντοδαπότητα εἰς ἐνότητα, καὶ ἀνήγαγε πάσας τῆς ψυχῆς τὰς ἐνεργείας εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς μεταμορφώσεως. Φρονεῖ ὁ Κονδιλλάκιος ὅτι ὁ καθαρισμὸς τῆς γλώσσης εἶναι τὸ μέσον τῆς ἐπιστήμης· ἀνάγει πᾶσαν ἐπιστήμην εἰς τὴν ἀπλουστάτην ἑκφρασιν, νομίζων ὅτι τότε δύναται νὰ διδαχθῇ, ὡς ἡ Μαθηματικὴ. Ἐμπειρίαν καὶ θεωρίαν παραδέχεται, καὶ θεωρεῖ τὴν γνῶσιν παραγομένην ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Ἡ Γαλλικὴ φιλοσοφία ἐγκουχᾶται ἐπὶ τῷ Κονδιλλάκιῳ, ὃν ἠκολούθησε πιστῶς ἄχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

§ 8. Κάρολος Βονέτος, γεννηθεὶς ἐν Γενεύῃ τὸ 1720, ἀποθανὼν δὲ τὸ 1793, εὐτυχῆς τῆς φύσεως παρατηρητῆς, κεκοσμημένος εὐγενῇ θρησκευτικῶν φρονήματα, παρήγαγε καὶ αὐτὸς τὰς ἐννοίας ἐκ τῆς ἐμπειρίας διὰ νευρικῶν τινῶν ἰνῶν καὶ τῆς τούτων κινήσεως, καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν ψυχὴν ἀρχικῶς διπλὴν αἰσθητικὴν δύναμιν καὶ μίαν κινητικὴν· ὁ Βονέτος μετὰ τοῦ Κονδιλλακίου συνεισήνεγκε πολλὰ εἰς τὴν Ψυχολογίαν. Ὁ Δαυὶδ Ἀρτλέυος ἐξ ἄλλου παράγει τὰ πάντα ἐκ τῆς συγκυρήσεως τῶν ἰδεῶν, καὶ ταύτας ἐκ τῶν παλμῶν τῶν μυελῶν καὶ τοῦ αἵθερος· ἐπρέσβευε δὲ καὶ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν. Μετὰ ἀναισχυντίας προήγαγον τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν ἠθικὴν, καταντήσαντες καὶ εἰς ὑλικότητα καὶ θνητότητα τῆς ψυχῆς Ἰούλιος Ὁφράυος, Δελαμετερίας, Κλαύδιος Ἀδριανὸς, Ἐλβετίος, Ἰωσήφ Πρισλέυος, καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τῆς φύσεως συστήματος Λαγράγγιος ἢ Ὀλβάλος. Οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν ὁ

τρόπος, θεῖς νόμον ἵνα ἐξηγῇ πᾶν ἀκατάληπτον δι' ὑποθέσεων, εὐαρεστήσας μόνον εἰς τὴν Γαλλίαν, ὑποδοκίμησε κατ' ἐξοχὴν διὰ συνεργείας τῶν συγγραφέων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἀλλὰ κατέστρεψε καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν μετὰ λόγου πίστιν εἰς τὰ θεῖα καὶ ὑπερφυσικά.

§ 9. Πέτρος Δανιὴλ Ουέτιος, γεννηθεὶς τὸ 1630 ἐν Καδόμφ καὶ ἀποθανὼν ἐν Παρισίοις τὸ 1721, εἰς τῶν ἐξοχωτέρων τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, ἐνηγκαλίσθη πάσας τὰς ἐπιστήμας, μετέβη ἀπὸ τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν Πλατωνικὴν, τὴν δὲ τοῦ Γασσένδου εὗρηκεν ἀπαίδουσαν πρὸς τὰ χριστιανικὰ αὐτοῦ φρονήματα, ὥλισθησεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸν Πυρρῶνισμόν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὰ ἀντικείμενα ὑπάρχει μὲν ἀλήθεια, μόνον δὲ ὁ Θεὸς γινώσκει ταύτην· ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς, ἔχων νὰ ὑπερνικήσῃ πολλὰ ἐμπόδια τῆς ἀληθείας, δὲν μένει βέβαιος ἂν ἡ γνῶσις αὐτοῦ συμφωνῇ πρὸς τὰ ἀντικείμενα· μόνη ἡ πίστις χορηγεῖ βεβαιότητα, ἀμφιβολίας οὐσα ἀνεπίδεκτος, ὡς γεννωμένη οὐχὶ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἀπὸ ὑπερφυσικῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ στηριζομένη εἰς πρῶτην τινὰ ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ἀφ' ἐαυτῆς βεβαίαν. Ὅθεν ὁ Ουέτιος διὰ τοῦ Πυρρῶνισμοῦ ἀνέτρεχεν εἰς τὴν πίστιν. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ουετίου εἶναι, εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις, ἐπίκρισις τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, πραγματεία περὶ ἀσθενείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἄλλα. Ὁ δὲ Ἰωσήφ Γραμβίλλος, Ἄγγλος Ἱεροκλήρυξ ἠθέλησε μόνον τὸν ἀνυπόστολον Δογματισμὸν Ἀριστοτέλους καὶ Καρτεσίου νὰ κτυπήσῃ, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν. Μετὰ λεπτονοίας ἐξηγῶν τοὺς λόγους αὐτοῦ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἀντικείμενα καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ φυσικὰς ἀνακαλύψεις, τὰς ἀποδεικνυσούσας τὴν ἀγνοίαν ἡμῶν, καὶ μάλιστα ἀπέναντι τῶν ἀγνώστων, καταλήγει συμφωνῶν μετὰ τοῦ Ἀλγαζέλου καὶ Οὐμου περὶ αἰτιολογίας. Ἐρχόμεθα εἰς ἄλλον. Ὁ Κλαμβίλλος, ὅστις ἐπολέμει τὴν Δογματικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Πυρρῶνισμόν, οὐκ ὄντα βεβαίως σκοπὸν τοῦ λόγου, πολὺ συνετέλεσεν εἰς ἔρευναν τῆς πορείας τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ὅξυς νοῦς, βαθεῖα κριτικὴ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα διακρίνουσι τὸν φιλόσοφον τοῦτον, γεννηθέντα ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ τὸ 1647.

§ 10. Εἰς τῶν ἐπιστημοτέρων καὶ μεγαλοφυῶν φιλοσόφων τῶν

νεωτέρων χρόνων ἦτο Γοτφρείδος Βιλέλμος Λεϊβνίτιος. Οὗτος δ' ἐνδοξος ἀνὴρ, ἄλλος Βάκων, Καρτέσιος καὶ Νεύτων, ἐγεννήθη ἐν Λειψία τῇ 3 Ἰουλίου 1646, δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὸν Λώκκιον καὶ Σπινόζαν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καθηγητὴς ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει, ἀποθανὼν ἀφῆκεν ἐξαετῇ τὸν υἱόν. Ἐξεπαιδεύθη ὁ Λεϊβνίτιος, δεκαπενταετῆς τὴν ἡλικίαν, τὸ δίκαιον, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικὰ ἐν Λειψία καὶ Ἰένῃ. Ἀπεστάλη εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ βαρὺνος Βοϊνεβούργου, καὶ ἐπεσκέφθη δις τὸ Λονδίνον. Τὸ περὶ ἀφρημένης κινήσεως πόνημα αὐτοῦ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων, καὶ τὸ περὶ συγκεκριμένης εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λονδίνου ἐταιρείαν. Ἰδρυσε σχολὴν φημισθεῖσαν δικαίως διὰ τὸ εὐρὺ καὶ βάσιμον αὐτῆς πνεῦμα, κατηδάφισε τὴν Σχολαστικὴν φιλοσοφίαν ἐν Γερμανίᾳ, καὶ προήγαγεν ἀληθῶς πάσας τὰς ἐπιστήμας. Ὁ Λεϊβνίτιος διὰ τῆς παραθέσεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, διὰ πνεύματος ἐγγεγυμνασμένου, διὰ τῆς ἐλευθεριότητος τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, διὰ τοῦ πλήθους θεωριῶν, ιδεῶν, ὑποθέσεων, ἃς ὁ εὐρετικὸς νοῦς αὐτοῦ ἐκπέμπει ὡς φωτοβόλους σπινθῆρας, ὠκοδόμησε τὴν ἐπιστήμην. Ἀνέγνωσεν εἰς τὸ πρωτότυπον τοὺς κλασικοὺς, μάλιστα Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, οὓς κατεγίνετο ἵνα συμβιδάσῃ. Αἱ ἀλληλογραφαί αὐτοῦ, αἱ ἐκ νεότητος ἐξετάσεις, αἱ περιηγήσεις, αἱ μετὰ τῶν σοφῶν, πολιτικῶν καὶ ἡγεμόνων τοῦ καιροῦ αὐτοῦ σχέσεις ἐπέδρασαν μεγάλως εἰς τὴν μεγίστην αὐτοῦ παιδείαν. Κέντρον τοῦ Λεϊβνιτιανοῦ συστήματος θεωρεῖται ἡ Μοναδολογία, συγκεφαλαίωσις τῆς Θεοδικίας αὐτοῦ, καὶ πάσης τῆς φιλοσοφίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ κόσμου. Αἱ μονάδες εἶναι στοιχεῖα τῶν πραγμάτων, οὐσίαι ἀπλᾶι, ἄφθοροι, συμφυεῖσαι μετὰ τῆς δημιουργίας, διάφοροι κατὰ τὴν ποιότητα, ἀπρόσιτοι εἰς πᾶσαν ἐξωτερικὴν ἐπιρροήν, ἀλλ' ὑποκείμεναι εἰς ἐσωτερικὰς ἀλλοιώσεις, ἀρχὴν ἔχουσαι τὴν ὄρεξιν καὶ ἐξαγόμενον τὴν ἀντίληψιν εἶναι ἄτομα ἀσώματα. Μεταξὺ τῶν δεδημιουργημένων μονάδων, ἐν τισιν ὑπάρχει ἀντίληψις μᾶλλον διακεκριμένη καὶ συνωδευμένη μετὰ συνειδήσεως, καὶ εἶναι αἱ κυρίως ψυχαί, αἱ ἀνθρώπιναι, αἵτινες διακρίνονται ἐκείνων τῶν ζώων κατὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν, καὶ ἀποτελοῦσι τὸν λόγον ἢ τὸ πνεῦμα. Ἐντεῦθεν αἱ ἐνέργειαι τῆς σκέψεως, αἱ δίδουσαι τὴν συνειδήσιν τοῦ ἐγώ. Ὑπάρχουσι δύο εἶδη ἀληθειῶν, δηλ. αἱ αἰ

ναγκαίαι, αἱ τοῦ λόγου, ὧν ἡ ἀρχὴ εὐρίσκεται δι' ἀναλύσεως, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι, αἱ τοῦ γεγονότος, ὧν ὁ ἔσχατος λόγος εὐρίσκεται ἐκτὸς τῆς σειρᾶς τῶν συμπτώσεων, εἰς τινὰ οὐσίαν ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαίαν, εἰς τὸν Θεόν, ἐν ᾧ τὰ πράγματα ὑπάρχουσιν ἐξαιρέτως ἢ δυνάμει. Ἡ θεία οὐσία εἶναι ἀπείρου τελειότητος, τὰ κτίσματα ἔλαβον παρὰ Θεοῦ τὰς αὐτῶν τελειότητας, αἱ δὲ ἀτέλειαι αὐτῶν ἔχουσι τὴν πηγὴν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν περιωρισμένην φύσιν. Αἱ δεδημιουργημένοι μονάδες εἶναι ἐκλάμψεις ἢ ἀπαυγάσματα τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα μονὰς παριστάνει εἰς ἑαυτὴν τὸ πᾶν κατὰ διαφόρους βαθμούς· δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπιρροία, ἀλλὰ ἰδανικὴ συνέχεια, τουτέστιν αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ πάσης μονάδος εἶναι τοιαῦται, ὥστε συμφωνοῦσι πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν ἀμέσως συνημμένων αὐταῖς μονάδων· ὁ λόγος ταύτης τῆς συμφωνίας εἶναι ἰδρυμένος εἰς τὴν ἄπειρον σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἀρμονία προδιατεταγμένη προσαγορεύεται. Θεὸς εἶναι Μονὰς μονάδων. Πᾶν ὃν εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, περιωρισμένον διὰ τοῦ τῆς οὐσίας περιορισμοῦ. Θεοῦ οὐσία εἶναι ἡ ἀπόλυτος τελειότης. Εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς οὐσίας ἀπάντων τῶν πραγμάτων. Εἰς δὲ τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατοὶ ἢ ἐνδεχόμενοι ἅπτεροι κόσμοι, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνδεχομένων προέκρινε καὶ παρήγαγε τὸν ἄριστον, δηλαδὴ ἐκεῖνον ἐν ᾧ εἰσὶν αἱ πλείσται πραγματικότητες. Ὁ Θεὸς δὲν θέλει οὔτε τὸ φυσικόν, οὔτε τὸ ἠθικόν κακόν, ἀλλὰ παρεχώρησεν αὐτὰ ὡς ἀναγκαῖα ἀκολουθήματα τῶν ἀναγκαίων ὀρίων τῶν πεπερασμένων πραγμάτων, καὶ παρεχώρησεν οὕτως ὡς ἀπῆτει ἢ ἐνδεχομένη τελειότης τοῦ σύμπαντος. Συγγράμματα τοῦ Λεϊβνίτιου εἶναι πολλὰ, ἐν οἷς φυσικὴ γεωγραφία ἢ γεωλογία, πασιγραφία ἢ καθολικὴ γλῶσσα, νέα μέθοδος τοῦ μανθάνειν καὶ διδάσκειν τὸ δίκαιον, θεοδικία, μελέται ἐπὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἰδεῶν, περὶ φιλοσοφικοῦ ὑπολογισμοῦ, περὶ ρυθμίσεως τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ γνώσεως οὐσίας, μοναδολογία, περὶ αὐτῆς τῆς φύσεως μετ' ἐπιστολῆς εἰς τὸν Βοσσετίον, νέα δοκίμια ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διάφοροι στοχασμοί. Ὁ Δαμιρὼν, ὁ Ἐκχάρδος, ὁ Καίστνερς, ὁ Φεϋερβάχος, ὁ Τεννεμᾶννος καὶ ἄλλοι ἔγραψαν περὶ αὐτοῦ.

§ 11. Χριστιανὸς Οὐόλφιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1679 ἐν

Βρεσλαυία, υἱὸς βυρτοδέψου, ἐπαιδεύθη διὰ τῆς μελέτης τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ νοὸς θεραπευτικῆς ὑπὸ τὸν Τεσχιρινεχάον, καὶ ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος καὶ ἐμβριθέστατος φιλόσοφος τῆς δογματικῆς σχολῆς. Εἶχε πλεον ἀναλυτικὸν καὶ συστηματικὸν παρὰ ἀρχέτυπον πνεῦμα, ἔδωκεν ὁμῶς διὰ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ τούτων εἰς τὴν τοῦ Λεϊβνιτίου φιλοσοφίαν πολὺν χρόνον τὴν μεγίστην ἐξάπλωσιν καὶ κυριότητα· ἐξώρισεν ἐντελῶς διὰ τῶν Γερμανικῶν διδακτικῶν βιβλίων αὐτοῦ τὴν Σχολαστικὴν ἐκ τῶν Γερμανικῶν πανεπιστημίων. Ὁ Οὐόλφιος εἶναι εἰς τῶν ἐνδόξων φιλοσόφων, οὗτος συνέταξε τελείαν τῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαιδείαν, διδάξας ἐν Ἀλλῇ περὶ τὸ 1707 ὡς καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐξέδωκε παντοῖα συγγράμματα λατινιστὶ καὶ γερμανιστὶ, περιάψαντα αὐτῷ τιμὴν οὐ μικράν· ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐν ἀπάσῃ τῇ Γερμανίᾳ ἄχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Καντίου. Ἀπέθανε τὸ 1754 πλήρης τιμῶν· ἦτο μέλος τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, τῆς βασιλικῆς ἐταιρείας τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς ἀκαδημίας τῶν Παρισίων καὶ Πετροπόλεως. Μέρη τῆς μὲν θεωρητικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας εἰσὶν ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ, περιέχουσα τὴν ὄντολογίαν, ψυχολογίαν, κοσμολογίαν καὶ θεολογίαν. Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὴν διάφορον φύσιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι Θεὸς, ἀνθρωπίνη ψυχὴ καὶ σώματα, ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, τὴν θεολογίαν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἀρχικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ γνωστικὴ καὶ ἡ ὀρεκτικὴ, ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις, καὶ αὗται δύνανται νὰ πλανηθῶσιν, ἡ μὲν ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἀγαθοῦ, ἐντεῦθεν ἡ ἀναγκαιότης δύο φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ πρακτικὴ περιλαμβάνει τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου. Ὁ Οὐόλφιος συνέταξε τὰ ἐξῆς συγγράμματα, λογικὴν, ὄντολογίαν, κοσμολογίαν, ψυχολογίαν πειραματικὴν, ψυχολογίαν λογικὴν, θεολογίαν φυσικὴν, φυσικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον καὶ ἠθικὴν. Τὴν ὕλην εὗρεν ὁ Οὐόλφιος προσυνηγμένην ἤδη ὑπὸ ἄλλων, καὶ παρέλαβεν ἐνίοτε τὸ Καρτεσιανὸν καὶ πάντοτε τὸ Λεϊβνιτιανὸν σύστημα, ἐξαιρέσας τὸ τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως, τῶν Μανάδων

καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας, ἅτινα ἐξέλαβεν ὡς κενὰς ὑποθέσεις· ἐπλήρωσε δὲ καὶ τινὰ κενὰ αὐτοῦ μέρη διὰ νέων ἰδεῶν καὶ ἀναπτύξεως τῶν δεδομένων. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ προτέρημα ὑφίσταται εἰς τὴν ἐνότητα, σύνδεσιν καὶ συστηματικὴν ἀλληλουχίαν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸ ὅλον διὰ μαθηματικῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης τῆς μεθόδου ἐδοξάσθη μεγάλως, ἐν ἣ ἰσχυρίζεται καὶ εὐκρίνεια τῶν ἰδεῶν καὶ ἀκριβὲς ὀνοματολογία. Ἐλαττώματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα· ὅτι μόνον εἰς τὴν διάνοιαν ἡσχολήθη, παρὶδὼν τὰς εἰδικὰς καὶ ὕλικας συνθέκας τῆς γνώσεως· ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τοῦ δυνατοῦ, καὶ ἔλαβεν ὡς πρώτην ἀρχὴν πάσης γνώσεως τὴν ἀντίφασιν· ἔταξεν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ἐπιστημῶν ἰδέας καὶ ὁρισμούς, καὶ ἀρῆκε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν σημασίαν, οὐδὲν διακριτικὸν γνώρισμα τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων ἐποίησεν, ἡμέλησε τὴν διάκρισιν αὐτῶν ἐκ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην. Ὁ Οὐόλφιος διετήρησεν ἐπὶ πολὺ τὴν Γερμανίαν ἀπόρρητον ὑπὸ τοῦ ὕλισμου. Ἀναφαίνεται ἐχθρὸς τοῦ Οὐόλφίου Ἰωάννης Ἰωακείμ Λάγγιος, γεννηθεὶς τὸ 1670 ἐν Γαρδελέγγῃ, καὶ ἀπὸ τοῦ 1709—1744 ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῆς Θεολογίας ἐν Ἄλλῃ, ἐπολέμησε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Οὐόλφίου, ὡς οὖσαν ἐναντίαν καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν κακοδοξίαν· διηρέθισε καὶ ἄλλους αὐτοῦ ἐχθροὺς, καὶ ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὰ πανεπιστήμια παράδοσιν τῆς Οὐόλφιανθης φιλοσοφίας διὰ τοῦ θεολογικοῦ Συλλόγου· οἱ πλείοτεροι αὐτῆς ἐχθροὶ ἦσαν εὐπαιδευτοὶ ἄνδρες, πολλὰ περὶ ὁρισμένου φιλοσοφικοῦ νοός. Ἄλλος πολέμιος τοῦ Οὐόλφίου εἶναι ὁ Αὐγουστος Κρούσιος, ἐξέχων διὰ τὴν βαθεῖαν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ὀξύνοϊαν. Ἐγεννήθη ἐν Λειψίᾳ τὸ 1712, καὶ παιδευθεὶς ὑπὸ Ρυδιγέρου ἐγένετο τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας διδάσκαλος ἐν Λειψίᾳ, ἔνθα ἀπέθανε τὸ 1776. Τὴν πρὸς τὸ Οὐόλφιανὸν σύστημα ἀποστροφὴν αὐτοῦ ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ διδασκάλου, καὶ ἠύξησε διὰ τῆς πιστῆς εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα προσηλώσεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς αἰσθήσεως. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ συμπλήρωμα τοιούτων λογικῶν ἀληθειῶν, ὧν τὰ ἀντικείμενα διαρκοῦσι πάντοτε, διαφέρει δὲ τῆς μαθηματικῆς κατὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον. Μέρη ταύτης εἰσὶν ἡ Λογικὴ, Μεταφυσικὴ καὶ πειθαρχικὴ φιλοσοφία,

(disciplinar philosophie). Ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ὑπέβαλε καὶ ἀντικατέστησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιληπτικότητος ἢ νοητότητος (Gedenkbarkeit), ἣτις περιέχει τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ διαιρετότητος καὶ τὴν τοῦ ἀσυμβιβάστου ἢ τῶν μὴ συναπτέων καὶ τῶν μὴ ἀφοριστέων· παρήγαγε δὲ τὴν βεβαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐκ τινος ἐσωτερικῆς ἀνάγκης καὶ κλίσεως τοῦ νοῦς, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ Λογικῇ ἤρχετο ἀπὸ τῆς Ψυχολογίας εἰς τὴν ψυχὴν ἀπέδιδε πολλὰς ἀρχικὰς δυνάμεις. Ἐν τῇ Μεταφυσικῇ περιώριζε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου διὰ διακρίσεως τῆς ὑπαρκτικῆς καὶ ποιητικῆς αἰτίας, καὶ διὰ τῆς ὑποθέσεως πρώτης τινὸς ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας. Διῶρθεσε μὲν τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως, τὸν δὲ τόπον καὶ τὸν χρόνον ἤθελεν ὑπαρξιν ἀφρημένην. Ἐξελάμβανε τὸν Θεὸν ὡς συνιστῶντα τὸ διάστημα διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, καὶ τὴν ἄνευ διαδοχῆς διάρκειαν διὰ τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας αὐτοῦ, ἐθεώρει αὐτὸν διὰ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐλεύθερον δημιουργὸν τοῦ κόσμου, οὗτινος ἡ θέλησις εἶναι ἀπόλυτος προσταγὴ εἰς τὰ λογικὰ ὄντα. Ἡ Οὐολφιανὴ φιλοσοφία ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς, ἰδρύσασα σχολὴν, ἣτις ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπρώτευσεν καὶ ἐγέννησεν πολλοὺς ἀγαθοὺς νόας. Τὸ Οὐολφιανὸν καὶ Λεϊβνιτιανὸν σύστημα ἐτελειοποιήθη, καὶ ἔλαβε πρῶτον μὲν ἀκριβῆ διδακτικὴν μορφήν καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλων ἐλεύθερον εἶδος καὶ αἰσθητικὴν κρίσιν. Ἀλλὰ ἐξέπιπτε ἀναμιγνυόμενον μετὰ Γαλλικῶν ἰδιωμάτων, ἡ ὑπόληψις τῆς Μεταφυσικῆς ἐσμικρύνθη, δὲν ἐγένετο ἡ σπουδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν ἐννοιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν περιεχομένων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνακαινισθεῖσα μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας διέδωκεν ἐκλεκτικόν τι πνεῦμα, ἐπιδιώκον εὐαρέστησιν μᾶλλον ἢ βασιμότητα. Τοῦ Οὐολφίου ὀπαδοὶ εἶναι Γ. Βεροῦχ Βιλφίγγερος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1693, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1750, Λουδοβ. Φίλ. Θύμιγγος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1697, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1728, Ἰουρ. Γοττ. Κάνζιος, ὅστις ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1753, Ἰωάν. Πέτρος Ρέϋσχος, ὅστις ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1754, Ἀλέξανδρος Θεόφιλος Βαουμγάρτενος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1714 ἐν Βερολίνῳ, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1762 ἐν Φραγκφουρτίῳ. Ἐφημίζετο δὲ διὰ τὸ ὅξυ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν καὶ διὰ τὸ πρῶτον δοκίμιον τῆς

καλλιλογίας ἢ τῆς αἰσθητικῆς. Ἰπῆρξεν ὁπαδὸς καὶ τοῦ Λεῖβνιτίου, κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς μοναδολογίας καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ Καντίου ἄχρις ἡμῶν.

Κριτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐπρεπε βεβαίως νὰ μεταρρυθμισθῇ ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἡ φιλοσοφία. Ὁ βαθύνους ἀνὴρ, ἡσυχάζων μὲν, ἀλλὰ πάντοτε λαμβάνων ζωηροτάτην μετοχὴν εἰς τὰ τῆς φιλοσοφίας, ἦτο ὁ περικλητὴς Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Καινιγσβέργῃ, τὴν 21 Ἀπριλίου 1724, καὶ ἀπέθανεν ὀγδοηκοντούτης περίπου τὴν 22 Φεβρουαρίου 1804. Ἰπῆρξεν ὁ δεύτερος Σωκράτης, ὅστις διὰ νέας κριτικῆς μεθόδου ἐχειραγώγησε τὸ ἐξεταστικὸν πνεῦμα καὶ ὠδήγησε τὸν λόγον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστήμης. Ὁ βίος τοῦ Καντίου ἀγνὸς καὶ ἡρεμὸς ἦτο· μεγαλόνοια, ἀγαθότης χαρακτῆρος, ἔξοχοι ποιότητες τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος εἴλκυσαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων. Αὐστηρὰ φιλαλήθεια καὶ καθαρῶς ἠθικὰ φρονήματα συνεπλήρουν τὴν ζῶσαν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐναγκαλίζοντος τὸ ἀρχέτυπον, τὸ ἐμβριθὲς καὶ τὴν ἀγχείοιαν. Ἡ ἐπιστασία καὶ ἡ ἐπὶ κίρις τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ὠδήγησαν αὐτὸν, ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου ἔπρεπε νὰ ἀνευρεθῇ τὸ δυνατόν ἐπιστημονικῆς τιнос γνώσεως, καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἔρευνα τῶν παντοίων πηγῶν τῶν γνώσεων, τῆς ἀρχῆς καὶ χρήσεως αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μαθηματικὴ διατελοῦσιν οὖσαι λογικαὶ ἐπιστῆμαι. Αἱ λογικαὶ γνώσεις διαστέλλονται τῶν ἐμπειρικῶν κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότητος. Δι' ἐκείνων συνορθοῦται, καὶ συγκαταπίπτει τὸ δυνατόν τῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι ἢ συνθετικαὶ ἢ ἀναλυτικαὶ· αἱ τελευταῖαι βασίζονται εἰς τὸν πρῶτον διανοητικὸν νό-

μον. Πλὴν ἀλλὰ τίς ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῶν συνθετικῶν γνώσεων ἐκ τῶν προτέρων πρὸς διαφορὰν τῶν ἐμπειρικῶν, αἵτινες εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων; Ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἡ Μαθηματικὴ, ἐν δὲ τῇ Μεταφυσικῇ τὸ ὅμμα τοῦ λόγου πρὸς αὐτὰς ἀφορᾷ.

§ 2. Ὁ Κάντιος, διακρίνων ἐν τῇ γνώσει δύο εἶδη στοιχείων, τὸ μὲν ἐμπειρικόν, προκύπτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, τὸ δὲ προερχόμενον ἐκ τοῦ λόγου καὶ καταγόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, ἐπιχειρεῖ ἵνα διαχωρίσῃ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων. Θεωρῶν δὲ τὰς ἐκ τοῦ λόγου γνώσεις ἀνεξαρτήτους παντὸς ἐμπειρικοῦ δεδομένου, κατασκευάζει ἐπιστήμην καθαρὰν ἢ ἐκ τῶν προτέρων, ὡς τὴν λογικὴν ἢ τὰ μαθηματικά. Συγχρόνως αὕτη ἡ καθαρὰ ἐπιστήμη τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐναγκαλίζεται πάσας τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν προτέρων, παραγομένας ἐκ ταύτης τῆς δυνάμεως, δεικνύουσα τὸν οἰκείον τόπον καὶ προσδιορίζουσα τὸν χαρακτήρα ἐκάστης ἐν τῇ συνόλῳ τῆς γνώσεως. Πρὸ τοῦ Καντίου οὐδεὶς εἶχε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀποσπᾶν ἐξ ὁλοκλήρου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γνώσει τὰ καθαρὰ ἢ λογικὰ στοιχεία ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν. Ἀνάλογόν τι πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Καντίου ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ λογικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὴ ἀσχολεῖται περὶ τοὺς νόμους τῆς διανοίας ἐν γένει, ἀφαιρέσεως γινομένης τῶν ἀντικειμένων εἰς ἃ αὕτη δυνατόν νὰ ἀσχοληθῇ, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη, ἣν ὁ Κάντιος ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσῃ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, σπεύδει νὰ ἀποχωρίσῃ παντὸς ἐμπειρικοῦ στοιχείου τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχὰς, ἀναφερομένας εἰς τὴν γνῶσιν ὀρισμένων τινῶν ἀντικειμένων, ὡς τῆς φύσεως ἢ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Κάντιος συμπεριέλαβε τὴν ἠθικὴν, ὡς ἐν γένει πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, εἰς ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν· διείδεν ἐντελῶς ὅτι καθὰ ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι ἀνεπαρκὴς ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, οὕτως ἐξ ἄλλου καταστρέφει τὴν ἠθικὴν, οἰκοδομῶν αὐτὴν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς πείρας, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαὶ εἰς τὸν λόγον. Πολεμήσας τὸν ἐμπειρισμὸν ὁ Κάντιος καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἠθικῆς, κατέστησε ταύτην τὴν ἐπιστήμην καθαρὰν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας.

§ 3. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαὶ αἱ συναπαρτιζοῦσαι τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως, ἢ, ὡς λέγει ὁ Κάντιος, αἱ καθιστῶσαι τὴν πείραν δυνατὴν, τουτέστιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶναι

ἀναμφιβόλως ἀρχαὶ ἀναγκαῖαι. Εἴτε εἶναι ἡ ἀναγκαιότης αὕτη καθαρῶς σχετική εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, εἴτε εἶναι ὅρος ἐπιβεβλημένος δυνάμει ταύτης τῆς συστάσεως εἰς τὴν δυνατότητα τῆς πείρας, ἡ καὶ διαφεύγομεν τούτους τοὺς ὅρους, συλλαμβάνοντές τι, ὁφείλομεν ὅπως βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα νὰ ἀποταθῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν, ὃ ἐστὶ νὰ μεταβῶμεν ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου εἰς τὸν πρακτικόν. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαί, αἱ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἰς τὴν θέλησιν, εἶναι ἀναγκαῖαι οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως, διότι ἐπίσης ἐπιβάλλονται εἰς τὴν θέλησιν παντὸς λογικοῦ ὄντος, οἷονδήποτε ἂν ᾖ· ἐπομένως ἔχουσιν ἰσχὺν ἀντικειμενικὴν, ἀναμφίλεκτον. Ὅθεν διὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἰδρύεται ἀλήθεια ἀντικειμενική, ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς πείρας, ἡ ἀλήθεια τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὅ,τι δὲ συνδέεται ἀναγκαίως μετὰ ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ εἶναι ὅρος ἡ συνέπεια αὐτῆς, πρέπει νὰ γίνηται παραδεκτὸν ὑπ' αὐτῆς. Ἦδη τοιαῦτα εἰσιν ἐπ' ἀκριβὲς ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ θεία Πρόνοια· ἐξ ὧν ἡ πρώτη εἶναι αὐτὸς ὁ ὅρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, αἱ δὲ δύο ἄλλαι εἶναι αἱ συνέπειαι αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν ὁ πρακτικὸς λόγος θέτων τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἐξασφαλίζει ἐνταύτῃ τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ἐκείνου, οὗτινος ὁ θεωρητικὸς λόγος βεβαιώνει τὴν δυνατότητα. Ὅθεν ὁ ἠθικὸς νόμος κατὰ Κάντιον εἶναι τὸ μοναδικὸν θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν, ὅπως ὀρίσωμεν καὶ βεβαιώσωμέν τι ἐκτὸς τῆς πείρας· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο τὸ θεμέλιον εἶναι μοναδικόν, πᾶς προσδιορισμὸς καὶ πᾶσα κατάφασις τούτου τοῦ γένους δὲν ἔχει τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀξίαν, εἰ μὴ καθόσον ἐπερείδονται αὐτόθι, καὶ εὐρίσκουσι τὰ ὅρια αὐτῶν εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὸν σκεπτισμὸν, εἰς ἃν ἤνεγκεν αὐτὸν ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, τὸν ἠθικὸν δογματισμὸν, ἔχοντα βάσιν τὴν ἀκράδαντον αὐθεντίαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὡς πορίσματα τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸ ἐξῆς βέβαιον, διότι τοῦτο τὸ γεγονὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ὅρος τῆς πρακτικῆς τούτου τοῦ νόμου, καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, καθόσον ἄλλως ὁ ἠθικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔθελεν ἐκπληρωθῆ.

§ 4. Ἐν τῇ λύσει τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Κάντιος ἀκολου-

θεὶ συναμα καὶ ρυθμίζει τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἀνάγει τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἰς τὴν πείραν, καὶ καταδικάζει ὡς κενὰς ὑποθέσεις πάσας τὰς θεωρίας τῆς ἀρχαίας μεταφυσικῆς, ἀνεγείρει τοὺς ὅρους ἐκ τῶν προτέρων ἢ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἀποσπᾶται τῶν ἐπικρατουσῶν διδασκαλιῶν, καὶ προσβάλλει τὴν ἠθικὴν τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἥτοι τὴν ἠθικὴν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὠφελείας καὶ τὴν τοῦ αἰσθήματος, διακηρύττων ἀντὶ τῶν αὐθαιρέτων καὶ τρεπτῶν ἀρχῶν τὴν ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀρχὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος. Σκεπτισμὸς μεταφυσικὸς καὶ δογματισμὸς ἠθικὸς εἶναι τὸ διπλοῦν ἐξαγόμενον τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου· εἰς τὸν ἀρχαῖον δογματισμὸν ἀντιτάττει τὸν ἑαυτοῦ σκεπτισμὸν, εἰς τὸν σκεπτισμὸν ἢ τὸν ἀρνητικὸν δογματισμὸν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ ἀντιπαραβάλλει τὸν ἠθικὸν δογματισμὸν αὐτοῦ. Δεικνύων τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀναμνησκει τὸν ἄνθρωπον περὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ περὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου. Αὕτη ἡ ἐπιχείρησις, γενομένη μετὰ τὴν πολυχρόνιον βασιλείαν τῆς δογματικῆς φιλοσοφίας τοῦ 17 αἰῶνος καὶ ἐν τῇ μεταξὺ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ ριζικοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ 18, ἀναπολεῖ τὴν τοῦ Σωκράτους, ὅστις συγχρόνως προσέβαλε τὸν ἐπιδεικτικὸν καὶ ἄγονον δογματισμὸν τῶν ἀρχαίων σχολῶν καὶ τὸν ἀνήθικον σκεπτισμὸν τῶν σοφιστῶν, ἀντιτάττων εἰς τὸν πρῶτον ἐπιφύλαξιν εἰρωνικῶς σκεπτικὴν καὶ ὑπερασπίζων ἐνεργητικῶς κατὰ τοῦ δευτέρου τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τὴν ἀρετὴν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ δικαίωμα, τὴν θείαν Πρόνοιαν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ ἐνθυμίζων ἀμφοτέρους τὸ γνῶθι σαυτὸν, τὴν γνῶσιν ἑαυτῶν.

§ 5. Ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἀνατρέχει εἰς τὰς ἀρχὰς ἥτοι εἰς τοὺς ὅρους ἐκ τῶν προτέρων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· τοιαύτη πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἡ ἀφετηρία ὁλοκλήρου τῆς μεταφυσικῆς, ἥτις ὀρίζεται ὑπὸ Καντίου συστηματικὴ ἀπογραφὴ τοῦ διανοητικοῦ πλούτου, τοῦ προκύπτοντος ἐκ τοῦ καθαροῦ λόγου. Δύο μέρη θεωρητέα ἐν τῇ μεταφυσικῇ, ἡ κριτικὴ, ἥτις ἀνέρχεται ἄχρι τῶν ἀρχῶν τῆς γνώσεως, ὅπως προσδιορίσῃ τὴν πηγὴν, τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ ἐφικτὸν αὐτῆς, καὶ ἡ διδασκαλία, ἥτις βεβαιώνει καὶ συστηματίζει πάσας τὰς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ὁ ἀναγκαστὸς ὅρος καὶ προπαιδευτικὴ τῆς δευτέρας· ἡ μὲν εἶναι

ὡς προπαρασκευῇ, ἢ δὲ ὡς κατασκευῇ, καὶ ἡ ἐνότης ἀμφοτέρων ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ μεταφυσικὴν. Ὁ Κάντιος καὶ συνέλαβε καὶ ἐξετέλεσε τὴν ἰδέαν ταύτην, ὑπηρετήσας τῇ τε ἐπιστήμῃ καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι. Ἐνταύτῳ κηρύττει μετὰ πλείονος ἰσχύος καὶ σαφηνείας ἢ ὁ Καρτέσιος τὴν ἱερὰν καὶ ἀπαραβίαστον ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ στοχασμοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Ἡ κριτικὴ θεωρεῖ τὸν καθαρὸν λόγον ὑπὸ τε τὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς θελήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ θεωρητικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, καὶ ἡ πρακτικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου· μεταξὺ τῶν δύο τούτων κριτικῶν θέτει βραδύτερον ὁ Κάντιος ὡς δεσμὸν καὶ μετάβασιν τὴν κριτικὴν τῆς κρίσεως· καὶ αἱ τρεῖς δὲ ὁμοῦ ἀπαρτίζουν τὸ σύνολον τοῦ κριτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Εἰς τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς κριτικῆς ἀντιστοιχοῦσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὡσαύτως δύο διακεκριμένα μέρη, ἡ μεταφυσικὴ τῆς φύσεως καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν.

§ 6. Ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ καθαροῦ λόγου ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐξάσκησις τῶν αἰσθήσεων εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοητικῆς ἡμῶν ἐνεργότητος, διότι ἄνευ τῶν αἰσθήσεων δὲν ἤθελε προκληθῇ διόλου αὐτὴ, καὶ δὲν ἤθελεν ἔχει ὕλην ἵνα ἀσχοληθῇ· ἀλλὰ συγχρόνως ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀρκοῦσιν ὅπως ἐξηγήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν ὁλόκληρον, οὐχ' ἦττον καὶ τὸ μέρος τῆς γνώσεως τὸ καλούμενον πείρα. Τῷ ὄντι τί χορηγοῦσιν αἱ αἰσθήσεις; Τὸ μερικὸν καὶ τὸ ἐνδεχόμενον· αἱ δὲ καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι γνώσεις δὲν προκύπτουσιν οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων οὔτε ἐκ τῆς πείρας. Ἡ καθολικότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης εἶναι διπλοῦν κριτήριον, δι' οὗ διακρίνομεν τὰς ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐκ τῆς πείρας προερχομένας γνώσεις ἀπὸ τῶν μὴ ἐκ ταύτης προερχομένων ἥτοι τῶν ἐκ τῶν προτέρων· μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, τὸ κοινὸν αἶσθημα. Ἡ πείρα ἀναχθεῖσα καὶ περισταλθεῖσα εἰς τὰ διδόμενα τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἄθροισμα μερικῶν παραστάσεων, μεμονωμένων, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἐνότητος, καὶ τότε δὲν ἀξίζει τοῦ ὀνόματος γνώσεων· ὅθεν ἀπαιτεῖται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πείρᾳ, παρὰ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, νὰ μεσολαβῶσι στοιχεῖα καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖα, ἅτινα ἐφαρμοζόμενα εἰς τὰ δεδομένα ταῦτα μετατρέπουσιν αὐτὰ εἰς ἀληθῆ γνῶσιν, ταῦ-

τα δὲ τὰ στοιχεῖα δὲν παράγονται ἐκ τῆς πείρας, ἀλλὰ προὔ-
 παρχοῦσιν αὐτῆς ἵνα ᾗναι ἐνδεχομένη καὶ πιθανή. Ὄθεν καὶ ἐν
 αὐτῇ τῇ αἰσθητῇ ἢ τῇ δι' αἰσθήσεων γινώσκει ὑπάρχουσι καὶ τὰ
 ἐμπειρικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων, τουτέστι τὰ πα-
 ρεχόμενα ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀντικειμένων, πρὸς ᾧ
 τὸ πνεῦμα ἔχει σχέσιν, καὶ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ
 τῶν προτέρων, τὰ ἐξαγόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος· τὰ μὲν
 καλοῦνται ὕλη, τὰ δὲ εἶδος τῆς γνώσεως. Ἐξοβελιζομένου τοῦ
 μερικοῦ καὶ τρεπτοῦ, ἐπιτυγχάνομεν τοῦ καθολικοῦ καὶ σταθε-
 ροῦ, ἀποχωριζομένης τῆς ὕλης τῆς γνώσεως, τὸ ὑπόλοιπον εἶ-
 ναι εἶδος. Αἱ δυνάμεις αἱ συντελοῦσαι πρὸς μόρφωσιν τῆς
 γνώσεως εἶναι ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ διάνοις. Ἡ αἰσθητικότης
 εἶναι ἡ δεκτικότης τοῦ λαμβάνειν τὰς παραστάσεις τῶν ἀντι-
 κειμένων διὰ τῶν ἐν ἡμῖν προξενουμένων παθήσεων καὶ αἰσθή-
 σεων, συνιστῶσι δὲ τὴν ὕλην τῆς γνώσεως αὐται, πλὴν μεμο-
 νωμένοι καὶ ἄνευ δεσμοῦ· ἡ δὲ ἱκανότης ἡ ἐνόουσα καὶ δια-
 τάττουσα αὐτὰς ἰδίᾳ δυνάμει δὲν εἶναι ἀπλοῦν δοχεῖον, ἀλλ' ἁ-
 ληθές τι αὐτοκίνητον, εἶναι ἡ διάνοις. Τὸ μέρος τῆς κριτικῆς
 τοῦ καθαροῦ λόγου, τὸ διαλαμβάνον περὶ τῆς αἰσθητικότητος
 καλεῖται αἰσθητικὴ ὑπερβατικὴ, τὸ δὲ διαλαμβάνον περὶ δια-
 νοίας λογικὴ ὑπερβατικὴ προσαγορεύεται. Ἰπὸ τὴν αἰσθητικό-
 τητα περιλαμβάνει ὁ Κάντιος τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν καὶ τὰς
 ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις· ἀφαιρέσεως γενομένης τοῦ ὑπὸ τῆς δια-
 νοίας προστιθεμένου καὶ τοῦ μερικοῦ, τρεπτοῦ ἢ ἐμπειρικοῦ, δη-
 λαδὴ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν αἴσθησιν, ἵνα στραφῇ περὶ τὸ
 καθολικὸν καὶ σταθερὸν, τὸ ἐπικαθήμενον ἐκ τῶν προτέρων εἰς
 αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς αἰσθητικότητος, εὐρίσκει τοιοῦτοτρόπως ὁ
 Κάντιος δύο καθαρὰς ἐννοίας ἢ δύο μορφὰς τῆς αἰσθητικότητος,
 τὸ διάστημα καὶ τὸν χρόνον, τὸ μὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ
 μορφή τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ὁ δὲ εἶναι ἐκ πρώτης ἀφε-
 τηρίας καὶ ἀμέσως ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἐμμέ-
 σως δὲ καὶ ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων. Τῶ ὄντι ἀφ' ἑνὸς μὲν
 δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξεικονίσωμεν ἐν ἡμῖν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικεί-
 μενα χωρὶς νὰ παραστήσωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ταῦτα ἐν τῷ δια-
 στήματι, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπολήσωμεν τὰς ἰδίας
 ἡμῶν τροποποιήσεις χωρὶς νὰ φαντασθῶμεν αὐτὰς ἐν τῷ χρόνῳ·
 ἐπομένως ὁ χρόνος εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖος εἰς τὴν παράστασιν

τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων τῶν ἀνταποκρινομένων εἰς ταύτας τὰς ἐσωτερικὰς τροποποιήσεις. Ὅθεν ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα εἶναι καθαραὶ μορφαὶ τῆς αἰσθητικότητος ἐν γένει, τῶν ὁποίων αἱ ἐποπτεῖαι ἢ παραστάσεις ἀπαρτίζουσι τὴν ὕλην. Αὗται δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, μεθ' οὗ συσχετιζόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐκεῖναι προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, διότι ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν προτέρων εἰς πᾶσαν παράστασιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐντεῦθεν ὁ Κάντιος συμπεραίνει ὅτι τὸ διάστημα καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι τίποτε καθ' ἑαυτὰ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκειμενικοὶ ὅροι τοῦ ἡμετέρου τρόπου τοῦ παριστάνειν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα· οὐδὲ ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ἰσχὺν αἱ μορφαί, ἀς τὸ πνεῦμα ἐξάγει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι προγενέστερον τῆς γνώσεως αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ φανταζόμεθα τὰ πράγματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ χώρῳ ἢ διαστήματι καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, δὲν γινώσκομεν ταῦτα ὅποια ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' ὑπὸ τινος ὅρους ἐπιβαλλομένους ὑπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἡμῶν συστάσεως.

§ 7. Αἱ αἰσθητικαὶ ἐποπτεῖαι μετὰ τῶν καθαρῶν αὐτῶν μορφῶν δὲν ἀποτελοῦσι τὴν γνῶσιν, ἡ δύναμις ἡ ἐνόουσα καὶ συναρμολογοῦσα ταύτας εἰς γνῶσιν εἶναι ἡ διάνοια.

§ 8. Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σκοπεύει νὰ βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν ἀρχῶν τινων ἀμέσως ἐπιβεβλημένων τῇ θελήσει ὑπὸ τοῦ λόγου, τουτέστιν ἀρχῶν παρισταμένων τῇ ἡμετέρᾳ θελήσει ὡς νόμων πάσης λογικῆς θελήσεως, πρὸς ἀς ὀφείλει νὰ συμμορφώνηται αὕτη ἀνεξαρτήτως τῶν τῆς αἰσθήσεως ἐλατηρίων, δυναμένων ἐπὶ αὐτῆς νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἡ διατύπωσις, ἣν ὁ Κάντιος μετεχειρίσθη ὡς τὸν θεμελιώδη νόμον τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ ὡς τὸ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς ἠθικότητος τῶν ἡμετέρων πράξεων, ἔχει οὕτω· πᾶντε πάντοτε τοιοῦτοτρόπως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τῆς θελήσεώς σου νὰ περιβάλληται τὸν τύπον ἀρχῆς καθολικῆς νομοθεσίας. Οἱ ἠθικοὶ νόμοι, ὄντες αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ θελήσεως ἀνεξαρτήτου παντὸς αἰσθητικοῦ ὅρου, ἔχουσιν ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν τὴν μοναδικὴν βάσιν αὐτῶν ἐν τῇ αὐτονομίᾳ τῆς θελήσεως, ὅς ἐστιν ἡ θέλησις κυβερνᾶται ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς νόμων. Διὰ τοῦτο οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἰσὶν ἐν γένει οἱ νόμοι πάσης λογικῆς ἢ αὐτονόμου θελήσεως, καὶ εἰσὶν ὑποχρεωτικοὶ εἰς πᾶσαν θέλησιν. Ἐξετάζων τὰς παντοίας ἠθικὰς διδασκαλίας, ἀναχωρούσας ἐκ

τῆς ἀνατροφῆς, οἷα εἶναι ἡ τοῦ Μονταιγνίου, ἐκ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος, οἷα ἡ τοῦ Μανδεδίλλου διδασκαλία, ἐκ τῆς φυσικῆς αἰσθήσεως, οἷα ἡ τοῦ Ἐπικούρου, ἐκ τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως, οἷα ἡ τοῦ Οὐτχεςῶνος, ἐκ τῆς τελειότητος, οἷα ἡ τοῦ Οὐολφίου καὶ τῶν στῳϊκῶν, ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, οἷα ἡ τοῦ Κρουσίου καὶ τῶν θεολόγων, ὁ Κάντιος πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι πᾶσαι αἱ ὑλिकाὶ αὗται ἀρχαί, ὡς προταγορεύει αὐτάς, ἀδύνατον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἠθικὴν ὡς θεμέλιον· ἀνασκευάζει θαυμάσιως τὸ σύστημα τῆς εὐδαιμονίας, ἡδονῆς ἢ τῆς ὠφελείας. Οἱ ἠθικοὶ νόμοι διακελεύουσι τὴν ἀφιλοκέρδειαν, διαγωγὴ δὲ ἀληθῶς ἠθικὴ καὶ ἀξία τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ στηριζομένη ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἀρετὴ ἀποκλείει τὴν σκέψιν τῆς προσωπικῆς εὐδαιμονίας, τῆς ὁποίας αὐτὴ ἐνίστε ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόλυτον θυσίαν. Τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν ὡς ὅρος καὶ ἡ εὐδαιμονία ὡς συνέπεια ἀποτελοῦσι τὸ ἄκρον ἢ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

§ 9. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀρετὴ μόνον, ἀλλ' ἡ ἀγιότης, ἥτις εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρετῆς. Ταύτην τὴν ἀπόλυτον ἠθικὴν τελειότητα, εἰς ἣν ὁ πρακτικὸς λόγος ἐπιτάττει ἡμᾶς νὰ τείνωμεν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν ἐν τινι πεπερασμένῳ χρόνῳ, ὡς εἶναι ἡ διάρκεια τούτου τοῦ βίου· ὑποτίθεται πρόοδος συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἠθικοῦ προσώπου διάρκεια ἐπίσης συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος. Ἡ πεποίθις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τοῦ νόμου τοῦ ἐπιτάττοντος ἡμᾶς νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἠθικὴν τελειότητα ὡς τὸν ἀναγκαῖον σκοπὸν τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ὁλοσχερῶς ὑφίσταται εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἣν παρέχει μόνος ὁ Θεός, ἡ ὑψίστη αἰτία τοῦ κόσμου, τὸ πάνσοφον, πανάγαθον καὶ δικαιοτάτον ὄν.

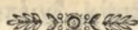
§ 10. Ἐν τῇ κριτικῇ τῆς κρίσεως τίθησι τὴν κρίσιν ὁ Κάντιος μεταξὺ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου, προμηθεύων ἀρχὴν ὑφούσαν ὑπεράνω τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως, οἷα πηγάζει ἐκ τῆς διανοίας, καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ νοητοῦ κόσμου ἢ τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ χρησιμεύει ὡς διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο ἀνταποκρινομένων μερῶν τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι αἱ ἰδέαι

τοῦ καλοῦ ἢ ὀραίου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἡ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως, καὶ τοι ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κρατοῦσιν ἡμᾶς, εἰσάγουσιν ἐκεῖ πρᾶγμα τι νοητὸν καὶ ἐπομένως θεωρητέον ὡς μετάβασις μεταξὺ τῆς ιδέας τῆς φύσεως καὶ ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας, ἢ μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ κριτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κρίσεως ἐναγκαλίζεται τὸ ζήτημα τοῦ ὀραίου, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τῶν ὀραίων τεχνῶν ἢ τῆς καλλιτεχνίας. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ τῆς φύσεως, ἐναγκαλιζομένης ἐνταύτῃ τὴν διανοουμένην φύσιν καὶ τὴν ἐνσώματον ἢ ἐκτεταμένην, ὑποκαθίστησιν ὁ Κάντιος εἰς τὴν ιδέαν τῆς στερεότητος ἢ τοῦ ἀπολύτως ἀδιαχωρήτου, ἅπερ οἱ πλείονες τῶν φυσικῶν ἐθεώρησαν ἀρχικὴν ποιότητα τῆς ὕλης, τὴν ιδέαν τῆς ἐλκτικῆς καὶ ἀποκρουστικῆς δυνάμεως. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα τὰ κενὰ διαστήματα ἐν τῇ ὕλῃ, δυνατόν νὰ θεωρηθῇ τὸ διάστημα ὡς ἐξ ὁλοκλήρου πεπληρωμένον, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς· ἐντεῦθεν ἀνασκευάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομιστικῆς φιλοσοφίας, τουτέστιν εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν εἰδικὴν διαφορὰν εἰς τὴν πυκνότητα τῆς ὕλης, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν κενὰ διαστήματα. Δὲν ἀναιρεῖται τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κενοῦ εἴτε ἐν τῷ κόσμῳ, εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, καὶ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀποδείξις. Ἐξ ἄλλου ὁ Κάντιος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ὁ τελευταῖος ὅρος τῆς κινήσεως, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος σχετικῶς· ἀλλὰ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ιδέα, καταντῶσα δὲ εἰς ταύτην τὴν ιδέαν ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, καταντᾷ ἀκατάληπτος. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Καντίου μένει πιστὴ εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς· ἐξήσκησε δὲ μεγίστην ἐπιβρόην εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ, οὔσα τὸ θεμέλιον καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως τοῦ Σχελλιγγίου.

§ 11. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ τῶν ἡθῶν ὑποβάλλει ὁ Κάντιος τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ καθήκον, καὶ κατασκευάζει τὴν ἐπιστήμην ὀρίζουσιν καὶ συναρμολογοῦσαν ἅπαντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, ἐγκολπουμένην ὁλόκληρον τὸ σύστημα. Παράγει δὲ ἅπαντας τοὺς κανόνας ἐκ μόνου τοῦ λόγου, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πηγῆς ἀρύεται αὐτοὺς. Ἡ ἐπιστήμη τῶν καθηκόντων εἶναι διπλῇ, πραγματευομένη δύο εἰδῶν καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων δια-

κεκριμένα, τὰ μὲν, ἀντικείμενον ἐξωτερικῆς καὶ θετικῆς νομοθεσίας, εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ δικαιώματος, τὰ δὲ, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπιβαλλομένης εἰς τὴν θέλησιν νομοθεσίας, εἶναι τὰ καθήκοντα τῆς ἀρετῆς. Εἰς ταῦτα τὰ δύο μέρη τῆς ἠθολογίας ἢ τῆς περὶ καθηκόντων ἐπιστήμης, καθιέρωσεν ὁ Κάντιος δύο πονήματα αὐτοῦ, τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ δικαίου, καὶ τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς περὶ ἀρετῆς διδασκαλίας, ἅτινα συνιστῶσι τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν.

§ 12. Ἀξιόλογα συγγράμματα τοῦ Καντίου εἶναι ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας, ἡ πρακτικὴ ἀνθρωπολογία, ἡ φυσικὴ γεωγραφία, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, καὶ τοι οὐχὶ ὀγκώδη ταῦτα, ἀλλὰ μικρὰ πονήματα, ἡ λογικὴ, ἡ περὶ καθόλου ἱστορίας ἰδέα ὑπὸ τὴν κοσμοπολιτικὴν ἔποψιν, περὶ φωτὸς, περὶ ἡφαιστείων τῆς σελήνης, περὶ παντοίων ἀνθρωπίνων φυλῶν καὶ τινα ἄλλα. Ὁ Κάντιος ἔσχε καὶ ὁπαδοὺς καὶ μαθητὰς πολλοὺς, καὶ ἐναντίους καὶ πολεμίους οὐκ ὀλίγους. Ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τοῦ Τεννεμάννου, μεταφρασθέντι καὶ γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Κουσίνου, ἐκτίθενται κατὰ πλάτος τὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ἰωάννης Θεόφιλος Φίχτης, εἰς τῶν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων καὶ τῶν εὐγενεστέρων χαρακτήρων τῆς Γερμανίας, ἐγεννήθη τῇ 19 Μαΐου 1762 ἔν τινι κώμῃ τοῦ Ῥαμμενῶ, ἐν τῇ ἄνω Λουσάκῃ. Ἐξ ἀσήμεων μὲν, ἀλλ' εὐθέων καὶ τιμίων γονέων καταγόμενος, ἐξεπαιδεύθη ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ μικρὸς βιομήχανος ἦτο υἱὸς ὑπαξιωματικοῦ Σουηδοῦ, ἐγκατασταθέντος ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν τριάκοντα ἐτῶν. Ὁ Φίχτης πρῶτῳ μὲν ἔδωκεν ἀποδείξεις πρωτοτυπίας πνεύματος, ἐνεργείας αἰσθημάτων καὶ ἰσχύος θελήσεως. Δεκαοκταετῆς μετέβη εἰς Ἱέννην ἵνα διδαχθῇ τὴν θεολογίαν· ἀλλὰ τὸ φιλοσοφί-

πὸν αὐτοῦ δαιμόνιον ἠγέρθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ ταύτης τῆς σπουδῆς. Τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας πρόβλημα ἐνσχόλησεν αὐτὸν πρὸ πάντων πολλὰ ζωνρῶς. Κατὰ τὸ 1790 ἀφ' οὗ ἐπὶ ματαίῳ ἐζήτησεν ἐνεργητικὴν ἑδραν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ζουρίχῳ, ἐνθα ἐγνώρισθη μετὰ τῆς δεσποσύνης Ράν, ἀνεψιάς τοῦ Κλοπστόχου, ἣν ἐνυμφεύθη ὕστερον, μετέβη εἰς Λειψίαν ἵνα πρωτίστως ἀσχοληθῇ περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου. Ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἱκανοποιεῖ τὰ εὐγενέστερα ἐνστίγματα τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐπιστηρίζουσα τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Γενόμενος οἰκοδιδάσκαλος ἐν Βαρσοβίᾳ ἔμεινεν ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἦλθεν εἰς Καϊνιγσβέργην ὅπως ἴδῃ προσωπικῶς τὸν συγγραφέα τῆς Κριτικῆς. Ὁ Φίχτης, ἵνα νικήσῃ τὴν δειχθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Καντίου ψυχρότητα, καθυπέταξεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τὸ χειρόγραφον τοῦ πονήματος τοῦ ἐπιγραφομένου «δοκίμιον κριτικῆς πάσης ἀποκαλύψεως.» Τότε ὁ Κάντιος συνέστησεν αὐτὸν ὡς διδάσκαλον παρὰ τῷ κόμητι τοῦ Κροκόου· ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρώτου τούτου συγγράμματος, συλληφθέντος κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Καντίου, συνετέλεσεν εἰς τὴν ὕστερον περικροτηθεῖσαν φήμην αὐτοῦ. Ὁ Φίχτης, ἐξηγήσας εἰς τὸν λαβιάτερον τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν καὶ συμπληρώσας τὴν Κριτικὴν, ἣν ἐπωκοδόμησεν ἐπὶ ἀδιαφιλονεικητῶν ἀρχῶν, προσεκλήθη εἰς τὴν χηρεύουσαν ἑδραν τῆς Ίέννης, ἐν ἣ ἠδδοκίμησε μεγάλως, πολλοὺς θαυμαστάς καὶ πολλοὺς ἐμπαθεῖς καὶ ζηλοτύπους ἐχθροὺς προσκτησάμενος. Τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐξέθηκεν ἐν τῇ ιδέᾳ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν τῷ θεμελίῳ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ σοφοῦ, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἀληθέστερος καὶ πληρέστερος ἄνθρωπος, ἐργαζόμενος ἀκαταπαύστως ὑπὲρ τῆς ἰδίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων τελειοποιήσεως, εἰλκυσαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸ σέβας τῶν ἑαυτοῦ ὁμιλητῶν. Διὰ τὰ ἐλεύθερα αὐτοῦ πολιτικὰ φρονήματα κατετρέχθη, ἐξώσθη τῆς ἐν Ίένῃ ἑδρας, ἐξωρίσθη τῆς Σαξωνίας, καί, διὰ τὸ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐφημερίδι καταχωρισθὲν ἄρθρον περὶ τοῦ θεμελίου τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰς τινὰ ἠθικὴν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου, κατηγορήθη ὡς ἄθεος. Ὁ Ρέινχόλδος, ὁ Φρειδερίκος Σχλέγκελος καὶ ὁ Σχελλίγγιος συγκατετέθησαν δημοσίως εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς μορφῆς

τοῦ ἀθεϊσμοῦ, εὐρών καταφύγιον ἐν Βερολίῳ, ἔνθα μονήρης διὰ γων ἀνέγραψε τὴν πραγματείαν αὐτοῦ περὶ περιορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς νέας φιλοσοφίας. Ἐν τῷ ἀρτίῳ ἰδρυέντῃ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ὅπερ δι-εϋθύνεν ἐπὶ δύο ἔτη, ὁ Φίχτης ἐδίδασκε μετὰ σταθερότητος, καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὄπλων καὶ τὸν κρότον τοῦ γαλλικοῦ τυμπάνου ἐξεφώνει τοὺς πατριωτικοὺς αὐτοῦ λόγους εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος. Τῇ 28 Ἰανουαρίου 1814 ἀπέθανεν ἐν Βερολίῳ ὑπὸ ἐπιδημικῆς νόσου.

§ 2. Ὡς πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ ἡ αἰῶνος ἡ διδασκαλία τοῦ Φίχτου ἦτο ἰσχυρὰ διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ ὕλισμου καὶ δραστηρίᾳ διαβεβαίωσις τῆς ἐνεργότητος τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας· ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐχρησί-μευσεν ἵνα ἰδρῶσῃ ταύτην ἐπὶ ἀκραδάντου βάσεως. Ὁ Φίχτης ἐφαρμόζει εἰς τὸ ἐγὼ τὸν ὀρισμὸν, τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Σπινό-ζας περὶ τῆς ἀπολύτου αἰτίας, περὶ τῆς θείας οὐσίας. Τὸ ἐγὼ τίθησιν ἀρχικῶς τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἶναι, τοιαύτη εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Διὰ δευτέρας ἀρχικῆς πράξεως τὸ ἐγὼ ἀντιτάττει εἰς τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ τὸ ἀπόλυτον οὐκ ἐγὼ· τοιαύτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀπόλυτος ἀρχὴ μό-νον ὡς πρὸς τὴν μορφήν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ δευτέρα αὕτη ἀρχὴ, δι' ἧς τὸ ἐγὼ ἀναγνωρίζει παρ' ἑαυτῷ ἀπόλυτόν τι ἐπίσης ὡς ἑαυ-τὸ, εὐρίσκεται εἰς ἀντίφασιν μετὰ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ μεθ' ἑ-αυτῆς, ἀνάγκη, ὅπως λυθῇ ἡ δευτέρα αὕτη ἀντίφασις, νὰ παρα-δεχθῶμεν τρίτην ἀρχὴν, ἀπόλυτον ὡς πρὸς τὴν ὕλην μόνον, συγκεφαλαιουμένην εἰς τὰ ἐξῆς· τὸ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ τίθενται ἀμφοτέρω διὰ τοῦ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ ἐγὼ, ὡσανεὶ περιοριζόμενα ἀμοιβαίως εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης τοῦ μὲν νὰ κατα-στρέφῃ ἐν μέρει τὴν τοῦ ἄλλου· ἐν ἄλλοις, ἀντιτάττω εἰς τὸ ἐγὼ, εἰς τὸ διαιρετὸν ἐγὼ, τὸ ἀδιαίρετον οὐκ ἐγὼ. Τοιαῦται εἶ-ναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ιδέας τοῦ ἀ-πολύτου ἐγὼ, τῆς τοῦ ἀπολύτου ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκείνης τοῦ ἀμοιβαίου προσδιορισμοῦ τοῦ μὲν ὑπὸ τοῦ δέ. Αὗται αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις μορφὰς τῆς κρίσεως ὑπὸ τὴν σχέσιν τῆς ποιότητος, τὴν βεβαίωσιν, τὴν

ἄρνησιν καὶ τὸν περιορισμὸν, ἢ τὴν θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν. Τοιαύτη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς μεθόδου τοῦ Φίχτου, τελειοποιηθείσης ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου. Εἰς τινὰ πρότασιν κατὰ τὸ παρὸν δεδομένην ἡ ἀνάλυσις ἀποκαλύπτει καὶ καθιστᾷ ἐναργῆ τὴν ἐγκλεισμένην ἐν αὐτῇ ἀντίφασιν· μετὰ ταῦτα σύνθεσις συμβιβαστικῇ διαλύει ταύτην τὴν ἀντίφασιν διὰ μέσου ὁρου ἐν τινὶ νέᾳ προτάσει. Οὕτω πᾶσα νέα πρότασις τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἢ ἡ ἀνάπτυξις ἢ ἡ ἐπανάρθωσις προηγουμένης προτάσεως. Αὗται συνέχονται ἀλλήλαις, ἀποτελοῦσαι ὁμοῦ ὀργανικὸν τι σύστημα, οὗτινος τὸ ἐγὼ εἶναι καθάπαξ ἡ βάσις καὶ ἡ κορωνίς. Αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν· τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζονται ἀμοιβαίως. Ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὰς δύο νέας προτάσεις, τὸ ἐγὼ κεῖται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ, ἢ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ· τὸ ἐγὼ τίθῃσι τὸ οὐκ ἐγὼ ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, ἢ τὸ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ οὐκ ἐγὼ. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων προτάσεων εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ δευτέρα τῆς πρακτικῆς. Πᾶσα ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία καταντᾷ εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ. Κατὰ ταύτην τὴν ἀρχήν, τὸ ἐγὼ φαίνεται ὅτι τίθεται ὡς παθητικὸν ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἡ γνῶσις φαίνεται τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργείας, ὅπερ ταῦτα ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τοῦ διανοουμένου ὑποκειμένου. Δὲν εἶναι ἐν τούτῳ τίποτε, διότι τὸ ἐγὼ τίθεται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶναι δυνάμει πᾶσα πραγματικότης, καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ δι' ἀποτελέσματος τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνεργότητος. Ἡ ὑποτιθεμένη πραγματικότης τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι προῖον ταύτης τῆς ἐνεργότητος. Ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι τροποποιήσις τῆς τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ αἰσθανόμενον διὰ τῆς διανοίας τὴν περιορισμένην πραγματικότητα αὐτοῦ, ὑποτίθῃσιν ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὴν αἰτίαν τούτου τοῦ περιορισμοῦ καὶ πραγματοποιοῖ ταύτην εἰς τὸ οὐκ ἐγὼ. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος λοιπὸν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἔχει δανεικὴν ὑπαρξιν, ὀφειλομένην μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐν ᾗ εὐρίσκεται τὸ ἐγὼ τοῦ σκέπτεσθαι περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ γεγονότος, ὅπερ εἶναι ἐκ περιτροπῆς παθητικὸν καὶ ἐνεργητικόν. Πᾶν ὅ,τι γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἐξ αἰσθήσεων, αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν ἐκρέει ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πραγματικότητος, ἢ δὲ ὑποτιθεμένη ἐξωτερικὴ πραγματικότης εἶναι τὸ ἰδανι-

κὸν πεπραγματιωμένον, αὐτὴ πηγάζει ἐκ τοῦ ἐγὼ, καὶ δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν εἰμὴ ἐν τῷ ἐγὼ καὶ διὰ τὸ ἐγὼ. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄθησις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δυναμικότητος αὐτοῦ· ἡ πραγματικότητα, ἣν ὁ Κάντιος ἀφῆκεν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τὰς προσερχομένας ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐξαφανίζεται οὕτως. Ὁ κριτικὸς ἰδανισμὸς ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φίχτου καθίσταται ὑποκειμενικὸς ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ὑπὸ τὴν μόνην ἐπιφύλαξιν ὅτι τὸ ἐγὼ, ὅπως ἀναπτυχθῇ, χρήζει ἐξωτερικῆς ὠθήσεως· ὁ κόσμος ὁ ἐξωτερικὸς ἐν τῇ θεωρητικῇ φιλοσοφίᾳ ἀποβαίνει ὑπόθεσις πρὸς ἐξήγησιν διανοητικοῦ τινος φαινομένου.

§ 3. Τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ θεωρούμενον ὡς διάνοια ἔχει ἀνάγκην προσδιορισμοῦ, ἐπομένως γίνεται πεπερασμένον καὶ οὐχὶ πλεον ἀπόλυτον ὑπάρχει· εἶναι λοιπὸν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ γινώσκοντος ἐγὼ, καὶ ἵνα συμβιβασθῇ αὕτη ἡ ἀντίθεσις, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐγὼ αὐτὸ προσδιορίζει τὸ ἄγνωστον οὐκ ἐγὼ, ἐξ οὗ ἔρχεται εἰς αὐτὸ ἡ ὄθησις ὡς διάνοια. Τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ πρέπει νὰ ᾖ ἡ αἰτία τοῦ οὐκ ἐγὼ, καὶ ἐπομένως ἡ ἑμμεσος αἰτία αὐτῆς ταύτης τῆς ὠθήσεως· ὅθεν τὸ ἐγὼ ἐξαρτᾶται πραγματικῶς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀπόλυτον καὶ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον τὸ ἐγὼ εἶναι ἄνευ ἐκτάσεως καὶ κινήσεως, μαθηματικὴ στιγμή. Ἴνα φθάσῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτυχθῇ· ἀφίεται εἰς κεντρόφυγα κίνησιν, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς ἑαυτό· ἐντεῦθεν καθίσταται δυνατὴ ἡ ὄθησις ἐκ τῶν ἔξω, ἔχουσα τὴν πρώτην αὐτῆς αἰτίαν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀπολύτου ἐγὼ. Ἴνα πραγματοποιήσῃ ὁ λόκληρον τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ λάβῃ πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ, θέλει νὰ ἐκτείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ τάσις ἰσχυροποιεῖται ἐκ τῆς ἀπαντωμένης ἀντιστάσεως. Οὐδεμία τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ὠρισμένον ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἐγὼ, καὶ ἐπομένως ὠθεῖται νὰ διπλασιάσῃ τὰς προσπάθειάς καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ ἰδανικὸν τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς ἁρμονίας, εἶναι ἀκατάπαυστος ἐπιζήτησις πρὸς τὸ ἄπειρον. Ὁ κοινὸς σκοπὸς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος τοῦ ἐγὼ ἐπὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ, νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος τὸ παραχωρηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, καὶ νὰ ἀνεγερθῇ οὕτως ἡ τελεία ἐνότης

ἄρνησιν καὶ τὸν περιορισμὸν, ἢ τὴν θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν. Τριαύτη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς μεθόδου τοῦ Φίχτου, τελειοποιηθείσης ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου. Εἰς τινὰ πρότασιν κατὰ τὸ παρὸν δεδομένην ἡ ἀνάλυσις ἀποκαλύπτει καὶ καθιστᾷ ἐναργῆ τὴν ἐγκλεισμένην ἐν αὐτῇ ἀντίφασιν· μετὰ ταῦτα σύνθεσις συμβιβαστικὴ διαλύει ταύτην τὴν ἀντίφασιν διὰ μέσου ὁροῦ ἐν τινὶ νέᾳ προτάσει. Οὕτω πᾶσα νέα πρότασις τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἢ ἡ ἀνάπτυξις ἢ ἡ ἐπανόρθωσις προηγουμένης προτάσεως. Αὗται συνέχονται ἀλλήλαις, ἀποτελοῦσαι ὁμοῦ ὀργανικὸν τι σύστημα, οὗτινος τὸ ἐγὼ εἶναι καθάπαξ ἡ βάσις καὶ ἡ κορωνίς. Αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν· τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζονται ἀμοιβαίως. Ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὰς δύο νέας προτάσεις, τὸ ἐγὼ κεῖται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ, ἢ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ· τὸ ἐγὼ τίθησι τὸ οὐκ ἐγὼ ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, ἢ τὸ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ οὐκ ἐγὼ. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων προτάσεων εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ δευτέρα τῆς πρακτικῆς. Πᾶσα ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία καταντᾷ εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ. Κατὰ ταύτην τὴν ἀρχήν, τὸ ἐγὼ φαίνεται ὅτι τίθεται ὡς παθητικὸν ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἡ γνῶσις φαίνεται τὸ ἐξαχόμενον τῆς ἐνεργείας, ὅπερ ταῦτα ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τοῦ διανοουμένου ὑποκειμένου. Δὲν εἶναι ἐν τούτῳ τίποτε, διότι τὸ ἐγὼ τίθεται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶναι δυνάμει πᾶσα πραγματικότητα, καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ δι' ἀποτελέσματος τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνεργότητος. Ἡ ὑποτιθεμένη πραγματικότης τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι προῖον ταύτης τῆς ἐνεργότητος. Ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι τροποποιήσις τῆς τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ αἰσθανόμενον διὰ τῆς διανοίας τὴν περιορισμένην πραγματικότητα αὐτοῦ, ὑποτίθῃσιν ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὴν αἰτίαν τούτου τοῦ περιορισμοῦ καὶ πραγματοποιοῖ ταύτην εἰς τὸ οὐκ ἐγὼ. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος λοιπὸν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἔχει δανεικὴν ὑπαρξιν, ὀφειλομένην μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐν ἣ εὐρίσκεται τὸ ἐγὼ τοῦ σκέπτεσθαι περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ γεγονότος, ὅπερ εἶναι ἐκ περιτροπῆς παθητικὸν καὶ ἐνεργητικόν. Πᾶν ὅ,τι γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἐξ αἰσθήσεων, αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν ἐκρέει ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πραγματικότητος, ἢ δὲ ὑποτιθεμένη ἐξωτερικὴ πραγματικότης εἶναι τὸ ἰδανι-

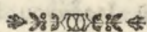
κὸν πεπραγματιωμένον, αὐτὴ πηγάζει ἐκ τοῦ ἐγώ, καὶ δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν εἰμὴ ἐν τῷ ἐγώ καὶ διὰ τὸ ἐγώ. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄθῃσις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δυναμικότητος αὐτοῦ· ἡ πραγματικότης, ἣν ὁ Κάντιος ἀφῆκεν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τὰς προσερχομένας ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐξαφανίζεται οὕτως. Ὁ κριτικὸς ἰδανισμὸς ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φίχτου καθίσταται ὑποκειμενικὸς ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ὑπὸ τὴν μόνην ἐπιφύλαξιν ὅτι τὸ ἐγώ, ὅπως ἀναπτυχθῇ, χρήζει ἐξωτερικῆς ὠθήσεως· ὁ κόσμος ὁ ἐξωτερικὸς ἐν τῇ θεωρητικῇ φιλοσοφίᾳ ἀποβαίνει ὑπόθεσις πρὸς ἐξήγησιν διανοητικοῦ τινος φαινομένου.

§ 3. Τὸ ἀπόλυτον ἐγώ θεωρούμενον ὡς διάνοια ἔχει ἀνάγκην προσδιορισμοῦ, ἐπομένως γίνεται πεπερασμένον καὶ οὐχὶ πλέον ἀπόλυτον ὑπάρχει· εἶναι λοιπὸν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγώ ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ γινώσκοντος ἐγώ, καὶ ἵνα συμβιβασθῇ αὕτη ἡ ἀντίθεσις, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐγώ αὐτὸ προσδιορίζει τὸ ἄγνωστον οὐκ ἐγώ, ἐξ οὗ ἔρχεται εἰς αὐτὸ ἡ ὠθῃσις ὡς διάνοια. Τὸ ἀπόλυτον ἐγώ πρέπει νὰ ᾖ ἡ αἰτία τοῦ οὐκ ἐγώ, καὶ ἐπομένως ἡ ἑμμεσος αἰτία αὐτῆς ταύτης τῆς ὠθήσεως· ὅθεν τὸ ἐγώ ἐξαρτᾶται πραγματικῶς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀπόλυτον καὶ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον τὸ ἐγώ εἶναι ἄνευ ἐκτάσεως καὶ κινήσεως, μαθηματικὴ στιγμή. Ἰνα φθάσῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτυχθῇ· ἀφίεται εἰς κεντροφύγα κίνησιν, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς ἑαυτό· ἐντεῦθεν καθίσταται δυνατὴ ἡ ὠθῃσις ἐκ τῶν ἔξω, ἔχουσα τὴν πρώτην αὐτῆς αἰτίαν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀπολύτου ἐγώ. Ἰνα πραγματοποιήσῃ ὁ λόκληρον τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ λάβῃ πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ, θέλει νὰ ἐκτείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ τάσις ἰσχυροποιεῖται ἐκ τῆς ἀπαντωμένης ἀντιστάσεως. Οὐδεμία τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ὠρισμένον ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἐγώ, καὶ ἐπομένως ὠθεῖται νὰ διπλασιάσῃ τὰς προσπάθειάς καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ ἰδανικὸν τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς ἁρμονίας, εἶναι ἀκατάπαυστος ἐπιζήτησις πρὸς τὸ ἄπειρον. Ὁ κοινὸς σκοπὸς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος τοῦ ἐγώ ἐπὶ τοῦ οὐκ ἐγώ, νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος τὸ παραχωρηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐγώ, καὶ νὰ ἀνεγερθῇ οὕτως ἡ τελεία ἐνότης

τοῦ πνεύματος διὰ τῆς παρουσίας συνειδήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ πραγματικότητος. Αὐτὰς τὰς ἀρχὰς ἐφαρμόζει ὁ Φίχτης εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν, ἅτινα βασιζονται ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ ἠθικῇ, *System der Sittenlehre*, ἀρχὴν τίθουσιν ὅτι ἡ διάνοια ὀφείλει νὰ προσδιορίσῃ ἀπολύτως τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν γνῶσιν τῆς προσωπικότητος. Τὸ τέλος ἀπασῶν τῶν πράξεων τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συντελῇ, ὅπως βασιλεύῃ μόνος ὁ λόγος ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὁ λόγος καὶ ἡ ἠθικότης ἐν τῇ πόλει τῇ σχηματισθεῖσῃ ὑπὸ τῶν διανοητικῶν ὄντων. Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑποτίθῃσι τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καὶ προσδιορίζει ἐνταύτῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς πράξεως καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐντολὴν καὶ διαταγὴν τὴν συνιστῶσαν τὸ καθήκον. Δι' αὐτοῦ ὑπάρχοντες ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ, καὶ διὰ μόνης τῆς πράξεως ὑπάρχοντες ἐν τῷ φαινομενικῷ κόσμῳ· ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἶναι τὸ ἔσχατον καὶ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἀναφύονται τὰ πρὸς ἡμᾶς καὶ τοὺς ἄλλους καθήκοντα. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἰς τε τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινωνίαν ἔχει ἀντικείμενον τὸν θρίαμβον τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει καὶ τὴν ἀνθρώπῳ τοῦ κόσμου. Τὸ δὲ ἰδανικὸν τῆς κοινωνικῆς τελειότητος εἶναι ἡ ἐντελής καθολικὴ ἁρμονία ἀπασῶν τῶν θελήσεων.

§ 4. Ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος αἱ ιδέαι τοῦ Φίχτου εἶναι πανθεϊστικά. Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται αἰωνίως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐνόρμου καὶ κατὰ παράδοσιν πίστεως· τέρμα δὲ τῆς ἐκδηλώσεως ταύτης εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ χριστιανισμοῦ. Πρὸς κατάληψιν αἰῶνός τινος πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ μορφώσωμεν τὴν ιδέαν τοῦ σχεδίου τῆς καθολικῆς κυβερνήσεως, τοῦ ὁποῦ ἡ πραγματοποίησις ἐπιτυγχάνεται διὰ πέντε ἡλικιῶν ἢ περιόδων, τῆς πρώτης ἢ τῆς ἀθωότητος, ἐν ᾗ ὁ λόγος βασιλεύει ὡς νόμος τῆς φύσεως, τῆς δευτέρας ἢ τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ἁμαρτήματος, τῆς τρίτης ἢ τῆς γενικῆς διαφθορᾶς, τῆς τετάρτης ἢ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πέμπτης ἢ τῆς δικαιολογήσεως. Ὅθεν πᾶς πολιτισμὸς εἶναι ἐπανάκαμψις εἰς τὴν φύσιν διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς. Ὁ Φίχτης ἐβάδισεν ἐπὶ τοῦ συστήματος τοῦ Καντίου, δοὺς νέαν ὁδηγίαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, τὴν ὁ-

μηθείσαν ἐκ τῆς Καινισδόεργης. Ἐξήσκησε μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Νοδάλη, τοῦ Φρειδερίκου Σχλεγγέλου, τοῦ Σολγέρου καὶ τοῦ Σχλεϊερμαχέρου. Ἐλαβε μαθητὰς τὸν Σχελλίγγιον καὶ τὸν Ἐγγelon, οἵτινες καὶ τοι ὑπερέβησαν αὐτὸν, χρεωστοῦσι μέγα μέρος τῶν πλέον ἀξιοσημειώτων αὐτῶν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Φίχτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Φρειδερίκος Γυλιέλμος Ἰωσήφ Σχελλίγγιος ἐγεννήθη ἐν Λεομβέργῃ, ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Βυρτεμβέργης τῇ 27 Ἰανουαρίου 1775. Σπουδάσας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἐν Τυβίγγῃ, ἔνθα εἶχε συμμαθητὴν τὸν Ἐγγelon, ἐπορεύθη εἰς Ἰέναν, ἐν ᾗ πόλει ἐγνώρισε καὶ ἠκροάσθη τὸν Φίχτην, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐδίδαξε· κατέλιπεν ἀκολούθως τοῦτο τὸ πανεπιστήμιον μεταβὰς εἰς τὸ τῆς Βυρτζβούργης. Ἀπὸ τοῦ 1807 ἄχρι τοῦ 1820 ἔζησεν εἰς Μόναχον ὡς παντοτεινὸς γραμματεὺς τῆς ἀκαδημίας τῶν ωραίων τεχνῶν· περὶ τὸ 1820 ἀπεχώρησεν εἰς Ἐρλάγγην, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς Μόναχον κατὰ τὸ 1827 ὡς καθηγητὴς τοῦ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ἀρτίως καθιδρυθέντος πανεπιστημίου καὶ πρόεδρος συγχρόνως τῆς ἀκαδημίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ τὸ 1841 προσελήθη εἰς Βερολίνον, ὅπου ἔζησεν ἀκόμη, διελθὼν τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν γήρατι ἐνδόξῳ. Εἰκοσαετὴς μόλις ἐδημοσίευσεν ὁ Σχελλίγγιος τὰ πρῶτα αὐτοῦ συγγράμματα· πιστὸς εἰς τὴν ἀριστόνοιαν αὐτοῦ, ἐνετύπωσεν εἰς τὰ παντοῖα αὐτοῦ πονήματα τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐτροποποιήθη, ἐποικίλλεν εἰς τὰς ἐκφράσεις, καὶ συνεπληρώθη ἄνευ οὐσιώδους ἀλλοιώσεως. Ὁ Σχελλίγγιος εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν ἐπροικίσθη θεωρητικὴν φαντασίαν· εἶχεν ἐνταῦτ' φιλοσοφικὴν καὶ ποιητικὴν μεγαλοφυΐαν. Ἐλεγεν ὁ αὐτὸς ὅτι πᾶν σύστημα φιλοσοφίας, ἀντλούμενον ἀπὸ τῆς ζωηρᾶς πηγῆς τῆς διανοητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ

ἀναπαριστάνον τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον, εἶναι ὑπὸ τὴν ἐκτεταμένην τῆς λέξεως ἐκδοχὴν ποίημα, καὶ τὸ σύμπαν αὐτὸ εἶναι τὸ εὐρυχωρότατον καὶ ὑψηλότατον ποίημα, τοῦ ὁποῖου ἀτελὴς ἀπομίμησις εἶναι πᾶσα φιλοσοφία καὶ ἀληθὴς ποίησις. Ὁ Σχελλίγγιος ἐμορφώθη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς σχολῆς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ προδύλῳ τάσει τοῦ νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω αὐτῶν. Εἰς τὸ βάθος τῆς διανοίας αὐτοῦ ἐνεπνέετο ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου καὶ τοῦ Σπινόζα, φθάσας εἰς τὸν πανθεϊστικὸν ἰδανισμόν.

§ 2. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, περὶ τοῦ δυνατοῦ μορφῆς τινος τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει, ζητεῖ τὴν καθολικὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας· ἡ ἐπιστήμη εἶναι σύνολον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐνότητος· ἡ δὲ ἐνότης δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ καθόσον ἡ ἐπιστήμη ἐρείδεται ἐπὶ μοναδικῆς καὶ ἀπολύτου ἀρχῆς. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἀνωτάτη ἐπιστήμη, πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀπολύτου καθάπαξ διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος· ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν μορφήν, τὴν ὕλην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς ἀνήκει εἰς τὸ ἐγὼ, τὸ ἐγὼ εἶναι ἐγὼ. Ἐν τῷ συγγράμματι περὶ τοῦ ἐγὼ, καθὼς ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας, ὁ Σχελλίγγιος ἀπομακρύνεται λίαν ἐπαισθητῶς τοῦ Φίχτου. Ὁ ἰδανισμὸς αὐτοῦ τείνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ ἀποβῇ ἀντικειμενικός. Τὸ ἐγὼ τιθέμενον ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τοῦ ἐπίστασθαι δὲν εἶναι πλέον ἢ ἐλευθέρᾳ ἐνεργότης τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ, ὅπερ αἰσθάνεται ἑαυτὸ περιορισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ, τεῖνον νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῶν ἐκείνου περιορισμῶν· εἶναι τὸ ἐγὼ, τιθέμενον ἀφρεύτως ἀντὶ τῆς ἀπολύτου οὐσίας τοῦ Σπινόζα, τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ, ἡ ταυτότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ παραδεχθῶμεν ἀπόλυτόν τι, ἵνα ᾖ ἡ ἀνωτάτη καὶ θεμελιώδης ἀρχὴ πάσης πραγματικότητος καὶ πάσης ἐπιστήμης, μὴ ἔχον ἄλλο θεμέλιον εἰμὴ ἑαυτό. Τοῦτο τὸ ἀπόλυτον δὲν δύναται νὰ ᾖ οὔτε ὑποκείμενον προσδιορισμένον ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου, οὔτε ἀντικείμενον προσδιορισμένον ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, διότι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀνεξάρτητον. Δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἀπόλυτον ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, διότι πᾶν ἀντικείμενον ἔχει ἀνάγκην νὰ τεθῇ καὶ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου· πρέπει λοιπὸν νὰ ᾖ ἐν τῷ ἀπολύτῳ ὑποκειμένῳ τὸ ἀπόλυτον, θέτον καὶ προσδιορίζον

ἑαυτό. Ἐπὶ ταύτης τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως θεμελιούται ὁ κριτικός ἢ ὑπερβατικός ἰδανισμός. Τὸ ἀπόλυτον ὑποκείμενον εἶναι καθαρὸν ἐγὼ, ταυτότης καθαρὰ, ἐνότης καθαρὰ, ἐλευθερία, πραγματικότης, ἀπόλυτος οὐσία, ὃν ἀπειρον, ἀδιαίρετον καὶ ἀμετάβλητον. Ἀντιλαμβανόμεθα τοῦτου τοῦ ὄντος διὰ νοητικῆς ἐποπτείας, ἥτοι πνευματικῆς ἐνοράσεως. Ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα φιλοσοφία δὲν εἶναι οὔτε ὁ χυδαῖος ἰδανισμός, ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀπόλυτον πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, οὔτε ὁ καθαρὸς ἰδανισμός, ὁ ἀρνούμενος τὸ οὐκ ἐγὼ. Κατὰ τὸν ὑπερβατικὸν ἰδανισμὸν, ἡ δημιουργία εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπείρου πραγματικότητος τοῦ ἐγὼ, θετικὴ καὶ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ πεπερασμένου. Διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνοράσεως ὑφούμεθα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἐνθα τὸ πᾶν εἶναι ἐγὼ, καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἓν. Οὗτος ὁ ἰδανισμός ἰσχυρίζεται ὅτι συμβιβάζεται μετὰ τοῦ πραγματισμοῦ· ἡ νέα φιλοσοφία θέλει εἶσθαι τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος φιλοσοφία, δογματικὴ καὶ πραγματικὴ, συνάμα δὲ κριτικὴ καὶ ἰδανικὴ· ἐννοεῖ νὰ μετατρέψῃ εἰς ἀντικειμενικὸν ἰδανισμὸν τὸν ὑποκειμενικὸν πραγματισμὸν τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου, καὶ εἰς ὑποκειμενικὸν ἰδανισμὸν τὸν ἀντικειμενικὸν πραγματισμὸν τοῦ ἀρχαίου δογματισμοῦ. Ἐν ἄλλοις, εἰς τὴν διδασκαλίαν τὴν ἀπονέμουσαν τοῖς ἐξωτερικοῖς ἀντικειμένοις ἀπόλυτον πραγματικότητα ὑποκαθίστησι τὸν ἰδανισμὸν ἀποποιούμενον πᾶσαν ἀνεξάρτητον πραγματικότητα τοῦ ὑποκειμένου· εἰς δὲ τὴν κριτικὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου, παραχωροῦσαν εἰς τὰ φαινομενικὰ πράγματα σχετικὴν πραγματικότητα, ὑποκαθίστησιν ἰδανισμὸν, καθ' ὃν τὰ πράγματά εἰσιν ἡ πραγματικὴ ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν. Αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη φιλοσοφία τῆς ταυτότητος, ὡς θέτουσα εἰς τὸ ἀπόλυτον τὴν ταυτότητα οὐ μόνον τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνην ἀπασῶν τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ἐναντίων.

§ 3. Ὁ Σχελλίγγιος ἐξ ἀρχῆς ἀναγνωρίζει τὸν λόγον ὡς τὸ ὄργανον καὶ τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἀληθείας. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ οὐσία τοῦ διανοητικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλευθερία, ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία· ἀποδίδων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὴν ἱκανότητα τῆς ἐντελοῦς ἐπιστήμης, ἐξομοιοῦναι ταύτην πρὸς

τὸν θεῖον λόγον καὶ συνταυτίζει μετ' αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ιδεῶν καὶ τῶν νόμων τοῦ πνεύματος σχηματίζει τὸ πραγματικὸν μέτρον τῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς λογικῆς συνειδήσεως μορφώνει τὸν τύπον τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως. Δυνάμει τῆς ταυτότητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος ἐν τῷ ἀπολύτῳ ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως εἶναι παράλληλοι πρὸς ἑαυτάς, ὡς ταυτούσιος ἑκφρασις τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ὁ Σχελλίγγιος συγγράφας, σπεύδει νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἑαυτοῦ σύστημα. Ἐν ᾧ ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ἐξηγεῖ τὸν πραγματικὸν κόσμον διὰ τῶν ιδεῶν καὶ θεωρεῖ τὸ πνεῦμα ὡς τὸν τύπον τοῦ σύμπαντος, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἐρμηνεύει τὰς ιδέας διὰ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ ἀποδεικνύει δι' αὐτῆς τῆς πείρας ὅτι ἡ φύσις ἐγένετο κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ πνεύματος· ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ ἢ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἔχει ἀντικείμενον νὰ ἀναγάγῃ τὸν κόσμον τῆς πείρας εἰς λογικὰς ἀρχάς. Ὁ Σχελλίγγιος ἑκφρασιν τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ὕλῃ τὸ σύστημα τοῦ παντός θεωρῶν, ἀποφαίνεται ὅτι ἐν τῇ συνεχεῖ ἀναπτύξει τῆς φύσεως βασιλεύει μία καὶ μόνη ἀρχὴ ἐνεργείας, τείνουσα κατὰ πρόοδον νὰ ἐκφράσῃ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τύπον, ὅντα μορφήν τοῦ πνεύματος. Ταυτίζει διάνοιαν καὶ ὕλην, ἐλευθερίαν καὶ φύσιν, κατασκευάζει τὴν φύσιν δι' ἀρχῶν λογικῶν, καὶ δήλωσιν ἀντικειμενικὴν, πραγματικὴν τοῦ ἀπολύτου, πνεῦμα πεπραγματιωμένον ὑπολαμβάνει ταύτην. Ἡ φύσις εἶναι σύνολόν τι ὀργανικόν, πλήρες ζωῆς, ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, τῆς ἐξηγουσῆς αὐτὸν τὸν μηχανισμόν.

§ 4. Μηχανισμὸς καὶ ὀργανισμὸς, φυσικὴ δυναμικὴ εἶναι αἱ ἐν λόγῳ ιδέαι. Δύο δυνάμεις, θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, συνιστῶσι τὴν φύσιν διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν· ἐξαρτῶνται ἀμφοτέραι ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἥτις εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, πηγὴ καὶ αἰτία διηγετικῆς πάσης κινήσεως καὶ παντός φαινομένου. Ἡ θετικὴ δύναμις, θεωρουμένη ὡς ἄπειρος, ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ πρώτου φαινομένου αὐτῆς, ὁποῖον τὸ φῶς, συνδυασμὸς τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ ὀξυγόνου. Ἡ χημεία εἶναι τὸ γενικὸν σύστημα τῆς φύσεως. Ἡ βλάστησις εἶναι ἀποξυδώσις, ἡ ζωϊκὴ ζωὴ εἶναι συνεχὴς ὀξύδωσις· τὸ θετικὸν στοιχεῖον τῆς ζωῆς εἶναι τὸ αὐτὸ δι' ἅπαντα τὰ ἐνεψυχωμένα ὄντα, καὶ καθὰ μία ἀρχὴ παρίσταται ἅπαντα.

χρῶ, ὁ αὐτὸς τύπος ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ προοδευτικῇ ἀναπτύξει τῆς φύσεως. Κατὰ τὸν Σχελλίγγιον ἡ φύσις εἶναι φυσιοῦσα, *natura naturans*, εἶναι αὐτὴ ἡ παραγωγικότης. Ὁ Σχελλίγγιος πρὸς ἐξήγησιν παραδέχεται ποιότητος, ἀπλᾶς ἐνεργείας, καθαρὰς ἐντελεχείας. Αἱ τρεῖς δυνάμεις τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἡ αἰσθητικότης, ἡ ἐρεθιστικότης καὶ ἡ παραγωγικότης ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τοῦ ἀνοργάνου κόσμου, τὸν μαγνητισμὸν, τὸν ἡλεκτρισμὸν καὶ τὴν χημικὴν ἐνέργειαν. Τοιαῦται εἶναι αἱ θεωρίαι αὐτοῦ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός.

§ 5. Τὸ σύστημα τοῦ ὑπερβατικοῦ ιδανισμοῦ, ἰδὼν τὸ φῶς τοῦ τύπου κατὰ τὸ 1800, ὁμοιάζει κατὰ τι πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης τοῦ Φίχτου, ἀλλ' οὐσιωδῶς διαφέρει. Ὁ Σχελλίγγιος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ὑπερβατικὸς ιδανισμὸς εἶναι τὸ σύστημα πάσης ἐπιστήμης, ἣτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, διότι εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ σχέσις τῶν ἰδεῶν μετὰ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν ὅ,τι εἶναι ἀντικειμενικὸν περιλαμβάνεται ὑπὸ τὸ ὄνομα φύσεως, καὶ πᾶν τὸ ὑποκειμενικὸν προσαγορεύεται ἐγὼ ἢ διάνοια. Εἶναι δὲ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγῶ, ὅπερ ἔχει συνειδήσιν ἑαυτοῦ, καὶ τῆς φύσεως, ἣτις ὑπάρχει ἄνευ συνειδήσεως. Ἐν τῇ ἐπιστῇ τὰ δύο στοιχεῖα, τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν, ἀναμιγνύονται ὁμοῦ, εἶναι σύγχρονα καὶ ταυτότεια. Ὅπως δειχθῇ ἡ ταυτότης, ἀναχωροῦμεν ἐξ ἑνὸς τῶν δύο παραγόντων· θέτομεν τὸ ἀντικείμενον πρῶτον καὶ ἀναζητοῦμεν πῶς τὸ ὑποκείμενον συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ, πῶς τὸ ὑποκείμενον ἀντιλαμβάνεται τῆς φύσεως· ἐὰν δὲ θέσωμεν τὸ ὑποκείμενον πρῶτον, τὸ ζήτημα καταντᾷ νὰ μάθωμεν πῶς ἐνόνεται μετ' αὐτοῦ τὸ ἀντικείμενον. Ἐπὶ τῆς πρώτης περιπτώσεως ἐπιτυγχάνομεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, ἐπὶ τῆς δευτέρας τὴν ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ μὲν ἐρχεται ἐκ τῆς φύσεως εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τείνει νὰ πνευματίσῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἡ δὲ ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ ἐγῶ ἢ τοῦ τεθέντος ἀπολύτου ὑποκειμένου, ἐξάγει τὴν φύσιν. Τὸ κοινὸν αἶσθημα βεβαιώνει ὅτι ὑπάρχουσι πράγματα ἐκτὸς ἡμῶν· ἡ ἀτάραχος πεποιθήσις, μεθ' ἧς παραδεχόμεθα ταύτην τὴν πρότασιν, ἐξηγεῖται διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ταυτίζεται μετ' ἀρχῆς ἀπολύτου ἐναργείας· ἀμέσως βεβαία εἶναι αὕτη ἡ πρότασις ἐγὼ εἰμι. Ἐπειδὴ δὲ ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἀνεξαρτήτως ἡμῶν ὑπάρχει ὁ πραγ-

ματικὸς κόσμος, ὅποιον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς παριστάνομεν, γεννᾶται τὸ καθήκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἐξηγήσῃ πρὸ πάντων, τίνι τρόπῳ αἱ ἰδέαι συμφωνοῦσι μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῶν ἀνεξαρτήτων αὐτῶν, ἰδοὺ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία ἡ ζητοῦσα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ πείρα. Ἀφ' ἐτέρου ἔχομεν ἰδέας, αἰτίνες ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, δὲν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος, ὡς αἱ ἀντικειμενικαὶ ἡμῶν ἰδέαι, ἀλλ' αἰτίνες γεννῶνται ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ τείνουσι νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ· ὅθεν ἄλλο καθήκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἐρμηνεύσῃ πῶς ἡ διάνοια δύναται νὰ τροποποιήσῃ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ἀπαρτίζει τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἐξετάζουσαν πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐλευθερία.

§ 6. Ἴνα λυθῇ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα, παρεδέχθησαν μεταξύ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου προδιατεταγμένην ἁρμονίαν, ὑποθέτουσαν ὅτι ἡ ἐνεργότης, δι' ἧς ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος παρήχθη, εἶναι ἀρχικῶς ἡ αὐτὴ τῇ ἐκδηλουμένῃ ἐν τῇ θελήσει. Εἰὰν παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἡ μοναδικὴ καὶ αὐτούσιος ἐνεργότης εἶναι παραγωγικὴ ἄνευ συνειδήσεως ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ καὶ μετὰ συνειδήσεως ἐν τῷ διανοητικῷ καὶ ἠθικῷ, ἡ ἀντίφασις διαλύεται. Ἡ τελεολογία παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκολίαν νὰ δίδωμεν ἐν τῇ φύσει σύνολόν τι πλῆρες τάξεως, σοφίας καὶ ἁρμονίας, καὶ τοι παραχθείσῃ ἄνευ τῆς ἑαυτῆς συνδρομῆς καὶ συνειδήσεως ὑπὸ τῆς ἀναγκαίας κινήσεως τῆς διανοίας. Πρὸς ἐντελεστέραν πληροφορίαν περὶ τοῦ ὅτι ἐνεργότης τις δυνατόν νὰ ἦναι παραγωγὸς διὰ μιᾶς μετὰ καὶ ἄνευ συνειδήσεως, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς προσομοίαν ἐνεργότητος. Τοιαύτη εἶναι ἡ τῆς τέχνης, τῆς μεγαλοφυΐας, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἔχουσι συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα προϊόντος τῆς φύσεως καὶ ἐκείνον προϊόντος τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ μεγαλοφυΐᾳ τὸ ἀπώλυτον ἀποκαλύπτεται καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν, συντελοῦν ἵνα ἐνεργήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς καὶ αὐτὸ, καὶ δὲν εἶναι ἡ μεγαλοφυΐα οὔτε ἡ τυφλὴ ἐνεργότης καὶ ἡ δύναμις ἡ παράγουσα τὴν φύσιν, οὔτε ἡ ἐλευθέρᾳ καὶ συνειδυᾷ ἐνέργεια ἡ παράγουσα τὸν ἡθικὸν κόσμον, ἀλλὰ εἶναι ἡ περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δύο. Οὕτως ἡ τέχνη εἶναι καθάπαξ τὸ τελευταῖον τέρμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀποκαλύπτεσθαι τὸ μυστήριον, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης θέλει εἶσθαι συνάμα ὁ στέφανος τοῦ συστήματος, τὸ μέ-

σὸν τοῦ κατασκευάσαι τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Αὕτη αὕτη ἡ φιλοσοφία εἶναι τὸ προῖον διπλῆς ἐνεργείας· ἡ μὲν εἶναι ἐκείνη, δι' ἧς ἡ διάνοια ἀναπτύσσεται κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους αὐτῆς καὶ μετὰ ἀναγκαιότητος, ἡ δὲ εἶναι ἡ σκέψις, δι' ἧς τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον λαμβάνει τὴν συνειδήσιν τούτου τοῦ κινήματος τῆς διανοίας. Ἡ φιλοσοφία ἐν γένει, ὡς καὶ ἡ τῆς τέχνης φιλοσοφία, εἶναι παραγωγὴ, προῖον· ἐπὶ τῇ μόνῃ διαφορᾷ ὅτι ἐν τῇ τέχνῃ ἡ παραγωγὸς δυνάμεις φέρεται ἐκτὸς καὶ ἀντανακλάται εἰς τὰ ἔργα αὐτῆς, ἡ φιλοσοφικὴ παραγωγὴ εἶναι ὅλη ἐσωτερικὴ καὶ ἀντανακάμπεται ἐν τῇ διανοητικῇ ἐποπτείᾳ καὶ ἐνοράσει.

§ 7. Ὁ ὑπερβατικὸς ἰδανισμὸς εἶναι ἡ ἱστορία τῆς συνειδήσεως ἄχρι τοῦ τελευταίου βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς· ἡ αἰσθητικὴ ἥτοι καλλιλογικὴ ἐνόρασις ἐπιστέφει καὶ ἐξηγεῖ αὐτόν. Ἐρείδεται ὁλόκληρος εἰς τὴν ἐνόρασιν ἑαυτοῦ, ὑψωμένος εἰς δυνάμιν πάντοτε ἀνωτάτην, ἀπὸ τῆς φυσικῆς καὶ ἀμέσου συνειδήσεως ἄχρι τῆς ἀπολύτου συνειδήσεως ἐν τῇ ἐνεργότητι, ἣν παράγει ἡ τέχνη. Καὶ τοι ἐν τῷ Θεῷ ἡ διάνοια εἶναι ἀμέσως δημιουργικὴ, ἐν δὲ τῷ ὑποκειμένῳ τοῦ ἀνθρώπου παραστατικὴ, ὁ Σχελλίγγιος φρονεῖ ὅτι αὕτη εἶναι ἐντελὲς αὐτούσιος ἐν τε τῷ ἀπολύτῳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς συνειδήσεως, κατ' αὐτόν, ὑπάρχει στιγμὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἐκείνην, καθ' ἣν ἐν τῇ πραγματικότητι παράγεται ἡ ὕλη, καὶ ἄλλη τις παράλληλος ἐκείνῃ, ἐν ἣ παράγονται τὰ ὀργανικὰ ὄντα. Κατ' αὐτόν τὸν τρόπον ὁ Σχελλίγγιος κατασκευάζει τὴν ὕλην. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας ὁ Σχελλίγγιος ἐνασμενίζεται εἰς τὰς τρεῖς περιβοήτους αὐτοῦ περιόδους, δηλαδή τὴν εἰμαρμένην, τὴν φύσιν ἢ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν πρόνοιαν. Περίεργος ἡ λεπτόνοια τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπολακτίζομεν τοιαύτας ιδέας. Ἐν τῶν σπουδαιότερων καὶ ἐνδιαφερόντων συγγραμμάτων τοῦ Σχελλίγγιου εἶναι τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν. Δεκατέσσαρα ἀριθμοῦνται ταῦτα. Τὸ πρῶτον διαλαμβάνει περὶ τῆς ἀπολύτου ιδέας τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγκυκλοπαιδικῶν ἐπόψεων· ὅσω μᾶλλον διαίρουνται αἱ ἐπιστῆμαι, τόσω συμφέρει νὰ ἐννοῶμεν τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῶν· ἡ φιλοσοφία καθὼ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν γνωστοποιεῖ τὸν ὀργανισμὸν τῆς καθολικῆς σοφίας. Πᾶσαι αἱ ἐ-

πιστῆμαι εἶναι μέρη τῆς φιλοσοφίας, δι' ἧς σπεύδομεν νὰ συμμετέχωμεν τῆς ἀρχικῆς καὶ θείας σοφίας. Τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν πανεπιστημίων, καὶ ἀναγνρίζει τῇ ὑπαρξίν λαοῦ ἀρχικῶς πεφωτισμένου ὑπὸ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Παραλείποντες τὰ ἄλλα καὶ ἐρχόμενοι εἰς τὸ ἐβδόμον μάθημα, ἀντικείμενον ἔχον τὰς σχέσεις τῆς φιλοσοφίας μετὰ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, βλέπομεν τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὑποστηρίζοντα ὅτι ἡ ἠθικότης καὶ ἡ φιλοσοφία εἰσὶν ἀπαράλλακτα καὶ τὰ αὐτὰ πράγματα, καὶ ὅτι αἱ ιδέαι μόναι δίδουσιν εἰς τὴν πρᾶξιν ἐνέργειαν καὶ ἠθικὴν ἰσχύν. Αἱ παντοδαπαὶ ἱστορικαὶ ἡ ἠθικαὶ ἐπιστῆμαί εἰσιν ἡ ἔκφρασις ἡ πραγματικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ τῆς ἀπολύτου ἐπιστήμης, ἡ διαδοχικὴ ἀνακάλυψις τῆς ἀρχικῆς σοφίας· αὗται παριστῶσι κεχωρισμένον ὅ,τι ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, εἶναι ἠνωμένον, ἀλλ' ὁμοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ χωρισμῷ αὐτῶν, πρέπει νὰ παρέχωσιν ἀκόμη τὴν εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τύπου τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Θεωρεῖ ὁ Σχελλίγγιος τρεῖς ἀκαδημαϊκὰς σχολὰς, τὴν θεολογίαν, τὴν φυσικὴν καὶ ἱατρικὴν καὶ τὸ δίκαιον μετὰ τῆς ἱστορίας. Ἀκολούθως ἐκτίθησιν εἰς τὰ λοιπὰ αὐτοῦ μαθήματα τὰς ιδέας αὐτοῦ μετὰ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Πλὴν δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ νὰ ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον εἰς τὰς ιδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι βεβαιότατα ἱστορικὸν γεγονός, μαρτυρούμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὑπὸ τοῦ πρώην διώκτου Παύλου καὶ ὕστερον ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ὧν τὸ εἰλικρινές* καὶ τὸ γνήσιον εἶναι ἀνώτερον πάσης οἰασδῆποτε προσβολῆς, ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν καὶ συγγραφέων τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐβραίων καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων, ὑπὸ τῶν θείων μαρτύρων καὶ τῶν μανιωδῶν διωγμῶν, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς παραδόσεως, τῆς ἀδιασείστου καὶ ἀρχαιοτάτης, καὶ τῶν ἱερῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀκμασάντων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν αἰρετικῶν. Ἀκαταμάχητον γεγονός ἡ ἔλευσις τοῦ Θεανθρώπου Σωτῆρος, τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκουσίως παθόντος, ἀληθῶς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος καὶ ἐνδόξως ἀναληφθέντος εἰς οὐρανοῦς. Μόνῳ τῷ φαντασιοκόπῳ Ρενάνι, τῷ ἀναματωμένῳ τὰ ἔωλα τῶν πρὶν αὐτοῦ, ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ θείου λυτρω-

τοῦ καὶ τῆς ἀγίας καὶ ἀληθοῦς θρησκείας αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ πάσης ἱστορικῆς ἀληθείας ἢ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς ἄφρων καὶ ἀσύνετος. Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός, εἶπε καὶ Ρέναν ἐν Γαλλίᾳ, καθὰ καὶ Καίρης ἐν Ἑλλάδι, οὐκ ἔστι Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ κόσμου Θεάνθρωπος. Τοὺς τοιούτους πέμπομεν εἰς τὰ φρενοκομεῖα, καὶ ἐκεῖ ἔχουσι στάδιον νὰ βλασφημῶσιν. Ἀλλ' ὁ Σχελλίγγιος, ἔξοχον πνεῦμα καὶ μέγας ἀνὴρ, πρὸς ὃν παραβληθῆναι ἀδυνατεῖ ὁ τὸν χρωστῆρα τῆς πλάνης ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ χολῇ αὐτοῦ ἐμβάψας, ὁ ἡδυσπῆς καὶ ψευδολόγος Ρέναν, ὁμολογεῖ τὸν Χριστὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, καὶ τὸν χριστιανισμόν ὡς ἀναντίρρητον ἱστορικὸν γεγονὸς, ὡς ψηλαφητὴν ἀλήθειαν καὶ οὐχὶ μῦθον. Ἡ ἱστορία, ὡς καὶ ἡ φύσις, ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐνότητι, ἡ θεία Πρόνοια, ἣτις διὰ τὰ καθαρῶς ἀνθρώπινα μετεχειρίσθη ὄργανα τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ σχεδίου αὐτῆς, πρὸς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀπ' αἰώνων προσδοκωμένης παλιγγενεσίας, δὲν μετεχειρίσθη κτίσμα, δὲν ἐξελέξατο οὔτε Ἄγγελον οὔτε ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς μόνον τὸν μονογενῆ καὶ ὁμοούσιον υἱὸν αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν οὐρανόθεν, ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, νὰ ἐνανθρωπήσῃ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος νὰ λυτρώσῃ καὶ σώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, καθὰ καὶ ἐγένετο. Ἡ ἱστορία, οὗσα τὸ κάτοπτρον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὑψίστης διανοίας αὐτοῦ, κηρύττει στεντορεῖα τῇ φωνῇ τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ὁ Σχελλίγγιος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἡλικία ἢ ἡ περίοδος τῆς θείας Προνοίας ἄρχειται μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἄπειρον σὰρξ, ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, πληρώσας τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποστολὴν, ἐπιστρέφει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου, τοῦ Πατρὸς, ἀφήσας εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν κόσμον τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἑρμηνεύων δὲ ὁ Σχελλίγγιος πάντα τὰ μυστήρια καὶ πάντας τοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνευρίσκει ὅτι σκοπὸς εἶναι ἡ συνδιαλλαγή τοῦ πεπερασμένου, τουτέστι τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τοῦ ἀπείρου, ἡ γουν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου.

§ 8. Ἡ αἰσθητικὴ ἦτοι καλλιλογία τοῦ Σχελλίγγιου ἐρείδεται εἰς τὸν ἰδανισμόν. Ἡ μεγαλοφυΐα ἢ καλλιτεχνικὴ δὲν μιμεῖ-

ται τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐνεργεῖ ὡς τὸ θεῖον τὸ ἐμφυχοῦν καὶ κινουῦν αὐτὴν, ἔχουσα συνειδήσιν τοῦ προϊόντος αὐτῆς. Τὴν ἰδέαν ὀφείλει ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐπιδιώκῃ, πρέπει νὰ σπουδάζῃ ἵνα ἰδανικεύσῃ τὴν φύσιν, ἀπελευθερῶν αὐτὴν πάσης ἀτελείας· οὕτω δὲ συμβιβάζεται ἡ ἔμπνευσις, ἡ δημιουργὸς δυνάμις τῆς μεγαλοφυΐας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς μιμήσεως. Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, ἐν ᾗ εἰκονίζεται ἡ ἔκφρασις τῆς ψυχῆς, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς χάριτος, γίνεται ὁρατὴ ἡ ὑπερτάτη καὶ ἰδανικὴ καλλονή. Ἐπὶ πολλὰ ἐπανελημμένως ἔτη ἐπέχειράζετο καὶ ἐκαλλιέργει τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ὁ τοσοῦτον θαυμασμὸν διεγείρας καὶ τοσαύτην ἐπιβρόχην ἐν Γερμανίᾳ ἐξασκήσας Σχελλίγγιος. Πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ πολλοὺς ἐναντίους ἔσχεν ὁ Σχελλίγγιος. Συνεβάλλοντο δὲ εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὁ Βουτερβέκιος, ὁ Ἰακώβης, ὁ Κρύγιος καὶ ὁ Φρεΐσος ὑπ' ἄλλην ἔποψιν. Νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὸν Ἐγελον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ἐγελος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Γεώργιος Φρειδερίκος Γυλιέλμος Ἐγελος, ὁ θεμελιωτὴς τῆς τελευταίας μεγάλης ἐν Γερμανίᾳ σχολῆς, ἐγεννήθη ἐν Στουττγάρδῃ κατὰ τὴν 27 Αὐγούστου 1770. Διανύσας τὰς γυμνασιακὰς αὐτοῦ σπουδὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει, μετέβη εἰς Τυβίγγην, ὅπου ἐσπούδασε τὴν θεολογίαν καὶ ἐφιλιώθη μετὰ τοῦ νέου Σχελλίγγιου, οὗτινος πρῶτον ὑπῆρξε μαθητὴς, ἀκολούθως ἐφάμιλλος καὶ προαγωγὸς τοῦ αὐτοῦ συστήματος. Διδάξας ἐν Ἰένῃ ὡς ἑκτακτος καθηγητὴς, καὶ γυμνασιαρχήσας ἐν Νυρεμβέργῃ, ἔνθα καὶ ἐνυμφεύθη καὶ ἔσχε δύο υἱοὺς, προσεκλήθη ἔπειτα εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Εἰδελβέργης κατὰ τὸ 1816, κατὰ δὲ τὸ 1818 κατέσχε τὴν ὑπὸ Φίχτου δοξασθεῖσαν ἑδρὰν ἐν Βερολίνῳ. Ἐπισκεφθεὶς τὰς Κάτω χώρας κατὰ τὸ 1822, τὴν Βιένναν κατὰ τὸ 1824, τὴν Βεῖμαρ, ἔνθα μετὰ διακρίσεως ὑπεδέχθη αὐτὸν ὁ Γαίθης, καὶ τοὺς Παρισίους, ἔνθα ἐξενίσθη ὑπὸ τοῦ Κουσίνου, ξενι-

σθέντος ἀμοιβαίως ὑπ' αὐτοῦ ἐν Βερολίῳ, ἦν πλήρης ἰσχύος καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ οὐχὶ κοινῆς ὑπολήψεως, ἀλλ' ἄκρας μετὰ δόξης μεγίστης. Κατὰ τὸ 1831 προσβληθεὶς ὁ Ἐγγelos ὑπὸ χολέρας ἀπέθανεν.

§ 2. Τὸ φιλοσοφικὸν ζάδιον τοῦ Ἐγγελου διαιρεῖται εἰς τρεῖς περιόδους, ἡ πρώτη τῶν ὁποιούντελευτᾶ ἄχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος, ἐπισήμως ἀποχωρισθέντος ἐκ τοῦ Σχελλιγγίου. Ἡ δευτέρα διακρίνεται διὰ τῆς Λογικῆς καὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, περιλαμβάνουσα τὰ ἔτη 1807 μέχρι τῶν 1818, ὅτε ἔβαλε τὰ θεμέλια τοῦ συστήματος αὐτοῦ καὶ ἔδωκε πλήρες σχεδιάσμα τούτου. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ ἀναπτύσσει τὸ ἑαυτοῦ σύστημα ἐν τοῖς δημοσίοις μαθήμασι καὶ τοῖς νεωτέροις αὐτοῦ πονήμασι. Ὁ Ἐγγelos ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συστήματος τοῦ Φίχτου καὶ ἐκείνου τοῦ Σχελλιγγίου ἐκτίθησιν ἐν πρώτοις τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἄπαντα τὰ συστήματα κατ' αὐτὸν εἶναι ἀληθεῖς λύσεις, εἰ καὶ ἱστορικαί. Τὸ ἀπόλυτον, ὡς καὶ ὁ λόγος, ὅστις εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, εἶναι αἰωνίως ἐν καὶ ταυτούσιον, καὶ πᾶς ἀτομικὸς λόγος, ἀναγνωρίζων ἑαυτὸν, παράγει φιλοσοφίαν ἀληθῆ. Ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ διδασκαλίας τινὸς ἵσταται ἐν τῇ μορφῇ, ἣτις εἶναι διαβατική, ἐν ᾗ ἡ οὐσία τοῦ λόγου μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Ἐν δὲ τῇ διατριβῇ περὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης κρίνει τὰ συστήματα τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Ἰακώβη, θεωρούμενα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ Σχελλιγγίου καὶ καθὼ διάφοροι μορφαὶ τῆς ὑποκειμενικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἐγγelos νομίζει ταῦτα ὡς προπαρασκευαστικὰ τοῦ ἀπολύτου καὶ ἰδανικοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Σχελλιγγίου, ἔνθα τὸ ὑποκαίμενον παραιτεῖ ἐξ ὁλοκλήρου ἑαυτὸ καὶ χάνεται ἐν τῇ θεωρητικῇ ζοχασμῷ, ἐν τῇ ἐνοράσει τῆς αἰωνίας ἐνότητος. Ἡ τρίτη πραγματεία αὐτοῦ ἐπιγράφεται σχέσις τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Ἐν ταύτῃ κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Ρεϊνχόλδου, ἐπιμεμφθέντος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σχελλιγγίου, ὡς ἀποκλείουσαν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, ὁ Ἐγγelos ὑποσηρίζει ὅτι ἐκείνη ἡ διδασκαλία δύναται μόνη νὰ θεμελιώσῃ ἀληθῶς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικότητα, καὶ μέμφεται τὰνάπαλιν ὡς ἄθρησκον τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως, θετούσης τὸ ἀπόλυτον ἐκτὸς τοῦ ἐγῶ, καὶ ἐπομένως μὴ ἐχούσης Θεόν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σχελλιγγίου,

κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι ἀπλὴ θεωρία τῆς φύσεως, ἀλλὰ πλήρης φιλοσοφία, ἀπόλυτος φιλοσοφία. Αὕτῃ ἐξηγεῖ τὰ μυστήρια τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ τὸν ἑαυτῆς τρόπον πάντοτε, ὡς ἐκφράζοντα συμβολικῶς τὴν ταυτότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ σύμπαντος, καὶ παρέχοντα τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς πίστεως τὸ αἶσθημα τῆς ἑαυτοῦ ἐνότητος μετὰ τοῦ ἀπείρου, μετὰ τοῦ θεοῦ ὄντος. Αὕτην τὴν πίστιν μετατρέπει ἡ φιλοσοφία αὕτη εἰς τὴν ἐπιστήμην, οὖσαν τὸ ὀριστικὸν καὶ ἀπόλυτον εὐαγγέλιον. Διὰ προσομοίων ἐπιχειρημάτων ὁ Ἐγελος πρεσβεύει ὅτι αὕτῃ ἡ φιλοσοφία εἶναι λίαν εὐνοϊκὴ εἰς τὴν ἀληθῆ ἠθικότητα, προσδιοριζομένην ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου, καὶ ἐλευθεροῦσαν τὴν ψυχὴν παντός τοῦ ἀλλοτρίου αὐτῆς. Ἐνταῦθα φαίνεται ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συμφωνία τοῦ Σχελλιγγίου καὶ Ἐγέλου.

§ 3. Ἡ Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος χρησιμεύει ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν τοῦ Ἐγέλου φιλοσοφίαν. Τὸ πνεῦμα, λέγει ὁ Ἐγελος, ἀναπτυσσόμενον μαθαίνει νὰ γνωρίσῃ ἑαυτὸ, εἶναι αὕτῃ ἡ ἐπιστήμη· ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἡ πραγματικότης, ἣν κατασκευάζει ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας. Ἢδη ἡ τοιαύτη γένεσις τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς Φαινομενολογίας. Ἡ ἄμεσος γνῶσις καὶ ἐπιστήμη, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων συνειδήσις, δὲν εἶναι ἀκόμῃ πνεῦμα, οὔτε πραγματικὴ ἐπιστήμη, πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ὑποίας τὸ πνεῦμα ὁδεύει μακράν καὶ δύσκολον ὁδόν. Ἐν ᾧ ὁ Σχελλίγγιος ἔθετε πρῶτον ὡς ἔμπνευσιν τὴν ταυτότητα τοῦ πνεύματος μετὰ τῆς ἀπολύτου οὐσίας, προκύπτουσαν ἐξ αὐτῆς τῆς ἰδέας τῆς ἐπιστήμης, ὁ Ἐγελος θέλει νὰ ἀποδείξῃ πῶς, διὰ τίνων ἀναπτύξεων καὶ μεταμορφώσεων τὸ πνεῦμα φθάνει νὰ λάβῃ τὴν συνειδήσιν ἑαυτοῦ. Ἡ Φαινομενολογία λοιπὸν εἶναι ἱστορικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σχελλιγγίου, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀναγέννησις διὰ τῆς ἀτομικῆς διανοίας, τῶν ἐκδηλώσεων, δι' ὧν τὸ πνεῦμα γινώσκει ἑαυτὸ καὶ καταλαμβάνει ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπόλυτον. Δὲν πρόκειται μόνον νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀπολύτου, ἀλλὰ νὰ θεωρήσῃ τὸ πνεῦμα ἐν γένει, ὅπερ ὁ Ἐγελος προσαγορεύει τὸ καθολικὸν ἄτομον, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐν τῇ προοδευτικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ, ἵνα κατανόησιν τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ μορφήν. Ἡ Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος διαίρεται εἰς ἑξ ἑξ μέρη, εἰς τὴν συνειδήσιν, τὴν συνεί-

δησιν ἑαυτοῦ, τὸν λόγον, τὸ πνεῦμα, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Οἱ ὅροι οὗτοι παριστάνουσι τοὺς παντοίους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τῆς νοητικῆς, τὰς παντοδαπὰς ἐποχὰς τῆς γενέσεως τῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ψυχολογία κατὰ τὸν Ἐγέλων εἶναι τὸ προῖον τῆς παρατηρήσεως τῆς αὐτοσυνειδήσεως εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Εἶναι ὡς πρὸς τὴν Φαινομενολογίαν ὅ,τι ἡ περιγραφή φυτοῦ τινος ἔν τινι δεδομένῃ στιγμῇ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς πλήρους αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Οὕτως ἡ Φαινομενολογία ὁδηγεῖ τὸ πνεῦμα ἄχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἀφανίζεται δι' αὐτὸ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ γινώσκει τὴν ἑαυτοῦ ταυτότητα μετὰ τῆς ἀπολύτου οὐσίας. Ἐντεῦθεν ἀναχωροῦν τὸ πνεῦμα, ἀναπτύσσεται ὡς καθαρὰ διάνοια, ὡς ἀπόλυτος ἐπιστήμη. Ἡ κίνησις τοῦ πνεύματος ἐν τῇ πρώτῃ σφαίρᾳ, ἐν τῷ στοιχείῳ τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως ἢ τῆς πείρας, ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς Φαινομενολογίας· ἡ κίνησις αὐτοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ σφαίρᾳ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς ἢ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας.

§ 4. Ἡ Λογικὴ τοῦ Ἐγέλου εἶναι νέα πρώτη φιλοσοφία, ἀντικατασταθεῖσα εἰς τὴν ἀρχαίαν μεταφυσικὴν καὶ τὴν κατὰ παράδοσιν λογικὴν. Ὁρμωμένη ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς ταυτότητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος ἡ Λογικὴ, ἐξετάζει τὴν κίνησιν τῆς διανοίας καθ' ἑαυτήν, καὶ ἐκ τῆς κενῆς ἐννοίας ἐν ἑαυτῇ, τοῦ ὄντος τοῦ καθαροῦ, ἢ ἐκ τοῦ λογικοῦ μηδενὸς λήγει εἰς τὴν ἀπόλυτον συγκεκριμένην ἰδέαν, ἧς ἡ ἀνάπτυξις παράγει τὸν κόσμον. Δὲν συνάδει πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ Ἐγέλου ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ὄντολογίαν, ψυχολογίαν, κοσμολογίαν καὶ φυσικὴν θεολογίαν. Ἡ Λογικὴ σχηματίζει κατ' ἐπιτομὴν τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἧς ἡ τρίτη ἔκδοσις ἐγένετο κατὰ τὸ 1830, καὶ εἶναι ἡ οὐσιώδης καὶ συστηματικὴ ἀνακεφαλαίωσις τῶν φρονημάτων καὶ δοξασίων αὐτοῦ. Ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, αἰτίνας εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τμήματος τῆς ἐγκυκλοπαιδείας, ὅπερ ἐπιγράφεται τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, ἀποτελοῦν μίαν τῶν ὑποδιαίρέσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος, εὐρίσκεται ὁ ἐξῆς τύπος, πρότερον ἐρμηνευθεὶς οὐχὶ εὐμενῶς, πᾶν ὅ,τι λογικὸν εἶναι πραγματικὸν καὶ ἐναλλάξ πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι λογικόν. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐν τῷ πολιτι-

κῶ αὐτῆς μέρος πρέπει κατὰ τὸν Ἐγελον νὰ νομίζεται δοκίμιον τοῦ ἐννοῆσαι τὸ Κράτος ὡς λογικὸν ἐν ἑαυτῷ, ὡς κοινωνικὸν κόσμον. Ταῦτα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου δημοσιευθέντα συγγράμματα· τὰ δὲ ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1832—45 εἰς 17 τόμους ἐκδοθέντα ἅπαντα ἐγκλείουσιν, ἐκτὸς τῶν λόγων, κριτικῶν καὶ ἀλληλογραφίῶν αὐτοῦ, τὰ δημοσιευθέντα μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς, τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος.

§ 5. Εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην μία εἶναι ἡ μέθοδος, λέγει ὁ Ἐγελος, αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἰδέα ἀναπτυσσομένη, ἥτις εἶναι μία· ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀρχή, τὸ πρᾶγμα, ἡ οὐσία, ὁ σπόρος τοῦ δένδρου. Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα, ἥτις εἶναι ἡ ἰδέα τῶν ιδεῶν, ὁ νοῦς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁ λόγος τῶν νεοπλατωνικῶν, τὸ πραγματικὸν ὃν τῶν σχολαστικῶν, ἡ μοναδικὴ οὐσία τοῦ Σπινόζα, τὸ ἀπόλυτον τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Σχελλιγγίου, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου ὡς μία, οἷα ἡ θεία οὐσία καθ' ἑαυτήν, ὡς ἀπόλυτος καὶ συγκεκριμένη. Ἐκτὸς τῆς ἰδέας, ἥτις εἶναι ἐν τι σύνολον, τὰ ἄλλα εἶναι ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς· αἱ παντοῖαι ὑπάρξεις ἐν τῷ καθολικῷ συστήματι εἶναι τοσαῦται στιγμαὶ ἐκείνης τῆς ἀνεξίξεως, ἥτις πρὸς διὰφορὰν τῆς βλαστήσεως δὲν παράγει τὸ σπέρμα νέου ἀτόμου, ἀλλὰ δίδωσι τῇ ἰδέᾳ τὴν αὐτοσυνείδησιν. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι εἶναι τολμηρὸν νὰ θέτωμεν πᾶν ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ ὡς ἀνελιγμὸν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας, τῆς ὁποίας ἡ κίνησις συναπαρτίζει τὸν φαινομενικὸν καὶ τὸν νοητικὸν κόσμον· ὕστερον δὲ νὰ λογίζωμεθα ταύτην τὴν ἰδέαν, ἥτις κατὰ τὸν Ἐγελον εἶναι ὁ κόσμος ἐν ἑαυτῷ ἢ δυνάμει, ὡς παροῦσαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διὰ δὲ τῆς σκέψεως καὶ νοερᾶς τιнос καὶ μεθοδικῆς ἐνοράσεως, διὰ δημιουργοῦ διαλεκτικῆς, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δυνάμενον νὰ ἀναστοχασθῇ καὶ ἀναδημιουργήσῃ τῇ διανοίᾳ τὴν κίνησιν τὴν συνιστῶσαν τὸ σύμπαν. Οὕτω δὲ ὁ Ἐγελος ἐξηγεῖ τὸν ὁρατὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, τὰς θρησκείας, τοὺς νόμους, τὰ ἥθη καὶ τοὺς θεσμοὺς, τουτέστι διὰ τῆς κινήσεως τῆς διανοίας, πισταῖς εἰκόνας τῆς αἰωνίας κινήσεως τῆς ἀπολύτου ἰδέας. Ἐν ᾧ ὁ Βίκος εἶπεν ὅτι ἀποδεικνύομεν τὰ γεωμετρικὰς ἀληθείας, διότι

ἡμεῖς ποιοῦμεν αὐτάς, ὁ Ἐγελος διῴχυρίζεται, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Σχελλίγγιος, νὰ ἀποδείξῃ πάντα τὰ πράγματα κατασκευάζων αὐτά. Ἀλλ' ἵνα ἦναι δυνατὴ τοιαύτη φιλοσοφία, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια εἶναι σύμμορφος πρὸς τὴν ἀρχέτυπον διάνοιαν, τὴν ὁποίαν ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν. Δὲν πρόκειται μόνον νὰ ἀντιποιηθῶμεν εἰς τὸν λόγον αὐθεντίαν τινὰ ἢ ὁλόκληρον αὐθεντίαν ὡς πρὸς τὰ ζητήματα, ἅτινα δύναται νὰ γνωρίσῃ, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἁρμονίαν τῶν νόμων τῆς λογικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως· πρέπει κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπερ ἡμεῖς ἀπορρίπτομεν, νὰ ἐξισώσωμεν τὸ λόγον κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν πρὸς τὴν θεϊαν διάνοιαν, καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια δυνατόν νὰ ἐξαναπαραχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς διανοίας.

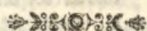
§ 6. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντός, αὐτὸς μόνος διακατέχει τὴν ὑπερτάτην ἐπιστήμην τῶν αἰτιῶν, τὴν ἐπιστήμην τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Οὐχ ἥττον ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄξιος νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν θεϊαν ταύτην ἐπιστήμην· ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς κατέχων αὐτὴν δὲν ἐπίζητεῖ. Ὁ Λεϊβνίτιος καὶ ὁ Μενδελσσὼν εἶπεν ὅτι διὰ τῆς διανοίας τὰ πάντα ὑπάρχουσιν, ἡ πραγματικότης ὑποτίθῃσι τὴν δυνατότητα, ἡ διάνοια ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς. Οὐδὲν πεπερασμένον ὂν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ διὰ τῆς διανοίας πᾶσαν τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ ὀλιγώτερον ἀκόμη νὰ ἐννοήσῃ τὴν δυνατότητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἄπειρος διάνοια ἐννοοῦσα ἐντελῶς πᾶσαν δυνατότητα ὡς ἐνδεχομένην καὶ πᾶσαν πραγματικότητα ὡς πραγματικὴν, αὐτὴ δὲ ἡ ἄπειρος διάνοια εἶναι ὁ Θεός. Τοῦναντίον ὁ Ἐγελος, καθὰ καὶ ὁ Σχελλίγγιος, ἀπένειμε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ταύτην τὴν διάνοιαν. Ἡ μέθοδος τοῦ Ἐγέλου εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὸ ὁποῖον γεννᾷ σύστημα. Τὸ ἐξηγεῖν, κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἐγέλου, δηλοῖ δεικνύειν τίνα θεσιν πράγματι κατέχει ἐν τῇ γενικῇ ἀναπτύξει· ἐννοεῖν εἶναι γινώσκειν τὴν ἀρχὴν ἢ τὴν προτέραν μορφήν πράγματός τινος· ἀποδεικνύειν σημαίνει ἀνάγειν τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα εἰς τὴν γενικὴν αὐτῶν ἑκφράσιν· οὕτω δὲ, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἐγελος, καὶ ὁ Κέπλερος ἀπέδειξε τοὺς νόμους τῆς ἀπολύτου κινήσεως. Ὁ Ἐγελος μεταχειρίζεται ἐν τῇ θεωρη-

τικῇ διαλεκτικῇ τοὺς ἐξῆς ὅρους, θέσιν ἢ τὴν ιδέαν καθ' ἑαυτὴν, ἐν ἰσχύϊ, ἀντίθεσιν, ἄρνησιν, τὴν ιδέαν πραγματωθεῖσαν, καὶ σύνθεσιν, τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως μετὰ θετικοῦ ἐξαγομένου. Ἡ δὲ διαίρεσις τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος καταφαίνεται εὐκόλως. Ἡ κίνησις τῆς διανοίας, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, παράγει τὴν ἀπόλυτον ιδέαν, τὴν συγκεκριμένην ιδέαν, τὴν γνῶσιν ἢ τὴν καθολικὴν οὐσίαν. Ὁ ἐξελιγμὸς αὐτῆς διὰ τῆς διανοίας συνιστᾷ τὴν φύσιν ἢ τὸν ἔνυλον κόσμον, καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς ἑαυτὴν μετὰ πλήρους αὐτοσυνειδήσεως ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα. Ἐντεῦθεν ἡ διαίρεσις τοῦ συστήματος εἰς τρία μεγάλα μέρη, τὴν λογικὴν, τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ λογικὴ ὑποδιαίρεται εἰς τρία τμήματα, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος, εἰς τὴν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν τῆς ιδέας. Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ὡσαύτως ὑποδιαίρεται εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ὀργανικὴν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος ἐπίσης εἰς τρία μέρη ὑποδιαίρεται, ἥτοι εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν, εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὸ δικαίωμα, τὴν ἠθικότητα καὶ τὰ ἥθη, καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, φθάνον εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ διὰ τῆς τέχνης, τῆς θεησκείας, πασιδύλου ἢ ἀποκεκαλυμμένης, καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δέχεται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συνεπαγομένη τὸν λόγον βασιλεύοντα ἅπανταχοῦ ὡς κυριάρχην· ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καθολικοῦ πνεύματος ἐν τῷ χρόνῳ, τοῦ θείου λόγου φανερουμένου ἐν τῇ γενικῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου, καὶ ἐπειδὴ ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἱστορία εἶναι ἡ διήγησις τῶν περιπετειῶν, ἐν αἷς ἐμφιλοχωρεῖ ἡ συνειδήσις τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ. Ὁ νόμος τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως εἶναι ἡ τελειοποιήσις, ἡ πρόοδος· ἐν δὲ ταῖς δύο περιόδοις τῆς ἱστορίας εἴτε ὕπνος καὶ ἀμάθεια, δεσποτισμὸς καὶ τυφλὴ ὑπακοή, ἀσιατικὴ ζωὴ, εἴτε ἀποσπασμένου τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς νάρκης καὶ ἐμβαίνοντος εἰς τὴν χώραν τῆς ἐλευθερίας, ἑλληνικὸς καὶ ῥωμαϊκὸς βίος μετὰ ἀριστοκρατίας, δημοκρατίας καὶ δουλείας ἀναφύεται· πλὴν ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ βλέπομεν τοὺς σωτηριῶδεις καρπούς τοῦ χριστιανισμοῦ, δηλαδή τὸ πνεῦμα ἔχον αὐτοσυνειδήσιν, ὑψούμενον εἰς τὴν γενικὴν ἐλευθερίαν, μόνος ὁ χριστιανισμὸς διατηρεῖ τὸ

αἴσθημα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος. Τῷ ὄντι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἡλικία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ τῆς συνδιαλλαγῆς, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας ἐκφράζεται ὁ Ἐγελος διὰ μεγαλοπρεπῶν λέξεων ὡς ἀκολουθῶς. Εἶναι ὁ τόπος, ἐν ᾧ πάντα τὰ αἰνίγματα τῆς ζωῆς καὶ πᾶσαι αἱ ἀντιφάσεις τῆς διανοίας εὐρίσκουσι τὴν λύσιν αὐτῶν, ἔνθα κατευνάζονται πᾶσαι αἱ ἀλγυδόνες τοῦ αἰσθήματος, ὁ τόπος τῆς αἰωνιάς ἀληθείας, τῆς αἰωνίας εἰρήνης. Ἐκεῖ τρέχει ὁ ποταμὸς τῆς Λήθης, ἐξ οὗ ἡ ψυχὴ πίνει τὴν λήθην ἀπάντων τῶν κακῶν, ἐκεῖ τὸ σκότος τοῦ χρόνου ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ φωτός τοῦ ἀπείρου. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα ἀπαλλάττεται πάσης πεπερασμένης μορφῆς, εἶναι συνειδήσις ἐλευθέρα ἀπολύτως, συνειδήσις τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ φιλοσοφίᾳ θεωρεῖται ἡ λογικὴ ἰδέα κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς καθὼ πνεύματος. Ὁ Θεὸς, ὢν τὸ ἐξαγόμενον τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, εἶναι ἐνταῦθα ἀμέσως καὶ ὡς τοιοῦτος τὸ ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας, ὡς καὶ τὸ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ αἰωνία ἀλήθεια, ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐνότης τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ ἀπόλυτον εἶναι τὸ πνεῦμα, οὕτως ὀρίζεται ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου.

§ 7. Τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Ἐγέλου πονήματα ὑπῆρξαν μεγάλης σπουδαιότητος. Μετὰ τὸν Κάντιον, Φίχτην καὶ Σχελλίγγιον ὁ Ἐγελος ἐνόησε μετὰ ἀναντιρρόητου δυνάμεως τὸ φιλοσοφικὸν πρόβλημα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν βαθύτητα αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν μὴ ἐπέτυχεν εἰς τὴν ὀρθὴν λύσιν, τοῦτο κεῖται ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὁ Ἐγελος ἀπανταχοῦ θηρεῖ ἀνάπτυξιν, προοδευτικὴν ἐργασίαν ἐν τε τῇ φύσει καὶ τῇ ἠθικῇ ζωῇ. Δὲν ἐδόθη ὅμως τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ νὰ ἐξαναπλάσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ μόνον δύναται νὰ ζητήσῃ ἵνα καταλάβῃ τὴν πορείαν καὶ τὴν διέπουσαν αὐτὴν σοφίαν. Τὰ φυσικὰ γεγονότα, τὰ τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ὀρισμένης ἀναπτύξεως· πλὴν ὑπεράνω τῶν γεγονότων εἶναι ἡ χώρα τῶν αἰωνίων καὶ ὑπερτάτων ἀρχῶν, ἐχουσῶν τὴν πηγὴν αὐτῶν εἰς τὸν λόγον. Ὁ Ἐγελος ἐθεμελίωσεν ἰσχυράν καὶ πολυάριθμον σχολὴν, ἐξασκήσασαν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Γερμανῶν. Ὡς καὶ εἰς τὰ πολιτευτικὰ καὶ κοι-

νοβουλευτικά, οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ αἵρεσει τοῦ Ἐγγέλου ἔχομεν δεξιάν καὶ ἀριστεράν πτέρυγα καὶ κέντρον κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐγγελιανῆς μεθόδου εἰς τὰ παντοῖα μέρη τῆς ἐπιστήμης. Πολλὰ ἐνδιαφέρον περὶ Ἐγγέλου πόνηματα εἶναι τὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ροσενκράντζου, ἐπιγραφόμενον *Hegel's Leben*, καὶ ἐν Βερολίῳ 1844 ἐκδοθέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Θυρότος φιλόσοφος, οὐχ' ἦττον δὲ καὶ φιλόλογος, εἰς τῶν ἐπισήμων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1768, καὶ ἀπέθανεν ὑπὸ χολέρας κατὰ τὸ 1832. Συσχετισθεὶς μετὰ τοῦ αἰοιδίμου Κοραῆ, τοῦ φωστῆρος τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἀναμορφωτοῦ τῆς ὁμιλουμένης ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐμελέτησε βαθέως τὴν ἐλληνικὴν καὶ διεκρίθη ὡς ἄριστος ἐλληνιστής. Ἀναπληρώσας τὸν Λαρομιγυέρον εἰς τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα κατὰ τὸ 1811, προσεκλήθη ὁ Θυρότος εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Γαλλίας ὡς καθηγηγῆς τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ 1829 ἡ ἀκαδημία τῶν ἐπιγραφῶν ἤνοιξεν αὐτῷ τὰς θύρας. Ἐξέδωκε τὴν Ἀπολογίαν Σωκράτους κατὰ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντα, τὸν Γοργίαν τοῦ Πλάτωνος, μετὰ μεταφράσεως τυπωθείσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰς μεταφράσεις τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν αἷς προηγούνται προοιμιώδεις λόγοι, οἵτινες εἶναι ἀξιόλογα τεμάχια φιλοσοφίας, τὴν μετάφρασιν τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἐπικτήτου, τοῦ Πίνακος τοῦ Κέδητος, πρὸς τούτοις ἐξέδωκε καὶ τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Λοκκίου συγγράμματα. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον νομίζεται ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου εἶναι τὸ περὶ διανοίας καὶ λόγου, δημοσιευθὲν κατὰ τὸ 1830 εἰς δύο τόμους καὶ στεφανωθὲν τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας. Κατὰ τὸ 1837 ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη τῇ φροντίδι τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας εἰς τόμος τῶν ὀψιγόνων ἢ μεταθανατιῶν αὐτοῦ πονημάτων, ἐν οἷς εὐρίσκονται τινὰ ἐκ τῶν μαθημάτων

αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γενικῆς καὶ συγκεκριμένης γραμματικῆς, πολλὰ ἐπὶ τῆς λογικῆς, περιέχοντα σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναλύσεις τοῦ ὀργάνου τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ νέου ὀργάνου τοῦ Βάκωνος καὶ τῆς λογικῆς τοῦ Δεστύττου Τρακῦ, λόγον ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ σημειώσεις καὶ σύνοφιν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλείδου. Ὁ Δαυνοῦ καὶ ὁ Πογγερβίλλης ἔγραψαν κατὰ τὸ 1833 ἀξιολόγους καὶ ἐμβριθεῖς εἰδήσεις ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου.

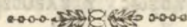
§ 2. Ὁ Θυρότος διπλῶς ὑπηρετήσῃ τῇ φιλοσοφίᾳ. Καθὸ ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς πολλῶν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Λοκκίου, τοῦ Ἀρρή, τοῦ Πλείδου καὶ ἄλλων διεφώτισε καὶ κατέστησε τοῖς πᾶσι προσιτὰ πολλὰ ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας φιλοσοφίας. Καθὸ φιλόσοφος καὶ ἐδίδαξε καὶ ἐξέδωκε διὰ τύπου πονήματα ἐμβριθῇ, ἐν οἷς ἐπιτυχῶς συνέλεξε καὶ ἐξήπλωσε τὰς φιλοσοφικὰς γνώσεις καὶ τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐπιστήμης, ἐπαγγελλοίς ἐν τοῖς μάλιστα τὸν ἐκλεκτισμὸν πεφωτισμένους τε καὶ εὐσυνειδήτως. Ὡς πρὸς ἐκεῖνον ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ καθολικὴ ἐπιστήμη, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, αὐτὴ εἶναι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ σκοπῷ τῆς ἑαυτοῦ τελειοποιήσεως. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Θυρότου περὶ διανοίας καὶ λόγου προῶρισται νὰ πληρώσῃ τοῦτον τὸν διπλοῦν τῆς φιλοσοφίας σκοπὸν. Τὸ πρῶτον μέρος, τὸ πραγματευόμενον περὶ διανοίας, συντελεῖ εἰς τὸ γινῶναι τὸν ἄνθρωπον οἷός ἐστι, τὸ δεύτερον τὸ περὶ λόγου διδάσκει τὸν ἄνθρωπον πῶς πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἵνα ἀποβῇ ὃν ἀληθῶς λογικόν. Εἶναι ἐν ἄλλοις ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη.

§ 3. Ὅπως γνωστὴ ὁ ἄνθρωπος, ὁ Θυρότος παρατηρεῖ καὶ κατατάττει πάντα τὰ γεγονότα τῆς διανοίας· παραχωρῶν τοῖς ἰδεολόγοις, πρῶτοις αὐτοῦ διδασκάλοις, συνενόει πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἰδεῶν, διανέμει ταῦτα εἰς τρία, τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν θέλησιν. Ἡ γνῶσις, καρπὸς τῆς πρώτης ἐπόψεως τῶν πραγμάτων, χρεωστεῖται εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς συνειδήσεως, παγιοῦται διὰ τῆς προσοχῆς, ἀναπαράγεται διὰ τῆς φαντασίας καὶ διατηρεῖται διὰ τῆς μνήμης. Διαφεύγων τὴν παρὰ τῇ σχολῇ τοῦ Κονδύλλακου τετριμμένην ἐκείνην σύγχυσιν, ὁ Θυρότος διαστέλ-

λοι μετὰ μερίμνης τὴν αἴσθησιν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ἐπομένης αὐτῇ καὶ ἀπαιτούσης τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν σύλληψιν αἰτίας τινὸς ἢ τὴν μεσολάβησιν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος· δεικνύει πῶς εἰς τὰς φυσικὰς ἀντιλήψεις, ἰδιαζούσας ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων, ἐνόνονται δανεικαὶ ἀντιλήψεις, ἢ κατὰ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, ἐπίκτητοι. ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ ἐπίστασθαι ἢ τῆς ἐπιστήμης περιγράφονται αἱ περαιτέρω ἐργασίαι, δι' ὧν τὸ πνεῦμα γενικεύει τὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες ἦσαν πρότερον ἀτομικαί, θεωρεῖ ἐν ἀφηρημένῳ τρόπῳ τὰς ποιότητας καὶ τὰς σχέσεις, χωρίζων αὐτὰς ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἔνθα πρωτίστως ἀντελήφθημεν αὐτῶν, ἐναγκαλίζεται μακρὰς σειρὰς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ἀναγνωρίζει τὴν συνάφειαν τῶν γεγονότων, ἢ ἀνάγει ταῦτα εἰς σύστημά τι. Τὸ ὄργανον ταύτης τῆς μεγάλης προόδου εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ τέχνη τῶν σημείων, πρὸ πάντων ἡ χρῆσις τῶν ἐνάρθρων ἢ χῶν ἢ τῆς γλώσσης, ἄνευ τῆς ὁποίας τέχνης δὲν ἤθελεν εἶσθαι οὔτε ἀνάλυσις οὔτε σύνθεσις. Ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γινομένης θεωρίας τῶν σημείων, ἐκτίθησι κατ' ἀνακεφαλαίωσιν τὰ ἐξαγόμενα τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς γενικῆς γραμματικῆς, ἣτις διατελεῖ οὔσα ἡ μεταφυσικὴ τῆς γλώσσης. Καθόσον ἀφορᾷ τὴν θέλησιν, δὲν διαλαμβάνει μόνον περὶ τῆς θελήσεως θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὰς παντοίας αὐτῆς μορφάς, ἐνόρμου, ἔξω, αὐθορμήτου, αὐτεξουσίου, ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀναβαίνει εἰς τὰς αἰτίας τὰς κινούσας αὐτὴν, εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἰδέας· διανέμει τὰ αἰσθήματα εἰς τρεῖς τάξεις, κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα φυσικὰ ἢ ὀργανικὰ, αἰσθήματα πνευματικὰ, αἰσθήματα ἠθικὰ, ταύτας δὲ ἀνάγει εἰς δύο κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα προσωπικὰ, αἰσθήματα συμπαθητικὰ. Εἰς ταύτας τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεργείας αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσῃ ὑψηλότερον ἐλατήριον κινῶν, ὅπως ἐξηγήσῃ πᾶσαν τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὁμολογεῖ δύναμιν ἠθικῆς ἀντιλήψεως, δι' ἧς ὁ λόγος κρίνει περὶ τῆς ποιότητος τῆς πράξεως, περὶ τῆς ἀξιομισθίας καὶ ἀναξιομισθίας τῶν ἐνεργούντων· τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὅλως διάφορον τῶν θρησκευτικῶν συμφερόντων, ἀντικειμένων πολλὰκις αὐτῷ, κατέχει μέγα μέρος ἐνταῦθα.

§ 4. Τὸ δεύτερον μέρος τὸ περὶ λόγου εἶναι αὐτὴ ἡ λογικὴ. Ὁ συγγραφεὺς αἰσιῶς ἐφαρμόζει τὰ προηγουμένως ἀποδειχθέντα

γεγονότα· κατ' αὐτὸν ἡ λογικὴ περιορίζεται νὰ σημειώσῃ καλῶς τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν κατάλληλον μέθοδον πρὸς ἀνακάλυψιν αὐτῆς ἐν ταῖς παντοίαις τάξεσι τῆς ἐρεύνης. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ὁ Θυρότος διακρίνει μέθοδον παρατηρήσεως, παρεχούσης τρεῖς τρόπους, τὴν ἀνάλυσιν, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν πείραν, μέθοδον ἀναλογίας, προχωρούτης δι' ἀπλῆς εἰ- κασίας ἢ δι' ὑποθέσεως, καὶ μέθοδον ἐπαγωγῆς, ἣν συνωδὰ τῶ Βάκωνι θεωρεῖ ὡς τὴν ὀριστικὴν πορείαν τῆς ἐπιστήμης. Λαλῶν περὶ συλλογισμοῦ λέγει ὅτι αὕτη ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς εἶναι μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κρύπτεται τρόπος τις τῆς μεθόδου εὐκολος νὰ ἀνευρεθῇ. Ἐν τῷ συγγράμματι τοῦτου τοῦ Θυρότου ἀναφαίνεται ἡ ἀξία τῆς ἐκλογῆς τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὅλου, εἶναι ἀληθῶς ἐκλεκτικὸν ἔργον, ἐν ᾧ τὰ λυσιτελέστερα τῶν τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Βάκωνος, Καρτεσιῦ, Λοκκίου, Ἄρρη, Κονδιλλάκου, Λαρομιγυέρου, Σμίθου καὶ Ρέιδου μεθοδικῶς καὶ ἀφελῶς ἐκτίθενται. Καὶ τοι δὲ ἐν τῇ μεθόδῳ ἐκλεκτικὸς, προτιμᾷ τὴν φιλοσοφίαν τῆς πείρας. Παρρῆσίᾳ λέγει ὅτι δὲν ὑψώθη εἰς τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ ἀπείρου, ὡς ἐποιοῦν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ὑστερον ἐν Γαλλίᾳ, καθότι ἀπῆντα πολλὰ πράγματα ὑπερβαίνοντα τὴν κατάληψιν τῆς ἑαυτοῦ διανοίας, καὶ πολλὰ τῶν ὁποίων ἐρρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς ἀπλουστέραν φράσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Θεόδωρος Σίμων Ίουφφρῦος καὶ φιλοσοφία αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Ίουφφρῦος ἦτο καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων τῶν Παρισίων. Ὅπως ἐκτιμηθῶσιν αἱ διδασκαλῖαι τοῦ περιωνύμου τούτου ἀνδρὸς, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν προηγηθέντων φιλοσόφων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Οἱ Δεστέττ-Τρακῆς, Λαρομιγυέρης, Maine de Biran,

Royer-Collard καὶ Κουσίνοσ μετα τοῦ Ιουφφρούου κατέσχον τὸ πρῶτον ἡμῖσ τοῦ νῦν ὑπερμεσοῦντος 19 αἰῶνος. Ὁ Τρακῦς μετήνεγκε τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπασχολήσασαν τὸ δεύτερον ἡμῖσ τοῦ προλαβόντος αἰῶνος, δηλαδὴ τὴν τοῦ Κονδιλλάκου στενωτέραν καὶ ἀτελεστέραν ἀκόμη ἐκείνης τοῦ Λοκκίου, ἀναγαγόντος τὰς πηγὰς τῶν ἡμετέρων γνώσεων εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν σκέψιν, καὶ θέτοντος πλησίον τῶν νοητικῶν τούτων δυνάμεων τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν, ἣν αὐτὸς ἐκάλει μόνην ἐνεργητικὴν δυνάμιν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Κονδιλλάκης, ὅστις ἤθελεν ὑπάρχουσαν τὴν σκέψιν μεταξὺ τῶν νοητικῶν δυνάμεων, κατήργησεν αὐτὴν βραδύτερον περιορισθεὶς μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ αἴσθησις αἰσθάνεται ἑαυτήν. Ἀκολουθῶς ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἶναι τρόποι τῆς γνώσεως καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία εἶναι λύπη ἰδιαιτέρου εἶδους, ἡ θέλησις εἶναι ἡ μᾶλλον κατεπείγουσα τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν· ταύτην τὴν θεωρίαν μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτῆς ἐξηκολούθησεν ὁ Τρακῦς μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 19 αἰῶνος. Ὁ Λαρομιγυέρος ὅμως πρῶτος ἀνέστη κατ' ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας, συνιδὼν ὅτι ὁ Κονδιλλάκης καὶ ὁ Τρακῦς ἐλογίζοντο τὸν ἄνθρωπον καθαρῶς παθητικὸν πρᾶγμα, καὶ δὲν ἀνεγνώριζον ἐν αὐτῷ οὐδὲν στοιχεῖον ἐνεργητικὸν καὶ ἐλεύθερον. Κατεπλάγη εἰς τὴν ἀντίθεσιν τὴν μεταξὺ τοῦ ὁρᾶν καὶ παρατηρεῖν, ἀκούειν καὶ ἀκροᾶσθαι, ἀλλ' ἀντὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα θελήσεως ἢ ἐλευθερίας, ὅπερ καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λόκκιος ἔδωκαν, ἀποκατέστησεν αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα πρότοχῆς, ἐκφράζον σύνθετόν τι γεγονός, τουτέστι τὴν ἔνωσιν τῆς θελήσεως καὶ τῆς διανοίας, διότι παρατηρεῖν δηλοῖ ὁρᾶν ἐκουσίως, ἀκροᾶσθαι δηλοῖ ἔχειν τὴν θέλησιν τοῦ ἀκούειν. Ὁ Λαρομιγυέρος μὴ ἐννοήσας, φαίνεται, ὅτι ἡ θέλησις πάρεστι τῇ προσοχῇ, ἐζήτησε τὴν ἐλευθερίαν ἀλλαχοῦ καὶ παρήγαγεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἰσορροπίας δύο ἐπιθυμιῶν· ὅθεν ἄκων ἔπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦ Κονδιλλάκου. Διωρθώθη τὸ σφάλμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Maine de Biran, ἐξανάθεσαντος τὴν ἐνεργότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔδραν, ἥτοι εἰς τὴν θέλησιν, καὶ εἰπόντος ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ τὸ ἐγὼ ὑφίσταται εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι ἡ ἰδιότης τοῦ ἀπολαύειν ἡδονῆς ἢ λύπης ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα, ὅτι τὸ αὐτὸ εἶναι περὶ τῆς ἀκουσίου ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς

φαντασίας, όταν μὴ συνοδεύονται ὑπὸ τῆς θελήσεως, καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ γνώσις τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν ἀπαρτίζη μέρος τῆς ψυχῆς, γίνεται τοῦτο καθόσον ἡ θέλησις εἶναι ἀφευκτος εἰς τὴν ἀπόκτησιν ταύτης τῆς γνώσεως· προέβη λοιπὸν ἐπὶ τὰ πρόσω. Ὁ Royer-Collard δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς θελήσεως, αὐτὸς συνεκέντρωσεν ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς συνειδήσεως, καὶ τῇ ἀρωγῇ τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἣν εἰσῆγαγεν εἰς τὴν Γαλλίαν, διέκρινε μεταξύ τῶν στοιχείων τῆς ἡμετέρας διανοίας τὰ ἀνήκοντα τῇ πείρᾳ καὶ τὰ προκύπτοντα ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ὁ Kousinos ἐν τῷ δεινῷ αὐτοῦ ἐκλεκτισμῷ ὠφελήθη ἐκ τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Λαρομινιέρου τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ πάθους, ἐπέμεινεν ὡς ὁ Ροϋερκολλάρδος ἐπὶ τῆς διαστολῆς τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἔθηκεν ὡς ὁ Maine de Biran ἐν τῇ θελήσει τὴν ἐνεργότητα καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀπέρριψε τὴν αἰσθητικότητα τῶν σωμάτων. Ἐφαντάσθη τὸ ἐγὼ τεθειμένον μεταξύ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς καθολικῆς ἀληθείας, καὶ διέκρινεν αὐτὸ ἀμφοτέρων διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προσωπικότητος· ἀφ' ἑτέρου ἀντέταξε τὴν αἰσθητικότητα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἢ εἰς τὸν ἀπρόσωπον λόγον, παρέχων τῇ πρώτῃ χαρακτῆρας τὸ τρεπτόν, τὸ σχετικόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τῷ δὲ δευτέρῳ τὸ ἀτρεπτόν, τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπόλυτον.

§ 2. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὔρεν ὁ Ἰουφφρούος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅτε ἐφάνη ἐκ περιτροπῆς καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκηνῆς. Ὁφελήθη ἐκ τῶν πόνων τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ, ἠρύσθη ἀφθόνως ἐκ τῶν σκωτικῶν πηγῶν, καὶ ἐσημείωσε διὰ πρωτοτυπίας τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος τὰ συλλεχθέντα ἀλλαχόθεν. Ἐν τῷ Βουρδωνικῷ γυμνασίῳ καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ἢ προτύπῳ σχολείῳ διεκοίνωσε τὰς ἑαυτοῦ ιδέας. Κατὰ τὴν ἑναρξίν τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας ὁρίζει ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐναγκαλιζέται τὴν παρούσαν ζωὴν, τὴν προτέραν καὶ τὴν μέλλουσαν. Ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἡ ψυχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τρεῖς ἐπόψεις, ὡς ἐνεργοῦσα, ὡς δοκιμάζουσα ἐνεργείας, καὶ καθ' ἑαυτὴν, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπ' αὐτῆς τελουμένων ἐνεργειῶν ἢ καὶ ἐξωθεν προσγινομένων.

Ὅθεν ἡ ψυχολογία περιέχει τρία πράγματα, τὴν σπουδὴν τῆς παραγωγικότητος τοῦ ἐγῶ, τὴν σπουδὴν τῆς παραδεκτικότητος καὶ παραληπτικότητος αὐτῆς καὶ τὴν σπουδὴν τοῦ ἐγῶ ἐν ἑαυτῷ. Πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ ὑπὸ τοῦ ἐγῶ παραγόμεναι εἶναι πράξεις ἢ ἐνεργεῖαι νοεραὶ, εἶναι δὲ ἢ αὐθόρμητοι ἢ ἐθελοῦσιοι. Οὕτω δὲ, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Maine de Biran καὶ τοῦ Κουσίνου, ἔθηκεν ὁ Ἰουφφρόους ἐν πρώτοις τὴν αἰσθητικότητα ἐκτὸς τοῦ ἐγῶ, ἀλλ' ἀφῆκεν εἰς τὸ ἐγῶ τὴν αὐθόρμητον ἢ ἀκούσιον διάνοιαν, ἔκρινεν ὅτι ἡ θέλησις μόνη δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γνῶσιν τινα, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ψυχῇ δύναμις νοητικῇ, δυναμένη νὰ δεχθῇ τὴν βοήθειαν τῆς θελήσεως ἢ καὶ νὰ παρέλθῃ ταύτην· διότι ἡ ἡμετέρα θέλησις ἐφαρμόζεται μόνον εἰς τὰς ἰδίας ἡμῶν πράξεις, καὶ ἐπομένως εἰς πράξεις, ἅσπερ τὸ ἐγῶ ἐτέλεσε πρῶτον ἀκούσιως. Ὅτι ἦτο τὸ κυριώτερον διὰ τὸν Maine de Biran, ἐγένετο διὰ τὸν Ἰουφφρόουν ἐκ προσθήκης. Ἡ θέλησις ἐπιφαίνεται καὶ ἀφανίζεται ἐν τῇ διανοίᾳ· ἀλλ' ἡ διάνοια ἐμμένει ποτὲ μὲν ἐν τῇ θελητικῇ καταστάσει, ποτὲ δὲ ἐν τῇ αὐθόρμητῳ καὶ ἀκούσιᾳ, τούτου ἕνεκα ἡ διάνοια ὑπῆρξε διὰ τὸν Ἰουφφρόουν ἡ φύσις τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, ἡ θέλησις ἦτο ὁ τρόπος ταύτης τῆς ἐνεργείας. Παραδέχεται, ὡς ὁ Ροϋερ-κολλάρδος καὶ ὁ Κουσίνο, δύο δυνάμεις τοῦ γινώσκειν, τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν λόγον· ἡ μὲν παρέχει τὰς σχετικὰς καὶ ἐνδεχομένας γνώσεις, ὁ δὲ τὰς ἀπολύτους καὶ ἀναγκαίαις. Ἡ παρατήρησις ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ περὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ διαιρεῖται εἰς συνείδησιν, ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ μνήμην. Ἡ παρατήρησις εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου· τοιαύτη εἶναι ἡ παραγωγικότης τοῦ ἐγῶ, αὕτη περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐνεργείας τῆς διανοίας, εἴτε ἐθελοῦσιους εἴτε ἀθελοῦσιους. Ἡ ψυχὴ παραλαμβάνει εἴτε τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθητικότητος εἴτε τὰ τῆς διανοίας, ἅτινα προσδιορίζουσιν αὐτὴν νὰ θέλῃ· ὅθεν διανέμεται ἡ αἰσθητικότης μετὰ τῆς διανοίας τὸ προνόμιον τοῦ προσδιορίσαι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πρᾶξιν. Ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι τὸ πρῶτον φαινόμενον τὸ ἐκδηλούμενον ἐν τῷ σώματι· ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος, ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γεννᾷ τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀγάπην, ἅτινά εἰσι κινήματα διατάσεως ἢ ψυχῆς διακεχυμένης, ἐν τῇ δευτέρᾳ τὴν λύπην καὶ τὴν ἀποστρο-

φῆν, ὅτιν᾽ εἰσι κινήματα συγκεντρώσεως ἢ ψυχῆς συνεσταλμένης. Ἡ ἀγάπη γεννᾷ θετικὴν ἐπιθυμίαν ἢ κίνησιν ἑλξεως, ἢ ἀπέχθεια ἥτοι ἀποστροφή γεννᾷ ἀρνητικὴν ἐπιθυμίαν ἢ κίνησιν ἀποκρούσεως· ἡ ἐπιθυμία εἶναι τὸ τελευταῖον ἀπλοῦν φαινόμενον τῆς αἰσθητικότητος, ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς, τὰ διαδεχόμενα αὐτὴν, εἶναι φαινόμενα συμπεπλεγμένα. Ἐξ ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν φαινομένων ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ μόνη, ἥτις ἐνεργεῖ ἐφ' ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ ἐγῶ, ἡ προσδιορίζουσα αὐτὸ, διότι εἶναι ἡ μόνη, εἰς τὴν ὁποίαν λείπει τι. Πᾶσαι αἱ ἐπιθυμίαι ἐπιδιώκουσι τὴν εὐδαιμονίαν, ἐπομένως ἐνδιαφέρονται καὶ ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν ἀγάπην ἡμῶν αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα ἀντέτακτον ὁ Ἰουφφρούος τὰ νοητικὰ ἢ τὰ πνευματικὰ, ταῦτα δὲ ἦσαν αἱ γνώσεις τῶν ἐνδεχομένων καὶ σχετικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀπολύτων. Αἱ πρῶται τούτων τῶν γνώσεων δὲν δύνανται νὰ φέρωσι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πρᾶξιν, εἰ μὴ ἐὰν αὐταὶ διήγειραν ἐν τῷ σώματι ἐπιθυμίαν τινά, καὶ τότε δὲν εἶναι τὸ πνευματικὸν φαινόμενον τὸ ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, εἶναι τὸ αἰσθητικὸν φαινόμενον. Τὰ ἀντικείμενα τῶν ἀπολύτων γνώσεων εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ὡραῖον καὶ τὸ ἥθικόν ἀγαθόν· τὸ ἀληθές καὶ τὸ ὡραῖον δύνανται νὰ ἦναι ἀντικείμενα ἐπιθυμίας ἐνεργοῦντα ἐπὶ τῆς ψυχῆς δι' αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἥθικόν ἀγαθὸν διακρίνεται διὰ χαρακτῆρος ὑποχρέωσεως, ἥτις κελεύει τὴν πρᾶξιν. Ἡ διάνοια ἀποκαλύπτει τοῦτον τὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης προσδιορίζει τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς· εἶναι λοιπὸν ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει φαινόμενον νοητικὸν ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, καὶ οὐχὶ πλέον φαινόμενον αἰσθητικόν. Τὸ πνευματικὸν τοῦτο φαινόμενον καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰουφφρούου αἷτιον τῆς πράξεως κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἐπιθυμίας, ἥτις προσαγορεύεται ὑπ' αὐτοῦ κινεῖν ἢ ἐλαττήριον. Ἡ ἐπιρροὴ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν ἀπῆρτιζε πᾶσαν τὴν σφαῖραν τῆς παραληπτικότητος τοῦ ἐγῶ.

§ 3. Ἴνα σπουδάσωμεν τὸ ἐγὼ ἐν ἑαυτῷ, ἐπ' ἀνάγκης νὰ ἀποχωρίσωμεν πᾶν τὸ τρεπτόν ἐν τῷ ἐγῶ, τοῦτέστι τὰς νοητικὰς πράξεις, εἴτε ἐκουσίους εἴτε ἀκουσίους. Δὲν ἀπομένει τότε εἰμὴ ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις ἐν ἰσχύϊ, ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ταυτότης. Ἐν ᾧ τὸ ἐγὼ εἶναι δύναμις νοητικῇ, ἐλευθέρᾳ, ἀπλῇ καὶ ταυτούσιος, δύναται νὰ ἦναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετὰ τῆς ὕλης; Τοῦτο

τὸ ζήτημα τὸ ψυχολογικὸν λύεται ὑπὸ τῆς κοσμολογίας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, εἰμὴ διακρίνοντες ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ τὴν δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης. Τούτου τεθέντος, ἐὰν ἡ δύναμις ᾖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τῇ ὕλῃ, ἕκαστον μέρος τῆς ὕλης εἶναι δύναμις ἐλευθέρα· ἥδη πῶς πᾶσαι αὗται αἱ δυνάμεις συνεννοοῦνται ὅπως ἀποτελέσωσι τὴν ἁρμονίαν τούτου τοῦ κόσμου; Ἐὰν ἡ δύναμις ὑπάρχῃ ἐκτὸς τῆς ὕλης, εὐκόλον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐκείνη συνεργεῖ ἵνα συνδράμωσι τὰ ὑλικά μέρη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον συνέλαβεν. Ἡ δύναμις εἶναι διακεκριμένη τῆς ὕλης, λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι διακεκριμένη τοῦ σώματος. Τιοῦτον ἦτο τὸ σύστημα τὸ ἰσχυρῶς συνδεδεμένον, ὅπερ ὁ Ἰουφφρούος ἤρξατο ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἐτῶν, ἐπαγγελθεὶς αὐτὸ δημοσίᾳ ἐν τῷ Βουρβωνικῷ γυμνασίῳ ἐν Παρισίοις κατὰ τὰ 1817, 1818, 1819 καὶ 1820. Ἐὰν ἡ αἰσθητικότης ἀπετέλει μέρος τοῦ σώματος, ὡς ἤξiou ὁ Maine de Biran, δὲν μένει πλέον ἐν τῇ ψυχῇ εἰμὴ ἡ θέλησις καὶ ἡ νοητικότης. Ἄλλ' ἡ θέλησις δὲν ἐπιφαίνεται μόνη ποτὲ, ἐν ᾧ ἡ διάνοια δεικνύεται ποτὲ μὲν σὺν τῇ θελήσει, ποτὲ δὲ καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ὅθεν ἡ διάνοια εἶναι ἡ μόνη διαρκὲς παραγωγικότης τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ θέλησις εἶναι τρόπος τῆς παραγωγικότητος ταύτης. Ἡ δύναμις εἶναι ἀναγκαίως ἐνεργητικὴ ἢ παραγωγὸς, καὶ δὲν δύναται νὰ πάσχῃ, αὐτὴ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς διευθύνει τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τινος ἐπιβρόας. Ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ ἠθικὴ ἀλήθειά εἰσιν ἐκ τῶν ἐπιβρόων τούτων, οὔτε ὁμῶς ἡ αἰσθητικότης οὔτε αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι τὸ ἐγὼ· γινώσκει ἀμφοτέρας τὸ ἐγὼ, τὴν μὲν διὰ τῆς παρατηρήσεως, τὴν δὲ διὰ τοῦ λόγου. Τὸ ἐγὼ ἐφ' ὅσον λαμβάνει γνῶσιν αὐτῶν ἐστὶ παραγωγὸν ἢ ἐνεργητικόν, γίνεται παθητικόν ἢ ἀποδέκτης, ὅτε προσδιορίζει ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν ἐπιβρόον τῆς αἰσθητικότητος ἢ τῆς ἠθικῆς ἀληθείας. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἅπαντα τὰ μέρη σαφῶς χωρίζονται καὶ ἐκάστοτε ἀλληλεγγύως ἐνόνονται πρὸς ἄλληλα. Ἐνταῦθα δὲν διορᾶται, ὡς ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Maine de Biran, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ὅτε μὲν ἀποτελοῦσαι μέρος τοῦ σώματος, ὅτε δὲ τῆς ψυχῆς, καθόσον ἐνεργεῖ ἢ δὲν ἐνεργεῖ ἡ θέλησις, δὲν διορᾶται ἡ ψυχὴ ἥτις δὲν γινώσκει εἰμὴ διὰ τῆς θελήσεως, ἀποβαινούσης οὕτω δυνάμεως νοητικῆς. Ὁ Ἰουφφρούος δὲν ἐπέμενεν ὅτι ἡ αἰσθητικότης εἶναι ἐκτὸς τοῦ

ἐγὼ, καὶ ἡ ψυχὴ οὔτε ἡδονῆς οὔτε λύπης ἀπολαύει, ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ ἐγίνωσκε τὴν χαρὰν ἢ τὴν ὀδύνην τὴν ἐν τῷ σώματι. Ἐνόμιζε τὴν συνείδησιν μαρτυροῦσαν ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἀνήκουσι τῇ ψυχῇ ὡς καὶ ἡ γνῶσις, καὶ ὅτι ὁ ὅρος ἐγὼ ἐνόνεται μετὰ πασῶν τῶν λέξεων τῶν ἐκφραζουσῶν πάθος καθὰ καὶ μετὰ τῶν ἐκφραζουσῶν νοητικᾶς ἐνεργείας. Ἐπομένως, κατὰ τὸ παρὰδειγμα τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Λοκκίου καὶ τῶν Σκώτων φιλοσόφων, ἐτοποθέτησε πάλιν τὴν αἰσθητικότητα ἐν τῇ ψυχῇ, οὕτω βλέπομεν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδαχθέντων μαθημάτων παρὰ τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων κατὰ τὸ 1828. Ἦνονεν εἰς τὴν αἰσθητικότητα, ἣν ἐλογίζετο ὡς δεκτικότητα τοῦ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι, ἀρχὰς ἡ στοιχεῖα ἐνεργείας, ἅςπερ οἱ φιλόσοφοι τῆς Σκωτίας ἀνέλυσαν μετὰ θαυμασίας ἀγχινοίας, ὀνομάσαντες αὐτὰς ἐνστίγματα ἢ ἔννορμα, ὀρέξεις, ἐπιθυμίας καὶ παθήσεις. Ὁ Ἰουφφρούος ἐκάλεσεν αὐτὰς τὰς ἀρχὰς κλίσεις ἢ ῥοπὰς ἀρχικὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Παρήγαγε πρῶτον ἐκ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀποστροφὴν, παρ' αἷς ἐθηκεν ἀρχικὴν τινα ἀγάπην, φέρουσιν εἰς ζήτησιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, χωρὶς νὰ γινώσκωμεν ἂν τοῦτο προξενῇ ἡδονὴν ἢ λύπην· τοιαύτη εἶναι ἡ πάθησις, ὑφ' ἧς κινούμεθα νὰ ζητήσωμεν τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ ἐξεύρωμεν τίς ἡ ἐντεῦθεν ἐξαγομένη ὠφέλεια. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ρείδου περιγραφέντα ἐνστίγματα ἀνεκάλυψε τὴν κινητικὴν δύναμιν, δι' ἧς ἡ ψυχὴ βάλλει εἰς κίνησιν τὸ σῶμα, ἣν ἡ παλαιὰ φιλοσοφία ἐθεώρει ὡς τὸν χαρακτῆρα τὸν διαστέλλοντα ταύτην ἀπ' ἐκείνου· ἔταξεν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων τὴν γεννώσαν τὰ σημεῖα τῆς φυσικῆς γλώσσης, ἣν ὠνόμασε δύναμιν ἐκφραστικὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θέλησις δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τε τὴν κινητικὴν δύναμιν καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν ἀρχικῶν κλίσεων, ἢ νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, τούτου ἕνεκα δὲν ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουφφρούου ὡς τρόπος τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ὡς εἰδικὴ δύναμις εὐκολύνουσα ἢ ἐμποδιζούσα τὴν ἀσκήσιν τῶν ἄλλων δυνάμεων. Τοιοῦτος εἶναι ὁ πῖναξ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐν τῷ νέῳ σχεδίῳ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. α. Τρεῖς ἀρχικαὶ κλίσεις, ἡ ἀγάπη τῆς ἐξουσίας ἢ ἡ φιλοδοξία, ἡ ἐπιθυμία τοῦ γινώσκειν ἢ ἡ περιέργεια, ἡ ἀγάπη τῶν ὁμοίων ἡμῶν ἢ ἡ συμπάθεια. β'. Ἡ αἰσθητικότης ἢ ἡ δεκτικότης τοῦ

ἀπολαύειν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρχικῶν ῥοπῶν καὶ τοῦ ὑποφέρειν τὴν ἐνόχλησιν τῶν ἐξωτερικῶν κωλυμάτων. γ'. Ἡ διάνοια, περιλαμβάνουσα ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰς δυνάμεις τῆς παρατηρήσεως, τὴν συνειδήσιν, τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν μνήμην, δυνάμεις παρεχούσας τὰς ἐνδεχομένας γνώσεις, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸν λόγον χορηγοῦντα τὰς ἀναγκαίας γνώσεις. δ'. Ἡ ἐκφραστικὴ δύναμις. ε'. Ἡ κινητικὴ καὶ μεταβατήριος δύναμις. ς'. Ἡ θέλησις. Ἰδε Cours professé à la faculté des lettres, 1837.

§ 4. Τὸ κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου πρόβλημα ἦτο ὡς πρὸς τὸν Ἰουφφρόῦσον ἡ διαστολὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ἐπανῆλθεν ἐπανελημμένως εἰς τοῦτο, καὶ διέχουσε πάντοτε νέα φῶτα. Εἰς τὸν πρόλογον τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως τῶν σχεδιασμάτων τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Δυγάλδου Στεβάρτου ἐπαναλαμβάνει τὸ ζήτημα τοῦτο. « Τὰ αἰσθητὰ γεγονότα, λέγει, δὲν εἶναι τὰ μόνα, ἅτινα δύνανται νὰ παρατηρηθῶσι. Πληροφοροῦμαι συνεχῶς περὶ τοῦ ὅ,τι συμβαίνει εἰς ἐμὲ, τουτέστι περὶ τῶν στοχασμῶν μου, τῶν αἰσθημάτων μου καὶ τῶν βουλήσεων μου. Ἐξεύρω ὅτι εἰμὶ εἰς καὶ ταυτούσιος ». Τὸ διανόημα ἦτοι ὁ στοχασμὸς, τὸ αἶσθημα, ἡ βούλησις, ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταυτότης ἐκφεύγουσι τὰς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις, καθὼς καὶ τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων ἐκφεύγουσι τὴν συνειδήσιν. Εἰς τὴν ἐθελοούσιον κίνησιν ἔχομεν συνειδήσιν τοῦ ἡμετέρου προσδιορισμοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τῆς συστολῆς τοῦ μυῶνος. Ἡ συνειδήσις εἶναι λοιπὸν μέσον παρατηρήσεως, ἦτοι μέσον τοῦ ἀποκαλύπτειν ἀληθείας γεγονότος, ὡς καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις. Εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως διὰ τῆς προσοχῆς ὁ φυσιογνώστης ὑπερτερεῖ τὸν χωρικόν, εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς συνειδήσεως ὁ φιλόσοφος δὲν ἔχει ἄλλο πλεονέκτημα εἰμὴ τὸ τῆς προσοχῆς. Τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα ἔχουσι τοὺς νόμους αὐτῶν ὡς καὶ τὰ ἐξωτερικά· διότι δὲν λαμβάνομεν πώποτε προσδιορισμὸν ἄνευ αἰτίου τινός, καὶ πᾶσα μνήμη διεγειρομένη εἰς ἡμᾶς εἶχε προηγουμένην ἀντίληψιν μετ' ἐκείνης συσχετιζομένην, ἡ δὲ ἡμετέρα προσοχὴ δὲν ἀσχολεῖται ποτε εἰς τι ἀντικείμενον, τοῦ ὑποίου πρότερον δὲν ἐλάβομεν γινώσιν τινα. Οἱ φυσιολόγοι, οἵτινες ἀρνούνται διὰ λόγου τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως, βεβαιώνουσιν αὐτὰ διὰ τῆς πράξεως. Ἡ ὁδηγοῦσα αὐτοὺς ἀρχὴ ἔχει οὕτως,

ὅτι πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει αἰτίαν τινά, σκοπὸν, πρόθεσιν· δὲν πιστεύουσιν ὅτι γινώσκουσιν ὄργανόν τι, ἐὰν μὴ μάθωσι τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ἢδὴ ἡ ἰδέα τοῦ σκοποῦ, τῆς προθέσεως, τῆς αἰτίας καὶ τοῦ προορισμοῦ δὲν καταλαμβάνεται διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ θέλησις, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ ἰδέα εἶναι φαινόμενα μὴ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ἐκτίμησιν οὔτε τῆς ὁράσεως, οὔτε τῆς ἀφῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως καθαρῶς χωρίζονται τῶν φαινομένων τῆς ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως, διὰ τοῦτο ζητητέον τὴν ἀρχὴν τῶν πρώτων. Εἶναι δὲ πρῶτον ὅτι γινώσκει ἕκαστος ὅτι εἶναι εἰς καὶ ταύτούσιος, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη, ἣτις εἶναι πολλαπλῇ· δεύτερον πᾶσαι αἱ πεῖραι τῶν φυσιολόγων ἐπὶ τοῦ συνδέσμου τοῦ ὑπάρχοντος μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐπίσης καλῶς ἐν τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ διάμεσον μεταξὺ τοῦ θελητικοῦ, νοητικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ στοιχείου καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· τρίτον ἡ λέξις ὄργανον, ἥπερ χρῶνται οἱ φυσιολόγοι, τεκμηριοῖ τὸ ὕλικὸν σκεῦασμα ὃν διάφορον τῆς δυνάμεως, εἰς ἣν χρησιμεύει ὡς ὄργανον. Ἡ χρῆσις τῶν τεχνητῶν ἐργαλείων ἢ ὀργάνων, ὅποια εἶναι τὸ τηλεσκόπιον, ἡ ἀκουστικὴ σάλπιγξ, ὁ μοχλὸς καὶ τὰ τοιαῦτα βοηθοῦσιν ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἡ ψυχὴ μεταχειρίζεται τὸν ἐγκέφαλον· τέταρτον οἱ μυῶνες καὶ τὰ νεῦρα δὲν αἰσθάνονται, ὁμοίως καὶ ὁ ἐγκέφαλος· πέμπτον οἰαδήποτε ἀσθένεια τοῦ ἐγκεφάλου δὲν παραλύει τὴν θέλησιν, καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῆς θελήσεως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος ᾔτο αὐτὴ ἡ ψυχὴ. Ὡσαύτως ἐν τῷ συγγράμματι ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ταύτην, νομιμότης τῆς διακρίσεως τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, ἐν τοῖς νέοις φιλοσοφικοῖς Συμμίκτοις, ὁ Ἰουφφρόυος διακρίνει τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος, καὶ συμφώνως τῇ μαρτυρίᾳ τῶν λαῶν παραδέχεται δυαδισμὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὴν ὕλην καὶ τὴν ζωὴν, οὗσαν αἰτίαν τοῦ σώματος ἢ τοῦ ἀθροίσματος τῶν μορίων, ἐρχομένων καὶ κινουμένων ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ζωῆς. Τὸ συνιστῶν τὸ σῶμα εἶναι ἡ δυνάμις ἢ συνδέουσα τὰ μόρια. Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς δὲν πρέπει νὰ συγχέηται τῇ ὕλῃ. Μεταξὺ τῶν αἰτίων τῶν παραγόντων τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς εἶναι τινά, τὰ ὅποια ἡμεῖς γινώσκομεν καθ' ἑαυ-

τὰ, ἄλλα δὲ διὰ τῶν αποτελεσμάτων αὐτῶν. Κινοῦμεν τὸν βραχίονα, καὶ εἴμεθα ἡμεῖς ἡ κινητικὴ αἰτία· ἄλλα τίς ἡ αἰτία τῆς πέψεως; Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς τοῦ βραχίονος κινήσεως ἔχομεν συνειδήσιν τῆς αἰτίας, ἥτις καλεῖται ἐγώ, καὶ ἣν γινώσκουμεν ἱκανῶς ἵνα παραγάγῃ τὴν κίνησιν ταύτην. Τὸ ἐγὼ γινώσκει ἑαυτὸ αἴτιον τοῦ διανοήματος τῆς βουλήσεως καὶ τῶν λοιπῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐκκρίσεως τῆς χολῆς. Ὅθεν ἔχομεν δύο διακεκριμένας πηγὰς φαινομένων τῆς ζωῆς. Ὁ δυαδισμὸς τῆς ὕλης καὶ τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὁ μόνος ὁ περιλαμβάνων τὸν ἄνθρωπον· ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τῇ ζωῇ ἄλλος τις δυαδισμὸς, ἡ ψυχολογικὴ ζωὴ, ἥς ἔχομεν συνειδήσιν, καὶ ἡ φυσιολογικὴ, ἥς δὲν ἔχομεν. Ἡ μυστηριώδους ἀρχῆς, ἐξ ἥς ἀπορρέουσι τὰ φαινόμενα, ὧν δὲν ἔχομεν συνειδήσιν, προτίθεται σκοπὸν τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος· ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῶν φαινομένων, ὧν ἔχομεν συνειδήσιν, ἔχει ἄλλο τέλος. Ἡ ζωϊκὴ ζωὴ ἢ ἡ φυσιολογικὴ τείνει εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ σώματος, ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ζωὴ τείνει εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἐγῶ. Ταῦτα τὰ δύο τέλη ἐνίοτε ἀντιλέγουσιν ἀλλήλοις· ὅτε μὲν ἡ φυσιολογικὴ ζωὴ φαίνεται ἐπικρατοῦσα τῆς τοῦ ἐγῶ ζωῆς, ὅτε δὲ τὸ ἐγὼ ἐποφθαλμιᾷ καὶ ἐπαγρυπνεῖ τὴν φυσιολογικὴν. Δυστυχῶς δὲ ἡ προεσκεμμένη αὐτοχειρία μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ἐγὼ δύναται νὰ καταστρέψῃ τὴν τοῦ σώματος ζωὴν. Αἱ δύο ἀρχαὶ αἱ συνιστῶσαι τὴν ζωὴν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, πλὴν δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι. Ἡ παρέμβασις τοῦ ἐγῶ εἶναι ἀφευκτος εἰς ἐξασφάλισιν τῆς τοῦ σώματος ζωῆς, διότι ἐὰν μὴ θελήσωμεν νὰ λάβωμεν τροφὴν, ἡ σωματικὴ ζωὴ δὲν παρατείνεται. Ἀφ' ἐτέρου τὸ σῶμα διατελεῖ ὄν ὄργανον τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς εἰς τὰ ἔξω, τὸ ὄργανον τῶν πλειότερων δυνάμεων ἡμῶν, τὸ διάμεσον, δι' οὗ φθάνουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ ἀντιλήψεις. Ἡ ἔνωσις τῶν δύο ἀρχῶν ἀπαρτίζει τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου· ἕνεκα τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀρχῶν, ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ψυχολογία εἰσὶν αὐτόχρημα ἀλληλένδετοι, καὶ τοὶ διάφορα τὰ ἀντικείμενα τούτων. Ἡ διάκρισις τῶν δύο ἐπιστημῶν θεμελιούται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῶν δύο τάξεων τῶν φαινομένων καὶ τῶν δύο γενῶν τῆς μεθόδου, δι' ὧν τὸ πνεῦμα γινώσκει ταῦτα. Τὸ ἐγὼ, ὅπως παρατηρήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως, δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰμὴ ἑαυτοῦ καὶ δὲν καταστρέφει

τὴν ὑπ' αὐτοῦ παρατηρουμένην ζωὴν. Τὸ ἐγὼ μὴ ὑποκείμενον διόλου εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς κινήσεως, ὑπέρτερον τῶν μηχανικῶν νόμων, ὡς θέλει κινούμενον καὶ δεσποζον τῆς ὕλης, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ φαινόμενα τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς, ἀνάγκη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν σμίλην, νὰ ταραξῇ καὶ ἐνίοτε νὰ καταστρέψῃ τὴν παρατηρουμένην ζωὴν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ ζωὴ εἶναι διπλῇ· ὑπάρχει ἡ πρώτη, καὶ ταύτης ἔχομεν συνειδήσιν, ὑπάρχει ἡ δευτέρα, καὶ ταύτης ἡ ἄμεσος γνῶσις δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν· ἐν τούτοις ἡμεῖς εἴμεθα ἡ ζωὴ ἡ συνειδυῖα ἑαυτὴν. Τὸ ἐγὼ γινώσκει ἑαυτὸ ὡς οὐσίαν, συναισθανομένην τὰς ἑαυτῆς τροποποιήσεις, καὶ ὡς αἰτίαν.

§ 5. Μεταβαίνει ὁ Ἰουφφρόυος εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θεοδικίαν. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει τὴν παροῦσαν καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ τύχην. Ὁ προορισμὸς ὄντος τινὸς παράγεται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δύναμις ἐλευθέρα· ἀλλ' ἐν τῇ σπουδῇ τῆς παραδεκτικότητος τῆς ψυχῆς τὸ ἐγὼ προσδιορίζεται ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν δύο ἀρχῶν ἐνεργείας, ἥτοι τοῦ ἐνδιαφερομένου ἐλατηρίου ἢ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ νοητικοῦ αἰτίου ἢ τῆς συλλήψεως τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν τῆς ἐνεργείας ἡ δευτέρα μόνη εἶναι ὑποχρεωτική. Τὸ διαφερόμενον κινεῖν προκαλεῖ, τὸ νοητικὸν ἢ πνευματικὸν κινεῖν διακελεύει. Καθόσον ἀφορᾷ τὰ ἀξιώματα, ἐν οἷς δυνατὸν νὰ συγκεφαλαιωθῶσι πάντα τὰ καθήκοντα, ὁ Ἰουφφρόυος ἐξελέξατο ἐν πρώτοις τὴν ἠθικὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου. Ὄντος τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρου, τὸ καθήκον εἶναι νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων. Ἐρειδόμενος δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ προορισμὸς ἐκάστου ὄντος παράγεται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, λέγει ὅτι ἐκ φύσεως αὐτοῦ ἕκαστον ὄν εἶναι προωρισμένον ἐξ ἰδίας αὐτοῦ φύσεως εἰς τι τέλος, ὅπερ εἶναι τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν· τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου σημειοῦται ὑπὸ τῶν αὐθορμητῶν καὶ ἀρχικῶν ῥοπῶν, ὁποῖαι εἶναι ἡ χρεῖα τοῦ γινώσκειν, τοῦ ἐνεργεῖν καὶ τοῦ ἀγαπᾶν. Αὗται αἱ ῥοπαὶ εἶναι τυφλαὶ καὶ ἀδιάφοροι ἢ ἀφιλοκερδεῖς, καθὼς ὠθοῦσαι εἰς τὴν πράξιν, πρὶν ἢ δυνηθῶμεν ἡμεῖς νὰ μάθωμεν ἂν αὕτη ἡ πράξις θέλῃ προμηθεύσει εἰς ἡμᾶς τὴν ἡδονὴν ἢ τὴν λύπην. Ἡ πρώτη ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος εἶναι ἐνστιγματικὴ καὶ ἀθῶος· ὅταν μάθωμεν ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἡμετέρων κλίσεων εἶναι εὐάρεστος

ἢ δυσάρεστος, ὑποχωροῦμεν τότε εἰς αὐτὰς οὐχὶ ἐνστιγματικῶς, ἀλλὰ καθ' ὑπολογισμόν. Ὁ λόγος μεσολάθει, ἐννοεῖ ὅτι πᾶσαι αἱ τάσεις ἡμῶν ἐπισπεύδουσιν εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀτόμου, ὅπερ ὅμως δὲν δύναται νὰ ᾖ πληρὴς. Διορᾷ ὁ λόγος ὅτι πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὰς ζωηρὰς ἡδονὰς τῆς στιγμῆς, ὅπως ἀπολαύσῃ ἐν τῷ μέλλοντι καθαρωτέρας καὶ μονιμωτέρας ἡδονὰς, παρέχει εἰς τὰς πράξεις ἡμῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ καλῶς ἐννοουμένου ἐνδιαφέροντος. Ἡ ἡμετέρα φύσις γίνεται περιπαθὴς εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ λόγου τεθέντα σκοπὸν, καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ὠφελείας προστίθεται εἰς τὰ ἀρχικὰ πάθη τὰ αἰεποτε ὑφιστάμενα. Ἡ νέα αὕτη κατάστασις καλεῖται ἐγωῖσμός ἢ κράτος ἑαυτοῦ, ἥτις δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐνόρμῳ καὶ ἐνστιγματικῇ καταστάσει. Ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἡ τελευταία κατάστασις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ λόγος ἐννοεῖ εὐθὺς ὅτι, ἐπειδὴ πάντα τὰ ὄντα θηρεύουσι τὸ τέλος αὐτῶν, τὸ ἀτομικὸν ἀγαθὸν ἀπαρτίζει μέρος τοῦ καθολικοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθοῦ, ὅτι, ἐὰν τὸ ἀγαθὸν τοῦ μὲν ἐμποδίσῃ τὸ τῶν λοιπῶν, ὀφείλομεν νὰ προτιμήσωμεν τὴν μεγαλειτέραν ποσότητα τοῦ δυνατοῦ ἀγαθοῦ· οὕτω δὲ ἐπιφαίνεται τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ ἡ ἰδέα τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ἀγαθοῦ. Ἐκ τῆς ἰδέας τῆς καθολικῆς τάξεως ὁ ἡμέτερος λόγος ὑψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργήσαντος ἐκείνην, ἡ δὲ ὑποταγὴ εἰς τὴν τάξιν καθίσταται ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία εἶναι διάφοροι ἐκφράσεις τοῦ αὐτοῦ γεγονότος, τουτέστι τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν τάξιν. Ἐν αὐταῖς ταῖς τέχναις ἡ ὠραιότης καὶ ἡ δυσειδία εἰσὶν ἡ ἐκφρασις τῆς τάξεως καὶ ἀταξίας. Τὸ ὠραῖον εἶναι ἐπιφάνεια τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ἀληθὲς εἶναι ἄλλη αὐτοῦ ἐπιφάνεια· τὸ ὠραῖον εἶναι ἡ ἐκφρασθεῖσα τάξις, τὸ ἀληθὲς ἡ ἐπινοηθεῖσα, τὸ ἀγαθὸν ἡ τελεσθεῖσα. Τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ δὲν ἐπιφαίνεται λοιπὸν εἰμὴ εἰς τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ ὁ λόγος δίδωσιν ἡμῖν τὴν ἀντίληψιν τῆς καθολικῆς τάξεως, παριστῶν αὐτὴν ὡς ὑποχρεωτικὴν. Εἰς τὰς δύο πρώτας καταστάσεις τὸ ἄτομον ὑπηρετεῖ ἑαυτῷ ἐνστιγματικῶς πρῶτον καὶ ἔπειτα μετὰ γνώσεως τῆς αἰτίας καὶ μετ' ἐγωῖσμου. Εἰς τὴν τρίτην κατάστασιν τὸ ἄτομον βάλλεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τάξεως, καὶ τότε δύναται νὰ ὑψωθῇ ἕως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν. Τότε μόνον ἐκδηλοῦνται αἱ ἰδέαι τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας, τῆς ἠθικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τῶν ἐλέγχων, τῶν ἀμοιβῶν καὶ τῶν ποινῶν. Ταῦτα

λέγει ἐν τῷ φυσικῷ δικαίῳ. Τὸ ἡμέτερον καθήκον ὡς πρὸς τὸ σῶμα εἶναι παράγωγον καθήκον, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ σῶμα. Ἡμεῖς δὲν ὑποχρεούμεθα εἰμὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἡμετέρων ροπῶν, σεβαζόμενοι καὶ βοηθοῦντες τὴν τῶν ἄλλων, τὸ δὲ σῶμα εἶναι πρὸς ἡμᾶς τὸ ὄργανον τῶν ροπῶν. Ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἡμετέρων ροπῶν εὐρίσκει ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ δύο γένη κωλυμάτων, τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἐξ ὧν τὰ πρῶτα ἔχουσι τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰ αὐτὰ καθήκοντα· ὁθεν πρέπει νὰ ἀναχαιτίσωμεν τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν ἐκεῖ, ἔνθα αὐτὴ διαμάχεται τῇ πράξει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ δεινὸς προσώπου. Τὰ πράγματα ἐξ ἐναντίας δὲν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς ἡμᾶς, οὔτε δικαιώματα οὔτε καθήκοντα ἔχουσι, δὲν γινώσκουσιν ἑαυτὰ οὔτε εἶναι ἐλεύθερα. Ἡ φύτις ἐστὶν ὑποδεστέρα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐπλάσθη οὔτε διὰ τὸν δημιουργὸν οὔτε δι' ἑαυτήν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις μεταχειρίζομενος αὐτὴν ἐκπληροῖ τὸν ἐκείνης προορισμόν. *Ides Cours professé à la Faculté des lettres en 1830—31.*

§ 6. Ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ αἱ ἡμέτεραι κλίσεις δὲν ἱκανοποιουῦνται. Ὅθεν ὁ παρὼν τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς δὲν εἶναι ὁ ὀλοκληρωτικὸς αὐτοῦ προορισμὸς, διότι ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι ἡ δέσις τοῦ δράματος, ἡ ἄλλη ζωὴ εἶναι ἡ λύσις αὐτοῦ. Αὕτη ἡ ζωὴ ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων. Ὁ λόγος τούτου τοῦ ἐμποδίου καὶ ἡ μὴ πλήρης ἱκανοποίησις τῶν τοῦ ἀνθρώπου ροπῶν ἐνταῦθα ἀποβαίνουσι ζητήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως παρὰ τῷ Ἰουφφροῦ ἡ θεοδικία εἶναι τὸ συμπλήρωμα τῆς ἠθικῆς. Τὸ ἐμπόδιον, ἔλεγεν αὐτὸς, σκοπεύει νὰ δώσῃ γένεσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος μὴ ἀπὸ πάντα κωλύματα, δὲν ἤθελε κυβερναῖσθαι, ἤθελεν ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι κατὰ τὰς κλίσεις αὐτοῦ, ἡ ἐλευθερία δὲν ἤθελεν ὑπάρχει. Διὰ τῆς ἐλευθερίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀληθῶς ἄνθρωπος. Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἐλευθερίας δὲν ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ εἰμὴ μηχανισμὸς, ἔργον καὶ ἀπλοῦν κτίσμα. Ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἐλευθερίας δὲν ἤθελεν εἶσθαι ὑπεύθυνος εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ τελεσθείσας πράξεις δυνάμει τῆς φυσικῆς ωδήσεως. Καθ' ἣν ἡμέραν ὁ ἄνθρωπος γένηται κύριος ἑαυτοῦ, ἀποβαίνει πρόσωπον·

ἄνευ τῆς πάλης κατὰ τῶν κωλυμάτων, ἤθελεν ὑποπίπτει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ραθυμίαν τῆς ἡρεμίας, δὲν ἤθελεν ἐξεύρει σχεδὸν ὅτι ὑπάρχει ἑλλειπούσης τῆς ἀλγηδόνος, ἤθελε λείπει καὶ ἡ ἡδονή, ἤθελεν εἶσθαι ὁ ἄνθρωπος ἀδιάφορος καὶ ἐν ἀπαθείᾳ. Ὁ σκοπὸς ταύτης τῆς ζωῆς, κατὰ τὸν Ἰουφφρούον, εἶναι νὰ καταστήσῃ ἀπὸ ἀνοήτου καὶ ἀναισθήτου ὃν αἰσθητικὸν καὶ νοητικὸν, ἐκ μοιραίου ὃν ἐλεύθερον, ἐκ δημιουργήματος δημιουργόν, ὁμοιάζοντα τὸν πρῶτιστον δημιουργόν, καθὸ αἰτίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, διαφέροντα τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ ὡς ἀτελῆ καὶ μὴ κατακτώμενον ὁλόκληρον ἀνεξαρτησίαν. Τὸ πείθεσθαι ἐλευθέρως εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀποκαταστῇ τις ἄνθρωπος εἰς τὸν ὑψηλότερον βαθμόν. Ἡ ζωὴ αὕτη ἔχει διπλὴν ἀξίαν, τοῦ ποιῆσαι ἡμᾶς ἐλευθέρους καὶ τοῦ ὑποτάξαι τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν εἰς τὸ κράτος τοῦ λόγου. Εἰς μάτην διδασκαλίαι τινὲς ὑπισχνοῦνται ἀπὸ ταύτης τῆς ζωῆς τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν ἀπάντων τῶν παθῶν. Ἡμεῖς διηνεκῶς θέλομεν εἶσθαι εἰς πάλιν κατὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν κλίσεων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ποτὲ ἐπὶ ταύτης τῆς γῆς ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη δὲν θέλει εἶσθαι πλήρης, οὐδὲ ἡ ἡμετέρα δύναμις ἀπεριόριστος. Ἐν τοσοῦτῳ ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ ταύτην τὴν πλήρη κατοχὴν ἀδιαλείπτως· ὅθεν ἡ ἐπίγειος ζωὴ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὑπὸ τῆς οὐρανίου ζωῆς. Ἡ δημιουργία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος προξενεῖ ἡμῖν ὀδύνην· ἐὰν ἡ προσωπικότης αὐτῇ ἐπλάσθῃ ἵνα χαθῇ, πρὸς τίνα σκοπὸν ἠθέλομεν ὑποφέρει, διὰ τί ὁ Θεὸς ἤθελε δώσει εἰς ἡμᾶς τὴν ιδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πλήρους ἱκανοποιήσεως τῶν ἡμετέρων τάσεων, τὴν ιδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰωνιότητος; Εἰς τί ἤθελε χρησιμεύσει ἡ ἀξία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐὰν ἔλειπεν ἡ ἀνταμοιβή; Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθῃ ἵνα γινώσκῃ, ἀγαπᾷ καὶ ὑπηρετῇ τὸν Θεόν, καὶ οὕτω νὰ ἀπολαύσῃ τὴν αἰώνιαν ζωὴν. Τὸ γινῶναι τὸν Θεόν εἶναι τὸ γινῶναι τὴν τάξιν, ἣν αὐτὸς ἵδρυσεν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, τὸ ἀγαπᾶν καὶ δουλεύειν αὐτῷ εἶναι τὸ συμμορφοῦσθαι τοῖς σχεδίοις αὐτοῦ καὶ τὸ ἐκπληροῦν τὴν καθολικὴν τάξιν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Ἡμεῖς δὲν ἐγεννήθημεν μόνον διὰ τὴν πάλιν καὶ τὴν θυσίαν, ἀτινά εἰσι μέσα καὶ οὐχὶ σκοποὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τάξεως, ὅπως τύχωμεν τῆς αἰωνίας ζωῆς. Οὕτως ἐδίδασκεν ἐν

Παρισίοις κατὰ τὸ 1830, 1831 καὶ 1837 ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος.

§ 7. Κατὰ Ἰουφφρόουν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, ἐναγκαλιζομένη τὴν γνῶσιν τῆς παρουσίας, τῆς προγενεστέρας καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς· ἐκ τῶν δεδομένων τῆς παρουσίας ζωῆς ἀνευρίσκει τοὺς ὅρους τῶν δύο ἄλλων. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ πρεσβεύει τὴν διαστολὴν τῆς ψυχολογικῆς καὶ τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, κατὰ τὴν συνήθη διάκρισιν, ἰσχυροποιήσας οὕτω τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ψυχῶν, ὥς διείδεν ἡ ἀρχαιότης, τῆς μὲν ἐπικαθημένης εἰς τὴν φυσιολογικὴν ζωὴν καὶ διακεκριμένης τοῦ σώματος, τῆς δὲ συνιστώσης τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν καὶ ἀποτελούσης τὸν ἀληθῆ ἀνθρώπον. Διακρίνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ πάθους, ἐν τῇ δυνάμει εὐρίσκει πάντα ἐνεργητικὰ, καὶ δὲν δύναται αὕτη νὰ πάσχη εἰ μὴ ἐνεργοῦσα, αὐτὸ δὲ τὸ μικρὸν πάθος τὸ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνιχνευόμενον θεωρεῖ εἰς τοὺς προσδιορισμοὺς, τοὺς ὁποίους ἡ ψυχὴ λαμβάνει κατὰ τοιάνδε ἢ τοιάνδε ἐπιρροήν· εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὕτη ἡ ἀκούσιος γνῶσις εἶναι προῖον ἐνεργότητος. Ἐν τῇ ἠθικῇ ὁ Ἰουφφρόους δὲν ἀσπάζεται τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος πρεσβευθέντα ἀξιώματα, ἀλλὰ τὸ σέβας τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν τάξιν. Οὐχί, φέρ' εἰπεῖν, ἡ ἐγκράτεια διὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἡ δικαιοσύνη διὰ τὴν δικαιοσύνην· καὶ τότε μόνον καθίστανται αὗται ὑποχρεωτικαὶ καὶ ἀξιέπαινοι, ὅταν ἀποκαλύψωμεν ὅτι πληροῦσι τὴν ἠθικὴν τάξιν, τουτέστιν ὅτι ὑπηρετοῦσι τὰς ἡμετέρας κλίσεις χωρὶς νὰ παρενοχλήσωσι τὰς τῶν ἄλλων. Ἐν τῇ θεοδικίᾳ δίδει νέαν ἐξήγησιν τοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸν ἢ ἡ λύπη προέρχεται ἐκ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἡμετέρας κλίσεις, ἡ ἀντίστασις ἢ τὸ κώλυμα σκοπεύει νὰ πλάσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου εἶναι ὅτι τὸ μὲν ζῶον γεννᾶται καὶ ἀποθνήσκει ζῶον, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ζῶον καὶ ἀποθνήσκει πρόσωπον ἐλεύθερον. Τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργηθῇ ἵνα ἀπολεσθῇ· αὐτὸ ἐπιζητεῖ ἐλευθέρως τὴν ἱκανοποίησιν ἀπάσων τῶν ἐνστιγματοειδῶν αὐτοῦ κλίσεων, ἧς τεύζεται ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἐν ᾗ ἔσεται ἡ πλήρης διακατοχὴ τῆς ἰσχύος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἡμετέρας συμπαθείας. Ἐν τοῖς νέοις φιλοσοφικοῖς αὐτοῦ

Συμμίκτοις φαίνεται ὅτι ἦν ἐπαμφοτερίζων καὶ ταλαντευόμενος περὶ τοῦ κενοῦ ἀγνώστου τοῦ καταφοβίζοντος αὐτὸν, καὶ ἐπεθύμει νὰ ριφθῇ πάλιν μετὰ τῶν δοξῶν αὐτοῦ εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὴν οἰκογένειαν, τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ ὅ,τι ἀγαπητὸν καὶ ἱερὸν εἶχεν· ἐν τούτοις τὸ ἀκαμπτον ῥεῦμα τῆς διανοίας αὐτοῦ ἦν ἰσχυρότερον· ἀλλ' ἐν ᾧ ἦν δύσπιστος, ἐβδελύττετο τὴν δυσπιστίαν ἢ ἀπιστίαν. Μὴ δυνάμενος νὰ ἀνέχεται τὴν ἀβεβαιότητα ἐπὶ τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ ἤχθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἰουμφρόυος γεννηθεὶς ἐν τινὶ ὄρεινῳ χωριδίῳ κατὰ τὸ 1796, ἀπεβίωσεν εἰς τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1842 πλήρης δόξης. Διεκρίθη ὡς καθηγητῆς, ὡς ῥήτωρ καὶ ὡς βουλευτῆς· φιλέλλην δὲ μέχρις ἐνθουσιασμοῦ ἦτο, καὶ παρὰ πάντων ὠμολογεῖτο. Σὺν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἄνωθι συγγράμμασιν αὐτοῦ τάττονται καὶ ἄλλα μεταθανάτια, ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Δαμιρῶνος δημοσιευθέντα. Εἰσὶ δὲ ταῦτα, νέα συλλογὴ φιλοσοφικῶν συμμίκτων, ἐν Παρισίοις 1842, σειρά μαθημάτων αἰσθητικῆς, ἐν Παρισίοις 1843. Τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμπεράσματα ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἐδανείσθη ὁ Ἰουμφρόυος ἐκ τοῦ Πλείδου καὶ Καντίου· ἀλλ' αὐτὸς ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ διέσπειρεν ἀναρίθμητα παραδείγματα καὶ λεπτομερείας πλήρεις χάριτος καὶ ποιήσεως. Ἡ συλλογὴ τῶν νέων φιλοσοφικῶν συμμίκτων παρίστησι σύγγραμμα πρῶτον ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ ὕφους καὶ τὰς σκέψεις. Τὰ ἄλλα σπουδαῖα τεμάχια τῆς συλλογῆς ταύτης εἶναι τὸ ὑπόμνημα περὶ τοῦ κύρους τῆς διαστολῆς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, ἡ ἀναφορὰ περὶ τοῦ σχετικοῦ διαγωνισμοῦ τῶν προτύπων σχολείων τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἔνθα τίθησι τοὺς κανόνας περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ, διδούς τὰ παραγγέλματα, ἅτινα δυνατόν νὰ ἀποταθῶσι εἰς τὰ ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐκπαιδευτήρια, καὶ κεφάλαιον περὶ σημείων, ἐν ᾧ ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσει καὶ ἐνισχύει τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Πλείδου, οὗτινος τὰ συγγράμματα καὶ μετέφρασε, ἀφορῶντας τὴν δύναμιν δι' ἧς ἐρμηνεύονται τὰ φυσικὰ σημεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Βίκτωρ Κουσίνος καὶ τούτου συγγράμματα.

§ 1. Ὁ Βίκτωρ Κουσίνος φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς, μέλος τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας, ἐγεννήθη τῇ 28 Νοεμβρίου 1792 ἐν Παρισίοις, ἐνθα ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ὥρολογοποιὸς, ἐξεπαιδεύθη δὲ ἐν τῷ λυκείῳ Καρόλου τοῦ μεγάλου, λαβὼν πολλὰ βραβεῖα ἐν τῷ γενικῷ διαγωνίσματι, ἐξαιρέτως τὸ βραβεῖον τῆς τιμῆς ἐν τῇ ῥητορικῇ κατὰ τὸ 1810. Καὶ τοι ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ τῆς καλλιτεχνίας ἔρωτος, καὶ μάλιστα τοῦ τῆς μουσικῆς, μετέβη ἐκ τοῦ γυμνασίου εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἢ πρότυπον σχολεῖον, ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λαρομιγυέρου, τοῦ Ροϋερκολλάρδου καὶ τοῦ Maine de Biran ἀπεφάσισε περὶ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ κλίσεως. Ἐκεῖ διωρίσθη ἐπαναλήπτωρ τῆς ἐλληνικῆς τῷ 1812, ἀκολούθως διδάσκαλος τῶν συνδιαλέξεων ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1814. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐδίδαξε δημοσίως καὶ ἐν τῷ λυκείῳ Ναπολέοντος. Κατὰ τὰς ἑκατὸν ἡμέρας κατετάχθη εἰς τοὺς βασιλικοὺς ἐθελοντάς. Προσκληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1815 νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν Ροϋερκολλάρδον ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ ἐν Σορβόννῃ, ἐνεπνεύσθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ ἰὴ αἰῶνος, ἔχοντας τότε ἐπιρροὴν ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ σημαντικὴν. Ὁ Κουσίνος ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον τὸ ἔτος 1817 πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς Σκωτικῆς σχολῆς καὶ φιλοσοφίας, ἣν γνωστὴν ποιήσας εἶχεν ὁ Ροϋερκολλάρδος ἐν Γαλλίᾳ πρῶτος. Ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ 1817 ἐν Γερμανίᾳ περιηγήσεως αὐτοῦ ὁ Κουσίνος μετετρέπη, καὶ τολμηρὸς μεταφυσικὸς, καὶ ἐνθερμὸς ἐρμηνευτὴς τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου, τοῦ Σχελλινγίου καὶ τοῦ Εὔελου ἐγένετο. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ κατὰ τὸ 1819 ἄχρι τῶν 1821 ἐξέθηκε τὸ σύστημα τοῦ πρώτου. Ἡ πρὸς τῆς ἀντιδράσεως ἐν τῇ πολιτικῇ ἤγειρε τὴν πρώτην αὐτοῦ καταδρομὴν. Πανθεὶς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ ἐν τε τῇ Σορβόννῃ καὶ τῷ διδασκαλείῳ κατὰ τὸ 1822, ἀπέσχε παντάπασι τῆς δημοσίας διδασκαλίας. Κατ' ἐκεῖνο τὸ διάστημα ἐπεξεργάσθη τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πρίκλου μετ' ὑπομνημάτων εἰς ἑξ τόμους ἀπὸ

1820—27, καὶ τοῦ Καρτεσιῦ εἰς ἑνδεκα τόμους 1826 ἐν Πα-
ριείοις, καὶ τὴν περίφημον μετάφρασιν τῶν ἀπάντων τοῦ Πλά-
τωνος εἰς δέκα τρεῖς τόμους εἰς ὄγδοον ἀπὸ 1825—40.
Ἀπὸ τοῦ 1824 ἄχρι τῶν 1825 περιώδευσεν ὁ Κουσίνοσ καὶ δευ-
τέραν φορὰν τὴν Γερμανίαν. Συλληφθεὶς ἐν Δρέσδῃ ὑπὸ τῆς ἀ-
στυνομίας ὡς ὑποπτος καρβοναρισμοῦ, ὠδηγήθη εἰς Βερολίνον,
ἐνθα ἐκρατήθη ἐπὶ ἑξ μῆνας καὶ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου,
πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ὁποίου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὠκειώθη.
Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Παριείοις κατετάχθη μετὰ τῶν
τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Μαρτιγνάκου ἀντι-
κατέστησε τὸ τοῦ Βιλλέλου, διενείκατο μετὰ τοῦ ἐνδόξου Γυ-
ζότου καὶ τοῦ περικλεοῦς Βιλλεμαίνου τὴν μεγάλην καὶ ἀπαρα-
δειγμάτιστον ἐπιτυχίαν εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Σορβόννης. Φιλελεύ-
θερος καθηγητὴς ἐνώπιον φιλελευθέρου καὶ ὀργώσης εἰς τὴν ἐπι-
στήμην νεολαίας διδάσκων καὶ ἐπευφημούμενος διὰ τε τὴν θαυ-
μασίαν εὐφράδειαν καὶ σοφίαν, περιέγραψεν ἐν τῇ εἰς τὴν ἱστο-
ρίαν τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγῇ αὐτοῦ τὰς γενικὰς τύχας τῆς
ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας· ἐ-
νηγκαλίσθη τὰς ιδέας καὶ τὰ γεγονότα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς
τέχνας, τὰς φιλοσοφίας καὶ τὰ θρησκευτά, τὸν πολιτισμὸν
καὶ ἐξευγενισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν, τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ
τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τῶν 1830
ἀνηγορεύθη σύμβουλος τοῦ κράτους, μέλος τοῦ βασιλικοῦ συμ-
βουλίου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀξιωματικὸς τῆς λεγεῶνος
τῆς τιμῆς, ἐπίτιμος καθηγητὴς τῆς Σορβόννης, μέλος τῆς γαλ-
λικῆς ἀκαδημίας καὶ τῆς τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν,
διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου, ὁμότιμος τῆς Γαλλίας, καὶ κατὰ
τὸ 1840, πρωθυπουργοῦντος τοῦ διασήμευ Θιέρσου, διωρίσθη
ὑπουργὸς τῆς παιδείας. Ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἧς
ἦτο μᾶλλον φίλος ἢ ἐχθρὸς, συνέδραμε τὸν Καβαγινάκον ὡς ἐπι-
στήμων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας καὶ ἡθοποίησιν τοῦ
λαοῦ. Ἐγραψεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Justice et charité* ἀνασκευὴν
κατὰ τῶν κοινωνιστῶν, κατὰ δὲ τὸ 1849 ἀπεσύρθη τῶν πολιτι-
κῶν ὅλως διόλου.

§ 2. Μαθητὴς τοῦ Ροῦερκολλάρδου, τῶν Σκώτων φιλοσόφων
καὶ τοῦ Maine de Biran, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς
τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, καὶ ἔκλινεν ἵνα ἀναγάγῃ τὴν φιλοσο-
φίαν ἐκ τῆς ψυχολογίας.

φίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰ καὶ ἐφά-
νη ὁπαδὸς τῶν πανθεϊστικῶν ἀρχῶν καὶ διάπυρος ζηλωτὴς τῶν
ἐγελιανῶν ἐμπνεύσεων. Ὁ Κουσίνοσ μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ
ἐκδηλωσίου τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνο-
χῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐκαλλιέργησε τὴν διδασκαλίαν τὴν προ-
τιθεμένην σκοπὸν τὸ κοινὸν αἶσθημα, τὸ ἡθικὸν καὶ θρησκευ-
τικὸν αἶσθημα, καὶ τὸ πιθανόν, ἀνελίξας μετὰ σπανίας δεινότη-
τος αὐτὴν καὶ ἀναδειχθεὶς οὕτως ἐκ τῶν πρώτων φιλοσόφων
συγγραφέων. Παρὰ τὰ μνημονευθέντα συγγράμματα αὐτοῦ ἔχο-
μεν καὶ τὰ ἐξῆς Cours de philosophie professé à la Faculté
des lettres pendant l'année 1818, sur les fondements des idées
absolues du vrai, du beau et du bien (1836). Cours de l'histo-
ire de la philosophie, 2 édition 1840, 3 vol. Cours d'histo-
ire de la philosophie morale 1840-44. De l'instruction pu-
blique en Hollande, en Prusse 1838 καὶ 1840. De la meta-
physique d'Aristote. Manuel de l'histoire de la philosophie
de Tennemann traduit de l'Allemand 1839 εἰς δύο τόμους,
ᾧπερ καὶ ἡμεῖς συνεβουλεύθημεν. Fragments philosophiques,
τρίτη ἔκδοσις 1838. Fragments de philosophie ancienne, scho-
lastique, cartesienne, leçons sur Kant, des Pensées de Pascal,
ἔτι δὲ καὶ ἄλλα τινὰ μὴ φιλοσοφικά.

ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ.

Πνεῦμα ἐκάστης φιλοσοφίας καὶ ὀργανισμὸς αὐτῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ὅ,τι ἰδιαίτερος διαστέλλει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν πάσης ἄλλης φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ὅτι δὲν ἐπικαλεῖται προγενεστέραν ἢ ὑπερφυσικὴν αὐθεντίαν, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς θρησκείας, ἄχρις οὗ, πληρώσασα τὴν ἑαυτῆς ἀποστολὴν καὶ παύσασα τοῦ εἶναι, ἐπειράθη ματαίως νὰ ἀντισταθῇ μετὰ πάντων τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Τῷ ὄντι πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλῖαι τῆς Ἀνατολῆς ὡς πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ἠθικῆς καὶ μεταφυσικῆς τάξεως ἐρείδονται εἰς θρησκευτικὰ δόγματα. Ἐν Αἰγύπτῳ πᾶσα ἐπιστήμη ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων ὡς θεματοφυλάκων, τὰ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερόμενα ὑπετίθεντο ἀποκαλυφθέντα ἀπ' ἀρχῆς τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ Χαλδαίᾳ καὶ τῇ Περσίᾳ τὸ αὐτὸ ἐγένετο· ἐκτὸς τοῦ συλλόγου τῶν Μάγων, οἱ λοιποὶ ἦσαν ὅμιλος εὐπίστων καὶ εὐπειθῶν, αὐτοὶ οἱ Μάγοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζωροάστρου ἐνεργηθεῖσαν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν ἦσαν οἱ διερμηνεῖς τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτοῖς βιβλίων. Ἐν ταῖς Ἰνδαίαις εὐρίσκονται βεβαίως τολμηρότερα καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα συστήματα ἢ ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνάγονται εἰς τὸ κείμενον τῶν Βέδας, καὶ τὰ πρόσωπα εἰς ἃ ἀποδίδονται ἐνεδύοντο χαρακτῆρά τινα ὑπερφυσικόν. Ἐν Κίνῃ καὶ τοι δὲν ἐπεκαλοῦντο θετικῶς τὴν αὐθεντίαν ἀποκαλύψεως, ἤθελον νὰ μένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὰς πεποithῆσεις τῶν προγόνων αὐτῶν. Ὁ Κομφύκιος, ὁ μᾶλλον περιώνυμος ἐκείνου τοῦ τόπου, τοῦ ὁποίου τὴν διδα-

σκαλίαν ἀκολουθοῦσιν ἀκόμη σήμερον οἱ μᾶλλον πεφωτισμένοι τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, προείλετο νὰ ἦναι ὁ παλινορθωτῆς καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς παραδόσεως· ἐὰν δὲ ληφθῶσιν εἰς σημείωσιν αἱ μοναδικαὶ τιμαὶ αἱ περιβάλλουσαι τὴν μνήμην αὐτοῦ, μᾶλλον ἤθελε νομισθῇ θεμελιωτῆς θρησκείας ἢ ἀρχηγέτης φιλοσοφικῆς σχολῆς. Παρόμοιόν τι δὲν συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων· ἡ παράδοσις καὶ ἡ αὐθεντία εἰς τὰ συστήματα αὐτῶν ὅλως δευτερεύοντα χαρακτῆρα διεξάγουσιν· ἐν ὀνόματι τοῦ λόγου ἀποτείνονται ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῶν, ἐν ὀνόματι τῶν δυνάμεων, ἃς ἡ φύσις διένειμεν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἀντὶ νὰ κρύπτονται ὅπισθεν παλαιᾶς τινος παραδόσεως, ἐναθρύνονται εἰς τὴν μεγαλόνοιαν αὐτῶν, ἀλαζονεύονται εἰς τὸ καινοφανὲς καὶ τὴν τόλμην τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν ζητοῦντα ταύτην ἄνευ προλήψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐλευθέρως χρήσεως ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας.

§ 2. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατεδαφίζουσα τὴν πολυθείαν καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν, παχυλὴν λατρείαν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, προπαρεσκεύασεν εἰς τὸ μέλλον τὴν θρίαμβον τῆς καθαρωτάτης θρησκείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ διδάγματα τοῦ Σωκράτους, τοῦ θανόντος καὶ μαρτυρήσαντος ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀποδεινύουσι τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων οὐχ' ἤττον ἀντικείμενον δημώδους πίστεως ἢ παιδιὰ φαντασίας ἦν ὅλως διόλου ἐλευθέρᾳ ἐφεύρεσις ποιήσεως καὶ τέχνης. Αὕτη εἶναι ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ κίνησις ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτῇ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ γονιμότης θέλουσι μένει αἰωνίως τὰ πλεονεκτήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων. Οὔτε οἱ μάγοι, οὔτε οἱ βραχυᾶνες, οὔτε οἱ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἔσχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων, ὑποστηριζάντων συστήματα ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἐκείνων. Οὐχὶ τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλόσοφον, ἀλλὰ τὸ φιλοχρήματον καὶ βιομήχανον ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείαις, δ' εἰς τοὺς Φοῖνικας, λαὸν ἐμπορικὸν καὶ θαλασσοπόρον, ὀλίγον ἀσχολούμενον εἰς φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας. Ὅποιās γνώσεις, ὅποιās ιδέας ἐκ τοῦ μυστηριώδους τῶν θυσιαστηρίων, ἐκ τῶν ἐξηχρεωμέ-

νων ζοανικῶν καὶ κτηνωδῶν, οὐχὶ δὲ εὐγενῶν παραστάσεων, ἐξήντηλσαν οἱ περιαδόμενοι περιηγηταὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις Πλάτων, καὶ πρὸ αὐτοῦ, Θαλῆς, Πυθαγόρας, Δημόκριτος, καταχωρίσαντες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἅτινα ἐξ ἄλλου τοσοῦτον καὶ παρασάγγας ὅλους διέφερον καὶ ἀπείχον; Ἐκ τῶν ὀλίγων περιωρισμένων γνώσεων τῆς ἀστρονομίας καὶ γεωμετρίας καὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ὥσπερ ζηλότυπος θεοκρατία μετὰ περισκέψεως ἔκρυπτεν ἀπὸ τοῦ πλήθους, καὶ ἐκ τῶν ἀσημάντων ἱστορικῶν παραδόσεων, τῶν ἀναμεμιγμένων μετὰ μύθων καὶ ἱερογλυφικῆς καὶ ἀμόρφου γραφῆς, οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς ἐδίδαξαν τὸν Πυθαγόραν τὰς ιδιότητες τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, τὸν Θάλητα τὴν καταμέτρησιν τοῦ ὕψους ἐκ τῆς σκιᾶς τῶν πυραμίδων, τὸν Σωκράτην οὐδέποτε ἐξεληθόντα τῆς Ἑλλάδος, σχεδὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄστεος, τὰς πρωτοτύπους καὶ ἀθανάτους φιλοσοφικὰς δόξας αὐτοῦ, οἱ Ἴνδοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου συνεσχέτισθησαν, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ μεγάλη ἀπόστασις, ἄνευ σιδηροδρόμων, τηλεγράφων καὶ ἀτμοπλοίων ὄντες βεβαίως, μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου ἀναφεύοντα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἡ λογικὴ τοῦ Γοτάμα, προσαγορευομένη Νγᾶγα, ἐμόρφωσαν τὰ ποικίλα, σοφὰ καὶ ἐμβριθῆ φιλοσοφήματα καὶ τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους; Παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰς ἐμπέδωσιν τῶν λόγων ὑπὲρ τῆς πρωτοτυπίας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας τὴν ἀξιωματικὴν ταύτην ῥῆσιν τοῦ Βαρθελεμῆ Σαϊντ-ιλέρου ἐν τῷ ὑπομνήματι ἐπὶ τῆς Νγᾶγα, δημοσιευθέντι ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ ἄριστα γινώσκοντος τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν βραχμανικὴν ἢ ἰνδικὴν γλῶσσαν. « Ἡ Ἰνδία οὐδὲν ὀφείλει τῇ Ἑλλάδι, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ὀφείλει τῇ Ἰνδίᾳ· ἡ Νγᾶγα καὶ τὸ ὄργανον εἶναι τοσοῦτον διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων, τοσοῦτον ξένα μεταξύ αὐτῶν, ὅσον ὁ Γάγγης διακρίνεται τοῦ Εὐρώτα καὶ τὰ ἱμαλάια τοῦ Πίνδου. » Αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν πολλὰς ιδέας παρ' Ἑβραίων. Πρὸ τῆς θεμελιώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Συρίας εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Σελευκιδῶν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἐγίνωσκον ἀλλήλους ἐντελῶς· πῶς λοιπὸν ὁ Σωκράτης, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐγίνωσκον τὰς ἱερὰς Γραφάς, ἐ-

βραϊστὶ γεγραμμένας; Πῶς ἤθελον ἐννοήσῃ ταῦτα, ὅτε δὲν ὑπῆρχε μετάφρασις αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνων εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν; Ἡ τῶν ἐβδομήκοντα ἐγένετο μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Πτολεμαίων προτροπῇ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου 283 π. Χ. Πῶς δὲν μνημονεύουσιν αὐτῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, ὡς ποιοῦνται μνείαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Περσῶν; Τίς ἡ συγγένεια μεταξύ τῆς φυσικῆς ἀφελείας τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, τῶν βιβλικῶν διηγήσεων καὶ τῶν πεποιθήσεων, καὶ μεταξύ τῆς λεπτολόγου, σκεπτικῆς κατὰ τὴν μορφήν καὶ ὀξείας διαλεκτικῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρείδεται ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀριθμῶν; Αἱ ποιεῖν καὶ αἱ ἀμοιβαί ἐν τῇ Πεντατεύχῃ δὲν ἦσαν γνωσταὶ τῷ Πλάτῳ, ὅπως διαλάβῃ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐν Φαίδῳ. Ἡ ἐλευθέρα καὶ λαμπρὰ μεγαλόνοια τῶν ἐλλήνων, ἐχόντων πρὸ νόμιον ταύτην, καὶ διεγειράντων τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου κόσμου, ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Παρθενὼν, ὅστις βεβαίως δὲν εἶναι ἀπομίμησις ἰνδικοῦ καὶ ἀσιατικοῦ μνημείου, ἡ Ἀφροδίτῃ τοῦ Πραξιτέλους, τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀλύμπου Διὸς ὑπὸ τοῦ Φειδίου, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξελέγχουσι τὴν μωρίαν τῶν διΰσχυριζομένων οὐχὶ πρωτοτυπίαν εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἐξηγεῖται ἀφ' ἐαυτῆς ὡς ἐλληνικὴ τέχνη, ὡς ἐλληνικὴ ποίησις, ὡς ἐλληνικὴ ἱστορία. Τὰ παντοῖα συστήματα ὡς πορίσματα γεννῶνται ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν.

§ 3. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ὑπάρχει ἀφ' ἐαυτῆς διηρημένη εἰς τρεῖς περιόδους, καθὰ ἐλαλήσαμεν καὶ προηγουμένως, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἐναγκαλίζεται περίπου δύο αἰῶνας ἀπὸ Θάλητος ἄχρι Σωκράτους, ἀπὸ 600 μέχρι 400 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος, ἡ δευτέρα ὡς ἔγγιστα τέσσαρας, ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι Αἰνησιδήμου καὶ τῶν πρώτων δοκιμίων τοῦ ἐκλεκτισμοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ τρίτη διαρκεῖ σχεδὸν πεντακόσια ἔτη, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἄχρι τοῦ ἔκτου αἰῶνος τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας. Αἱ σχολαὶ τῆς πρώτης περιόδου εἰσὶν ἡ ἰωνικὴ, ἡ ἰταλικὴ, ἡ ἐλεατικὴ καὶ ἡ ἀτομιστικὴ. Ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου ἀκμάζουσιν οἱ σοφισταί, τὰ πάντα ὑποστηρίζοντες καὶ ἀρνούμενοι, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψευδὲς ἀναρτῶντες ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἐπιφάνειαν, ὡς ταῦτα παρίστανται, διαπρέπει ὁ σημαίαν ἔχων

τὸ γινῶθι σαυτὸν, ὁ Σωκράτης, ὁ θεραπεύσας τὰ πνεύματα καὶ νέαν μέθοδον ἐφαρμόσας, προβαίνουσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Ἀντισθένης καὶ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεύς. Αἱ δύο σχολαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξετάθησαν πέραν τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἕως τοῦ κόλπου τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀκόμη ἕως εἰς τοὺς Ἀραβας, ἐξασκήσασαι ἐπ' αὐτῶν ἄμετρον ἐπιρροήν. Παρὰ τὰς δύο ταύτας σχολὰς ἡγέρθησαν ὁ πυρρῶνισμός, ὁ ἐπικουρισμός, ὁ στωϊκισμός καὶ ἡ νέα ἀκαδημία. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας παρατηροῦμεν ἐπανάκαμψιν εἰς τὸ παρελθόν ἢ πολυμαθῆ ἀνάστασιν τῶν ἀρχαίων συστημάτων, σκεπτισμὸν ἀπηλπισμένον, θηρεύοντα οὐχὶ τὴν τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν, ἀλλὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ λόγου, ἐκλεκτισμὸν ἢ συνθήκην μεταξὺ τῶν παντοίων σχολῶν καὶ συμμαχίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν γένει μετὰ τῶν ξένων ἰδεῶν. Τῷ ὄντι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀναγεννῶνται ἄνευ πρωτοτυπίας καὶ λάμψεως εἴτε ἐν Ἀθήναις, εἴτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἴτε ἐν Ῥώμῃ, τὰ πλεῖστα τῶν ἤδη ἐγκαταλελειμμένων συστημάτων, ὡς καὶ τῶν συγχρόνων ξένων, πολυμαθείας ἕνεκα. Τοιοῦτο θέαμα παρέχουσιν οἱ νέοι κυνικοὶ, οἱ νέοι ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ νέοι Πυθαγορικοὶ, καὶ πρὸ πάντων ὁ περιβόητος γόης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, οἱ στωϊκοὶ, ὡς Σέξτιος καὶ Σένεκας, οἱ ἀκαδημαῖκοι, ὡς Ἄρειος, φίλος τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος καὶ τοῦ Μαικήνα, οὐχὶ ὁ βλάσφημος αἵρεσιάρχης, Δίδυμος, Ἀλκινόος, Μάξιμος ὁ Τύριος, ἐν τέλει οἱ περιπατητικοὶ, ὡς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος, Ἀλέξανδρος ὁ Αἰγυῆς, διδάσκαλος καὶ οὗτος τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς, γράφας σημειώσεις καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, καὶ Ἄδραστος ἐξ Ἀφροδισιάδος μητροπόλεως τῆς Καρίας, γράφας περὶ τῆς τάξεως τῶν Ἀριστοτέλους βιβλίων καὶ τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας. Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ζήσας πυρρῶνιστῆς καὶ σκεπτικὸς Αἰνησιδῆμος ἢ Αἰνησιδάμος ἐκ Κνωσοῦ, ὕστερον δὲ ὁ Ἀγρίππας καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς προήγαγον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἑλαττον τὸν σκεπτισμόν. Ἐν τούτοις αἱ μυστικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῆς Ἀσίας παραδόσεις συνδυάζονται κατὰ βαθμοὺς καὶ ὑπὸ παντοίας μορφῆς, μετὰ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος τῆς Ἑλλάδος, καὶ κοινὴ διδασκαλία μετὰ τῶν σπουδαιωτέρων ἑλληνικῶν σχολῶν διενεργεῖται.

Ἐν τῷ ἐλιγμῷ καὶ τῇ κινήσει ταύτῃ, καὶ τοι μεμονωμένοι, ἀνα-
φαίνονται ὁ Πλατωνικὸς Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, Νουμῆνιος ὁ ἐξ Ἀπα-
μείας, Πλούταρχος, Ἀπουλήϊος, ὁ ἅγιος Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος
καὶ μάρτυς καὶ ὁ Κλήμης. Πλὴν ἐν τῇ ἐκλεκτικῇ καὶ νεοπλα-
τωνικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ, τουτέστι τῇ τοῦ Ἀλεξανδρέ-
ως Ἀμμωνίου, ἐξ ἧς ἐξῆλθον ὁ κριτικὸς Λογγίνος, ὁ Ὠριγένης
καὶ Ἐρέννιος, καὶ τῇ τοῦ Πλωτίνου, παιδευθέντος ὑπὸ τὸν Ἀμ-
μώνιον, ἐξ ἧς ὁ Πορφύριος, καὶ ἐκ τούτου ὁ Ἰάμβλιχος, πληρέ-
στατα πραγματοποιοῦνται οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ προσπάθειαι ἐκεί-
νων. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας διατελεῖ οὔσα καθάπαξ φιλο-
σοφία καὶ θρησκεία, σχολὴ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ, ἀλλόκοτον
σύστημα καὶ εὐφυὲς συγκεφαλαίωσις τῶν προηγηθεισῶν διδα-
σκαλιῶν. Ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ κρύπτεται ὁ ἀσιατικὸς ἢ ἀνατολι-
κὸς συμβολισμὸς, καὶ ὑπὸ τὴν ποικιλίαν τῆς μορφῆς εὐρίσκεται
βάσις οὐσιωδῶς πανθεϊστικῇ. Μετὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος,
τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Παρμενίδου, ἐπιτη-
δεῖως συγχωνευθεισῶν, ἀναμιγνύει ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολὴ θεωρίας
διαφόρου ἀρχῆς, οἷον τὰς τῆς ἐκστάσεως, τῆς ἐνώσεως καὶ συν-
ταυτίσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰς χιμαιράς τῆς θεουργίας. Ἡ-
γωνίσθη ἡ μνημονευθεῖσα σχολὴ, ἵνα συλλέξῃ καὶ συναρμολογή-
σῃ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς τὰ λαμπρότερα στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς
φιλοσοφίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἀντιτάξῃ ταῦτα εἰς τὸν ἀήττητον
χριστιανισμόν. Τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ κατὰ
τὸ 529, κλείει τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, σημειοῖ τὸ τέλος τῆς
ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Νεωτέρα ἰταλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Δὲν πρόκειται νὰ λαλήσωμεν περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ φιλο-
σοφικῶν διδασκάλων ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Ἄλλως
ἠθέλομεν διακρίνει τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχους ἐποχάς, τὴν μὲν
ἐναγκαλιζομένην τὰς σχολὰς τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ξενοφάνους

καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τὰς δοξασάσας τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, τὴν δὲ περιέχουσιν τὰ θεωρητικὰ καὶ ἠθικὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ Λουκρετίου ἄχρι Κασσιόδωρου, τὴν τρίτην περιλαμβάνουσιν τὰς παντοίας μορφὰς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὴν τετάρτην ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν θεσμῶν τοῦ μεσαιῶνος ἄχρι τῶν συστημάτων τῶν ἐπικρατούντων κατὰ τοὺς νεωτέρους καὶ τοὺς ἡμετέρους χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ ἀλλαχού τοῦ βιβλίου διελάβομεν περὶ τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας ἥτοι περὶ τῶν διαπρεφάντων εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους φιλοσόφων αὐτῆς τῆς σχολῆς, τούτου ἕνεκα θέλομεν ἐπιληφθῆ τῶν ταύτης φάσεων κατὰ τὰς νεωτέρας ἐποχάς. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ Ἰταλία ἔδωκεν εἰς τὴν σχολαστικὴν ἐνδόξους διδασκάλους, Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην καὶ Βοναθεντούραν, κατέχοντας λαμπρὰς σελίδας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῶν φώτων ἐκείνων ἐφωτίσθησαν καὶ ὁ διαλεκτικὸς Λαμφράγκιος καὶ ὁ μεταφυσικὸς Ἄνσελμος καὶ Πέτρος ὁ Λομβαρδὸς, οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Κανταβερίας, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Παρισίων χρηματίσαντες. Ἡ μεγαλόνοια τοῦ Πυθαγόρου ἐξωμάλυνεν ἐν τῷ διαστήματι δισχισίων περίπου ἐτῶν ἄνευ διακοπῆς τὴν ὁδὸν, καὶ ἐνέπνευσε τὸν ἰδανιστὴν καὶ τὸν ὕλιστὴν, τὸν πανθειστὴν καὶ τὸν θεϊστὴν. Αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων καὶ ἡ τῶν νέων ἰδεῶν ἔνσκηψις δὲν ἐσεβάσθησαν τὴν μέχρι τότε ἀδιάσειστον τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκείνου πνεύματος παράδοσιν.

§ 2. Ἡ διάνοια χρήζει γλώσσης βεβαίως, ἵνα κοινοποιηθῇ καὶ μορφωθῇ, ἡ δὲ ἰταλικὴ φιλοσοφία ἔχει προσφυεῖς γλώσσης ἰδίωμα. Οἱ διδασκαλοὶ τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Πετράρχου Βρουνέτος Λατίνης καὶ Γουίδος Καβαλκάντης, κλέος τῆς Φλωρεντίας, ὑπῆρξαν οἱ καθηγηταὶ τῶν Ἰταλῶν φιλοσόφων. Αὐτοὶ οὗτοι Δάντης καὶ Πετράρχης ἦσαν οἱ φαεινοὶ καὶ ἐνεργητικοὶ πρόδρομοι τῶν φιλοσόφων. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι καὶ διηγήσεσιν αὐτῶν διὰ μελωδικῶν στίχων ἐκτυποῦσι τὴν σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας, ἐξηγουμένης ἐκ τε τῆς φαντασίας καὶ τῆς εὐαίσθησίας τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ἀριστονοίας. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, ἀναγινώσκοντες αὐτοὺς, ἔμαθον οὐ μόνον νὰ λαλῶσι θαυμαστὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συλλογίζωνται ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ, ζῶντες κατὰ τὰ ἦθη τὰ ἀνταντακλῶμενα ἐκεῖ. Τὰ ἔργα τούτων τῶν δύο ἡρώων τοῦ λόγου ἐχρησίμευσαν

ἵνα προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος εἰς τοὺς σπόρους, τοὺς ὁποίους ὁ ἀκόλουθος αἰὼν μετήνεγκεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Διήγειραν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀναπολεῖν καὶ μελετᾶν εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ θάρρος τοῦ προτιμᾶν τῆς σπουδῆς τῶν ἀφαιρέσεων καὶ τῆς διαλέκτου τῶν σχολείων τὸν ζωηρὸν θαυμασμὸν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλιέργειαν τοῦ ὥραίου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ποίησις, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς τέχνης, καὶ οὐχὶ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἀμφισβήτησις διέθεσαν τοὺς Ἰταλοὺς εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐγνώσθη ἐντελῶς ἡ στιγμή, καθ' ἣν οἱ σπινθῆρες μετετράπησαν εἰς φλόγας, ὅτε ἡ Ἰταλία ἠγωνίσθη γιγαντιαίως, ὅπως οἰκειοποιηθῇ τὴν γραμματολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, θαυμασίως βοηθουμένην διὰ τῆς τυπογραφίας, ἀγνώστου ὀργάνου τοῖς ἀρχαίοις. Αἱ δυστυχίαι καὶ αἱ παρεκτροπαὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ πτώσις, ὡς μὴ ὤφειλε, τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ὥθησαν τοὺς πρόσφυγας Ἕλληνας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐν ἣ κατώρθωσαν τὴν παλιγγενεσίαν τῶν γραμμάτων διὰ τῶν κλασικῶν, πεζῶν τε καὶ ποιητῶν, καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τῇ συνδρομῇ τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς ἐστίαις τῶν ποικίλων σπουδῶν μεταξὺ τῶν ὑψηλοτέρων τάξεων ἀπαραδειγμάτιστος ἄμιλλα. Ἐκείνη ἡ κίνησις ἢ ἡ ἠθικὴ ἐπανάστασις, ἐλευθέρως ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ πολυαρίθμων βασιλείων, ἀκαμάτως διατηρηθεῖσα ὑπὸ τῶν πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τοσούτων λογίων ἀνδρῶν, ἀπέβη διανοητικὴ ἐποχὴ πρώτης τάξεως. Ἡ φιλολογία, ἡ πολυμαθεῖα, τουτέστιν ἡ γνῶσις καὶ ἡ μίμησις τῶν κληροδοτηθέντων πρωτοτύπων παρὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐγένοντο ἡ ἀφετηρία. Ἀνεξάρτητος ἐρευνα τῆς φύσεως καὶ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων, τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου, παντὸς τόπου καὶ χρόνου, ἰδοὺ τὸ ἐξαγόμενον καὶ ὁ σκοπός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν λέξεων καὶ τῶν μορφῶν, ἐὰν μὴ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν διανοημάτων καὶ στοχασμῶν καὶ εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν συστημάτων, καὶ ἐὰν ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς, τελειώνει διὰ τῆς μεταφυσικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς. Οἱ Λαυρέντιος Βάλλας καὶ Νιζόλιος ἐπιτιθέμενοι, ὁ μὲν μετὰ σεβασμοῦ, ὁ δὲ μετὰ θρασυτήτος εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν διδασκαλίαν, μετήραν τοὺς

συγχρόνους αὐτῶν εἰς τὰς τολμηροτέρας ἐξερευνήσεις ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ παντός καὶ τῆς θεότητος. Διὰ τῆς συζητήσεως τῶν δοξῶν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας διαμφισβητοῦνται οἱ τίτλοι πάντων τῶν γενῶν τῆς αὐθεντίας· ἅπαξ κινηθείσης τῆς ἀναλύσεως, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπιθυμεῖ νὰ τελειώσῃ τὸν δρόμον αὐτοῦ, ἐφ' ὧρ τοῦ νὰ παραμείνῃ οὐχ ἥττον ἐνώπιον τῆς ἐναργείας καὶ τοῦ ὀρθοῦ.

§ 3. Εἰδικὸς χαρακτὴρ διακρίνει ταύτην τὴν ὁρμὴν, τὴν ἐλκυσάσαν τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τοῦ 12 καὶ 13 αἰῶνος. Δὲν παρεδόθησαν μόνον εἰς μεμονωμένους συνδυασμούς, εἰς ἀτομικὰς προσπάθειας, συνηνώθησαν, συνδισκέφθησαν, ἐνεθαρρύνθησαν ἀμοιβαίως ἵνα ἐπισπεύσωσι τὴν πρόοδον. Ἰπὸ τὴν σκιὰν τῶν ἀρχαίων πανεπιστημίων καὶ ἐνίοτε πρὸς τὴν καταστροφὴν αὐτῶν θεμελιοῦνται ἄπειροι ἐλεύθεραι ἀκαδημαίαι· ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν τίθεται ἡ τῆς Φλωρεντίας δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ Φικίνου, καὶ ἐκεῖ ἐγείρεται ὁ πλατωνισμὸς μετὰ πολυμαθείας πλήρους ἐνθουσιασμοῦ. Καὶ μὲν ἀνεμίγνυσον τὰς μυστικὰς ἰδέας τῶν τελευταίων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καὶ ἐφιλοσόφουν μετὰ πλείονος φαντασίας ἢ περισκέψεως, ἀλλ' οὐχ ἥττον οἱ Ἰταλοὶ ἔδωκαν εἰς τὰς πνευματικὰς ἐργασίας εὐγενῆ διεύθυνσιν πρὸς τὰς καθαρωτέρας ωραιότητας τῆς ἠθικῆς, διέδωκαν τὴν καλαισθησίαν τῶν ὑψηλῶν μελετῶν, ἐστερέωσαν καὶ ἀνίδρυσαν τὸ βασίλειον τοῦ πνευματισμοῦ. Τὸ λαμπρὸν παράδειγμα ἠκολούθησε πᾶσα ἡ Ἰταλία, ἐζήτησαν πανταχοῦ νὰ ἔχωσι μίαν ἢ πλείονας ἀκαδημίας. Αἱ θεσμοθεσίαι τοῦ 13 αἰῶνος αἱ εὐδοκιμήσασαι, ὡς καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ ἐνασχέσασαι ὅρα τὴν ἐπιρροὴν εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι αἱ τῆς Κονσεντίας ἐν Καλαβρίᾳ, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, αἵτινες μεγάλως ἐπλούτισαν τὴν φυσιολογίαν, ψυχολογίαν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἐν ᾧ τὰ νέα ἐκεῖνα καθιδρύματα ἠγωνίζοντο νὰ διαχύσωσι νέας ἰδέας μετὰ νέας ἐνεργότητος, ἀφ' ἑτέρου τὰ πανεπιστήμια ἐπειράθησαν νὰ ἀνανεωθῶσιν, ἐντεῦθεν δὲ ἡ εὐγενὴς καὶ αἰσία ἄμιλλα καὶ ἡ πληθὺς σοφῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Ἡ παιδεία, ἡ αὐταπάρνησις καὶ ὁ πατριωτισμὸς ἀνεπτύχθησαν ἐν τοῖς καταγωγίοις ἐκείνοις τῶν Μουσῶν, τὰ ζῶπυρα ἐκεῖνα ἤρξαντο νὰ ἀνάψωσι, καὶ ἡ Ἰταλία ὀργῶσα εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν πάντοτε ἐξέθρεψε παῖδας ἐλευθέρους, καὶ

ἰδοὺ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οἱ καρποὶ τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἰδοὺ ἡ πλήρης σχεδὸν ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας. Εὐελπιστοῦμεν ὅτι καὶ ἡ Ἑλλάς θέλει ἀπολαύσει τῆς δόξης καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Ἰδοὺ ἡ ἐξάπλωσις τῶν φώτων, ἥτις διενεργεῖται ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ κλεινοῦ πανεπιστημίου, ἐνθα σοφοὶ καθηγηταὶ διδάσκουσι, καὶ εὐγενῆς, φιλελευθέρα καὶ φιλομαθῆς νεολαία ἀρύεται τὰ νάματα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἀπὸ τῆς βιβλιοθήκης, τῶν ἐκπαιδευτηρίων, τῶν φιλολογικῶν ἐταιρειῶν, ὡς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς πατριρχικῆς τοῦ γένους σχολῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς καὶ ἐμπορικῆς καὶ ἀπὸ τῶν ἀρτίως συσταθέντων φιλολογικῶν συλλόγων, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ἄνδρες ἐπὶ σοφίᾳ, καὶ εἰς συντήρησιν τῶν ὁποίων μεγαλόδωροι καὶ γενναῖοι ὁμογενεῖς Ἑλληνες καταβάλλουσιν ἀδράς δαπάνας, θέλει τὰ μέγιστα συντελέσει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀπανταχοῦ ἐσπαρμένης ἐλληνικῆς φυλῆς. Εὐχόμεθα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς, διακρινομένους ἐπὶ ἀκραίῳ πατριωτισμῷ καὶ μεγαλοδωρίᾳ καὶ γενναϊότητι, νὰ μορφώσωσιν ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ φιλολογικοὺς συλλόγους, ὅπως εἰς τὸν περιηγητὴν καὶ διαδότην μαρτυρῶσι τὴν εὐγενῆ τῶν Ἑλλήνων καταγωγὴν, καὶ ὑπάρχωσι μετὰ τῶν ἀγίων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ παλλάδιον τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ παρακαταθήκη τῶν ἐθνικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πατρικῶν ἡμῶν παραδόσεων, ἐν Λονδίῳ, Λιθερπούλῃ καὶ Μαγχεστρίᾳ, ἵνα οἱ παῖδες αὐτῶν, ἡ νέα γενεά, ἀναπολούσα τοὺς ἐνδόξους προγόνους, ἀτενίζωσιν ἱλαρὸν βλέμμα περιπαθῶς καὶ φιλοστόργως πρὸς τὴν ὠραίαν Ἑλλάδα, τὴν κοινὴν ἡμῶν μητέρα καὶ πατρίδα, βασιλευομένην ὑπὸ τοῦ μεγαθύμου καὶ ἐθνοφιλοῦς ἄνακτος ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Πρώτου.

§ 4. Ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Ἰταλίας τότε τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὄργανον, ἐσπουδάζετο εἰς τὸ πρωτότυπον ἐλληνικὸν κείμενον, φιλοτιμουμένων ἀπάντων νὰ καλλύνωσι τὸν τύπον καὶ νὰ κατέχωσι τὸ κείμενον καθαρὸν σφαλμάτων. Ἐν Νεαπόλει ἡ φιλοσοφία ὠφέλησε πρὸ πάντων τὸ δίκαιον, ἐν Βονωνίᾳ, ἐνθα μετὰ κλέους ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου πάντοτε, διδάξαντος ἐκεῖ τοῦ Σαβοναρόλου τὴν μεταφυσικὴν καὶ γράφαντος κατὰ τῆς ἀστρολογίας, ἡ φιλοσοφία συνε-

ἔαλετο τὰ μέγιστα εἰς τὴν αὐξησιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς νομολογίας. Τὸ Παταύιον ἦτο πλουσιώτερον παντὸς ἄλλου πανεπιστημίου εἰς ἑρμηνευτὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἱκανοὺς νὰ ἐκτιμῇσωσιν ἐπαξίως καὶ φιλοσοφικῶς τὸν Σταγειρίτην διδάσκαλον. Οἱ Καβάλλης, Τομαῖος, Πομπανάκης, Ἀχιλλίνης, Νίφος, Πάσσερως, Ζαβαρέλλας, Κρεμονίνης καὶ Πικκολομίνης ἐφημίζοντο ἐν πάσῃ τῇ Εὐρώπῃ, καὶ τοὶ πολλὰκις ὑπὸ τὸν μανδύαν περιπατητικῶν ἐσκέπτοντο κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν δοξασίας. Ἐκτὸς τῶν ἀκαδημιῶν καὶ τῶν πανεπιστημίων πλείστοι ὅσοι συγγραφεῖς ἐπροθυμήθησαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ διαπύρου ζήλου, μεθ' οὗ καὶ αἱ σοφαὶ ἐταιρεῖαι, νὰ ἐρεθίσωσι τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ ἔθνους. Οἱ ἐμβριθέστεροι ἠκολούθουν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν· οὕτως ἤξiouν τοῦλάχιστον ὁ Καρδάνος, ὁ Πατρίτσης καὶ ὁ Ἰορδάνος Βροῦνος. Ὁ Κεσαλπίνης, ὁ Βανίνης καὶ μέχρι τινὸς ὁ Καμπανέλλας ἀνεγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλην ὡς ἀρχηγὸν αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ προητοίμασαν τὴν σχολὴν τοῦ Γαλιλαίου, ἐν ἣ αἱ θετικώτεραι παρατηρήσεις φαίνονται ἐπαγόμεναι εὐρύχωρον σύστημα μεταφυσικῆς. Ἐνταῦθα δὲ λαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ παρενείρωμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ τὸ τῆς Ῥωμικῆς ἀγέρωχον, δεσποτικὸν καὶ αὐστηρὸν καὶ μὴ φιλάνθρωπον ἐφάνη· ἀπόδειξις σὺν ταῖς τῆς ἱερᾶς λεγομένης ἐξετάσεως ἀποφάσεσιν ὁ Ἰορδάνης Βροῦνος ἐξαγνίσας ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰς τολμηρὰς αὐτοῦ ἰδέας, καὶ ὁ Γαλιλαῖος φυλακισθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀναιρέσῃ τὰς ἀνακαλύψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀδιστακτικῶς καὶ ἐνδομύχως ἐπίστευεν εἰς αὐτὰς, e pur si muove. Δύο περίπου αἰῶνες παρῆλθον ἕως οὗ ἐκ τῆς παραλύσεως, τῆς ἐκφοβίσεως καὶ τῆς τρομοκρατίας τῶν ποντιφηκεῖων ἀνακύψῃ ἡ φιλοσοφία.

§ 5. Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τὸν ἑξ' αἰῶνα, ὀλίγον προεχώρησεν. Ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Νεαπόλεως ὁ νομομαθὴς καὶ ἱστορικὸς Βίκος, ὁ περικλεὲς συγγραφεὺς τῆς νέας ἐπιστήμης, πολεμήσας τὸν ὀλίγον καρτεσιανισμόν, παρειαχθέντα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐκρινε τὴν θεωρητικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀσυμβιβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἀπῆτει νὰ ἐξαχθῇ τὸ φῶς τῆς διανοίας καὶ ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν μόνον ἐκ τῶν γλωσσῶν, τοῦ δικαίου, τῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων, ἐν

ἐνὶ λόγῳ ἐκ τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν οἱ καρτεσιανοὶ διεκήρυττον εὐτελεῖ καὶ ματαίαν. Ὁ Βίκος εἶχε δίκαιον ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐξιχνιάζειν τὰ τοῦ παρελθόντος πράγματα, εἶχεν ἄδικον νὰ θέλῃ νὰ ἀναγάγῃ τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφίας εἰς ἐκεῖνο τὸ ἔργον. Εἰς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ ἤρρεσεν ὁ συμβολικὸς ἰδανισμὸς, ὁ ἀποτελῶν τὴν ὀλίγον συγκεχυμένην βᾶσιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ· ὁ ἰδανισμὸς δὲν ἀφῆκέ ποτε ἐξ ὁλοκλήρου τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν ἡ αἰῶνα τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα ἐδήλωσεν ἐν τοσοῦτῳ διαθέσιν ἐναντίαν. Οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς διέσπειραν ἀναρίθμητα σχεδιάσματα, ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κρατῶν, ἐξασφαλίσωσι καὶ γενικεύσωσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἐλευθερώσωσι μικροὺς καὶ μεγάλους ἐκ τῶν προλήψεων αὐτῶν. Ὁ Φιλαγγιέρης καὶ ὁ Μάριος Παγάνος εἰσάγουσι τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς νομοθεσίας, ὁ Βεκκαρίας καὶ ὁ Βέρρης μεταρρυθμίζουσι τὸ σύστημα τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἀμφισβητοῦντες τὴν νομιμότητα τῆς κεφαλικῆς ποινῆς, καταδικάζοντες τὰ βασανιστήρια καὶ ὑποστηρίζοντες εὐγλώττως τὸ ἀπαρξίαςτον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Γρίππας, ὁ Γαλιάνης, ὁ Ῥωμαγνόσης, ὁ Ἀλγαρότης, ὁ Μουρατόρης, ὁ Γενοθέσης καὶ ὁ Φελίκης ἐδείξαν τῇ Εὐρώπῃ πόσον ὁ λαὸς ὁ παραγαγὼν τὸν Μακιαβέλην εἶναι ἱκανὸς νὰ κατοπτρῇ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, νὰ ἀποσυνθέσῃ τὸν μηχανισμόν καὶ νὰ κανονίσῃ τὴν κίνησιν τῆς δημοσίας ἐνεργότητος. Τόσον τὸ φυσικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον, ὅσον καὶ αἱ φυσικαὶ καὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι προώδευσαν ἐν Ἰταλίᾳ σημαντικώτατα. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑπὸ πλείονας μορφὰς ἐγένετο διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος στοιχείου ἢ προσφιλεῆς μέθοδος τοῦ 18 αἰῶνος. Καὶ τοι δὲ ὁ Ῥοσμίνης καὶ ὁ Γιοβέρτης εἶναι μεταφυσικοὶ ἐνατμενιζόμενοι εἰς τὴν ὄντολογίαν δὲν ἀπηξίωσαν τὰς ταπεινοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας παρατηρήσεις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ψυχολόγου. Τὰ μέσα, ἅτινα μετεχειρίσθησαν ὁ Γαλούππης καὶ ὁ Μαμινῆς πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πνευματισμοῦ, ὑφίστανται εἰς τὸ νὰ μεταβῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς εἰς τὴν τοῦ παντὸς καὶ τῆς θεότητος, δι' ὧν ἡ ἐπαγωγὴ συνδυάζεται μετὰ τῆς ἐλευθέρας μελέτης, συνεποῦς τῇ πίστει ταῦτα τὰ μέσα φαίνονται προωρισμένα εἰς διαρκῆ ἐπιτυχίαν. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ παρατηρῇ τὴν φύσιν τῶν

πραγμάτων καὶ νὰ ἐννοῇ τῆς μεταφυσικᾶς ιδέας διὰ τῆς πραγματικότητος. Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν δὲν ἀπαναίνεται ὅτι χρηταὶ ζωηροῖς καὶ ποιητικοῖς τρόποις· αὕτη ἡ διάθεσις ἰδιάζει τῇ ἐθνικῇ μεγαλοφυίᾳ, καὶ δὲν εἶναι σπάνιον νὰ ἀπαντῶνται μεταφυσικοὶ συγκιρνώντες τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν λεπτότητα μετὰ τῆς θαφιλείας τολμηρᾶς φαντασίας. Ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου τούτου σχηματισμοῦ τοῦ πνεύματος ἀναφύεται ἡ κλίσις τοῦ ἐνῶσαι τῇ καλλιιεργείᾳ τῶν ἐπιστημῶν τὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῇ σπουδῇ τῆς διανοίας τὴν τῆς ἐκφράσεως. Ἐν Ἰταλίᾳ οἱ φιλόσοφοι μανθάνουσι καλῶς τὴν τέχνην τοῦ λαλεῖν καὶ γράφειν, τὴν εὐφράδειαν τοῦ ὕφους, τὸ ὠραῖον ἐν γένει. Μετὰ τῆς ἀγάπης τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γραμματολογικῆς καλαισθησίας συναρμολογοῦσιν ἀκράδαντον πίστιν εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ τε ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Ὁ ἰταλικὸς χαρακτήρ ὑπῆρξε πάντοτε πολέμιος τοῦ πυρρῶνισμοῦ· ἐκ περιτροπῆς ἐδιδάχθη ἐν ταῖς ὠραίαις ἐκείναις χώραις ὁ αἰσθητικισμὸς, ὁ πνευματισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ μυστικισμὸς, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ σκεπτικισμὸς· τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας δὲν τίθενται παντάπασιν ὡς πρόβλημα ὑπάρξεως παρ' αὐτοῖς, οὐδὲ τὰ τεράστια τῆς τέχνης ἀφίνουσι τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τουτέστι τῆς ἀληθοῦς ἀρχῆς τῆς τέχνης. Ἡ ἰταλικὴ φιλοσοφία προσήνεγκε τῷ φιλοσοφικῷ κόσμῳ πολλὰς συγγραφὰς περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ κόσμου, διορᾷ ἐν τῷ Θεῷ τὸν πλάστην καὶ νομοθέτην τοῦ Παντός, ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἔμπνευσιν καὶ ἐνόρασιν τῆς διανοίας, τὴν ἐνότητα καὶ τὸ ταυτούσιον τοῦ ἐγὼ, τὴν πνευματότητα καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ διαιώνισις τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς εὐθύνης, ἐν τῷ κόσμῳ τὴν δημιουργίαν ζῶσαν καὶ διαυγῇ ἐκδήλωσιν τοῦ ὑπερτάτου, σοφωτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος, τοὺς νόμους ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς κινήσεως ὡς ἐχέγγυον τῶν σχεδίων τοῦ οὐρανοῦ ἀρχιτέκτονος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας.

§ 1. Ἰπὸ ἐκτεταμένην ἐκδοχὴν ἐννοεῖται ὡς ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἡ τοῦ μεσαιῶνος, λαβοῦσα ὄργανα ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Ἀλκυῖον, Ἐριγένην, Ρογέρον, Βάκωνα, Δυνσκότον, Βάλτερ Βυρλέϊον. Ἡ ἱστορία τῆς σχολαστικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατατάσσεται εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιῶνος. Ἰπὸ στενωτέραν δὲ ἐννοεῖται ἡ ἐναγκαλιζομένη περίπου τοὺς τελευταίους χρόνους, 250 ἔτη, ἔχουσα κατ' ἐκεῖνο τὸ διάστημα ἀρχικά ὄργανα τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν Ὁββέσιον, Ἐρβερτον ἐκ Χερβυρῦ, Λόκκιον, Ριχάρδον Κυμβερλάνδον, Βολλαστῶνα, Σχαφτεσβυρῦ, Γλανβίλλον, Ἀριγγτῶνα, Κυδουόρθιον, Σαμουήλ Πάρκερον, Νεύτωνα, Σαμουήλ Κλάρκιον, Ἰσανραΐη, Κολλίνσιον, Δέρχαμον, Οὐμν, Ἀρτλέϋον, Πριεστλέϋον, Θωμᾶν Πάυνιον, Βένθαμον, Πλαῦφρον, Μίλλον. Ἰπὸ χρονολογικὴν ἐποψιν τοιαύτη εἶναι ἡ σειρά τῶν ἐνδοξοτέρων ἀντιπροσώπων, οὗς ἀριθμεῖ ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τῶν μνημονευθέντων φιλοσόφων ὁ Νεύτων, ὁ Ἰσανραΐης, ὁ Δέρχαμος, ὁ Ἀρτλέϋος καὶ ὁ Πριεστλέϋος ἀνῆκον εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν φιλοσοφίαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ οὐσιώδη προβλήματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἔλαβον, κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς τῆς νεωτέρας ἡλικίας καὶ ἐκ μέρους τῶν παντοίων φιλοσόφων τῶν διαδεξαμένων ἀλλήλους ἐπὶ τῶν ἐποχῶν ἐκείνων, οὐ μόνον διαφοροὺς τὰς λύσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ διαμέτρου ἐναντίας, καὶ ὑφίσταται ἡ σχολὴ τότε μόνον, ὅταν ὑπάρχῃ ἐνότης καὶ συμφωνία ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης, τούτου ἕνεκα κατὰ κυρίαν σημασίαν δὲν εἶναι ἀγγλικὴ σχολὴ, μόνον δὲ Ἄγγλοι φιλόσοφοι· καθόσον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τῆς ἠθικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς θεοδικίας ἀπαντῶνται αἱ μᾶλλον διεστῶσαι γνῶμαι. Ἐν τούτοις εἶναι ἀριθμὸς τις προβλημάτων, ἀπαρτιζόντων ἐν συνόλῳ τὴν κοινὴν βάσιν πάσης φιλοσοφίας· ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, φέρ' εἰπεῖν, τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα στρέφεται περὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἢ τοῦ αὐτεξουσίου ἐν τῇ ἠθικῇ περὶ

τὴν τῆς διακρίσεως τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου· ἐν τῇ λογικῇ περὶ τὴν τῆς μεθόδου καὶ βεβαιότητος· ἐν τῇ ὄντολογίᾳ περὶ τὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐλίας καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἐξηγήθη διαφόρως ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων.

§ 2. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς βεβαιότητος ἐσφετερίσθη μέγα μέρος τοῦ σκεπτισμοῦ. Προσβάλλεται ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως, ὑπὸ τοῦ Γλανβίλλου ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Scepsis philosophica*, ἐκδοθεῖσα ἐν Λονδίῳ τῷ 1666, ἐπαναλαμβάνοντος κατὰ τὸν ἰζ' αἰῶνα τὸ μέρος τοῦ Αἰναισίδημου ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τοῦ Ἀλγαζέλου ἐν τῷ μεσαιῶνι, καὶ ἐξ ἄλλου προλαμβάνοντος τὸν Οὔμην ἐν τῷ ἰή αἰῶνι, λύσαντος δὲ κατ' ἐπαμφοτερίζουσιν ἔννοιαν τὸ ζήτημα τῆς αἰτιότητος. Ἡ αὐθεντία τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ἐκμηδενισθεῖσα ἤδη ὑπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Λοκκίου, ἀμφισβητεῖται καὶ κατεδαφίζεται ὑπὸ τοῦ Βερκελεύου, ἀρνούμενου τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἡμετέρων αἰσθητικῶν γνώσεων, καὶ διατεινόμενου ὅτι ὁ οὐρανός, ἡ γῆ, τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς σώματα καὶ πᾶν ὅ, τι πιστεύομεν ὅτι βλέπομεν περὶ ἡμῶν εἶναι ἰδέαι ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι. Ὁ Οὔμης, ὡς ὁ Σέξτος ἐν τῷ ἀρχαίῳ σκεπτισμῷ, καταπολεμεῖ διὰ μιᾶς καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως τὴν αὐθεντίαν ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθήματος. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ λόγου, ἀμφισβητεῖ τὸ κῦρος καὶ τὴν νομιμότητα τῆς γνώσεως τῆς αἰτίας, ἐφ' ἧς ἐρείδονται τοσαῦται πεποιθήσεις καὶ ὀνομαστὶ ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἐν τῇ λογικῇ τάξει ὁ Οὔμης ἀμφισβητεῖ συγχρόνως τὴν νομιμότητα τὰς πίστεως εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν μελλουτῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν, καὶ δὲν φεῖδεται οὐδὲ τῶν θεμελιωδῶν μαθηματικῶν γνώσεων, διότι μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῆς. Συνέπειαν δὲ ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ παραστατικῆς ἰδέας ἐξάγει ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε πνεύματα οὔτε σώματα.

§ 3. Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς βεβαιότητος ἐν τῇ λογικῇ προτίθεται καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου. Ὁ Νεύτων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν μαθηματικῶν ἀρχῶν

τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίῳ εἰς τέταρτον κατὰ τὸ 1687, ἔβαλεν ἐπὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐπιστήμης πολλὰ ἐντάλματα πλήρη λόγου καὶ σοφίας. Ἄλλος φιλόσοφος ἀκόμη ὁ Φ. Βάκων ἐπεχείρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ εἰργάσθη ὡς πρὸς τὴν νέαν ἐποχὴν ὅτι ὡς πρὸς τὴν παλαιὰν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῆς λογικῆς. Ὁ Βάκων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρύθμισιν τῶν ἐπιστημῶν διὰ νέας μεθόδους ἀντίδρασις τότε ἤρξατο κατὰ τοῦ περιπατητισμοῦ. Τὸ νέον ὄργανον τοῦ Βάκωνος, τυπωθὲν ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ 1620 ἀγγλιστί, ἐγεννήθη ἐκ ταύτης τῆς ἀντιδραστικῆς τάσεως. Ἰπὸ τὸ ὄνομα ἐπαγωγῆς ἡ προταθεῖσα μέθοδος ἦτο ἡ μέθοδος τῆς παρατηρήσεως καὶ πείρας, αὐτὴ ἐξόχως συνέτεινεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰς ἐλευθέρας ἐξερευνήσεις τῆς διανοίας· ἐντεῦθεν ἡ ἀξία καὶ ἡ ὑπόληψις αὐτῆς τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Ἡ μεγάλη παλινόρθωσις τῶν ἐπιστημῶν ἐσχεδιογραφήθη ὑπ' ἐκείνου τοῦ μεγάλου πνεύματος, καὶ τὸ ὄργανον εἶναι ἀπόσπασμα τούτου. Ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν ὁ Βερναρδίνος Τελέσιος διὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ *de natura juxta propria principia* ἐν Νεαπόλει 1586, ὀλίγον πρότερον ἀπεπειράθη, καὶ κατὰ τὸ 1617 ἐν Φραγκφ. ἐτυπώθη τοῦ ἐκ Καλαβρίας τῆς Ἰταλίας Καμπανέλλα τὸ βιβλίον τὸ τιτλοφορούμενον *Piodromus philosophiae instaurandae* πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Εἶναι ὁμως ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Βάκωνος συνετέλεσεν εἰς ἄκρον ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν. Οὐδεὶς ὁμως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ τὸν ἡμέτερον Ἀριστοτέλη καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς μεθόδου τῆς ἐφαρμοσίμου εἰς τὰς λογικὰς ἐπιστήμας· δὲν ἀφῆκε τίποτε ὁ Σταγειρίτης εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ξένους καὶ Ἕλληνας, νὰ πράξωσιν. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τὸ σπουδαῖον καὶ ὀριστικὸν ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἔλαβε παρὰ παντοίων φιλοσόφων Ἀγγλῶν ἀντιφατικὰς λύσεις. Ὁ Λόκκιος ἐν τῷ δοκιμίῳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ 1690, ἡ δὲ δεκάτη ἐκδοσις κατὰ τὸ 1731, ὁ Οὔμης ἐν τῇ διτόμῳ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τυπωθεῖσῃ ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ 1738, καὶ ὁ Ἀρτλέυος ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τύποις Λονδίνου 1749, εἰς δύο τόμους, ἔλυσαν τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ὑλοφρόνως. Ὁ Λόκκιος

ὁμολογεῖ δύο πηγὰς τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, πειραματικὰς, τὴν αἰσθῆσιν καὶ τὴν σκέψιν. Ὁ Οὐμς τάττει ἑαυτὸν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Λοκίου. Ὁ Ἀρτλέους φαίνεται ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ μίαν μοναδικὴν πηγὴν, ἥτοι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ὑλικῆς ἐξωτερικότητος ἐπὶ τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐπὶ τῶν νεύρων. Ἀφ' ἐτέρου ὁ λόρδος Χέρβυρυς, εἰς τῶν θεμελιωτῶν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἐν Ἀγγλίᾳ, διὰ τοῦ πονήματος αὐτοῦ *Tractatus de veritate*, εἰς τέταρτον, ἐν Παρισίοις 1624 καὶ 1633 ἰδόντος τὸ φῶς τοῦ τύπου, καὶ ὑπερον ἐν Λονδίῳ 1645, καὶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰη αἰῶνος ὁ Πρίκκς, διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἐπιγραφομένου, ἀναθεωρήσεως τῶν ἀρχικῶν ζητημάτων καὶ τῶν ἐγερθεῖσιν δυσκολιῶν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν τῆς ἀρετῆς, τυπωθέντος ἐν Λονδίῳ δις εἰς ὄγδον κατὰ τὸ 1758 καὶ 1787, συνεπήγαγον τὴν αὐτὴν ἰδεατικὴν λύσιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου. Ὁ Χέρβυρυς ἐκηρύχθη θιασώτης τῆς διδασκαλίας τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, θεῖς τὴν πηγὴν τῶν ἡμετέρων γνώσεων οὐχὶ ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ. Ταύτην τὴν διδασκαλίαν ὀψιμαίτερον ἐπολέμησεν ὁ Λόκκιος ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τοῦ δοκιμίου αὐτοῦ. Ὁ Πρίκκς ἢ Πράϊς ἐπιχειρήσας νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Λοκίου, πειραθέντος νὰ ἀντιτοξεύσῃ τὸν λόρδον Χέρβυρυ, ἔθεσε τὴν διάνοιαν ὡς οὐσιωδῶς διακεκριμένην τῆς αἰσθητικότητος, καὶ ἀνῆνεγκεν αὐτῇ, ὡς ἀληθεῖ πηγῇ ταύτης, μίαν τάξιν φαινομένων, σεσημειωμένων δι' ἐιδικῶν χαρακτήρων, οἵπερ ἀντίκεινται πάσῃ ταυτίσει μετὰ τῶν προϊόντων τῆς αἰσθητικότητος. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἄλλος φιλόσοφος ἀκόμη ὁ Κυδουόρθιος ἀνενέωσε τὴν πλατωνικὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμεύθη ἀκολούθως ἵνα πορισθῇ ἀπόδειξις περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως.

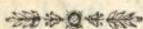
§ 4. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα περὶ ἐλευθέρας θελήσεως ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία εὐπορεῖ λύσεων, ἀποδοκιμαζομένων ὑπὸ τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς συνειδήσεως. Ὁ Ὄββέσιος ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνάγκης, τυπωθεῖσῃ ἐν Λονδίῳ εἰς ὄγδον τῷ 1654, ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἅπαντα τὰ συμβάντα ἔχουσι τὰς ἀναγκαίας αὐτῶν αἰτίας, καὶ αὐτὴ ἡ θέλησις, ἐν ὅσῳ διαβουλεύεται καὶ ἀποφασίζει, ἀναγκάζεται καὶ προσδιορίζεται ὑπὸ ἀποχρώσεως αἰτίας, οἵαδήποτε ἂν ᾖ αὕτη. Ὁ Κολλίνσιος

ἐν ταῖς περὶ ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἐρευναῖς αὐτοῦ, τυπωθεῖσαι ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ 1717, δι' ὧς χυρίζεται ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει προσδιορισμὸς ἄνευ αἰτίας, καὶ ἡ αἰτία εἶναι μοιραῖόν τι, οὗτος ὁ χαρακτήρ τοῦ μοιραίου μεταβαίνει ἐκ τῆς αἰτίας εἰς τὴν βούλησιν, καὶ ἐκ τῆς βουλήσεως εἰς τὴν πράξιν, ἥτις εἶναι τὸ ταύτης ἀποτέλεσμα. Ὁ Ἀρτλέϋος καὶ Πριεστλέϋος συνετάχθησαν ὡς πρόμαχοι τῆς μοιροδοξίας.

§ 5. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα περὶ διακρίσεως τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου ἡ λύσις δὲν εἶναι μονοειδής. Ὁ Ὁββέσιος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ, *de Corpore politico*, εἰς δωδέκατον, τυπωθέντι ἐν Λονδίῳ τῷ 1659, στηρίζει τὰ ἠθικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα ἐπὶ τῆς ἀρχῆς προσωπικῆς ὠφελείας. Ὁ Ἀρτλέϋος ἠκολούθησεν ἐκεῖνον. Ὁ Ρικάρδος Κυμβερλάνδος ἐν τῷ συγγράμματι, *de Legibus naturae disquisitio philosophica*, ἐν Λονδίῳ δημοσιευθέντι κατὰ τὸ 1672, εἰς τέταρτον, ἀνασκευάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὁββεσίου ἀντικαθιστῶν εἰς τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν τὴν εὐμένειαν. Ὁ Σχαφτέσβυρος ἐν τῷ περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξιομιθίας συγγράμματι, ἐν Λονδίῳ τυπωθέντι κατὰ τὸ 1699, ἐξελέξατο βάσιν τῆς ἠθικῆς ἀρχὴν μεσάζουσαν μεταξὺ τῆς τοῦ ἐγωΐσμου καὶ τῆς τῆς εὐμενείας, τὴν δὲ ἀρετὴν ὑπολαμβάνει συνισταμένην εἰς τὴν ἀρμονίαν τῶν κοινωνικῶν καὶ προσωπικῶν κλίσεων. Ὁ Βολλαστὼν ἐν τῷ σχεδιάσματι περὶ τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἐν Λονδίῳ τυπωθέντι τῷ 1724, 1726 καὶ 1738, ἰδρύσε τὰς ἠθικὰς διδασκαλίας ἐπὶ ὀρθολογιστικῆς βάσεως, θεωρῶν τὴν ἀλήθειαν ὡς τὸ ὑπέρτατον τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθόν, ὡς τὴν πηγὴν τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ὁ Βερκελέϋος ἀνεσκεύασε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μανδεβίλλου, καταγομένου ἐκ γαλλικῆς οἰκονομείας καὶ γεννηθέντος ἐν ὀλλανδίᾳ, ἀλλ' ἀνήκοντος εἰς τὴν ἀγγλικὴν φιλοσοφίαν καὶ γράψαντος ἀγγλιστί, παραδεχομένου βάσιν ἐν τῇ ἠθικῇ τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν. Ὁ μνημονευθεὶς Πρίκκης ἐχάραξεν ἐν τῷ ρηθέντι συγγράμματι αὐτοῦ τὸ ὁροθέσιον τῆς ἠθικότητος καὶ αἰσθητικότητος, ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας.

§ 6. Ἐν τῇ ὄντολογίᾳ τὰ δύο μεγάλα ζητήματα, τὸ περὶ φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ τὸ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, διαφοροτρόπως ἐλύθησαν. Τὸ πρῶτον τούτων ἐλύθη ὑπὸ Ἀρτλέϋου κατὰ τοὺς ὕλιστάς, ὡσαύτως δὲ καὶ ὑπὸ Πριεστλέϋου ἐν τῷ κατὰ τὸ 1775 ἐν Λονδίῳ τυπωθέντι συγγράμματι, *Theory of*

human mind with essays by Ios. Priestley. Ὁ Κλάρκιος ἔ-
 λυσεν αὐτὸ κατὰ τοὺς πνευματιστάς, ἴδε the Works of Sam.
 Clark. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀμφιβαλλομένην ὑπὸ Οὐμῆ διεκ-
 δικεῖ ὁ Ραίης, ἴδε Wray the Wisdom of God in the Works of
 creation Lond. 1714. Ως πρὸς τὸ δημόσιον καὶ διεθνὲς δίκαιον
 δὲν συνάδουσιν αἱ θεωρίαι τοῦ Ὁβδεσίου πρὸς τὰς τοῦ Θωμᾶ
 Παύνου, ἴδε Rights of man, Payne 1792, καὶ πρὸς τὰς τοῦ
 Βενθάμου. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ πρακτικαὶ καὶ
 μηχανικαὶ γνώσεις, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, τὸ συνταγματικὸν
 καὶ βουλευτικὸν δίκαιον καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη, τοσαύτην
 ἔντασιν ἔλαβον, ὥστε ἡ κυρίως φιλοσοφία μετέβη εἰς τὴν Σκω-
 τίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γαλλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐκ τοῦ κοινοῦ βυθοῦ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἤρ-
 ξαντο ἀναδυόμεναι κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα πᾶσαι αἱ φιλοσοφίαι τῆς
 νεωτέρας Εὐρώπης. Ὅπως ἀπαλλαχθῇ ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον τῆς
 αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης, ἐκτὸς τῆς
 τοῦ λόγου, καὶ καταστῇ ἐφικτὴ εἰς πᾶσαν διάνοιαν, ἐξαγομένη
 ἐκ τῆς ψιλῆς θεωρίας καὶ ἐμβαίνουσα εἰς τὰς ἐφαρμογὰς καὶ
 τὴν πρακτικὴν, ὁ Ράμος καὶ ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ ἐν τοῖς συγ-
 γράμμασιν αὐτοῦ ἀπεγύμνωσε τὴν φιλοσοφίαν ἀπασῶν τῶν πα-
 λαιῶν μορφῶν τῆς σχολαστικῆς, ὑποκαθιστῶν γραμματολογικάς
 καὶ ῥητορικάς, εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῆς κοινῆς γλώττης ἀντὶ
 τῆς λατινικῆς ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τοῖς συγγράμμασι τῆς
 φιλοσοφίας, καὶ πρῶτος ἀνέτρεψεν ἐκεῖνον τὸν ἀνυπερβάτον φραγ-
 μὸν ξένης γλώττης, κλειούσης τὴν προτέγγισιν τῶν φιλοσοφι-
 κῶν ἐρευνῶν εἰς τοὺς περισσοτέρους. Ὁ Ράμος, πρόδρομος τοῦ
 Καρτεσιῶ, ἐγκαινίζει μετὰ λαμπρότητος τὴν γαλλικὴν φιλοσο-
 φίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τοῦ πα-
 νεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ἐπλήρωσεν ὁμῶς τὴν τιμὴν ταύτην

διὰ τῆς ιδίας αὐτοῦ ζωῆς, καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου ἀπωλέσθη θῦμα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς κατ' αὐτοῦ ἀπεχθείας. Δι' ἣττον ἐπιστημονικῶν τύπων ὁ Ράβελαισίος, ὁ Μονταίγνης καὶ ὁ Χάρβων, ἐμψυχωθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας συνέτειναν ἐπίσης νὰ δυσφημήσωσι τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μορφὰς τῆς σχολαστικῆς. Ὁ Γασσενδὴς ἐν ταῖς *Exercitationes paradoxicae adversus Aristotelem* ἤνεγκε τὴν τελευταίαν πληγὴν εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὴν παλαιὰν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, εἰς μάτην ὑπερασπισθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀποφάσεων τῶν κοινοβουλιῶν καὶ τῆς Σορβόννης, δούς τὸ παράδειγμα κομψῆς, καθαρᾶς καὶ ἀκριβοῦς φιλοσοφικῆς συζητήσεως.

§ 2. Καί τοι δὲ οἱ ἐλεύθεροι φιλόσοφοι τοῦ 15' αἰῶνος ἤρχισαν ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἐαυτῶν ζωῆς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπανάστασιν, ἐκ τοῦ κόλπου τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἀναφυῇ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔλαβον ὅμως καὶ τὴν δόξαν νὰ περατώσωσιν αὐτήν. Ἡ δόξα αὕτη ἐφυλάχθη εἰς τὸν Καρτεσίον. Εἰ καὶ ἐν τοῖς προηγούμενοις ἐλαλήσαμεν περὶ αὐτοῦ, ὥς καὶ περὶ ἄλλων φιλοσόφων σποράδην, δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ, προκειμένου περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ σχετικοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκουσιν οὗτοι, νὰ συνοψίσωμεν τὰ ἐκεῖ περὶ αὐτῶν λεχθέντα καὶ νὰ προσθῶμεν τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς μεῖζονα διαφώτισιν, καθὰ ἡ σειρὰ τοῦ λόγου καλεῖ, ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις τούτοις κεφαλαίοις. Ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία, προελθοῦσα ἐκ τῶν ἐρείπιων τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος, ἀρδευθεῖσα καὶ γονιμοποιηθεῖσα διὰ τοῦ αἵματος γενναίων μαρτύρων τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ λόγου, ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου θεμελιωθεῖσα, παρίστησιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς τρεῖς ἀνακυκλήσεις ἢ ἐπαναστάσεις. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15' αἰῶνος ἄχρι τῶν μέσων τοῦ 17' ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου βασιλεύει ἐν Γαλλίᾳ ἄνευ ἀντιζήλου, ὑποτάξασα πάσας τὰς μεγάλας διανοίας τῆς ἐποχῆς. Αὕτη διεγείρει τὸν Μαλεβράγχιον καὶ Σπινόζαν, ἐπενεργεῖ ἰσχυρῶς ἐπὶ τοῦ Λοκίου καὶ τοῦ Λεϊβνιτίου· οὐ μόνον σημειοὶ διὰ τῆς ἐαυτῆς σφραγίδος πᾶσαν τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλολογίαν τοῦ μεγάλου αἰῶνος. Ἐν τοσοῦτῳ κατὰ τὸν 17' αἰῶνα τελεῖται ζωηρὰ ἀντίδρασις εἰς τὰ πνεύματα καὶ ὁ καρτεσιανισμὸς νικᾶται· ταχὺς ὁ θρίαμβος.

ταχεία καὶ ἡ παρακμὴ καὶ πτώσις αὐτῆς· Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ λησμονήσωμεν ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀλάνθαστος, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ᾦναι, περιέκινται ἀσθένειαν, καθ' ἑκάστην στιγμήν λανθάνονται καὶ εἰς μεγάλα σφάλματα ὑποπίπτουσι. Τούτου τεθέντος, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὰ αἰτία τῆς πτώσεως τοῦ συστήματος τοῦ Καρτεσίου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου ἀνθρωπίνου συστήματος. Αἱ ἀντιποιήσεις καὶ παράλογοι ἀξιῶται, ἡ ἀλαζονεία καὶ ὁ τυφλὸς ἐνθουσιασμὸς τῶν μαθητῶν τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ὁμνούντων εἰς τὸν λόγον τοῦ νέου διδασκάλου αὐτῶν, ὡς οἱ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θιασῶται ἄλλοτε ἐποίουν, ἡ παρ' αὐτοῖς στασιμότης τῆς ἐν γένει ἐπιστήμης, ἡ τάσις αὐτῶν τοῦ νὰ ἀκίνητοποιήσωσι τὴν κοινωνίαν, ἀπέχοντες κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου πάσης μελέτης καὶ σκέψεως ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν περιφρόνησις τῆς πείρας, τιμηθείσης καὶ καθιερωθείσης τότε διὰ τῶν μεγάλων καὶ σημαντικῶν ἀνακαλύψεων τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἄδικος ἀπόκρουσις τῆς γονίμου ὑποθέσεως τοῦ Νεύτωνος περὶ τῆς ἀστρονομικῆς ἑλξεως καὶ τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος, πρὸς δὲ τὸ ψεῦδος καὶ ἡ προπέτειά τινων ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς ἐπὶ φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἀντικειμένων, πάντες οὗτοι οἱ ἰσχυροὶ λόγοι μετὰ καὶ ἄλλων, ἔρριψαν ἐκ βάθρων τὸν καρτεσιανισμὸν καὶ ἀνύψωσαν τὴν φιλοσοφίαν τῆς πείρας κατὰ τὸν ἰὴ αἰῶνα, ἥτοι τὸ σύστημα τοῦ Βάκωνος, συσταθεῖσαν καὶ παραγγελλθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ εὐρέτου, ἀτρομήτου ὑπερασπιστοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἀγγλίας.

§ 3. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Λοκίου καὶ τοῦ Κονδιλλάκου, ἀντίθετος εἰς τὴν τοῦ Καρτεσίου καὶ Μαλεβραγχίου, εἶναι βεβαίωτα ἐπιπόλαιος καὶ ψευδής. Τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ αὐτῆς γνωρίσματά εἰσιν ὅτι παράγει τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις καὶ ἰδέας ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἀπορρίπτουσα τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐνόρασιν, καὶ, παρὰ τὰς ἐμφύτους ἰδέας ἐν γένει, ἀποβάλλουσα τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐφ' ἧς ὁ Καρτέσιος στηρίζας εἶχε τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου συνιστάτο τοῖς πολλοῖς, διότι ἐκήρυττε τὴν ἐπικράτειαν τῆς παρατηρήσεως, βοηθοῦσα τὴν γνώμην περὶ τῆς ἑλξεως τοῦ Νεύτωνος κατὰ

τῶν τυφῶν τῷ Καρτετίου· καὶ τὸ συντελεστικώτερον εἰς τὸ συμφέρον αὐτῆς, ἐπρέσβευε τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις, καὶ ἐδίδασκε τὴν ἀνεξιθρησκίαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητά· ἐκείνη δὲν ἐθεώρει τὸν ἄνθρωπον μόνον καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνησχολεῖτο περὶ τὸ φυσικὸν καὶ πολιτικὸν δίκαιον, παρημελημένον ὑπὸ τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ἐπέσπευδεν εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ λόγου, ἀπεφαίνετο κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ. Οὐχὶ ἕνεκα τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν αὐτῆς, αἰτινὲς ἦσαν καὶ ἀσθενέσταται καὶ ψευδέσταται, ἀλλ' ἕνεκα τῶν διαληφθέντων αἰτίων ἐθριάμβευσε κατὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰζ' αἰῶνος. Ἐξετασθεῖσα, κριθεῖσα καὶ καταδικασθεῖσα ἡ φιλοσοφία αὕτη ὑπέκυψεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 19' αἰῶνος. Τὴν ἀντίδρασιν ἤρχισαν οἱ Maine de Biran καὶ Λαρομγιγιέρος, οἵτινες διεφώτισαν τὴν οὐσιώδη ἐνεργότητα τῆς ψυχῆς, παραγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν πλειοτέρων μεταφυσικῶν τοῦ 18' αἰῶνος καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου. Συνεχίζει καὶ ἀναπτύσσει ἐπισημότερον ἐκείνην ὁ Ρουερχολλάρδος, ὅστις βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἀνέτρεψε τὴν περιδόητον ἀρχὴν ὅτι ἅπασαι αἱ ἰδέαι προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Πλὴν μετὰ πλείονος ἰσχύος καὶ λαμπρότητος, καὶ ἀναβαίνων εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ καρτεσιανισμοῦ, ὁ Κουσίνος ἐτελείωσε τὴν νέαν ταύτην φιλοσοφικὴν ἐπανάστασιν· Ἐνεβάτευσεν εἰς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, ἀνήνεγκεν αὐτὰς εἰς ἀπρόσωπον καὶ θεῖον λόγον, οὗτινος μετέχουσι πάντα τὰ λογικὰ ὄντα. Ὅθεν ὁ Κουσίνος ἐγκατέστησε νέαν φιλοσοφίαν, τὴν ἐκλεκτικὴν, ἵνα δείξῃ ὅτι αὕτη θηρεύει νὰ συμπεριλάβῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν σύνθεσιν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κεχωρισμένα ἢ ἡκρωτηριασμένα ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποκλειστικῶν συστημάτων. Ἐν γένει δὲ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία διαστέλλεται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν μέθοδον, ὑφισταμένην εἰς τὴν σταθεράν καὶ ἀδιάσειστον πίστιν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ κυριαρχίαν τοῦ λόγου, εἰς τὴν μετάθεσιν ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον καὶ εἰς τὸ νομίζειν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν οὐχὶ τέρμα καὶ μέτρον, ἀλλ' ἀφετηρίαν ἀπασῶν τῶν μελετῶν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὄντων. Διακρίνεται δὲ καὶ κατὰ τὴν θαυμαστὴν ἐνέργειαν, τὴν πλήττουσαν

ἅπαντας τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀποτεينوμένην εἰς ἀπάσας τὰς διανοίας. Παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰταλῶν, βλέπομεν τύπους ἀλλοκότους καὶ σκοτεινοὺς, τὰνάπαλιν παρὰ Γάλλοις, τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα εἶναι καταληπτὴ εἰς πάντας, ἡ δὲ μέθοδος καὶ διδασκαλία αὐτῶν ἔχουσι δημοτικὴν τὴν μορφήν, καὶ τείνουσιν οὐχὶ εἰς καθαρὰς καὶ μεταφυσικὰς θεωρίας, ἀλλ' εἰς πρακτικὰς, κοινωνικὰς καὶ συντελεστικὰς εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σκωτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Αὕτη ἡ φιλοσοφία ἐθεμελιώθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰη αἰῶνος ὑπὸ Οὐτχεςῶνος, καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Γλασγόβης, ἀριθμοῦσα μεταξὺ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων τὸν Ἀδὰμ Σμῖθην, τὸν Ρεῖδην, τὸν Βεαττίνην, τὸν Φεργουσσῶνα, τὸν Δουγάλδον Στευάρτον καὶ τὸν Βράουν. Χρονολογικῶς τοποθετεῖται μεταξὺ τῆς σχολῆς τοῦ Λοκκίου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τῆς τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ διατυπώσας τὰς θεωρίας αὐτῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι ὁ Ρεῖδης, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οἱ ἀρχικοὶ χαρακτῆρες. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ρεῖδου ἐξέρχεται ὁλόκληρος ἐκ τῆς ἀξιομνημονεύτου πολεμικῆς, τὴν ὁποίαν ἤρχισε κατὰ τῆς ὑποθέσεως τῶν εἰκονικῶν ἢ παραστατικῶν ἰδεῶν. Ἐνόμιζον τότε οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ὅτι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν πραγμάτων ὑπάρχει τι διάμεσον, καλούμενον ἰδέα ἢ εἰκὼν, προωρισμένον ἵνα θέσῃ τὸ πνεῦμα εἰς σχέσιν μετὰ τῶν περικυκλούντων ἀντικειμένων. Ἐπεκράτει ἡ θεωρία αὕτη, τελευταῖον ἄλλως λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐξηγήσεως τῶν ἀτομιστῶν, ἐν τῇ σχολῇ, καὶ πρότερον ὁ Ρεῖδης, ὡκειοποιήθη αὐτὴν ἄχρις οὗ εἶδε τὰς ὀλεθρίους συνεπείας τὰς ἐξαχθείσας ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ Βερκελεύου καὶ Οὐμη. Ὁ πρῶτος ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι

ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων βασιίζεται εἰς τὴν παρουσίαν τῶν ἰδεῶν ἐν τῷ πνεύματι, καὶ οὐχ εὐρίσκων ἐν τῇ φύσει τῆς ἰδέας τὸ δικαιολογοῦν ἐκείνην τὴν πεποιθήσιν, ἡρνήθη τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ὁ δεῦτερος ὠφεληθεὶς ἐκ τοῦ συμπερασμοῦ τοῦ Βερκελεύου ἠθέλησε νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ! Ἐὰν τῷ ὄντι πᾶσα γνῶσις ὑπονοῇ τὴν ἀνάγκην μεσολαβοῦντός τινος καὶ διαμέσου μεταξύ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τοῦ γινωσκομένου ἀντικειμένου, τὸ ὑποκείμενον δὲν δύναται ποτὲ νὰ συγκοινωνήσῃ κατ' εὐθείαν μετὰ τοῦ ἀντικειμένου, οἷονδ' ἂν ποτε ᾔθελεν εἶσθαι· καὶ ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὴν ὑπαρξίν τῶν σωμάτων, διότι κατ' εὐθείαν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν δὲν φθάνει, πρέπει νὰ ἀρνηθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ πνεύματα καὶ τὸν Θεόν, ἔνθα περισσότερον δὲν ἀφικνεῖται κατὰ τὴν πραγματικότητα. Οὕτω λοιπὸν ἐν τῷ κόλπῳ τούτου τοῦ καθολικοῦ σκεπτισμοῦ πάντα ἐξαφανίζονται, μενουσῶν μόνων τῶν ἰδεῶν, ἥτοι ἀνεξηγήτων φαινομένων, κενῶν φασμάτων, καθαροῦ μηδενικοῦ. Τὸ κοινὸν αἶσθημα ἐπανίσταται κατὰ τῶν τερατωδῶν ἐκείνων συνεπειῶν, καὶ ὁ Ρεϊδης ἐντόνως διεμαρτυρήθη κατὰ τοιαύτης θεωρίας. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ πείσμα τῶν συλλογισμῶν τῶν φιλοσόφων πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· οἱ φιλόσοφοι πιστεύουσιν εἰς αὐτήν, ὡς καὶ ὁ ὄχλος, ἔστωσαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀτρόμητοι σκεπτικοί, αἱ πράξεις αὐτῶν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν διαψεύδουσι τὴν διδασκαλίαν. Εἶναι ἀκαταμάχητος ἡ πίστις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τῶν πνευμάτων. Ὁ Ρεϊδης μετὰ σπανίας ὀξυνοίας ἀποκαλύψας τὰ ἐλαττώματα τοιαύτης φιλοσοφίας κατέδειξεν αὐτά. Ἡ ἀφετηρία καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως τοῦ Βερκελεύου καὶ Οὔμη εἶναι καθαρά ὑπόθεσις, ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδέας ὡς διαμέσου μεταξύ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως. Αὕτη ἡ ὑπόθεσις ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἀποβαίνει ἀνυπόστατος· διότι ἀφ' ἧς ἡ ἰδέα καθίσταται διακεκριμένον ὄν, πρέπει νὰ ᾔναι ἡ οὐσία ὑλικὴ ἢ οὐσία αὐλὸς ἢ νὰ μετέχῃ συνάμα καὶ τῶν δύο φύσεων. Τεθείσης ὑλικῆς, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πιθανότητα συγκοινωνίας τινὸς μεταξύ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τότε δὲν φαίνεται διὰ τί τὸ πνεῦμα νὰ μὴ ἐμβῇ ἐπίσης εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν σωμάτων. Τεθείσης αὐλοῦ, πρὸς συγκοινωνίαν αὐτῆς

μετὰ τοῦ σώματος πρέπει νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἐπόμενον νὰ ἔχη περισσότεραν δύναμιν παρ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Ἐὰν ἐπὶ τέλους ἦναι ὕλική καὶ αὔλος οὐσία, ἀνταποκρινομένη ὡς ὕλική μετὰ τοῦ σώματος καὶ ὡς αὔλος μετὰ τῆς ψυχῆς, λύεται τὸ ζήτημα διὰ τοῦ ζητήματος, καὶ τὸ πρόβλημα μένει ὁλόκληρον, ἐπεὶδὴ πρόκειται ἀκριβῶς νὰ μάθωμεν πῶς δύο ὅροι ἐναντίας φύσεως δύνανται νὰ ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους σχέσιν τινά. Ὁ Πείδης ἐν τῇ νικηφόρῳ αὐτοῦ ἀνασκευῇ μετὰ τὴν βαθεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν συνοδευουσῶν ταύτην περιστάσεων βεβαιώνει ὅτι ἡ εἰς τὴν ἐξωτερικότητα πεποίθησιν ἐστὶν ἐνέργεια πίστεως, ἐχούσης ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον τῆς ἑαυτῆς ὑπάρξεως καὶ νομιμότητος. Ὁ φιλόσοφος οὗτος λέγει ὅτι ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐπίσης ἀκατασχέτως, ὡς πιστεύομεν εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπαρξιν, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἀποδείξεις ἵνα δικαιολογήσωμεν τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀποκαλυπτουσῶν αὐτὴν ἰκανοτήτων καὶ δυνάμεων. Καθὰ δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποδεικτικῶν ἀληθειῶν ἡ ἐπιστῆμη ἀνατρέχει εἰς πρῶτας ἀναποδείκτους ἀρχὰς καὶ ἐκεῖ ἵσταται, οὕτω καὶ ἐν τῇ τάξει τῶν ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν ἐπάναγκες νὰ παραδεχθῶμεν ὥσχύτως γεγονότα ἀπλᾶ καὶ ἀρχικά, ἅτινα, εἰ καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν λοιπῶν, δὲν ἐπιδέχονται ἐξήγησιν.

§ 2. Ἡ κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν παραστατικῶν ἰδεῶν ὠδήγησε τὸν Πείδην εἰς σαφέστερα συμπεράσματα ἐπὶ τῶν γενικῶν αἰτιῶν τῶν παραλογισμῶν, τῶν ἀναχαιτιτάντων τὴν πρόοδον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἐπὶ τῶν θεραπευτικῶν μέσων. Ἦδη κατὰ τὸν Πείδην καὶ τὴν σκωτικὴν σχολήν, αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαί εἰσιν ἐπιστῆμαι γεγονότων ἐξίσου ὡς αἱ φυσικαὶ καὶ φυσιολογικαί. Αἱ μὲν τούτων ἔχουσιν ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, αἱ δὲ τὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἥτοι τῶν τῆς συνειδήσεως ἐπομένως ἡ μέθοδος, ἥτις ἐφαρμόζεται εἰς τὰ μὲν, ἐφαρμοστέα καὶ εἰς τὰ δὲ, προκειμένου ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι νὰ σπουδάσωμεν τὰ θεατὰ γεγονότα, νὰ τακτοποιήσωμεν καὶ ἀγάγωμεν αὐτὰ εἰς νόμους. Δυνάμει ταύτης τῆς μεθόδου αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνετάχθησαν ἀπὸ τοῦ Βάκωνος, ἀφιχθεῖσαι εἰς τὰ ἐξαισιώτερα ἐξαγόμενα· διὰ ταύτης τῆς μεθόδου καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι δυνατόν νὰ συνταχθῶσι καὶ φθάσωσιν εἰς ἀκρι-

Εἰς καὶ αὐστηράς λύσεις. Ἐὰν μετὰ τοσούτους αἰῶνας καὶ τοὺς ἀγῶνας μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν ἔμειναν στάσιμοι, λεία τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς ἀμφιβολίας, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ φιλοσοφούντες προέβησαν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς εἰκασίας καὶ τῆς ὑποθέσεως· ἐξ οὗ ἀντίθετα καὶ ἀτελῆ συστήματα, παριστῶντα ἀσθενές τι μέρος τῆς ὀλικῆς πραγματικότητος. Ἐπὶ μακρόν τινα χρόνον καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνεμερίσθησαν τῆς αὐτῆς τύχης, διελθοῦσαι τὰς αὐτὰς περιπετείας, ἄχρις ὅτου οἱ σοφοὶ ἐπαύσαντο εἰκοτολογοῦντες καὶ μαντεύοντες, καὶ παρεδέχθησαν καὶ ἐξηκριβωμένως ἐφήρμωσαν τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως. Ἐν τῇ σπουδῇ τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ χαραχθῇ ἡ αὐτὴ πορεία, νὰ προγραφῇ ἀνηλεῶς ἡ ὑπόθεσις, νὰ μὴ ὑποτίθεται τίποτε πέραν τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως, μόνῃ ἡ παρατήρησις θεμιτὴ. Ἄλλῃ αἰτία πλάνης, κατὰ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, εἶναι ἡ μὴ ἀναγνώρισις τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας· ἠθέλησαν νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τοῦ ὄντος, ὑπὸ τὸν τρόπον νὰ ἐπιτύχωσι τῆς οὐσίας, ὑπὸ τὸ αἰτιατὸν τῆς αἰτίας, νὰ ἐξηγήσωσι τὸ ἀνεξήγητον. Κατὰ τὸν Πρίδην καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐματαιοπύουσι ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι, διότι περὶ τῆς πραγματικότητος, ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, πᾶν ὅ,τι γινώσκουμεν καταντᾷ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων, καὶ ἐπομένως τῶν ἰδιοτήτων ἢ κατηγορουμένων, τὰ λοιπὰ ἐκφεύγουσιν ἡμᾶς. Ὅ,τι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ αἰτιῶν καὶ οὐσιῶν εἶναι ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν, ὑψουμένης τῆς διανοίας ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος εἰς τὴν αἰτίαν καὶ ἐκ τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ εἶναι. Πλὴν καθ' ἑαυτὰς αἱ αἰτίαι καὶ αἱ οὐσίαι εἰσιν ἀκτάληπτοι, καὶ δὲν ἐξεύρομεν τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως αὐτῶν· ἐν ὧν κατεγίνοντο αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἵνα προσδιορίσωσιν εἰς τί ὑφίσταται ἡ οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων, ἐγέννησαν συστήματα χιμαιρικὰ ὅλως διόλου. Ἀπ' ἐναντίου ὅτε παρήτησαν ἐκεῖνον τὸν τρόπον τῆς ἐξερευνήσεως, περιοριθεῖται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γεγονότων, τῶν χαρακτῆρων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ταχέως προέκοψαν εἰς κατάρτασιν βεβαιότητος καὶ σχετικῆς τελειότητος ἀνέλπιστον. Οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι ἐάσαντες χαίρειν τὰ ἀδιάλυτα προβλήματα περὶ τοῦ πῶς καὶ διὰ τί τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, καὶ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων, ἐπεδίω-

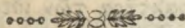
κον τὴν πλήρη ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἐφαρμογὴν τῆς τοῦ Βάκωνος μεθόδου. Ὄθεν τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀνήχθησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς ζητήματα γεγονότων, ἡ δὲ φιλοσοφία ὁλόκληρος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ψυχολογίας· τοιοῦτος ὁ ὁμολογούμενος σκοπὸς τῆς ὑπὸ Φείδου καὶ Στεβάρτου εἰσαχθείσης εἰς τὴν φιλοσοφίαν μεταρρύθμισεως. Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι συνυπονοοῦσιν ἀρχὰς τινὰς διεπούσας αὐτάς, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ υπάρξωσιν οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν· ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὰς ἀρχὰς ταύτας, καταστρέψῃ τὴν νομιμότητα τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, καὶ ἐξασθενήσῃ τὸ κῆρος τῆς σχέσεως τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, τοῦ κατηγορουμένου καὶ τῆς οὐσίας, ἤθελε καταστρέψει διὰ τῆς αὐτῆς πληγῆς πάσας τὰς ἐντεῦθεν πηγαζούσας ἐφαρμογάς. Οὕτω δὲ υποβάλλεται ἡ φιλοσοφία εἰς τοὺς αὐτοὺς ὅρους τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ πρῶται ἀλήθειαι ὡς ἀπλαῖ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἄλλας καὶ νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἄλλως ἠθέλομεν ἀλλοιώσει καὶ ἀρνηθῇ αὐτάς· πρέπει ὡς συμπεφωνημέναις νὰ παραδεχθῶμεν αὐτάς καὶ νὰ μὴ διαφιλονεικῶμεν τὸ κῆρος αὐτῶν. Τοῦτο ἐκήρυξαν οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι κατὰ τῶν μὴ φρονούντων οὕτω, ὅτι ὥφειλον νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀναποδείκτους ἀληθείας, καθὰ γίνεται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις. Τίνες δὲ αἱ ἀλήθειαι αὗται, τίς ὁ χαρακτήρ αὐτῶν καὶ τί τὸ ἀνήκον αὐταῖς μέρος εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, εἶναι τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ Φείδης μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπεχείρησε πρῶτος νὰ λύσῃ. Καθὼς ἀνεσκεύασε τὸν ἰδανισμόν τοῦ Βερκελεύου διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ τοῦ Καρτεσιου, ὁ Φείδης ὑπέσκαψεν εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ τὸν σκεπτισμόν τοῦ Οὔμη διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ τοῦ Λοκίου. Κατὰ τὸν Λόκκιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἅπασαι αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι εἶναι τὸ προῖόν τῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν δεδομένων αὐτῆς· τὸ πνεῦμα κατ' ἐκείνον εἶναι *tabula rasa*· αὐτὸς φρονεῖ, ὡς καὶ ἄλλαχού ἐρρέθη, ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τῇ μεστολαβῇ τῶν αἰσθήσεων γνωρίζονται, καὶ τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τῆς συνειδήσεως· ἐκ τῆς συμπαράβολῆς τῶν ἰδιῶν παράγει τὴν κρίσιν διὰ τῆς μνήμης, ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλας συμπαράβολῆς τῶν κρίσεων τὸν συλλογισμόν, καὶ οὕτω πως διὰ τῆς ἀλύσεως καὶ ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἶναι

προϊὸν τῆς παρατηρήσεως, νομίζει ὅτι ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ὁ Οὔμης ὑπεχρεώθη νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐλάττωμα ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας δι' ἀνικῆτου ἐξαγωγῆς τῶν ἐντεῦθεν προκυπτουσῶν συνεπειῶν. Ἐὰν αἱ ἰδέαι, καθὼς διατείνονται ἐν τῇ ὑποθέσει, προέρχονται ἐκ μόνης τῆς παρατηρήσεως, δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε οὐσίαι, οὔτε αἰτίαι, διότι ἡ παρατήρησις διήκει μόνον φαινόμενα ἐφήμερα καὶ εὐμετάβλητα· ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν τὴν ἐπιφάνειαν, ἢ οὐσίαν, ἢ βάσιν διηνεχῶς κρύπτεται κατὰ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας. Ἐὰν ἀπ' ἐτέρου αἱ κρίσεις ἦναι τὸ προῖον τῆς συμπαραβολῆς δύο ἢ πλείονων ἰδεῶν προηγουμένως ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως δεδομένων, ὡς θέλει ὁ Λόγκιος καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν οὔτε ὅτι πᾶν γεγονὸς ὑποτίθῃσιν αἰτίαν, οὔτε πᾶν κατηγορούμενον οὐσίαν. Ἐκ τῶν δύο τούτων ὄρων ὁ μὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου χιμαιρικός, ὡς μὴ ἀντιστοιχῶν οὐδεμιᾷ καταληπτῇ πραγματικότητι, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ λογικόν τι τέχνασμα ἐπιτρέπον τὴν μεταμόρφωσιν τυχαίας σχέσεως συμπαρακολουθίας ἢ διαδοχῆς εἰς σχέσιν ἀναλλοιώτου, ἀναγκαίαν καὶ ἀπόλυτον. Οὕτω πως ὁ Οὔμης ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Λογκίου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἐξήγαγε καθολικὸν σκεπτισμὸν, καταστρέφοντα τὴν πεποίθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς οἰανδήποτε πραγματικότητα, τὰ σώματα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν Θεόν. Ἢδη ὁ Ρεΐδης δι' ὑψηλοτέρας ἀναλύσεως ἀποδεικνύει ὅτι πᾶσα γνῶσις περιέχει, ἐκτὸς τοῦ ἐκ τῶν ὑπτέρων στοιχείου παραχθέντος ἐκ τῆς πείρας, στοιχεῖον ἐκ τῶν προτέρων ἐντελῶς διακεκριμένον, ὅπερ ἡ πείρα δὲν περιέχει καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Παρὰ τὰς ἐμπειρικὰς, ἐνδεχομένας καὶ προκυπτούσας ἐκ μερικῶν καὶ ἀτομικῶν ἰδεῶν κρίσεις, ὁ Ρεΐδης διέστειλε κρίσεις ἐκουσίους, αὐθορμήτους, ἀναγκαίαις, καθολικὰς, αἰτινές εἰσιν ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῶν πρώτων. Αἱ τοιαῦται κρίσεις μετὰ τῶν ὑποθετουσῶν αὐτὰς ἀρχῶν δὲν γεννῶνται ὑπὸ τῆς πείρας, ἣν ὑπερβαίνουσιν, οὔτε ὑπὸ τῆς σκέψεως· καθὼς ἐμφανιζόμεναι ἀκαρεῖ εἰς τὸ πνεῦμα χωρὶς ἡμεῖς νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ θελήσωμεν· ἀνευρίσκονται καθάπαξ παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας κατέχουσι τὴν ἐξουσίαν, ἣν καὶ βραδύτερον θέλουσιν ἐξασκεῖ· ἡμεῖς δὲν εἴμεθα κύριοι οὔτε νὰ δεχθῶμεν αὐτὰς οὔτε νὰ ἀπωθήσωμεν, ἀπαρτίζουσιν αὐτὸ τὸ θεμέλιον τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ προεδρεύουσιν ἐκάστης

τῶν ἑαυτῆς πράξεων. Ἡ ἀνάλυσις δύναται νὰ χωρίσῃ αὐτάς, νὰ ἐκφράσῃ διὰ τύπων μᾶλλον ἢ ἥττον αὐστηρῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, εἴτε διατετυπωμένας εἴτε μὴ, ἐφαρμόζει μετὰ ἴσης βεβαιότητος κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος πιστεύει χωρὶς νὰ μάθῃ, γινώσκει χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ διδαχθῇ. Ὅθεν ἔχομεν δύο εἶδη ἀληθειῶν, τὰς μὲν ἐκ τῶν ὑστέρων, τὰς δὲ ἐκ τῶν προτέρων· τὰς τελευταίας ἀντέταξεν ὁ Πείδης κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λοκκίου. Ἡ σκωτικὴ φιλοσοφία ἐδήλωσεν αὐτάς διαφοροτρόπως, ὡς θεμελιώδεις νόμους τῆς διανοίας, ὡς ἀρχικὰς πεποιθήσεις, ὡς στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης πίστεως, ὡς ἀληθείας τοῦ κοινοῦ αἰσθηματός. Πλὴν δὲν προσδιώρισεν ἀκριβέστερον ἢ ἄλλοτε τὴν ὑπαρξίν τῶν γενικῶν ἀληθειῶν, καὶ δὲν διέκρινε ταύτας τῶν ἐμπειρικῶν σαφέστερον, δεικνύουσα καταλλήλως τὸ μέρος, ὅπερ λαμβάνουσιν αὐταὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως.

§ 3. Διεγράψαμεν διὰ βραχέων τὴν διδασκαλίαν τῆς σκωτικῆς σχολῆς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῶν ὁρίων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι δὲ ἀναμφίλεκτον ὅτι οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι ἔδειξαν ἐναργῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, καθὼς καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν σωμάτων, καὶ ὅτι κατὰ τινα τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν ἐφαρμόσιμος εἶναι ἡ αὐτὴ μέθοδος. Καὶ τοι δὲ καὶ πρὸ αὐτῶν ὥρισθη ἡ διακρίσις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς παρατηρήσεως πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, οἱ Σκῶτοι ἔλαβον τὸ δικαίωμα τῆς δόξης ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἐξέθηκαν καθαρῶς τοὺς κανόνας ταύτης τῆς παρατηρήσεως, καὶ πρὸ πάντων ἐφῆρμοςαν. Οὐδὲ πρέπει νὰ διαφύγῃ τὴν μνήμην ἡμῶν ὅτι ἐκεῖνοι συνετέλεσαν ἵνα καταφανῇ μέχρι τίνος τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἔχουσι τὰ στοιχεῖα τῆς λύσεως αὐτῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ γνῶσει τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ. Ἡ τελεσφόρος ἀντιδράσις ἐκείνων κατὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος δογματισμοῦ τῶν προγενεστέρων σχολῶν, ἡ πειραματικὴ μέθοδος τοῦ σπουδάζειν καὶ ἀρύεσθαι τὰ γεγονότα πρὸ τοῦ ἀναβαίνειν εἰς τὰς αἰτίας, καὶ ἡ περίσκεψις εἰς τινα τῶν ἀλύτων ζητημάτων τῆς μεταφυσικῆς ὑπηρετήσαν ἐν γένει τὴν φιλοσοφίαν. Ὅμως διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀκανονίστου καὶ ἀχαλινώτου δογματισμοῦ παραφορὰν δὲν εἶπετο ὅτι ἐπρεπε νὰ ἀρθῇ ἀπὸ τοῦ μέσου ὁ λόγος καὶ ὁ συλ-

λογισμός, καὶ νὰ προγραφῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος αἱ εὐγενέστεραι καὶ ὑψηλότεραι μελέται καὶ τὰ προβλήματα, εἰς ἃ ἐνέκυψαν αἱ ἀριστόνοιοι τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Γερμανικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Καντίου, περὶ οὗ ἐν τοῖς προηγουμένοις διελάβομεν. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα φιλοσοφία συγκροτεῖται ἐκ τῶν ἐνδόξων αὐτῆς συγγραφέων, δὲν εἶναι διόλου ἀλλότριον τοῦ θέματος νὰ συνοψίσωμεν τὰς κυριωτέρας ιδέας τῶν ἐν οἰκείῳ τόπῳ λεχθέντων, ὅπως ἐν τῷ διέρχεσθαι τὰς φάσεις τῆς ἐπιστήμης ἴδωμεν τί ἔπραξαν ὁμοῦ οἱ ἐξοχοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες πρὸς τὴν καθίδρυσιν, ἐμπέδωσιν καὶ πρόοδον τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἰδιαίτερας αὐτῶν φιλοσοφίας. Ὁ Κάντιος ἐνήργησεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν αὐτὴν ἐπανάστασιν, ἣν περ ὁ Κλοπστόκης, ὁ Γαίθης καὶ ὁ Σχίλλερὸς ἐν τῇ φιλολογίᾳ. Αὐτὸς ἐθεμελίωσε τὴν μεγάλην ἐθνικὴν σχολὴν τῶν βαθυνόων φιλοσόφων Φίχτου, Σχελλιγγίου καὶ Ἐγέλου, περὶ ὧν ἰδιαιτέρως ἐν τοῖς ἄνωθι κεφαλαίοις ὠμιλήσαμεν. Ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ ἡ' αἰῶνος, ἣν ὑπεδέχθησαν ἐν Βερολίνῳ παρὰ τῇ αὐτῇ τοῦ Φρειδερίκου, ὀλίγην ἐπιρροὴν ἐξήσκησεν ἐν Γερμανίᾳ, καὶ δὲν ἐρρίψε βαθείας ρίζας εἰς τὴν κλασικὴν ἐκείνην γῆν τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ. Ὁ Κάντιος κλείει τὸν ἡ' αἰῶνα καὶ ἀνοίγει τὸν ιθ'. Εἰ καὶ δὲν ἀρνεῖται ὁ Κάντιος τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἀνδρῶν καὶ σχολῶν τοὺς ἀγῶνας, ὁδηγεῖ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὡς ἄλλος Σωκράτης καὶ Καρτέσιος. Ἰνα πληροφορηθῶμεν καλῶς περὶ Καντίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ. Βάσις τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας ἦτο ἡ σπουδὴ τῆς διανοίας. Ὁ Καρτέσιος, ἀντὶ νὰ ἀναλύσῃ τὴν διάνοιαν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς, παρήτησε τὴν ψυχολογίαν ὑπὲρ τῆς ὀντολογίας, τὴν παρατήρησιν ὑπὲρ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ὑποθέσεως. Ἐκ τῶν τῆς συνειδήσεως ἰδεῶν ἡ προκαταλαβούσα αὐτὸν ἦτο ἡ ἰδέα τῆς οὐσίας. Αὕτη ἡ ἀρχὴ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ

Σπινόζα ἐγέννησε τὸν πανθεϊσμόν καὶ ἀπέβη ἡ θεωρία τῆς ὀπτασίας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ Μαλεβραγχίου, ἥτοι ὁ μετημφιστμένος πανθεϊσμός. Ἄλλος κλάδος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰζ' αἰῶνος, ἡ σχολὴ τοῦ Λοκκίου, προσκολληθεῖσα εἰς τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον καὶ παραγνωρίζουσα τὸν χαρακτήρα τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου, παράγει τὸν αἰσθητικισμόν. Ὁ Λεϊβνίτιος τιθέμενος μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων, πολεμεῖ τὰς ἀποκλειστικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ τὴν πείραν καὶ τὸν λόγον σπουδάζων νὰ συμβιβάσῃ, δίδει ἀνώτερόν τε σύστημα· μὴ τηρήσας τὴν τρυτάνην ἴσιν, κλίνει εἰς τὸν ἰδανισμόν καὶ ἀφοσιούται εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ σύστημα τῶν μονάδων καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας, καὶ τοι μετὰ τῆς γνώσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς πολλαπλότητος ἐν τῇ ἐνότητι, ἔχει τὸ ἀτόπημα νὰ ἀναδείξῃ τινὰς τῶν συνεπειῶν τοῦ καρτεσιανοῦ ἰδανισμοῦ καὶ περιβάλλῃ ὑποθετικὴν τινα πιθανότητα καὶ ἐπιφάνειαν· ἀπερρίφθη δὲ ἀνεξετάστως ὑπὸ τοῦ ἰη' αἰῶνος. Εἰς μάτην ὁ Οὐόλφριος ἔδωκεν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα μορφήν κανονικὴν καὶ γεωμετρικὴν· εἰς τοὺς προκατελημμένους ὑπὸ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς πείρας αὐτὸ τὸ σύστημα ἦτο ὄνειρον μεγαλοφυοῦς ἀνδρός. Ἐν τούτοις ὁ αἰσθητικισμὸς τοῦ Λοκκίου, περὶ οὗ ἰδίως ἐπραγματεύθημεν ἐν ἄλλῃ κεφαλαίῳ, ἀναπτύχθει καὶ ἀπλοποιήθει ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου, φέρει τοὺς καρπούς αὐτοῦ, τὸν ὕλισμόν καὶ τὸν σκεπτισμόν. Ὁ Βερκελέυος, καθὰ εἵπομεν, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς παραστατικῆς ιδέας, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ Οὐίμης τολμηρότερος καὶ συνεπέστερος ἀκόμη προσβάλλει πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ καταστρέφει πᾶσαν ὑπαρξίν· ἀφανίζει συνάμα τὸν ἐξωτερικὸν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, καὶ οὕτως ὑπάρχουσι μόναι αἱ κεναὶ ἀντιλήψεις ἄνευ ἀντικειμένου καὶ πραγματικότητος. Προσπαθεῖ νὰ κλονίσῃ ἰδιαιτέρως τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, βάσιν οὖσαν πάσης πίστεως καὶ ἐπιστήμης. Ἡ σκωτικὴ σχολὴ διαμαρτύρεται ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς πείρας κατὰ πάντων τούτων τῶν ἐξαγομένων τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰζ' καὶ ἰη' αἰῶνος· αὐτὴ πειρᾶται νὰ ὁδηγήσῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν· δεικνύει δὲ οὕτω πλείονα νοῦν ἀγαθὸν ἢ μεγαλόνοον, σύνεσιν ἢ βαθύτητα, ἐξαντλεῖται εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἐνὸς μόνου γεγονότος ἐσωτερικοῦ, τῆς ἀντιλήψεως· παραγιγάνει ἢ ὀλιγορεῖ

τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου, ἀνεγείρουσα τὸ κοινὸν αἶσθημα· ἀποκοι-
 ουμένη νὰ ἐπιληφθῇ τῶν μεγάλων ζητημάτων τῶν ἐνδιαφερόν-
 των τὸν ἄνθρωπον, περιορίζεται εἰς τοὺς κατωτέρους χώρους τῆς
 ψυχολογίας ἀνίκανος νὰ ποιήσῃ μεγάλα βήματα εἰς τὴν ἐπιστή-
 μην καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τῶν συστημάτων τοῦ παρελθόντος. Τοιαύ-
 τη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ καθ' ἣν στιγμὴν
 ἐφάνη ὁ Κάντιος.

§ 2. Οὗτος ὁ μέγας ἀνὴρ βλέπων τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν
 ἀντίφασιν ἐπικρατοῦσαν μεταξύ τῶν συστημάτων τῶν φιλοσό-
 φων, ἐζήτησε τὴν αἰτίαν αὐτῆς, ἣν εὑρεν ἐν τῇ μεθόδῳ αὐτῶν.
 Προσκολλόμενοι εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ θηρεύον-
 τες τὴν λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων ζητημάτων, οἷον περὶ ὑπάρξεως
 Θεοῦ, περὶ πνευματότητος τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μελλούσης
 ζωῆς, ἐλησμόνησαν αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον τὸ δίδον γέννησιν εἰς
 ἅπαντα ταῦτα τὰ προβλήματα, τουτέστι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα,
 τὴν δύναμιν τοῦ γινώσκειν, τὸν λόγον. Ἡμέλησαν νὰ βεβαιώσω-
 σι τοὺς νόμους αὐτοῦ, τοὺς ἐπιβεβλημένους αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἰδίας
 φύσεως ἀναγκαίους ὅρους, τὰ ὅρια ἅτινα δὲν δύναται νὰ ὑπερπη-
 δήσῃ, καὶ τὰ ζητήματα ὅσα πρέπει νὰ ἀπαγορεύσῃ, ἵνα φεισθῇ
 ἀγόνων καὶ ματαιῶν ἐρευνῶν. Ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια διαι-
 ώνισαν ἄνευ ὠφελείας τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἐριδας τῶν φιλο-
 σόφων. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀρετηρίαν ἔπρεπε νὰ ἀχθῇ ἡ φιλοσοφία,
 νὰ παραιτήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ὅπως δοθῇ εἰς τὴν
 γνῶσιν αὐτὴν, νὰ ἀναλύσῃ αὐστηρῶς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς ὅρους
 αὐτῆς καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς. Ὅθεν πρέπει νὰ
 ἀποχωρισθῇ ἐπιμελῶς πᾶν ξένον στοιχεῖον, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι
 αὐτὴ ἡ γνῶσις. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστήμη ἀνε-
 ξάρτητος τῶν ἄλλων, ἐρειδομένη ἐφ' ἑαυτῆς, ἔχουσα ἴσῃν τὴν
 βεβαιότητα πρὸς τὴν τῶν μαθηματικῶν, ὡς ἐγκλείουσα τὰς κα-
 θαρὰς ἐννοίας τοῦ πνεύματος. Ἐπικαθημένης τῆς μεταφυσικῆς
 ἐπὶ στερεᾷ βάσει, καὶ τῶν ὁρῶν τῆς βεβαιότητος προσδιορι-
 σθέντων, ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ λοιποῦ θέλει ἀπελαθῇ ἐκ τῆς φιλο-
 σοφίας. Ἡ τοιαύτη μέθοδος ἀνατρέπει τὰς δογματικὰς ἀξιώσεις
 καὶ κατεδαφίζει τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὸ σόφισμα. Τοιοῦτο σχέ-
 διον συνέλαβεν ὁ Κάντιος πραγματοποιήσας αὐτὸ διὰ τῆς κρι-
 τικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Προχωρεῖ πρῶτον εἰς τὴν ἀνάλυσιν
 τῶν ἐννοιῶν τοῦ διαστήματος καὶ τοῦ χρόνου, καλῶν αὐτάς

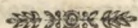
μορφὰς τῆς αἰσθητικότητος· χωρίζει αὐτὰς μετὰ θαυμαστῆς αὐστηρότητος ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυρεῖ τὸν ἐν αὐταῖς χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότητος· ἐφαρμόζων δὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς διανοίας, ἀναλύει τὰς ἡμετέρας κρίσεις· ἀναλαμβάνει τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν, συμπληροῖ καὶ ἀπλοπριεῖ ταύτην δίδων συστηματικωτέραν μορφήν εἰς αὐτήν, καὶ προσπελάζει εἰς αὐτὸν τὸν λόγον, τὴν δύναμιν τοῦ ἐννοεῖν τὸ ἰδανικόν· μετὰ τὴν ἀνάλυσιν ἔρχεται εἰς τὴν κριτικὴν. Ὁ Κάντιος ζητεῖ τὴν ἀντικειμενικὴν ἰσχὺν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου· λύει τὸ πρόβλημα λέγων ὅτι αἱ ἰδέαι ἐκτὸς τοῦ ἡμετέρου πνεύματος δὲν ἔχουσι πραγματικὸν ἀντικείμενον ἀντιστοιχοῦν αὐταῖς, καὶ δὲν εἶναι εἰμῇ οἱ νόμοι τῆς ἡμετέρας διανοίας, νόμοι ἀναγκαῖοι διέποντες τὰς ἡμετέρας κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς, ὑπάρχοντες ἐν ἡμῖν καὶ ὄντες καθαρῶς ὑποκειμενικοί. Κατὰ Κάντιον τὰ ἀντικείμενα τῶν ἡμετέρων συλλήψεων, τὸ διάστημα, ὁ χρόνος, ἡ αἰώνιος καὶ ἀπόλυτος αἰτία, ὁ Θεός, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, αὐτὴ ἡ ὕλικὴ οὐσία εἰσὶν ἀπλᾶι μορφαὶ τοῦ ἡμετέρου λόγου, καὶ δὲν ἔχουσι πραγματικότητα ἐκτὸς τοῦ πνεύματος τοῦ ἐννοοῦντος αὐτά. Ἀνασκευάσας τὸν αἰσθητικισμόν, θεμελιώσας ἰδανισμόν ἐπαναπαυόμενον εἰς αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καταλήγει ὁ Κάντιος εἰς τὸν σκεπτισμόν ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων παντὶ ἀνθρώπῳ ἀντικειμένων, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας· βάλλει εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὸν τὸν λόγον ἐν ᾧ πᾶσι τούτοις τοῖς ζητήμασι διὰ τῶν ἀντινομιῶν τοῦ λόγου, διαιρουμένου ὑπ' αὐτοῦ εἰς θεωρητικόν, στρεφόμενον περὶ τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν καὶ γεννῶντα τὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς πρακτικόν, κυβερνῶντα τὴν θέλησιν καὶ προεδρεύοντα τῶν ἡμετέρων πράξεων· ὅθεν σκεπτικὸς κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ δογματικὸς κατὰ τὴν ἠθικὴν ὁ Κάντιος. Παραπέμπομεν εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ πλατύτερον λεχθέντα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ.

§ 3. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἀντιπάλων τοῦ Καντίου ἐτέθησαν ὁ Ἄμανος, ὁ Ἑρδερὸς καὶ ὁ Ἰακώβης. Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν μορφῶν τῆς διανοίας καὶ ὀρμῶσαν ἐκ τῆς σκέψεως πολεμεῖ ὁ πρῶτος, ἀποδεικνύων ὅτι ἡ μέθοδος αὐτῆς φέρει ἀναποφεύκτως εἰς τὸν σκεπτικισμόν, καὶ

συμπεραίνων ὅτι τὸ μέσον τοῦ ἀποφυγεῖν τὸν σκόπελον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πίστιν, τὴν ἄμεσον ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. Ὁ δεύτερος ἀντιτάττει ὡσαύτως εἰς τὴν ἀφηρημένην γνῶσιν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ἰδέαν, οὗσαν καρπὸν τῆς πείρας, καὶ συνενό- νει τὸ ὑπὸ τοῦ Καντίου χωρισθὲν, τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ λογικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ γνώσει. Κατ' αὐτὸν ὁ Κάντιος κατεχρήσατο τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν λογικὴν. Ὁ τρίτος, ὁ Ἰακώβης, ὁ ἀναπτύξας ταύτην τὴν ἀρχὴν καὶ μορφώσας σύστημα, περιγράφει τὴν κα- τάχρησιν τῆς λογικῆς καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὅστις κατ' αὐτὸν διαιρεῖ, διακρίνει καὶ συνδυάζει τὰς γνώσεις καὶ δὲν γεννᾷ αὐ- τὰς, καὶ αὗται αἱ τεχνηταὶ ἐργασίαι ἐκτελοῦνται ἐπὶ ὕλικῶν προηγουμένως δεδομένων. Ὁ Ἰακώβης παραχωρεῖ τῷ Καντίῳ ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσῃ ἀληθείας ἀνωτέρας τάξεως, ὡς μένων ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ πεπερασμένου καὶ οὐ δυνάμενος νὰ φθάσῃ ἄχρι τοῦ ἀπολύτου. Ἡ ἀρχὴ πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐνεργότητος εἶναι ἡ πίστις, ἀποκάλυψις τελουμένη ἐν τῇ ἀνθρω- πίνῃ ψυχῇ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ αἰσθήματος, καὶ οὕσα ἡ βάσις πάσης βεβαιότητος καὶ πάσης ἐπιστήμης. Καί τοι δὲ τὸ αὐθόρ- μητον καὶ τὸ ἐνοραματικὸν τῆς γνώσεως εἶναι προγενέστερα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὁ Ἰακώβης ἐκφραυλίζει τὸν λόγον καὶ τὰς νομιμωτέρας αὐτοῦ πορείας, περιφρονεῖ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰς διατυπώσεις αὐτῆς καὶ πίπτει εἰς τὸ αἶσθημα· καθή- φαντο δὲ πάντων τούτων τῶν ἐλαττωμάτων αὐτοῦ. Τὸ αἶσθη- μα εἶναι φαινόμενον μικτὸν ἀνῆκον καθάπαξ τῇ αὐθόρμητῳ ἀνα- πτύξει τῆς διανοίας καὶ τῇ αἰσθητικότητι. Ὁ Ἰακώβης δὲν εὐ- χαριστεῖται νὰ θυσιάσῃ τὴν σκέψιν εἰς τὸ αὐθόρμητον, ἀλλὰ πα- ραχωρεῖ πολὺ καὶ εἰς τὴν αἴσθησιν· ἐντεῦθεν διηνεκῆς σύγχυσις ἐπαισθητῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἠθικὴν. Ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος, θαυμασίως περιγραφεὶς ὑπὸ Καντίου, παραχωρεῖ εἰς τὸ αἶσθημα, εἰς ἔνορμον ἀόριστον, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐδαιμονίας, εἰς εἶδος τι εὐδαιμονισμοῦ, ταλαντευομένου μεταξὺ ὕλισμοῦ ἢ αἰσθητικισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰακώβη ὑπῆρξεν εὐγλωττος διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ σκεπτικοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Καντίου, ἀλλ' ὑποδεεστέρα ὡς φιλοσοφικὸν πόνημα. Ὁ Φίχτης, βαθεὺς με- ταφυσικὸς καὶ ἄκαμπτος λογικευόμενος, σπεύδει νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην μοναδικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀρχήν. Αὕτη ἡ ἀρχὴ εἶναι

τὸ ἐγὼ, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον συνάμα, τὸ ὁποῖον ἀναπτυσσόμενον ἐξάγει ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Τὸ ἐγὼ μόνον ὑπάρχει, καὶ ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως, εἶναι διότι εἶναι· τὸ ὑπάρχον εἶναι διὰ τὸ ἐγὼ καὶ διὰ τοῦ ἐγὼ, ἐκεῖ εἶναι ἡ ἰδέα τὴν ὁποίαν ὁ Φίχτης ἀνείλιξε μετὰ μεγάλης ἰσχύος διαλεκτικῆς, ἀνοίξας πάντας τοὺς θησαυροὺς τοῦ γονίμου καὶ λεπτοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ σύστημα τοῦ Καντίου ἐν τῇ καθαρότητι αὐτοῦ, ἀπηλλαγμένον πάσης ἀντιφάσεως. Ἴδε καὶ τὰ γραφέντα περὶ αὐτοῦ ἰδίᾳ ἐν τοῖς προεκτεθεῖσιν. Μετὰ τὸν Φίχτην ἀρχίζει νέα φάσις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ὁ υπερβατικὸς ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου παραιτεῖ τὴν ὑποκειμενικὴν μορφήν, ἵνα λάβῃ διὰ τοῦ Σχελλίγγιου τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ ἀπόλυτον χαρακτῆρα. Ὁ Σχελλίγγιος μαθητὴς ἐν πρώτοις τοῦ Φίχτου ἀπεμακρύνθη βαθμυδὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, μορφώσας τὸ τῆς ταυτότητος σύστημα. Ὁ Κάντιος ἀρνούμενος τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου φέρει πάντα εἰς τὸ ὑποκείμενον, εἰς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ. Ὁ Φίχτης ἐκ τοῦ ἐγὼ σχηματίζει τὴν ἀρχὴν πάσης ὑπάρξεως, ἐξάγει τὸ ἀντικείμενον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Σχελλίγγιος ἐγείρεται ὑπεράνω τῶν δύο τούτων ὄρων καὶ συνταυτίζει αὐτοὺς ἐν ἀρχῇ ἀνωτέρᾳ, εἰς τὸν κόλπον τῆς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον ἐνόνονται καὶ συγχέονται. Ἐντεῦθεν ἡ διαφορὰ τοῦ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ, τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον ἐξαλείφονται· πᾶσα ἀντίθεσις χάνεται, ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐξερχόμενοι φανεροῦσι τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα αὐτῶν. Ὑπεράνω τῆς σκέψεως ἐπιτυγχανούσης τοῦ πεπερασμένου, τάττεται ἄλλος τρόπος γνώσεως, ἡ διανοητικὴ θεωρία, ἡ ἐνόρασις, ἣτις ἐννοεῖ ἀμέσως τὸ ἀπόλυτον. Τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι οὔτε πεπερασμένον οὔτε ἄπειρον, οὔτε ὑποκείμενον οὔτε ἀντικείμενον, εἶναι τὸ ὄν, εἰς τὸ ὁποῖον πᾶσα διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις ἐξαλείφονται, τὸ ἐν, ὅπερ ἀναπτυσσόμενον γίνεται σύμπαν, φύσις καὶ ἄνθρωπος. Ἡ ἐκθεσις τοῦ Σχελλίγγιου εἶναι δογματικὴ καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ ὑποθετικὴ. Ὁ Ἐγγelos, ὃν ἐξητάσαμεν ἄλλαχού τῆς βίβλου, βάλλει βάσιν τῆς φιλοσοφίας τὴν λογικὴν, ἐν ᾗ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ μορφαὶ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου δὲν εἶναι αἱ καθαρὰὶ συλλήψεις τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἀλλ' οἱ νόμοι καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ καθο-

λικού λόγου, ἔχουσαι ἰσχὺν ἀπόλυτον, οἱ δὲ νόμοι τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ δῆλωσις καὶ πραγματοποιήσις αὐτῶν, ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁρατὴ λογικὴ. Εἰ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου βρίθει νέων καὶ ποικίλων θεωριῶν ἐπὶ τῶν παντοδαπῶν κεφαλαίων τῶν ἐνδιαφερόντων τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν, τὸ δίκαιον, τὰς ὥραιάς τέχνας, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ δὲν ικανοποιεῖ τὸν λόγον. Ἡ κίνησις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας ἔσχεν οὐ μικρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας οἱ Ἀλεξανδρινοὶ πρῶτοι ἀνήγειραν τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς σύστημα· αὐτοὶ ἤξιουν νὰ συγχωνεύσωσι καὶ ἐνώσωσιν εἰς ἓν σῶμα διδασκαλίας πάσας τὰς προγενεστέρας. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκλεκτισμοῦ εἶναι οὐσιωδῶς πνεῦμα ἀνοχῆς, συνδιαλλαγῆς καὶ προόδου· ἡ συγκεφαλαίωσις καὶ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἴσταται εἰς τὸ μὴ οἰκαιοποιεῖσθαι καὶ ἀποκρούειν ἀποκλειστικῶς οἵανδήποτε διδασκαλίαν, ἀλλὰ παραδέχεσθαι πάσας τὰς διδασκαλίας ὡς νόμιμα προϊόντα τοῦ λόγου, ἐφ' ὧν τοῦ ἐρευνῆσαι καὶ ἐκλέξαι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀληθείας, ἅτινα ἐκάστη περιέχει, κατόπιν δὲ διατάξαι καὶ ἀναπτύξαι ταῦτα, οὕτως ἡνωμένα, ὑπὸ ἀνωτέραν διδασκαλίαν, οὗσαν ἐκφράσιν πιστοτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ὁλοκλήρου τῆς ἀληθείας. Ἡ μέθοδος τοῦ ἐκλεκτισμοῦ εἶναι τὸ προηγούμενον τῆς θεωρίας, ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς βαθείας κριτικῆς τῆς ἱστορίας ἀπαντλούμενον. Ὁ ἐκλεκτισμὸς δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ προγράψῃ οὔτε τὴν ἐλευθέραν ἐξέτασιν οὔτε τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ κηρύττει τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἐκ τῆς ἱστορίας ἀναλαμβάνει τὴν θεωρίαν, γονιμοποιεῖ ταύτην δι' ἐκείνης καὶ ὑπεράνω τῶν διαφορῶν ἰδιαιτέρων διδασκαλιῶν ὀργανίζει διδασκαλίαν εὐρυχωροτάτην, ὅπως παραδεχθῇ ταύτας μετὰ τοῦ ἐν αὐταῖς ἀληθοῦς καὶ νομίμου ἐνᾷαυτῳ. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἐπιζητεῖ ποτὲ τὴν πλάνην. Πειρώμενος ὁ φιλόσοφος νὰ μελετήσῃ τὴν φύσιν καὶ νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὰ ταύτης μυστήρια ἀντὶ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγρυπνιῶν, δὲν διανοεῖται

βεβαίως νὰ ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν ζωὴν πραγματικότητα τὰ κενὰ φάσματα τῆς φαντασίας αὐτοῦ· αὐτὸς πάντοτε ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων, τῶν ὑποβεβλημένων εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ, νὰ μεγαλύνῃ τὴν σημαντικότητα τοῦ μὲν, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἰσχὺν τοῦ δὲ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θέσῃ ἑαυτὸν ἐκτὸς τῶν ὄρων τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸν κόσμον. Τὰ συστήματα εἶναι ἀτελῆ καὶ ἀποκλειστικά ἐν τῇ ἀξιώσει αὐτῶν τοῦ νὰ περιέχωσι τὴν ἀλήθειαν ὁλόκληρον· φέρ' εἰπεῖν, ἡ αἰσθησις μεσολαβεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν πολλῶν ἰδεῶν, οἱ δὲ τοῦ συστήματος τούτου ὁπαδοὶ ὑπερπηδήσαντες τὰ γεγονότα συνεπέραναν ὅτι ἅπασαι αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι προέρχονται ἐκ μόνης τῆς αἰσθήσεως. Οἱ ἰδανισταὶ ἐξ ἄλλου, διότι τὸ πνεῦμα ἀποκαλύπτει ἐν ἑαυτῷ καὶ καρποῦται ἐκ τῶν ἰδίων θησαυρῶν ἀρχὰς ἀνεξαρτήτους τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἀνάγκουσι τὰ πάντα εἰς τοῦτον τὸν τρόπον τοῦ γινώσκειν. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὑπερβολή, πλάνη, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀτελεύτητος διαμάχη. Ὁ Ἐπίκουρος, προκατεκλημμένος ὑπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἐγωϊστικοῦ αἰτίου εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, περιώρισε τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἰς μόνην τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐδαιμονίας ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ· ὁ Ζήνων ἠρνήθη τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ὀδύνην ἵνα ἐκθειάσῃ τὸν ὑπὲρ ἀνθρωπὸν ἡρωϊσμόν. Ἐξ ἀρχῶν ἀληθῶν συνεπειᾶς ἐσφαλμένας ἐξήγαγον οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδοὺ τὰ ἄπειρα καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα συστήματα, σχολαὶ ἀντικείμενα, ὧν τινων ὁ ἀνταγωνισμὸς διήρκεσεν αἰῶνας, χωρὶς νὰ θριαμβεύσῃ ἡ μὲν κατὰ τῆς δὲ, ἐπειδὴ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν περιεῖχε τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Πολλοὶ καὶ ἐνδοξοὶ φιλόσοφοι διάφοροι κατὰ τὰ ἦθη, ἔθιμα, πεποιθήσεις, γλώσσας, φυλὴν καὶ ἐθνικότητα, ἐκίνησαν τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἄχρι τῶν ἡμετέρων, ἐξαντλήσαντες τὰς παντοίας ἐπόψεις, ὑφ' ἃς ἐξῆν θεωρῆσαι τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης. Ὁθεν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἔτοιμα· ἡ ἱστορία, καταστάσα ἀνταπόδειξις ἀπαραίτητος τῆς συνειδήσεως, περιέχει ταῦτα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία ἀποχωρίζει ταῦτα ἐκ τῶν διδασκαλιῶν, ἐν αἷς εἰσι διεσπαρμένα, συναρμολογεῖ πρὸς ἀλλήλα ταῦτα ἄνευ συγχύσεως, ὑπὸ ἀνωτέραν διδασκαλίαν ἐν ὁργανικῷ συνόλῳ, ὁρίζει τοὺς νόμους, καθ' οὓς πα-

ρήχθησαν, καὶ ἐναγκαλιζέται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἐνότητα τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· αὐτὸν τὸν σκοπὸν προτίθεται ὁ ἐκλεκτισμὸς. Οὐχὶ, δίκην συγρητισμοῦ καὶ παχυλῆς μίξεως, συνάπτει τὰ συστήματα οἷα δῆποτε ἂν ᾤσιν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὁ ἐκλεκτισμὸς ἐπιζητεῖ ἐν ἑκάστῳ τὸ μέρος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, καὶ ἀποσκυβαλίζων τὸ ψευδὲς συγκομίζει τὸ ἀληθές. Ὁ ἐκλεκτισμὸς, ὡς καὶ πᾶν σύστημα, ἔχει καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς φίλους.

§ 2. Κατεδίκασαν αὐτὸν ὡς παρέχοντα δικαίωμα εἰς τὸν ἀδιαφορισμὸν καὶ τὴν μοιροδοξίαν. Ἄλλ' οἱ ὁπαδοὶ ἔδειξαν ὅτι πᾶσα φιλοσοφικὴ δόξα δικαιολογεῖται ὅτι στηρίζεται ἐπὶ τινος γεγονότος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀνήκει τῇ ἱστορίᾳ· κηρύττων δὲ ὁ ἐκλεκτισμὸς τὸν ἀνθρώπον ἐπισημῶς δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ καὶ τὴν ἀπάτην, ἐξηγεῖ μόνον τὸ λάθος καὶ τὴν πλάνην, θέτει πέρας εἰς τὴν ἀντίφασιν τῶν συστημάτων. Εἶπον ἄλλοι ὅτι ὁ ἐκλεκτισμὸς εἶναι ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἄρνησις φιλοσοφικοῦ συστήματος· ἀπελογήθησαν οἱ ἐκλεκτικοὶ ὅτι εἶναι μόνον ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἄρνησις παντὸς ἀποκλειστικοῦ συστήματος, ὡς ἀποκρούων τὸ φέρον χαρακτῆρα μεροληπτικόν, καὶ ἐξελέγχων τὰ ἀλληλοδιαδόχως φανέντα συστήματα, ὡς ὑποτάσσων ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον κανόνα, καὶ βαδίζων ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῶν πρὸς ζήτησιν καὶ κατάκτησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑποτίθησι σύστημα μᾶλλον ἐκτεταμένον, διακρίνον τὸ ἀληθὲς τοῦ ψευδοῦς παρὰ πάσῃ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ πλουτίζει ὁσημέραι τὴν σπουδὴν καὶ τὴν κριτικὴν τῶν προτέρων φιλοσοφικῶν μνημείων· αὐτὸς, λέγουσι, δίδει τὰ μέσα τοῦ συντάττειν τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης, παρέχων τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν εἰς τοῦτο. Οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἀνεῦρον τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς τὸν Πλάτωνα, κεκαλυμμένον θαυμασίως, καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς Μεταφυσικῆς κεφ. γ'. « Ἐπεὶ δὲ φανερόν ὅτι τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην, τὰ δὲ αἷτια λέγεται τετραχῶς, ὃν μίαν μὲν αἰτίαν φασὲν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, μίαν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως· τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτην, καὶ τὸ οὐ ἔνεκεν, καὶ τὸ ἀγαθόν· θεωρημένων οὖν ἡμῶν κατὰ τὴν φύσιν περὶ αὐτῶν ἐν τοῖς περὶ φύσεως, ὅμως παραλάβωμεν καὶ τοὺς πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων ἐλθόντας, καὶ ἐκεί- »

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. Μ. Μ. ΤΑΤΤΕ

λοσοφήσαντας περὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον γὰρ ὅτι καὶ οἱ λέγουσιν ἀρχὰς τινὰς καὶ αἰτίαι. Ἐπελθοῦσι γοῦν, ἔσται τι προὔρου τῇ μεθόδῳ τῇ νῦν. Ἡ γὰρ ἕτερόν τι γένος εὐρήσμεν αἰτίας, ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύσμεν.» Ἐκ τῆς κριτικῆς ἱστορίας συνάγει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀναγκαῖον προηγούμενον τῆς θεωρίας, διαφωτίζων καὶ ἐξελέγχων ἐναλλαξὶ τὸ ἴδιον σύστημα διὰ τῶν συστημάτων τῶν προκατόχων αὐτοῦ φιλοσόφων. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐθήρουν καὶ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, ἀλλ' εὐθὺς παρεξέτράπησαν, ἐπαγγελθέντες δογματισμὸν τοσοῦτον ἀπικλειστικόν, ὅσον δὲν ἦτο ὁ τὸν ὁποῖον διῆχυρίζοντο νὰ συμβιδάσωσιν ἐξ ἀρχῆς. Παρὰ τοῖς νεωτέροις ὁ Λεϊβνίτιος δὲν βλέπει σωτηρίαν ἀπέναντι τῶν κινδύνων τῶν ἐπαπειλούντων τὴν φιλοσοφίαν, εἰ μὴ τὴν ἀμερόληπτον σπουδὴν τῆς ἱστορίας. Ἐπειδὴ, λέγει, ἡ ἀλήθεια συχνάκις περιεκαλύφθη, ἡκρωτηριάσθη καὶ διεφθάρη, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ σπουδὴ εἰς διάσωσιν αὐτῆς, ἵνα ἀποβῇ *perennis quaedam philosophia*. Εὗρε δὲ ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων δικαιоῦται, καθόσον κινεῖται εἰς τὰ πρόσω οὐχὶ δὲ καθόσον ἀρνεῖται. Οὐδεμία δὲ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχαιοτέρων ἡλικιῶν ἀπωλέσθη, καὶ ἅπασαι ἐπισπευδουσιν εἰς τὸ κοινὸν ἔργον· εἰς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης ἀγωνίζεται ὁ Λεϊβνίτιος νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιζήλους σχολὰς καὶ νὰ θεωρήσῃ πάσας τὰς διδασκαλίας ἐπιδεκτικὰς καλῆς ἐρμηνείας. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ἐθριάμβευεν εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν γραμματολογίαν καὶ τὰς τέχνας. Ὁ περικλεῆς καὶ μεγάλτιμος Κουσίνοσ, περὶ οὗ τὰ δέοντα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐβρέθησαν, εἶναι ὁ ἀρχηγέτης πρὸ πάντων ἐν Γαλλίᾳ. Πρὸς εὐκρινεστέραις πληροφορίας παραπέμπομεν τὸν φιλομαθῆ νέον εἰς Cousin, *Euvres complètes, Fragments philosophiques*, εἰς Jouffroy, *Mélanges philosophiques*, καὶ εἰς Damiron, *Essai sur l'histoire de la philosophie au dix-neuvième siècle*.

Περαίνοντες τὸ πενιχρὸν τοῦτο πόνημα, εὐχόμεθα εἰς τοὺς κατὰ πάντα λόγον ἱκανωτέρους ἡμῶν νὰ συντάξωσι πρωτότυπον συγγραφὴν· ἡμεῖς δὲ, τὸ κατὰ δύναμιν, προσφέροντες τῇ ἑλληνικῇ νεότητι τοῦτο, καὶ φόρον εὐγνωμοσύνης τῇ μητρὶ Ἑλλάδι ἀπονέμουντες, ἐπικαλούμεθα τὴν ἐπιείκειαν τῶν λογίων.

ΕΚΔΟΣΗ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩ ΕΝ ΤΡΙΑΔΙ ΘΕΩ ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΚΛΕΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ. 2. σίχ. 18. ἀνάγνωθι ἀπεδύθησαν. — Σελ. 3. σίχ. 32. συλλάβισον προσ-αρμόζουσα. — Σελ. 4 σίχ. 29. ἀνάγνωθι ἐπιστητόν. — Σελ. 5. σίχ. 32. ἄξονα. — σίχ. 36. ἄλλοι φιλόσοφοι. — σίχ. 37. Κουδουόρθιος. Σελ. 8. σίχ. 17. Στευάρτος. — σίχ. 19. Βράουν. — σίχ. 26. σχολή. — σίχ. 27. Ροϋέρ-Κολλάρδος. — Σελ. 9. σίχ. 20. Naturphilosophie. — Σελ. 11. σίχ. 2. δεδομένην. — Σελ. 15. σίχ. 25. βαίνουσαι. — Σελ. 17. σίχ. 16. ποίους. — Σελ. 18 σίχ. 13. ἐπανάγει. — Σελ. 22. σίχ. 14. πρόσθεες, λέγω, — Σελ. 26. σίχ. 23. συλλάβισον ἐξ-ἀκολουθήση. — Σελ. 27. σίχ. 31. δυσ-ἀνασχετοῦν. — Σελ. 33. σίχ. 21. ἀνάγνωθι κτυποῦσαι. — Σελ. 39. σίχ. 1. ὑποχύματος. — Σελ. 46. σίχ. 7. οἷς. — Σελ. 48. σίχ. 20. περιορίζεται. — Σελ. 27. σίχ. 25. ἀνανεώσεις. — σίχ. 29. συλλάβισον ὑπερ-οχή. — Σελ. 71. σίχ. 3. ἀνάγνωθι γορίλας. — Σελ. 160. σίχ. 28. ἐν βιβλίῳ ιγ'. — Σελ. 189. σίχ. 3. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Περίοδος δευτέρα. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. διορθῶν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν Κεφαλαιῶν. — Σελ. 190. σίχ. 15. πρόσθεες, ὅς. — Σελ. 193. σίχ. 3. ἀνάγνωθι τῆς ιζ'. Σελ. 195. σίχ. ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Περίοδος τρίτη. Νεωτέρα φιλοσοφία, ἀρχομένη ἀπὸ Βάκωνος.

Τὰ λοιπὰ παροράματα ἀφίενται εἰς τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου.

